2059

20593

ISTORIA ROMÎNILOR

20593

ISTORIA
ROMÎNILOR
DIN
DACIA TRAIANA
DE

A. D. XENOPOL
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI,
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÎNE.

„Nu sunt vremile sub cîrma omului,
ci bietul om sub vremi"
Miron Costin.

VOLUMUL III

ISTORIA MEDIE. PARTEA II
De la moartea lui Petru Rareș la Mateiu Basarab și Vasile Lupu
(cu două planuri de bătălii)

Volumul I al acestei scrieri a fost premiat de Academia Română

IASSI
TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER, STR. PRIMARIEI
1890

20593

ISTORIA
ROMÎNILOR
DIN
DACIA TRAIANA
DE

A. D. XENOPOL
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI,
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÎNE.

„Nu sunt vremile sub cirma omului,
ci bietul om sub vremi"
Miron Costin.

VOLUMUL III

ISTORIA MEDIE. PARTEA II
De la moartea lui Petru Rareș la Mateiu Basarab și Vasile Lupu
(cu două planuri de bătălii)

Volumul I al acestei scrieri a fost premiat de Academia Română

IASSI
TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER, STR. PRIMARIEI
1890

20593

ISTORIA
ROMÎNILOR
DIN
DACIA TRAIANA
DE

A. D. XENOPOL
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI,
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÎNE

„Nu sunt vremile sub cirma omului,
ci bietul om sub vremi"
Miron Costin.

VOLUMUL III

ISTORIA MEDIE. PARTEA II
De la moartea lui Petru Rareș la Mateiu Basarab și Vasile Lupu
(cu două planuri de bătălii)

Volumul I al acestei scrieri a fost premiat de Academia Romînă

IASSI
TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER, STR. PRIMARIEI.
1890

20303

Majestăţei Sale Regelui României

CAROL I

ISTORIA
ROMÎNILOR
DIN
DACIA TRAIANA
DE

A. D. XENOPOL
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI,
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÎNE.

„Nu sunt vremile sub cîrma omului,
ci bietul om sub vremi"
Miron Costin.

VOLUMUL III

ISTORIA MEDIE, PARTEA II
De la moartea lui Petru Rareș la Matciu Basarab și Vasile Lupu
(cu două planuri de bătălii)

Volumul I al acestei scrieri a fost premiat de Academia Romînă

IASSI
TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER, STR. PRIMARIEI.
1890

Majestăţei Sale Regelui României

CAROL I

20503

29593

PRECUVÎNTARE.

De la moartea lui Petru Rareș până la Mateiu Basarab și Vasile Lupu, în răstimpul de aproape de 100 ani ce desparte aceste două puncte însemnate din istoria Romînilor, se petrec o sumă de fapte vrednice de amintire atît pe tărîmul vieței politice cît și pe acel al vieței culturale.

Țările romîne căzute sub Turci nu au pierdut încă cu totul speranța unei izbăviri din această robie, și două inimi mari, două suflete energice, Ioan Vodă cel Cumplit în Moldova, iar în Muntenia Mihaiu Viteazul, mai fac încă cea de pe urmă încercare spre a le aduce iarăși la vechea libertate; sforțări zadarnice, căci prăpastia în care căzuse era prea adîncă, spre a mai putea fi reurcată în dărăpt numai cu propriile lor puteri. Căderea sub Turci se îngreue pe zi ce merge, și în curînd se adaoge un nou element apăsător ce se introduce chiar în corpul țărilor romîne, ca organul copleșirei turcești; sunt Grecii, care atrași de Romîni ei înșii în țările lor, încep în curînd a avea asupra lor o covîrșitoare înriurire. Poporul romîn nu întîrzie însă a resimți greutatea acestui nou jug, și caută să'l scuture în repețite rînduri de pe grumajii săi; se revoltă în mai multe rînduri contra Grecilor. In loc însă de a fi izgoniți, ei își în-

tăresc pe fie ce zi mai mult poziția lor în țările romîne, și chiar ultimele răscoale făcute de partidele naționale din Muntenia și Moldova în contra elementului grecesc, se întorc la sfîrșit tot în favoarea lui. Predomnirea acestui element mai ales pe tărîmul cultural aduce răsturnarea slavonismului și îndrumează o nouă epocă în istoria țărilor romîne, pe care am numit'o *cea nouă*, și care începe cu domniile lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu.

Vom vedea că înlocuirea slavonismului prin cultura grecească avu de efect a lăsa un colț liber și gîndirei românești, care putu să străbată și să iasă la iveală într'un chip mai însemnător. Ea exista încă de mai înainte în țările romîne, și în capitolul de pe urma al acestui volum am analizat toate faptele care constată existența închegărei scrise a gîndirei românești înainte de jumătatea veacului al XVII-le.

Tot în capitolul privitor la cultură am pus în lumină și un alt fapt de o însemnătate capitală pentru înțălegerea istoriei poporului nostru, anume schimbările petrecute în sînul claselor celor două, ale boierilor și țăranilor, singurile ce au avut prin rapoartele lor mutuale o înrîurire asupra desvoltărei așăzămintelor în țările romîne. Am pus în lumină faptul însemnător al transformărei boierimei din o clasă de militari în una de dregători și acel al căderei țăranilor din rîndul de moșneni liberi cu moșiile lor în starea de șărbi a pămîntului.

Din toate punctele de videre, istoria veacului cuprins în acest volum oferă o mare atragere pentru mintea cugetătoare, și dovedește că și istoria Romînilor, tratată așa cum se cuvine, este o materie din cele mai înteresante, după cum trebue să fie în tot deauna istoria vieței unei ființi.

Autorul.

20593

TABLA DE MATERII.

	Pagina
Precuvîntare	I
Capul I. De la moartea lui Petru Rareș până la Mihaiu Viteazul	1
I. *Istoria Munteniei de la 1546—1593* . . .	3
1. De la Mircea Ciobanul la Petru Cercel . .	—
2. Petru Cercel	19
3. De la a doua domnie a lui Mihnea al II-le la Mihaiu Viteazul	33
II. *Istoria Moldovei de la 1546—1593* . . .	49
1. De la Ilie Rareș la Iacob Eraclide Despotul.	—
2. De la Iacob Eraclide la Ioan Vodă cel Cumplit	70
3. Ioan Vodă cel Cumplit	94
4. De la Petru Schiopul la a doua domnie a lui Aron Tiranul	123
Capul II. Domnia lui Mihaiu Viteazul . . .	151
I. *Luptele cu Turcii*	153
1. Mihaiu ocupă tronul	—
2. Legăturile pregătitoare răscoalei	165
3. Răscoala contra Turcilor	177
4. Expediția lui Sinan-pașa	197
5. Întîmplările din Moldova și ultimele lupte cu Turcii	215

	Pagina
II. *Intrunirea țărilor romîne*	227
1. Schimbările din Ardeal	—
2. Cucerirea Ardealului	251
3. Cucerirea Moldovei	277
4. Mihaiu Viteazul și Romînii Ardealului	300
III. *Căderea lui Mihaiu Viteazul*	324
1. Răscoala Ardelenilor	—
2. Mirișlău	358
3. Guruslău	377
4. Caracterul lui Mihaiu Viteazul și politica lui.	396
Capul III. De la moartea lui Mihaiu Viteazul până la Mateiu Basarab și Vasile Lupu.	427
I. *Muntenia de la moartea lui Mihaiu Viteazul până la Mateiu Basarab*	429
1. Radu Șărban și Radu Mihnea	—
2. Originea și sporul înriurirei grecești în țările romîne	448
3. De la Alexandru Iliași la Mateiu Basarab	465
II. *Moldova de la a doua domnie a lui Emanoil Aron la Vasile Lupu*	480
1. Movilești	—
2. De la Radu Mihnea la Vasile Lupu	499
Capul IV. Fenomene generale ale vieței românești în perioada slavonismului	519
I. *Starea economică și înriurirea ei asupra organizărei sociale*	521
1. Starea economică	—
2. Transformarea boierimei	536
3. Starea țaranilor	558
II. *Organizarea politică*	576
1. Domnul și boierii	—
2. Ocîrmuirea	587
III. *Mișcarea intelectuală*	615
1. Limba slavonă și limba romînă	—
2. Cărțile bisericești romîne	627
3. Inceputuri literare	640
4. Biserica, scoala și alte așăzăminte	658
5. Arta	669

ERATA.

p. 155 r. 21 în loc de *dabitorilor* cetește *dabilarilor*
p. 535 r. 1 „ „ „ *atins de furi* „ *atinsă de ele.*
p. 642 r. 27 „ „ „ *tradusă* „ *reprodusă*

20593

CAPUL I (IV)

DE LA MOARTEA LUI PETRU RAREŞ PANA LA MIHAIU VITEAZUL

1546—1593

20593

ISTORIA ROMÎNILOR

PRECUVÎNTARE.

De la moartea lui Petru Rareș până la Mateiu Basarab și Vasile Lupu, în răstimpul de aproape de 100 ani ce desparte aceste două puncte însemnate din istoria Romînilor, se petrec o sumă de fapte vrednice de amintire atît pe tărîmul vieței politice cît și pe acel al vieței culturale.

Țările romîne căzute sub Turci nu au pierdut încă cu totul speranța unei izbăviri din această robie, și două inimi mari, două suflete energice, Ioan Vodă cel Cumplit în Moldova, iar în Muntenia Mihaiu Viteazul, mai fac încă cea de pe urmă încercare spre a le aduce iarăși la vechea libertate; sforțări zadarnice, căci prăpastia în care căzuse era prea adîncă, spre a mai putea fi reurcată în dărăpt numai cu proprile lor puteri. Căderea sub Turci se îngreue pe zi ce merge, și în curînd se adaoge un nou element apăsător ce se introduce chiar în corpul țărilor romîne, ca organul coplesirei turcești; sunt Grecii, care trași de Romîni ei înșii în țările lor, încep în curînd a avea asupra lor o covîrșitoare înriurire. Porporul romîn nu întîrzie însă a resimți greutatea acestui nou jug, și caută să'l scuture în repetite rînduri de pe grumajii săi; se revoltă în mai multe rînduri contra Grecilor. In loc însă de a fi izgoniți, ei își în-

tăresc pe fie ce zi mai mult poziția lor în țările romîne, și chiar ultimele răscoale făcute de partidele naționale din Muntenia și Moldova în contra elementului grecesc, se întorc la sfîrșit tot în favoarea lui. Predomnirea acestui element mai ales pe tărîmul cultural aduce răsturnarea slavonismului și îndrumează o nouă epocă în istoria țărilor romîne, pe care am numit'o *cea nouă*, și care începe cu domniile lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu.

Vom vedea că înlocuirea slavonismului prin cultura grecească avu de efect a lăsa un colț liber și gîndirei românești, care putu să străbată și să iasă la iveală într'un chip mai însemnător. Ea exista încă de mai înainte în țările romîne, și în capitolul de pe urma al acestui volum am analizat toate faptele care constată existența închegărei scrise a gîndirei românești înainte de jumătatea veacului al XVII-le.

Tot în capitolul privitor la cultură am pus în lumină și un alt fapt de o însemnătate capitală pentru înțălegerea istoriei poporului nostru, anume schimbările petrecute în sînul claselor celor două, ale boierilor și țăranilor, smgurile ce au avut prin rapoartele lor mutuale o înrîurire asupra desvoltărei așăzămintelor în țările romîne. Am pus în lumină faptul însemnător al transformărei boierimei din o clasă de militari în una de dregători și acel al căderei țăranilor din rîndul de moșneni liberi cu moșiile lor în starea de șărbi a pămîntului.

Din toate punctele de videre, istoria veacului cuprins în acest volum oferă o mare atragere pentru mintea cugetătoare, și dovedește că și istoria Romînilor, tratată așa cum se cuvine, este o materie din cele mai înteresante, după cum trebue să fie în tot deauna istoria vieței unei ființi.

Autorul.

---

din partea Craiovei, după cum am văzut și mai sus pe Teodosie, că atunci cînd fuge spre Oltenia dinaintea lui Dragomir Călugărul, spune că *s'a dus spre cealalta parte* (1).

Domnia lui Petru sau Radu Paisie, care ține în destul de lung, și are multe complicații în afacerile Transilvaniei cu Zapolia și, după moartea lui 1541, cu fiul său Vladislav, se sfârșește prin disgrația lui din partea Turcilor și surghiunirea lui în Egipet, unde și moare.

Mircea Ciobanul 1545—1554. — In ~~aceste~~ veșnice imperecheri între Domni și partidele boierești, nu eră cu putință, ca aceste din urmă să se păstreze curate și neamestecate în forma lor primitivă de partizane ai Drăculeștilor și ai Dăneștilor; căci precum furtuna mestecă apele ~~din bulboane~~, așă și furtunoasele sfășieri dintre boieri amestecau elementele lor. Adeseori un Băsărăbesc va fi luat parte în un complot urzit de Drăculești, precum se va fi întâmplat și lucrul protivnic. Am văzut apoi cum înșiși Domnii sunt nevoiți, pentru a se împotrivi unor noi competitori, să-și caute sprijinul în partidul protivnic. In sfârșit Turcii, amestecându-se tot mai des și mai cu deadinsul în numirea Domnilor, se întâmplă uneori ca Domnul rânduit să nu fie pe placul nici chiar al partidului de care se ținea, ceeace aveà de urmare o împrotivire a celei mai mari părți din boierime; aceasta cu atât mai mult cu cât, dela Teodosie înainte, 1522, nu se perindă pe scaunul Munteniei decât Domnitori din familia Drăculească cum sunt Radu dela Afumați, Bădica Radu, Vladislav, Moisi, Vlad Innecatul, Vlad Vintilă, ~~Petru Paisie și Mircea Ciobanul~~ Competitorii din familia Basarab par'că s'au stins, și ei apar sau numai sub formă de slabi pretendenți cum este acel Laiot Basarab ce vine cu Stroia Pribeagul sau celalalt Basarab ucis la începutul domniei lui Moisi; sau sunt Domni trecuți din partida Drăculeștilor în acea a Băsărăbeștilor, cum sunt Radu dela Afumați, Moisi și Vlad Vintilă (2). Toate aceste împrejurări trebuiau să amestece partidele ~~politice~~ din Muntenia.

Lucrurile acestea apar la lumină cu deosebire sub domnia lui Mircea Ciobanul, sub care se descompune cu totul jocul firesc al partidelor muntene.

Mircea Ciobanul eră fiul lui Radu cel Mare, după cum reiese aceasta din documentul lui cu data 1 Aprilie 1551, în care el vor-

---

(1) ~~Mai sus, p. 245.~~

(2) Mai sus, ~~p. 250 și 256.~~

beşte de «părintele domniei mele răposatul Radu Voevod, fecioru
Vladului Voevod Călugărul» (1); deci era frate cu Petru Paisie
Mircea Ciobanul intră în domnie pe la începutul anului 1545, dup
cum se vede lucrul din socotelile Săbiului, în cari se vorbeşte d
trimiterea unui sol al lui Mircea Voevod la Alba Iulia în 14 Marti
1545 (2). Mircea Ciobanul care petrecea la Constantinopole, dup
cum ne spune cronica lui Reichesdörffer (3), săpase acolo *pri*
bani pe fratele său şi hotărîse pe Turci să-l recheme şi să-l sui
guneaşcă în Egipet, dând domnia fratelui său Mircea. Reputa
ţia lui de om ce s'ar fi dedat la obiceiurile Turcilor şi svonu
deşi neîndreptăţit, că ar fi trecut la legea păgână, îl ac domnia lu
urîcioasă chiar dela început şi împing pe un mare număr de boie
din ambele partide să-i fie protivnici, lucru de care simţind Mircea
fire după cât se vede sângeroasă şi răsbunătoare, în care pri
atavism fierbea iarăş sângele aprig al strămoşilor săi Mihnea c
Rău şi Vlad Ţepeş, face un măcel în aceşti boieri. Cronicarii mu
teni spun, că ar fi căzut capetele «lui Coadă vornicul, a fratel
său Radu comisul, a lui Drăgan stolnicul, a lui Stroia spătarul
a lui Vintilă comisul şi a altora încă, muncindu-i întâiu pentr
avuţie, până ce au dat ce au avut; de aceea i-au omorît». Cr
nicele transilvănene mărind lucrul, prin îndepărtare, vorbesc, un
acea a lui Ostermayer, de 48 boieri mari uciş, iar Chronico
Fucsio-Lupino-Oltardium dă chiar ca jertfiţi 200 de boieri (4). C
măcelul a fost o realitate şi nu o poveste, se vede de pe aceea,
în socotelile Săbiului se vede notată, la 1 Sept. 1546, cheltueal
lui Ioan Leteratu trimis la rege spre a-i vesti „măcelul boierile
întâmplat în Valahia". (5)

Boierii ce au scăpat de moarte, au fugit peste munţi şi «trecân
doi ani, au strâns oaste ce au putut şi au venit pe Praova, întâ
nindu-se cu Mircea Vodă la Periş; acolo au avut răsboiu şi a h
ruit Mircea Vodă şi au pierit Udrişte vistierul şi Teodosie banul

(1) Nicolaescu, p. 14.
(2) Hurmuzaki, XI, p. 859. In acelaş an pune suirea lui Mircea în tron *Chron.-Fucs
Lupino-Oltardium*, l. c., I, p. 55: «1545 in Valahiae a Turca missus fuit Mirsche Way
tyrannus crudelis».
(3) In Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente*, III, p. 140.
(4) Căpitanul şi Cron. anonimă în *Mag. ist*, I, p. 177 şi IV, p. 272. Ostermeyer
Deutsche Fundgruben, ed. Kemény, p. 30 şi 32 *Chron. F.-L.-Oltardinum*, ed. Trauseh, p.
(5) Hurmuzaki XI, *Doc. Col. Iorga*, p. 860.

adaugând Cronica a Mircea
că începu Domnia „ce
ne pasă".

Povestirea cronicilor muntene este întărită
mayer, care spune că «in 1548 luna lui Augu
acei fugiţi au adunat bani şi au năimit vreo
năvăli în Valahia, punându-şi un tânăr Voevo
răsculă ţara împotriva lui Mircea Voevod» (1
ţară şi când au văzut că poporul luptă contr
greu acei ce nu au căzut. Boierii cei fugiţi s
şi au fost ademeniţi de Voevod cu jurământ
au fost măcelăriţi cu femei şi copii de popor
Din boierii ce au pierit la Periş, Udrişte
tiernicul şi Teodosie Banul

2/ dar il numeşte Ostermeyer l.c., p. 32 ca fiu
Dragan nach Cron. (Kronstadt) Kommen als den
Bater / D. Iorga intelege Banul / Udrist, Marcinen
und Radu ! ar fi deci Banul Udrist din Marginenii
ca a pierit la Periş a Coadă ca şi fiu tăcut de mai
înainte.
3. Căpitanul şi Cron. anonimă atât
4. 22 Novem. 1552: „Quibus bayazit Jamam d
Myrch Waywoda profligato apprentibus. Vop a Th Mirceam
„cum nunciis & profligacione Vayvodae" în
Hurm., Doc., XI p. 863.
5 Nicolaescu ~~Doc. Hoov roman~~ vorbeşte
6 Ostermeyer ~~Lat~~ l.c., p. 81
7 şi D. Nicolaescu vorbeşte de mai multe boieri
(p. 242, 264 a 265) şi aşa Radu Vlad şi
David nu intrau documentul numeşte d
Vlă. Postumienii aşa pretindeau ~~Mircea~~
cel dat numai în numele d Radu

beşte de «părintele domniei mele răposatul Radu Voevod, fecioru
Vladului Voevod Călugărul» (1); deci era frate cu Petru Paisie
Mircea Ciobanul intră în domnie pe la începutul anului 1545, dup
cum se vede lucrul din socotelile Săbiului, în cari se vorbeşte d
trimiterea unui sol al lui Mircea Voevod la Alba Iulia în 14 Martie
1545 (2). Mircea Ciobanul care petrecea la Constantinopole, dup
cum ne spune cronica lui Reichesdörffer (3), săpase acolo *pri*
bani pe fratele său şi hotărîse pe Turci să-l recheme şi să-l su
gunească în Egipet, dând domnia fratelui său Mircea. Reputa
ţia lui de om ce s'ar fi dedat la obiceiurile Turcilor şi svonu
deşi neîndreptăţit, că ar fi trecut la legea păgână, fac domnia lu
vasională chiar dela început şi împing pe un mare număr de boier
protivnici, lucru de care simţind Mircea
dubătoare, în care pri

Dr. Silviu Mehedinţi
Paris cadastrul
Iaşi.

Drept care să eliberat prezentul certificat ișcălit
de noi și întărit cu pecetea parohială.
Iași, 11 Septemvrie 1910.

EGCL. CATHEDR. IASSIENSIS · SIGILL. PAROECIAE

adaugând Cronica «Mo
în timpul Domniei, c
un pas".

Povestirea cronicilor muntene este întărită
mayer, care spune că «in 1548 luna lui Augu
acei fugiţi au adunat bani şi au năimit vreo
năvăli în Valahia, punându-şi un tânăr Voevo
răsculă ţara împotriva lui Mircea Voevod» (1
ţară şi când au văzut că poporul luptă contr
greu acei ce nu au căzut. Boierii cei fugiţi s
şi au fost ademeniţi de Voevod cu jurământ
au fost măcelăriţi cu femei şi copii de popor

Din boierii ce au pierit la Periş, Udriste
tiernicul şi Teodosie Banul, se vede că şi b
protivnici tiranului. Partidele muntene uitase
acel ce vroiă să le nimicească neamul. Dar a
turcească şi dedat lor cu suflet cu tot, fuse
vede deci cum sub apăsarea otomană se de
rivalităţi

rămăses
zăbovit
venit î
ruit Ra
gonit şi mulţi oam

Iaşi

du Ilie este întărită
stermeyer, care ada
rci şi Radu a trebuit

atât acei din Muntenia M
a lui Mircea era şi el un l
20 Martie 1553, din scu

yer, *l. c.*, p. 35—36: «auf dieser h
e, es würde alsdann das Land I

Boyaren nach Cron (Kronsta
il) Udrist, Marcinen und Kado
Periş, şi Coadă ce fusese tăiat

Myrch Wayvoda profligato affe
m ad intelligendum certas rum
Dosc. Col Iorga, p. 863.

Vlădica Dan slave mnám
2 Rad Radu Ţan a Dovidi mirării
(rudenie avut putinţă a numi
(Radu Ţam).

beşte de «părintele domniei mele răposatul Radu Voevod, fecioru
Vladului Voevod Călugărul» (1); deci era frate cu Petru Paisie
Mircea Ciobanul intră în domnie pe la începutul anului 1545, dup
cum se vede lucrul din socotelile Săbiului, în cari se vorbeşte d
trimiterea unui sol al lui Mircea Voevod la Alba Iulia în 14 Marti
1545 (2). Mircea Ciobanul care petrecea la Constantinopole, dup
cum ne spune cronica lui Reichesdörffer (3), săpase acolo *pri*
bani pe fratele său şi hotărîse pe Turci să-l recheme şi să-l sui
gunească în Egipet, dând domnia fratelui său Mircea. Reputa
ţia lui de om ce s'ar fi dedat la obiceiurile Turcilor şi svonul
deşi neîndreptăţit, că ar fi trecut la legea păgână, îl fac domnia lu
nicioasă chiar dela început şi împing pe un mare număr de boier
protivnici, lucru de care simţind Mircea

Dr. Iuliu Mol
Paroh catol
Iaş

Drept care se eliberat prezentul certificat iscălit
de noi şi întărit cu pecetea parohială.
Iaşi, 11 Septemvrie 1910.

PAROECIAE · ECCL · CATHEDR · IASSIENS

adaugând Cronicei M
şi începu domnia, c
un pas".

261 3 LUPTA INTRE DRĂCULEŞTI ŞI DĂNEŞTI. 69

Povestirea cronicilor muntene este întărită de cronica lui Ostermayer, care spune că «în 1548 luna lui August, câţiva boieri din acei fugiţi au adunat bani şi au năimit vreo mie de Secui, spre a năvăli în Valahia, punându-şi un tânăr Voevod, cu gând că se va răscula ţara împotriva lui Mircea Voevod» (1). Aşà au intrat în ţară şi când au văzut că poporul luptă contra lor, au scăpat cu greu acei ce nu au căzut. Boierii cei fugiţi s'au adunat la Brăila şi au fost ademeniţi de Voevod cu jurământ să vină la el şi apoi au fost măcelăriţi cu femei şi copii de poporul Voevodului.

Din boierii ce au pierit la Periş, Udrişte din Mărgineni (2) vistiernicul şi Teodosie Banul, se vede că şi boierii craioveşti erau protivnici tiranului. Partidele muntene uitase rivalitatea lor faţă cu acel ce vroià să le nimicească neamul. Dar acest Domnitor, unealtă turcească şi dedat lor cu suflet cu tot, fusese impus de Turci. Se vede deci cum sub apăsarea otomană se desface jocul firesc al rivalităţii Dăneştilor cu Drăculeştii.

Boierii însă nu se lasă. «Câţi mai rămăseseră nemăcelăriţi au scăpat iar în Ţara-Ungurească şi n'au zăbovit şi iar au strâns oaste şi împreună cu Radu Voda Ilias au venit în ţară şi întimpinându-se cu Mircea Vodă la Măneşti, au biruit Radu Vodă şi pribegii şi pre Mircea vodă până la Giurgiu l-au gonit şi mulţi oameni de ai lui au pierit» (3).

Răsturnarea lui Mircea Vodă de Radu Ilie este întărită şi de socotelile Săbiului (4) şi de cronica lui Ostermeyer, care adaogă însă că «s'a întors Mircea Vodă cu mulţi Turci şi Radu a trebuit să fugă în Transilvania cu femeie şi copii» (5).

Acest Radu Ilie pe care toţi boierii, atât acei din Muntenia M
cât şi acei din Oltenia, îl susţin contra lui Mircea era şi el un l
culesc. Un document al său datat din 20 Martie 1553, din scu

(1) Aşà înţelegem noi locul incurcat, din Ostermeyer, *l. c.*, p. 35—36: «auf dieser h
sie einen jungen Wayda aufgeworfen ex conditione, es würde alsdann das Land l
volk (sic) bey falen wider den Mirsche Wayda».

(2) Aşà îl numeşte Ostermeyer *l. c.*, p. 32: «diese Boyaren nach Cron (Kronsta
Braşov) Kommen, als der Bahr (Iorga înţelege Banul) Udrist, Marcinen und Kado
fi deci Banul Udrişte de Mărgineni ce a pierit la Periş, şi Coadă ce fusese tăiat
mai înainte.

(3) Căpitanul şi Cron. anon. citaţi.

(4) 22 Noomvrie 1552: «Duobus boyaris famam de Myrch Wayvoda profligato affe
tibus, nbalia şi fl. Idem 24 miso Anthonio in Valachiam ad intelligendum certas rum
de profligacione Vayvodae, expense fl. 3». Hurm. XI, Doc. Col Iorga, p. 863.

(5) Ostermayer, l. c., p. 51.

răstimp cât a ocupat tronul, ne spune că era «fiul marelui și bunului Radu Vodevod (cel Mare)» (1). Dar Radu Ilie este curând după suirea lui în scaun răsturnat din nou de Mircea Ciobanul.

Complicațiile din Transilvania cu Isabela, Martinuzzi și împăratul Ferdinand, în cari Mircea Ciobanul dă de bănuit Porții otomane, aduc mazilirea lui și înlocuirea lui cu Pătrașcu cel Bun în 1554.

Pătrașcu cel Bun, 1554-1558. — Noul domn este întronat pe la începutul lui Martie 1554 (2). El era fiul lui Radu Călugărul (Petru Paisie), cum îl dă un document din 1665, și mai bine încă inscripția de pe mormântul lui: «Iō Petrașcu voevod și domn a toată țara Ungro-Vlahiei fiul lui Iō Radu voevod, mort în luna Decemvrie 26 în anul 7066» (1557) (3). Veranchich istoricul ungur specifică anume că acest Radu era «fostul Călugărul vodă» (4), adecă Radu sau Petru Paisie. Și Pătrașcu cel Bun era deci tot Drăculesc.

La suirea lui în scaun, mai mulți boieri, între cari Stănilă vornicul, fug în Brașov, neștiind ce i poate aștepta la schimbare de Domn. Petrașcu însă tratează cu ei prin mai mulți trimiși și-i hotărește să revină în țară (5). In deosebire însă de Mircea, Pătrașcu nu rechiamă pe boieri, pentru a-i ucide apoi, călcând și jurământ și milă, ci el trăește bine cu dânșii până la moartea lui, care îl apucă în scaun, lucru iar cu totul afară din cale în aceste timpuri de vajnice frământări (6).

1) Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 264. Alungarea lui Mircea de Radu, după socotelile lui (nota 4, pag. prec.) este din 22 Noemvrie 1552. In 18 Decemvrie 1552 Radu e domn (XI, p. 864); la 31 August 1553 găsim în aceleași socoteli: «Misso Anthonio in Valem ad significandum Radul Voevoda in alpibus penes Petersdorff profligatum». A fost deci Radu Ilie dela 22 Noem. 1552–31 August1553. In 20 Martie 1553 el dă domnatul. Exactitatea istorică este aici matematică. Ce păcat ca acest privaz atât de nu este umplut de fapte, ci așà de gol!

Socotelile Săbiului, 1554, Martie 12: «famam afferente Waywodam Petrasko in regnum dpinense advenire» *Hurm. XI* p. 865. Comp. socotelile Brașovului, cari la 6 Martie sc încă de un sol al lui Mircea, iar la 12 Martie pomenesc «de explosione (expulsione e Vayvode» *Ibidem*, p. 790.

Nicolaescu, p. 244 și p. 298.

Citat de N. Iorga, în introducerea la vol. XI Hurmuzaki, p. VII.

Vezi mai mulți trimiși ai lui Pătrașcu arătați în socotelile Brașovului, Hurm. 92: «13 Aprilie 1555, venientibus legatis Petrasko Waywoda qui aderant ut pacem ent cum Ztanylla»

Socotelile Brașovului, Hurm. XI, p. 797. «1 Ian. 1558, advenit famulus, portans mor- Petrasko Wayvode».

răstimp cât a ocupat tronul, ne spune că era «fiul marelui şi bunului Radu Voevod (cel Mare)» (1). Dar Radu-Ilie este curând după

Vedem deci cum atât boierii M
ţinut-mari cât şi cei din
ţinut pe un Drăculea contr
altul. Drăculea voievod împu
2 Turci. Pasul ut ună zo
curând după aceea şi Mirc
în rolul acestuia.

Sabiul

(1) Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 264. Alungarea lui Mircea de Radu, după socotelile
lui (nota 4, pag. prec.) este din 22 Noemvrie 1552. In 18 Decemvrie 1552 Radu e domn
(XI, p. 864); la 31 August 1553 găsim în aceleaşi socoteli: «Misso Anthonio in Va-
m ad significandum Radul Voevoda in alpibus penes Petersdorff profligatum». A
t deci Radu Ilie dela 22 Noem. 1552—31 August1553. In 20 Martie 1553 el dă do-
ătul. Exactitatea istorică este aici matematică. Ce păcat ca acest privaz atât de
nu este umplut de fapte, ci aşă de gol!
Socotelile Săbiului, 1554, Martie 12: «famam afferente Waywodam Petrasko in regnum
alpinense advenire» *Hurm. XI* p. 855. Comp. socotelile Braşovului, cari la 6 Martie
sc încă de un sol al lui Mircea, iar la 12 Martie pomenesc «de explosione (expulsione
e Vayvode» *Ibidem*, p. 790.
Nicolaescu, p. 244 şi p. 298.
Citat de N. Iorga, în introducerea la vol. XI Hurmuzaki, p. VII.
Vezi mai mulţi trimişi ai lui Pătraşcu arătaţi în socotelile Braşovului, Hurm.
92: «13 Aprilie 1555, venientibus legatis Petrasko Waywoda qui aderant ut pacem
ent cum Ztanylla»
Socotelile Braşovului, Hurm. XI, p. 797. «1 Ian. 1558, advenit famulus, portans mor-
Petrasko Wayvode».

Drept care să eliberat pasenturile
de noi şi întărit cu pecetea
Iaşi, 11 Septemvrie 15

Dr. Sanitz
" C. Daniel
" Dr. Jianu
" C. Ionescu
" C. Rudeanu
" Dr. G. Bogdan
" T. Bogdan
" Dr. Stadler
" M. Stănescu
" I. Dumitrescu

Dr. Sanitz
" C. Daniel
" Dr. Jianu
" C. Rudeanu
Dr. G. Bogdan. Insp. sanitar
" T. Teodorescu "
" G. Zossin. "
Dr. M. Stănescu Şeful Poecut.

Martinuzzi desemnase și mai lămurit poziția lui protivnică Turcilor, închisese pe Isabela în Alba Iulia și vroia să trădeie Transilvania imperialilor. Poarta trebuind să împedece cu ori ce preț asemenea uneltiri, avea mare nevoie de a fi sigură pe ajutorul domnilor romîni. Ea chiamă deci in anul 1550 pe ămbii voevozi, Mircea al Munteniei și Ilie fiul lui Petru Rareș al Moldovei, la Constantinopole, spre a se încredința despre scopurile lor[8].

Nu știm dacă domnii făcură acel drum la Constantinopole. In ori ce caz el fu de prisos, întru cît ei fusese cîștigați de intrigele germane, de oare ce trupele lor, la cel intăi atac pornit de Turci contra imperialilor, nu stau de loc la luptă, și o rup de fugă la vederea dușmanilor. Ambasadorul german Veranțiu, care cunoștea secretul, scrie lui Neculai Olahul in 1550: «drept au lucrat Romînii și sunt de lăudat că sau prin bani cîștigați, sau cuprinși de iubirea creștină, se înțăleseră cu călugărul (Martinuzzi) ca să-i conceadă de bună voie victoria, prefăcîndu-se a fugi»[9]. Străinii luaseră însă la serios fuga Romînilor, după cum se vede aceasta din o depeșă a ambasadorului francez, care îi trătează «de oameni rău înarmați și cu puțină inimă»[10].

Mircea Ciobanul este din această pricină mazilit de Poartă în 1554, și se dă tronul lui Patrașcu ~~fiul lui Vlaicu-vodă (Vladu), dejă fratele lui Radu (Paisie)~~. Veranțiu scrie anume lui Ferdinand in Mart 1554: «s'a creat un voevod nou in Valahia. Patrașcu fiul lui Călugăru. Mircea însă este chemat la Poartă. Nu

8. Ambasadorul francez din Constantinopole d'*Aramon* către *Henric al II-lea*, din 24 Aprilie 1550 in ~~Documente privitoare la istoria Romînilor~~, Suplement, colecția documentelor franceze de Gr. *Tocilescu* și *A. I. Odobescu*, I, p. 4.

9. Apud *Katona*, Historia critica regum Hungariae, XXI, 2. p 1160.

10. *De Salve* amb. Franției la Veneția către *Henric al II-le* din 2 Noem- vric 1553 in ~~Documente~~, Suplement I, p. 9.

știm cauza acestei schimbări. Totuși ne temem că lui Mircea i-au stricat prietenia Maiestății Voastre. Nu este însă de pus vre o credință în prietenia acestor Valahi. Sunt unșori și instrumente in mîna acestor bestii, după cum vrau să devină și acei din Transilvania. Turcii vrau numai să cîștige bani de la ei»[11], scrisoare care pe lîngă explicarea căderei lui Mircea, caracterizază de minune adînca degradare în care domniile romîne căzuse în ochii contimpuranilor.

Pătrașcu (Petru al II-le) cel Bun, 1554—1558, era fiul lui Radu Vilugărul, aparținea familiei Drăculeștilor, în cît videm că norocul favoriza pe acest neam și pe boierii din Muntenia Mare, ajungînd la tron tot domni din partida lor. Acest domnitor au fost numit *cel Bun* «pentru bunătățile lui, domnind țara fără vrăjbi, fără morți și prăzi»[12].

Pe timpul lui Pătrașcu cel Bun se incheie tractatul între Ferdinand și Soliman, prin care cel întăi să obliga a lăsa in pace pe Sigismund și pe muma lui Isabela. In zădar oferise Ferdinand 150,000 de galbeni tribut anual pentru dreptul de a păstra Ardealul pe sama sa. Ferdinand însă nu se putea împăca cu ideea ca să cedeze pentru totdeauna Ardealul Turcilor; de aceea el făcu greutăți cînd fu vorba de a aplica in realitatea lucrurilor, tractatul scris pe hîrtie. Voevozii romîni sunt deci invitați să treacă munții, spre a restitui în scaun pe regina Isabela.

Pătrașcu trece in Ardeal cu 12,000 de oameni, și Ardelenii se lasă îndată de impăratul, și jură în 12 Martie credință reginei și fiului ei[13]. Voevozii romîni

11 Apud *Katona*, XXII, p. 556.
12. *Căpitanul* in Mag. ist., I, p. 179.
13. Analele secuești in *Șincai* II, p. 202.

7

20593

iesă întru întîmpinarea crăiesei, ce revenea in țară, până la Satu-Mare, și ei sunt dăruiți de dînsa într'un chip strălucit, ceea ce nu-i împedică, după obiceiul de atunci, de a prăda Ardealul la întoarcerea lor, în modul cel mai crunt. Epitropul Petrovici murind, Turcii orînduiesc în locul lui pe Babak, pe care Isabela la inceput refuză a-l primi. Voevozii însă se interpun ca mijlocitori, îi impacă și apoi le ajută lor și Turcilor a lua Muncaciul de la Ferdinand [14].

Pătrașcu trimisese după Isabela in Polonia, spre a o readuce în Ardeal, pe vornicul Socol, boier din partida Craioveștilor și după cît să vede neam de domn, care incepuse a unelti în contra domniei lui Pătrașcu. Domnul îl alesese spre a îndeplini această misiune, înadins spre a-l indepărta măcar un moment și a înlătura astfeliu un element ce ar fi putut provoca o turburare și o vărsare de sînge, care după cît se vede nu prea erau in gustul și caracterul lui Pătrașcu.

Socol însă se folosi de petrecerea lui între Unguri, spre a'și tocmi domnia la ei, și cum se intoarce inapoi, pune să otrăvească pe domnitorul seu, in 24 Decemvrie 1557, și apucă pentru un moment stăpînirea țărei [15]; este însă alungat de Turci, care restabilesc iarăși in domnia Munteniei pe Mircea al II-le. Ciobanul

Mircea Ciobanul a doua oară, 1558—1559. Mircea întrînd in Muntenia cu oștiri tătărăști, care să-l pună in domnie, Socol ce apucase a pune mîna pe vistieria țărei, iesă cu averea răpită și cu familia lui in Ardeal împreună cu boierii olteni ce țineau cu el [16]. De și acest Socol este titluit numai de

14. Vezi izvoarele citate de *Șincai* II, p. 203
15. *Siegler* ap. *Katona*, XXII, 2, p. 1036, *Fr. Forgacs*, ibid, XXIII, p. 66.,
16. Analele secuești in *Șincai*, II, p. 204.

vornic, totuș credem că va fi fost vre o rudenie, poate vre un fiu natural al unui domn din partidul băsărăbesc, ce ținuse scaunul mai înainte.

Socol își încredințază averile sale ungurului Francisc Kendy, iar el se duce la Constantinopole spre a cîștiga domnia, și anume ca ambasador al reginei Isabela [17]. Kendy însă care vroia să pună mîna pe frumoasele comoare lăsate in păstrarea lui, trimite pe un om al său după Socol la Constantinopole, care face ca el să fie ucis de Turci [18]. Femeea și copiii lui Socol cerură după aceea în zădar averea rîpită de Kendy, avere nu e vorbă și ea cîștigată prin rîpire din Muntenia de către Socol.

Se intîlnesc une ori stări sociale, in care numai nedreptatea unuia poate răsbuna nedreptatea celuilalt!

Impreună cu Socol fugise din Muntenia in Transilvania și întreaga lui partidă. Mircea voind să pedepsască pe fugari pentru gîndurile lor dușmănești în protiva lui, îi ademenește a se intoarce, făgăduindu-le iertare sub cele mai strașnice jurăminte, în care ne mirăm cum oamenii timpului mai puteau avea incredere, văzînd ușurința cu care ele erau calcate [19]. † Cum pune mîna pe ei, îi măcelărește, și cei care scăpară trebuiră să caute iarăși adăpostul străinului. La moartea însă a lui Mircea in 1559, prinbegii veniră cu oaste de peste munți, și făcură răsboiu cu soția lui Mircea, doamna Kiajna, fiica lui

17. *Socol* către *De la Vigne* amb. francez din Constantinopole, mulțămindu-i pentru salv-conductul ce i l'a procurat. din Mai 1558 in Documente, Suplement, I, p. 12.

18. *De la Vigne* c. *episcopul d'Acqs* din 22 Iulie 1558. Idem, p. 13.

19. Regina *Isabela* c. *De la Vigne* din 10 Fevruarie 1558, idem, p. 12: „nos ad mandatum potentissimi imperatoris barones profugos hortati sumus ut in Transalpinam regrederentur, assecurantes quod Myrche voivoda illos non impedierit; super quas etiam per litteras suas jurejurando Myrche nobis promiserat, et tamen intelligimus boyarones ad unum omnes atrocissima morte interemptos".

Petru al II-le Schiopu 1559-1567. Ca Petru Schiopu [illegible]
un copil de 12 ani [illegible] vine la putere una din [illegible]
mai [illegible] ce s'au perindat pe tronurile popoare[illegible]
atâta numai că împrejurările în care au trăit,
făpturile [illegible] se [illegible] în sufletul [illegible]
contrapartea [illegible] ce ne am aflepte [illegible]
în [illegible] lui Petru Rareș și nepoate lui Ștefan [illegible]
apoi Kiajna [illegible] după cum se vede moștenea
fie prin credulate, fie prin atavismu, mai [illegible]
partit rele ale caracterului marilor și [illegible]
după cum se întâmplă una ori la oamenii [illegible]
care lasă urmași, ca aceste [illegible] reprodea [illegible]
parte din manunchiul de [illegible] care [illegible] facea [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] moștenea [illegible]
aplicate [illegible] la vicii, la [illegible] care [illegible]
atât prin [illegible] întrupării [illegible] [illegible]
la [illegible] [illegible] [illegible] virtutile și [illegible]
[illegible] [illegible] după Cheapa [illegible] [illegible]
[illegible] și [illegible] de [illegible] și [illegible] de [illegible]
de o corupție [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] Zapolie [illegible] sultanul [illegible]
[illegible] după modul [illegible] [illegible]
[illegible] lui, [illegible] copil [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Petru III Schiopul p. II.
Nur Banu favorita sultanului și [illegible]
Kiajna II
Safiji [illegible] II p. II

Sultanii contemporani Selim II 1566-1574 și
mai ales Amurat III 1574-1595 [illegible]
dominați de sultane și favorite, [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] lui Vinetiana [illegible] și de sultana
lui Ștefana Safiji
Nur Banu și [illegible] sultana favorită
[illegible] [illegible] [illegible]
Safiji.

Din Tyran Alexis Wayda ca Burkardt. In sein Stil ist Wayda worden von Ihr Zahrzeit

[illegible] Romanii [illegible] 1568 [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] Romanyi. Kl[illegible]
[illegible] Romăn d mid mond [illegible]
[illegible] cuvîntul [illegible]
[illegible] Domn respect [illegible]
[illegible] Lespătești. In Lespezi [illegible]
[illegible] Radaceli
[illegible] Mantinia mare
[illegible] septămînă i înveșmîntă
[illegible] Dar la sat la Boiani [illegible]
[illegible] Stanciu al Dragi
[illegible] Nedei, Vălean i alți. La toate
[illegible] Romani
[illegible] Kiapini;
[illegible] Dupes
[illegible] Mantinia [illegible] Dupe
[illegible] Kiapini
[illegible]
[illegible] Kiapini
[illegible] Domn
[illegible] Romăn
[illegible] Kiapini
[illegible] Domn
[illegible] Kiapini

Cantacuzino proprietar Satului Ogla - fiul Letanii. [illegible]
Dulgheriu [illegible] catedrala i sfințirea [illegible]
învățătura Satului. Acest Mihail Cantacuzino [illegible]
Mari fiul Kiapini și mumă-sa Ecaterina; [illegible]
[illegible] multe cazaturi [illegible]
a Boiarului [illegible], o casă [illegible]
și Kiapini în [illegible] timpul [illegible]
Ogla [illegible] [illegible]
[illegible] Kiapini [illegible]
[illegible] Dupe
[illegible] Kiapini
[illegible] Domn
[illegible] Kiapini
[illegible] Domn
[illegible] Kiapini
[illegible] Domn

[illegible] Leonhardt Rauch
[illegible] in Medicina ad honorem p.
Die curatalium cum spem in insequentibus an
d calorem circa vapul in Italy o balneis regni
(Königin) a Valachia in capite ei die cum ad mai
vice i'a natum dupi mortem barbaletis
ei. Et hanc acolo in o cum privati a
d a intentia die o mica pueri a i a
Dan Turci in pi cum an, ab opinio
communi, cum d amoque bin timebi
turci a arabe. Die acute principio
cum ea o mam vapi b suspensi die pace ei p
an credulo ca Dnus Dominique
d os nichortivi cu Dnus a b o os Dnus
Die, non sac ad pueros i os timui ea
hanc hinc o alicuan"

Die Beyerbuch den heyligen Landen Trackfart am
Mayn 1609 approbirt d. M. Dan[illegible], Neu
gerüst zu gen vulgair nlabs. i' Pium e
Venetia [illegible] Valachi 1602. p. 4 not 2.

Albert d Myr c. Imp. Maximilia II. et Rud. II. et 26 Forte 156
Hamm. Vor. II. t. p. 583. 584 et Torp
Rud II, 2. XVI-XX.

1567–1577.

este un ucigător de boieri; dar cu
lejul măcelului pe care-l săvârșește în rândurile lor, avem una
din cele mai prețioase mărturii istorice, anume arătarea locului
le unde erau mai mulți din boierii tăiați. Iată anume ce spune
Cronica anonimă: «Deci atunci boierii câți erau pribegi încă au
enit de s'au închinat toți la Alexandru Vodă. După aceea tre-
ând două luni, iar Alexandru Vodă au început de au tăiat mul-
e de boieri, anume Radu logofătul dela *Drăgoești* (jud. Gorj)
Mihnea dela *Bădeni* (Muscel) și Stan Udriște vistierul și Tudor
Pucă (Teleorman sau Prahova) și Vladul Caplei, și Pătrașcu

este un ucigător de boieri; dar cu
lejul măcelului pe care-l săvârșește în rândurile lor, avem una
din cele mai prețioase mărturii istorice, anume arătarea locului
le unde erau mai mulți din boierii tăiați. Iată anume ce spune
Cronica anonimă: «Deci atunci boierii câți erau pribegi încă au
enit de s'au închinat toți la Alexandru Vodă. După aceea tre-
ând două luni, iar Alexandru Vodă au început de au tăiat mul-
e de boieri, anume Radu logofătul dela *Drăgoești* (jud. Gorj)
Mihnea dela *Bădeni* (Muscel) și Stan Udriște vistierul și Tudor
Pucă (Teleorman sau Prahova) și Vladul Caplei, și Pătrașcu

17 IV

[illegible] francy?" Klajna [illegible] o revoluție [illegible]
[illegible] Alexandru [illegible] Munteniei [illegible]
[illegible] 17 boieri [illegible]
[illegible] Petru [illegible]

Alexandru [illegible] de competiție [illegible] fratelui [illegible] Petru [illegible] Moldovei [illegible] Ioan [illegible] Cumplit [illegible] Sultanul [illegible] tribut.

[illegible] 23 oct 1570 [illegible] 7 [illegible] 1570 [illegible]

17 V

~~Alexandru al 11-lea 1567-1577~~

[illegible] se contra aceluiași domnitor. ~~După ce Alexandru înfrînează răscoala boierilor, gîndește cum să scape de competirea fraține seu. [illegible] lui, Klajna, găsește îndată leacul dorit, procu[illegible]d, prin făgăduința unei sporiri de tribut, lui Petru [illegible]mnia Moldovei~~ Sultanul după ce somează pe Ioan [illegible]odă cel Cumplit ca sau să plătească el acel sporiu [illegible] tribut, sau să lese scaunul in mînele lui Petru, [illegible]timpinînd impotrivire din partea domnului Moldo[illegible]i, dă lui Petru steag de domnie in acea țară, și [illegible] oaste turcească ca să o iee în stăpînire. Petru [illegible]odă, întemeiet pe ordinul sultanului, se aștepta ca [illegible]ierimea moldovană să-i iasă înainte spre întimpi[illegible]re. Alexandru se împreună cu ~~fratele~~ Petru seu la Șă[illegible]teni unde fac un ospăț strălucit. Boierimea mol[illegible]vană sub vornicul Dumbravă, boier muntean re[illegible]git la curtea moldovenească, nu știm din ce pri[illegible]ă, lovește impreună cu Ioan Vodă tabăra domnitorilor [illegible] frați prin surprindere, și gonește pe Petru Vodă [illegible]nă la Brăila, iar pe Alexandru până la Floci, du[illegible] care Ioan Vodă pune domn in București pe unul [illegible]ntilă Vodă, probabil acel ce mai domnise in Mun[illegible]ia intre anii 1532—1534 [25]. După patru zile însă [illegible]ntilă este răsturnat de oastea lui Alexandru, care-l [illegible]nde și-l taie împreună toți soții lui. Un document [illegible] la Alexandru Vodă intărește spusele cronicarilor. [illegible]n el «Alexandru Vodă fiul marelui Mircea, ne[illegible]ul lui Mihnea» dăruește niște moșii vel-vornicului

[illegible] Vezi vol. II, p. 491.

Ivașcu pentru că «prilejindu-ni-se războiu și bătăl
cu Moldovenii care veniră asupra capului domni
mele cu înșălăciunea și viclenia vornicului Dumbrav
și fugind apoi acest Dumbravă vornicul în țara u
gurească la Bator Istvan voevodul Ardealului, me
s'au atunci respectabilul dregător domnesc jupîn
vașcu la Bator Istvan și cu multă bătaie de cap
cheltuială a scos pe vornicul Dumbravă de l'a ad
la domniea mea ca pe un trădător al sultanului
al domniei mele» [26].

După cît se vede, toți boierii erau nemulțămiți
sistemul de domnie al lui Alexandru. In 1576 patru-ze
de boieri merg la Constantinopole, și se plîng P
ței pentru abuzurile făcute de Alexandru. Ei își al
de proteguitor și stăruitor pe Mehemet-pașa, pe ci
Alexandru avea de sprijin pe Sinan-pașa, cîștig
bine înțăles și unul și altul prin daruri și bani. T
cii rînduiesc o anchetă in Valahia. Boierii știind i
la ce va eși o asemene măsură, nu se mulțămesc
ea, ci pretind ca Alexandru să fie adus la Conste
tinopole. Sinan-pașa putînd pedepsi pe boierii, ce
se supuneau unei hotărîri a sultanului, pune să
deie un număr de bețe. Ei însă nu se lasă, și
toate că bătuți, se intorc a doua zi în și mai m
număr la divanul turcesc, cerînd din nou cu m
glas să nu se facă cercetare in Valahia, ci dom
să fie adus la Constantinopole. Sultanul văzînd
meția lor, ordonă ca parte din ei să fie osîndiți
galere, iar zece să fie incărcati cu lanțuri și inap
in Muntenia. Ancheta vine in țară; dar după c
o prevăzuse boierii, se face astfeliu ca să iasă in
voarea lui Alexandru [27].

26. Document din 1575 August in 22 in Arhiva istorică. I, 1, p.
cunoaște că Dumbravă trebuia să fi fost boier din Muntenia de
este numit trădător de către Alexandru.

r bănesc pentru împărțirea domniei, se întâmplă ca domnul nu
ă displacă tuturor boierilor cari se uniau cu toții în contra l
pre a scăpa de dânsul. De aceea se și vede fenomenul, de alt
până acum neauzit în istoria Terii-Românești, că doi domni suc
sivi să fie combătuți de întreaga boierime a acestei țeri, cum au f
Petru Șchiopul și Alexandru al II-lea. Legătura dintre partide
candidații de domnii se sfărâmase și rostul lor în viața politică
țerii încetând, trebuia ca ele să se descompuie și să se stingă.

Rolul boierimii în rivalitatea dintre Drăculești și Dănești.

Boierimea în deobște. — Inainte de a pășì la încheierea, cercet
noastre, trebue să sintetizăm mai strâns rolul jucat de boieri
decursul desfășurării luptelor pentru tron între cele două familii riv
muntene.

Puterea politică în țară o aveau numai boierii; de aceea nu
de ei este vorba în tot decursul acestei perioade. Rivalitatea
Drăculești și Dănești la început este însă curat personală și do
din cele două partide se razimă pe rând pe aceiași sfetnici în
vanurile lor. Așà găsim chiar pe la începutul izbucnirii lupte
Coico logofăt în divanul lui Dan II (Băsărăbesc) în un docu
din 1422 și apoi găsim pe acelaș boier în divanul lui Vlad D
(Drăculesc) la 1432 și tot astfel și pe *Voico* vornicul (1). De
menea întâlnim pe jupân *Albu*, pronumit și Albu cel Mare,
încă din încunjurimea lui Mircea cel Bătrân, constatat prin un
cument din 1415, ca boier în divanul aceluiaș Dan II (Băsără
în documente din 1421 și 1424, în care divan stăteau și Co
Voico. Dar acest Albu este atotputernic și sub domnia lui Al
dru Aldea (Drăculesc) care vorbește de Albu ca de omul lu
aceeaș însușire rămâne Albu și sub Vlad Dracul (2). Albu est
de Țepeș contra căruia se răsculase (3). De asemenea află
aceiași boieri în tagma lui Radu cel Frumos (Drăculesc), p
îi vedem trecând apoi în aceea a dușmanului și înlocuitorul

(1) Vezi Bogdan, *Doc. și Reg.*, p. 208, 209.
(2) Bogdan, *l. c.*, p. 202, 17, 32, 37, 38, 23. Mai vezi și pag. 206.
(3) Nicolaescu, *Documente slavo-rom.*, p. 14.

20593

Cîte-va luni după aceasta Alexandru moare în vrîstă încă tînără, și s'ar putea bănui moartea lui de silnică, datorită boierilor, care vedeau că nu este chip de a scăpa altfeliu de un uricios tiran. El moare în Iulie 1577, lăsînd un copil de 11 ani numit, ca și strămbunul seu, Mihnea [28].

Mihnea al II-le, 1577—1583. Un competitor străin, medicul lombard Rosso, care «vroia astfeliu să'și întocmească originea încît unul cu numele său să fi fost odată domnitor in Muntenia», pune in primejdie, prin stăruințele sale suirea lui Mihnea in tronul tatălui său. Rosso bine înțăles că sprijinea cererea lui prin făgăduința unor daruri bogate și sporirea insemnată a tributului [29].

Vedem deci cum se desvoltase in chip fatal urmările unei succesiuni la tron așa de puțin garantată in contra abuzurilor. Cît timp rîdicarea domnilor pornise de la țară, cu tot sprijinul cel puteau căuta ei in armatele turcești, predomnise vechiul principiu, că nu poate încăpea in scaunul domniei de cît numai cine se trage din viță de domn.

Acest principiu fu însă slăbit în țările romîne, prin admiterea fiilor naturali in rîndul succesorilor la tron; căci care era garanția că acel ce se pretindea fiul natural al unui domn, se trăgea într'adevĕr din sîngele lui, «era de osul lui», cum zice cronicarul? In unele cazuri putea fi siguranță, cînd urmase între domn și mumă o convieţuire mai îndelungată. Dar cînd întîlnirea era întîmplătoare, cînd adesa ori era

---

ceastă împrejurare, din 29 August, doue din 5 Septemvrie și 23 Octomvrie 1576, în Documente, col. *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 95—97.

28. Raportul lui Giovanni *Corraro* c. *dogele* din 8 August 1577, Idem, p. 98, spune: „Vien detto che sia morto Alexandro Vaivoda di Valachia et che il signore manda qual stindardo a suo figliuolo, puto de undici anni."

29. *David Ungnad* c. *împăratul* 1577, Idem, III, p. 4.

destul ca o femeie să fi atras luarea aminte a domnului pentru a pretinde apoi — lăsînd rușinea la o parte — că odrasla ei îl avuse de tată ! Cu un asemenea sistem înțelegem cum și oameni cu totul străini puteau pretinde la domnie, și dacă Rosso nu isbuti, alții mai fericiți ajunseră a pune firea lor de străini pe tronul țărilor romîne.

Mai trist însă de cît această pretenție a unui vîntură-țară la un tron românesc, este imprejurarea că se găsesc 7 romîni care să sprijine năzuințele lui. Astfeliu nu se sfiau acești copii ai țărei a o vinde unui necunoscut, numai fiind că le făgăduise slujbe și căpătuială ! Așa însă erau boierii noștri. Inainte de toate interesul personal sau acel al castei lor ; acel al țărei venea tot-deauna la urmă. I vom vedea plecînd pururea capul in partea aceea de unde credeau că le vor veni foloase. Ei sfîșiau țara prin lupte vecînice pentru domnie, susținînd cînd pe un candidat cînd pe altul, și stăruiau necontenit să li se impartă averea țărei, cîștigată și păstrată cu sîngele tuturor. Indată ce un domn refuza de a indeplini nesățioasele lor pofte, se răsvrăteau in 'protiva lui, îl răsturnau și inlocuiau cu un altul, care să le facă pe plac. Cum videau că nu pot izbuti cu puterile lor proprii, se adresau la străini, juruindu-le supunere, inchinare, toate injosirile, toate mișeliile numai pentru a-și mulțumi interesele lor personale. A trebuit ca țara să se apropie de mormînt pentru ca uitîndu-și un moment desbinările, să se trezască in sufletul lor o scînteie de patriotism.

Bunica lui Mircea al II-le trăia incă. Cum epitropisise pe copii ei, așa epitropisi și pe nepot. Ea sfărmă la moment intriga organizată de Rosso in Constantinopole, făcînd prin bogate daruri să se recunoască pe medicul lombard de înșălător, și să fi

osîndit la galere impreună cu cei șepte romîni care stăruiau pentru el [30].

Domnia lui Mihnea al II-le și a Kiajnei era însă foarte urîtă in țară. Pe la 1580 alți 60 de boieri se duc la Constantinopole, unde se jăluesc că domnul lor ar fi prea copil, și se roagă să li se dee un altul. Mai mulți competitori se iviră de indată din toate părțile unde se găsiau adăpostiți, din diversele orașe a le impărăției otomane, dintre care patru mai ales stăruiau cu mai mare infocare. Mai mulți sorți decît toți avea unul *Pătrașcu*, relegat până atunci in Cipru, care se dădea drept fiul lui Pătrașcu cel Bun. Ambasadorul francez însă, care știea că adevăratul fiu al lui Pătrașcu se afla la curtea regelui său, denunță pe pretendentul din Cipru ca pe un inșelător, ceea ce se dovedește in curînd prin sosirea din Franția a adevăratului fiu al lui Pătrașcu, care este găzduit la ambasada franceză. Sultanul își rezerva să aleagă dintre ei, poate chiar cu acel fals impreună, pe acel ce va promite mai mare tribut și mai ales care-i va făgădui lui insuș un mai mare dar [31]. Cum aude Kiajna de acest nou pericol, răpède la Constantinopole o solie încărcată cu bogate daruri, și ca prin minune pretendenții, care stăteau la toc-nală, sunt aruncați in închisoare [32].

---

30. *David Ungnad* c. *Impăratul*, 7 Iunie 1577. Doc. col *Hurm.*, III, p. 4: „Der Empiricus sonst medicus Rosso genant so umb die Walachey angehalten, ist auf lebenlang wie man sagt zur Galeren verurtelt sampt siben Walachen Andere wollen er solle gen Rhodisz confiniert werden."

31. Mai multe rapoarte venețiane dintre Mai 1580 și Fevruarie 1581 idem, vol. 2, p 110 și urm. In raportul lui *Paulo Contarini* c *dogele* din 4 Fevr. 1581, p. 112, se spune: „Li governi della Valachia et Bogdania, che prima soleva dare a benemeriti, hora sono dati a quelli che oferiscono maggior buto et che innanzi tutto danno maggior donativo a sua Maesta."

32. Raportul citat în nota precedentă a bailului venețian *Paulo Contarini* către *dogele* ne spune că Mihnea avea încă pe a lui mamă: „Tutti quelli che pretendevano la signoria della Valachia et erano stati chiamati qui, sono stati messi in priggione, da che pare che quel figliuolo, che di presenti è a quel governo, sia in miglior conditione de gli altri, *havendo sua madre*"

Boierii văzînd că nu pot face nimic cu pîrile, se hotăresc a recurge la violență, și se răscoală, avînd în fruntea lor pe partizanii Băsărăbeștilor din Mehedinți (Oltenia). Mihnea însă îi bate, și ucide o mare parte din ei. Ceilalți aleargă iarăși din nou la Constantinopole, unde jăluirile lor bazate acuma pe fapte, fac pe sultanul să mazilească pe Mihnea. Aceasta însă se făcu nu atît din pricina stăruinței boierilor munteni, cît din acea a curței franceze, care doria, din motive pe care le vom expune in curînd, a vedea in tronul muntean pe proteguitul ei, Petru Cercel. Influența Kiajnei cedâ de astă dată pasul ; însă chiar în căderea ei fu mare, căci trebui pentru a o învinge, puterile incordate a le unei mari impărății.

Petru Cercel 1583—1585 [1], era fiul lui Pătraşcu cel Bun, prin urmare tot din partida boierilor Munteniei mari. El rămăsese în vrîstă de 17 ani la moartea tatălui său, (ce fusese otrăvit de vornicul Socol), şi ceruse de la sultanul Soliman tronul părintesc. Acesta însă urmînd sfaturilor vizirului celui mare Mohamet Sokoli, proteguitorul lui Mircea Ciobanul, dete domnia acestuia, şi surguni pe Cercel la Rodos, de unde apoi după moartea lui Soliman, fu strămutat de urmaşul său Selim întăi la Trapezunt, şi apoi la Cipsu [2]. Petrecînd el astfeliu o bună parte din tinereţa lui în Răsărit, şi purtîndu-se acolo printre Greci, Italieni şi Turci, el învăţă mai multe limbi, între care mai ales pe cea italiană, pe care o cunoştea atît de bine, încît chiar făcu în ea nişte versuri îndestul de reuşite.

Petru Cercel de cum ajunse în vrîstă mai coaptă se gîndi a redobîndi tronul părintesc; dar neavînd averea trebuitoare pentru a putea răpune pe intriganta Kiajna, el se gîndi a pune politica în slujba năzuinţelor sale, şi a face astfeliu ca prin mijlocirea

---

1. Compară studiul d-lui *Gr. Tocilescu* asupra lui Petru Cercel, publicat întăi în Columna lui Traian din anul 1874, apoi în ediţie separată. Bucureşti 1876.

2. *De Germigny* amb. francez la Poartă către regele *Henric al 3-le*, din 1 Octomvrie 1279, Documente, Suplement I, p. 46.

jocului intereselor generale să poată dobîndi tronul cel mult dorit.

Tocmai pe atunci politica franceză luase un zbor foarte mare în trebile Răsăritului. Murind anume Sigismund regele Poloniei, cel de pe urmă dintre Iageloni, Henric al III-le de Anjou, fratele lui Carol al IX-le regele Franției, este ales rege în acea țară, fiind sprijinită candidatura lui de Turci, prietinii cei mai buni ai Francejilor. Intîmplîndu-se însă ca trei luni după întronarea regelui Henric în Cracovia, să moară fratele său, regele Franției, noul rege al Poloniei preferâ corona patriei sale firești celei a unei țări străine, părăsi tronul Poloniei și plecâ la Paris. El vroi totuș să treacă corona lepădată de el tot unui membru al familiei sale, fratelui său, ducelui de Alençon. Acesta însă refuzînd, și în Polonia triumfînd partida lui Batori principele Transilvaniei, dînsul fu ales rege de Polonia [3].

Cercel cunoscînd scopurile Franției de a-și crea în Răsărit un mare imperiu infeodat ei, se duce la curtea franceză, în fruntea căreia tocmai stătea a tot puternica regină mumă, Caterina de Medicis, o Italiancă, a căreia limbă Cercel o mînuia așa de bine. El apare în 1579 la Paris, și întocmește versiunea deposedărei lui de scaunul părintesc așa încît să o potrivească cu ideile și obiceiurile urmate în statele apusene. El spune că fiind trimis de tînăr copil, în vrîstă de 10 ani la Constantinopole, după cum era obiceiul țărilor tributare a le împărăției otomane și întîmplîndu-se moarte părintelui său, mai mulți oameni răi, ce fusese rînduiți de sultanul spre a ocîrmui țara în timpul nevrîstniciei sale, se unirâ în contra lui spre a-l despoia. Tot-odată el se arată atît

3. Vezi si *Ionescu Gion*, Ludovic al XIV-le și Const. Brancovanu, București, 1884. p. 23.

de devotat intereselor franceze incît regina Caterina și regele Henric al III-le își pun îndată ochiul pe el pentru a realiza planurile lor de dominare in Răsărit. Regele Franței trimite, cu o scrisoare autografă către sultanul, in ambasadă specială pe magistrul palatului, domnul de Germigny [4].

Cercel trimite tot atunci și el marelui vizir Mehemet-pașa, o scrisoare, in care îi făgăduește urcarea tributului, și lui insuș un dar de 200.000 de scuzi, care este cum zice de Germigny, adevărata doctorie cu care nesăţioasa poftă a acestui bolnav poate fi săturată [5]. Mehemet-pașa bine inţeles se prefăcu a opune greutăţi. El spunea că «principele ce ar fi recomandat de către regele Franței nu ar fi adevăratul și legiuitul principe al Valahiei, că acela care ocîrmuește astăzi peste acea tară; că Cercel ar putea cu atît mai puţin să fie legiuit, cu cît tatul său Pătrașcu avuse de obiceiu 10—12 ţiitoare; că insuș acest Pătrașcu, fost slugă la un călugăr, ar fi fost ales și susţinut drept principe de cîţi-va turburători, in contra adevăraţilor moștenitori ai tronului, așăzaţi acolo incă de pe timpul lui Rustan-pașa [6], și cîte alte de aceste, care nu aveau alt scop decît de a trăgăna lucrurile, pănă ce făgăduința din scrisoarea lui Cercel ar fi luat o forma sunătoare, după sosirea lui în Constantinopole.

4. Regele *Henric al 3-le* către sultanul *Amurat* din 2 Mai 1579 in Documente. Suplement, I. p. 48: „nous voulons bien que votre Hautesse sache, que l'un des plus grands et principaux plaisirs, satisfactions et contentemens que nous puissions recevoir de votre Hautesse est de voir le dit prince (Cercel) remis et réintégré" Cercel era în Paris incă pe la 1 Fevruarie 1579 de unde el scriea cardinalului *Comendone* cît: „la sua Maesta Crestianissima abraciato la mia causa molto caldamento." El stă in Paris pănă după Ianuarie 1580, cînd pleacă la Constantinopole, trăind in tot acest răstimp din o pensie ce i-o dădea regele Franței. Două scrisori ale lui *Cercel* din 23 Iuniu 1579 și 18 Ianuariu 1580 *idem*, p. 376—377. In 23 Aprilie 1580 era acum in Constantinopole. Scrisoarea din acea dată, idem. p. 378.

5. *De Germigny* c. *Henric al 3-le* din 26 Sept. 1579 Doc. Supl, I, p 48.

6. *De Germigny* c. *Henric al 3-le* din 10 Oct. 1579, idem, p. 49

Greutățile opuse de vizir erau cu atîta mai firești cu cît Kiajna, simțind pericolul, venise ea singură la Constantinopole. Asupra isprăvilor ei iată ce ne spune o interesantă scrisoare a ambasadorului francez: «O văduvă numită Mirceoaia pune cele mai mari stăruințî pentru un nepot al ei bastard. Dînsa a fost nu de mult închisă la Alep și chemată însă în zilele din urmă de sultana, muma padișahului, au sosit aici simbătă în 5 a lunei și a fost găzduită în casa marelui vizir Ahmet, la sultana soția lui. Domnul care se află în scaun și pe care reposatul vizir Mehemet îl pusese, dă și el din parte-i 150,000 de scuzi marelui vizir, și numita văduvă avînd favoarea sultanei mumă a Padișahului, care este acuma numită regină, putem zice că dispune de totul; căci această sultană are, din cauza înțelepciunei ei, așa de mare influență și credit la Poartă, încît conduce aproape singură afacerile cele insemnate, ajutată numai de impărăteasa femeia unică a Padișahului și de sultana femeia vizirului Ahmet, fiica reposatului Rustan-pașa»[7].

De Germigny făgăduia Caterinei de Medicis că va stărui și el pe lîngă regina mumă spre a obținea punerea lui Cercel în scaunul muntean. El și face un pas insemnat în această privire dobîndind de la sultan o scrisoare autografă către regele său, în care impăratul Otomanilor cere ca «Petru Cercel să fie trimis în acele părți spre a fi onorat pe cît va fi prin putință»[8]. Se vede că acest triumf al lui de Germigny asupra Kiajnei, sprijinită de femei și de marele vizir, provinea mai ales din cîștigarea lui Scemisi-pașa, rudenie de aproape a insuș sultanului[9]. Acesta trimețind regelui Henric III, o carte de liberă trecere pentru Cercel, regele crezu că și-au ajuns scopul, și mulțămește călduros sultanului pentru că respunsese la dorințele sale de a pune pe Petru Cercel înapoi în scaunul părintesc, și îl trimite către Constantinopole, însărcinînd pe unul Berthier să'l însoțască pănă în Valahia, spre a raporta regelui despre starea și guvernul acelei țări[10].

7. *De Germigny* c. *Caterina de Medicis* din 8 Dec. 1579, idem p. 50.
8. *Sultanul* către *Henric al 3-le* din 15 Iulie 1580, idem, p. 52.
9. *De Germigny* c. *Henric al 3-le* din Dec. 1580, idem, p. 52.

Cercel ajunge în Veneția unde se afla ambasadorul francez *Du Ferrier*, care primise instrucțiuni atît de la regele Henric al III-le cît și de la regina mumă Caterina. După recomandația ambasadorului francez, Cercel este foarte bine primit de signoria venețiană. El povestește consiliului toate binefacerile ce le primise de la regele Franției, și capătă de la guvernul venețian o corabie care să-l ducă la Raguza și suma de o mie de galbeni pentru cheltuială. Primirea strălucită a lui Petru Cercel în Veneția, despre care nechibzuitul pretendent făcu prea mare zvon, trezește însă teama Turcilor și strică tot cîștigul pe care cu atîta trudă îl dobîndise de Germigny pănă atunci. In o scrisoare a sa către regele, ambasadorul îi spune că ceaușul i-ar fi observat că «iepurii nu se prind cu doba, că principele făcuse foarte rău de a cînta victoria înainte de a o fi cîștigat»[11]. Anume atunci se plănuia iarăși o ligă în contra Turcilor sub protecțiunea papei. De și recomandat de Franceji, prietenii nestrămutați ai Porții de pănă atunci, totuși primirea cea călduroasă făcută lui Cercel în Veneția și scrisorile de recomendație pe care se spunea la

10. Instrucțiunile lui *Henric al 3-le* către *Berthier* din 6 Ianuar 1581, idem p. 54: „que ledit sécrétaire Berthier l'accompagne jusque au dit pays de Valaquie, pour après rapporter à leurs Majestés comme toutes choses y auront passées et leur faire relation de l'estat et gouvernement de la dite province“
11. *Du Ferrier* c. *Henric al 3-le* din 17 Martie 1581 și *de Germigny* c. *Henric al 3-le* din 15 Aprilie 1581, idem p. 55—56.

Turci, că le-ar fi dobîndit de la papa; apoi împrejurarea că și țarul Moscvei se bănuia a fi în alianță, și că Valahia se afla în apropiere de această din urmă țară [12], toate aceste răciră mult bunele dispoziții a le Porții către Petru și compromiseră iarăși trebile lui.

Petru Cercel însă nu vedea de loc cît de rău îi stăteau afacerile. Orbit de mirajul apropiatei măriri, precum buciumase din Veneția către Poarta triumful lui, astfeliu acuma îl buciuma din Constantinopole către capitala Franției [13].

Kiajna văzînd apropiindu-se pericolul, lucrase din răsputeri spre a'l îndepărta, și întinsese chiar lui Cercel mai multe curse în călătoria lui, spre a-l face să piară, de care acesta scăpă ca prin minune [14].

Cum vine Cercel la Constantinopole, dispozițiile se schimbă de odată iarăși în favoarea lui. Se așteptau cu toții ca el să vină cu grase prezenturi, și nu vroiau să'l sparie prin o primire prea rece. Pe de altă parte însă, pentru a putea stoarce cît mai mult de la el, i se dă răspuns că trebile lui vor fi puse la cale, după ce Mihnea va fi plătit tributul și alte sume pe care le datoria, ceea ce lăsa a înțelege o trăgănare îndestul de îndelungată, timp în care

---

12. *De Germ.* către *Henric al 3-le* din 29 Aprilie 1581, idem p. 56: „jusque à le soubçonner d'intelligence pour raison de la ligue de laquelle j'ay cy-devant donné advis à V. M., et attendu que la Vallaquie est assez voisine de la Moscovie" (aceste cuvinte erau cifrate în depeșa ambasadorului).

13. Vezi scrisoarea autografă a lui *Cercel* c *regele Franței* din 13 Maiu 1581, idem p. 57: „Dio lo facia che succeda anco il bono et desiderato fine. ne potendo sperar manco. vedendo il gran credito ch'ha l' Ill-mo signore Amb-re suo qua-". Sosirea lui Petru în Constantinopole adeverită și de raportul lui *Paulo Contarini* c. *dogele* din 13 Martie 1581, Documente, col. *Hurmuzaki*, IV, 2. p. 112. și de un altul al ambas. german *Sinzendorff* c. *împăratul* din 23 Maiu 1581, idem III, p. 62.

14. *De Germ.* către *Henric al 3-le* din 13 Maiu 1581, Documente. Suplement I, p. 58: „après avoir ledit Sr. prince couru fortune et danger par chemin de plusieurs ambuches que celluy qui jouist de l'etat (Michné) lui avoit dressées."

lupta între noul competitor și domnul din scaun trebuia să umple cu bani pungile tuturor dregătorilor. De Germigny observă anume că trăgănarea numirei lui Petru Cercel se făcea tocmai pentru ca Turcii «să poată lua cît mai mult de la cela pe care voiau să'l scoată»[15]. După ce tributul de bani e răspuns se mai iscodește un nou motiv de amînare din ne răspunderea acelui al șoimilor[16].

Doi ani întregi încă se tîrie negocierile pentru întronarea lui Cercel, în care răstimp regele Franței trimise scrisori peste scrisori, nu numai ambasadorului său și sultanului, sultanei mume, marelui vizir, lui Ciauș-basa, ci încă și la alți dregători ai Porței, stăruind necontenit cu cea mai mare căldură pentru restituirea «iubitului seu văr și amic principele Valahiei»[17]. In tot acest răstîmp Kiajna veghiase asupra nepotului ei, așa că încă la 6 Iunie 1583, de Maisse, ambasadorul Franței pe lîngă republica venețiană, spunea că «nu este nici o speranță ca Petru să fie restituit în principatul seu, ori care ar fi făgăduințele și cuvintele date de sultan și marele vizir ambasadorului regesc, pentru că acel ce se află acuma pe tron este susținut din toate puterile de muma sultanului, care are astăzi autoritate lîngă fiul ei, cu atîta mai mult că acel din scaun are putința de a face daruri, ceea ce lipsește celuilalt»[18].

Cu toate aceste Kiajna trebuia să cedeze înrîurirei Franței, acăreia prietinie era de mare preț pen-

---

15. *De Germ.* către *Henric al 3-le* din 10 Iunie 1581, idem. p. 59: „désirant d'ailleurs de retirer le plus qu'il pourra de celluy qu'il prétend demettre de l'Estat."

16. *De Germ.* către *Henric al 3-le* din 16 Sept. 1581, idem, p. 63.

17. *Regele Henric al 3-le* către *De Germ.* din 7 Iulie 1582, idem, p. 67: „que mon cousin et bon ami le prince de la grande Vallaquie." — *Acelaș* către *sultana mumă* 7 Iulie 1582, idem, p. 68: „notre tres cher et bon ami le prince de la grande Vallaquie."

18. *De Maisse* către *Villeroi* din 6 Iuni 1583, idem. p. 72.

tru sultanul, într'un moment cînd se vorbea iarăși de o ligă a creștinătății contra Otomanilor. Se trezise acuma la apropierea primejdiei, poate mai mult închipuite decît reale, iarăși simțimîntul conservațiunei în spiritul Turcilor, și ei se putură lepăda măcar un moment de degrădătoarea lor corupțiune, spre a se interesa de soarta întregului. Și apoi pare că Cercel vroia și el degeaba să capete tronul?

Cercel fu învestit cu demnitatea de domn în Iulie 1583, cînd fu primit să sărute haina sultanului, și la începutul lui August plecă spre Valahia [19].

Stăruința regelui Franției pentru Cercel fusese din cele mai călduroase. Ce motiv însă putuse împinge pe regele acelei țări, a pune un așa de viu interes în slujba unui personaj atît de străin lui, și despre adevărul pretențiilor căruia nu se putuse încredința decît din spusele lui însuș? Nu credem că numai «afabilitatea sa plină de grație, manierele sale elegante, cunoștințele sale întinse și variate, elocința-i puternică care după mărturia unui contimpuran lega și strîngea în perpetuă servitute ca printr'un lanț inimile celor ce'l ascultau, frumoasele lui poezii care știau să încînte sufletul cel italian al Caterinei de Medicis» [20], să fi determinat pe Henric al III-le și pe muma lui a'l lua sub scutul lor, și a interveni pe lîngă sultanul spre a-i înapoi tronul părintesc. Fără îndoială ca nu literatura, ci politică a putut face pe regele Franției să îmbrățoșeze cu atîta căldură cauza principelui muntean.

---

19. Ambasad. germ. *Preuner* c. *împăratul* din 27 Iulie 1583, Documente col. *Hurm.*, III, p 87: „Der neue Princz aus der Walachay hat in gemelten Garten dem Sultane vestem deosculirt. und soll innerhalb dreyer oder vier Tagen nach der Walachay vorreisen", Compară *Francesco Morosini* c. *dogele* din 29 Iunie 1583 idem, IV, 2. p. 116 și *de Maisse* c. *Henric al 3-le* din 30 Aug 1583, Suplement. I, p 73, care vorbesc de Cercel ca de unul ce ar fi redobîndit scaunul.

20. *Gr. Tocilescu*, Petru Cercel în Col. lui Traian 1874, p. 29.

Am spus că Francejii doriau să'şi întemeeze o mai puternică influenţă în Răsărit, şi planurile lor în Polonia ne putînd fi realizate. Petru Cercel se arăta tocmai la momentul dorit, spre a le da fiinţă la Dunărea inferioară. Ca unul ce trebuia să bată în struna Francejilor, să le măgulească interesul spre a dobîndi sprijinul lor, el le va fi spus multe asupra viitoarelor sale scopuri. Este probabil că le va fi pus în perspectivă întemeierea unui mare stat la Dunărea de jos sub protecţiunea Franţiei, prin cucerirea Moldovei şi a Transilvaniei, poate chiar şi a altor ţări [21]. In ori ce caz de sigur îl va fi încredinţat despre o politică duşmană casei de Habsburg, atît în Muntenia cît şi prin influenţa lui, în Transilvania. Intr'un cuvînt, cu toate că nu suntem informaţi de nicăieri asupra feliului planurilor desfăşurate de Cercel, fără îndoială că ele trebuiau să favorească într'un chip interesele politice a le Franţiei, pentru ca şi dînsul să fie favorat într'un mod atît de văzut. Numai astfeliu se explică pentru ce regele Franţiei însărcinase pe Berthier să studieze starea Munteniei şi să-i raporteze impresiunile sale.

Să nu credem însă că protecţia şi stăruinţele Franţiei îl scutiră pe Cercel de a face uriaşe cheltueli în Constantinopole. Urmînd şi el exemplului Kiajnei, începuse a umple cu bani pe sultanele a tot puternice, după aceea pe viziri, ciauşi şi alţi favoriţi, şi cu toate că dînsul era sărac, de cînd steaua lui se urcase pe ceriul împărăţiei otomane, speculanţii se îngrămădeau care de care a'l împrumuta cu bani pe procente neauzit de mari. In ziua de 15 August cînd

21. Tot aşa gîndeşte şi Dl *Ionescu-Gion*, Ludovic al XIV-le şi Brancovanu, p 28. Şi D'l *Tocilescu* revine mai jos asupra motivelor curat personale prin care D sa explică dintr'untăi sprijinul dat de Henric lui Cercel, şi arată, cauzele politice ce împingeau pe regele Franţiei, a sprijini întreprinderea lui Cercel, Columna lui Traian, 1874. p. 53.

părăsi Constantinopolea, el se încunjură de o pompă împărătească: însoțit de o sută de capegii îmbrăcați de el cu o frumoasă și bogată livrea, și urmat de 400 de boieri, care de cînd văzuse că norocul lui se apropia, se îngrămădiau în jurul lui, el străbătu stradele capitaliei, aruncînd poporului ce'l privea înmiinunat sume însemnate de aur și de argint, încît cum spune un contimpuran: «toate neamurile erau tîrîte cu violență după el, la plecare, și-l acoperiau cu iubire, credință și închinăciuni, Cercel reprezintînd maiestatea unui împărat triumfător». Pentru a-și face numele seu strălucit și iubit între Romîni, el răscumpără un mare număr de robi creștini, ce se aflau în mînile Turcilor, faptă ce se răspîndi în curînd, prin depeșile ambasadorilor puterilor, în tot apusul european.

Cercel ajungînd stăpînul Munteniei, trimise întăi pe un boier al său la curtea regelui de Franția, ca să ducă proteguitorului său viile sale mulțămiri pentru sprijinul încununat cu izbîndă ce'l dobîndise de la el. Acest ambasador trebuia să treacă și prin Veneția, spre a transmite și republicei semnele recunoștinței sale.

Ocîrmuirea lui la început părea că va apuca pe o cale înțeleaptă. El luase împreună cu Berthier încă pe alți Franceji din Constantinopole, după cît se pare și cîți va meșteri, cu ajutorul cărora Cercel puse să se verse cîte-va tunuri din care s'au aflat o fărămătură cu o inscripție slavonă care însamnă: «a făcut Ion Petru Voevod fiul lui Petru voevod, nepot Radului voevod»[22]. Pune apoi să repare mănăstirea Curței de Argeș, zidește mănăstirea Mislea și sfîrșește

22. In muzeul de antichități din București: „Stvori Io Petru W. sin Petraș-ko W. onuk Radul W." Această inscripție adevereşte că Pătrașcu cel Bun era fiul lui Radu Călugărul. Mai sus p. 7—8.

Berthier p. 28.
Mislea mân. p. 24

mitropolia din Tîrgoviștea, pe care se află o inscripție din 1585. Dar chiar dacă Petru Cercel ar fi vrut să se pună pe treabă spre a rîdica starea lăuntrică a țărei sale, poziția lui nesigură și săparea la care era expus din partea lui Mihnea, nu-i îngăduiau asemene îndeletniciri. După obiceiul lor, Turcii rețineau în Constantinopole pe domnul depus, ca o vecinică spaimă și mijloc de stoarcere pentru acel din scaun. Cercel cunoscînd uneltirile lui Mihnea, trimite un om la Constantinopole, care prin partizanii săi izbutește a face ca Mihnea să fie surgunit în Barbaria. Fiind însă că Cercel trecuse cu viderea pe puternicul beglerbeg al Greciei, care nu se înfruptase și el din bacșișurile românești, acesta se pusese îndată la mijloc și readusese pe Mihnea din surgun. Apoi pentru a'și răsbuna contra trimisului lui Cercel, îi stîrnește o învinuire minciunoasă, eă ar fi comis o prădăciune cu omor asupra unei femei și a doi copii din casa exvoevodului Mihnea, ceea ce motivează arestarea și punerea lui la tortură [22].

Astfeliu cu tot sprijinul Franției, Cercel simția că rivalul său are și el influență și putere la Constantinopole, și el trebuia deci să stee necontenit cu mînile pline spre a putea combate pe competitorul său. Pe lîngă această nevoie, Cercel mai era încunjurat și de creditorii acei ce-i ușurase prin banii lor apucarea tronului, și se încărcase încă și cu datoria detronatului Mihnea, de și fusese scutit de o parte din ea, 140,000 de scuzi, prin stăruințele sultanei favorite Hazaqui care'l proteguia [23]. Înțelegem că în asemene condițiuni el trebui să s'apuce de scos bani cu ori ce preț din țară, și că domnia lui luă chiar de la în-

22. Vezi cele doue documente: *Berthier* către *Henric al 3-le* din 9 April 1585 și *de Germ.* către *acelaș* din 22 Maiu 1584 în Documente, Suplement, I, p. 76 și 93.

23. *De Germ.* către *Henric al 3-le* din 21 Fevr. 1584, idem, p. 74.

ceput un caracter jăfuitor. Așa cronicarii ne spun că Cercel ar fi pus birul curței foarte mare și ar fi scos goștina pe oi»[24].

Aceste stoarceri a le lui Cercel, unite cu tăierea a trei boieri, cu care el înaugură ocirmuirea lui, anume Mihailă vornicul, Gheorghiță paharnicul și banul Craiovei Dobromir, provoacă în curînd nemulțămiri cu domnia lui și tînguiri la Constantinopole, care vineau de minune în ajutorul intrigilor lui Milmea[25]. Aceste avea un joc cu atîta mai ușor cu cît Petru, pentru a fi mai în siguranță, alesese ca loc de reședință cetatea Tîrgoviștea și nu Bucureștii, ceea ce displăcea Turcilor, care bănuiau că Cercel avea de gînd a fugi în Transilvania[26].

Cercel era sprijinit la Poartă mai ales de sultana Hazaqui, nu numai din cauza dăruirilor cu care o acoperea, dar și din acea a rivalității acestei princese ambițioase cu beglerbegul Greciei, care părea că vroește a atrage la el toată influența asupra sultanului. Ea inspirâ lui Cercel ideea de a veni la Constantinopole, spre a se îndreptăți de învinuirile ce i se aduceau. Ambasadorul francez însă, neștiind cum va eși acea îndreptățire, și temîndu-se de a nu se interpune pentru o persoană compromisă, se ținea mai în rezervă în sprijinirea domnului muntean[27]. Cercel astfeliu aproape

24. *Capitanul* în Mag. ist., I, p. 220 *Anon. rom.* idem, IV, p. 276.

25. *Berthier* către *Henric al 3-le* din 22 Martie 1585. Documente, Supfement, I. p. 92: „Et quand aulx affaires de Monsieur le prince de Wallaquie, elles semblent aller de jour à aultre détériorans par plainctes sur plainctes à sa Haultesse de diverses parts sur ses déportemens, si bien suscitées la plupart par artifices de ses competiteurs."

Tot atunci vornicul Ivașcu fugi din Muntenia, pentru a scăpa de urgia lui Cercel, la Petru Schiopul din Moldova, și întîmplîndu-se să moară în pribegirea lui, fu înmormîntat la mănăstirea Bistrița de lîngă Piatra. Vezi inscripția de pe mormîntul lui cu data de 1584 în *Melchisedek*, Notițe istorice și arheologice de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova, București, 1885, p. 62.

26. *Berthier* către *Henric al 3-le*, din 9 April 1585, idem. p. 93.

27. *Berthier* către *Henric al 3-le*, din 17 April 1585, idem, p. 95.

părăsit de puternicul lui sprijin și lăsat să lupte numai cu propriile lui opintiri, nu se mai putu ținea în fața intrigilor lui Mihnea. Acesta anume făgăduise sultanului suma colosală de 600,000 de scuzi și 100,000 beglerbegului Greciei, afară de alte daruri potrivite celorlalți mari dregători, încît sultanul hotărîse mazîlirea lui Cercel [28].

Auzînd despre depunerea lui, Petru Cercel se grăbește a fugi în Transilvania, în ziua de 16 April 1585, luînd cu sine 4—500 de soldați ai sei și 43 de cară încărcate cu bani, scule și alte avuții, pe care le putuse aduna în scurtul timp al domniei lui [29], și care ne dau deplină idee despre ne mai pomenitul jaf căruia trebuise să supună țara Muntenească, pentru a putea pe lîngă marile cheltueli la Constantinopole, plata uriașilor sale datorii, încă să'și adune o așa de însemnată avere la eșirea lui din principat, bani albi pentru zile negre.

Astfeliu se curmase visul cel fantastic al regelui Henric al III-le, de a crea în Răsărit un stat vasal Franției; se sfărmase de o putere fatală care domnia pe atunci fără impărțire asupra întregei acestei părți a lumei europene, corupția cea mai strașnică ce au putut vre odată să mînînce ființa omenească. Nu e vorbă nici Petru Cercel nu era tocmai omul ce ar fi putut realiza gîndul regelui francez. Era el doară însuș prea fantast, prea poet, prea ușor încrezător în norocul seu, pe care-l buciumase în toate părțile încă înainte de a fi pus mîna pe el, pentru

---

28. *Berthier*, către *Henric al 3-le*, din 9 April 1585, idem, p. 94.

29. *Berthier* către *Henric al 3-le*, din 19 April 1585, idem, p. 96: „s'estant levé le soir avant le jour par luy assigné qui fut le mardi XVI du pr.sent, avec tout son train environ de 4—500 soldatz et quarante troys charriots chargés de deniers (du tribut et autres), meubles et autres facultez, qu'il auroit pu recueillir en ce brief temps, print la route de Transylvanie et a son lever fait tirer trois pièces d'artillerie conduites ensemble autre avec soi."

a îndeplini un rol, pentru care s'ar fi cerut cu totul alte însușiri. Dar chiar dacă Cercel le ar fi avut pe aceste, încă izbutirea lui trebuia să rămînă mai mult decît problematică, de oare ce el ar fi fost nevoit să pună în lucrare o concepțiune politică, în o lume unde totul se închina numai la bani ; să fi încercat a introduce predomnirea interesului general în o stare de lucruri ce nu recunoștea dreptul de existență decît aproape numai celui personal.

Mihnea II p. 33.
v. Cercel p. 33

3. DE LA A DOUA DOMNIE A LUI MIHNEA AL II-le LA MIHAIU VITEAZUL.

Mihnea al II-le a doua oară, 1585—1591. Dacă Mihnea neliniștise și amărîse domnia lui Cercel, apoi și acesta îi plăti acuma cu dobîndă îndărăpt năcazurile suferite. Totuș nenorocirile ce lovesc pe Cercel îndată după eșirea lui din țară, mai întărzie pentru cît va timp loviturile sale, lăsînd pe Mihnea să jăfuiască țara în o mai mare liniște și tihnă, de cum o jăfuise el.

Anume cum ajunge Cercel la Brașov, este oprit și bunurile i sunt sechestrate. Principele Transilvaniei adună, afară de însemnatele sume prădate de soldați, cu prilejul oprirei lui Petru, încă următoarele averi: bani în diverse monede în valoare de 125,520 de galbeni, 722 de galbeni de aur, o pecete de aur în greutate de 240 de galbeni, un mărgăritar mare pe care Cercel îl purta în ureche și alte multe lucruri de preț [1].

Scăpînd el, probabil prin fugă, din închisoarea de la Brașov, se adăposti la un preot sas, Simion Massa, unde stătu trei zile. Descoperit aice el fuge, urmărit de dușmani, și se ascunde în grădina unui altui preot, de unde scapă în bordeiul unui țigan, care'l ține tăinuit vre o cîte-va zile. De aice pleacă la Holtoiu,

1 Vezi Inventario delle robbe del fuggito Voywoda mandato per il Voywoda di Transylvania ad Sulthano, 21 Iunie 1585 în Documente, col. *Hurm.*, III, p. 90. Asupra arestărei lui Petru la Brașov, vezi *Berthier* către regele *Henric* din 29 April 1585, Documente, Suplement, I, p. 96.

apoi la Russbach, de unde vra să se ducă la Francisc Kendi, guvernatorul Transilvaniei. Pe drum, tradat de Toma Cock, este dat pe mâna magistratului orașului Mediaș, care'l trimite sub pază la Huszt, unde stă mai bine de doi ani în o temniță umedă și murdară. El trimite de aice mai mulți agenți ai săi în toate părțile spre a cere ajutor: pe un nobil francez ce se afla pe lîngă el, îl trimite la papa, rugîndu'l să intervină pe lîngă principele Transilvaniei, spre a-i reda libertatea. Papa scrie într'adevăr lui Stefan Batori, ce era și rege de Polonia, ca să dee drumul din închisoare lui Petru [2]. Alt trimis al lui Cercel, Francesco Sivori, merge în Polonia, spre a mijloci scăparea stăpînului său. El găsește aice un sprijin, mai ales în nunciul apostolic, Hannibal de Capua, pe care'l roagă să intervină în afacerea averilor sechestrate, știind bine că îndată ce domnul său ar pune mîna pe ele, libertatea lui ar fi mult mai ușor de dobîndit [3]. Cea mai mare parte din averile lui fusese însă trimise de guvernatorul Ardealului la Poartă, încît ele erau perdute pentru totdeauna [4]. Cercel stărui și pe lîngă regele Franței, dacă nu direct, cel puțin către ambasadorii lui din Veneția; Francejii însă desîncîntați cu totul de protegiatul lor, pentru sprijinul căruia ei se compromisese atît de mult în ochii Porței, îi arată o răceală foarte mare. Astfeliu regele Henric pune să scrie ambasadorului său din Constantinopole că «principele Valahiei Petru, care fusese restituit mai înainte în scaun prin stăruințile Maiestății Sale și a le ambasadorului de Germigny, nu s'au purtat cum tre-

2. *Sixt al V-le* către *Ștefan Batori*, din 21 Iunie 1586. Documente, colecția *Hurmuzaki*, III, p. 92.
3. *Francesco Sivori* către *Hannibal de Capua*, din 1 Iunie 1588, idem, p. 106.
4. *Berthier* către *Henric al 3-le*, din 22 Iunie 1585 Documente Suplement. I, p. 98.

buia față cu oare care bune și cinstite persoane, precum abatele Strossi, medicul Lacorde și alții, care i-au împrumutat banii lor la nevoile sale, afară de liberalitățile și favorurile ce le au primit de la Maiestatea Sa și de la alte persoane însemnate, fiind că el au avut destul timp și mijloace spre a-și plăti datoriile către acele persoane sărmane. Abatele are de luat 2000 de scuzi și tot atîta medicul Lacorde»[5]. Regele însărcinează deci pe domnul de Lancosme, noul său ambasador la Constantinopole, să ceară a se plăti acele datorii din averea lui Cercel.

Agenții lui Petru Cercel, doi nobili romîni și unul francez, întorcîndu-se de la Roma cu scrisorile papei către Batori, prin Veneția, arată într'o convorbire avută cu ambasadorul francez, de Maisse, sperantele lor de a izbuti să scoată pe domnul lor din închisoare, spunînd că la caz cînd scrisorile papei nu ar sluji la nimic, ei sunt hotăriți a dobîndi eliberarea lui prin ciaușul din Constantinopole, căruia i-ar făgădui 5—6000 de scuzi din banii aflați la acei care-l reține. Ambasadorul laudă mult ămbele aceste căi, «temîndu-se ca ei să nu recurgă cum-va și la intervenția regelui Franției». Agenții cercară pe ambasador, pentru a afla ce părere avea regele Franției asupra stăpînului lor, la care el le respunse: «că nu ar avea cunoștință despre modul cum judeca regele său purtarea lui Petru, dar se auzise îndestul că nenorocirea în care se găsia îi venise prin rău său sfat și prin marea cruzime pe care o arătase către poporul lui». Ei se încercară mult a dovedi ambasadorului că Petru fusese calomniat și de Maisse înțelese din toată vorba lor, că vroiau să afle dacă s'ar mai putea sluji în interesul stăpînului lor cu autoritatea

5. Instrucțiile lui *Henric al 3-le* către *Lancosme*, 23 Sept 1585, idem, p. 99.

regelui Franției, lucru pentru care ambasadorul nu le dete nici o speranță [6].

Văzînd Cercel toate încercările sale de a scăpa prin mijlociri și stăruințî date de greș, se hotărește la un act desperat, anume să fugă din prinsoarea în care era reținut. El își împletește din vestmintele sale sfîșiate și alte materialuri o frînghie, cu ajutorul căreia se dă jos pe fereasta închisorei, într'o noapte întunecoasă, lăsînd în patul lui o păpușă, care să amăgească pe păzitori măcar cît-va timp, pănă el se va fi îndepărtat. După ce umblă mai multe zile rătăcind prin păduri, ajunge însfîrșit la Kaschau, unde destăinuește secretul seu lui Ioan Veris. Acesta îl tratează cu onorurile cuvenite, și 'l trimite la împăratul Germaniei. Aice însă el nu putu izbuti la nimic, din cauza stărei de încordare în care se afla imperiul german cu acel turcesc, care ămbele sub masca unei păci înșălătoare, a unor ambasade și daruri mutuale, erau într'un adevărat răsboiu, însemnat chiar prin lupte îndestul de mari și sîngeroase, cu toate că după fie-care din ele amîndouă statele își trimiteau scuze mutuale [7]. Singura speranță a lui Cercel nu putea fi decît în Franția. Dar cum să se apropie de ea, pe care o vedea că'l răspinge? Nu-i rămînea decît o singură cale. Aceea de a cere mijlocirea papei spre a dobîndi putința de a se îndreptăți față cu vechiul său proteguitor, și din care parte am văzut chiar că Petru Cercel căpătase oare-care speranțe, prin scrisorile sfîntului pontifice către Batori. Petru Cercel alergă deci la Roma. Aici el trebuia să ciștige favoarea marelui pontifice. Precum altă dată el îndu-

6. *De Maisse* către *Henric al 3-le* din 15 Iulie 1586, idem, p. 100. Comp. *de Villeroy* către *de Maisse*, din 2 Aug. 1586, idem, p. 101: „Sa Majesté trouve bon que vous n'ayez donné espérance aux gens du prince de Vallaquie de tirer faveur d'Elle en ses affaires, car Elle est très mécontente de lui".

7. *Zinkeisen*, Gesch. des osm. Reiches, III, p, 582.

plecase pe regele Franței a-l sprijini, făgăduindu-i o lățire a influenței franceze în Răsărit, astfeliu acuma el hotări pe papă în favoarea sa, arătîndu-se ca plin de rîvnă și de aprindere pentru biserica catolică. Astfeliu se prefăcuse el către papă încă de pe cînd era inchis la Huszt, încît papa de pe atunci chiar numia pe Cercel: «barbat catolic și unit cu sîntul scaun». Cercel făgădui fără îndoială plecarea poporului muntean sub autoritatea bisericei din Roma, ceea ce trebuia să convină papei, cu atîta mai mult că tot pe atunci și în Moldova catolicismul era într'o minunată propășire, prin silințele ministrului catolic al lui Petru Schiopul, Bartolomeu Brutti [8].

Cît-va timp după ajungerea lui Cercel la Roma, în Ianuarie 1588, după ce papa intervenise pentru el la fostul său proteguitor, îl videm mergînd la Veneția, unde stăruește personal la ambasadorul francez, ca să reîntre in grațiile regelui, ceea ce pănă atunci știm că nu îndrăznise. El îl roagă să comunice regelui că «nici pierderea statului și a averilor sale, nici relele pe care le-au suferit în închisoare, nu i-au dat atîta muncă și atîta neplăcere, ca știrea că ar fi pierdut favoarea proteguitorului său; că regele a fost rău informat de cursul afacerilor sale, întîmplîndu-i-se toată nenorocirea numai prin intrigele dușmanilor săi, care sunt tot-odată acei ai padișahului; că el roagă pe Maiestatea Sa să trimită un om de încredere pe cheltuiala lui, și în cazul

8. Tot ce spune D-l *Tocilescu* (Col. lui Tr., 1874, p. 56) despre făgăduințele lui Cercel către papă, pentru a intra în liga contra Otomanilor provocată de Spania, este neexact. Pe la 1588, data petrecerei lui Cercel la Roma, Spania era în pace cu Turcii, pe care o încheese în 1580, și care țînu pănă la moartea lui Filip al II-le, în 1598. *Zinkeisen* în Istoria Otomanilor, (III, p. 308), care raportează toate amărunțimele, nu știe nimic despre aceasta ligă. Mijlocul prin care Cercel cîștigă pe papa fu făgăduința întoarcerei Munteniei la catolicismu; singura favoare pe care Cercel o ceru de la papă, fu împăcarea lui cu regele Franței.

cînd îl va găsi vinovat cît de puțin, este gata a-și duce capul spre a răspunde, dar și dacă va descoperi că este o prigonire a dușmanilor lui, să-i placă a-l ajuta spre redobîndirea statului său». El nu stăruia însă să se reîntoarcă în Franța, venindu-i ori și cum greu a da iarăși ochii cu fostul său protegiuitor. Atîta numai vroia, spre a-și cîștiga iarăși vaza înaintea sultanului, ca «lumea să știe că regele Franței nu l'au părăsit»[10]. Regele întorcîndu-și după stăruințele papei, favorurile asupra lui Petru, scrie iarăși lui Lancosme ambasadorul său din Constantinopole : «am răspins pănă acuma pe principele Valachiei, după ce am aflat despre ajungerea sa în Italia, fiind că credeam cu siguranță că el pierduse tot creditul și reputația lui la Poarta otomană. Acuma însă cînd aflu din protivă prin scrisorile voastre, și recunosc că este încă oare care speranță de a'l rîdica din căderea lui, îi veți face cunoscut că voi avea plăcerea de a'l recomanda din nou și favoriza pe cît îmi va fi prin putință. Veți începe deci a arunca temelia stăruințelor noastre, dacă însă credeți că veți putea izbuti ; căci altfeliu n'aș vroi ca numele meu să fie întrebuințat precum nici înterpunerea d-voastră»[11]. Regele Franței mai era determinat și de altă împrejurare a lua din nou în mînile sale cauza lui Cercel ; anume tot pe atunci un pretendent la corona Moldovei, Bogdan căta a fi pus în tronul acestei țări tot prin înrîurirea Franței[12], încît dînsa vroia să realizeze acuma prin doi, ceea ce mai înainte încredințase lui singur Petru Cercel.

---

9. *De Maisse* c. *Henric al 3-le*, din 28 Ianuarie 1588. Documente, Suplement, I, p, 102.
10. *De Maisse* către Henric al 3-le 4 Aprilie 1588, idem, p 102.
11. *Henric al 3-le* către *Laucosme*, 4 Iunie 1588, idem, p. 103.
12. *Henric al 3-le* către *de Saucy*, 24 Aug. 1588, idem, p. 103.

Domnul mazilit lucrase însă și pe lîngă Poartă, pentru a obține iertarea sultanului. Aceasta nu se putea face fără bani, și tocmai acest mijloc lipsia lui Petru aproape cu desăvîrșire [13]. Totuși el mai avea, din vechile sale comori, un diamant foarte mare, în valoare de mai multe milioane, pe care'l trimise să'l vadă sultanul, căruia i plăcu foarte mult, și mai făgăduind și vizirului 200,000 de scuzi [14], pe care spera numai decît să-i găsască, de îndată ce va fi chemat la Constantinopole, izbuti a dobîndi această favoare [15].

Precum cînele pe lup, astfeliu pîndise Mihnea toate aceste lungi manopere a le lui Cercel, prin care se apropia ca vulturul, restringînd tot mai mult cercurile sborului său, de mult rîvnitul tron al Munteniei. Cînd îl văzu în Constantinopole, neastîmpărul lui Mihnea se prefăcu în o furie nebună, ce se năpusti asupra banilor săi, pe care îi aruncă fără a-i mai număra în sacul desfundat al lăcomiei otomane.

Mihnea făgăduește anume vizirului atîta bani cît vor putea duce 600 de cai, dacă va ucide pe Petru Vodă, și acesta este aruncat în închisoarea celor 7 turnuri. Pentru a scăpa Petru, la rîndul său, făgăduește un milion de sechini, din care 400,000 îndată, iar 600,000 pănă în termin de 3 ani. Aceste erau însă numai făgăduinți, pe care la Poartă nu se punea mare temeiu, cu atîta mai puțin pe ale lui Cercel, care căzînd iarăși în disgrație, pierduse creditul ce începuse a se urca cu venirea lui în Constanti-

---

13. *Giovanni Moro* către *dogele*, 22 Mart 1588. Documente, col. *Hurm.*, IV. 2, p. 136: „et il maggio impedimento che ha e perche și trove povero de danari."

14. *Giovanni Moro* către *dogele*, 19 Sept. 1588 și 1 Oct. 1588, idem, p 136, 137.

15 *Giovanni Moro* către *dogele*, 16 Maiu 1589, spune că s'a dat ordin căpitanului flotei al aduce pe Petru Vodă din Veneția, idem, p. 139. Un alt raport, al lui *de Maisse* către *Henric al 3-le* din 8 Iulie 1589, spune că Petru a sosit la Poartă. Documente, Suplement, I. p. 104.

nopole. Mihnea numeră suma reală de 70,000 de galbeni sultanului, 20,000 vizirului și 2000 capigiagăi, pentru care Petru Cercel este gîtuit și aruncat în mare, în Mart 1590 [16].

In jurul unei figuri cu o soartă atît de bîntuită, care luptă o viață întreagă cu o îndărătnicie ne mai pomenită pentru obținerea unui tron, nu se putea ca legenda să nu țese florile închipuirei. Se răspîndi în curînd în Europa asupra soartei lui Petru Cercel următoarea poveste : Fiind un om frumos «cu corpul drept, bine proporționat și sprinten, statura mai mult mare decît mijlocie, ochii vii și grațioși, arătarea și mișcările marțiale, constituția voinică și sănătoasă», el făcu impresie asupra unei surori a sultanului, care se înamorâ de el, și se hotări a-și pune toată influența spre a'l scăpa de moarte. Se zicea că atunci cînd Cercel era să fie înecat, sora sultanului izbuti al substitui pe el, travestit, în locul marelui vizir, care tocmai era absent, și a pune să se înece o păpușă de lemn învestmîntată în hainele lui, încît Cercel prețezuse ceremoniei propriei sale înecări. Numai după aceea, la o a doua condamnare, fu înecat de a binele. Ori cine vede în această istorisire un basm, ce nu poate avea nimic real, și de aceea el și este reprodus numai de un izvor îndepărtat, din Transilvania, Chronicon Fuchsio-lupino-oltardinum, pe cînd corespondența atît de bogată a timpului, atît cea venețiană, cît și cea franceză și germană nu pomenesc nimic despre o asemene minunată împrejurare, care fără îndoială, dacă s'ar fi întîmplat, ar fi găsit un răsunet în rapoartele ambasadorilor [17].

---

16. Asupra ultimelor peripetii a le lui Cercel, vezi documentele din 16, 26 Maiu 6 Iunie, 26 Iulie, 4 Aug., 2, 28 și 29 Sept., 28 Oct și 11 Noemv. 1589. 17 Ian., 17 Martie și 23 Aprilie 1590 în Documente, col. *Hurm.*, IV, 2, p. 139–150.

17. Asupra morței lui Cercel vezi raportul lui *Pezzen* către *arhiducele*

Asupra domniei interne a lui Mihnea vodă, se știe că a fost ceea ce trebuia să fie, o domnie jăfuitoare. Căpitanul spune că el «ar mai fi adaos pe țară un bir ce s'au zis năpaste — nume ce arată cît de dreaptă era considerată această dare în ochii poporului, — și au pus peste Roșii un bir foarte mare și peste megiași găleată de pîne și *dijma* din *cinci* stupi unul»[18].

Stefan Bogdan sau Surdul, 1591—1592. Nici Mihnea însă, care avuse nespusa mulțămire de a videa pe rivalul seu cufundat în valurile mării, nu domni mult după moartea lui Cercel. Stors de bani, nu mai era bun de nimic; de aceea fu aruncat ca un netrebnic, și în locul lui se puse unul *Ilie Voevod*, despre care spune un document că era mai înainte curălar, și 'și avea dugheana lui aice, și fusese numit dînd 400,000 de coroane ca dar, jumătate îndată, iar restul făgăduind a'l răspunde pănă într'un an». Acest Ilie mai este numit în alte documente Bogdan și Stefan Bogdan, iar de cronicari Stefan Surdul și era fiul lui Iancu Vodă Sasul fiul lui Petru Rareș[19].

Ernest din 27 Mart 1590, în Documente, col. *Hurm.*, III, p. 134. Nu înțălegem cum de D-l *Tocilescu* dă crezămînt unei asemenea fabule (Col. lui Tr., 1874, p. 57).

18. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 220.

19. *Pezzen* c. *arhid. Ernest*, 2 Martie 1591. Doc., col. *Hurm.*, III, p. 143: „Elias Veiwoda so nicht lengst ein Kürschner gewest." Tot așa îi zice și *Hieronimo Lippomano* c. *dogele*, 10 Fevruarie 1591: „il pellizzaro", idem, IV, 2, p. 154. La cronicari poartă numele de Stefan Surdul 1591—1592 (din anul identic al urcărei în scaun se vede că era aceeași persoană). *Anon. rom.* și *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 222 și IV, p. 276. Numele de Stefan în loc de Ilie al cronicarilor se regăsește și în documente. In 1594 Rudolf al II-le, crezînd ca tot el domnește în Muntenia, îi trimite o scrisoare sub adresa „*Stephano Bogdano* Hospodaro Valahiae". Doc., col. *Hurm.*, III, p. 184; comp. p. 186 Fiind scos de Alexandru al III-le din scaun, el cere un ajutor dogelui de Veneția prin o scrisoare din 6 Mai 1593, în care se dă drept „io Bogdan figliolo di Giancula legitimo successore nel principato di Moldavia con la principessa Maria mia madre," idem, III, 2, p. 31. Giancula este Iancu Sasul, fiul natural al lui Petru Rareș cu femeia curălarului Veiss Iörg din Brasov (vezi vol. II, al acestei istorii p. 582); iar Maria este Maria Paleo-

Mihnea dus la Constantinopole, după ce încearcă în zadar să dobîndească scaunul Moldovei, trece la religia turcească împreună cu un copil mai mare al lui. Cel mai mic, Radu, este ascuns de muma lui, și trimis la muntele Atos. De aice el trece la Veneția, unde învață carte grecească și latinească. După ce se face Turc, Mihnea crezînd că are mai multe drepturi la bună voința sultanului, îi propune să prefacă Muntenia în pașalîc, pe care să i-o încredințeze lui, iar pe Ilie Stefan să'l strămute în Moldova [20].

Stefan Surdul însă nici nu apucase bine să răsufle pe tronul Munteniei, cînd un alt competitor, de astă dată Moldovan, fiul lui Bogdan și nepotul lui Alexandru Lăpușneanu, unul Alexandru Bogdan îl înlocuește. Turcii începuse a nu mai lua în nici o băgare de samă coborîrea din sîngele domnitorilor indigeni, spre a împărți demnitatea de principe. Precum dăduse în 1574 tronul Moldovei lui Petru Schiopul, principe muntean, astfeliu acuma dau pe acel din Muntenia unei odrasle moldovenești. Prea fericiți încă dacă ei mănțineau cel puțin domni creștini în fruntea țărilor romîne, și nu numeau pași turcești în capul lor, ceea ce ar fi putut face cu atîta mai ușor, cu cît puterea de împrotivire a acestor țări se stinsese aproape cu totul, și în afară Romînii nu întîlniau în jurul lor decît state care ascultau de bună voe sau de frică tot de puternicii lor stăpînitori.

Alexandru al III-le, 1592—1593, vine în tron pe la luni 1592. El era proteguitul regelui Franției Hen-

loghina soția Sasului (vezi mai jos Istoria Moldovei). Este curios că *Elias, Bogdan, Stefan Bogdan* sau *Stefan Surdul* (toate aceste nume însamnă una și aceiaș persoană) să fi fost și el curălariu, ca și bunicul seu —după lege— Veiss Iörg!

20. *Pezzen* c *arh Ernest*, 9 și 27 Aprilie 1591, Doc. col *Hurm.*, III, p. 147 și 148. Documentul din 9 Aprilie vorbește de: „Beschneidung die heut abents beschehen soll".

Acest Ștefan Bogdan care ajutorul pe al lui Henric IV, vezi Doc. veniți ai lui din 1591 în Ar. Istor. - Acte și Frg., I, p. 40-41
& consiliu Bogdan sultanului ca latin grec
grecește și armean ca numele d. Hei.

ric al IV-le, care stăruise în deosebite rînduri şi cu destulă căldură spre a'l pune în tronul Moldovei [21]. Neputînd încăpea acolo, el fu rînduit în poziţia încă mai bună de domn în Muntenia. Walther spune despre el: «Alexandru palatinul Valahiei, de neam Moldovan, vestit prin strămoşii săi, asuprea rău pe supuşii lui, îngîmfat prin naşterea sa, mîndrit prin norocul ce-i suridea, mai îmbătat încă prin fastul barbar al domniei, făcuse datorii până la suma de 10 povere de aur [22]. Afară de aceasta, atiţia Turci adusese în ţară, care şi până aci era destul de asuprită, încît dînşii o priviau acuma ca pe o provincie cucerită, storcînd'o cu chipuri noue de o cruzime mai mult decît tiranică, şi mai înainte însuşi Turcilor necunoscute; comiteau tot soiul de nedreptăţi asupra tuturor locuitorilor, năvăliau în casele lor, îi despoiau de averi, şi precum în alte locuri se lua zeciuială de la vite, aşa acuma ei iscodiră un nou şi blăstămat obiceiu de a lua al zecelea copil, afară de aceea, spre a'şi mulţămi patimele lor cîneşti, mergeau până acolo de a ruşina femeile şi fetele în faţa chiar a părinţilor lor, şi alte mari fără de legi făceau cu cutezare şi fără de pedeapsă. Prin aceste violinţi supuşii îşi perduse toată speranţa de a-şi mai cîştiga vechea libertate» [23].

Această sporire a Turcilor în ţările romîne era o fatală urmare a sistemului cumpărărei domniei pe bani. Competitorii, neavînd de la început mijloace

21. Asupra urcărei lui în scaun vezi *Marco Zane* către *dogele*, 18 Iulie 1552. Documente, col. *Hurm.*, IV, 2 p. 162. Asupra stăruinţei lui Henric al 4-le în favoarea lui, vezi un şir de documente în colecţia franceză, Supplement, I, p. 105—112.

22. Povara era de 1000 de galbeni. Vezi două documente veneţiane din 20 Iunie 1594 din care unul (Doc., col. *Hurm*, IV, 2, p. 179), spune că un colet de smaragde custa „25 some di moneta che sono scudi 25 mila" şi celalalt (idem, p. 182), redă acest preţ cu „25 cariche" (încărcături, povere).

23. *Walther*, Brevis rerum ab Mihaele gestarum descriptio, în *Papiu*, Tesaur, I, p. 7.

cu ce să mulţămească lăcomia asupritorilor lor, trebuiau să se împrumute, şi Turcii găsise în aceste daraveri un mijloc minunat de a'şi aşăza economiile lor, care le raportau, faţă cu procentele cele exagerate şi abuzurile comise la încasare, capitalul întreit şi împătrit adese ori în puţine luni de zile. De şi domnul pus cu sprijinul lor era de obiceiu schimbat înainte de a se fi plătit de datorii, ei ştiau cum să scape de pierderi, întru cît domnii următori erau priviţi ca obligaţi de a răspunde datoriile predecesorilor, ceea ce făceau şi de teamă a nu'şi crea între Turci chiar, periculoşi duşmani. Ast-feliu se tot adunase necontenit Turci în ţările romîne, care cum vom videa mai la vale ămblau cu încăsătorii dărilor, supunînd pe oameni la torturi, spre a stoarce cu ori ce preţ banii ce li se datoria. O asemene sporire a elementului turcesc în ţările romîne era cu atîta mai îngrijitoare, cu cît aşăzarea lor în ele putea să se schimbe din vremelnică în statornică, şi prin un contact direct cu poporaţia romînă să-i schimbe chiar pe încetul religia şi caracterul naţional.

Jafurile asupritorilor ne mai putînd fi suferite de locuitori, mare parte din ei părăsiau îndeletnicirile productive ale unei munci, acăreia cel mai bun venit era răpit de cîrdul corbilor flămînzi ce se abătuse asupra lor. Ei nu se mai ocupau de agricultură şi de trebile casnice, ci se dădeau mai cu osebire la prădăciuni, năvălind adeseori peste graniţă în Transilvania ca haiduci, spre a prăda şi a face la rîndul lor toate nelegiuirile [24].

Mulţi alţii pe care inima lor nu-i lăsa a se deda la o asemene viaţă fără căpătăiu, fugiau la munţi şi în păduri, sau treceau în ţările vecine. Ceea ce

24 *Arhiducele Ernest* către *Weysz-paşa*, 22 Febr. 1580. Documente, colecţia *Hurmuzaki*, III, p. 47.

spăria pe locuitori nu era doar tributul regulat, care era o mică sarcină, faţă cu darurile extraordinare date de mercenari ce nu erau principi, pentru a se întrece unul pe altul în concurenţă, astfeliu că bietul popor trebuia să'şi părăsască şi casă şi ţară spre a căuta aiurea adăpost şi zilnica hrană» [25].

Fără îndoială că Muntenia ajunsese mai rău decît provinciile acele ce erau de a dreptul sub ocîrmuirea turcească. Mai că ar fi fost un bine pentru nenorociţii ei locuitori, dacă ar fi fost redusă în paşalîc — un bine — dacă un popor în soarta lui ar trebui să considere numai prezentul şi nu şi viitorul, care conţine adese ori surprinderi neaşteptate. De şi însă viaţa materială a poporului era zdrobită, totuşi cea morală şi intelectuală, învălită în coajă de piatră a unei religii înţelenite şi a unei limbi neînţelese, păstră în acest învăliş chiar, neatins, simburele desvoltărei sale viitoare. Ce ar fi devenit oare din poporul romîn dacă Turcii ar fi pătruns de pe atunci încă până în inima poporului romîn, şi ar fi expus la furtunoasele lor lovituri şi simburele, precum vînturase ei hoaspa? Poate că nervul său ar fi fost frînt pentru totdeauna, şi astăzi n'am mai putea asista la spornica lui desvoltare. Şi cu toate aceste înainte de a cădea cu totul, poporul romîn trebuia să mai rîdice braţul în ambele ţări romîne, spre a cere încă de la soartă învoirea de a trăi. Doue figuri însemnate vor fi împinse la lumină din păturile neamului romînesc, care vor căuta iarăşi cu sabia în mînă, ca în vremile cele vechi, să oprească deplina cădere: Ioan vodă cel cumplit şi Mihaiu Viteazul.

Perioada istoriei Munteniei ce se întinde în această jumătate de veac de la 1546 până la 1593, prezentă mai ales un fenomen vrednic de însemnat. Lupta pe

25. *Pezzen* către *arhid. Ernest.* 21 Sept. 1591, idem p. 154.

care am constatat'o până la 1546 ea există între cele doue mari partizi cu baze teritoriale, a le Drăculeștilor și Băsărăbeștilor, se stinge cu încetul, luînd cu dînsa ultima suflare de viață politică a Munteniei Față cu a tot puternicia Turcilor, care se amestecă tot mai mult în domniile muntene, ori ce inițiativă din partea poporului încetează. Domnii fiind numiți de a dreptul de Poartă, nu mai simt nevoia de a se răzăma pe partizele lăuntrice, ci numai trebuința de a umplea tot cu mai mare dărnicie pungile Turcilor. De aice un sistem de jaf, și de asuprire, cum mai rău n'a putut exista nici odată, nu numai în țările romîne, dar nici la cele mai barbare popoarații a le globului. Boierii dacă se mai răscoală și acuma, dacă mai sunt pedepsiți și tăiați de domni, aceasta nu se mai întîmplă pentru sprijinirea interesului de partizi, ci pentru acel personal al lor. De aceea răscoala care mai înainte pornia în o statornică alternare, cînd din tabăra Băsărăbeștilor contra unui domn din partida Drăculeștilor, cînd dimprotivă, acuma ie un caracter amestecat, și boierii se răscoală fără osebire de partid contra domniilor impuse de străini.

Astfeliu Mircea Ciobanul din partidul Drăculeștilor, este combătut de Radu Paisie din aceeași familie, care însă se sprijine în mare parte și pe Băsărăbești. Diversitatea de interese a le acestor doue partizi încetase, de oare ce una ajuta pretențiile unui membru al celeilalte. Am văzut apoi cum boierii, ce se răscoală contra lui Alexandru al II-le, sunt din toate părțile Munteniei, încît aici nu mai poate fi vorba de scularea unei partizi de boieri contra domnului ridicat de partida cealaltă, ci de o nemulțămire generală provocată în țară prin impunerea domniei unui copil, condus de o mumă desfrănată și ambițioasă. Tot așa vor fi fost și cei 40 de boieri ce-i întîlnim în 1576 mergînd la Constantinopole, spre a re-

Laiot Basarab. Așà pe *Cazan Sahacov* vistierul în hrisoave din 22 Ianuarie 1471 și în Iulie 1467 și pe *Neagoe al lui Radu* vornic mare sub Radu cel Frumos (Drăculesc) în 1467, care devine logofăt în 1475 sub Laiot Basarab (1).

Mai găsim pe marele boier *Dragomir Manev sau a lui Manea* mai întâiu în divanul lui Radu cel Frumos (Drăculesc) între 1462—1472. El trece apoi în acel al lui Laiot Basarab (Băsărăbesc) cel impus de voința lui Ștefan cel Mare, în anii 1475 și 1476. Rămâne și în divanul lui Basarab cel Tânăr (Băsărăbesc) 1480, și trece după aceea în al lui Vlad Călugărul (Drăculesc), în care rămâne în o bună parte a domniei lui, probabil până la moarte (2). Apoi pe *Staico*, comisul lui Basarab cel Tânăr (Băsărăbesc) 1481, trecând în slujba lui Vlad Călugărul (Drăculesc) sub care ajunge logofăt și este amintit în documente din 1483, 1488, 1489, 1490, 1491, 1493 și 1494. El rămâne în aceeaș însușire și sub Radu cel Mare (Drăculesc), sub care îl regăsim în 1496, 1498, 1497, 1499 și 1501. Ultimul document în care apare Staico logofătul este din 1507 (3).

Chiar după ce domnii din familia Basarab se pun în legături mai temeinice cu Oltenia, dela sfârșitul domniei lui Țepeluș înainte, încă se întâlnesc boieri cari slujise sub Drăculești că se pleacă și Băsărăbeștilor, și nici că se puteà altfel. Scaunul domniei erà în Muntenia-Mare; în acest mediu trebuiáu să trăească și să făptuească domnii, fără cătare dacă ei se trăgeau din una sau din cealaltă familie rivală. Domnitorii din neamul Basarabilor nu-și puteau doar răzămà puterea numai pe boierîmea de peste Olt pentru a domni în centrul statului întreg. Ei trebuiau deci să caute a câștigà și a trage la ei, chiar dintre acei boieri ce luptase în potriva lor, înainte de a ajunge în scaun.

De aceea întâlnim bunăoară pe *Calotă* vistierul lui Radu cel Mare (Drăculesc), amintit în documente prin 1504, 1505 și 1507, care rămâne în aceeaș boierie sub Vlăduț (Drăculesc) 1511, și devine mare vornic sub Neagoe Basarab (Băsărăbesc). In o scrisoare către Brașoveni, el pomenește cu vorbe bune de «domnul său Basarab» (4). Tot așà aflăm pe *Horvat*, mare spătar sub Mihnea 1508

1) Bogdan, *l. c.*, p. 214 și 208.
2) Bogdan, *l. c.*, p. 218, 208, 217, 18. Lăpădat în monografia Vlad Vodă Călugărul în *Conv. lit.*, XXXVI, 1907, p. 1148—1151.
3) Bogdan, *l. c.*, p. 221. Nicolaescu, *l. c.*, p. 6.
4) Bogdan, *l. c.*, p. 224—228.

1509, și vister sub Vlăduț (amândoi Drăculești) 1511, că devine are vistier sub Neagoe Basarab (Băsărăbesc) 1512—1513, urcân-se apoi sub acelaș domnitor la treapta de mare logofăt 1514, 16, 1521. El rămâne însă în aceeaș slujbă după toate luptele urmase morții lui Neagoe Basarab și-l aflăm tot logofăt și sub du dela Afumați (1). Apoi *Șerban* mare stolnic sub Radu dela umați în 1523 și chiar în 1526, după ce Radu trece prin căsă-ie către partidul băsărăbesc, este mare vornic pe timpul lui ad V (Drăculesc) 1530, 1531 și ajunge mare ban sub Radu Paisie răculesc) în 1535, 1538 și 1539 (2).

~~Boierimea Oltenă.~~ — Dar acești boieri singuratici cari treceau dela n domn la altul, nu caracterizează partidele boierimii muntene. Opoziția boierească contra domnilor din partida drăculească se în-trupează, dela atribuirea Olteniei de către Țepeluș lui Laiot Basarab unită cu căsătoria lui Țepeluș cu o Pârvulească înainte (3), în marea familie cu acest nume din banatul Craiovei. Această familie urmează de acolo mai departe un fel de politică dinastică, alipită de familia Basarabilor, al cărei nume chiar și-l însușește sau îi este dat de lume.

Sub acest nume nu trebue înțeles, curat vorbind, numai familia Pârvulească, ci și în deobște boierimea din Oltenia, căre se ținea de casa lor și urmă în totul îndemnurile lor. Acești boieri alcă-tuiau ceeace cronicarii numesc «cealaltă ceată de boieri» sau «al-neam al lor». Cât de mult ținea familia Pârvulească la o viață autonomă a părții de țară în care trăia, se vede de pe aceea că atunci când se numește Vladuț Vodă (1510—1512) ce nu-i era pe plac, dar pe care împrejurările o siliau să-l primească, membrii ei încheie cu el o legătură cu jurământ, în care domnul și familia Pârvulească tratează ca două puteri, legându-se mutual prin jură-minte la respectarea credinței făgăduite (4). Apoi atunci când bo-ierii Craiovei primesc pe Vladislav II, după o opoziție ei merg de i se închină, ca o putere învinsă nu e vorbă, dar în sfârșit ca putere de sine stătătoare (5). La această poziție mai neatârnată

(1) Bogdan, *l. c.*, p. 298, comp. 270. Nicolaescu, *l. c.*, p. 37.
(2) Bogdan, *l. c.*, p. 276—277.
(3) Mai sus, p. ~~219~~.
(4) ~~Mais sus, p. 225.~~
(5) Mai sus, p. ~~241~~.
(6) Mai sus, p. ~~268~~.

boierimii Oltene corespunde și situația întregii Olteni, privită ca parte deosebită de țară. Ambele regiuni, Muntenia Mare și Ol-nia, erau privite ca părți de sine stătătoare: de aceea și Teodosie, nd fuge spre Oltenia, spune că s'a dus în *ceea parte a țerii*, din icină că țara eră mâncată *de partea cealaltă* (Muntenia Mare cu-însă de boierii pribegi și de cei din Buzău (1). De asemenea colae Olahul spune că împotriva lui Petru Paisie se ridicase un mn din partea cealaltă, gândindu-se de sigur la Oltenia, și acest otivnic eră un Basarab (2). Din această poziție pe jumătate nea-nată a Olteniei, și deci și a boierimii ei, se explică năzuințele i multor domnitori din familia Drăculească dă a și-o legă prin patii și interes. Mai întâiu chiar Țepeluș când vrea să împace unchiul său și să împartă domnia Munteniei cu el, dându-i, după n se vede, Banatul Olteniei, nu procedează prin silnicie, cum am aștepta poate dela Domnitorii acelui timp, cari nu prea cu-teau hotarele dreptului, ci caută să se alipească de Pârvulești n încuscrire.[3] Mai târziu Radu dela Afumați, pentru a domni mai stit și a astâmpără opoziția marii familii oltene, ieа în căsătorie o femeie din neamul băsărăbesc (3). Moisi, la început dușman Pârvuleștilor, se împacă și se încuscrește la sfârșit cu ei (4). tilă iarăș caută să se puie bine cu Oltenii (5). Dacă boierimea eană nu ar fi urmat o politică deosebită, ce nevoie ar fi avut ăculeștii de a o cultivà așà de mult?

e eră această politică? Ea se limpezește dela încuscrirea fa-iei pretendenților coborîtori din Dan I, Basarabii, cu familia Pâr-ească, inaugurată prin căsătoria lui Țepeluș cu Neaga, sora fraților rvulești (6). De atunci înainte totdeauna Basarabii vor găsi un jin în strălucita famile olteană. Așà Pârvuleștii luptă mai întâiu tru nepotul lor Neagoe Basarab, ceeace le aduce dușmănia cea plită a lui Mihnea (7). Acesta fiind înlocuit cu Drăculescul Vlă-ei uneltesc în ascuns ridicarea lui Neagoe Basarab, ceeace aduce ouă prigonire și fuga Pârvuleștilor împreună cu Domnul lor peste

Mai sus p. ~~245~~.
Mai sus p. ~~257—258~~.
Mai sus p. ~~250~~.
Mai sus p. ~~255~~.
Mai sus p. ~~256~~.
Mai sus p. ~~219~~.
Mai sus p. ~~237 și urm.~~

Dunăre, de unde revenind cu ajutor turcesc pun mâna pe putere
Fiul lui Neagoe, Teodosie, este pus sub epitropia unui Pârvul
și când este atacat de pribegi și de boierii Munteniei Mari, din Buz
el fuge spre Craiova, unde-i era sprijinul (2). La moartea lui R
dela Afumați, Drăculesc și el, însă încuscrit cu Pârvulești, c
domn pe placul lor, ei opun lui Moisi, candidatul turcesc, pe fiul
Neagoe Basarab (3) și mai apoi în potriva lui Petru Paisie ei s
jinesc pe unul Laiot Basarab, competitor ce slujia mai mult ca st
de împreunare, pe când adevăratul cap al mișcării era Stroia
beagul; dar în orice caz pentru a aduna pe Băsărăbești în ju
răscoalei, trebue numele unui Basarab (4).

Boierimea olteană în frunte cu Pârvulești sprijinesc deci
deauna pe competitorii din familia Basarabilor, și când ei duc
torul lor unui domnitor din familia drăculească, o fac nu
atunci când, neavând un candidat al lor, ei voesc să combată
un alt Drăculesc, mai urît și mai urgisit de ei. Așa fac, bunăo
când sprijinesc pe Bădica Radu în contra lui Radu dela Afumați,
inte ca acest domnitor să se fi încuscrit cu ei (5).

Precum începutul desemnării unei opoziții teritoriale a boier
oltene în potriva boierimii Munteniei Mari, dela candidații de dom
fusese opera familiei Pârvulești, așa și descompunerea ace
înjghebări politice se manifestă prin șovăirile și înnecarea fina
acestei opoziții în valul atot cuprinzător al silniciei otomane
contra lui Mircea Ciobanul și a lui Alexandru al II-lea, călăii și
gătorii boierimii cu grămada, nu se mai răscoală numai Pârvule
ca dușmani firești ai Drăculeștilor, ci întreaga boierime munte
căci nu mai era vorba de a pune pe cutare sau cutare domn
tronul țării, ci de a scăpa de niște tirani urîciosi și sânge
cari făceau din boieri adevărate hecatombe.

Incheiere.

Putem deci rezumă în următoarele *serii obștești* desvoltare
valității dintre Drăculești și Dănești.

---

(1) Mai sus, p. 242. 478.
(2) Mai sus, p. 245. 485.
(3) Mai sus, p. 253—254. 493.
(4) Mai sus, p. 257. 497.
(5) Mai sus, p. 246 și 249. 486.

clama contra destrăbălatei domnii a acelui nevrîstnic, pus în capul ţărei. Nici ei nu erau reprezenţanţii unui partid, şi acei ai întregei clase boiereşti. Acelaş caracter îl are apoi şi deputaţia şi mai mare, trimisă de boieri în 1580 în contra domniei lui Mihnea al II-le, în numărul impunător de 60 de inşi. Intâia urmare deci a amestecului Turcilor în trebile Munteniei fu stîngerea totală a vieţei sale politice, şi înlocuirea acesteia numai cu apărarea intereselor individuale, jăfuite pe întrecutele de domnii apăsătoare.

A doua urmare nu mai puţin însemnată fu ruinarea totală a ideei domniei, păstrată până atunci numai celor din viţă de domn. Am văzut cum primirea copiilor naturali între odraslele succesibile, încurca tot mai mult sistemul urmărei la tron. De la un timp întîlnim oameni ca vornicul Socol, acărui înrudire cu foştii domni nici nu mai apare de nicăiri, sau ca medicul italian, Rosso, care de sigur pretindea numai a se cobori din ei, şi cu toate aceste aspira la domnie, deschizînd astfeliu mai tirziu cale bătută la întroducerea domnilor străini în sînul ţărilor române. Apoi videm cum Turcii, călcînd încă odată principiul domniei, rînduesc în Muntenia un domn moldovan, precum în Moldova rînduise pe unul muntean. Se distruge tot mai mult conştiinţa dreptului la domnie în ţările române, care fiind fără îndoială dreptul cel mai înalt, răsfrîngea corumperea lui asupra întregului sistem al ocîrmuirei de atunci. Dacă domnia se putea cumpăra, de ce nu s'ar fi putut cumpăra dregătoriile, favorurile, dreptatea şi toate celelalte?

Intr'o asemene stare de lucruri, toate relaţiile sociale se sălbătăciră într'un grad neasemănat. Asuprirea domnului înstrăinase pe boieri de dînsul; asuprirea ţăranului de boieri şi domn îndepărtase inima acestuia de elementele conducătoare. Ura şi desbina-

rea înlocuise frăția și solidaritatea, care singure mănțin chitul societăților. Fie-care vedea în superiorul său, nu un om care să'l lumineze și să'l conducă, ci unul care să'l prade, jăfuiască și exploateze. Iubirea de țară trebuise să piară și dînsa, sîngura virtute care putea să răscumpere întunerecul unor timpuri de barbarie și de necultură. De și lipsită de ori ce desvoltare intelectuală, care sîngură pare a putea însemna progresul și regresul omenirei, Muntenia mergea îndărăpt, pentru că perdea din puterile sale morale, care sunt substratul celor intelectuale.

Via flacără aruncată mai întăiu de Ioan Vodă, apoi de Mihaiu Viteazul pe întunecosul firmament al țărilor romîne, de și nu le putea zmulge din prăpastia în care căzuse, arătă cel puțin Romînilor că traiul neatîrnat era totuși cu putință, zgudui încă odată în ei nervul vieței gata a se stînge, și reînoi iarăși în sufletul lor speranța ce apunea. Popasul de și scurt fu însemnător, căci el era făcut pe calea peirei.

20593

II

ISTORIA MOLDOVEI

DE LA MOARTEA LUI PETRU RARES PANA LA A DOUA DOMNIE A LUI ARON TIRANUL

1546–1593.

1. DE LA ILIE RAREȘ LA IACOB ERACLIDE DESPOTUL

De la moartea lui Stefan cel Mare până la acea a lui Petru Rareș și chiar cît va timp dincolo de ea, istoria Moldovei înfățoșază un mers mult mai neatîrnat decît acea a Munteniei. Mai toate tratatele ei sunt încheiete întăi pe față, de la restituirea lui Rareș în scaun prin Soliman, cel puțin în ascuns în contra Turcilor, și cătră Polonia țara păstrează tot acea poziție respectată și neatîrnată pe care i-o asigurase tratatul lui Stefan din 1499.

Libertatea Moldovei primi cea întăi lovitură prin destituirea lui Rareș de cătră Soliman și înlocuirea lui cu Stefan Lăcustă, apoi și mai mult încă prin stăruințele puse de Petru pe lîngă sultanul spre a-i înapoi tronul, prin care Moldova încăpu și dînsa în

atmosfera cea coruptă a împărăției otomane, ce
buia în curînd s'o atragă în prăpastia unde că
Muntenia.

Ilie al II-le, 1546—1551. La moartea lui P
Rareș urmează în tron fiul său cel mai mare l
care se încoronează în ziua de 5 Septemvrie 1
și domnește până în anul 1551. Cum se sue în t
el și primește de la regele Poloniei o solie prin ca
cere să sloboadă pe trimisul său Vilamoschi, cel reț
încă de Petru Rareș. Ilie consimte la această cer
și atunci regele Sigismund reînoește tratatele exis
te între Polonia și Moldova. In exemplarul aflat
Polonia se vede că Ilie împreună cu frații săi
fan și Constantin întăresc prin jurămînt alianța
Sigismund regele Poloniei și fiul său Sigismund
gust, către representantul lor, Ioan de Tarnow,
telanul de Cracovia, care și el întărește prin ju
mînt acelaș tratat»[1]. Condițiile principale ale ace
legături erau: Ilie să aibă scăpare sigură în P
nia la caz de pericol, și să poată eși nereținut
aice cînd acela ar înceta. In contra dușmanilor
gelui, domnul și boierii moldoveni să'și pună to
puterile și să se unească cu armatele regești. H
rele vechi să fie păstrate, iar Moldovenii să se lep
de toate drepturile asupra Pocuției. Negutitorii
poată merge liberi unde vor avea trebuință, d
plata vămilor. Furii să se pedepsască; supușii
begi să nu fie primiți și să fie extradați, și alte c

1. *Inventarium*, p. 142: „Elias palatinus Moldaviae. cum consiliari
fratribus suis Stephano et Constantino jurejurando confirmant foedus
Sigismundo et Sig. Augusto filio ejus ac regno Poloniae, per Joannem com
de Tarnow castellanum Cracoviensem initum *et ejusdem castellani jura*
firmatum". Prin urmare nu este vorba în acest act, cum crede D-l
Chronique d'Ureche, p. 360 despre un jurămînt de vasalitate al lui Ilie
regele polon, *ci de un jurămînt făcut de ambele părți pe actul de ali
(foedus)*.

a. Bazat pe acest tratat, Ilie cere în curînd după a-cea, prin un sol al seu *Abraham Banilovski*, purtător nei scrisori datate din Iași 9 Decemvrie 1546, să-i extradee pe un pretendent la corona Moldovei, ce se zicea fiu de domn. Regele îi răspunde încă în 31 Decemvrie aceluiași an, că tratatul l'ar obliga numai la aceea de a împedeca pe supușii moldoveni refugiți în Polonia în întreprinderile ce ar putea îndrepta asupra țărei, nu însă a-i și extrada [2], interpretare ce contrazice de a dreptul textului tratatului

Cine putea fi acel pretendent? Nu credem că altul decît Alexandru Lăpușneanu care, după Stefan fratele lui Ilie, vine tot din Polonia la scaunul Moldovei. Vom vedea mai tîrziu la domnia lui, al cui fiu era el, de se titluia ca din viță domnească.

Ilie întreprinde împreună cu Mircea Ciobanul o expediție în Transilvania din ordin turcesc, pentru a scăpa pe regina Isabela de episcopul Martinuzzi, care o închisese în Alba Iulia. Intrînd însă în înțălegere cu Martinuzzi și imperialii, Ilie se preface a fugi înaintea armatelor germane, precum făcuse și Mircea Ciobanul [3].

Acest Ilie fu un om prea desfrînat, despre care Ureche spune că «avînd lîngă sine sfetnici tineri Turci, cu care ziua petrecea și se desmierda, iar noaptea cu turcoaice umblînd, din obiceele creștinești s'a lepădat»[4]. In 1 Maiu 1551 Ilie dă domnia fratelui seu Stefan, și se duce în Turcia la sultanul Soliman. «Acesta îl primește cu bună voință, și Ilie destăinuindu-i că scopul venirei sale ar fi pentru a trece la religia otomană, sultanul mult s'a bucurat de a-

2. Inventariul reproduce astfeliu condiția privitoare la acest punt: „Fures, latrones în limitibus puniri debent: *subditi profugi ab utrinque non suscipiantur et extradantur iis quorum sunt.*"
3. Mai sus p. 7.
4. *Ureche* în Letopisețe I, p. 173.

ceastă hotărîre a domnului moldovan, fiind că până atunci încă, nici un principe așa de strălucit nu trecuse de bună voia lui de la religia lui Hristos la a-cea a lui Mohamed. Cînd îndeplini ceremonia trecerei sale, ca nu cumva Turcii să fie în îndoială asupra sincerității lui, el puse o cruce de lemn sub picioarele sale, pe care o scuipă de trei ori, și tot de atîtea ori o răspinsă cu piciorul»[5]. Numele ce'l primi fu acel de Mohamed.

Ștefan al VII-le, 1551—1552 era fratele lui Ilie. La venirea lui în scaun, episcopul Martinuzzi alungase cu totul pe Isabela din Transilvania, și ea se retrăsese în Polonia. Ambițiosul prelat însă, după ce se prefăcuse că sprijine interesele lui Ferdinand, pentru a scăpa de Isabela, tindea acuma să se mîntue și de impăratul. Acesta caută alianțe în contra necredinciosului episcop. Incă din 30 Mart 1551, Ferdinand însărcinase pe Toma de Nadasd ca să iee înțălegere cu consiliarii săi «în ce mod ar putea lucra, trata și proceda, spre a atrage în partea sa pe voevozii Munteniei și a Moldovei»[6]. In 28 Decemvrie 1551 găsim o scrisoare adresată de Ferdinand lui Ștefan domnul Moldovei, în care îl sfătuește și'l roagă a se purta astfeliu cătră regatul său și republica creștină, după cum o cer apucăturile strămoșilor săi și marea bună-voință a regelui cătră el»[7]. Ștefan răspunde la această ambasadă prin o scrisoare din 22 Martie 1552, în care după ce expune impăratului (regele Ungariei) cauzele pentru care căzuse în disgrația Turcilor, îi arată că dușmanii cei cumpliți ai creștinătății sunt din nou gata de a năvăli în Ungaria,

5. *Orichovius* ap. *Dlugosz*, II, p. 1712. Un document de la Ilie care confirmă domnia lui în timpul arătat, este datat din 1549 în Arh. ist., I, 1, p. 42.
6. Ap. *Katona*, XXII, p. 21.
7. Arh. ist., II. p. 43.

că el s'ar opune cu bucurie contra păgînilor, dacă numai ar avea ceva bani, cu care să'și poată plăti oastea de mercenari; în sfîrșit că ar ruga pe rege să i se restitue cetatea de Baltă din Transilvania, spre a avea un loc de scăpare la caz de pericol, pentru el și familia lui. Ferdinand, atins tocmai în punctul cel delicat al banilor, care nici odată nu făcuse belșug în imperiul german, răspunde lui Stefan în chip nehotărît, spunîndu-i că asupra acestei chestiuni ar trebui să s'înțăleagă cu locoțiitorul său din Transilvania[8].

Văzînd Stefan că nu poate face nimic cu Germanii, se dă în partea Turcilor, întră prin pasul Oituzului în Transilvania, și'și așază lagărul la Torianum, de unde trimite o trupă de cavaleri amestecată din Turci și Moldoveni cătră scaunele secuești, care pradă cumplit localitățile așăzate în această regiune. Trec după aceea mai departe, cătră orașele săsești, Sibiul și Tartlau, cărora le dau foc, răpind din ele o mulțime de oameni și de dobitoace. Generalii lui Ferdinand, Castald și Batori, adunînd în grabă oaste, se ieu după armatele turce și moldovene, care vroiau să treacă cu prada peste munți, le ajung la poalele lor, le bat și le ieu îndărăt cea mai mare parte din cele ce ripise[9]. Expediția lui Stefan avuse loc pe la August 1552[10].

8. Ambasada lui Stefan și răspunsul împăratului, reproduse în Arh. ist., I, 2, p. 152. Acest important document conține și o prețioasă știință privitoare la Petru Rareș (Vezi vol. II, p. 553) Asupra lipsei de bani a Germanilor, vezi un document din 1595 în Doc., col. *Hurm.*, III, 2, p. 95: „Sono venuti in questa corte alcuni de Valachia con lettere del' loro principe all' imperatore, per domandare ajuto et particolaramente *danari*; *ma perche ricercano cosa della quale qui non s'abonda*, incontrano qualche difficolta nelle loro richieste"

9. *Istvanfy*, p. 322.

10. Mai multe scrisori ale regelui Ferdinand cătră sora lui Maria, ocîrmuitoarea Țărilor de jos și cătră Carol al V-le, publicate în Magyar történelmi Emlekek citate de *Picot*, Chronique d' Ureche, p. 369

Pentru a șterge numele cel rău al fratelui său, și ca să nu presupună cumva poporul că și el ar fi gata a se da pe urmele lui, Ștefan se purta cu mare evlavie către religia și bisericile creștine. Tot odată el pune să se întoarcă, fie prin blîndețĭ și făgăduieli, fie prin silă, ereticii ce petreceau în Moldova. Fiind că Armenii se arătase mai îndărătnici, el îi supuse unei crîncene prigoniri, ceea ce împinse pe mulți din ei să părăsască țara, spre a-și mîntui credința [11]. Toate aceste le făcea Ștefan, pentru a răscumpăra prin masca religiozității nenumăratele sale abuzuri, și mai ales desfrînările sale cele nesăturate, care erau o vecinică amenințare pentru onoarea celor mai nobile femei. Și cum să nu se fi supus toată lumea poftelor lui, cînd cruzimea întrecea încă desfrînarea lui? Oamenilor celor mai nevinovați li se tăia nasurile și urechile, li se scoteau ochii, li se tăia limba; membrele lor erau hăcuite, sau le turna plumb topit prin deschizăturile corpului [12]. Față cu o asemene turbare a domnului, oamenii fugeau cu grămada din Moldova, nobilii treceau în Polonia, luînd acolo slujba militară. Ștefan cere în zădar, conform tractatelor, pe acești boieri și țăranii pribegi, spre a se scălda apoi în sîngele lor. Polonii, văzînd nebunețile lui apucături, se temeau ca Moldovenii, de desperare, să nu se roage de Turci ca să-i scape de el.

Ștefan dușmănit de Poloni, se apropia la rîndul său tot mai mult de Turci, către care'l atrăgea și

11. *Ureche* Letopisețe, I p. 174. Există o „plîngere asupra Armenilor din țara Valachilor cîntată de *Minas diacounl din Tokat*" publicată pentru întăia oară de reposatul profesor de limbi orientale de la Universitatea din Petersburg. *Bathanian* și a doua oară mai complectă, în revista armenească *Hantes Amsorea* ce apare la Viena în mînăstirea Mechitariștilor, anul 1888, p. 37 și 62. Diaconul Mina descrie în poema lui evenemente „văzute de el cu ochii lui în țara cea mică a Valahilor". Notiță comunicată de d. *Grigorie M. Buiuclin.* — Cântul 8 falie e lui Minas Diaconul e fost tradus

12. *Orichovius* de la care împrumutăm aceste amărunțimi spune „adversum os" Adaos la scrierea lui Dlugosz, vol. II, p. 1556.

în romînește de D. Petrino în „Albina" și publicat în Bucuresci 1855. Comp. și Codex Dandinus în Anal. acad. rom. II, Tom. XVI 1894 p. XCIX.

moravurile sale. Se răspîndise vestea, cu toate îngrijirile lui de a o împedeca, că el avea de gînd să lepede credința creștină și să îmbrățoșeze, ca și fratele său, religia mahomedană, dînd Moldova cu totul Turcilor. El se încunjurase de cîți-va dregători turci, și umbla tot-deauna cu doue concubine turce, ceea ce dădea dreptate celor ce se zicea despre el.

Boierii rămași în țară se înțăleg cu acei fugiți în Polonia, și cer ajutorul generalului Sieniavius, care se afla pe atunci cu armata aproape de Nistru, spre a ucide pe tiran, și a pune domn pe acel ce'l va vroi Polonia, unul *Petru* (care apoi ie numele de Alexandru) Lăpușneanu, și se afla mai de mult adăpostit în Polonia, și pe care l'am văzut că încercase a pune mîna pe domnie încă la suirea în tron a lui Ilie. Stefan își pusese în gînd să ucidă și pe ceilalți boieri, poftindu-i la o masă pentru o zi din Septemvrie. Conspirația apucă înainte. Intr'o noapte Stefan se dusese spre Prut, împreună cu concubinele sale, spre a face o preumblare pe gîrlă, și după aceea, noaptea, se culcase în un cort pe malurile rîului, fiind păzit de 17 inși. Conjurații trec apa și cad de odată asupra păzitorilor, pe care îi măcelăresc; după aceea pătrund în cort. Stefan sare spăriat din somn, și cînd vede pericolul, el care omorîse pe atîța, este apucat de o cumplită frică de moarte. Tot atît de laș pe cît era de crud, cade în genunchi înaintea răsbunătorilor, rugîndu-i să'l ierte, să-i dăruiască viața, oferindu-le tot aurul ce'l avea pe lîngă el. Iertare însă nu se încăpea, și ultimele lui cuvinte îi eșiră pe gură împreună cu sîngele ce țîșni din neagra lui inimă.[12bis]

Iată unde ajunsese urmașii lui Stefan cel Mare! Dar fluviile cele mai frumoase aproape de vărsătura lor, nu se perd ele adese ori în nămolite bălți?

De și boierii din țară făgăduise Polonilor și celor pribegi că nu vor alege alt domn decît pe acel pro-

[12bis] Măsurile Leșilor veți asupra uciderei lui Stefan vezi raportul lui Castaldi către Regele Maximilian I, din 4 Oct. 1552 în Hurmuz., Doc., II. 1. p. 293.

teguit de Poloni, totuș îndată ce scăpară de tiran, se răsgîndiră și rîdicară în scaun pe unul *Joldea*, căruia logodiră pe Ruxanda, fiica lui Petru Rareș și sora domnului ucis. Această grabă a boierilor de a alege de soție domnului lor pe o fiică de domn, lasă a întrevedea în destul de lămurit că Joldea era un simplu boier, căruia vroia să-i dee un drept la domnie cel puțin prin căsătoria lui cu o fată de sînge. Boierii plecară cu domnul lor cel nou către Suceava, spre a săvârși căsătoria cu Ruxanda.

Cînd boierii pribegi ce erau în Polonia aflară despre moartea lui Ștefan, ei proclamară de domn pe *Petru stolnicul*, căruia îi puseră nume de domnie *Alexandru* supranumit *Lăpușneanu* [13], după muma lui, o femee din Lăpușna. Acesta ceru și ajutorul lui Sieniavius, spre a lua scaunul în stăpînire. Generalul polon rîdică pe Alexandru la domnie în orașul Trebovla și pătrunse în Moldova, după încredințarea dată de boierii rămași aci, că vor primi de domn pe acel ce'l vor alege Polonii. Cînd întrară în Moldova pribegii cu armata leșască, aflară de odată că boierii din țară pusese în capul lor pe Joldea, și că acesta se îndrepta spre Suceava, spre a se căsători cu fiica lui Petru Rareș. Un corp de Poloneji sub conducerea vornicului Motoc, ajunse pe Joldea la Șipote, îl încunjură și puse mîna pe el, fără vre o împotrivire, și însemnîndu'l la nas, îl trimise într'o mănăstire [14]. Visul lui de domnie trăise numai trei zile, și în loc de coronă se văzu cu comanacul pe cap.

Alexandru al IV-le Lăpușneanu, 1552—1561. iartă boierilor care alesese pe Joldea, și se împacă

13. Aceasta schimbare a numelui, la urcarea în scaun, se întîlnește numaĭ de vro două ori în istoria Rominilor.

14. *Ureche*, Letopisețe I, p. 176. Asupra însemnăroi la nas vezi vol II, p. 503.

cu ei. După aceea ie dînsul în căsătorie pe logodnica lui Joldea, Ruxanda, făcînd nunta în Suceava.

Alexandru se dă în un document drept fiul lui Bogdan Voevod, în altele repetînd această arătare adauge nepotul lui Ștefan Vodă cel Bătrîn [15], ceea ce arată că Bogdan tatăl său nu poate fi decît Încrucișatul, fiul lui Ștefan cel Mare. Lăpușneanu este amintit sub numele seu de Petru ca fiul lui Bogdan, într'un document al acestuia din 1515, prin care dă mănăstirei Dobrovățul un sat «pentru sufletele sînt-reposaților părinți ai domniei mele, Ștefan Vodă și muma me doamna Maria și pentru sănătatea și mîntuirea doamnei noastre Ruxanda și a copiilor domniei mele Ioan, Ștefan, *Petru* și Iliași»[16]. Această concordanță între arătările tatălui și acele a le fiului pun mai pre sus de îndoială originea lui Petru (Alexandru) Lăpușneanu, și explică cum de la moartea lui Petru Rareș el aspira la tronul Moldovei, fiind prin spița lui cu drepturi egale acelor a le fiilor lui Rareș [17].

Un lucru trebue să ne mire, constatînd coborirea Lăpușneanului din Bogdan fiul lui Ștefan, anume imprejurarea că el ie în căsătorie pe Ruxanda, fiica lui Petru Rareș, care și ea era vară primară cu el. Sin-

15. Vezi un document din 1552. Arh. ist., I, 1, p. 125. Alte trei documente din 1554 și 1558 in *Wickenhauser*. Moldowitza p. 84—85.

16. Arh. ist., I, 1, p. 157. Aceeași arătare o repetă într'un alt document de la el din 1563. Arh. ist., I, 2, p. 119.

17. Iată anume arborele lor genealogic:

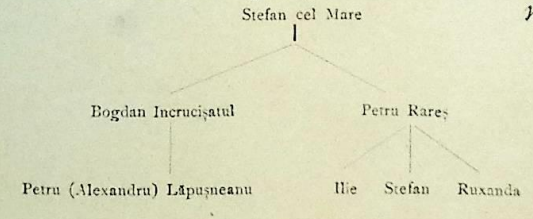

cu ei. După aceea ie dînsul în căsătorie pe logodnica lui Joldea, Ruxanda, făcînd nunta în Suceava.

Alexandru se dă în un document drept fiul lui Bogdan Voevod, în altele repetînd această arătare adauge nepotul lui Ștefan Vodă cel Bătrîn [15], ceea ce arată că Bogdan tatăl său nu poate fi decît Încrucișatul, fiul lui Ștefan cel Mare. Lăpușneanu este amintit sub numele seu de Petru ca fiul lui Bogdan, într'un document al acestuia din 1515, prin care dă mănăstirei Dobrovățul un sat «pentru sufletele sînt-reposaților părinți ai domniei mele, Ștefan Vodă și muma me doamna Maria și pentru sănătatea și mîntuirea doamnei noastre Ruxanda și a copiilor domniei mele Ioan, Ștefan, *Petru* și Iliași» [16]. Această concordanță între arătările tatălui și acele a le fiului pun mai pre sus de îndoială originea lui Petru (Alexandru) Lăpușneanu, și explică cum de la moartea lui Petru Rareș el aspira la tronul Moldovei, fiind prin spița lui cu drepturi egale acelor a le fiilor lui Rareș [17].

Un lucru trebue să ne mire, constatînd coborîrea Lăpușneanului din Bogdan fiul lui Ștefan, anume împrejurarea că el ie în căsătorie pe Ruxanda, fiica lui Petru Rareș, care și ea era vară primară cu el. Sin-

15. Vezi un document din 1552. Arh ist., I, 1, p. 125. Alte trei documente din 1554 și 1558 in *Wickenhauser*, Moldowitza p. 84 85.

16. Arh. ist., I, 1, p. 157. Aceeași arătare o repetă într'un alt document de la el din 1563. Arh. ist., I, 2, p. 119.

17. Iată anume arborele lor genealogic:

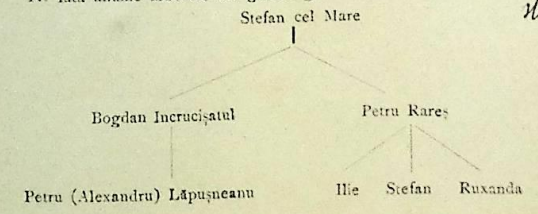

gura explicare posibilă a acestei călcări atît de grave a canoanelor, este că Petru să fi fost și el un copil natural al lui Bogdan, precum erau fără îndoială cei doi mai mari, Ioan și Ștefan, cînd atunci biserica nu putea recunoaște înrudirea [18]. Pe lîngă aceste se știe că nici Petru Rareș nu era frate bun cu Bogdan, ci născut și el din nelegiuită însoțire.

Cea întâi urmare a venirei lui Lăpușneanu în tronul Moldovei fu îngenuncherea cea nouă a țărei sub autoritatea polonă. Încă înainte de a întra în Moldova, atunci cînd fusese, proclamat prin Sieniavius de domn la Trebovla, el trebuise să depună un jurămînt, împreună cu toți boierii ce'l încunjurau, prin care se obliga să dee ascultare, credință și să trăiască în pace cu regele polon, și să aibă de prietini și dușmani pe acei ai regelui; că la caz de războae mai mari, însuș el să vină în ajutorul regelui cu 7000 de călări; să nu facă nici un tratat public sau privat fără știrea și învoirea Poloniei. Aceste făgăduinți le întări prin un strașnic jurămînt, în care se spunea că dacă ar călca credința, să piară ei toți împreună cu copii, rudeniile și soțiile lor, după care cu toții sărutară crucea în semn de consfințire [19].

Indată ce se urcă Alexandru pe tron, reînoește legătura făcută înainte de a'l fi dobîndit, depunînd închinarea către regele Sigismund August, în care spune: «Eu Petru Alexandru domnul Moldovei, ales și întărit de către sacra Maiestate, mă oblig a păzi o pace vecinică și a aduce credința datorită *după*

18. Comp. vol, II, p. 517, nota 35 și p. 519 Așa dar greșește *Cantemir* cînd spune că Ștefan fiul lui Rareș stingîndu-se fără moșteritori, aceasta a fost originea calamităților care năvăliră asupra Moldovei (Descriptio Moldaviae, p. 42). Sămînța, de și nelegiuită, a dinastiei Mușăteștilor nu se stînsese încă, și calamitățile care dădură peste Moldova avură de cauză imprejurări mai complicate.

19. *Orichovius* in *Dlugosz*, II, p. 1558.

chipul închinării, sacrei Sale Maiestăți, lui Sigismund August, *domnului meu* prea milostiv»[20]. Unde mai era acel «prieten al nostru sincer iubit» care se obicinuise a reveni într'un chip stereotip în tratatele dintre Moldova și Polonia, timp de jumătate de veac? Și este de observat că această umilită închinare la Poloni nu este numai urmarea urcării sale în tron cu ajutorul lor: căci și Petru Rareș datorise înălțarea lui în scaunul Moldovei tot sprijinului leșesc, și cu toate aceste el păstrează demnitatea cuvenită în relațiile cu regatul vecin; nu se înjosește, nu sărută mînile, nu mărturisește prin actele sale că ar fi dobîndit corona numai de la sacra maiestate polonă. Cauza pentru care Moldova era încă respectată la venirea lui Petru Rareș, și nu mai era așa la acea a Lăpușneanului, stă în faptul că, pe vremile lui Rareș, amintirea lui Ștefan cel Mare era încă vie în mintea Polonilor; umbra lui proteguia încă țara pe care viu o apărase, pe cînd acuma, cu trecerea timpului, ea se îndepărta mereu și se perdea în zarea orizonului.

Această supunere atît de desăvîrșită a lui Lăpușneanu către Poloni, acărui rege Sigismund August era fratele reginei Isabelei a Ungariei, cea dușmănită de Ferdinand, pune rău pe domnul Moldovei cu Germanii. Generalul Castald stîrnește lui Alexandru un competitor în persoana unui Aron, despre care nu se știe nimic altă ceva decît că, neizbutind în încercarea lui de a pune mîna pe tronul Moldovei, el rămase pînă mai tîrziu în Ungaria, unde trăia din o pensiune ce-i fusese încuviințată, și care fu servită, după moartea lui, văduvei sale Ana, pînă

20. *Doghiel.* I, p. 618: „Ego Petrus Alexander palatinus Moldaviae, a *sacra Maestate electus* et constitutus me ad pacem perpetuam tuendam obligo, fidemque more hommagiale debitam, sacrae regiae Maiestati Sigismundo Augusto, *domino meo clementissimo*."

pe la anul 1569 cînd se pierd și urmele ei [21]. Văzînd Ferdinand că nu putea răsturna pe Lăpușneanu, caută a-l cîștiga prin blîndețĭă, și pune pe voevozii instituiți de el în Transilvania, «ca să'și dee toată osteneala de a mănținea pe domnii romîni în credința lui» [22], cu atîta mai mult cu cît Turcii hotărîse restituirea Isabelei în scaunul unguresc. Lăpușneanu, ca domn numit de Poloni și nu de Turci, temîndu-se a nu le părea suspect, se hotărește a se purta în totul conform cu dorințile lor. In anul 1554 un ambasador turc este trimis în Polonia care «trece prin țările romîne, și ordonă domnilor lor să stee gata a introduce iarăși în Ungaria pe Isabela și pe fiul ei Sigismund». [23] Să vede că Turcii aveau oare care îndoială asupra domnului moldovan, de vreme ce în 1555 este chemat să vină grabnic la Constantinopole, și motivul acestei chemări este arătat de oamenii timpului ca «fiind dobîndirea scaunului Moldovei prin sprijinul regelui polon și nu de la Turci.[24]» Aceștia care vedeau ce venituri frumoase le curgeau din Valahia, doriau ca și Moldova, de la care pănă acuma numai cît se înfruptase cu daruri, să ajungă cît mai curînd în poziția surorei sale, și nu puteau suferî ca alții decît ei să se folosască din stăpînirea acelei țări. Lăpușneanu, pentru a scăpa de primejdioasa vizită la Constantinopole, trimite acolo cîte-va pungi de bani, ceea ce'l pune îndată de minune cu toți demnitarii Porței otomane. Lăpușneanu ajută a-

21. Asupra acestui *Aron*, vezi diversele documente citate de *Picot*, Chronique d'Ureche, p. 338, între care mai curioase sunt chitanțele pentru plata pensiunei, descoperite de Dl *Hasdeu* în biblioteca din Budapesta.

22. Instrucția lui Ferdinand cutră Kendi și Dobo voevozi ai Transilvaniei, 1553, în *Katona*, XXII, p. 410.

23. *Verantius* în *Katona*, XXII, p. 575.

24. *Verantius* și *Zai*, solii lui Ferdinand c. *regele*, 25 Oct. 1555. Monumenta Hungariae historica, scriptores, V, p. 121: „quod vojevodatum auspicio Poloni regis, non Turcae quaesiverit et obtinuerit."

poi Turcilor a aduce din Polonia pe Isabela înapoi în scaunul Ungariei. «Alexandru trece din Moldova prin Rodna, iar Pătrașcu intră în Transilvania pe la Brașov și pătrund amîndoi în Ungaria, mergînd pînă la Satu-Mare întru întîmpinarea crăesei»[25]. După aceea ămbii domni romîni împacă pe Isabela cu noul tutor Babak, ajută Turcilor a apăra Muncaciul contra lui Ferdinand, și să întorc în țările lor încărcați de daruri și de prăzi Lăpușneanu izbutise a-și asigura poziția îndestul de bine, cîștigînd prin politica urmată de el în Ardeal, simpatiile atît a le Turcilor cît și acele a le Polonilor, cînd el fu aruncat din scaun prin intrigile unui venetic străin ce se oplosise la curtea lui.

Acesta era unul *Iacob Eraclid* numit și *Despotul*[26]. Din scriitorii contimpurani aflăm că el se născuse către anul 1510 în Creta, sau Samos[27], unde tatul său era marinar. El întrâ de timpuriu în slujba unui nobil grec, Iacob Eraclide, ce se titluia despot de Samos și Paros[28]. Fiind inteligent, stăpînul seu, îi dete oare care educație, punîndu-i drept dascal pe Ioan Lascaris, la care tînărul învățâ filosofia și literatura[29]. Stăpînul său comanda în oștirea lui Carol al V-le un corp de mercenari ~~grecí~~, în care întrâ și tînărul crescut de comandant. Proteguitorul său trebuind să urmeze pe Carol al V-le în Belgia, Basilic, căci acesta pare a fi fost numele originar al familiei sale, merse și el acolo, unde stăpînul seu mu-

25. *Sigler* ap. *Katona*, XXII p. 843. Comp. mai sus, p. 8—9.

26. In expunerea întîmplărilor lui Despot am urmat în mare parte pe Dl *E. Picot*, Chronique d' Ureche, p. 393 și urm.

27. Viața lui Iacob alcătuită după scrisorile episcopului Oradiei *Forgach* consiliarul regelui Ferdinand (1540—1582) i dă Candia, iar *Bonfinius* Samosul drept patrie (*Sincai*, II, p. 207—208).

28. Vita Iacobi Despotae Moldavorum reguli descripta a *Iohanne Sommero*, (directorul scoalei înființate de Despot în Cotnari). Witebergae p. 1.

29. *Crusius*. Turco-Graecia, p. 248.

rind, îl adoptâ pe patul său de moarte și'l institui moștenitorul său[30]. Basilic, punînd mîna pe hîrtiile tatălui său adoptiv, se dădu drept fiu legiuit al lui, își schimbâ numele din Ioan în Iacob și 'și alipi familia de Eraclide. El își însuși după documentele fostului său stăpîn, și drepturile pe care acesta le cîștigase de la Carol al V-le, anume de a purta titlul de principe, de a crea doctori și a încununa poeți, în sfîrșit de a se sluji cu protonotari[31]. Noul Iacob Eraclide (Basilic), pentru a-și da o origine și mai strălucită, întocmi o genealogie a familiei sale, pe care o cobori în linie dreaptă ~~tocmai de la semizeul Hercule~~, pentru a trece apoi prin împărătul Heracliu de Constantinopole, și prin Lazar despotul Sîrbiei vîrit de dînsul nu știm cum, tot în neamul Eraclizilor, spre a ajunge la el și la fratele seu Dimitrie. Această genealogie[32], care ~~se zicea~~ a ~~fi~~ fost recunoscută de Carol al V-le, îi dădea și dreptul de a purta titlul de Despot, care 'l anina ca al patrule apelativ la lungul său nume : *Iacob Basilic Eraclide Despotul*.

Urmînd el tătălui său adoptiv nu numai în titlurile sale, ci și în însușirea de comandant al mercenarilor greci, el luptâ cu trupa lui în armatele lui Carol al V-le contra lui Henric al II-le regele Franției, trecu din Țările de jos în Artois, și distruse cu totul cetatea Thérouanne în lunie 1552 ; luâ apoi parte la asediul Hesdinului și în sfîrșit ajunse înaintea cetățuei Renty, unde împăratul fu bătut și alungat[33]. Iacob Heraclide, care luase parte la aceas-

30. *Gratiani* de Ioanne Heraclide Despota Vallachorum principe libri tres p. 7. De și tipărită la 1759 conține o relație contimpurană, însă scrisă după auzite, autorul ei fiind secretar al cardinalului legat papal din Polonia (Vezi *Engel* Gesch der Moldau, p. 197 nota y).

31. *Sommer*, p 2

32. Reprodusă în Arh. ist., I, 1, p. 99

33. Vezi Histoire moderne par L. *Todière*, Paris, 1855, p. 195.

Melanchton nu o scrisoare a lui c. Luther din 1 Iunie 1556 considera pe Despot ca un adevarat colorgatar al lui David Eraclid principe d Samos si Paros Reprodusa d Emil Legrand, Documents p 279.

+ de la Heraclides Theophoberos regele Iliei pomenit de Homer in Iliade

tă expediție din Franția, descrise el însuș luptele în care el se bătuse, în o scriere latină, care fu tradusă și tipărită de multe ori în timpul său[34]. In 1555 Noemvrie 23 Iacob Basilic scrie din Bruxela lui *Melanchton*, ~~vestitul sprijinitor al doctrinelor lui Luther~~, o scrisoare în care se tinguește că nu ar fi primit de mult timp de la el nici cea mai mică vestire, de și el i-ar fi scris de două sau de trei ori, că se teme ca această tăcere să nu însemne cumva că și Melanchton, al lui făcător de bine și prieten, să fi plătit datoria lumească ; îi arată cît de mulțămit a fost cînd au aflat că e tot în viață, și fericește ziua aceea în care l'ar putea revidea. Scrisoarea aceasta spre a nu se pierde și dînsa ca cele-lalte, i-o trimete prin *Finzing*, strălucitul și învățatul sfetnic al neînvinsului Cesar, comunicîndu-i tot odată și o scrisoare din partea rudeniei sale, prea măritul domn al Doridei care venise acuma din Grecia la împăratul, și ar dori și el să-i facă cunoștința, «auzindu'l pe Iacob povestind în toate zilele despre sublimele virtuți și fapte bune ale lui Melancthon». In sfîrșit îl roagă să salute pe «prea înțeleptul între urmașii lui Aclepsiade, *Gaspar Peucer*» și subsemnă această interesantă scrisoare, Despota nenorocitului și pustiitului Samos, care fu într'o vreme fericit și plin de locuitori»[35].

Scrisoarea (redactată de autorul ei în grecește), ne arată că Iacob Basilic era fără îndoială trecut la religia protestantă, fără de care nu am înțelege pentru ce îl numește pe Melanchton făcătorul de bine și

34. De Morini quod Terouena vocant atque Hedini expugnatione deque praelio apud Rentiacum et omnibus ad hunc usque diem vario eventu inter Caesarianos et Gallos gestis, brevis et vera narratio *Iacobo Basilico Marcheto Despota Sami* autbore, Antwerpiae 1555. Dl E. *Picot*, de la care împrnmutăm acest titlu al scrierei lui Despot, aduce și mai multe traduceri franceze a le ei (Chron. d' Ureche. p. 396).

35. *Crusius*, Turco-Graecia, p. 356, reprodus și în Arh. ist., I, 1, p. 13.

prietenul său, a căruia virtuți și fapte bune le-ar povesti în toate zilele. Chiar până aice credem că cu anevoie s'ar putea găsi o existență mai svînturată de cît aceia a lui Iacob Eraclide. Un grec protestant care combate cu Francejii în armatele catolicului Carol al V-le! Cîte cuvinte atîtea idei, ce par a se exclude una pe alta, întrunite cu toatele în persoana lui Despot.

In 1556 Iacob Basilic părăsește Bruxela și merge în Saxonia, la Wittenberg, unde fusese poftit de comitele Wolrad de Mansfeld, și unde îl întovărășește rudenia sa domnul Doridei *Diasorinos*. Aice ambii prieteni duceau o viață plină cu indeletniciri intelectuale, cultivînd literaturele latină și grecească, și purtînd corespondență cu bărbații cei mai însemnați ai reformei. Astfeliu se află o scrisoare a protestantului Ioachim Camerarius către Iacob Diasorinos și Iacob Basilic din anul 1556[36]. In timpul petrecerei sale în Wittenberg, mai mulți poeți îi dedică poeme de laudă, și marchizul își face plăcerea a-i încununa cu lauri[37].

---

36. *Crusius*, Turco-Graecia, p. 557. Dl Hasdeu a susținut într'un rînd că s'ar afla la biblioteca din Geneva mai multe scrisori a le lui Iacob Eraclid către Malanchton (analele Academiei române Seria II, Tom. III, 1, p. 21). Într'o călătorie a mea prin Svițera am cercetat toate manuscriptele de corespodență din timpul reformei, dar nu am găsit nici o scrisoare a despotului. Înrudirea lui Iacob Eraclide cu *Diasorinos domnul Doridei* ar dovedi că și el era de origine Romîn din Grecia ca și acest din urmă, bine înțeles ambii grecizați Diasorinos este numit domn al Doridei. Dorida este o regiune muntoasă din Elada, locuită în mare parte de Valahi adecă de Romîni. Satele românești de aice poartă și astăzi numele de *Βλαχοχώρια*. Mai mult încă: numele Diasorinos, care nu are nici un înțăles în grecește, este românesc și însamnă muchea acea de deal întoarsă către soare (de a-soarin) pe cînd muchea despre apus se numește de-a-chiare adecă de a-piere, de unde soarele piere, apune. — Notița comunicată de Dl *Ioan Caragiani*. (Vezi și scrierea d-sale Studii istorice asupra Romînilor din peninsula Balcanului p. 127 și 135 asupra Doridei și a locuirei ei de Romîni).

37. Vezi în *Picot*, Chron. d Ureche. p. 398, titlul a două din acele poezii. Diasorinos scrie și un pamflet foarte violent în contra lui *Mattheus Flaceus Illiricus*, care atacase pe Melanchton și pe Grecii de care el se încunjura între care era și Diasorinos. *Sathas* documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen-Age. IV, p. 9.

Dacă mai luăm în privire că «Basilic era înzăstrat cu o privire impunătoare, de o statură de și nu mare însă zdravănă și nervoasă; cu părul negru și limba deslegată; că avea o demnitate înăscută în toate mișcările sale, și că vorbea cu cea mai mare eleganță limbile grecească, latină, italiană, spaniolă și franceză»[38] atunci nu ne vom mira de impresiunea pe care enigmatica lui figură, originea lui dată drept așa de înaltă și rătăcirile sale prin Europa întreagă trebuia să o producă asupra contimpuranilor.

Către sfîrșitul anului 1556, el plecă din Vittenberg mergînd prin Lubeck în Danemarca; de aice trecu în Svedia, apoi în Prusia și ajunse în sfîrșit în Polonia. Electorul de Brandeburg, îi dăduse călduroase scrisori de recomendație către Nicolae Radziwill, cancelarul Litvaniei și palatin de Wilno[39]. Acest personaj, fiind capul partidului reformat din Polonia, Basilic se împrieteni în curînd cu el, și îi destăinui planurile pe care le așternuse încă de mult asupra domniei Moldovei.

Anume Basilic, ~~om iscoditor~~, aflase ~~în curînd~~ despre împrejurarea că ~~pe tronul acelei țări, stătea un domn care~~ ținea în căsătorie pe o princesă, ce după vestita lui genealogie trebuia să fie rudenie cu ~~el~~, anume pe Ruxanda fiica lui Petru Rareș și a Sîrboaicei Elena. Probabil că el întocmi partea genealogiei, prin care stabilea înrudirea lui cu Ruxanda lui Lăpușneanu, după ce 'și puse ochiul pe țara

38. *Leunclavius*, Annales sultanorum othmanidarum Francofurdi, 1596, p. 58. Vezi și o scrisoare a locoțiitorului de impărat *Ferdinand* c ep. *Verantius*, din 1559 Noemvrie in 22 in Mon. Hung. hist., scriptores, XIX, p. 103: „quum Graecam quam vernaculam habet, tum italicam et hispanicam et gallicam et valachicam linguam tam in Graecis quam in latinis eruditus' Comp. *Sommer*, p. 139.

39. *Graziani* p. 8.

acestuia[40]. Chiar după fantastica lui genealogie, încă înrudirea lui Iacob cu Ruxanda era cu puțin mai întemeiată de cît acea a tuturor oamenilor după Adam, de oare ce stîrpele lor se despărțise cu 4 generații mai înainte, deci cu mai bine de un secol. Aventurierul nostru își clădi viitorul său pe această atît de șubredă temelie. Și cu toate aceste visul său se împlini. Și ce lucru oare ar fi fost peste putință în acele timpuri?

Iacob Eraclide ceru în curînd voie de le Alexandru să vină la curtea lui, unde fu primit foarte bine de domnul romîn, și mai ales de soția lui, cu care el se pretindea înrudit. El se puse îndată pe studiat țara, și începu a învăța limba românească, întrînd în legături cu mai mulți boieri, arătînd o mare milostivire cu soarta poporului de jos, și dînd a înțălege că ar putea-o îndrepta; că el ar ști să scape Moldova de sub stăpînirea turcească, și cîte alte vorbe de aceste, menite a-și deschide drumul spre inima poporului[41]. Alexandru simțind de uneltirile oaspelui său ~~alesp~~ în curînd mijlocul de a se mîntui de el: otrava. Basilic însă fu înștiințat la timp de către persoanele a căror inimă o cîștigase, și el se făcu într'o zi nevăzut, după mai puțin de un an de petrecere la curtea moldovenească[42]. El trecu în Transilvania la Brașov, unde Sașii prietenii casei de Austria, primiră cu plăcere pe un fost ostean al lui Carol al V-le. Alexandru îl urmărește, și'l cere de la Ioan Sigismund, căruia cum am văzut îi ajutase la recîștigarea tronului. Despot fuge atunci la un nobil ungur, Albert Laski, pe care 'l ademenește a-i sta în ajutor spre a dobîndi domnia Moldovei.

40. Vezi curioasa genealogie a lui Iacob Eraclide Despotul în Arh. ist., I, 1, p. 99.
41. *Sommer*, p. 9. *Graziani*, p. 12.
42. *Graziani*, p. 13. *Sommer*, p. 9-10.

F prin o scrisoare din Mai 1560 cătr vișinul Rustem pașe m plăcu și Despot că i-au lăudat ca, am mulți în dreptul lor îi va da ajutor și cu voia și ajutorul celui pe care nemernic și cu pace Dumn în acestă mod ma voi putea ca [illegible] ~~ussi~~ [illegible]

† tipărit vechiul lui genealogic prin care sprijinea Despotul lui tronul Moldovei. 42-bis

† persoană foarte ambițioasă și întreprinzătoare,

42bis Încă în luna Mai 1563 Despot vodă a dus respect tatălui său Ștefan Vovod (cel Mare) Chirtopanu, Zapisi I. 1. p. 115 reputat analare 42. 116

Laski îi recomandă ca oameni de spadă, care ar putea să'l ajute în întreprinderea lui, pe un Ungur, Anton Szekelyi și un Francez din Burgonia, Roussel [43], și spre a procura lui Despot banii trebuitori, își pune moșiile amanet, pentru suma de 10,000 de galbeni, cu care împrumută pe aventurier, crezînd că va face o minunată afacere, îndată ce dînsul va deveni domnul Moldovei. Lumea contimpurană lua însă drept nebună întreprinderea unor oameni privați, de a răsturna o domnie. Astfeliu Hubert Languet, scrie lui Mordeisen, consilierul electorului Saxoniei, în 3 Noemvrie 1560, că «acel nebunatec marchiz Iacob, Despotul Samosului, au adunat din Poloni și Unguri cîte-va mii de călăreți, și au înduplicat și pe bietul Albert Laski, a'l întovărăși în prostie». Despot izbutește a-și procura și vr'o 9 tunuri [44].

Alexandru Lăpușneanu văzîndu-se amenințat, pune întăi în urmărire pe boierii compromiși, din care cei mai mulți scapă peste granită, și merg să sporească puterile lui Despot. Alexandru însă stăruește și la Poloni, cărora era credincios vasal, ca să nu învoiască lui Despot trecerea prin statul lor către Moldova, și regele dă într'adevăr ordin palatinului Rusiei Roșii, să împrăștia bandele aventurierului [45], în cît acesta e nevoit să fugă iarăși la Brașov, unde însă, amenințat de a fi prins de Ioan Sigismund, scapă în Germania, la regele Ferdinand. Oamenii adunați de Despot se împrăștie, și ieu slujbă la Ioan Sigismund [46].

Domnul Moldovei mulțămește Polonilor pentru ajutorul dat, făcîndu-le o nouă închinare în 1561 [47], și

43. *Sommer*, p. 11.
44. Arh. ist., I, 2, p. 29. *Forgach* ap. *Engel*, Gesch. der Moldau, p. 196.
45. *Sommer*, p. 12.
46. *Languet* către *Mordeisen*, 15 Februarie 1561, Arh. ist., I, 2, p. 30.
47. Inventarium, p 143.

Laski îi re
putea să'l a
Anton Szek
și spre a pr
moșiile ama
cu care împ
o minunată
nul Moldov
nebună înt
răsturna o
lui Mordeis
Noemvrie 1
Despotul Sa
cîte-va mii
Albert Lask
tește a-și pr

Alexandru
întăi în urm
cei mai mul
rească puter
și la Polon
învoiască lu
Moldova, și
Rusiei Roșii
cît acesta e
însă, amenin
scapă în Ge
adunați de
Sigismund [46]

Dommul M
torul dat, fă

43. *Sommer*, p.
44. Arh. ist., I,
45. *Sommer*, p.
46. *Languet* că
47. Inventarium

Dimitrie Wisnowiecki

tot odată încunoștiințază pe Turci, că Ferdinand ar vra să pună domn în Moldova pe un coborîtor al despoților Sîrbiei [49].

Iacob Eraclide însă nu se dă rămas; el cîștigă în favoarea lui pe regele Ferdinand, care era dușmanul lui Lăpușneanu, de la restituirea Isabelei în scaun. Regele nu vra însă să'l ajute pe față, și păstrează expediției organizate de el tot un caracter privat. Armata întrunită sub comanda lui Despot era vrednică de acel ce o conducea, compusă fiind toată din aventurieri și oameni fără căpătăiu, adunați din lumea întreagă; mai întăi Laski, cu ajutorul căruia el organizase prima lui întreprindere, și care avea de scăpat averea lui întreagă din izbînda lui Despot; apoi acei doi capitani, care încercase prima lovitură Szekelyi și Roussel, se mai adăusese Francezul Vileille și unul Petru Soldicki, care aducea cu el 100 de Silezieni. Ca să ascundă și mai bine întreprinderea, Despot respîndește vestea că ar fi murit, făcîndu-i-se și o ceremonie de îngropare. În acelaș timp bandele lui trec Carpații, și dînsul se aștepta ca nemulțămiții cu domnia lui Alexandru, să mai sporiască încă rîndurile sale. ~~Ele să înșală însă. Totuș odată întrat în danț trekelyi buia să joace. Sau risca totul, sau era pierdut.~~ Szekelyi și cu Laski se aruncară pe avan-garda lui Lăpușneanu, pusă sub comanda lui Moțoc, și o rîsipesc. Trebuiau să atace acuma greul oștirei, care stătea adăpostită după Siretiu, și care de și micșurată prin refuzul miliților, «de a încăleca în oaste» [49], totuș putea prea bine să țină piept oardei de vîntură-țară a lui Despot. Acesta trebuia cu ori ce preț să lovească pe Lăpușneanu înainte de a sosi ajutorul, după care domnul trimesese la Munteni. Era însă aproape

48. Extract venețian din 13 Iulie 1560, în Revista D-lui *Tocilescu* III, p. 175.
49. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 178.

peste putință a trece Siretiul, sub focul artileriei moldovene. Szekelyi atunci chemă pe Moțoc la o întrevorbire, în care se spune că l'ar fi corupt și adus a trăda în luptă pe Lăpușneanu. Acesta e bătut la *Verbia* în 10 Noemvrie 1561, și fuge în spre josul țărei [50].

50. *Forgach* ap. *Engel*, Gesch. der Moldau. p. 202. *Ureche*, arată și el că „zic unii că și acolo să fi fost războiu cu hiclesug." El răspinge însă această părere, punînd cauza izbîndei în acea că „puțini luptau cu mulți, și cei negata cu cei gătiți." Letopisețe, I, p. 178.

2. DE LA IACOB ERACLIDE DESPOTUL LA IOAN VODĂ CEL CUMPLIT.

Iacob Eraclide Despotul, 1561—1563. Devenit stăpînul Moldovei prin fuga lui Lăpușneanu, aventurierul grec se îndreptă îndată spre Suceava, punînd mîna pe cetățuie și pe toate bogățiile lui Alexandru. El împlu cu aur pe soldați, liniști pe boieri prin cuvinte blînde, și le făgădui să le facă mai mult bine de cît ei înșii ar fi poftit. Insuflînd la toți speranță, țara de sus i se închină toată. Fiind că Alexandru tot se ținea prin părțile de jos, Despot pleacă în contra lui, întăi spre Iași, apoi spre Huși. Lăpușneanu se coboară pînă la Chilia; dar neputîndu-se mănținea nici aice, trece în Turcia și se duce la Constantinopole.

Turcii văzînd pe Alexandru înaintea lor, alungat din domnie, unde slujise atît de bine interesele lor, și știind mai ales că Despot fusese sprijinit în întreprinderea lui de regele Ferdinand, erau dispuși a da afară pe uzurpator, și mai bine de cît a mai pune alt principe, pentru susținerea căruia să fie nevoiți a trimite oștiri, a preface Moldova în pașalîc[1].

Iscusitul Grec știu însă de îndată a îndepărta furtuna ce amenința să se spargă asupra capului său. El trimete o scrisoare la sultanul, puțin timp după

1. *Pétrémol* ambasadorul Franției la Constantinopole către *Boistaillé* ambasadorul Franției din Veneția, 5 Decemvrie 1561. Documente, Suplement I. p. 14.

I. Proclamația lui Ion Sucevă, ce spune plăcuții multe alte fapte ale sale și cum a ajuns în țara strămoșilor lui. Și unde a ajuns vorbește și cu acel ce mărturisește împăratul Ferdinand, Domnul lui prea înțelept, vede și cunoaște că în scurt timp se întoarce pământurile Moldovei ~~în~~ lui, adică pînă pagînii, adecă Sfîntul Domnia și nu numai acele, ~~și~~ ci și țara muntenească și toată Grecia, și ~~și~~ ~~și~~ ~~și~~

luarea Sucevei prin care el îi arată «că în ceea ce el făcuse, nu fusese dușman al sultanului, nici avuse scopul a'l lovi întru nimic, ci numai pentru a alunga pe tiranul Alexandru, care pusese fără drept stăpînire pe țara lui, Moldova; și apoi că nici nu venise el din propria lui autoritate, ci chemat de oamenii țării, care nu mai puteau suferi marele tiranii, stoarceri și apăsări a le zisului Alexandru; că ar fi gata nu numai a plăti acelaș tribut pe care 'l plătea Lăpușneanu, dar că ar vroi chiar să'l mărească». Despot atinsese, prin această propunere, pe care o păstrase cu meșteșug pentru sfîrșitul misivei, coarda simțitoare a sultanului. De îndată, cum spune ambasadorul francez, «toată pregătirea făcută de Turci contra lui Despot, să risipi în fum», și sultanul se grăbi a primi propunerile aventurierului, fixînd el însuș urcarea tributului de la 30,000 la 50,000 de scuzi[2]. Fără îndoială că agenții lui Despot, afară de sporirea tributului pe care veneau s'o ofere cu atîta dărnicie, nu se vor fi prezentat cu mînile goale înaintea Sultanului și a marilor dregători. S'ar părea însă că însuș ambasadorul Franției, care critică pe Turci pentru obiceiul lor de a nu inceuviința nici o cerere acelor ce o făceau pănă ce nu aduceau vre un dar[3], fusese tămăiet de Domnul cel nou, de oare ce îl videm la început foarte rece față cu cererea lui Despot de a dobîndi protecțiunea Franției[4], curînd însă după aceea îl aflăm raportînd regelui seu, că «Despot, prin rarile sale virtuți, merită de a fi favorizat de fie cine, și că fiind pacinic stăpîn al Moldovei, el poate fi privit ca mare și puternic domn în aceste părți»[5].

2. *Pétremol* către *Boistaillé*, 15 Ian. 1562, idem, p. 15. Comp. un extract venețian din 15 Ian. 1562, Revista *Tocilescu*, III, p. 176.
3. *Pétremol* către *Boistaillé*, 1563 idem, p. 17.
4. *Pétremol* către *Boistaillé*, 15 Ian. 1562, idem, p. 15.
5. *Pétremol* către *Boistaillé*, 15 April 1562, idem, p. 17.

După ce se asigură din partea sultanului și cîștigă protecția ambasadorului Franției, Despot notifică tuturor regilor Europei suirea lui în scaunul Moldovei. In exemplarul ce s'a regăsit adresat regelui Boemiei, Maximilian al II-le, el spune: «Cu ajutorul lui Dumnezeu și a prea puternicului împărat al Romanilor am ocupat statul Moldovei, și am răspins pe acel Alexandru, care au fugit peste Dunăre. Acuma am trimis soli către împăratul turcesc; destule i-am promis și i-am arătat credință, și împărțind daruri la supușii lui care se află locuind pe lîngă margini, cu toții îmi vroesc binele și mă vor ajuta pe lîngă acel împărat». Mai adaoge el un lucru însemnat anume că „ar avea înțălegere tainică cu boierii statului muntean, care s'au legat către mine a trăda în mînile mele pe Petru (Schiopul) domnul Munteniei împreună cu muma lui (Kiajna) și mi-au făgăduit domnia, numai dacă va vroi Maiestatea Voastră și fiul regelui Ioan (Sigismund al Transilvaniei) să mă ajute cu armată». El sfîrșește spunînd că «ar avea de gînd a da Moldova fratelui său Dimitrie, iar el să iee Valahia»[6].

Pentru a mulțămi boierilor ce-i ajutase la dobîndirea domniei, el rîdică pe Moțoc la rangul de vornic, ceea ce întărește și mai mult încă bănuiala că acest boier ar fi tradat pe Lăpușneanu în bătălia de la Verbia; pe Stroici îl face logofăt, pe Barnowski hatman, și ca secretar se slujește de un francez Georges de Revelles, care slujise mai inainte și sub Alexandru Lăpușneanu[7]. +

Turcii impusese însă lui Despot, pe lîngă urcarea tributului, pe care el singur o oferise, și altă con-

6. Document din Arhivele Vienei reprodus de D-l *E. Picot*. Chron. d Ureche p. 413.

7. *Sommer*, p. 16 și 142, *Istvanfi*, p. 404. Ca boierii moldoveni chemască pe Despot contra lui Lăpușneanu o spune scrisoarea regelui Sigismund. August. c. Ștefan Teruța, urmașul lui Despot, 13 oct. 1563 Hurm. Doc., Supl. II, 1, p. 232: „Despot nu ar fi fost nici odată încercat de a veni în Moldova dacă nu l'ate fi chemat voi înșiva!" — In slujba lui Despot se aflau trei Francezi: Roussel, Vilville (mai sus p. 68) și de Revelles

+ Pe Laski căutase să'l ademenească prin declarația pe care o trimise că'l recunoștea de urmaș al său în Domnie 7 bis

7 bis Din 15 Ianuarie 1563 Hurm., Doc., Supl. II, 1, p. 223.

diție, care nu prea trebuia să convină aventurierului. Îi ceruse anume prin ciaușul care îi dusese învestitura ca să sloboadă pe toți mercenarii străini, spre a nu îngreuia țara, mai ales că Despot pretinsese că dînsa îl chemase la ocîrmuirea ei. Ii învoiau să păstreze numai pentru garda lui personală 300 de cavaleri și tot atîța pedestrași Unguri [8]. In curînd Despot trebuia să se căiască de o măsură căreia se supusese poate cu prea mare grăbire, dar de care el ascultase cu atîta mai ușor, cu cît nu avea nici bani cu ce plăti mercenarii, și nu vroia să pună chiar de la început dări mari pe popor, pentru a nu'și înstrăina simpatiile lui.

In curînd poziția lui Despot se îngreuiè din două pricini : daraverile cu Laski, care îl pun în dușmănie cu fostul său sprijinitor, și nemulțămirea țărei cu domnia lui.

Datoria lui Despot către nobilul ungur se urcase cu procentele la vr'o 20,000 de galbeni [9], pe care Despot nu fusese în stare să-i plătească, din cauza cheltuielelor celor mari făcute cu căpătarea domniei. Pentru a asigura însă pe Laski, îi dăduse ca amanet cetatea Hotinului. După ce Despot nu se putea plăti de creditorul său, în loc de a'l îmblînzi, îl mai supără cu nesocotință încă prin o măsură, luată chip în interesul țărei, dar care nu avu alt efect de cît a se întoarce în protiva lui însuș. El hotărește anume a pedepsi fără cruțare pe toți cei ce i-ar prinde cu vre o nelegiuire, fără deosebire de ar fi nobili, sau oameni de rînd, începînd astfeliu a inaugura prin aparența nepărtinirei ocîrmuirea țărei Moldovei. Pentru a arăta cu cîtă asprime înțălegea să se execute acest ordin, el puse în urmărire pe însuș medicul lui

8. *Sommer*, p. 18—19.
9. *Graziani*, p 36.

Laski, pentru o crimă ce se bănuia că ar fi fost comis'o, și'l pedepsi cu moartea, cu toată intervenția și rugămințile fostului său binefăcător. Vroia să se arăte neîmpăcat cu prietinii, spre a putea fi cu atîta mai neînduplecat față cu dușmanii. Laski, văzîndu-se răspins, se hotări să'și răsbune, cerînd banii și urcînd pretențiile sale până la 80,000 de galbeni. Pe de altă parte începu a'l pîrî la Constantinopol, lucru în care izbuti cu atîta mai ușor, cu cît în acelaș timp Despot, cerînd de la Ioan Sigismund înapoi cetățile vechi a le Moldovei, Ciceul și cetatea de Baltă, Sigismund se supărase și dînsul pe domn, unindu-se cu Laski pentru a acuza pe Despot la Soliman, că ar urma înainte vechea lui înțelegere cu Ferdinand, ar umplea Moldova cu mercenari Nemți și Unguri și cîte altele de aceeași natură. Despot de și nu tăgăduia datoria, pretindea însă că Laski l'ar fi trădat, și ca trădător ar fi pierdut dreptul de a fi plătit. Laski înfuriet se hotărește a scoate pe Despot din scaunul Moldovei, în care pretindea că dînsul îl pusese, și se înțelege pentru aceasta cu capul Cazacilor, Dimitrie Visnovieki, care combătuse și el alături cu Despot la întrarea lui în Moldova. Cazacul primește, și ămbii încep a face pregătirile de răsboiu.

Tocmai în momentul cînd un pericol exterior se abătea asupra lui Despot, ocîrmuirea acestuia nemulțămise țara din mai multe părți. Despot era protestant și ca atare trebuia să treacă în ochii poporului și a boierilor ca eretic. De și în aparență el recunoștea religia ortodoxă, asistînd la slujbele bisericești, între altele la sfințirea apei în zioa de Bobotează [10], și întreținea relațiuni foarte politicoase cu patriarhul de Constantinopole [11], el totuși rămăsese

10. Lucru pentru care îl mustră *Sommer* in una din elegiile lui, p. 86.
11. Scrisoarea lui *Despot* către *Zygomalas* ritorul bisericei patriarchale in *Crusius*, Turco Graecia, p. 247.

protestant nu numai în inima dar chiar în purtarea lui, bătîndu-și joc de preoții, călugării și ceremoniile bisericei ortodoxe chiar în convorbirile sale cu boierii, și săvîrșind în palatul său liturghia după formele bisericei luterane [12]. Protestanții, cunoscînd plecarea lui Despot pentru biserica lor, se grăbesc de a întinde în Moldova o propagandă a credinței lor. Baronul Ioan Ungnad, care se stabilise la Uracb în Würtemberg și înființase protestantismul, stătea în relațiuni cu reformatorul Primus Tüber, și pusese să tipărească mai multe cărți de religie protestantă în limba croată și slavonă, pentru a răspîndi credința aceasta în poporul său. [Știind el că și Românii întrebuințaza limba slavonă în biserica lor, ~~el~~ trimite în Moldova pe unul al său, Wolfgang Schreiber, pentru a răspîndi prin cărți teoriile protestante în țară. Acest Schreiber era încă însărcinat de Ungnad a sfătui pe Despot a se însura, și a rămînea credincios împăratului, sfat care displăcu domnului, ce țînea acuma, după ce dobîndise tronul, a fi în bune relațiuni cu Turcii. El ceru deci lui Schreiber să-i pună în scris tocle ce i propunea, după ce căpătă actul în mîni, îl trimise împreună cu autorului la sultanul Soliman, care osîndi pe Schreiber la galere. Nenorocitul propoveduitor al protestantismului în Moldova stătu în pedepsă mai mulți ani și numai cît mai tîrziu izbuti a dobîndi iarăși libertatea [13].

12. *Graziani*, p. 29—31.
13. *Crusius*, Turco-Graecia, p. 492: „Die 22 Febr. 1565 Albertus de Wyss, literas Constantinopoli germanice scripsit ad D. Trimum Tuberum pagi nobis vicini Doerendingua (Derendingen lîngă Tubingen) concionatorem, quas ego 27 Augusti 1566 legi. In iis erat de Wolfgango Schreibero, qui captus fuerat a Despota Moldavensi, quod pios libros a D Primo in sclavonicam linguam conversos, qui hic auspicijs generosi Ungnad excudebantur, in illis locis distrahere voluisset Sed postea dimissus est, ut et ipse de Primo autlivi, vendidit illis libris novo testamento et locis communibus sacrae scripturae, quod etiam Turcae, quia cirulicis literis excusi legerunt." D-l *Picot*, Chroniques d Uracbe, p 423—424 aduce și înțălesul unui document din arhivele

Se vede deci că de și Despot era un infocat protestant, el ținea mai mult la tronul decît la religia lui, și că pentru a'și face față la sultanul ca supus credincios, el nu stătu la gînduri de a jărtfi pe un co-religionar, ~~de altmintrele nevinovat, și pe care nu avuse nici măcar nevoia a'l denunța~~.

Despot care își pusese în gînd să reformeze și moravurile țărei, vroia să schimbe orînduelile ce le află privitoare la despărțenie. Acest obiceiu, tolerat în totdeauna de biserica ortodoxă, ajunsese un adevărat scandal. Căsătoriile se desfăceau de biserică pentru motivele cele mai ușoare, care deveneau mai grele în ochii preoților, numai prin banii de care erau însoțite. Nemții și Ungurii așăzați în Moldova, luîndu-se după oamenii de țară, se dăduse și ei la aceste abuzuri. Despot aduse din Polonia pe un preot de ritul socinian, Ioan Lusinski, îl rîdică la rangul de episcop și'l însărcină cu judecata proceselor de căsătorii ce existau între străinii așăzați în Moldova; iar pe pămînteni îi luă în sama lui pentru a-i pedepsi, dacă ar contraveni oprirîlor orînduite. Sommer ne spune că el era foarte aspru în această privință, și că puse să taie capul de odată la șese inși, care fiind despărțiți în contra orînduirilor sale, se însurase a doua oară, învinovățîndu-i de bigamie [14]. Lusinski ca socinian era însurat, și «episcopul cel cu muieri» cum îl numește cronicarul, scandaliza tot atîta pe Moldoveni, pe cît îi nemulțămia oprirea despărțeniilor,

---

vieneze, care complectează această scrisoare.—Wolfgang nu putea fi pedepsit de Despot pentru că vindea cărți protestante, ci numai din motivul politic arătat în text. De și scrisoarea spune că și Turcii ar putea ceti acele cărți, fiind scrise cu slove cirilice, este înviderat că se confundă Turcii cu Moldovenii. Până acuma se susținea, în toate istoriile noastre, că Schreiber vindea cărți *românești* de învățătură protestantă, din pricină că nimene nu consulta izvoarele, ci se lua unul după spusele altuia.

14. *Sommer*, p. 26.

abuz practicat de atîta timp și care devenise obiceiul pămîntului.

Alăturea cu reformarea moravurilor, Despot, principe învățat și care prețuia luminile, se gîndi a răspîndi și binefacerile instrucțiunei. El înființă o școală în satul *Cotnari*, unde se afla o puternică colonie de Sași protestanți, pe care școală o puse sub direcția lui Ioan Sommer, care a scris biografia domnului său. El vroi să mai aducă ca profesori în ea pe prietenul seu Gaspar Peucer ginerele lui Melanchton, pe care'l cunoscuse încă de pe timpul petrecerei sale în Țările de Jos și în Germania [15], precum și pe un matematic din Cracovia Ioachim Rheticus, cărora li trimise și bani de călătorie; dar ămbii refuzară de a veni. La această școală trebuia să fie adaosă și o bibliotecă. De și scoala fusese înființată în o comună protestantă, și deci avea aparența de a fi fost menită numai pentru locuitorii străini, totuși știm că el trimitea în acea scoală copii din toate părțile țărei, ținîndu-i aice pe socoteala lui, încît fără îndoială că această scoală era și ea un mijloc ascuns de propagandă luterană. Despot își pusese în gînd să întoarcă pe Moldoveni la religia protestantă, însă pe calea înceată a convingerei și nu pe acea brutală a impunerei violente. Bine înțăles că boierimea și mai ales poporul privea și această încercare a lui Despot tot din punctul de videre al ereziei și ca un așezămînt pierzător de suflete [16].

15. Mai sus, p. 63.

16. Iată importantul loc din *Sommer*, privitor la scoala din Cotnari, p. 29—30: „Nec Bibliothecae construendae cogitationem abiecerat, quod principibus viris eam rem plurimum ornamenti et dignitatis adferre haberet persuasissimum: *scholam item in oppido Cottanar, quod ferme a Saxonibus et Hungaris habitatur, erigere coeperat, collectis passim ex provincia pueris, quos docere, ali, vestiri ex suo curabat aerario, constituto satis liberali magistro, pro ea discentium paucitate, stipendio, quo tempore et nos ad docendum illuc missi sumus, sex mensibus prioribus aulam inter scribas secuti.*“ Comp. și

Toate aceste lovituri, date religiei ortodoxe și așă-
zămintelor patronate de ea, își găsiră culmea, cînd
Despot, avînd nevoie de bani, puse să topească un
policandru și mai multe odoare de prin biserici, pen-
tru a'și procura metalul trebuincios [17]. Astfeliu Des-
pot voind să cruțe poporul bănește, îl lovia în sim-
țimintele sale cele mai scumpe, schimb care de si-
gur nu-i putea folosi, cu atîta mai mult că la sfîrșit
el fu totuși silit a recurge la imposite, anume atunci
cînd se văzu amenințat de atacul lui Laski și Wis-
novieki. El ordonă să se iee cîte un galbân de casă.
Dacă pănă acuma Despot prin măsurile sale își în-
străinase mai mult boierimea, prin această dare el
atinse interesul poporului de jos. Țaranii se răscu-
lară în contra lui, și erau să'l ucidă, lucru de care
dînsul scăpă ca prin minune. Hatmanul Barnovski
și un episcop, învinuiți de popor că ei ar fi sfătuit
pe Despot la acea măsură [18], ajung în cel mai mare
pericol, căci poporul le cerea capetele, și numai cu
mare greutate putu fi astîmpărat, ceea ce de sigur
înstrăinuă și pe acești boieri de Despot, pentru sluj-
ba căruia dînșii își pusese în cumpăna viețile lor.

Astfeliu se atîța din toate părțile focul sub pi-
cioarele tronului lui Despot, care trebuia să izbuc-
nească și să'l cuprindă în flacările sale. Și pe cînd
el era dușmănit din lăuntru și din afară, mai pier-
dea încă și simpatiile vecinilor, fără a putea păstra

Graziani, p. 30: „Commovit vero vehementer quod Despot Lismaninum nescio quem doctrinae a Ioanne Calvino inventae magistrum et alios eiusdem sectae homines in dicendo exercitatos a Polonia acciverat, per quos his de rebus populus erudietur." Vezi și *Istvanfi*, p. 427.

17. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 179. *Istvanfi*. p. 405. Monezile bătute de Despot, prin un Neamț numit și el tot Wolfgang, poartă legenda: „Heraclides Despota, pater patriae, vindex et defensor libertatis patriae" sau „Iohannes waiwoda, patronus Moldaviae" D. *Sturza*, Uebersicht der Münzen und Me-daillen der Fürstenthumes Romanien, Wien, 1874, p. 32—39.

18. *Sommer*, p. 35—37.

măcar pe acele a le Turcilor. Regele Ferdinand, care'l ajutase pe sub mînă la întronarea lui, se vedea acuma părăsit de el, ce trecuse în partea Turcilor, după cum o dovedise prea bine cele petrecute cu Schreiber. Pe de altă parte el se pusese rău și cu Ioan Sigismund, din cauza reclămărei Ciceului și a cetății de Baltă. Cu Polonii nu stătuse bine nici odată, de oare ce el resturnase pe credinciosul lor, Alexandru Lăpușneanu, și acuma chiar era amenințat de unul din supușii lor, Cazacul Wisnovieki. Turcii încă nu puteau avea mare încredere în Despot, ca unul ce pe domnia lui apăsa păcatul originar al sprijinului german; apoi el era săpat necontenit la Poartă prin Ioan Sigismud prietenul și îndatoritul lui Lăpușneanu, precum și de domnul detronat el însuș, care nu va fi stat la Constantinopole cu brațele încrucișate. In 12 Martie Ioan Sigismund scrie sultanului, rugîndu'l «să restitue pe Lăpușneanu în scaunul din care fusese scos prin violență de acel Despot, care'l stăpîneste în despretul intereselor otomane» [19] și sultanul începe chiar a face pregătiri pentru a da urmare rugăminții principelui transilvan [20].

Despot însă, minte ușoară și caracter nepăsător, nu vedea nimic, și cu toate aceste, cumplită era furtuna ce se apropia de capul lui. Pe cînd ori care altul s'ar fi îngrijit a-și găsi mijloacele de scăpare, el urmărea tocmai pe atunci un plan de căsătorie cu o nobilă polonă, Christina fiica lui Martin Zborovski castelanul Cracoviei. Pe lîngă amenințarea ce-i venea din partea lui Laski, el trebuise să cunoască de pe mai multe semne cît de mult se înstrăinase țara de el. Am văzut că poporul se răsculase pro-

19. *Sigismund* către *sultanul*, document publicat de D-l C. *Exarhu* in Col. lui Traian, 1874, p. 5.
20. Scrisoarea unui *Grec renegat* către *Despot* din 29 Maiu 1503, idem, p. 9.

vocat de darea de un galbăn pe casă. Mergînd el într'o zi spre Galați, vroi să'și cerce armata ce'l întovărășia, și puse să se sune alarma. Numai mercenarii Unguri se pregătiră de luptă, iară trupele moldovene fugiră în o pădure. In sfîrșit episcopul Lusinski perise otrăvit de boieri [21].

Despot avea pe lîngă el un soiu de caraghioz, un husar ungur numit Telegecsi. Intr'o zi stînd el la masă cu Barnovski, Stroici, Moțoc și doi episcopi, nebunul scoasă sabia și se făcu că se răstește asupra comesenilor lui Despot [22]. Boierii se prefăcură a rîde de această glumă, dar pătrunseră înțălesul ei, și, raportînd fapta nebunului la scopul stăpînului, se grăbiră a apuca înainte, pentru a-și mîntui viețile lor amenințate. Cu toate aceste, față cu nepăsarea lui Despot, nu credem că el să fi avut de gînd a se desface de acei cu ajutorul cărora dobîndise tronul, și că nebunul arătîndu-i pe ei ca dușmani ascunși, pătrunsese mai bine în inimile lor de cît domnul mai nebun căruia slujia.

Nemulțămirea cu domnia lui Despot trebuia să izbucnească într'o revoluție, cu prilejul întrărei lui Laski și Wisnovieki în Moldova. In fruntea complotului se puse hatmanul Stefan Tomșa, om de «mare inimă», cum spune Ureche. Boierii, pentru a atrage și mai sigur pe Wisnovieki în țară, îi făgăduesc lui corona, dacă vor scăpa de Despot, și fiind că acesta auzînd de scularea lui Laski asupra lui, îi trimise o solie, care începuse a trata impăcarea foștilor prietini, apoi boierii moldoveni, temîndu-se ca prin împăcarea lui Despot cu Laski să nu să lepede și Cazacul de întreprindere, grăbesc întrarea lui în Moldova, spunîndu-i să nu aștepte sosirea lui Laski,

21. *Sommer*, p. 38–40.
22. *Sommer*, p. 37.

căci dacă acesta ar veni, dînsul ar culege toate onorurile, dîndu-i ast-feliu a înțelege că cine va alerga mai curînd în ajutorul lor, acela va dobîndi corona. Ambițiosul Cazac, ne înțălegînd cursa ce i-o întindeau viclenii boieri, care vroiau să se slujască de el numai ca de un instrument pentru scopurile lor, primi propunerea și întră în Moldova.

In timp ce Tomșa atrăgea astfeliu pe dușmanul lui Despot în țară, el fățărea pe de altă parte prietenie către domnul său, înștiințîndu-l despre pregătirile lui Wisnovieki de a întra în Moldova, și că acesta chemase și pe Tatari în ajutorul său, care erau gata a trece Nistrul. Tomșa propune atunci lui Despot ca să-i dee mercenarii, Unguri, Poloni și Nemți pe care-i avea în slujbă, spre a lovi pe Tătari: că îndată ce țara ar fi scăpată de ei, răspingerea lui Wisnovieki ar fi o treabă prea ușoară. Despot vodă «crezînd că aceste cuvinte să hie de la inimă», încredințază lui Tomșa toată cavaleria lui mercenară, păstrînd lîngă el numai pedestrimea. Tomșa care trebuia să fie proclamat de domn, luînd cu sine partea cea mai însemnată a lefegiilor lui Despot, îi îmbată și apoi îi măcelărește, unindu-se după aceea cu Stroici și cu Moțoc pentru a porni asupra lui Despot[24].

Insă Tomșa trebuia să se desfacă și de Wisnovieki, de acărui ajutor nu mai avea nevoie, acuma cînd izbutise a desarma pe stăpînul său. Trădarea și înșălarea fiind un mijloc mult mai îndămănatec decît vitejia, abia răsuflat de acea îndeplinită față cu domnul său, pune îndată în lucrare o alta tot atît de neagră și de uricioasă în contra bietului Cazac. De cu sară Tomșa trimite lui Wisnovieki știre

24. Modul cum s'a săvîrșit acest măcel și înșălarea mercenarilor, se deosebește la istorici: timpului. Două versiuni, acea a lui *Bielski* și acea a lui *Paszkowski* sunt reproduse de *Ureche*, Letopisețe, I, p. 182; iar a treia este dată de *Graziani*, p. 45

ca să aştepte a doua zi pe boieri, care vor veni să i se închine, pentru a pleca apoi cu toţii asupra lui Despot. Wisnovieki înainta cu oştirea lui în neorînduială, nepregătită, şi aşteptînd să întîlnească nişte prieteni, cînd de odată Tomşa acăruia oştire gata de luptă era ascunsă prin o deasă ceaţă, cade pe neaşteptate asupra Cazacilor, îi taie şi-i prinde mai pe toţi, între alţii pe însuş Wisnovieki care trimis la Constantinopole este ucis acolo [24].

Despot auzînd de trădarea boierilor, se închide în Suceava. Răsculaţii înainte de a merge asupra lui, pun mîna pe Neamţ, unde măcelăresc un numer de soldaţi şi lucrători străini; apoi ucid pe văduva episcopului Lusinski, dărîmă scoala din Cotnari, alungînd pe Sommer, care rătăceşte vr'o trei luni prin păduri, înainte de a scăpa în Transilvania; prind pe o fiică a lui Despot, pe care o avuse din o concubină greacă, o ucid şi trimit pe muma ei la mănăstire; dau morţei de asemene pe toate femeile sau copii ostaşilor celor închişi cu Despot, şi cîte altele.

Tomşa după aceste izbînzi mai mult fericite decît cinstite, pleacă în contra domnului spre Suceava, care fiind bine aprovizionată, putu să se împotrivească un timp îndestul de îndelungat, mai ales că Despot avea încă pe lîngă dînsul ~~pedestrimea~~ ungurească. Asediul ţine, cu toată artileria adusă de Tomşa spre a bate cetatea, timp de trei luni, şi acesta văzînd că lucrul se trăgăneză, recurge iarăşi la mijlocul său favorit, tradarea, spre a-şi ajunge ţinta. Omul cel «cu mare inimă» al lui Ureche întră în vorbă cu comandantul cetăţuei, *Petru Devai*, ceea ce Despot aflînd, îl străpunge cu însuş mîna lui înaintea armatei. Acest exemplu, în loc de a reţinea trupa lui în disciplină,

24. *Pétrémol* către *Boistaillé* 15 Sept. şi 15 Oct. 1563 Documente, Supplement, I, p. 18–19.

o împinge și mai mult încă a se arunca în brațele lui Tomșa, cu atîta mai ușor cu cît acesta căpătase ajutor de la Ioan Sigismund un numer de Secui, care ajutară mult a stabili înțălegerea între Tomșa și garnizoana ce apăra pe Despot. Tomșa trebui să se lege către ostașii domnului prin jurămînt că-i va lăsa slobozi, «și de nume de viclenie să se curățască», adecă să nu fie priviți ca trădători. Indată ce ei primiră «adeverința» lui Tomșa deschiseră porțile. «Atunci Despot vodă, dacă au văzut că l'au viclenit toți boierii, și l'au părăsit toți slujitorii, și țara s'au rîdicat asupra lui, și nădejde de ajutor de undeva, de la prietenul seu Laski nu-i vinea; așa văzînd perirea sosită asupra capului său, îmbrăcat domnește, au eșit afară din cetate mai sus de ea, la Areni, unde era țara adunată, să se închine Tomșei. Atunci Tomșa cu multe cuvinte l'au mustrat, aducîndu-i aminte de multe lucruri fără de lege ce făcea., că nu numai țara pustiește ci și bisericile desbracă, și de lege își rîde. Cu aceste cuvinte mustrîndu-l Tomșa l'au lovit cu buzduganul și îndată oastea toată s'au lăsat asupra lui, unde acoperindu-l mulțimea, cu multe rane i-au străpuns trupul. Și așa au fost sfîrșitul lui Despot Vodă». (5 Noemvrie 1563)[25].

Ori cît ar fi de aventuroasă viața și domnia lui Despot, figura lui insuflă o adîncă simpatie.

El avea mai multe însușiri care'l deosebesc în bine de lumea cumplită în care trăia. Inainte de toate era un om cult, care iubia știința și lucrurile frumoase, și dacă i-ar fi fost dat a domni în

25. *Ureche*, Letopisețe, I, p 184. Comp. *Leunclavius*, Annales sultanorum othomanidarum, p. 58 și *Sommer*, p. 54. Asupra revoluției pornite contra lui Despot vezi încă *Pétrémol* c. *Boistaillé* din 5 Iulie 1563, Documente, Supl., I, p. 18. Asupra morței sale, altă scrisoare a lui *Pétrémol* c. *Boistaillé* din 15 Noembre 1563, idem. p. 19, precum și *Forgacs de Ghymes*. De statu reipublicae Hungariae commentarii, în Mon. Hung. hist., scriptores XVI, p. 259.

liniște pe scaunul Moldovei, poate că ar fi rîdicat-o din nămolul de întunerec, corupție și barbarie în care zăcea. Pe lîngă scoala din Cotnari, încercarea lui de a reforma moravurile este vrednică de laudă. El apoi mai vroise să înzestreze țara lui adoptivă cu un codice de legi, cu lucrarea căruia însărcinase pe un Grec prieten al său [26]. Incercarea lui de a civiliza și moraliza țara, nu putea fi înțăleasă de ea, care privise toate măsurile, și acele de rîdicare a culturei, ca noiri religioase, ceea ce pănă la un punt era adevărat.

Mai adînc însă ne atinge, de cît superioritatea minței sale, bunătatea inimei lui, unită cu o mare doză de curaj și de indrăzneală. El credea că toți oamenii erau ca el; că ce aveau în inimă rosteau și din gură. După ideile timpului de atunci el admitea să rîpești altuia dreptul său; totdeauna însă întrebuința lupta fățișă, își punea viața în cumpănă pentru a ajunge la scop, și nici odată nu a mînuit el o spadă trădătoare. Cît de rău politic era el, și prin urmare cît de drept îi era cugetul, se vădește din multe împrejurări. Astfeliu mai întăi el destăinuește prea ușor scopul său de a înlocui pe Lăpușneanu, pe cînd trăia la curtea lui, criticînd oare cum domnia acestuia, și arătînd că el ar putea face mai bine. Arată lui Ferdinand, scopul seu de a răsturna și pe Petru din Muntenia, cînd nimic nu-i garanta că acest gînd nu ar putea să ajungă la urechile domnului amenințat, și să'și adaogă încă un dușman pe lîngă toți acei pe care îi avea. In purtarea lui cu vecinii se arată cu totul neghibaciu. Inainte de a fi bine așăzat în scaun, el rîdică pretenții asupra cetăților din Transilvania, făcîndu-și un dușman din un principe pe care, cruțat și cultivat, l'ar fi putut avea de prieten. Pen-

26. Extract venețian din 7 Iunie 1562 in *Tocilescu*, Revista III, p. 176

tru a face ca orînduelile lui să fie respectate de țară, jignește pe Laski cu osîndirea medicului său. Apoi purtarea lui către Turci este aproape copilărească. In loc de a-i sătura cu bani, el după cheltuelele neapărate, răstrînge punga și începe a îndesi cu dovezile de sinceră supunere, ca și cînd Turcii după aceste ar fi umblat.

Tot la o lipsă de spirit politic și la curățenia caracterului său se poate raporta și încrederea lui oarbă în un element străin, pe care venise să'l stăpînească. El se supune imediat la ordinul sultanului de a-și slobozi armata, cînd, păstrată pe lîngă el ar fi fost un mijloc minunat de a supune țara vroințelor lui, ar fi putut scoate biruri cînd și cîte ar fi voit, fără ca nime să fi îndrăznit a se răscula, de oare ce videm că atîta se temeau boierii de lefegii străini, încît și de puținii soldați ce mai rămăsese lui Despot, se desfac prin trădare. Apoi el nu vede pănă și ceea ce caraghiozul său înțălesese, că boierii ce'l încunjurau umblau cu gînduri de vicleniе. Pretutindene oarba încredere, care pe cît rîdică pe om pe atîta coboară pe regent.

Astfeliu fu acest Despot vodă, care în efemera lui domnie totuși lasă o dungă pururea luminoasă în istoria mai veche a țărei Moldovei.

Alexandru Lăpușneanu de a doua oară, 1563—1568. La moartea lui Despot Moldova trecu din revoluție în starea și mai silnică a războiului civil, ce se încinse între Ștefan Tomșa candidatul boierilor la tronul Moldovei și Alexandru Lăpușneanu, care-și dresese trebile la Constantinopole, și căpătase iar steag de domnie în Moldova. Izbînda aceasta îl custase pe Lăpușneanu mai mult de 200,000 de galbeni, din care sultanul Selim căpătă singur mai bine de 50,000, vizirul tot atît, iar Miches (Evreul favorit),

ca bacşiş 10,000, fără de ceilalţi mai mici care au fost amestecaţi la această afacere»[27]. Boierii însă nu vroiau cu nici un chip să primească pe Lăpuşneanu, pe care'l trădase către Despot, aşteptîndu-se din partea lui la o cumplită răsbunare. Sultanul trimiţînd cu Alexandru un capigiu spre a-l pune în scaun, ordonă tot odată tuturor sandjacilor de la margini, Tătarilor şi Transilvanenilor ca să ajute domnului a întra în ţara lui. Tomşa însă cu poporul moldovenesc, acărui armată, o depeşă franceză o urcă exagerat la 100,000 de pedestri şi 40,000 de cai, se opune la întrarea Lăpuşneanului, cu atîta mai uşor cu cît fiind timp de iarnă (în luna Ianuariu 1564), Dunărea şi bălţile de pe malurile ei, pe jumătate înghetate făceau peste putinţă trecerea ei cu piciorul şi îngreuia mult pe acea cu luntrea. Sultanul văzînd opoziţia lui Tomşa ordonă şi beglerbegului Greciei să treacă cu armată în Moldova, spre a pune pe Alexandru în scaun. Tomşa încă nu vroia să se mănţină în Moldova în contra voinţei Turcilor, ci arătînd numai că ţara ar răspinge pe Alexandru, cerea de la Turci scaunul pentru el. Tomşa trimite la sultanul vr'o 40 de boieri, care să-i arăte că ţara întreagă răspinge pe Alexandru. Fiind că de o cam dată nu se ştia cu ce propuneri vin şi cît cîntăreau darurile ce aduceau, apoi sultanul ordonă suspendarea tuturor măsurilor luate pentru reîntroducerea lui Alexandru. Văzînd apoi că ceea ce dînşii ofereau era departe de a ajunge, necum de a întrece darurile lui Lăpuşneanu, toţi boierii trimişi sunt aruncaţi în fiere,

27. *Pétrémol* către *Boistaillé*, 15 Oct. 1563, Suplement, I. p. 19. Şi cu toate aceste Lăpuşneanu avea la Turci încă din întăia lui domnie reputaţia unui tiran jăfuitor. *Leunclavius*, annales sultanorum othomanidarum, p. 58 spune despre el: „Erat tum (1561) eius regionis (Moldaviae) princeps cum titulo Despota Alexander, ob inauditam quandam immanitatem erga suos infamis." Dar Turcii nu căutau la domnii ţărilor romîne decît ce greutate aveau pungile cu care veniau încărcaţi.

și măsurile pentru reinstalarea lui Lăpușneanu sunt împinse iarăși cu mai mare grabă.

In timpul acestor tratări, Petru Schiopul din Muntenia, pentru a complăcea Turcilor și moșului său Lăpușneanu, (acărui soție, Ruxanda era soră cu muma lui Petru, Kiajna, ămbele fetele lui Petru Rareș) atacă pe Tomșa, însă este bătut. Acesta trimisese și pe mai mulți boieri, care să întîmpine pe Lăpușneanu, să-i spună ca să nu între în țară înainte de a veni răspunsul sultanului, căci Moldovenii nu ar vroi să'l aibă de domn. Să zice că Alexandru să fi răspuns la această solie: «de nu mă iubiți voi eu vă iubesc și de nu mă vroiți voi eu vă vreu»! Solii lui Tomșa fiind însă aruncați în temniță de sultanul, Alexandru sigur pe poziția lui, înaintează în Moldova, susținut de armatele turcești și tătărești, «acoperind țara ca un roiu până în Prut, prădînd și arzînd». Tomșa, ne putîndu-se împrotivi, fuge în Polonia, unde sultanul trimite pe Ibrahim dragomanul pentru a'l cere. Polonii spre a face pe placul Turcilor, taie capul lui Tomșa[28]. Impreună cu Tomșa periră încă ~~Stroici și Motoc~~[29].

După uciderea lui Despot, Tomșa prinsese pe fratele adoptiv al aceluia, Dimitrie, și'l însemnase la nas. Cînd Tomșa fugi în Polonia, un boier pentru a cîștiga favorurile lui Lăpușneanu, puse mîna pe acel frate al mortului domn, și'l aduse la cel nou.

Lăpușneanu însărcinâ cu răsbunarea lui pe cumplita Kiajna, în contra căreia Despot uneltise tocmai în scopul de a procura și fratelui său un tron în țările romîne. *Sommer* ne descrie îngrozitoarea scenă de cruzime bestială comisă de Kiajna cu prilejul uciderei

28. *Ureche*, Letopisețe I p. 185—186. Comp *Pétrémol* către *Boistaille*, 2 Ian. 11 Febr. și 27 Maiu 1564. Documente, Suplement, I, p 20—21.

29. *Istvanfi*, p 435.

prinsului. «După ce pusă să-i taie capul, ordonâ călăului să i-l aducă in ospățul, unde dînsa prănzuia împreună cu boierii răpunerea ereticului, și puse să'l arunce sîngerînd pe masă între tacîmuri și pahare, iar dînsa sculîndu-se în picioare scuipâ în fața acelui cap rostogolit!» [30]

Domnia a doua a lui Lăpușneanu, în sînge zemislită, în sînge trebuia să înoate până la capătul ei. Afară de jertfele căzute sub cuțitul Turcilor, Polonilor și a Muntenilor, el mai ucide după ce încape în scaun, întâi pe boierul ce-i adusese pe Dimitrie, care se vede că greșise cumplit lui Lăpușneanu, de n'a putut să se rescumpere nici cu un dar așa de prețios; apoi pe Georges de Revelles, fostul său secretar, care'l trădase și trecuse la Despot. Astfeliu își răsbună Lăpușneanu contra acelora ce luase parte activă la răsturnarea lui. Pe ceilalți boieri mai puțin compromiși și care se opusese numai la reînstalarea lui, se prefăce a-i erta, de și Lăpușneanu era din acele naturi ce nu știu să uite; vroia să se întărească întâi în poziția redobîndită.

Anume într'o zi el pofti pe cei mai însemnați din ei la un prînz, și pe cînd dînșii închinau la pahare, năvăliră în sala banchetului mercenarii străini, cu care Lăpușneanu se încunjurase, ne mai avînd încredere în oștirea de țară, și îi măcelăriră pe un cap. Citi-va numai apucară să sară pe ferești de la rîndul al doile, frîngîndu-și picerile. Cronicarii spun că în acea capcană să fi perit 47 de boieri. Cruzimea lui Lăpușneanu învenină mai mult încă relațiile între domn și boieri și aruncă țara Moldovei în o viață tot mai bîntuită și mai criminală. Trădarea și omorul, iată cele doue hîde puteri care își vor disputa

30. *Sommer*, p. 58.

de acuma înainte leșul aproape descompus al țărilor romîne. După atîtea vieți nimicite fără scop, fără ca stropirea sîngelui lor să fi îngrășat ogorul patriei, ne întrebăm, cum este cu putință ca aceste țări să mai existe astăzi? Și cu toate aceste ele au trăit, cînd alte mari impărății, dinaintea cărora dînsele adeseori tremurau altă dată, au perit sau se topesc sub ochii noștri! Pentru ce? Cine ar fi în stare să răspundă decît însuș istoria lor?

Lăpușneanu restituit în scaun de Turci, trebuia să le mai plătească încă și în alt mod recunoștința datorită pentru reintronarea lui. Ei îi cerură anume să dărîme toate cetățile Moldovei, spre a nu mai avea țara nici un mijloc de împrotivire contra capriciilor turcești, și Lăpușneanu umplînd cetățile cu lemne le dădu foc, căci întăriturile lor erau, după cît se vede, ele însuș în mare parte de lemn. O singură cetate fu scoasă din această rînduială, anume *Hotinul*, de care Turcii însuși aveau nevoie spre a se apăra de Poloni. Această excepție aduse însă în curînd o nouă nenorocire asupra Moldovei; anume stabilirea unei garnizoane turcești în ea, care repeta de la nord neorînduelile comise de la sud de garnizoanele din Chilia și Cetatea Albă[31].

In legătură cu această dispoziție trebue pusă și strămutarea capitaliei de la Succava la Iași. Nu e vorbă *Haidenstain* ne spune că Lăpușneanu ar fi părăsit Suceava, ca scaun de domnie urînd-o pentru tradarea căruia el căzuse jertfă[32]. Dacă luăm însă în privire cele ce spune cronicarul *Neculcea* că Lăpușneanu «de la a doua a lui domnie au inceput a

31. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 188. Comp. *Episcopul d'Acqs* către *Carol al IX-le*, August 1571 [illegible] I, p. 23.

32. *Haidenstein* ap. *Engel*, Gesch. der Moldau p. 214: Suczawanm quod inde a Despota pulsus erat, tanquam infaustum locum detestatur." 1564

se așăza mai cu temelie în scaun la Iași [33], cuvinte întărite și prin arătările lui Matei Strikovski care vizitînd Moldova pe la 1575 spune că «capitala era pe atunci *in Iași*, unde fusese mutată după moartea lui Despot» [34] atunci vom admite părerea mult mai întemeiată, că Turcii obligară pe Lăpușneanu a-și strămuta reședința într'un oraș, care să nu fie așa de aproape de Poloni și așa de departe de ei [35]. Astfeliu se ducea bucată cu bucată neatîrnarea țărei moldovenești, și se tot întăria pe corpul ei obosit muntele ce părea nerăsturnabil al stăpînirii otomane. Cu încetul se trăsese aproape cu totul Moldova din stăpînirea mai mult nominală a Poloniei, ca și Muntenia din acea a Ungariei; dar suzeranitatea numai de formă a acestor țări fusese înlocuită cu jugul de fer și de sînge al silniciei otomane. Cu cît se înfingea mai adînc cuțitul lui în corpul Romînilor, cu atîta se corumpea și se strica mai deplin caracterul lor. Din inimos devenia trădător, din mîndru tîrîtor, din voinic mișăl. Intr'adevăr păstrarăm existenta; însă cu ce preț? Dacă n'ar fi fost să reînviem la o viață națională și neatîrnată, apoi mai bine să fi perit de o mie de ori, decît să fi dus un traiu atît de rușinos!

In 1568 Alexandru Lăpușneanu căzu greu bolnav și simți că sfîrșitul i se apropiea. El adună în jurul patului său pe boierii, episcopii și pe toată curtea lui și le arătă de moștenitor pe fiul său Bogdan.

33. *Neculcea*, Letopisețe, II, p. 202.
34. Arh ist., II. p. 10
35. Tot de aici se explică pentru ce [illegible] Ieremia Movilă partizanul Polonilor, resedea iarăși în Suceava [illegible] descrierea Moldovei făcută de *Fra Bernardo Quirini* in 1599 Documente, col. *Hurm.*, III, p 545: „Il signore Geremia Moghila nobile polono che dimorava nella citta di Succhiavia *metropoli*." „in Succhiavia che e Metropoli della Moldavia, dove ordinariamente resiede il principe." [illegible] mai sus (p. 38) cum [illegible]

† Vezi și mențiunea altui Ieremia Movilă c. polonez, scris boier la Suceava. Do Hurm., Doc. II, Supl. [illegible]

Nu de aici se explică pentru ce mai tărziu Ieremia Movilă partizanul Polonilor reședea iarăși la Suceava, și pentru ce pentru a Turcii odinioară la vreme parăsirea Targovișteĭ a capitalei a Munteniei și întronarea ei a Bucureștiĭ pe timpul lui Gheorghe Ștefan 1659 și apoi cum Turcii la silnicia cu Petru Cercel a silit ei Târgoviștea și nu a Bucureștĭ [35]

Documentele arată însă că la Lăpușneanu și mai cu seamă Iași era ca și astăzi [illegible] mai exceptional a Iașilor, cum spune și pe când trecuse în capitală. Și de altă parte, a vorbea Miron a altfel pe când a întemplat se scrie, Domnul mută a Muntenia. [36] Boierii nicăp a se mănuchi

36 Vezi Alexandru Lăpușneanu și Vasile 1661 Hurm, Doc, Supliu, I, p 220. Și Suceava 1554 Uricar, p. 267, 269; 1555 Și Iași 1. 215; Despot Și Suceava 1563 p 223 Ioniță Lăpușneanu Și a Doua lui Domn muntea Iași 1565 p. 240, 269, 281. [illegible] Iași p. 263; Ioan Vasile cel Cumplit 1572, 1573 p. 270, 278 Mutat la Baia Ulmeiu 1575 p 251 și [illegible]

Nouă capitale n'a pus Domnul acii Dar Iași Suceava cel vechiu și Dar ușor mutarea la Târgoviște Domnii nu a mutat Dar Iași la anul 1661 [37]

37 Ghelarie Lăpușneanu Iași II, p. 18

Prin o reacțiune firească sufletelor prea crîncene, el ceru ca să fie călugărit, atunci cînd îl vor vedea aproape de a-și da duhul. Căzînd Lăpușneanu într'o letargie, încunjurimea lui se grăbi de a'l mirui, punîndu-i numele de Pahomie. Revenindu-și în simțiri, în acele momente lucide care adese ori mai luminează odată sufletul înainte de deplina lui stingere, și aflînd el că a fost călugărit, într'o întoarcere a gîndului său către firea lui cea sîngeroasă, el spuse amenințînd, că «de se va scula va popi și el pre unii.» Boierii cum auziră aceste cuvinte de rău prevestitoare, se hotărîră să împedece cu ori ce preț împlinirea lor, și dînd otravă lui Lăpușneanu îl omorîră [36].

Bogdan al IV-le, 1568—1572. La moartea lui Lăpușneanu se urcă în scaun fiul său Bogdan, care fiind în vrîstă numai de 15 ani, fu epitropisit de muma lui Ruxanda pănă în 1569, cînd dînsa moare în zioa de 12 Noemvre [37].

Dacă Lăpușneanu fusese partizanul și prietenul Polonilor, fiul său Bogdan îl întrecu nesfîrșit în această privire. In 1569 el subsamnă un tratat de închinare ~~care începea cu cuvintele: «Eu Bogdan Alexandrovici jur Maiestății Sale regele, domnului meu prea milostiv, Sigismund August, de a sta în ajutor contra tuturor dușmanilor Maiestății Sale, afară de împăratul Turcilor, cu care regeasca maiestate și coroana Poloniei tin bună prietenie și veciinătate din vechi»~~ [38].

---

36. Data precisă a morței lui Lapusneanu nu este cunoscută. In 22 Aug 1568 fiul său Bogdan da însă un documment. (Arh. ist., I. 1, p. 126). N există nicî un feliu de dovadă că și soția lui Lăpușneanu ar fi fost ameste cată în complotul pentru uciderea lui.

37. *Ureche*, Letopisețe, I. p 189. Scrisoarea calugărilor din mănăstirea Dochiar din Muntele Atos, prin care aceștia mulțămesc Ruxandei pentru o donațiune, și care este datată din August 1570, n'o mai găsise în viață. *Langlois*, Le mont Athos. p. 50 și 67.

38. *Dogiel*, I, p. 619.

Ce decădere imensă în acest tratat, dacă 'l asemănăm cu cele de înaintea lui! Ștefan cel Mare, după victorioasa luptă din pădurile Cosminului prin tratatul din 1499 se subtrage cu totul de sub suzeranitatea polonă. Atît pe el cît și pe Bogdan, Ștefăniță și Petru Rareș îi numesc Polonii în toate actele preschimbate cu ei «prietinul nostru cel sincer iubit.» Ștefan fiul lui Rareș pierde pentru întăia oară acest titlu, iar Lăpușneanu numește iarăș pe regele polon *domnul meu cel prea milostiv*. Apoi în tratatele mai vechi se vorbea pe față de alianța în contra Turcilor; în acel cu Lăpușneanu se păstrează asupra acestei chestiuni o prudentă tăcere; în acesta al lui Bogdan, Turcii sunt anume exceptați din rîndul dușmanilor [39]. In sfîrșit în tratatul lui Ștefan cel Mare din 1499, aproape numai Polonii se obligau către marele domn; în cele următoare se întîlnește o deplină reciprocitate, pe cînd acel încheiet cu Bogdan este plin numai de îndatoriri din partea Moldovei.

Bogdan însă în afară de relațiunile politice, avea o simpatie personală pentru Poloni. El se încunjură cu tineri Poloni care-i țineau loc de sfetnici și cu care bătea halca toată ziua și risipea averile în bencheturi și desfrînări. El își promise surorile sale cătră doi nobili Poloni. Gaspar Panievski, fiul starostelui din Zydacsow și Christofor Zborowski, fratele voevodului Cracoviei; iar el însuși peți pe fiica lui Tarlon purtătorul steagului orașului Leopol. Toate aceste simpatii atît de vii pentru Poloni insuflă boierilor grija că el ar putea îmbrățoșa catolicismul, către care el trebuia bine înțăles să fie favoritor, spre a nu'și

39. Se zice totuș că prin un articul secret Bogdan ar fi primit făgăduința unui ajutor de 14,000 de oameni contra Turcilor. *Bielski* ap. *Engel*. Gesch. der Moldau. p 215

supăra prietenii [40]. Pentru a îndepărta acest prepus de asupra sa, el imitînd pe Ștefan Rareș începu a prigoni pe Armeni, supunîndu-i la chinuri pentru a-i face să-și lepede credința și chiar luînd viața la mai mulți din ei [41].

Auzînd însă Bogdan că viitorul seu cumnat Zborovski era plin de datorii, și că ar cere o zestre mare spre a-i lua sora, el refuză să i-o mai dee. Zborovski se hotărește să'și răsbune, și într'o zi cînd Bogdan trecuse, după obiceiul lui, Nistrul în Polonia însoțit numai de doi păzitori, spre a-și vizita logodnica, un servitor al lui Zborovski îl recunoaște și dînd de știre stăpînului său, acesta îl prinde și 'l închide în casa lui. Pentru a fi liberat Bogdan trebui să se oblige a-i plăti 6000 de galbeni și a se îndatora și pentru alte sumi garantate și de cumnatul lui, Panieski.

In timpul oprirei domnului Moldovei în Polonia boierii putură lucra în contra lui. Ei făcură o tînguire eătră Poarta otomană, care și ea era mulțămită a îndepărta pe Bogdan, ce se dăduse așa fără de măsură în brațele unei puteri străine. Tronul fu dat lui Ion Armanul.

40. *Istvanfi*, p. 514. *Gorecki*, Bellum Ivoniae in *Papiu*, Tesaur III, p. 214. *Theiner*, Monumenta Poloniae, II, p. 762.
41. *Engel*, Gesch. der Moldau, p. 215.

Ioan Vodă cel Cumplit (Armanul) 1572—1574. Acesta era un fiu natural al lui Stefan Vodă cel tînăr, nepotul lui Bogdan Incrucișatul, prin urmare și dînsul un strănepot al lui Stefan cel Mare, o odraslă îndepărtată a celui puternic trunchiu, dar care după capriciile atavismului, se apropria mai tare de el decît toate ramurile intermediare [1]. Porecla dată lui de *Armanul*, precum îl numește *Ureche* și vestitul diplomat și istoric francez contimpuran *Hubert Languet* [2], vinea de la muma lui, o Armancă, soția unuia Serpega, și fiind că copii naturali sunt numiți de obiceiu după muma lor, apoi și Ioan deveni Armanul, după cum Petru, fiul natural al lui Stefan cel Mare, devenise Rareș și Alexandru (Petru), fiul natural al lui Bogdan și al unei Lăpușnence, căpătase numele de Lăpușneanu [3].

---

1. Intr'un document din 6 Mart 1573, publicat de Dl *Hasdeu* în Ioan Vodă cel Cumplit, București, 1865, p. 229, Ioan vodă se numește în doue rînduri „fiul lui Stefan Vodă fiului lui Bogdan vodă." Cf. *Lasicki*, de ingressu Polonorum în Valachiam în *Papiu*, III, p. 256: „Iuonia filius Stephani voevodae, concubina prognatus." *Ureche*, Letopisețe. I. p. 190. *Languet* către *ducele Saxoniei*, 29 Iulie 1574. Arh. ist., I, 2, p. 30: „*Armenium* illum qui eripuerat misero illi Vaivodae, quem audio superiore anno fuisse epud V. C. et ad Moscovitas esse profectum."

3. Această împrejurare a fost stabilită pentru prima oară de Dl *Hasdeu*, care se întemeiază pe faptul că fratele uterin al lui Ioan, Alexandru Potcoavă purta numele armenesc de *Serpega* (l. c. p. 225).

Fiind că tatul lui Ioan, Ștefan cel Tînăr murise încă în 1527, Ioan Vodă trebuia să fie de mai bine de 45 de ani cînd se urcă pe tronul Moldovei în 1572. El cercase însă a pune mîna pe ea încă din 1561, cînd Despot răsturnase pe Lăpușneanu; dar magnatul polon Firlei, la care dînsul se îndreptase spre a cere ajutor, după cum Despot luase în sprijinul său pe Ungurul Laski, nu răspunse așteptărilor sale. Ioan părăsind Polonia, se retrase la Mohamed Gherei, sultanul Crimeei, care-i dădu o recomandație către regele Poloniei, Sigismund August, în care îl ruga «foarte mult să bine voiască a ținea în grațiile sale pe acel fiu de domn din Moldova»[4]. Ne izbutind în nimica la regele polon, el trece în Germania, la împăratul Maximilian, unde ie slujbă în armată. Un ciauș turc venind la curtea imperială pentru niște negociări, Ioan întrînd în relații cu el, și acesta spunîndu-i că numai prin Constantinopole se poate ajunge în Moldova, el părăsește și Germania și se duce împreună cu ceaușul în capitala imperiului otoman[5]. Reașăzarea lui Lăpușneanu în domnie cerea însă numai decît îndepărtarea lui Ioan din Constantinopole, și el fu surgunit la Rodos. Acest surgun însă îi făcu un mare bine, căci îl pusă în vază ca pretendent oficial la corona Moldovei. Fiind însă că îi lipsiau bani, fără de care nu putea obținea dorita domnie, el întreprinse un negoț cu

4. Dovezile ap. *Hasdeu*, l. c., p. 7.

5. *Pétrémol* c. *Du Ferrier*, 7 April 1565, Documente, Suplement, I, p. 21: „Le chaoux qui a apporté les nouvelles a amené avec soy le frère du Despot qui régnait en Moldavie, lequel s'est retiré et luy de l'armée de Maximilien et le bassa l'ayant cogneu lui a faict beaucoup de faveur, en attendant qu'il face entendre son affaire au Grand Sultan." Pétrémol dă din neștiință pe Ioan drept fratele lui Alexandru Lăpușneanu, care domnea în Moldova la 1565. Era o înrudire naturală între ei, însă nu de frate. Alexandru fiind fiul natural al lui Bogdan Incrucișatul, iar Ioan vodă fiul lui Ștefăniță fiul aceluiași Bogdan, deci fratele lui Alexandru, urmează că Lăpușneanu era ~~unchiul~~ lui Ioan.

pietre scumpe, care în Răsărit poate ușor conduce pe omul priceput la avuție, și astfeliu pe lîngă dobîndirea unei însemnate averi el mai căpătâ întrare la toți marii dregători și la femeile din haremul sultanului, acăror autoritate fu totdeauna mare în trebile turcești [6]. S'ar părea chiar că Ioan, pentru a se introduce și mai bine în inimile Turcilor, luase obiceiuri mahomedane, precum făcuse înaintea lui Mircea domnul Munteniei [7], căci spune despre el marele vizir Mohamed Sokoli într'o scrisoare către guvernorul Galiției «că precum îl credeau creștinii a fi creștin astfeliu îl socoteau Turcii, a fi turc» [8]. Tot așa de puțin însă ca și Mihnea al II-le va fi îmbrațoșat el religia mahomedană [9].

Fiind că tocmai pe atunci Turcii erau cu totul nemulțămiți cu domnia cea atît de plecată Polonilor a lui Bogdan, Ioan începu a reînnoi pașii făcuți altă dată pentru dobîndirea tronului Moldovei. El caută însă să'și facă înainte de toate un partid în țară, și cutrierînd necontenit pe marginile Moldovei, el întră în legături cu mai mulți boieri moldoveni, între care cu *Ieremia Golia Cernăuțanul*, care se hotărîră, în timp ce Bogdan era reținut în Polonia de către Zborovski, a îndrepta către Poarta o tînguire contra domniei aceluia. Susținut astfeliu de țară, ușor îi fu lui Ioan Vodă de a pune mîna pe scaun.

6. *Gorecki*, Descriptio belli Ivoniae, voivodae Valachiae in *Papiu Ilarian*, Tesaur de monumente istorice, III, p. 215: „animum ad amplam et copiosam mercaturam exercendam adjicit, cujus magnitudine ac splendore non solum in purpuratorum qui Bassae id est capita vocantur, notitiam pervenit sed et ipsius Selymi". Tot așa spune și *Thuanus* (de Thou), Historiarum sui temporis, Francofurti, 1610, II. p. 14: „ampla ac nobili mercatura magnam sibi inter Turcas auctoritatem conciliaverat."

7. Mai sus p. 4—5.

8. Document din 2 Iulie 1574 Arh. ist., I, 1, p. 45.

9. Dl *Hasdeu*, l. c p 14, crede că Ioan îmbrățoșase Mohamedanismul, bazîndu-se pe *Mignot*, Histoire de l'empire ottoman. II, p. 210: „comme il s'était fait Turc pour plaire aux Turcs."

Boierii anume vroind să prindă pe Bogdan spre a'l da Turcilor, acesta se grăbește a fugi în Polonia, lăsînd locul său liber lui Ioan, care'l ocupă fără a vărsa nici o picătură de sînge [10]. Ioan înainta înconjurat de Turci, care după obiceiul lor comiseră cruzimele cele mai mari asupra locurilor prin care treceau, și fu întîmpinat înainte de a întra în Iași, «scaunul domniei», de mai mulți boieri, între care Ieremia Golia, Gavril logofătul, Dincă hatmanul, vistiernicul Razu, Lupul Stroici și unul Crăciun, care'l introduseră cu alaiu în oraș [11].

Bogdan fugind în Polonia, încredință paza cetății Hotinului, singura ce mai rămăsese în țară după destrugerea celorlaltor de Lăpușneanu, unui polon. *Dobrovolski*, cu condiție că dacă până în trei luni nu-i va trimite ajutor, să poată da cetatea Turcilor [12]. El ajunge în Leopol la începutul lui Mai, și cu ajutorul cumnatului seu Panievski se pune pe adunat armată, spre a năvăli în Moldova [13]. Nobilii poloni se grăbesc pe întrecutele a da lui Bogdan ajutor, ceea ce regele tolerează, de și nu vra să iee parte pe față, spre a nu se strica cu Turcii. Oștirea însă trimisă de Poloni în Moldova, fiind prinsă de Turci și Moldoveni la Hotin, așa că ar fi trebuit toată să treacă sub cuțit, Polonii se scuzază către Turci, spunîndu-le că ei nu ar fi știut că împăratul se îndepărtase de Bogdan, și că el primise în grația lui acuma

10. In Mai 1572 Bogdan fugise acuma în Polonia, de unde Turcii cer extradarea lui. *S'g smund* c. *sultanul*, 11 Mai 1572, Documente. Suplement, I p. 24. In 22 Mai Ioan Vodă dă un hrisov. Arh. ist., I, 1, p. 133. Vezi și nota 13.

11. *Lasicki*, Historia de ingressu Polonorum in Valahiam cum Bogdano voivoda cui successit Ivonia, 1572, in *Papiu*, Tesaur, III, p. 257: „Iasum ubi sedes voivodorum est, deducunt." Comp. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 191: „pre postul mare au venit in Iași și au ședzut în scaun."

12. Doc. din 17 April 1572 in Arh. ist., I, 1, p. 76.

13. In 3 Mai municipalitatea din Leopol cumpără vin pentru primirea lui Bogdan. Arh. ist., I. 1, p. 88.

pe Ioan [14]. Acest domn este apoi recunoscut chiar de Poloni, care îi restitue Hotinul, primesc jurământul sau de credință, și alungă pe Bogdan din statul lor. Nefericitul domn mazilit rătăcește mai mult timp prin Europa, merge pe la ducele Saxoniei și în sfîrșit în Moscva unde moare [15]. In timpul atacului Polonilor, Ioan Vodă aflînd cu vicleșug pe boierul *Ionașcu Sbierea*, coborîtor din o veche familie de pe timpul lui Stefan cel Mare, [16] care lucra pentru Bogdan și partida polonă, îi taie capul chiar în ziua de Paști, și'l înlocuește cu *Dumbravă*, boier pribegit din Muntenia [17], în vornicia țărei de jos, care boier îi ajută mult la prinderea armatei polone la Hotin. Această pedeapsă făcută într'o zi mare, în contra canoanelor, ce învoiau tăierea capului în acea sfîntă zi numai pentru acei ce ar fi violat morminte sau ar fi rîpit fecioare, contribue a arunca și pe Ioan Vodă hula că ar fi eretic.

In timp ce Ioan Vodă se așăza în tronul Moldovei, moare Sigismund August ultimul rege polon din dinastia Iaghelonilor (7 Iulie 1572). Între candidații văduvitului tron al Poloniei, se afla și fratele lui Carol al IX-le regele Franței, Henric de Anjou, care mai tîrziu ajunge el însuș în tronul francez sub nume de Henric al III-le. Turcii sprijiniau candidatura Francezului, de oare ce dintre toate popoarele europene Francejii se arătase pănă acuma singurii prieteni sinceri ai Porței. Nobilii poloni erau însă împărțiți în două partizi, din care una doria să pună în capul țărei un principe național. Partidul francez cerea însă ca preț pentru alegerea candidatului spri-

14. *Lasicki* in *Papiu*, III, p. 268.
15. *Languet* către *ducele Saxoniei*, 29 Iulie 1574 in Arh ist., I, 2, p. 30. (Vezi mai sus, nota 2). *Ureche*, Letopisețe, I, p. 191.
16. Vezi un hrisov din 1481, Arh. ist., I, 1, p. 75.
17. Mai sus, p. 13.

jinit de Turci, ca aceştia «să consimtă ca regele francez din Polonia să aibă dreptul a numi pe domnii din Moldova, după cum se făcuse în vremile trecute, pe cînd acuma dînşii ar fi numiţi de Poarta otomană, care domni însă să urmeze a plăti tributul către Poartă în măsura actuală fără nici o reducere»[18]. Turcii înşuşi la început, pentru a determina pe Poloni la alegerea candidatului francez, le făgăduise că le vor da nu numai Moldova dar şi Valahia în stăpînire[19], ofertă prea mare pentru a fi luată la serios. Henric de Anjou avea ca instrument principal al alegerii sale de rege pe vestitul Laski, care ca un nou Warwick «făcătorul de regi», după ce pusese prin violenţă pe un Grec pe tronul Moldovei, acuma vroia să aducă prin alegere pe un Francez în acel al Poloniei. Henric îi făgăduise ca resplată că-i va da lui domnia Moldovei, ce trebuia după tratările începute să fie înapoietă sub supremaţia Poloniei[20]. Astfeliu deci politica turco-franceză din Polonia atingea interesele domnului Moldovei, Ioan Vodă, şi el trebuia să o combată.

Politica şi diplomaţia întrebuinţau pe atunci nişte arme mult mai necioplite de cît astăzi; toată arta consta în a înşăla pe adversar, adese ori prin cele mai grosolane neadevăruri, care neputînd fi controlate decît foarte tîrziu din pricina greutăţei comunicaţiilor, nu încetau de a avea efectul dorit. Astăzi

---

18. Regele *Carol al IX-le* către *Episcopul d'Acqs*, 17 Decemv. 1572, Documente, Suplement I, p. 26.

19. Regele *Carol al IX-le* către *Episcopul d'Acqs*, 30 Noemv. 1572, idem.

20. *Languet* către *ducele de Saxonia*, 30 Noemv. 1572. Arh. ist., I. 2, p. 30. Laski nu era Ungur precum s'a spus din eroare mai sus (p. 66 şi 73), ci Polon. Candidatul de acum la domnia Moldovei era acelaş care ajutase cu 11 ani mai înainte lui Despot la cucerirea Moldovei. Scrisoarea *episcopului d'Acqs* c. *Carol al IX-le* din 19 Mai 1574, (Documente, Suplement, I, p. 34) numeşte şi pe candidatul la tronul Moldovei: „*Albert* Lasky palatin de Servedia“

s'au subțiet, împreună cu moravurile și starea de civilizație, și meșteșugul politicei, și cu toate că întreaga ghibăcie diplomatică constă, ca și atunci, în a circonveni pe adversar, totuși neadevărurile patente nu mai sunt la locul lor, între altele și din pricină că numeroasele mijloace de informațiuni înlesnesc controlarea adevărului. Dacă vroim deci să judecăm după dreapta ei valoare diplomația lui Ioan Vodă, trebue să-i aplicăm, nu măsura timpurilor noastre, ci acea a vremurilor în care trăia el. Fără îndoială că și în croirea iscoadelor trebue pus o ghibăcie oare care, anume aceea care să le facă cu putință de crezut, și în această privință Ioan Vodă se arată ca un meșter deplin, nu ca un învățăcel.

Ioan Vodă caută întâi să fățărească atît cu Turcii cît și cu Polonii o purtare prietinoasă care să facă ca acești din urmă să nu ceară, cei d'intâi să nu prisească schimbarea lui. El trimite două solii, una la Poloni, în care le spune că Turcii se pregăteau a năvăli în țara lor, pentru a pune un capăt neînțălegerei în privirea alegerei regelui; dar că el i-au determinat să se lese de această întreprindere [21]. Ioan cerea tot odată, ca mulțămită oare cum pentru slujba făcută, restituirei Pocuției și acea a averilor lui Stefan Tomșa, celui ucis în Polonia. Prin a doua solie el propune tot atunci Turcilor că «dacă i-ar da numai un ajutor de 6000 de oameni ar putea să supună cu ajutorul Tătarilor cu totul Polonia împărăției turcești». Turcii însă care se așteptau ca prietenul lor, ducele de Anjou, să fie ales rege în Polonia, nu învoesc lui Ioan asemene întreprindere, de și îi mulțămesc călduros pentru bunele lui intențiuni [22]. După ce el își așterne astfeliu la Turci și

21. *Bielski* ap. *Hasdeu*, l. c. p. 52.
22. Scrisoarea vizirului *Mohamed* către *guvernorul Galiției* în Arh. ist., I, 1, p. 43 și acea către *ambasadorul Franției*, idem, p. 152, (ambele din 1574).

la Poloni arătarea credinței, întreprinde a surpa candidatura pretendentului francez la corona Poloniei, cu care împreună cădea și acea a lui Laski la tronul Moldovei.

El trebuia pentru aceasta să caute a învrăjbi pe Turci cu Polonii, cînd atunci nu ar mai fi putut avea nici un sorț de izbîndă în Polonia candidatura unui principe patronat de Turci. Fiind însă că Turcii erau mai lesne crezători și mai ușor de stîrnit la fapte răsboinice, Ioan Vodă iscodește cele mai mari neadevăruri asupra purtării Polonilor față cu Turcii spre a-i determina pe aceștia la vre un act de dușmnie. El pîrește între altele pe Poloni Turcilor că tot ar adăposti pe Bogdan în statul lor, ceea ce face pe Turci să trimită la moment o solie amenințătoare în Polonia, cerînd extradarea domnului refugit. De și Bogdan de mult nu se mai afla în Polonia și Polonii știau prea bine aceasta, totuși spărieți de amenințările Turcilor, ei pun să caute pe Bogdan în toate părțile.

Tot odată domnul Moldovei înștiințază pe Turci că Ioan cel Strașnic, țarul Moscoviților, ar fi venit la Vilno, unde ar fi fost prea bine primit de Lituanieni, și că ar fi de temut ca dieta polonă să nu-l proclame de rege. Asemene veste, iscodită foarte la timp de Ioan Vodă, era mai ales de natură a spărie pe Turci, care tocmai din cauza fricei ce o aveau ca nu cum-va țarul Moscvei să fie ales în Polonia, sprijineau candidatura principelui francez. Totuși chiar această veste nu avu alt efect decît de a împinge pe Turci la pregătiri, care în curînd fură părăsite, cînd ei se informară despre zădarnica lor teamă [23]. Văzînd Ioan Vodă că nu izbutește prin Turci a surpa can-

23. *Episcopul de Acqs* către *ducele de Anjou*, Mart 1573, Documente. Suplement, I, p. 30.

Toate silinţele lui Ioan Vodă fură însă zadarnice. După ce interegnul ţinuse mai bine de 9 luni, de la 7 Iulie 1572 până la 16 Mai 1573, dieta se rosti in acea zi pentru candidatul francez, şi Henric de Anjou fu proclamat de rege al Poloniei. Fiind el însă în Franţia, de abia în 24 Februarie 1574 apucă în chip efectiv frînele guvernului polonez.

Până atunci situaţia în Moldova se schimbase de a totului tot. O luptă pe viaţă sau pe moarte fusese întreprinsă de valorosul domn al Moldovei, căreia el căzu mai la urmă jertfă nemeritată, iar Henric al III-le, după trei luni de domnie, mergînd să ocupe tronul francez, rămas liber prin moartea fratelui său, Carol al IX-le, candidatura lui Laski la tronul Moldovei rămase şi dînsa fără nici un efect.

Mai înainte de a întra în expunerea celei de pe urmă lupte, pe care Moldova o mai încercă spre a redobîndi neatîrnarea ei, trebue să aruncăm o ochire asupra domniei interne a lui Ioan Vodă, care ne va explica şi izbînzile sale neaşteptate şi tragica lui cădere.

Ioan Vodă este arătat de Ureche ca un mare tiran. El spune despre dînsul că «arătîndu-se groznic să iee spaima la toţi, nu de alta se apucă, ci de cazne groznice şi de vărsare de sînge, şi atunci în ziua de Paşti au tăiat pe Ionaşcu Sbierea şi multe cazne făcea; băgat-au de viu pe Vlădica Gheorghe în foc, de au ars, dîndu'i vină de sodomie, auzind că are avuţii, aşişderea mitropolitul Teofan n'ar fi eşit întreg, de n'ar fi fugit la munţi. Temniţele pline de călugări, şi în groapă de viu au băgat pe Veveriţă şi pe popa Cozma şi pe Molodeţ călugărul; de lege îşi rîdea, că în postul mare s'au însurat»[25]. Am observat

25. *Ureche*, in Letopiseţe, I, p. 192.

și aiure că asemene invinuiri de cruzimi, puse de cronicari în spinarea unor domni, trebue tot deauna cercetate cu luare aminte, spre a videa dacă nu cum va patima sau interesul aristocratic al clasei din care de obiceiu făceau parte cronicarii romîni, nu-i împinge la răstălmăcirea adevărului. In cazul lui Ioan Vodă, tocmai vom vedea că teama este foarte îndreptățită, și că dacă vre-un domn a fost nedrept judecat de cronicarii țărei, apoi de sigur că este Ioan Vodă.

Nu că am tăgădui cruzimele comise de Ioan Vodă ; dar ele erau ale timpului, și fără a vorbi de Vlad Țepeș, nici de Stefan cel Mare, chiar Neagoe Basarab nu rămase cu mînile nepătate de sînge. Interesant este încă de a ști din ce motiv ucidea Ioan Vodă. Era el o fiară însătată de sînge, după cum pare a'l înfățoșa cronicarul, sau cruzimile sale aveau un motiv de a fi? Inriurirea polonă în Moldova prinsese adînci rădăcini sub domnia lui Lăpușneanu, și mai mult încă sub acea a lui Bogdan, și boierimea se dăduse în mare număr în partida polonă, care avea de reprezentant al ideilor sale pe alungatul Bogdan. Mulți boieri și călugări tot de neam boieresc vor fi suspinat după îndepărtatul țînc, și vor fi căutat a unelti feliurite manopere, spre a răsturna pe Ioan Vodă, și a readuce pe favoritul lor. Chiar de la început, videm pe Ioan Vodă tăind pe Ionașcu Sbierea, pentru prepus că ținea cu Polonii. Toate celelalte execuții vor fi avut același motiv, de și unele din ele dînsul putea să le mascheze sub alte învinuiri, precum acea atribuită vlădicăi Gheorghe. Cît despre arătarea lui Ureche că l'ar fi băgat de viu în foc, pentru că ar fi avut avere, se vede de departe că este numai o răutăcioasă iscodire, căci fără îndoială erau în Moldova boieri mult mai bogați de cît vlădica Gheorghe, pe care Ioan Vodă ar fi

trebuit pe toți să'i frigă spre a-i despoia, lucru de care însuș Ureche nu amintește nimic. Boierimea se stricase cu totul. Neputînd fi toată căpătuită, partea ei rămasă pe din afară arăta nemulțămire cu domnul din scaun, de indată ce se urca în el, și se punea îndată pe lucru, umblînd după răsturnări. Țepeș în Muntenia, Lăpușneanu în Moldova o sîngeraseră cumplit; dar totuși ea nu-și părăsise obiceiul înrădăcinat. Dacă însă ea trîntea cu ușurință pe domnii mișei, acei înzestrați cu energie o făceau să plătească scump vecînicul ei neastîmpăr. Astfeliu unul se alese și Ioan Vodă, care fu de o asprime nespusă cu boierii, vroind să-i facă să plece neîncovăetul lor grumaz sub mîna a tot puternică a domniei. De aice a explica cruzimele neomenoase a le lui Ioan, față cu clasa aristocratică a țărei. De aceea și Lasicki, care în însușirea lui de străin nu avea nici un motiv a ponegri pe domnul moldovan, spune despre Ioan că «și pentru cea mai mică vină pedepsia cu moarte, jupoia de viu, punea în țapă, scotea ochii și deforma oamenii tăindu-le urechele»[26]. De asemene arată și Forgach, indicînd însă motivul politic ce împingea pe Ioan la cruzimi, cînd spune că «pe cei nobili de mare autoritate, *plecați mai ales lui Bogdan*, i-au ucis»[27].

Se înțălege că un domn ce dușmănea din principiu pe boieri pentru nesupunerea lor, trebuia să caute sprijinul său în alt element al țărei, și fiind că nu exista nici pe atunci o clasa burgheză națională între popor și boieri, apoi Ioan Vodă trebui să'și caute sprijinul în stratul de jos al societăței, în țărani.

De și nu ne-a rămas nici o știre despre purtarea prin care el își cîștigâ simpatiile lor[28], totuș este

26. *Lasicki* in *Papiu*, III, p. 257.
27. *Forgach* in *Hasdeu* l. c. p. 251.
28. Toate cele spuse de *Hasdeu* in această privință, l c. p. 35 și urm. nu sunt intemeete pe nici un izvor.

inviderat că acest domn a trebuit să apere interesele clasei asuprite, și încă cu o mare căldură, pentru că după o așa de scurtă domnie, poporul să ajungă a'l iubi așa de mult. O cronică turcească spune că «Petru Șchiopul fu pus pe tronul Moldovei, *în mijlocul lacrimilor poporului care regreta pe Ioan*» [29], și Gorecki arată că în bătălia cea de pe urmă purtată de el la Cahul, «pedestrașii țineau pe Ioan Vodă în mijlocul lor, și nu'l lăsau să treacă la călăreți, fiind foarte îngrijiți de viața lui și temîndu-se ca nu cumva să'l înșale boierii, și să'l dee de viu în mînile Turcilor, pentru *că pedestrimea, toți țărani, aveau o deosebită iubire și credință pentru Ioan Vodă*» [30]. Acelaș lucru este arătat, spre mai bună confirmare, și de Paprocki [31]; iar Lasicki, după ce enumeră feliurile de pedeapsă cu care Ioan schingiuia pe jertfele sale, adauge: «prin asemene cruzimi inspirase *poporului de jos atîta frică și iubire pentru dînsul* (dacă în frică poate încăpea iubire), în cît nu numai că'l onora și-i purta groază, dar încă se și lupta pentru dînsul cu cea mai mare vitejie» [32]. Ce logică? Ioan Vodă să fi îngrozit *poporul de jos* prin cruzimele aplicate *asupra lui*, și tot acest popor să-i fi răsplătit cu iubire neomeniile sale! Ori cine vede în spusele lui Lasicki, constatarea a

29. Raportată de *Mignot*, Histoire de l'empire ottoman, Paris 1773. II. p. 215: „Pierre fut placé sur le trone de Moldavie au milieu des larmes des peuples qui regrettoient Ivan."

30. *Gorecki* in *Papiu* III. p 240: „Pedites simili ratione ab equitibus remotos, quorum magnus numerus erat, disponit; qui Ivoniam apud equites haud patiuntur progredi. non mediocriter de vita ipsius, ne a primoribus deceptus vivus in potestatem Turcarum veneret, pertimescentes: solum ad Kozaces Polonos eum interdum commeare patiuntur; nam pedites, gens rustica. singular i fide ac animo in Ivoniam fuere."

31. *Paprocki* (in trad. germană) in *Papiu*. III. p. 282: „Denn das Landvolck wolte in nicht unter die Herrn lassen, weil es sich befurchte er möchte von ihnen verrathen werden."

32. *Lasicki* in *Papiu*, III. p. 258: „Hac tali feritate tantum sui motum amoremque (si modo in metu esse potuit amor) plebi incussit, ut illum postea non modo honorarint horruerintque, verum etiam fortiter pro eo depugnaverint."

două fapte deosebite, cruzimea netăgăduită a lui Ioan Vodă, și iubirea pentru el a poporului de jos. Vroind să le pună în legătură una cu alta, istoricul polon se încurcă, și însuș el prin parentezul ce'l deschide arată că nu are mare încredere în judecata ce o rostește. Dacă raportăm cruzimele lui Ioan, nu la poporul de jos, care nu le suferea, ci la boierii care și le atrăgeau prin purtarea lor, de îndată figura lui Ioan va eși clară și lămurită din aceste mărturii contrazicătoare, care arată pe Ioan Vodă, ca pe un tiran iubit de poporul de jos.

Această poziție a lui față cu clasele poporului explică, cum am spus și mai sus, strălucitele lui izbînzi în luptele cu Turcii, și căderea lui provenită din tradare. Izbînzele le repurtă cu ajutorul poporului de jos; trădarea îi veni din partea celor mari. Ce minunată învățătură pentru viitor!

Cu toată că Ioan Vodă fusese pus în domnie prin Turci, cu toate că el se arăta către dînșii cu așa de mare credință și dobîndise mulțămirea și recunoașterea meritelor sale, fu de ajuns ca să propună cinevа mai mulți bani la Constantinopole, de cît acei pe care îi dădea Ioan, pentru ca fața Turcilor să se întoarcă de la el. Aceștia își perduse cu totul drumul și cărarea. Ademenitoarea perdea a banului le acoperea privirile, și întreaga politică turcească se prefăcuse în o mare mașină de produs bani, nu însă pentru statul turcesc, ci pentru dregătorii care'l ocîrmuiau. Interesul colectiv al statului părea că se desface în interesele private ale celor ce'l duceau. Cu toate aceste, față cu neunirea și cu rivalitățile statelor europene, Turcii nu numai că duceau mai departe putreda lor existență, ci erau încă spaima poporelor creștine. Tocmai pe atunci o nouă nevoie de bani lovise în haznaua împărătească; căci Turcii pierduse marea bătălie navală de la Lepanto, care

nimicise aproape cu totul flota lor de războiu (1571), și le trebuiau sume enorme pentru reconstituirea ei. Doamna Kiajna, vestita intrigantă din Muntenia, care tocmai pe atunci avea pe unul din fiii săi, Alexandru al II-le, pe tronul Munteniei, iar cel mai mare Petru, scos de acolo de Turci în 1567, trăia din o pensiune a sultanului în Constantinopole[33], oferă acestuia indoirea tributului Moldovei, ~~de la 60,000 la 120,000~~ de galbeni, dacă va încuviința domnia ei lui Petru[34].

Sultanul face cunoscut lui Ioan propunerile Kiajnei, cerîndu-i să le îndeplinească, dacă vroește a mai păstra domnie; iar de nu, să o părăsască și să o lese lui Petru. Ioan Vodă răspinge cererea sultanului, dînd răspuns ciaușului trimis la el: «spune stăpînului tău că banii pe care dînsul mi-i cere, îi voi întrebuința spre a rîdica oștiri, care vor mîntui pe poporul meu de stoarcerile cărora este expus»[35]. Sultanul declară pe Ioan Vodă de mazil, și dă steag de domnie lui Petru Șchiopul. Domnul Moldovei se hotărește atunci să se opună Turcilor cu puterea, spre a scoate odată patria lui din ghiarele asupritorilor vecinic nesăturați. El adună țara în jurul lui, adecă pe boierii ce-i îngrozise mîna lui de fier, și pe milițiile țărănești, pe care le alipise de sufletul lui, și le ține o cuvîntare în care le arată cum Turcii, făcînd toate pentru mită, îngreuiază și sărăcesc țara, că de vor vra ei numai, cu înlesnire va îndepărta mîna Turcului; că pe Leși îi are spre sine plecați, Cazacii vor veni cum le va da de știre, cărora nici odată nu le pot sta Turcii împrotivă. Numai țara îi lipsește; că de se va uni și ea cu dînsul, nici vor

33. Mai sus p. 13.
34. *Gorecki* in *Papiu*, III, p. 215.
35. *Mignot*. II, p. 211: le Moldave répondit fièrement qu'il emploierait cet argent à lever des troupes qui soustrairoient ses sujets à la vexation qu'on prétendoit exercer contre eux; et il ordonna au Chiaoux de se retirer."

mai îndrăzni Turcii să trimită oștiri, ci vor face țărei pe voie; că pe el să nu'l aibă de vrajmaș, ci ca pe un prieten și părinte; dacă făcuse el cui-va nedreptate, tot pentru Turci fusese, ca să le între în voie și să-i umple; dar nici nu-i a putut sătura, și cîte alte. Cu aceste cuvinte, fie care cu răsunet în inima țărei, căci fie-care atingea o suferință viu și adînc simțită, «Ioan Vodă umplînd pe toți de nădejde, cu glasuri mari strigară că lîngă dînsul vor peri cu toții» [36]. Se legară deci «cu jurămînt că vor lupta pe moarte în contra tiranului Selim, și că mai bine își vor pierde toate, patrie, viață, femeile și scumpii lor copii, decît să părăsască pe domnul lor» [37].

Cum de se întîmplase această minune, ca o țară decăzută, slăbită prin lungile desbinări în care trăise mai bine de jumătate de veac, care nu se putuse opune la cele cîte-va cete adunate de Laski pe mijloace private, să îndrăznească acuma a înfrunta iarăși nesfîrșita putere a Otomanilor? Răspunsul este ușor de dat, dacă ne vom aminti că temelia puterei armate a Moldovei, milițiile țărănești, cei «proști dar mulți», pe care un genial scriitor romîn îi pune în gura lui Lăpușneanu, părăsise pe acesta în lupta lui cu Despot; iar pe Ioan îl susținea nu numai din datorie, ci chiar din iubire și devotament. Ioan Vodă găsise secretul de a arunca în sinul maselor scînteia acea divină, care aprinde în ele simțimîntul solidarităței pentru o cauză comună, care trezește conștiința colectivă în ființele individuale, care face din turmă un popor. Acest secret îl posedă numai naturile cele mari și geniale, în care poporul are *încredere*. Fără încredere, fără credință nu s'au făcut nici odată lucruri mari în omenire, și Ioan Vodă,

36. *Urecke* in Letopisețe I, p. 192.
37. *Gorecki* in *Papiu*, III. p. 220.

chiar prin figura lui, era un om care putea să inspire curajul și celor a căror inimă mai stătea la îndoială. El era de o statură uriașă, o constituție vînoasă, o înfățoșare bărbătească în care se vedea că fierbe puterea[38].

Cum se hotări la rezistență, Ioan Vodă luă măsura de a trimite femeile și ~~copiii boierilor~~ la Hotin, și el mai mult de formă ceru ajutor de la regele Henric de Anjou, care bine înțăles trebuia să'l refuze. Cazacii însă la care dînsul se îndreptă, veniră, de și într'un număr prea mic pentru lupta uriașă ce era să se încingă. Nimic nu ne poate da o idee mai clară, despre mărimea simțimintelor eroului moldovan, decît împrejurarea că atunci cînd el văzu pe Cazaci întrînd în lagărul său, eșind ca să-i salute, îl năpădiră lacrimile de bucurie[39], cu toate că era un om de o statură erculeană, și de o putere așa de mare în cît într'una din bătăliile sale, trase singur un tun după el[40].

Vestea că Petru Vodă întrase în hotarele Moldovei apucă pe Ioan la un ospăț dat de el iubiților sei aliați Cazacii. El ordonă îndată capului Cazacilor *Sverşerski* și vornicului *Dumbravă* să meargă la iscoadă. Petru Vodă cu o armată îndestul de numeroasă, compusă din Turci, Munteni și Unguri își așăzase castrele sale la Jiliște[41], unde punînd o strajă de 400 de oameni, rămășița armatei, obosită de drum, se dădu odihnei lăsîndu-și caii să pască pe cîmp. Avangarda lui Ioan surprinde straja oștirei dușmane, și o

38. *Gorecki* in *Papiu* III. p. 215: „vir procerae staturae, facie decora, oculis gracilibus quodam modoque minacibus, toto corpore lacertosus, viribus pollens."

39. *Gorecki*, ibidem, p. 222.

40. *Gorecki*, ibidem. p. 244.

41. Vezi un document din arhiva statului reprodus de *Hasdeu*, l c p 88, care spune că bătălia „s'au întîmplat, la vadul ce se zice *Rîmna* lîngă satul Jiliște"

chiar prin figura lui, era un om care putea să inspire curajul și celor a căror inimă mai stătea la îndoială. El era de o statură uriașă, o constituție vînoasă, o înfățoșare bărbătească în care se vedea că fierbe puterea[38].

Cum se hotărî la rezistență, Ioan Vodă luă măsura de a trimite femeile și ~~copiii boierilor~~ avuțiile la Hotin, și el mai mult de formă ceru ajutor de la regele Henric de Anjou, care bine înțăles trebuia să'l refuze. Cazacii însă la care dînsul se îndreptă, veniră, de și într'un număr prea mic pentru lupta uriașă ce era să se încingă. Nimic nu ne poate da o idee mai clară, despre mărimea simțimintelor eroului moldovan, decît împrejurarea că atunci cînd el văzu pe Cazaci întrînd în lagărul său, eșind ca să-i salute, îl năpădiră lacrimile de bucurie[39], cu toate că era un om de o statură erculeană, și de o putere așa de mare în cît într'una din bătăliile sale, trase singur un tun după el[40].

Vestea că Petru Vodă întrase în hotarele Moldovei apucă pe Ioan la un ospăț dat de el iubiților sei aliați Cazacii. El ordonă îndată capului Cazacilor *Sverșevski* și vornicului *Dumbravă* să meargă la iscoadă. Petru Vodă cu o armată îndestul de numeroasă, compusă din Turci, Munteni și Unguri își așăzase castrele sale la Jiliște[41], unde punînd o strajă de 400 de oameni, rămășița armatei, obosită de drum, se dădu odihnei lăsîndu-și caii să pască pe cîmp. Avangarda lui Ioan surprinde straja oștirei dușmane, și o

38. *Gorecki* in *Papiu* III. p. 215: „vir procerae staturae, facie decora, oculis gracilibus quodam modoque minacibus, toto corpore lacertosus, viribus pollens".
39. *Gorecki*, ibidem, p. 222.
40. *Gorecki*, ibidem, p. 244.
41. Vezi un document din arhiva statului reprodus de *Hasdeu*, I c. p. 88, care spune că bătălia „s'au întîmplat, la vadul ce se zice *Rimna* lîngă satul Jiliște".

28 bis Voyez notre tir 157th Hunn., Dec. 12.1.1709.

pétitions eussent faict leur prouffit de cette recommandation ~~luy en mandoit~~. Sçavoit aussi ledict sieur que ce mot apposé en la lettre de commandement irritoit grandement la noblesse. Or y avoit-il de plus que le bogdan, qui avoit ~~mis~~ mis le messager de Constantinople, avoit envoyé ladicte lettre [illegible] des siens, escrivoit aux dicts estats: « Vous verrez par la lettre que je vous envoye, que le grand-seigneur vous commande d'eslire pour vostre roy le frère du roy de France [illegible] et sages pour vous garder de faire ceste faute; car, puisque ledict grand-seigneur le veult mettre là, vous pouvez penser que c'est pour en faire un puissant ennemy à toute la chrestienté. »

Incontinent que ledict sieur de Valence fut adverty de ces deux lettres, il envoya par tous les palatinats, afin de les prévenir avant que ledictes lettres leur

chiar prin figura lui, era un om care putea să inspire curajul și celor a căror inimă mai stătea la îndoială. El era de o statură uriașă, o constituție vînoasă, o înfățoșare bărbătească în care se vedea că fierbe puterea[38].

Cum se hotărî la rezistență, Ioan Vodă luă măsura de a trimite femeile și ~~copiii~~ boierilor la Hotin, și el mai mult de formă ceru ajutor de la regele Henric de Anjou, care bine înțăles trebuia să'l refuze. Cazacii însă la care dînsul se îndreptă, veniră, de și într'un număr prea mic pentru lupta uriașă ce era să se încingă. Nimic nu ne poate da o idee mai clară, despre mărimea simțimintelor eroului moldovan, decît împrejurarea că atunci cînd el văzu pe Cazaci întrînd în lagărul său, eșind ca să-i salute, îl năpădiră lacrimile de bucurie[39], cu toate că era un om de o statură erculeană, și de o putere așa de mare în cît într'una din bătăliile sale, trase singur un tun după el[40].

Vestea că Petru Vodă întrase în hotarele Moldovei apucă pe Ioan la un ospăț dat de el iubiților sei aliați Cazacii. El ordonă îndată capului Cazacilor *Sverşevski* și vornicului *Dumbravă* să meargă la iscoadă. Petru Vodă cu o armată îndestul de numeroasă, compusă din Turci, Munteni și Unguri își așăzase castrele sale la Jiliște[41], unde punînd o strajă de 400 de oameni, rămășița armatei, obosită de drum, se dădu odihnei lăsîndu-și caii să pască pe cîmp. Avangarda lui Ioan surprinde straja oștirei dușmane, și o

38. *Gorecki* in *Popiu* II, p. 215: „vir procerae staturae, facie decora, oculis gracilibus quodam modoque minacibus, toto corpore lacertosus, viribus pollens".
39. *Gorecki*, ibidem, p. 222.
40. *Gorecki*, ibidem, p. 244.
41. Vezi un document din arhiva statului reprodus de *Hasdeu*, l. c. p. 88, care spune că bătălia „s'au întîmplat, la vadul ce se zice *Rîmna* lîngă satul Jiliște".

28 bis Vezi mutation du 15 7bre Hermy, Doc. t. 1. p. 704.

ambassade pour traiter l'échange de valaque

En continent que redict sieur de Valence fut adverty de ces deux lettres, il envoya par tous les palatinats, afin de les prévenir avant que lesdictes lettres leur fussent communiquées, les advertir qu'elles estoient fauces et falsifiées, ou par Bogdan ou par quelqu'autre de nos ennemis. ~~Il fut remonstrer que nous n'avions point d'ambassade à Constantinople, comme certainement en ce temps là Mr. Dacqs en estoit à party.~~ Il fut remonstrer que pour une chose de si grande importance que celle-là, le grand-seigneur, si telle eust esté son intention, eust bien sceu envoyer un chaoux, et en escrire luy-mesme; que ladicte lettre n'estoit pas cachetée d'un ~~scel~~ sceel d'or, comme l'on accoustume de faire, ~~ny~~ mais enveloppée dans une bourse de soye ou de drap d'or, et que si l'on faisoit regarder le traduict, il seroit escrit en papier de Vallaquie ou de Polongne; ~~qu'il leur devoit~~ ~~souvenir~~ qu'en son traicté il avoit protesté de ne servir ~~leurs~~ [illegible] de la faveur d'homme vivant, que de la leur

chiar prin figura lui, era un om care putea să inspire curajul și celor a căror inimă mai stătea la îndoială. El era de o statură uriașă, o constituție vînoasă, o înfățoșare bărbătească în care se vedea că fierbe puterea[38].

Cum se hotări la rezistență, Ioan Vodă luă măsura de a trimite femeile și ~~copiii boierilor~~ la Hotin, și el mai mult de formă ceru ajutor de la regele Henric de Anjou, care bine înțăles trebuia să'l refuze. Cazacii însă la care dînsul se îndreptă, veniră, de și într'un număr prea mic pentru lupta uriașă ce era să se încingă. Nimic nu ne poate da o idee mai clară, despre mărimea simțimintelor eroului moldovan, decît împrejurarea că atunci cînd el văzu pe Cazaci intrînd în lagărul său, eșind ca să-i salute, îl năpădiră lacrimile de bucurie[39], cu toate că era un om de o statură erculeană, și de o putere așa de mare în cît într'una din bătăliile sale, trase singur un tun după el[40].

Vestea că Petru Vodă întrase în hotarele Moldovei apucă pe Ioan la un ospăț dat de el iubiților sei aliați Cazacii. El ordonă îndată capului Cazacilor *Sverșevski* și vornicului *Dumbravă* să meargă la iscoadă. Petru Vodă cu o armată îndestul de numeroasă, compusă din Turci, Munteni și Unguri își așăzase castrele sale la Jilișce[41], unde punînd o strajă de 400 de oameni, rămășița armatei, obosită de drum, se dădu odihnei lăsîndu-și caii să pască pe cîmp Avangarda lui Ioan surprinde straja oștirei dușmane, și o

38. *Gorecki* în *Papiu* II. p. 215: „vir procerae staturae, facie decora, oculis gracilibus quodam modoque minacibus, toto corpore lacertosus, viribus pollens".
39. *Gorecki*, ibidem, p. 222.
40. *Gorecki*, ibidem, p. 244.
41. Vezi un document din arhiva statului reprodus de *Hasdeu*, I c. p 88, care spune că bătălia „s'au întîmplat, la vadul ce se zice *Rimna* lîngă satul Jilișce"

38 bis Vezi mutre du 15 7bre Hurm. Doc. II. 1. p 704.

certainement en ce temps-là
M. Dacqs en estoit jà party.
Il fut remonstrer que pour
une chose de si grande

importance que celle-là, le
grand-seigneur, si telle eust
esté son intention, eust bien
sceu envoyer un chahuz, et
en escrire luy-mesme; que
ladicte lettre n'estoit pas
cachetée d'un ~~seal~~ scel d'or, comme
l'on accoustume de faire, ny
enveloppée dans une
bourse de soye ou de drap
d'or, et que si l'on faisoit
regarder le traduict, il seroit
escrit en papier de Vallaquie
ou de Polongne; ~~qu'il leur devoit~~
~~sauvoir~~ qu'en son pays
il avoit esté de ses servi-
teurs ~~traicté~~ de la faveur d'hon-
neur vivant, que de la leur
double. Cette remonstrance
fut bien et favorablement
receue et entendue de
mesme advertissement
fut donné aux principaux

seigneurs, qui fut cause que
le lendemain après aucuns
d'entre eux demanderent le
traduict de ladicte lettre, qui
fut incontinent esgaré, et ne se
trouva point. Et fut en

măcelărește așa încît nici un singur om nu scapă, pentru a duce vestea primejdiei, armatei ce odihnia. Sverșevski trimite răspuns lui Ioan să vină cît mai în grabă, căci dușmanii nu s'ar aștepta a fi atacați. Domnul sosește și cade din trei laturi asupra oștirei netocmite a lui Petru, făcînd în ea un cumplit măcel, din care numai cu greu scăpară Petru, candidatul la tronul Moldovei și fratele seu Alexandru, domnul Munteniei. Cel întâi fugi la Brăila, iar al doile la Floci, acest din urmă mîntuindu-se prin devotamentul a doi frați Golești, vornicul Ivașcu ce fu numai rănit și clucerul Albu, care lăsâ chiar viața pe cîmpul de răsboiu [42].

Bătînd Ioan Vodă oastea aliată lîngă Rîmnic, «el întrâ cu toată puterea lui în țara Muntenească, atăcînd cetățile și orașele, care nici de la natură nici de vre o artă nu erau întărite, tăind și ucigînd în tot drumul pre toți fără alegere de sex și de vrîstă, și dînd foc satelor și orașelor. «Se omoriau bătrîni și copii, se rușinau femeile și fecioarele și se comiteau cruzimi de tot feliul» [43], răsbunînd astfeliu Ioan dușmănia contra Mircești lor pe nevinovatul popor muntean. Ioan ajungînd pănă sub munți, către Brașov, se coboară apoi spre București, unde pune domn pe unul *Vintilă Vodă* [44], care însă este răsturnat după 4 zile de Alexandru al II-le, ce se reintoarce în scaun. Ioan însă nu avea timp să-și sprijine proteguitul. El trebuia să meargă la Brăila spre a prinde pe rivalul său, și plecâ în grabă din București către acel oraș, unde ajungînd, somează pe comandantul turc să-i predee pe Petru. Comandantul trimise prin patru soli un răspuns amenințător. Ioan atunci

42. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 193. *Gorecki* in *Papiu*, III, p. 225. Vezi și documentul citat mai sus din *Hasdeu*, l. c. p. 88.
43. *Gorecki* in *Papiu* III, p. 229.
44. Acelaș probabil cu domnul dintre anii 1532-1534 Vezi Vol. II, p 441.

călcînd dreptul soliei «tăie trimișilor nasurile, urechile și buzile, ordonă apoi să-i bată cu cuie de fer pe o bîrnă înaltă cu picioarile în sus și cu capul spre pămînt, și astfeliu îi aruncară soldații lui Ioan la porțile Brăilei. După aceea dete ordin de asediul orașului, pe care îl luară în curînd pedestrașii lui. «Înfricoșat măcel se făcu atunci în Turci; curgea pârău sîngele în Dunărea din grămezile de morți; copiii se ripeau de la sînul mamei lor, și între vaete se omorau; se prădă tot orașul și i se dede foc; necum ființi de om dar nici un cîne măcar nu scăpă viu din mijlocul flacărilor și a ruinelor»[45]. Cetățuia Brăilei însă Ioan nu o putu lua, din pricină ca el fu chemat, precum vom vedea, de Sverșevski în contra unei oștiri turce de lîngă Tighina. El lăsă deci și Brăila precum lăsase București, și apucă spre Bugeac.

Astfeliu Ioan Vodă era nevoit a părăsi izbînzile sale tot neisprăvite, pentru a întimpina noue primejdii, și aceasta fu una din pricinile de căpitenie ale căderei sale; căci dușmanii numai împrăștiați, nu zdrobiți, se reformau necontenit în urma lui, și adăogîndu-se peste cei ce sosiau fără încetare, deveniau pe fie ce zi mai numeroși, mai amenințători. Anume Ioan Vodă, cum aflase despre înaintarea unei oștiri dușmane din Chilia și Cetatea Albă, care alerga în ajutorul Brăilei, în numer de vr'o 15000 de oameni, trimisese îndată întru întimpinarea ei pe Sverșevski cu Cazacii și cu 8000 de călări romîni. Sverșevski îi lovește cu multă îndrăzneală, îi bate și-i împrăștie. Rămășițele acestor oștiri scapă la Tighina, cetate turcească, unde se împreună cu alte trupe turcești și tătărești tăbărite în jurul cetății. Sverșevski atunci chiamă îndată pe Ioan de la Brăila, care venind în

45. *Gorecki* in *Papiu* III, p. 229.

cea mai mare grabă, se unește cu Cazacii, bat oștirile din jurul Tighinei, și după aceea cetatea, unde ucid pe toți orășenii, cu femei cu tot, nelăsînd nici unul viu din atîta mulțime. Indată după această izbîndă Cazacii se abat pe Cetatea Albă, pe care o prădă și o ard, luînd din ea nesfîrșite bogății; apoi un corp nou de Turci înaintind asupra lui Ioan Vodă, Sverșevski cere voie de la domn să meargă să'l risipiască, și acesta îi dă 3000 de pedestri adecă de miliției, țărani romîni, în ajutor. Sverșevski așază pe Romîni în dărăptul Cazacilor călări și atacă pe Turci. «La început în curs de o oară lupta era în îndoială. In sfîrșit chiemați fiind la luptă Romînii, aceștia, oameni plini de vitejie în trup și în suflet, întăriți întocmai ca fiarele îndelung reținute, aleargă cu strigăte înfricoșate în ajutorul Cazacilor. Atunci călărești și pedestri toți cu mare putere se răpeziră din toate părțile în gloata turcească și o desfăcură. Turcii întoarseră spetele, iar pedestrii Romîni, eșindu-le în cale, tăiau picioarele și străpungeau pîntecele cailor turcești. Cazaci numai trei periră; Romîni o sută. Atît de puțin custă această însemnată și strălucită victorie, pe care Ioan o privia din depărtare cu multă bucurie. Selim, auzînd în Constantinopole de izbînzile lui Ioan, se turbură foarte, și temîndu-se ca nu cumva să piardă Moldova și să fie gonit și din Grecia, lucru ce era să i se întîmple, dacă nu intervenia trădarea Cernăuțanului, se ruga cu ai săi lui Dumnezeu după datina și legea turcească»[46].

Pe lîngă rugăciunile către Mohamed, Turcii însă pregătiră o expediție mai însemnată contra lui Ioan Vodă, pe care videau că nu'l pot răpune cu ușurința ce și-o închipuise. Sultanul dă ordin sangiacilor

46. *Gorecki* in *Papiu*, III, p. 231—232: „cum suis Deum more suo supplicabat"

de la Dunăre să intre în Moldova sub comanda supremă a beglerbegului Rumeliei, astfeliu că oştirea turcească se urca întrunită la aproape 100.000 de oameni, afară de Munteni sub Petru Vodă şi de Tătari sub Adel Gherai, care mai aduceau şi ei împreună cel puţin un contingent de 50,000 [47]. Ioan Vodă, faţă cu această îndoită ameninţare trebuia să urmeze planul firesc, impus chiar de împrejurări, şi pe care în o situaţie asemănătoare îl pusese în lucrare şi Ştefan cel Mare; să oprească anume cît va timp pe Turci de la trecerea Dunărei, spre a dobîndi răgazul trebuitor ca să se răpadă şi să răspingă pe Tătari; apoi să cadă cu toate puterile asupra Turcilor. El însărcinează deci pe cel mai bun prietin al său, hatmanul Ieremia Golia, cu care era legat încă de la căpătarea domniei, cu apărarea trecătoarei Dunărei, şi el se pregăteşte a lovi pe Tătari. [47a]

Ieremia Golia era alăturea cu Sverşevski omul cel mai de încredere al lui Ioan. După ce-l însoţise adese-ori în timpul colindărilor sale pe laturile Moldovei, mijlocise înţelegerea lui cu boierii, care-l ceruse domn de la Poartă. Lui îi încredinţase Ioan Vodă pârcălăbia cetăţei Hotinului, puntul cel mai important al ţărei din spre Polonia; îi dăruise moşii şi îi scăpase şi viaţa în focul unei bătălii. Pe lîngă aceste legături de inimă şi de interes, Ioan Vodă mai adauge încă şi religiunea, punîndu'l să jure, înainte de al trimite spre Dunărea, pe cruce şi evanghelie că-i va fi credincios [48]. Ioan Vodă după ce trimise pe

47. *Baudui*, Inventaire de l'histoire générale des Turcs, Paris 1617, p. 470: „Cependant Sélim jugeait, que le vaivode Ivon pourrait croistre à telle autorité et à un pouvoir si grand si on le laissoit poursuivre, qu'il serait par après malaisé de l'abaisser. Il mande au beglerbeg ou général d Europe d'employer toutes ses forces à dompter ce mutin. Celuy-cy arme, sa levée fut d'environ 100,000 combattans." Ap *Hasdeu*, l. c. p. 130.

48. *Hasdeu* l. c. p. 134.

† Marea oştire turcească se puse
constantinopole şi ca 11 Iuniu
pole, plecînd şi acolo cam pe
ţinută de o puternică flotă
trebuitoare. [47b] Turcii îşi arata
în un firman trimis Vovodeci
muntean în Mai 1574 în care e
cel maledetto Vovod şi Moldova
a esse-un el, apoi mai nainte
l'a dat ordini ca pacatosul ay
cattivo maledetto zişi împr
(gli scelerati), cari scrie şi Dae
Ms Dor din 14 Iuniu 1574 spre
urgent ajutor armat ce trei: o parte
alle contra Turcila, cîi el cuiuy s'a
a ţinut şi. [47c]

cel Don din 1600 spune şi el a pornit în
lucrată şi Tatari cînd au prădat Ţara de
în Ioan Vodă" Moldova 183.

47 bis St. Datori a Impp. 11 Iuniu 157
47a 14 Maiu 1574 Ibidem.
47c Dar cît mai apoi 14 Iuniu 157
Navaliune tătărească ce adverteşte şi
Ţara în 1581 cari spune ca vinit
Jurn pîrădat cam în prădat Ţatarii
ce ţinut în Ioan Vodă" Ghib. Istoria Ungurească

de la Dunăre să între în Moldova sub comanda supremă a beglerbegului Rumeliei, astfeliu că oștirea turcească se urca întrunită la aproape 100.000 de oameni, afară de Munteni sub Petru Vodă și de Tătari sub Adel Gherai, care mai aduceau și ei, împreună cel puțin un contingent de 50,000 [47]. Ioan Vodă, față cu această îndoită amenințare trebuia să urmeze planul firesc, impus chiar de împrejurări, și pe care în o situație asemănătoare îl pusese în lucrare și Stefan cel Mare; să oprească anume cît va timp pe Turci de la trecerea Dunărei, spre a dobîndi răgazul trebuitor ca să se răpadă și să răspingă pe Tătari; apoi să cadă cu toate puterile asupra Turcilor. El însărcinează deci pe cel mai bun prietin al său, hatmanul Ieremia Golia, cu care era legat încă de la căpătarea domniei, cu apărarea trecătoarei Dunărei, și el se pregătește a lovi pe Tătari.

Ieremia Golia era alăturea cu Sverșevski omul cel mai de încredere al lui Ioan. După ce-l însoțise adese-ori în timpul colindărilor sale pe laturile Moldovei, mijlocise înțelegerea lui cu boierii, care-l ceruse domn de la Poartă. Lui îi încredințase Ioan Vodă părcălăbia cetății Hotinului, puntul cel mai important al țărei din spre Polonia; îi dăruise moșii și îi scăpase și viața în focul unei bătălii. Pe lîngă aceste legături de inimă și de interes, Ioan Vodă mai adauge încă și religiunea, punîndu'l să jure, înainte de al trimite spre Dunărea, pe cruce și evanghelie că-i va fi credincios [48]. Ioan Vodă după ce trimise pe

47. *Baudui*, Inventaire de l'histoire générale des Turcs, Paris 1617, p. 470: „Cependant Sélim jugeait, que le vaivode Ivon pourrait croistre à telle autorité et à un pouvoir si grand si on le laissoit poursuivre, qu'il serait par après malaisé de l'abaisser. Il mande au beglerbeg ou général d'Europe d'employer toutes ses forces à dompter ce mutin. Celuy-cy arme; sa levée fut d'environ 100,000 combattans." Ap *Hasdeu*, l. c. p. 130.

48. *Hasdeu* l. c. p. 134.

† Marea oștire turcească supusă în mișcare de 10 Mai din Constantinopole și de 11 Iunie abia ieșită de Adrianopole, plecând de acolo asupra lui Ioan Vodă. Era așa spre a fi o puternică [illegible] care trece provinciile tributare. [47 bis] Turcii își arătau bine reparare cea în un firman trimis Voevodului Ardealului și altor munteni în Mai 1574 în care le spune ca „esecutino (il maledetto) Voivod di Moldova con altri esecuti che è con el, a pena mai nascondano nessun [illegible], ci l'a dat ordini ca pacatorul esecrial (il cattivo cattiva maledetto) [illegible] împreună cu blestemații (gli scelerati) cari voiu a dainui ca să pedepsească. [47 ter] Un Dor din 14 Iunie 1574 spune ca Ioan Vodă își împarte armata în trei: o parte contra Tătarilor, alta contra Turcilor, iar el cu restul va fi acela și va face și restul. [47 quater]

cel Dor din 1600 spune că a pornit la Dunăre o [illegible] Tătari când au prădat țara Moldova pe în vilele lui Ioan Vodă. Hasdeu 183.

[47 bis] Hr. Putna c. Insp. 11 Iunie 1574 Hurmuz, Doc. [illegible] I. 1/1 706

[47 ter] 14 Mai 1574 Obidenu. [illegible] p. 700

[47 quater] [illegible] 14 Iun 1574. Obedenu [illegible] 706

Înștiințare tătarească ce adevărată [illegible] Jurnal privitor [illegible] în 1581 cari spunea [illegible] și până în Ioan Vodă. Ștefl. Secuiul [illegible] I. 1/1 180

Golia către Dunăre, se trase de la Tighina către Calul spre Prut, spre a fi la o egală îndepărtare de Tătari și de Turci.

Știea doar Ioan Vodă cine sunt boierii, și ce nesfîrșită însămnătate avea însărcinarea dată lui Ieremia. Cu toate aceste măsuri Golia rămase tot ce era, fire de vulpe șirată și trădătoare îmbrăcată în chip de om, și lucru încă și mai mișel, trădarea lui nu fu măcar răsplătită cu o ambițioasă mărire, ci cu bani, cu josnicii bani, cumpărată și vîndută ca o marfă de tarabă! Ce e drept suma era cam însemnată anume de 30,000 de galbeni. Pentru această sumă, peste care i se mai făgăduia încă alta, Ieremia nu se sfii de a vinde pe domnul, prietinul și binefăcătorul său, a călca jurămîntul săvîrșit pe cruce și pe evanghelie, a deveni trădător și sperjur tot odată. El lăsâ pe Turci să treacă Dunărea, și înștiință pe Ioan că ajunsese prea tîrziu pentru a împedeca pe dușmani de la trecerea fluviului, dar că Turcii erau numai în număr de 30,000, cei mai mulți armată nedisciplinată [49]. După ce'l înșăla vroia să'l și adoarmă.

Prin această veste tot planul lui Ioan devenise cu neputință. El nu mai putea să răspingă întăi pe Tătari, ci trebuia să plece în contra Turcilor, cu primejdia de a fi prins apoi între două focuri. Ioan însă vroi să se încredințeze prin el însuși de numărul și puterea dușmanilor; dar de și el singur întreprinse recunoașterea, nu putu afla nimic sigur asupra acestei împrejurări. Cînd ostașii veniră să'l întrebe de numărul păgînilor, Ioan le răspunse cu un laconism adevărat antic: «îi vom socoti în luptă!» [50]

---

49. *Mignot.* II. p. 212: „Ce perfide manda à Ioan que les Turcs avaient passé le Danube avant qu'il eut pu atteindre les rives de ce fleuve; qu'au reste leur armée montoit au plus à 30,000 hommes de mauvoises troupes."

50. *Fredro* ap. *Hasdeu*, l. c. p. 136.

In sara înainte de bătălie trei boieri : vornicul Murgu, stolnicul Bilăi și hatmanul Slăvilă fugiră la Turci. Erau avan-garda trădătorilor.

Pe cînd armata turcească număra cum am văzut mai bine de 100,000 de oameni, acea a lui Ioan Vodă, se alcătuia în afară de cîte-va mii de oameni de gloată «oaste în dobîndă», cum îi zice Ureche, din vr'o 20,000 de pedestri și 10,000 de călări. In tunuri însă întrecea armata moldovenească pe acea turcească, 180 la 140 [51].

Trădătorul Ieremia Golia încă nu'și sfîrșise infamul început. El fusese probabil cîștigat de Turci și de Munteni spre a preda pe însuș Ioan viu sau mort în mînile lor. De aceea îl videm cu o îndrăzneală ne mai pomenită, revenind lîngă Ioan, și luînd de la el comanda cavaleriei în lupta hotărîtoare ce era să se înceapă. Atacul trebuia să pornească de la aripa stîngă, unde se afla cavaleria sub hatmanul Golia, care pe semne sperase că va putea dobîndi pe domn în mijlocul său. Milițiile, ca prin un instinct firesc maselor, presimțise trădarea pe care n'o înțelesese Ioan, acăruia minte era pe deplin cuprinsă de orînduirea bătăliei, și nu lasară pe Ioan să iasă din rîndurile lor, spre a trece în acele ale cavaleriei [52]. Dacă boierimea nu putu îndeplini trădarea ei în toată întinderea vroită, cel puțin ea se ținu de cuvînt, și cînd se dete semnul atacului, cavaleria adecă boierimea, plecînd steagul, puse cușmele pe suliți și trecu la dușman.

Un fior de îngrozire cuprinse pe Moldoveni cînd văzură floarea armatei lor, 13,000 de călări viteji,

51. *Gorecki* in *Papiu*, III, p. 238, exagerează de sigur, urcînd numărul Turcilor la 200.000.

52. Vezi locurile din *Gorecki* și *Paprocki* reproduse mai sus notele 30 și 31.

foarte bine înarmați»[53], mergînd să sporească rîndurile păgîne. Trebui bărbăția, focul și inima lui Ioan, spre a împedeca pedestrimea de a o rupe de fugă. In curînd însă o strașnică răsbunare puse iarăși la loc inimile zdruncinate a le Moldovenilor. Turcii neavînd nici ei încredere în trădători, îi întoarseră înapoi în contra fraților lor, împingîndu-i din dărăpt și făcîndu-și un scut din pepturile lor. «Iată vînzătorii noștrii» strigă Ioan Vodă, ordonînd ca toate tunurile să fie îndreptate asupra lor. Mare parte din ei periră, culegînd moartea în loc de răsplată, pentru nevrednica lor purtare.

După ce se stînse șirul trădătorilor, care împedeca pe ămbele armate de a se ciocni, se încăerară la luptă Turcii și oastea romînă, «Picau loviți de o potrivă Turci și Romîni; se întunecase soarele de pulberea și fumul tunurilor; nici se auziau nici se mai videau unii pe alții; nici tunarii nu mai știau în cine își îndreptau tunurile»[54]. De la o vreme însă Romînii înfrînseră pe Turci, și începură să-i goneasscă, în cît locuitorii Turci din Obluciţa, văzînd cum Romînii răsbise pe Turci, se pregăteau de fugă. Lipsînd însă Romînilor cavaleria spre a urmări pe dușman, nu se putură folosi de această izbîndă, care ar fi putut deveni hotărîtoare dacă ar fi putut împrăștia prin cavalerie pe cei răsbiți de pedestrime. Obosiți însă de luptă, Romînii pe cît și Turcii se retraseră în dosul artileriei lor, spre a se odihni puțin, cînd de odată o ploae repede și deasă se revărsâ asupra ămbelor armate. Pulberea de tun fu muiată de apă, și această împrejurare pricinui Romînilor cel mai mare rău, «căci puterea lor în contra mulțimei

53. *Gorecki*, l. c. III, p. 241: Habuit autem Czarnievicius (Golia Cernăuțanul) fortissimorum equitum quibus praefuit tredecim millia, optime armis instructa."

54. *Gorecki*, l. c. p. 242.

Turcilor sta cu deosebire în tunuri, care acum nu le mai puteau sluji [55].

La reînceperea luptei, Românii lipsiți de artileria care îi sprijinise atît de minunat în primul lor atac, începură a slăbi, iar Turcii improspătîndu-și puterile din mulțimea lor, pe cînd Românii rămîneau tot aceia, mai supravenind în sfîrșit și Tătarii, Românii la rîndul lor dădură dosul și o rupseră de fugă. Ioan adună cît putu din desfăcuta lui armată, și se retrase la satul *Roșcanii*, așăzat în apropiere, unde se «îngropâ» în șanțuri. Să însemnăm un lucru: Ioan nu fugi, de și fără îndoială ar fi putut-o face, căci el nu fusese încunjurat; calea pe la spate îi rămăsese liberă; însă el spusese că «va cădea capul său unde vor cădea capetele ostașilor», și se țînu de cuvînt. Ioan Vodă nu era trădător.

Turcii îl încunjurară și începură a bate șanțurile cu tunuri, fără să poată face mult rău Românilor. Altă împrejurare trebuia să determine căderea lui Ioan; anume satul în care se închisese era lipsit cu totul de apă. În curînd setea începu a munci pe oștenii lui. Pentru a și-o alina măcar întru cîtva, întindeau petici de pînză deasupra ierburilor culegînd rouă cu care își ungeau buzele [56]. Chiar și acuma Ioan Vodă, ar fi putut scăpa. Cunoscînd prea bine limba turcească, s'ar fi putut travesti și trece necunoscut chiar prin lagărul păgîn. El vroia însă ca un adevărat viteaz să împartă și amarul, precum se bucurase de izbînzi alăturea cu voinicii sei. Turcii necunoscînd însă cumpăna Românilor, și văzînd tăria poziției lui Ioan, îi trimiseră vorbitori, care să'l sfătuiască să se predee, întru cît la sfîrșit tot nu ar

55. *Gorecki*, Idem: „sed maximo detrimento Valachica turmenta affecit, quae eis magno adiumento contra omnem vim Turcarum fuere."
56. *Fredro* ap. *Hasdeu*, l. c. p. 161.

putea scăpa din mînile lor, încunjurat fiind din toate părțile. Ioan care vedea pe fie ce zi murind ostașii săi în torturile setei, și nu mai putea suferi o asemene privilește, se hotări să se închine. Înainte însă de a face acest pas, el ținu sfat cu oastea lui, atît cu Cazacii cît și cu Romînii, și-i întrebâ ce li se părea a fi mai cu cale : a se închina Turcilor, sau deschizînd porțile castrelor să meargă la o moarte sigură, împrăștiind ei înșii pe cît vor putea omorul în rîndurile dușmane. «Moartea sîngură, sfîrși el, va pune căpăt tuturor acestor rele ; ea ne va scăpa corpurile de suferință și ochii de vederea atîtor lucruri nedemne». Voacea lui se stînsă într'un plîns înădușit. Cazacii și cu Romînii răspunseră într'un glas, că dacă este de părere că se poate încrede în făgăduințele turcești, atunci să se închine, de și Turcul nu se ține nici odată de cuvîntul dat unui ghiaur ; iar dacă se îndoiește de credința lor, atunci ei, ne uitînd credința dată lui Ioan, sunt mai bucuroși a lupta pănă la moarte, de cit să peară cu toții prin înșălăciunea Turcilor. Ioan hotări să se închine, dacă Turcii vor primi următoarele condiții : Romînii să nu fie pedepsiți de vre un domn viitor pentru participarea lor la răsboiu. Cazacii să fie lăsați liberi a merge în țara lor, și el însuș să fie dus neatins la împăratul turcesc. După cererea lui Ioan, Turcii jurară de șepte ori pe Coran, păzirea acestei alcătuiri. Turcii primiră, și Ioan trebuia să se dee el cel întăi în mînile lor. Atunci începu o scenă duioasă, acea a despărțirei. Rămas bun trebuia să 'și ice domnul de la vitejii sei, cu care împărțise pănă atunci soarta schimbătoare a cruntului răsboiu. «O grea și amară soartă mă desparte acum de voi, vitejii mei ; vă întind dreapta mea vouă tuturor și fieștе căruia, și vă încredințez pe toți că pănă cînd va mai rămînea o suflare în acest corp muritor, de a pururea cu recunoștință îmi voi aduce

aminte de numele vostru.» Auzînd aceste Cazacii începură să verse lacrimi și plîngînd și suspinînd îi prindeau dreapta și i-o sărutau cu toții. După ce Cazacii se departară ca de vr'o trei lovituri, Ioan chemă din castre pe Romîni și de asemene cu multe lacrimi se despărți de dînșii. Aducîndu-și apoi aurul și pietrele scumpe ce avea cu sine, se întoarse iar la Cazaci, și împărți lor toate a le sale. După aceea descingînd sabia, se dete prins în mînile Turcilor. Beglerbegul vorbi cu el mult timp, cînd deodată prefăcîndu-se a fi fost ofensat prin niște cuvinte a le lui Ioan, îl lovi cu hangerul în față și în pîntece. Ianicerii se aruncară îndată asupra lui și-i tăiară capul, iar corpul lui fu legat de cozile a două cămile care gonite într'o parte și în alta îl rupseră în bucăți. Capul i-l înfipseră într'o suliță, trupul i-l sfîșiară în mici bucăți, oasele lui le împărțiră între sine, iar în singele lui încă cald își inmuiară săbiile, rugîndu-se lui Dumnezeu ca să le dee și lor inima lui Ioan, și asemene măestrie în războiu (14 Iunie 1574). Jurămîntul odată călcat de Turci, în privirea lui Ioan, pentru ce erau să'l mai țină față cu oștirile sale? Se răpeziră asupra lor să le taie. Romînii și Cazacii se aruncară atunci desperați în mijlocul dușmanilor, și împărțind moarte pe cît putură, periră până la cel de pe urmă» [57]. Astfeliu se sfîrși și tragedia lui Ioan Vodă.

Acest domn este cel de pe urmă erou al Moldovei. Incă unul trebuia să mai răsară din sămînța Romînilor și anume în Muntenia, și apoi să se stîn-

---

57. *Gorecki* in *Papiu*, III, p. 245. Cuvintele puse în gura lui Ioan de istoricul polon nu pot fi acele rostite chiar de domn, pe care nimene nu le au putut culege. Ele pot fi însă atribuite domnului moldovan, întru cît *Starowolski*, Instituta rei militaris, Craioviae, 1610, p. 165 (ap. *Lasden*, l. c. p. 126) spune despre el: „Ita Ivonia palatinus Valachiae et Mihail palatinus Moldaviae (autorul face o transpoziție a țărilor unde domnia Ioan cel Cumplit și Mihaiu Viteazul) et nostra aetate Gustavus rex Sveciae *sola suaviloquentia* ac liberiate adhibita numerosum exercitum in obedientia continuerunt."

gă în ele izvorul sufletelor mari. Ioan Vodă fu în stare să trezască în inimele Moldovenilor, iarăși acel dor de țară, incorporat în iubirea către domnul lor. Prin farmecul ființei sale, prin purtarea sa blîndă și omenoasă față cu poporul de jos, el cîștigă iubirea acestuia, care știea cu obicinuita-i generozitate să răsplătească simțimintele domnului, jărtfindu-se pentru dînsul. El vroi să fie aspru cu boierii, spre a stîmpăra cugetul lor schimbător și umblarea lor după domnii noue. Boierii plecară de o cam dată capul sub mîna lui de fier; dar îl pîndiră la momentul critic, și-i dădură o lovitură din care nu se mai putu scula, și lucru încă mai amar pentru Ioan, acel în care el pusese toată încrederea lui, acela pe care socotia că ani îndelungați îl făcuse prieten, acela se puse tocmai în fruntea trădătorilor.

Este greu de a întîlni în istorie o soartă mai dramatică de cît acea a eroului moldovan. Arzînd de iubirea moșiei, îl videm reînoind vremuri ce păreau apuse pentru totdeauna, și scoțînd iar din poporul romîn minuni de vitejie, de și acesta nu mai era în întregimea lui ceea ce fusese pe timpul lui Stefan cel Mare, o clasă de proprietari ce'și apărau moșiile lor, punînd piept pentru moșia cea mare. Isbînzile lui Ioan Vodă, sunt cu atîta mai extraordinare cu cît sunt datorite personalității lui, acăriea mărime era simțită din instinct tocmai de cugetele simple a le ostașilor de rînd, care nu puteau să'l înțăleagă. Cîtă bucurie se resfrîngea în vasta lui inimă, cînd izbînzile urmau izbînzilor, în primele momente a le luptelor lui! Și cîtă durere nespusă, cîtă amărăciune și desnădăjduire trebuiră să 'l cuprindă cînd vĕzu flamura mîndrei sale cavalerii, a oștirei sale celei mai alese, plecîndu-se înaintea dușmanului! Trebue să fie cineva domn, să aibă dată în răspunderea sa soarta

unui popor întreg, soarta generațiilor viitoare, pentru a putea simți micșinduse în inimă largile bătăi produse de niște atari simțiminte[58].

---

58. Scrierea D-lui *Hasdeu*. Ioan Vodă cel Cumplit. București 1865, eminentă prin mulțimea și noutatea izvoarelor consultate, și de care ne-am folosit în mare parte in lucrarea noastră, este cu totul exagerată atît in fond cît și în formă, încît intipărirea ce-ți remîne după cetirea ei. este din cele mai îngreuietoare Mai întăi nu știm de unde ie dl Hasdeu toate cele amăruntimi technice asupra ordinei de bătae urmată de Ioan Vodă în luptele sale. Gorecki, singurul izvor mai amărunt asupra lor. nu conține decît arătări cu totul generale, din care numai o închipuire silită poate scoate până și planurile bătăliilor lui Ioan Vodă. Un istoric trebue să se ferească de a pune prea multă imaginație în reconstituirea trecutului, căci atunci el ne dă icoanele propriei sale minți drept acele ale timpului expus. Apoi D-l Hasdeu ne pare că a vrut înadins să găsască în faptele eroului său niște împrejurări analoage cu cele ce se petrecură în principate pe la 1862—64. De aceea D-sa pune strămutarea capitalei de la Suceava la Iași. pe timpul lui Ioan Vodă. cu toate că nu posedă *nici un singur izvor* în această privire. și că Ioan Vodă trebuia tocmai să se ferească de a-și apropia reședința de Turci, în contra cărora ridicase sabia. Din contra toate izvoarele ce există străpoartă această strămutare în domnia a doua a lui Lăpușneanu (mai sus p. 89). Însă altfeliu cum ar fi putut lovi Dl Hasdeu in Ieșeni, care deplîngeau la 1864 perduta lor capitalie, și cum ar fi putut arăta că „Sucevenii nu făcură tot astfeliu cînd Ioan Vodă transferă reședința la Iași," (p. 32—34). Mai vorbește domnul Hasdeu și de o improprietărire a țiganilor, deci cu atît mai mult a țăranilor pe timpul lui Ioan Vodă. (p. 41—42), tot spre a putea aduce din vremurile trecute exemple pentru cele de față, cea mai falșă din toate concepțiunile istorice. In sfîrșit autorul exagerează atît de mult figura lui Ioan Vodă, încît vra să facă din el cel mai mai mare om al timpului său: „singurul om din toată Europa. carele în loc de a lăsa pe preoți să facă victime, făcea victime din preoți! Singurul om în toată Europa care ghici secretul democrației! Singurul om din toată Europa carele merita coroana!" (p. XXI). Dar oare regina Angliei Elisabeta (1558—1603), contimpurană cu Ioan Vodă. nici aceea nu merita să poarte coroana? Exclamațiuni de cel mai reu gust basate pe niște premise ce nu le justifică intru nimic se întîlnesc la fie-ce pas în scrierea d-lui *Hasdeu*, d. e.: „Puteți judeca cine fu Ioan vodă!" (p. 75) sau „închipuiți ve acuma o oaste moldovenească sub un Ioan Vodă!" „Ioan Vodă din față, Ioan Vodă din dreapta. Ioan Vodă din stînga." (p. 87) Aiure vroind să rădice talentul strategic al eroului în lupta de la Jiliștea, unde cum am văzut el surprinsese oștirea dușmană in somn și nepregătită D-l Hasdeu, pentru a preîntîmpina învinuirea de neglijență ce se poate aduce oștirei turco-muntene, de a se fi dat odihnei, fără a se fi întărit cu șanțuri sau care, vra să dovede scă că după toate principiile strategice *ea trebuea să rămînă în cîmp liber.* (p 90—91). Nu cumva după aceleași principii trebuia să și doarmă? Argumentele aduse în această privire sunt așa de extraordinare încît trebue cetite spre a crede că au putut fi scrise. Doar numai una din iscodirile D-lui Hasdeu să le întreacă, anume următoarea argumentare pentru a dovedi stăpînirea Moldovei asupra Pocuției: „această mică provincie, pitulată la nordul Moldovei între Prut și Nistru, forma in anticitate o parte a Daciei lui Traian, precum dovedește nu

4. DE LA PETRU SCHIOPUL LA A DOUA DOMNIE A LUI ARON TIRANUL.

Petru al V-le Schiopul, 1574—1579. După răpunerea lui Ioan Vodă, Turcii și Tătarii se întind în Moldova și o pradă cumplit, așa că partea ei de sud rămîne cu totul desgolită de locuitori. Oamenii fugind către munți, și neputîndu-și face săcerișul și strînge finațul, o foamete cumplită se încuibă în țară, așa de mare încît Stricovski, secretarul ambasadorului polon Tarnovski, care merse în anul 1575 la Poarta otomană, spre a se scuza despre amestecul Cazaci-

---

numai poziţiunea sa geografică, ci chiar numele celor două a le sale oraşe: *Colomea* adecă *Colonia romana* şi *Snetin* în vechime *Aetindava*" (p. 52). Şi apoi să ne mirăm dacă străinii îşi bat joc de istoriografia romînă (*Hunfalvy*, Die Rumänen und ihre Ansprüche p. 80). Aiurea găsim că „Ioan Vodă gicise pe Montecuculli!" (p. 93). Intr'un cuvînt D-l Hasdeu vroind să înalţe până la ceruri pe eroul său, i-au întunecat adevăratele, îndestul de strălucitele lui merite. Păcat că nu şi-a adus aminte, în loc de *Confucius*, pe care îl citează la istoria lui Ioan Vodă (p 30), pe *Voltaire* care spune: „Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas." Aceasta este fondul istoriei lui Ioan Vodă cel Cumplit. Forma ei este potrivită cu fondul. Pretutindene se intîlnesc declamaţii pompoase, fraze sforăitoare, şi am numerat vr'o 300 de puncte de exclamaţie. Pretutindeni aluziuni la timpurile actuale, care turbură liniştea istorică, precum d. e. că: „camerile legislative nu fac un 2 Maiu!" (p. 31) sau următoarea fenomenală comparaţie: „Aventurierul ne apare de odată milionar, ca cel mai avut comerciant de pietre scumpe din capitala Turciei, întunecînd prin bogăţiile şi luxul său pe paşale şi pe agale! Faptul e tot atîta de cert *precum e cert că D. Török sau D. Bossel posed cele mai frumoase şi c le mai scumpe case în Bucureşti*"!!! Se poate mai cumplită duşă de apă rece pe mintea înferbîntată de frumoasele icoane a le trecutului? Şi cu toate aceste lucrarea D-lui Hasdeu are o valoare netăgăduită: pune în lumină o sumă de puncte noue, aduce multe izvoare necunoscute la lumină, care trebue însă culese precum grăunţii de aur, ce trebue să-i speli îndelung din năsipul riurilor.

lor în răscoala lui Ioan Vodă, spune că «în acea călătorie fură siliți a urma o cale extraordinară, prin Muntenia, Bulgaria, Sîrbia și stîncile Balcanilor, din cauza foametei celei mari ce sfîșia Moldova în 1574 și 1575»[1]. In același an Batori ales de rege al Poloniei, după retragerea lui Henric de Anjou, trecînd din Transilvania prin Moldova pentru a merge în noua lui domnie, găsi Moldova prefăcută în cea mai mare parte în întinse pustietăți și suferind de o așa lipsă, încît voevodul Petru crezu a-i face cel mai frumos dar, trimițîndu-i o pîne de săcară»[2].

Petru Schiopul fiind un domn străin pentru Moldova, trebuia să caute un sprijin în țară, pe care-l alese în elementul boieresc. Ureche nu lipsește a însămna despre el ca un lucru de laudă că «boierilor le era ca un părinte, și la mare cinste îi ținea, și din sfatul lor nu eșia»[3]. Din protivă țăranii căutară să răspingă domnia lui Petru. Ei primiră cu lacrimi venirea lui în scaun, și chiar o parte din ei încercară să se împrotivească cu puterea[4].

Această nemulțămire a poporului de rînd cu domnia lui Petru Schiopul își găsește în curînd răsuflarea ei în o răscoală făcută de un pretendent *Ioan Potcoavă*, frate de pe mamă cu Ioan Vodă cel Cumplit, acel Serpega cu nume armenesc de care am pomenit mai sus. Acesta bazîndu-se pe Cazacii, cu

1. Fragmente din *Stricovski* în Arh. ist., II, p. 69.
2. *Languet* către *ducele de Saxonia*, 23 Mart 1576, în Arh. ist., I, 2, p. 30. Un raport a lui *Girolamo Lippomano* către *dogele* din 1575, în Documente, III, 2, p. 374, descrie astfeliu Moldova: „Provincia che altre volte faceva 40 et 50 milia cavalli e hora cosi ruinata de queste ultime guerre fatte a mesi passatti, che stentarebbe a farne 26 mila convenendosi in alcuni luoghi caminare otto et dieci giornate come per deserti, dove prima era fertile et popolatissma."
3. *Ureche* în Letopisețe, I, p. 197.
4. Mai sus p. 106, nota 29. Cf. un extract venetian din 12 Iul. 1574 în Revista D-lui *Tocilescu*, III, p. 179: „Moldovenii nu vroesc pe voevodul Petru", ceea ce nu se poate raporta de cît la poporul de jos.

care fratele său stătuse în așa de bune relațiuni, și pe poporul de rînd, care'l chema, întră în Moldova și bătînd pe Petru Vodă, îl alungă din scaun în 10 Noemvrie 1577, scăpînd în Muntenia la fratele său Alexandru. ~~Ioan~~ Potcoavă îndată aleargă la mijlocul cunoscut pentru a căpăta domnia de la Turci, sporirea tributului. Se vede că ei nu aveau încredere în fratele fostului lor dușman, căci trimițînd în Moldova mai mulți pași din Silistria, Nicopoli, Widin și Bender, precum și oaste muntenească, bat și prind pe ~~Ioan~~ Potcoavă și'l ucid [5].

Petru este reașăzat în scaunul lui șovăitor iarăși cu ajutorul Turcilor. De abia însă se reurcase în el și un alt pretendent, *Alexandru Potcoavă*, vine iarăși să'l alunge cu aceleași mijloace ca și fratele său, Cazacii și poporul de jos. Amurat al III-le înștiințază pe regele Poloniei că «un frate al numitului tălhar, alt tălhar» ar fi venit cu ajutor din țara polonă ca să destitue pe supusul lui. Petru însă, alungat în Martie 1578, după o lună, în April este iarăș reintegrat de Turci, care prind pe Alexandru și-l înțapă [6]. In ~~August~~ însă acelaș an vine ~~unul Petru Potcoavă~~, *altul*

5. Asupra lui Ioan Potcoavă vezi un estract din 12 Decemvrie 1577 in Revista *Tocilescu*, III, p. 180, unde Potcoavă este numit „favorit al țarului Moscovei" cu care și Ioan Vodă stătuse in legături (vezi un document din 1572 in Acta zapadnoi Rosii, Petersburg, 1848, vol. III). In 25 Noemvrie 1577 Petru se tîngueste Porței pentru năvălirea Cazacilor, dar scuză pe Batori, regele Poloniei, fiind că nu ar avea nici o putere asupra nobililor săi (*David Ungnad* c. *împăratul*, 25 Noemvre 1577, Documente, col. *Hurm.*, III, p. 5). Prinșii din oaste lui Ioan Potcoavă spun că ei credeau că domnul lor ar fi venit cu invoirea impăratultui, căci poporul de jos l'ar fi cerut (*David Ungnad* c. *împăratul*, 30 Decemvrie 1577, idem, p. 6). Un alt extract venețian din 28 Decemvrie 1577, (Revista *Tocilescu*, III, p. 180) spune că: „noul voevod era favorizat de popor și de țarul Moscovei." Un al treile din 7 Ianuarie 1578 arată că Potcoavă ofer: o nouă sporire de tribut. Un al 4-le din 15 April 1578 îl arată ca prins (Rev. *Tocilescu*, ibid).

6 *Amurat al III-le* către *regele Poloniei*. 10 Mart 1578, Documente, col. *Hurm.*, III, p. 10. Comp. *David Ungnad* către *împăratul* din 11 Mart 1578, idem. p. 11, și 2, 4, 15 April 1578, idem, p. 12.

fiul lui Alexandru, care intră în Moldova cu 8000 de Cazaci, și pe la Octomvrie 12 în acelaș an vine un frate al lui Ioan și Alexandru, *Constantin Potcoavă*, care cu toții sunt alungați cu ajutor turcesc [7]. După Constantin Potcoavă găsim pe Laski, acela care ajutase lui Despot la suirea în scaun și apoi vroise să ajungă domn pe timpul lui Henric al III-le, ceeace cînd și el a se introduce în domnia Moldovei [8].

După cum videm pretendenții plouau asupra Moldovei, și dacă ar fi să judecăm despre țară, după mulțimea celor ce năzuiau la a ei stăpînire, mai mîndră nu s'ar pomeni pe lume. Și cu toate aceste ea fusese devastată tocmai prin aceste competiri violente în chipul cel mai neauzit. Nu mai era o țară vie și înfloritoare ca în vremile dinainte. Peste frumoasa ei grădină trecuse un orcan pustietor.

Poarta însă văzînd vecinicile nevoi pe care i le stîrnia domnia lui Petru, îl mazilește și'l trimite în surgun la Alepo. In 25 Ianuarie 1580, Sinzendorff reședentul imperial din Constantinopole, scrie impăratului: «Petru este depus de Turci pentru bicisnicia lui, arestat și trimis la Alepo. Își lasă copii și femeia aice în speranță că va fi restabilit; a vrut să ofere sultanului presenturi și bani» [9].

Iancu (Ioan al II-le) Sasul, 1579—1582, fiul natural al lui Petru Rareș cu Săsoaica din Brașov, fe-

7. *Mohamed paşa* c. *regele Poloniei*, 12 August 1578, idem, p. 27. Alta din 3 Sept. 1578, in care cere de la regele polon capul pretendentului Petru, idem. p 37. Răspunsul *regelui* c. *Mohamed paşa* din 12 Sept. 1578, idem p. 37. Comp. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 205.

8. *Sultanul* c. *regele Poloniei* 10 Sept. 1579, Doc., col. *Hurm.*, III, p. 44. *Rudolf al II-le* c. *Archid Ernest*, 1 Febr. 1580, idem, p. 47.

9. Depunerea lui Petru trebue să se fi întîmplat pe la sfîrșitul lui 1579. *Gabriel Cavazza* raportează *dogelui* în 8 Decembrie 1679 că, hieri parti il novo Vaiwoda di Bogdania per andar al suo governo" Documente, col *Hurm.*, IV, 2, p. 108.

meia lui Weiss Iörg. Am văzut la domnia lui Rareș, cum Sasul aflînd că este fiu de domn, consimți să fie exclus de la moștenirea părintelui său aparent, și plecă la Constantinopole, spre a-și cerca norocul și a dobîndi domnia [10]. Aice el se însură cu o princesă de sînge împărătesc, Maria Paleologu, originară din insula Rodos, și se puse apoi pe intrigi, pentru a răsturna pe Petru Șchiopul. Doamna Kiajna, sora lui Iancu Sasul, văzînd că fiul său, Petru Schiopul, nu se mai putea mănținea în scaun, se hotări să ajute fratelui ei natural la căpătarea domniei. Indată ce Sasul văzu pe Petru depus, chemă în grabă pe sora lui la Constantinopole [11]. Ea îi deschide credite la banchierii din Galata, și 'l recomandă cu căldură sultanei validele, care era cum am văzut în cele mai bune relații cu doamna romînă. O depeșă a unui ambasador venețian din 10 Februariu 1580 adaoge, pe lîngă dovezile de favoruri aduse mai sus, că sosind Kiajna în Constantinopole, și dorind să facă o vizită sultanei, ea îi trimise careta cu un chehaia al ei și mai mulți eunuci [12]. Astfeliu Iancu fu pus în poziție de a putea stărui pentru dobîndirea tronului moldovan. Asupra modului cum el ajunse domn, ne spune Sinzendorff, într'o interesantă depeșă din 17 Decemvrie 1579: «Noul domn rînduit de sultan în Moldova, numit Ioan, urmașul destituitului Petru, trece drept fiul unuia Petru fost domn în Moldova

10. Vol. II, p. 582. Comp. un document de la Iancu Sasul din 19 Iulie 1580, (Arh. ist., I, 1, p. 127) în care vorbește de „părintele domniei mele reposatul Petru Voevod".

11. *Gabriel Cavazza* către *dogele*, 25 Ian. 1580. Documente, col. *Hurm.* IV, 2, p. 109: e stato chiemata le sorella del presente voivoda di Bogdania, che fu moglie di un Mirtola, voivoda di Vallachia et governa quella provincia alcuni anni in nome di un suo picolo figliuolo".

12. *Gabriel Cavazza* către *dogele*, 10 Februar 1580. idem: et havendo intesso le moglie di sua Magnificenza che il giorno sequente la doveva andar alla sua visita, le mando in contro un cocchio con la sua chiecaja et eunuchi a levarla".

(Rareș): cu toate aceste eu m'aș îndoi, și aș ținea mai curînd pe Ioan drept un Neamț din Transilvania, de cît drept un Romîn, căci vorbește limba germană mai bine de cît toate celelalte. Acest Ioan se zice să fi dat sultanului 80,000 de galbeni, 20.000 sultanei mume și marelui vizir Sinan pașa 50,000, afară de ceea ce va trebui să-i dee pe an. Au plecat astăzi de aici cu comandantul care trebue să'l introducă în domnie» [13]. Aceste sume colosale, Iancu Vodă le împrumută de pe la cei ce se îndeletniceau cu asemene daraveri în Constantinepole, între altele de la unul *Bartolomeu Brutti*, personaj intrigant de origine albaneză [14], care însă îmbrățoșase religia catolică, fusese întăi în slujba Veneției, apoi în acea a Spaniei, și acuma vroia să'și cerce norocul și în Moldova. El ajută mult lui Sasu, nu numai prin bani dar și prin stăruințî la dobîndirea domniei, și este luat de Sasul cu el în Moldova, «numit general al cavaleriei și infanteriei sale, înzestrat cu veniturile unui port (al Galațului?) de o valoare de 3,000 de galbeni și cu moștenirea unui boier mare executat pentru trădare». Mai tărziu Brutti ajunge mare postelnic, cum îl numește Ureche [15]. Vom vedea cum rămînînd el în țară și în timpul domniei a doua a lui Petru Șchiopul, contribue mult la lățirea și întărirea catolicismului în Moldova.

Creditorii lui Iancu Vodă trebuiau însa plătiți. Cum ajunge în țară se pune pe jafuri și desbrăcări, care nu știm zeu dacă a putut vre odată să mai fie întrecute în Moldova.

---

13. *Sinzendorff* c. *împăratul*, 7 Dech. 1579, Documente, colecția *Hurmuzaki*. III, p 24. Acelaș lucru îl raportă și *de Germigny* către *Caterina de Medicis*, 8 Dech. 1579, Suplement, I, p. 50.

14 Arhiepiscopul de Lemberg *Solikowski* către papa *Sixt al V-le*, 14 Dech 1588. Docum col *Hurmuzaki*, III, p. 119: „Bartolomeus Bruti *Albanus*."

15. *De Germigny* către *Henric al III-le*, 2 Iunie 1580. Supl. I, p. 51. Comp. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 201.

Așa Ureche ne spune că Iancu Sasul, avea nespusă lăcomie de avere, pentru care pe mulți au omorît și au izvodit obiceiu, care n'au mai fost nici odinioară în țară, să iee a zecea din boi în toată țara. Tot așa ne arată și ambasadorul imperial *Sinzendorff*, îndată după apucarea domniei de către Iancu Sasul, în 25 Ianuarie 1580, că: «noul domnitor al Moldovei, a și început a'și tiraniza supușii cu neomenie, fără îndoială pentru a'și aduna iarăși banii dăruiți pe aice și pe care i-au împrumutat spre ajungerea domniei»[16]. Și apoi domnul trebuia, să mai cheltuiască mereu pentru mănținerea lui în scaun. Așa în 17 Mart acelaș an, găsim pe Sasul trimițind la Constantinopole 150 de cai «foarte buni pentru călătorie» vizirului Sinan pașa[17]. Cît de mari trebue să fi fost jafurile Sasului în Moldova, se vede de pe însemnata avere pe care o duce cu el din țară la eșirea lui din domnie, după mai puțin de trei ani de ocîrmuire, și cu toate însemnatele lui cheltueli; anume o sută de care; din aceste patru-zeci cu bani, pe cît adunase și contimpuranul seu Petru Cercel în Muntenia, în o domnie mai tot atît de scurtă[18].

Se pare însă că atotputernica Kiajna se stricase cu Sasul după suirea lui în scaun, probabil din pricina daraverilor bănești avute cu el la procurarea domniei. Un raport al ambasadorului german ne spu-

16. *Ureche* în Letopisețe, I, p. 201. *Sinzendorff* c. *împăratul*. 25 Ianuarie 1580, în Documente. col *Eurm*, III. p. 25: „Der newe hinein in die Moldau geschickte sol beraidt waidlich mit seinen armen Undersassen tyrannisiren, one zwiefel damit er das Gelt wider zusammen kracze wasz er alhier verschenkht und zur Erlangung der Waydaschafft ausgeborgt."

17. *Cavazza* c. *dogele*, 17 Martie 1580 idem, IV, 2, p. 110.

18. *Preuner* c. *împăratul*. 29 Sept. 1582, idem, III, p. 82: „Das Iancula Wayvoda Moldaviae gewiss mit Weib und Kind sampt allem dem was er in Gelt und Gelts wehrt mit sich auf hundert Gutschy darunter die vierzig allein mit Geldt geladen sein sollen, seinen Weg nach Polen genommen Mai sus, p. 33.

ne că Sasul era în relații dușmănești cu Mihnea al Munteniei, care domnia acolo sub epitropia bunicăi sale, care dușmănie nu se poate referi la copilul Mihnea, ci numai la făcătoarea și desfăcătoarea domniilor romîne, bătrîna și puternica Kiajna [19]. De îndată ce el pierduse sprijinul aceleia ce 'l înălțase în scaunul Moldovei, zilele domniei lui erau numărate. Știind el aceasta și temîndu-se a se duce la caz de mazilire în părțile turcești, el întră în corespondență cu colonelul german *Rueber* din Transilvania, și 'și cumpără moșii în comitatul de Zips, și anume castelul Kesmark, unde el transportă o parte din comorile sale. Turcii aflînd de aceste pasuri a le lui Sasul, și temîndu-se ca «să nu umple Moldova pe neașteptate de Germani, care apoi ar fi greu de alungat de aice» [20], se hotărese a da ascultare Kiajnei, și a mazili pe Iancu, spre a'l înlocui iarăși cu fiul ei, Petru Schiopul.

Catastrofa care aruncă pe Sasul de pe tron în surgun și mormînt, fu grăbită încă și prin un eveneement lăuntric, anume o răscoală a boierilor, care nu mai puteau suferi jafurile lui. In fruntea mișcărei se pun boierii Lăpușneni, care ridicîndu-se împrotiva Sasului, își aleseră de domn pe unul Ioan Lungul. Sasul însă trimise asupra lor pe Bucium vornicul cel mare și pe Brutti postelnicul, care izbutiră a răsbi rezmeriția la *Balota*. Văzînd boierii că nu eșă la nici un capăt cu violența, apucară pe o cale mult mai sigură, care răsturnase de atîtea ori domniile în ămbele țări, anume acea a pribegirei.

---

19. *Preuner* către *împăratul*, 21 Mart 1582. Documente, colecția *Hurmuzachi*, III, p. 72: „als von dem Michne Valachen, der dem Iancola sonsten feindt ist."

20. Raportul ambas. polon *Dzerzek* către *sultanul*. 15 Ian. 1582, idem III, p. 70: „ne ab improviso Moldaviam Germanis impleat, quos deinde ejicere difficile erit." Comp. *Preuner* către *împăratul*, 11 Noemv. 1581, idem, III, p. 67.

ne că Sasul era în relații dușmănești cu Mihnea al Munteniei, care domnia acolo sub epitropia bunicăi sale, care dușmănie nu se poate referi la copilul Mihnea, ci numai la făcătoarea și desfăcătoarea domniilor romîne, bătrîna și puternica Kiajna [19]. De îndată ce el pierduse sprijinul aceleia ce 'l înălțase în scaunul Moldovei, zilele domniei lui erau numărate. Știind el aceasta și temîndu-se a se duce la caz de mazilire în părțile turcești, el întră în corespondență cu colonelul german *Rueber* din Transilvania, și 'și cumpără moșii în comitatul de Zips, și anume castelul Kesmark, unde el transportă o parte din comorile sale. Turcii aflînd de aceste pasuri a le lui Sasul, și temîndu-se ca «să nu umple Moldova pe neașteptate de Germani, care apoi ar fi greu de alungat de aice» [20], se hotăresc a da ascultare Kiajnei, și a mazili pe Iancu, spre a'l înlocui iarăși cu fiul ei, Petru Schiopul.

Catastrofa care aruncă pe Sasul de pe tron in surgun și mormînt, fu grăbită încă și prin un eveniment lăuntric, anume o răscoală a boierilor, care nu mai puteau suferi jafurile lui. In fruntea mișcărei se pun boierii Lăpușneni, care ridicîndu-se împrotiva Sasului, își aleseră de domn pe unul Ioan Lungul. Sasul însă trimise asupra lor pe Bucium vornicul cel mare și pe Brutti postelnicul, care izbutiră a răsbi rezmerița la *Balota*. Văzînd boierii că nu esă la nici un capăt cu violența, apucară pe o cale mult mai sigură, care răsturnase de atîtea ori domniile în ămbele țări, anume acea a pribegirei.

---

19. *Preuner* către *împăratul*, 21 Mart 1582. Documente, colecția *Hurmuzacki*, III, p. 72: „als von dem Michne Valachen, der dem Iancola sonsten feindt ist."

20. Raportul ambas. polon *Dzerzek* către *sultanul*. 15 Ian. 1582, idem III, p. 70: „ne ab improviso Moldaviam Germanis impleat, quos deinde ejicere difficile erit." Comp. *Preuner* către *împăratul*, 11 Noemv. 1581, idem, III, p. 67.

Familia Movileștilor și anume vlădica Gheorghe, vornicul Ieremia, Simion părcălabul și Balica hatmanul înșalînd pe domn că vor să sfințască mănăstirea Sucevița, trecură cu toții în țara Leșască; alți boieri apucară către Muntenia, iar cîți-va din ei merseră la Constantinopole, aducînd jalbă la împărăție de risipa țării [21]. Turcii care se prefăceau tot deauna a asculta cu interes asemene tînguiri, și fățăreau o milostivire, care trebuia să le aducă iarăși grase foloase și bacșișuri, se hotărîră a da ființa gîndului trezit în ei prin uneltirile Kiajnei și purtarea îndoioasă a lui Iancu, trimițînd un capigiu în Moldova, care să 'l prindă și să 'l aducă viu sau mort la Constantinopole.

Sasul vroia să scape în Ungaria, unde cum am văzut își pregătise adăpostul încă din timp. Se temea însă de țărani, ca să nu'l prindă și să răsbune acuma în căderea lui neomenoasele jafuri făptuite de el în timpul domniei. El apucă deci prin Polonia, pentru a eși la Kaschau; este însă prins și dus la Lemberg, unde după ce i se ieu toate avuțiile, i se taie capul, în luna lui Iunie 1582 [22]. Papa necunoscînd moartea acestui domn, care de și protestant proteguise catolicismul în Moldova, intervine în Februarie 1583, prin o scrisoare către regele Franției în favoarea lui, ca să stăruiască la Turci a-i se da înapoi domnia țării Moldovei [23].

21. *Ureche* în Letopisețe, I, p. 201—202, *Preuner* c. *împăratul*, 29 Aug. 1582. Docum. col. *Hurm.*, III, p. 78: „Dem Iancula soll sein übel verhalten, sonderlich die grosse Tyrannej und unerhörte crudelitet, so er mit den armen underthanen deren ain grosse anzall mit Klagen alherkomen getrieben, in ungnaden und umb das Regiment gepracht haben."

22. *Regele Poloniei* c. *Sultanul*, 18 Iunie 1582 și raportul lui *Preuner* c. *împăratul*, 23 Iunie 1582, idem, p. 73. Alt raport al lui *Preuner* din 12 Oct. 1582 idem, p. 83. Mai vezi și un raport al lui *Girolamo Lippomano* c. *dogele* din 12 Ianuarie 1583 în care se spune că Sasul fusese decapitat, idem, III, 2. p. 16.

23. *Papa Grigorie al XIII-le* către *regele Franției*, 9 Februarie 1583. Doc., col. *Hurm.*, III. 2. p. 17: „ catholicamque religionem opera dilecti filij Iani viri nobilisimi in ea constituendam pertinet."

Petru Vodă Schiopul a doua oară, 1582—1591. Cu ce preț dobîndise Petru Schiopul iertarea sultanului și reintronarea sa în țara Moldovei? »Nu numai că a sporit iară tributul cu 10,000 de galbeni, și s'au îndatorit a plăti toate datoriile lui Iancu Vodă; dar apoi pe lîngă darurile în bani sultanului și mamei lui, s'a mai obligat către Sinan pașa și către preceptorul sultanului, prin sprijinul cărora mai cu osebire ajunsese la domnie, a le plăti pănă în termin de un an, o sumă însemnată de bani, după cum se spune pănă la o sută de mii de galbeni; de unde se vede, adaoge rezidentul, că și Petru ca și Iancu va fi silit, neajungîndu-i veniturile obicinuite, a recurge la apăsări și la tiranie» [24]. Aiure, mai adaoge acelaș rezident, că «Petru înainte de plecare, au împărțit pănă la 80,000 de coroane, din care o mare parte împrumutate pe un procent neauzit, în cît mulți cred că chiar dacă ar rămînea în liniștită stăpînire a țărei timp de cîți-va ani, încă nu ar putea plăti o asemene sumă» [25].

Bartolomeu Brutti, pe care l'am aflat ajutînd lui Sasul la întronare, cu mlădierea cea cunoscută oamenilor de feliul său, a căror țintă este de a parveni cu ori ce preț, se leapădă de Iaucu Sasul, cu toate favorurile cu care acesta îl încărcase, de îndată ce vede că steaua lui începuse a se clătina pe ceriu, și trece în partea noului luceafăr ce acum răsărea pe orizonul Moldovei. El sprijine cu punga și influența lui pe Petru Schiopul la dobîndirea cea nouă a domniei, și se mănține astfeliu în aceiași poziție precumpenitoare și atotputernică, de care se bucurase în timpului fostului domn. Sub Petru Schiopul îl videm subsemnînd într'un act din 5 Septembrie 1587,

24. *Preuner* către *împăratul*, 29 Aug. 1582, Doc. col. *Hurmuzaki*, III, p. 78.
25. Alt raport din 15 Sept. 1582, idem, III, p. 82.

«mare camerar (clucer) al Moldovei, și căpitan de Lăpușna»[26].

Acest Brutti își dădu silințele cele mai mari spre a întări și lăți catolicismul în Moldova. Biserica cea catolică de aice, neîngrijită de un bun răstimp, de arhipăstorul din Roma, dăduse foarte îndărăpt din ceea ce era în vremurile vechi. Sașii și Ungurii aflători în Moldova, la început erau de ritul catolic; «însă de pe timpul lui Luter și mai ales de sub domnia lui Iacob Heraclide Despotul, alungîndu-se preoții, se introdusese ministri luterani»[27]. Brutti întreprinse deci curățirea parohiilor catolice de eretici, fiind sprijinit în această lucrare de domnul Moldovei, care avea interes a se pune bine cu Polonii și a căuta pentru scaunul său și sprijinul papei, pe care l'am vădut că stăruise la regele Franției pentru restabilirea Sasului. Brutti cere de la arhiepiscopul din Polonia, de la nunciul papal din acea țară și în sfîrșit de la însuș papa, ca să-i trimită mai mulți preoți catolici, mai ales dintre Iezuiți, cunoscători de limba germană și ungurească, asigurînd pe papă că vor primi cea mai bună trătare în Moldova, a cărui principe este foarte bine dispus pentru cauza catolică; că domnul le va da «orașul Cotnari, împoporat de Sași și de Unguri, care are trei frumoase și vechi biserici catolice, și posedă un venit de la 4—500 de galbeni; că se va putea întemeie aice un seminar spre creșterea copiilor catolici»[28]. «Vechea episcopie a Bacăului fu iarăși întocmită, și principele îi dărui un sat din

26. *Brutti* către *nunciul papal din Polonia*, 5 Sept. 1587, idem, III, p. 95: „gran camerier di Moldavia et capitano di Lapusna."

27. Arhiep. Lembergului *Solikowski* către cardinalul *Montealto*, 9 April 1589, idem, III, p. 123. Papa răspunde lui Petru în 20 Mai 1588, idem, III, 2, p. 384.

28. *Brutti* către *nunciul papal d'n Polonia*, 5 Septem. 1587, idem p. 96: „potendo fer un seminario et educar gli fiolli de questi catolici". Vezi și reproducerea relațiilor lui *Rafael Skrzynecki* pentru silințele lui *Brutti* de a lăți catolicismul în Moldova, 1588. Arh. ist., I. 1, p. 174.

apropiere locuit de Unguri catolici, numit *Trebes* (Trotuș?), cuprinzător de vr'o 50 de case, cu două vii și două mori, unde părinții vor putea sta îndămănatec și sluji lui D-zeu»[29]. Pe lîngă aceste favoruri și îngrijire date bisericei catolice, Petru Schiopul se arăta foarte supus și respectuos către bulele papale. După ce le citea, se scula în picioare, le săruta și apoi le ducea la fruntea lui, ceea ce după obiceiul turcesc însămna că'și pune capul la mijloc pentru îndeplinirea lor[30]. Văzîndu-l catolicii așa de bine dispus pentru ei, cu toții îi fac laudele cele mai mari; numai cît nu prea găsind ce să înalțe în el, îi fac un merit din aceea că au avut de predecesor pe Ștefan cel Mare «care ar fi bătut pe Turci, și ar fi supus armelor sale pe Poloni și pe Unguri»[31]. Mintea catolicilor se înferbîntase foarte la vederea plecărei lui Petru către interesele lor. Ei se gîndiră în curînd mai departe, nu numai la depărtarea ereziei dintre Sași și Unguri, vechi închinători ai bisericei lor, ci la căștigarea chiar a poporului moldovenesc către ritul lor. Un raport adresat nunciului papal din Polonia conține asupra acestor împrejurări niște amăruntimi foarte interesante. Autorul sfătuește pe papa să iee la inimă întoarcerea Moldovei la catolicism, căci principele «mai înainte schismatic, au primit cu bună voință pe preoții trimiși de Sanctitatea Sa, fără ca să întîmpine vr'o impotrivire din partea clericilor sau a boierilor; că le au trădat bisericile catolice din țară, după ce au izgonit din poporenii lor pe toți ereticii, ne vroind să mai sufere pe

29. *Brutti* către *Hanibal de Capua*, 14 Ian. 1588, Doc. col. *Hurm.*, III, p. 100.
30. Idem.
31. *Solikowski* către papa *Sixt al V-le*, 20 Febr. 1588, idem, p. 103: „cuius (Petri) olim antecessor et Turca devicto et Poloniae ac Ungariae regibus superatis triumphum egerat Valachiae."

nici unul din ei. Principele este foarte dispus la ascultare către Sanctitatea Sa, și apără cu multă căldură primatul sfîntului Petru și a urmașilor săi, și nu numai principele arată asemene plecări ci și mitropolitul și vlădicii săi. Mitropolitul nici este, nici vra să fie supus patriarchului de Constantinopole, din cauza căderei acestuia sub Turci și a uriciosului trafic ce se face cu acel scaun. De această ocazie pe care o dă principele trebue tras folos, și aduse sau reîntoarse acele ginți către credința apostolică». Ajunsă până aice inflăcărata închipuire a autorului memoriului nu se oprește numai la întoarcerea Moldovei, ci întrevede și pe acea a Valahiei inferioare (Munteniei), a cărui principe este nepotul de frate al lui Petru domnitorul Moldovei, născut din o mamă catolică, care domn al Munteniei este mai avut și mai puternic decît însuș Petru, și este lăudat atît pentru alte virtuți cît și mai ales pentru plecarea lui către religia catolică. Se mai poate spera și întoarcerea Rușilor care împărtășesc aceași lege cu Moldovenii, ca să nu mai vorbesc de Transilvania cea vecină, ce nu va putea rămînea nemișcată prin asemene exemple. Pentru a îndruma această întoarcere, nici nu este măcar nevoie de mulți bani, ci de 1000 sau 1200 de scuzi pe an, pentru a înființa în Moldova un seminariu pe timpul de 15 sau 20 de ani, spre învățătura tinerilor și a preoților, care să slujască în bisericile catolice și spre a atrage pe Moldoveni la studiul literilor și la ascultarea către scaunul apostolic. După trecerea timpului însă, cînd vor fi venit la această ascultare, va trebui mănținut pe însuș principele, pe boierii, curtea și militarii în dreapta credință și ascultarea de scaunul apostolic, prin predicarea cuvîntului lui Dumnezeu în limba moldovenească». Mai adaoge încă autorul că «de și principele ar fi dispus a da acest ajutor din banii lui, nu poate

să o facă, fiind foarte strîmtorat prin marele tribut ce-l plătește Turcilor, și care se urcă împreună cu darurile extraordinare la 200,000 de galbeni ungurești pe an; apoi prin nevoia ce o are de a întreține tot deauna până la 5000 de lefegii, spre paza sa proprie. In sfîrșit mai plătește și grele camete de care totuși a început a se mîntui» [32].

Acest prețios document arată mijloacele pe care în totdeauna bisericile apusane le au pus în lucrare pentru a întoarce pe schismatici, și anume pe Romîni, la credința împărtășită de ele. Inființarea de scoli a preocupat tot deauna în primul rînd pe propagatorii acelor religiuni. Așa pe timpul lui Iacob Eraclide Despotul, așa și acuma în proiectele croite pe vremile lui Petru Schiopul. Așa în Transilvania cînd au vroit să întoarcă pe Romîni fie la bisericile reformate, luterană sau calvină, fie la biserica romană, pe timpul unirei cu ea.

Arătarea cuprinsă în memoriul reprodus, că nu numai principele era plecat către catolicism, ci însuș mitropolitul și episcopii, de și ne poate părea stranie și neașteptată, este cu toate aceste conformă cu adevărul. In 15 Octomvrie 1588 găsim o scrisoare a lui Gh. Movilă, mitropolitului Moldovei, către papa Sixt al V-le, în care îi arată toată silința ce și-a pus'o «alăturea cu Brutti, pentru a curăți de eretici biserica romană din Moldova; cere iertare pentru că nu poate merge chiar atunci spre a săruta picioarele prea sfîntului părinte, dar îi făgăduește că o va face numai decît, de îndată ce timpurile vor învoi-o [33]. In scrisoarea de recomandare a mitropolitului pentru solii sei, Ieremia Movilă și Bartolomeu Brutti, către

32. Memoriu adresat *nunciului papal din Polonia*, 1588, idem. III. p. 120.
33. Mitropolitul *Gh. Movilă* către papa *Sixt al V-le*, 15 Oct 1588. idem, p. 111.

nunciul papal din Polonia, arhipăstorul Moldovei este încă și mai lămurit. El spune reprezentantului scaunului apostolic «ca să'l recomînde către Sanctitatea Sa ca pe cel mai ascultător fiu al bisericei catolice»[34]. Această plecare a mitropolitului chiar sub autoritatea bisericei catolice se explică numai prin relațiile cele strinse dintre Movilești și Petru Schiopul, care adusese, prin pribegirea lor, pe domnul muntean în scaunul Moldovei. Totuș este sigur că numai clerul superior și boierii dregători aprobau această politică a domnului, atît de favorabilă bisericei catolice, căci numai atari elemente puteau să jărtfească interesul religios acelui politic. Poporul în deobște și clerul de jos va fi primit cu ochi răi aplecarea cercurilor conducătoare către credința străină. Dar boierii și clerul superior, compus iarăși în deobște tot din odrasle boierești, nu doară din convingere religioasă se alipise către catolicism. Amintim cu cîtă înverșunare combătuse ei pe Iacob Eraclide Despotul, pretextînd că ar primejdui credința strămună. Pe Ioan Vodă cel Cumplit îl învinuiau iarăși cu mare amărăciune că și-ar fi bătut joc de lege, însurîndu-se în postul mare. Oare cum se face de acuma în Petru Schiopul ei numai vîdeau nici o prăpastie, cînd catolicismul lucra din răsputeri tocmai la surparea credinței celei vechi? Răspunsul este tot atît de ușor de dat, pe cît el este de înjositor pentru caracterul elementelor de care e vorba. Eraclide Despotul și Ioan Vodă nu cultivau pe boieri; de aceea ei le descopereau toate neajunsurile. Petru Schio-

34. Mitropolitul *Gh. Movilă* către *nunciul papal d n Polonia*, 15 Oct 1588, idem, III, p 113: „Rogo itaque R-mam celsitudinem vestram ut per litteras suas me Suae Sanctitati commendet, ut Sua Sanctitas me dehinc pro obedientissimo filio sanctae ecclesiae catholicae habeat et agnoscet." Papa răspunde mitropolitului și episcopului Romanului Grigorie în 5 Aprilie 1580 lăudînd rîvna lor pentru biserica română. idem, III, 2, p 385.

pul se închina la ei; de aceea ei erau gata a-și lepăda și credință și lege, a se închina chiar și lui Antichrist, numai fiind că interesele lor individuale erau de minune ocrotite!

Petru Schiopul, de și se punea bine cu catolicii, nu lăsa în părăsire cultivarea stăpînilor săi, Turcii. La circonciziunea fiului sultanului Mohamed în 1586, Petru trimise acestuia un dar constînd din din 6 cupe de argint împodobite cu figuri, 9 felegiane, 9 cești, 3 cane de smalț și un lighian de argint, toate frumos și bogat lucrate. Petru hrănia niște planuri cu totul mari, pe care vroia să le realizeze cu ajutorul Turcilor. El gîndea anume să se urce în locul lui Stefan Batori, mort în Decemvrie 1586, pe scaunul Poloniei. El făgăduise anume 60 de povere de aspri beglerbegului Greciei și 40 marelui vizir, precum și un tribut însemnător anual din Polonia, dacă sultanul i-ar procura tronul acelui regat. Mai făgăduia Petru să poarte și toate cheltuelele războiului ce ar fi de trebuință a se face pentru întronarea lui Turcii, tot așa de buni politici ca și domnul Moldovei, întrase în viderile lui Petru, și se hotărise a încheia pace cu Persia, spre a avea mînile libere către Polonia[35]. Este în firea sufletelor mici de a'și hrăni iluziunile cu planuri mari, fără a se gîndi măcar la mijloacele lor de realizare. Polonia, de și redusă și dînsa aproape în vasalitatea impărăției otomane, totuși păstrase încă în mînile ei hotărîrea destinelor sale, și nu se putea cumpăra tronul ei, numai la Constantinopole, nici chiar prin aur cîntărit cu povara, precum se cumpărau și se pricupețiau acele ale țărilor romîne. Candidatura lui Petru Schiopul, nesusținută absolut de nimenea în dieta polonă, trebuia să ră-

35. Un *confident* secret către *Eyzing*, 6 Febr. 1587, idem, III, p. 94.

mînă un simplu vis, ce străbătuse un moment prin crierii domnului moldovan, și de care se molipsise o clipă și acei bolnavi de lăcomie ai nesățioșilor Turci. Aceștia trebuiră să se mulțămească a primi pe Sigismund de Svedia ca urmaș al devotatului lor supus, Ștefan Batori.

Mulțămită politicei sale de slugărie în afară față cu Turcii și cu Polonii, și de toleranță a tuturor abuzurilor comise de cei mari în contra celor mici în lăuntru, față cu boierii, Petru Schiopul izbuti a se mănținea în tron un timp neobicinuit de lung, pentru acele vremuri de schimbări prăpăstuite, șepte ani și jumătate. De aceea să se observe laudele cele nesfîrșite pe care boieriul cronicar Ureche le face despre meritele acestui domn. Mai întăi arăta că la venirea lui în domnie toți boierii îl așteptau cu dragoste, și nu fără cuvînt căci cei pribegiți în alte țări de răul lui Iancu Sasul, îndată fură iarăși miluiți cu boieriile lor; că el «era un domn cum se cade, cu de toate podoabele cîte trebue unui om de cinste, că era boierilor ca un părinte, și la mare cinste îi ținea, și din sfatul lor nu eșia[36].

Tot atît de puțin ca și boierii se arătase Petru Schiopul atît de dispus în favoarea catolicilor, din convingere religioasă. O facuse numai din interes politic, vroind să'și cîștige sprijinul Poloniei în o eventuală cădere în disgrația Turcilor. De îndată însă ce el văzu că s'a prea înaintat în această direcțiune, și că tocmai dînsa poate să-i pricinuiască căderea, el își răcește focul său pentru cauza catolică, și întorcîndu-se tocmai atunci patriarhul Ieremia din Rusia către Țarigrad prin Moldova, îl primește prea bine, și mitropolitul Gh. Movilă, urmînd și el inspirațiilor

36. *Ureche* în Letopisețe I, p. 206.

domnului, subscrie împreună cu alți arhierei ortodoxi. hotărîrea pentru înființarea unei patriarhii în Rusia (1590)[37].

Părăsirea sprijinului catolicismului din partea lui Petru Schiopul, avu însă efectul de a arunca pe dușmanii săi în acea parte, și de ai crea în țară chiar un competitor în persoana lui *Stefan Voevod*, fiul lui Alexandru Voevod, probabil Potcoavă. In fruntea acestei partizi dușmane aflăm pe mitropolitul Atanasie, urmașul lui Gheorghe Movilă în scaunul arhipăstoresc, și pe Grigorie episcopul de Roman, care scriu în 15 Iunie 1589 o scrisoare către papa Sixt al V-le, în care i se tînguesc cu amărăciune» despre apăsările și silniciile pe care le sufere țara Moldovei de la necuraților Turci, care le-au impus ca domn pe un venetic străin, care ține pe lîngă el oameni răi: Turci, Greci, Unguri și Munteni, apăsînd țara și locuitorii ei cu feliurite nedreptăți. De aceea trimit ei pe acel fiu de domn (Stefan al lui Alexandru) cu acești fii de boieri ca să roage pe papa, a ordona regelui Poloniei, să-i scăpe de sub jugul neomenos sub care stau încujbați, făgăduind papei la caz de izbîndă 50,000 de galbeni»[38]. După cît se vede însă jăluitorii însărcinase pe trimișii lor de a făgădui papei oral și unirea bisericei moldovenești cu acea catolică, făgăduință ce nu vroiră s'o pună și în scrisoarea lor, spre a nu-i da o prea mare tărie, avînd fără îndoială în gînd a nu se ține de ea. Așa în răspunsul papei la scrisoarea raportată, Sixt al V-le îi sfătuește de «a stărui în hotărîrea lor, de a nu se depărta de una sîntă biserică catolică romană, și a

37. Istoria patriarhiei de patriarhul Dosoteiu în *Melchisedek*, Relațiuni istorice despre țările romîne din epoca de la finea veacului al XVI-le și începutul celui al XVII-le, București 1882. p. 17.

38. *Stefan Vodă*, mitropolitul Sucevei *Atanasie* și episcopul Romanului *Grigorie* către papa *Sixt al V-l*, 15 Iunie 1589 Doc col. *Hurm.*, III p. 125.

păstra această credință statornic și nestrămutat». Le spune tot odată că a cerut atît regelui Poloniei cît și împăratului roman, arhiducelui Ernest, cardinalului polon Andrei Batori și cancelariului aceleiași țări Ioan Zamoischi, ca să ajute Moldovei a-și ajunge împlinirea dorințelor [39].

Ce se făcuse cu marea prietenie dintre catolici și Petru Vodă Schiopul? Ei cu papa în frunte, care pănă acuma dusese cu domnul Moldovei niște relații atît de prietinoase, să-l părăsască de odată în favoarea unui pretendent? Schimbarea va deveni înțăleasă dacă luăm în considerație, că Petru Schiopul păstrase neatinse legăturile sale cu Turcii, pe cînd noul pretendent vroia să le rupă; că acesta făgăduia chiar unirea bisericei romîne cu acea catolică, pe cînd Petru mărginise lucrarea lui numai la favorarea cultului ei; și în sfîrșit, lucru tot atît de cumpănitor și pe malurile Tibrului ca și pe acele ale Bosforului, și în conclavul lui sfîntul Petru ca și în serailiul sultanului, Stefan Vodă făgăduia papei la caz de isbîndă 50,000 de galbeni, pe cînd Petru Vodă refuzase de a da ajutorul cel mic de una singură mie, cerut de catolici, pentru întemeierea seminarului lor de la Cotnari!

Odată însă cu acest pretendent, Stefan fiul lui Alexandru, se mai ivește încă un altul, căruia Pezzen, ambasadorul imperial, îi dă numele de *Despot*.

Acesta ceruse intervenirea impăratului german în favoarea lui. Rezidentul observă impăratului că nu toți cei ce se pretind fii de domn ar avea această

---

39. *Sixt al V-le*, către mitropolitul *Atanasie* și episcopul *Grigorie*, 5 April 1520, idem, III, p. 136. Tot acolo la p. 135, 138 și 139 se află cîte-va din scrisorile papei în interesul lui Stefan Vodă. Altă scrisoare a *papei* către imp. *Rudolf al II-le*, idem, III, 2, p. 25.

însușire, și că să nu se grăbească a ajuta pe un om ce-poate nu o merită în nici o privire [40].

Chiar îndatoririle luate de Petru Schiopul asupra lui la suirea sa pe tronul Moldovei, fusese apreciate de contimpurani ca peste putință de îndeplinit, cînd de odată Turcii întețiți prin stăruințele acelui Despot, care le făgăduia sume fabuloase pentru dobîndirea Moldovei [41], cer lui Petru încă o sporire de tribut. Petru Vodă nu putea să se îndatoreasc-a la adăugirea dării regulate, întru cît avea nevoie de toate mijloacele sale spre a împărți bacșișurile trebuitoare apărării poziției sale contra concurenților ce se iviau. Așa în 1589 el trimite pe Brutti încărcat cu bani la Constantinopole spre a combate pe candidatul cel nou [42]. De abia însă fusese înlăturat Despot, cînd un alt pretendent se ivește, în persoana însuș al capu-chihaei domnului Moldovei, care oferea o jumătate de milion în aur pentru domnia țărei [43]. Nu se știe cum va fi înlăturat Petru Schiopul acest nou pericol, cînd iată că un altul răsare în dosul lui. In Mart 1591 Mihnea Vodă fiind mazilit din Muntenia, și înlocuit cu Stefan Surdul, el caută să dobîndească domnia Moldovei [44]. Nouă spaimă pentru Petru Vodă, noue goane pe la Constantinopole și noue cheltueli! Nu trecu încă nici o lună și altă spaimă se abate asupra lui Petru Vodă: un alt pretendent Lazăr, probabil vr'o odraslă din nesfîrșitele Potcoave ce se năpustise de atîtea ori asupra Moldovei, năvălește în Moldova cu

40. *Pezzen* către arhiducele *Ernest*, 14 Ian. 1590, idem, III, p. 130.
41. *Lorenzo Bernardo* către *dogele*, 27 Iuni 1587, idem, III, 2, p. 133.
42. *Giovanni Moro* către *dogele*, 25 Maiu 1589, idem, p. 139.
43. *Hieronimo Lippomano* către *dogele*, 27 Oct. 1590, idem p. 153.
44. Mai sus, p. 42, *Hieronimo Lippomano* către *dogele*, 16 Mart 1591, idem, p. 155.

oștiri rusești și căzăcești. Și de aceștia însă scapă domnul moldovan [45].

Poziția devenise peste putință de susținut, săpat și atăcat fiind din toate părțile, și supt de Turci până la sînge! Prin luna lui August 1591 Petru Vodă se rîdică cu familia lui și cu ce avea mai de preț, și fuge în Germania. Ureche, apologistul lui Petru, atribue această fugă a lui, refuzului său de a mai urca încă odată tributul țărei, nevoind zice cronicarul, să iee asupră'și blăstămul ei. Ne vine greu a crede o asemene mărinimie din partea Schiopului, el care se urcase pentru prima oară în tronul Moldovei tocmai prin o sporire de tribut, și care nu încetase în tot timpul domniei sale a întrece prin oferte pe toți competitorii săi; el în sfîrșit, fiul doamnei Kiajnei, vestita expertă în materie de cumpărări de domnie. Apoi cum s'ar împăca această mărinimoasă purtare, cu stăruințele sale la împăratul german, la Poloni și la papa de a-i mijloci iarăși și anume prin Turci, *deci prin bani*, reîntoarcerea în scaunul Moldovei [46]? Mai curînd este de admis că necontenitele săpări a le tronului său prin numeroșii pretendenți, să nu-i fi inspirat credința că Turcii nu'l mai vrau, și să nu se fi temut ca într'o zi să fie dus la Constantinopole, unde putea să peardă, nu numai tronul, dar încă ceva la care ținea mai mult, viața lui. Petru Schiopul, după ce rătăcește în zădar pe la mai multe curți europene, pentru a dobîndi reîntronarea lui, se oprește la Innsbruck, unde moare de boală și bătrînețe după anul 1593, în care găsim ultima lui amintire [47].

---

45. *Stanislau Golski* către *Petru Vodă*, 12 Maiu 1591. idem. III, p. 149 *Ureche* in Letopisețe, I, p. 204.

46. Vezi stăruințele sale în mai multe rapoarte ale ambasadorilor puterilor străine din anii 1591, 1592 și 1593, în Doc. col. *Hurmuzaki*, III, p. 152, 155, 158, 159, 162, 163, 166, 167, 169, 170. 171 și 176 și IV, 2, p. 156.

47. *Thomas Contarini* c. dogele, 8 Oct. 1593, Docum. col. *Hurm*. III, 2, p. 33: Si ritrova presso l'altezza dell' Archiduca in Inspruch il principe

Emanoil Aron, 1591—1593. Domnia Moldovei rămânînd vacantă prin fuga lui Petru, să ivesc o sumă de concurenți, aterdisînd care de care mai strașnic pentru dobîndirea ei. Sumele oferite pentru acest scop ajung la niște cifre ce ar părea fabuloase, dacă nu ar fi arătate de marturi contimpurani din cei mai vrednici de credință. Mezatul rămîne asupra unui pretendent pe care un document german îl numește *Emanoil*, iar altul venețian *din aceiași dată*, și care nu putea avea în videre de cît aceiași persoană, îi dă numele, pe care îl are și în cronicarul Ureche, de *Aron*. Documentul german ne spune că acest pretendent era «de rasă evreiască» [48]. Noi îl vom numi, spre deosebire de Petru Aron, predecesorul lui Stefan cel Mare, cu ămbele sale nume: *Emanoil Aron*. El pretindea că ar fi fiu de domn, lucru ce s'ar putea împăca cu evreismul său, după cum și la Ioan Vodă cel Cumplit, faptul că era fiu de domn nu impedeca armenismul său, anume după mumă-sa. Haidenstein, scriitor contimpuran, îl arată însă că ar fi fost un rîndaș de grajdiuri la un boier, și că uzurpase, nu se știe prin ce imprejurări, titlul de boier [49]. Ori care ar fi originea și starea acestui pretendent, ceea ce este sigur sunt promisiunile sale

---

Pietro di Valachia, et essendo veechio et indisposto, con suo solo figliuolo di tenera eta"

48. *Pezzen* c. Arhid. *Ernst*, 12 Sept. 1591, idem, III, p. 153: „In mittels ist ainer mit namen *Emanuel. di Razza Hebraica* durch des sulthani hoggia, durch dem Mufti und fürnemblich durch ainen ansehnlichen Iuden Solomon Tedeschi genant, waivoda der Moldau geworden". Comp. *Leonardo* c. *dogele* din 12 Sept. 1591, idem, IV, 2, p. 156: „Il principato dopo molta concorenza e stato concesso a *Aron*, favorito dello agente d'Inghilterra." Originea evreiască a lui Aron ar răsări din nnmele său de Aron și din altul pe care i-l dă papa Clement al VIII-le. in instrucțiile sale către *Alexandru Comuleu*, trimis în solie la Cazaci, 10 Noembre 1593, idem, III, 2, p. 38: *Abraham*, și mai caracteristic evreesc. Se vede însă că Aron era botezat și devenit creștin, de oare ce el ridică mănăstirea Aron Vodă de lîngă Iași. *Ureche*, Letopisețe, I. p. 209. Comp. *Melchisedek*. Notițe istorice și arhiologice, p. 285.

49. *Engel*, Gesch. der Moldau, p. 233.

de 400,000 de mii de galbini sultanului, 50,000 vizirului și încă alți 150,000 către mai multe personaje influente, din care o parte și ambasadorului englez, care îl sprijinise, și garantase pentru el la mai mulți giuvaergii, între alții unuia Elman, care procurase pretendentului, un inel de briliant de 11,000 și un colet de smaragde de 25,000 de galbeni, daruri pentru sultanele haremului [49].

Pentru a întimpina aceste și încă alte nenumărate cheltueli, el este nevoit să împrumute de la cămătarii din Constantinopole, care practicau asemenea daraveri ca o meserie obicinuită, după cum spun rapoartele contimpurane, până la un milion de galbini cu procente neauzit de mari, care sumă nu trebue să ne pară exagerată, dacă socotim și dobînzile capitalizate de mai înainte, după cum se obicinuia [50]. Fiind însă că disproporția cea mare între suma dată sultanului și acea pe care o luase vizirul nemulțămise pe acest din urmă, apoi el stîrni greutăti lui Aron, cînd fu să plece către Moldova. Candidatul izbuti să înfrîngă împotrivirea vizirului cu ajutorul sultanei valide, căreia padișahul îi dăruise tot ce era să iee de la pretendentul moldovan [51]. Astfeliu Aron

49 Murind Elman, moștenitorii lui fac proces ambasadorului pentru plată. Vezi mai multe acte relative la acest proces in Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 177, 179 și 182.

50. Pe lîngă rapoartele citate in nota 48 mai vezi și raportul lui *Lorenzo Bernardo* c. *dogele*. 16 Noemvrie 1591, idem, p. 158: „E partito questo novo principe di Bogdania lasciando qui debito di un million di oro, parte al gran signore et alli grandi della Porta et parte a particolari, per robbe totte a grandissimi interessi, et però parte con lui un chiaus, il qual habbia da assister colla persona sua fino che cavera de popoli almeno tanto, che sia pagata sua Maesta et li principali di questo governo. Hora pensino le Eccellenze Vostre a che termine di ruina et disperatione sarano ridotte quelle misere genti dalle de quali finalmente si haverà da cavar questo e molto altro denaro per questa causa."

51. *Lorenzo Bernardo* c. *dogele*, 2 Noemvrie 1591. Col. lui Traian, 1876, p. 286. Această depeșă nu se află reprodusă în Colecția documentelor *Hurmuzaki*.

putu purcede din capitala imperiului turcesc spre a se arunca ca un lup flămînd asupra țărei ce îl aștepta cu cea mai mare îngrozire. Și într'adevăr că avea de ce; căci împreună cu el și cu ceaușul ce-l întovărășia, năvăliră în Moldova o droae nesfîrșită de Turci, creditori de ai lui, care veneau spre a-și lua banii împrumutati domnului din spinarea ticăloșului norod. Creditorii temîndu-se de neplată, însoțeau pe dabilari prin ținuturi, storcînd prin cazne bani de la locuitori. Văzînd însă Aron că nu va putea izbuti a se plăti prin mijloacele obicinuite, orînduește ca să se ice de tot omul cîți erau în toată țara, cîte un bou, și trimite pretutindene Turci care să strîngă această dare ne mai pomenită, ce întrecea chiar pe acea impusă de Iancu Sasul. Pentru a împlini poronca în toată asprimea ei, se luau de la cei ce aveau mai mulți și pentru acei ce erau lipsiți [52].

Domnul care înspăimîntase țara prin aceste jafuri neauzite, se încunjură de o gardă de lefegii străini, Unguri, pe care îi așază chiar în palatul său, spre a-i avea fără încetare lîngă el. Și măsura era destul de înțăleaptă; căci în curînd stoarcerile lui provocară o răscoală în ținuturile Orheiului și a Lăpușnei, care-și puseră în frunte pe un tînăr princepe numit Ionașcu, căruia îi dădură și numele de Bogdan.

Aron înainte de a pleca contra răsculaților, pune să taie pe trei boieri mari de la curtea lui, învinuindu-i că ar fi în înțelegere cu aceia, anume pe marele vornic Baluș, pe logofătul Trotușanu și pe vornicul Paos, numind în locul lui Trotușanu pe Ureche mare logofăt. Oștirile se întîlniră dincolo de Prut, pe afluentul Nistrului, Răutul, unde Aron bătu pe răsvrătitori, prinse pe domnișor, îi tăie nasul, și'l trimise

52. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 206.

într'o mănăstire. După aceea începu o răsbunare fioroasă, nu numai contra acelora care-l combătuse, dar și în contra rudeniilor lor, fără deosebire de vinovați sau nevinovați, răsbunare cu atîta mai dorită de domn, cu cît confiscarea averilor, ce era o urmare neapărată a pedepsei pentru trădare, mulțămea nesfîrșitele nevoi de bani ale domnului[53]. Intre jărtfele căzute se numeră și Bartolomeu Brutti, pîrît la principele că ar întreținea o corespondență dușmănească lui, cu Polonii, pîră sprijinită cu o scrisoare închipuită ca făcută din partea lui Brutti către Poloni, în scopul de a restabili pe fostul domn Petru Schiopul. Cauza adevărată a uciderei lui Brutti era dorința domnului de a scăpa de un creditor supărător, căruia Aron datorea bani încă de la suirea lui scaun[54].

Turcii tolerau toate fără de legile până ce se întîmpla vre o răscoală; căci turburările puteau provoca amestecul puterilor străine și încurca pe Poartă în răsboaie. De aceea ea mazilea în totdeauna pe domnul ce avea nenorocirea a provoca turburări, cu toate că niște asemenea erau stîrnite tocmai prin nesațul ei de bani, împingînd pe domn la jaful și despoierea poporului.

Nu erau domnii atît de răi pe cît îi făceau împrejurările, și însuș Aron arată prin politica urmată de el, că ar fi fost bucuros de a găsi un sprijin în contra Turcilor. Așa el scrie în două rînduri Papei, spre a-l încredința despre simțimintele sale de res-

---

53. *Ureche*, l. c. confirmat prin raportul lui *Marco Zane* c. *dogele* din 27 Iunie 1592. Docum. col. *Eurm.*, IV, 2, p. 161: „Di Bogdania vi son avisi di qualche rivolutione per le gravezze et estorsioni grandissime che patiscono quelle genti, essendo li populi tanto esausti che a pena possono contenersi in vita."

54. *Marco Zane* c. *dogele* 18 Iulie si 14 August 1592, idem, p. 162—163. Comp. *Bielski* în Arh. ist., I, 1, p. 175.

pect către religia catolică, declarîndu-i că-l recunoaște drept adevăratul urmaș al lui Sf. Petru. Papa trimite la el pe un călugăr, Don Alesso, căruia Aron îi destăinuiește chiar dorința lui de a videa formîndu-se o ligă spre a alunga pe Otomani din Europa și Constantinopole. Tot pe atunci relațiile între Turci și împăratul german înăsprindu-se din ce în ce, și războiul așteptîndu-se a isbucni din zi în zi, Aron trimite un sol la curtea acelui împărat, oferindu-i toate slujbele sale, cu singura condiție de a găsi o scăpare în împărăția lui, cînd s'ar întîmpla să fie alungat din Moldova. Impăratul consimte la cererile domnului, și ambasadorul lui pleacă din Praga încărcat cu daruri. Documentul de la care împrumutăm aceste știri, adauge că «această purtare nu ne a părut nici odată sinceră; căci avem știință că Aron adunase mari bogății, și că el nu are altă dorință de cît a părăsi țara și a se pune în siguranță, înainte ca barbarii în lăcomia lor să-l fi despoiet [55]. Această judecată este nedreaptă; purtarea ulterioară a lui Aron și răscoala lui în contra Turcilor alătururea ou Mihaiu Viteazul, în timpul domniei sale de a doua, o dovedesc.

Aron fiind depus din pricina răscoalei întîmplate pleacă spre Constantinopole, însoțit de năvala de creditori care-l întovărășise la venire, și care mergeau și ei la Poartă, să stăruiască pentru reîntronarea lui, de oare ce în scurtul timp cît stătuse el domn, nu putuse a le plăti datoriile, cu toate lăudabilele lui silinți de a le istovi [56].

---

55. Instructione a M-re *Visconti* Vescovo di Cervia, mandato nunzio al Transilvano, document descoperit de D-l *V. A. Ureche* in bibl. din Madrid. Arh. ist., I. 2, p. 151.

56. *Ureche*, Letopisețe, I, p. 207 confirmat de raportul lui *Marco Zane* c. *dogele*. 18 Iulie 1592. Doc. col. *Hurm*., IV, 2, p. 162.

In timpul mazilirei sale, se ivesc încă doi pretendenți, unul Alexandru susținut de Ienicerii din Constantinopole cărora le făgăduise un mare bașiș și un altul Petru ce era sustinut de Cazaci care izbuti pentru un moment a pune mîna pe Iași și a alunga de aici pe ciaușul turc ce mazilise pe Aron, și căuta de trebile țărei până la rînduirea altui domn. Sultanul însă roagă pe Sigismund Batori să alunge pe Petru, ceea ce domnul Transilvaniei îndeplinește prin Gaspar Sibrik [57], iar tronul Moldovei, față cu interesele cele mari bănești a le Turcilor creditori, este înapoit lui Aron, care mazilit în Iunie 1593 se întoarce în scaun după două luni, în Septemvrie aceluiași an.

Domnia lui de a doua, în care el se răscoală în contra Turcilor alăturea cu Mihaiu Viteazul, și care ține până la 1595, va afla expunerea ei în acea a istoriei eroului muntean.

Dacă privim îndărăt la perioada istoriei moldovenești strecurată de la Petru Rareș până la timpul la care am ajuns, găsim că de și Moldova se mănținu-se în o neatîrnare aproape deplină de stăpînirea turcească până la a doua domnie a lui Petru Rareș, ea întră de acolo tot mai mult în șivoiul supunerei otomane până cînd sub Petru Schiopul și mai mult încă sub Aron tiranul ea ajunge în starea degradată și înjosită în care o precedase Muntenia. Intr'un chip fatal, neatîrnarea odată perdută, supunerea trebuia să se prefacă în robie. Cu toate aceste am văzut că Moldova își păstrase încă vechea ei virtute care se arătâ la lumină sub domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit, cînd bărbăția țaranului Moldovan, sub conducerea

57. *Joannis Decii Baronis*, commentarium de rebus hungaricis in Mon Hungariae historica, scriptores XVII. p. 39.

unui căpitan viteaz, pusese iarăși în cumpănă stăpînirea otomană. Aceeași primejduire a ei era să se producă, cu o și mai mare violență prin silințile unui altui erou, Mihaiu Viteazul al Munteniei, la a-căruia istorie trebue să pășim [58].

58 Adăogim că în Domnia a doua a lui Petru Schiopul s'au încheiet între Moldova și Anglia un tratat de comerț în 27 August 1588, prin ambasadorul reginei Elisabeta *William Harrebone* care trecu înadins spre acest scop pe la curtea moldovenească. Tratatul a fost publicat în o colecție de acte diplomatice engleză făcută în 1599 de *Hacklyit*, II, p. 290. El a fost descoperit și dat la lumină peniru prima oară în România de Dl Th. Codrescu în vol. IV al Uricariului, p. 394. Prin acest tratat Petru Schiopul învoește supușilor englezi liberul comerț în țara lui avînd a plăti o vamă de 3%.

CAPUL II (V)

DOMNIA LUI MIHAIU VITEAZUL

1593—1601.

I

LUPTELE CU TURCII

1. MIHAIU OCUPĂ TRONUL.

Căderea ţărilor romîne sub Turci ajunsese atît de jos încît nu se putea cobori mai tare. Se vorbea chiar prin Constantinopole despre hotărîrea luată de sultan de a le preface în paşalîcuri turceşti, după cum îl sfătuise Mihnea. Era însă învederat că o asemene măsură trebuia să sece sau cel puţin să reducă mult izvorul bacşişurilor primite de Turci din aceste ţări, şi de aceea vorba rămînea numai vorbă. Această măsură trebuia după gîndul Turcilor să se îndeplinească «îndată ce voevozii *actuali* ai Moldovei şi Valahiei îşi vor fi plătit tributul, şi dările extraordinare»[1]. Fiind însă că domnii se schimbau

1. *Pezzen* c. *Arh. Ernest*, 23 Sept. 1591. Documente, col. *Lurm*, III, p. 154. „und Sultanus resolvirt so balt diser aus der Moldau und der Waywoda Valachiae ir ordinarj tributt und extraordinarj zusagen völlig bezahlt alsdann in gemelten zwaien Ländern Beglerbegen und ein turggisch Regiment einczuseczen.“ Mai vezi şi un alt raport al aceluiaşi ambasador din 16 Noemvrie 1591, idem, p 159

fără încetare: abie unul adusese poclonul, și iată că alt datornic era în locul lui, apoi planul Turcilor se tot amîna, fără a se mai pune nici odată în lucrare.

De și țările romîne nu puteau fi expuse pericolului unei ocîrmuiri turcești, care ar fi fost în potriva interesului apăsătorilor, totuș starea lor ajunsese astfeliu că existența poporului era amenințată. Dacă ar fi fost prefăcute în pașalîcuri s'ar fi compromis viața morală a poporului; religia lui ar fi fost, dacă nu înlocuită, cel puțin ciuntită; clasa înaltă a societății ar fi trecut la mahomedanism și ar fi deprins cu desăvîrșire obiceiurile și limba turcească, după cum se petrecură lucrurile cu Bulgarii și Albanejii [2]; în starea lui economică însă poporul romîn ar fi fost cruțat, ca supus direct al Porței, ne avînd ea interes a'l aduce la sărăcie.

Astfeliu însă cum era considerat poporul romîn, ca niște ghiauri buni de exploatat, jafurile și despoierea ajunsese atît de departe încît amenința să ripească cu totul poporului mijloacele de traiu, și să-l expună a peri de foame sau a fugi în alte țări, pentru a-și mîntui bîntuita existență.

Am văzut într'adevăr unde ajunsese domniile romîne. Erau curat vîndute celui ce da mai mult. Se grămădeau la cumpărarea lor toți veneticii din lume, dîndu-se drept fii de domni, titluri ce nu se cerceau de loc, de îndată ce erau însoțite de numeroase pungi de bani. Acești pretendenți, cum observă un contimpuran, «aveau puțin de pierdut, căci ei puneau în cumpănă numai sudoarea și sîngele sărmanului popor. Dacă izbutiau a încăpea în domnie, atunci stă-

2. Pentru Bulgari vezi *Iirececk*, Geschichte der Bulgaren, p. 393: „Einen christlichen Adel giebt es jetzt in Bulgarien nicht. Viele Bojarenfamilien haben den Islam angenommen."

fără încetare: abie unul adusese poclonul, și iată că alt datornic era în locul lui, apoi planul Turcilor se tot amîna, fără a se mai pune nici odată în lucrare.

De și țările romîne nu puteau fi expuse pericolului unei ocîrmuiri turcești, care ar fi fost în potriva interesului apăsătorilor, totuș starea lor ajunsese astfeliu că existența poporului era amenințată. Dacă ar fi fost prefăcute în pașalîcuri s'ar fi compromis viața morală a poporului; religia lui ar fi fost, dacă nu înlocuită, cel puțin ciuntită; clasa înaltă a societății ar fi trecut la mahomedanism și ar fi deprins cu desăvîrșire obiceiurile și limba turcească, după cum se petrecură lucrurile cu Bulgarii și Albanejii [2]; în starea lui economică însă poporul romîn ar fi fost cruțat, ca supus direct al Porței, ne avînd ea interes a'l aduce la sărăcie.

Astfeliu însă cum era considerat poporul romîn, ca niște ghiauri buni de exploatat, jafurile și despoierea ajunsese atît de departe încît amenința să rîpească cu totul poporului mijloacele de traiu, și să-l expună a peri de foame sau a fugi în alte țări, pentru a-și mîntui bîntuita existență.

Am văzut într'adevăr unde ajunsese domniile romîne. Erau curat vîndute celui ce da mai mult. Se grămădeau la cumpărarea lor toți veneticii din lume, dîndu-se drept fii de domni, titluri ce nu se cerceau de loc, de îndată ce erau însoțite de numeroase pungi de bani. Acești pretendenți, cum observă un contimpuran, «aveau puțin de pierdut, căci ei puneau în cumpănă numai sudoarea și sîngele sărmanului popor. Dacă izbutiau a încăpea în domnie, atunci stă-

2. Pentru Bulgari vezi *Iirecek*, Geschichte der Bulgaren, p. 393: „Einen christlichen Adel giebt es jetzt in Bulgarien nicht. Viele Bojarenfamilien haben den Islam angenommen."

teau în ea un restimp oare care, storcînd poporul prin mijloacele cele mai tiranice, pentru ca apoi, cînd vor fi alungaţi, să le rămînă cu ce lupta pentru a redobîndi tronul, sau cel puţin să ducă în mazilirea lor o viaţă plăcută» [3]. Banii daţi Turcilor fiind luaţi pe împrumut cu camete care adeseori întreceau capitalul, creditorii turci, ştiind cît de riscate erau asemene daraveri, însoţiau totdeauna pe domn în principat, spre a pune care de care mai întăi mîna pe banii adunaţi. Ei întovărăşiau pe dabilari prin ţinuturi, şi scoteau banii de la oameni, supunîndu-i la torturi cumplite; apoi se luau de la sumele încăsate la ceartă cu hamgerul în mînă, ucigînd pe stringători şi apoi măcelărindu-se între ei. Creditorii domnilor anteriori rămîneau în ţară pe lîngă domnii ce veniau în urmă, şi care se legase a răspunde datoriile detronatului; creditorii mai vechi pretindeau ei a fi plătiţi întăi din banii ce întrau în vistierie, ca unii ce ar avea întăietatea; acei personali ai domnului nou cereau la rîndul lor preferinţa plăţei, şi scenele crîncene petrecute prin districte înaintea dabitorilor, se repetau în capitală la uşa vistieriei. Cete, cete, umblau creditorii diferitelor domnii în preajma haznelei publice, şi cînd sosia vre o ladă cu bani, se repeziau asupra ei ca nişte lupi flămînzi, sfăşiindu-se între ei, ucigîndu-se, dînd foc caselor unde se adăposteau şi expunînd întregul oraş la pericolul nimicirei. Această apăsare ne mai pomenită a Turcilor, devenia îngreuitoare mai ales pentru domni şi clasele conducătoare; caci sărmanul popor, în fatalismul seu mîngîetor, îşi zicea: «aşa trebue să fie». Domnii mai ales, care nu mai puteau birui a sătura lăcomia păgînă, şi cu toate jafurile lor de abia izbuteau a-şi aduna un mic comînd pentru zilele de

3. *Pezzen* către *Arhid. Ernest*, 24 Ian. 1590, Doc, col. *Hurm.*, III, p. 131.

urgie, trebuiau să fie cu deosebire nemulțămiți cu acest regim îngrozitor. Așa am văzut cum Petru Schiopul însuș, cel deprins la cumpărări și bacșișuri de muma lui, vestita meșteră în arta corumperei, doamna Kiajna, de la o vreme ne mai putînd opune pungi tot proaspete numerosilor pretendenți ce se năpustiau asupra domuiei lui, se hotărește a părăsi scaunul mult iubit. Atît el cît și Sasul și Aron caută sprijin la puterile catolice. Dar ce puteau face aceste cînd însuș împăratul Germaniei era tributar împărăției turcești ; cînd Polonii căzuse pănă într'atîta sub Otomani încît să-și primească regii din mînile lor? Ori ce sprijin exterior era zădarnic ; numai pe Turci se puteau răzăma domnii, și Turcii cereau bani necontenit, fără încetare și fără răgaz.

In lungul șir al domnilor ~~mișci~~ ~~ce se urmează~~ pe tronul țărilor romîne, se întîlnesc în rari zestimpuri cîte o excepție, care strălucește cu atît mai viu, cu cît mai negru este fundul pe care se arată.

Am văzut în Moldova figura eroică a lui Ioan Vodă cel Cumplit, care opune ascuțișul săbiei sale nesăturatei lăcomii turcești, și rîdică pentru un moment iarăși moralul țărei, ce părea pierdut pentru totdeauna.

O nouă flacără și mai vie era să izbucnească din Muntenia, un nou erou, cel de pe urmă, care era să arunce spada lui în cumpăna cu care Turcii cîntăreau aurul țărilor romîne, și apoi după ce și dînsul, ce mai făcu ultima opintire pentru a înlătura de pe grumazii lor jugul neomenos, va fi dispărut de pe scena lumei, ele erau să cadă iarăși fără apărare în ghiarele răpitorilor, asemene celui ce înecîndu-se mai rîdică odată mîna asupra valurilor ce il înghit. Acest de pe urmă și strălucit product al vitejiei românești fu Mihaiu Viteazul.

Mihaiu al II-le[4] **Viteazul, 1593—1601**, era fiul lui Pătrașcu cel Bun și fratele lui Petru Cercel, odraslă din marele și răsboinicul neam al Drăculeștilor și coborîtor direct al lui Mircea cel Mare și Vlad Țepeș[5]. Muma lui era o greacă *Theodora* acărui frate *Ianc* așăzat în Muntenia, se căsătorise aice și obtinuse mai multe dregătorii însemnate în timpul domniilor anterioare[6]. Astfeliu el fusese sub tatul lui Mihaiu, Pătrașcu cel Bun, postelnic mare, sub Petru Cercel vistiernic mare și chiar ajunsese în domnia lui Mihnea al II-le a fi ban de Craiova și capuchehaia în Constantinopole. Mosul proteguind pe nepot în timpul băniei sale, procură lui Mihaiu isprăvnicia județului Mehedinți. Mai tîrziu între 1586

---

4. Mihail 1 este fiul lui Mircea. Vol. II, p. 118.

5. Iată genealogia lui Mihai Viteazul:

Mircea cel Mare, 1386–1418
Vlad al II-le Dracul, 1430–39; 1442—46.
Vlad al IV-le Țepeș, 1456—1462; 1476.
Vlad al VI-le Calugărul, 1481—94
Radu al V-le Călugărul, 1521—23
Pătrașcu cel Bun, 1554—57.
Petru Cercel 1583—85 | Mihaiu Viteazul 1593—1601

Comp. mai sus, p. 7 și Vol. II, p. 123, 276, 425, 484 și 500.

6. *Walter*, Brevis rerum ab illustrissimo Mihaele, Moldaviae Transalpinae sive Walachiae palatino gestarum descriptio in *Papiu Ilarian*, Tesaur de monumente istorice, I, p. 9: „Ad quod institutum certius obtinendum *avunculus erat matris frater gente Graecus* qui et ipse antea dicto Bahni officio (ban de Craiova) functus erat." Un raport venețian a lui *Marco Zane* c. *dagele* din 6 Septemvrie 1 93 (Documente, col. *Hurm.*, III, p 457), face din eroare pe Mihaiu fiul lui Iane: „essendo stato sostituito un figliuolo che fu del Bano, agente di questo Voivoda (Alesandro)."

și 1590, întîlnim pe Mihaiu ca agă întâi, apoi ca stolnic. In sfîrșit sub Alexandru al III-le, Mihaiu ajunge chiar la bănia Craiovei, cedată lui de moșul său. Iane era ca toți Grecii un intrigant de frunte, «cel mai mare trădător ce au existat vre odată pe pământ,» cum îl numește ambasadorul Pezzen. El ajunsese a fi capuchehaia ămbelor țări romîne, păstrînd cu toate aceste, după ordinul vizirului, pentru cît va timp posturile de ban al Craiovei în Muntenia și de mare vistiernic în Moldova, trecîndu-i prin mîni toate sumele enorme plătite de Mihnea al II-le, pentru omorirea lui Cercel, și acele date de Petru Schiopul din Moldova pentru răspingerea competitorilor săi[7], bine înțăles nu fără a se înfrupta și el din aurul ce curgea prin mînile sale către pungile turcești. După ce puse în Muntenia pe Ștefan Surdul și pe Alexandru al III-le, Iane se gîndi că au venit timpul să-și aducă aminte și de familia lui, de nepotul său Mihaiu, căruia îi cedase pe timpul lui Alexandru banatul Craiovei. El începu deci a unelti la Poartă în favoarea rudeniei sale, spre a-i da scaunul domniei.

Mihaiu în acest timp pregătea spiritele în țară pentru primirea stăpînirei sale. De și așăzat, el neam al Drăculeștilor în anticul scaun al familiei Băsărăbeștilor, banatul Craiovei, în sinul boierimei ce apărase altă dată cu atîta îndărătnicie drepturile acelei linii a familiei domnitoare, totuș izbutește a-și crea o puternică partidă, care în ascuns doria suirea lui în scaunul Munteniei. Știm că aceste doue mari partizi ale Drăculeștilor și Băsărăbeștilor se desfăcuse cu timpul, sub apăsarea turcească, încît ele perduse conștiința interesului teritorial ce altă dată le desbinase.

7. *Pezzen* către *Arhid. Ernest* 15 Ian. 1590. Doc. col. *Hurm.*, III, p. 131—132.

De acéea nu este mai extraordinară sprijinirea lui Mihaiu de boierimea olteană, de cum fusese mai înainte acea a lui Radu Paisie[8], cu atît mai mult că Mihaiu prîn ocîrmuirea întocmită de el anume pe înțălepciune, apăra Oltenia pe cît putea de jafurile și despoierea cărora era expusă Muntenia Mare. Pe lîngă această ocrotire a supușilor săi, el se arăta judecător drept în pricinile deferite autorității lui, bun și îndurător față cu cei ce-i greșise, darnic și generos către toți fără deosebire, încît prin o atare purtare prea bine calculată, el atrase în curînd inimele tuturor celor pe care îi revolta neomenia și cruzimele Moldovanului Alexandru Bogdan, a veneticului străin după ideile de atunci, ce ședea pe scaunul Munteniei.

Atît apucăturile lui Mihaiu cît și uneltirile ce se urziau la Constantinopole treziră pe domn din nepăsarea lui. In repejunea cu care se rosteau pe atunci judecățile, mai ales în materie de trădare, Mihaiu fu judecat și osîndit, înainte chiar de a se fi putut gîndi a-și pune viața la adăpost. El fu prins și adus înaintea domnului înfuriat, care hotări numai decît să scăpe prin moarte de acest competitor periculos. In ziua fixată pentru executare, Mihaiu fu scos din temniță și urmat de o mulțime imensă, atrasă de marele seu nume, fu îndreptat către locul osîndei. In drumul său el trecu pe lîngă biserica Albă și fiind pe vremea liturghiei, ceru învoire să se închine, ceea ce i se încuviință. Aice făgădui el sfîntului Neculai că de'l va mîntui, va face o mănăstire pe numele lui. Biserica fu rîdicată în urmă, și există și astăzi sub numele de *Mihaiŭ Vodă*.

Calăul ce trebuia să lovască pe Mihaiu era un țigan, fost rob al său, căruia Mihaiu într'un rînd îi

8. Vol. II, p. 495.

seăpase viața. Fiind țiganul cam amețit de băutură și intimidat de figura cea impunătoare a jărtfei sale; mintea lui apoi înferbîntată făcînd să-i apară îngrozitoare omorîrea fostului său stăpîn și mîntuitor vieței, el lepădă din mîni securea și o rupse de fugă. Un strigăt de bucurie izbucni din piepturile tuturor, și lumea bigotă a timpului nu lipsi a vedea în această împrejurare o vroință dumnezeească. Toți boierii se duseră la domn și'l rugară să ierte pe Mihaiu. De și domnul trebuia să simtă cît de mult cîștigase popularitatea lui Mihaiu prin această împrejurare, el fu nevoit să facă boierilor pe voie, cu atîta mai mult că, cuprinși de o teamă superstițioasă, nu se află nimine care să iee locul călăului. Petru Armanul (Ormeny), ce au servit mai tîrziu pe Mihai Viteazul ca general și diplomat, și care istorisește această împrejurare după spusa unor marturi oculari, o asemănează cu scena petrecută între Marius și Cimbrul ce refuză să tae pe destrugătorul neamului său [9].

De și în aparență fusese iertat de Alexandru, Mihaiu știea că, mai ales după cele întîmplate în ziua executărei, domnul nu putea să-l uite, și că viața lui va fi tot-deauna în pericol. El părăsește deci bănia Olteniei, în care Alexandru pentru a-l adormi mai bine, îl restituise, și fuge în Transilvania la Sigismund Batori, domnul acelei țări. Vărul lui Sigismund, Baltazar, ce era în bune relațiuni cu Vizirul cel mare, Sinan-pașa, dă lui Mihaiu o recomandație către acela și alta către sir Eduard Burton solul reginei Angliei Elisabeta, ce avea, din cauza stăpînei sale, mare vază la Poartă. Mihaiu se duce la Constantinopole, unde începe a stărui fățiș pentru căpă-

9. *Petru Ormeny* in *Bălcescu*, Mihaiu Viteazul. Ed Academiei, București 1878. p. 30. Ediția Academiei nu știm din ce pricină, nu reproduce noatele Bălcesculuĭ. Scrierea se află redată împreună cu noatele în Revista Română 1861, însă numai până la sfîrșitul cărței a II-a.

tarea domniei, sprijinit fiind și de partida lui din Muntenia, care trimite îndată după sosirea lui în capitala imperiului otoman o deputație acolo, însărcinată a aduce plîngerile țărei contra domniei jăfuitoare a lui Alexandru. Recomandațiile și plîngerile erau însă numai un mijloc de a pregăti pe Turci pentru atacul decisiv ce trebuia să se facă cu punga în mînă, cea mai strașnică armă ce au fost întrebuințată vre odată în contra Osmanliilor. Mihaiu urmînd obicciurilor și sistemului admis, ie mai ales pe garanția moșului său Iane, 400,000 fiorini de la Turci, Greci și Evrei, cu camăta tradițională, din care dă numai vizirului Sinan-pașa 200,000 de galbeni: iar restul îl dădu sultanului, validelei, beglerbegului Greciei și la alți oameni influenți de la Poartă. Intre altele făgăduește și medicului Evreu al lui Sinan-pașa 4000 de taleri, pentru care îi dă un înscris. In 1595 după răscoala lui Mihaiu, Evreul lacom de bani nu se teme a veni în Muntenia spre a cere plata datoriei. El este însă reținut ca prins de Mihaiu [10].

Astfeliu izbuti și Mihaiu Viteazul a obținea domnia pe calea obicinuită a darurilor și cumpărărei. Dar nu întra în sistemul lui de a o mănținea prin aceleași mijloace. El vroise numai să'și deschidă porțile tronului Munteniei, pentru a putea apoi arăta Turcilor de pe înălțimea lui că încă mai trăiau oameni în țările romîne. Alexandru se retrase la Constantinopole, de unde mai tîrziu pe cînd norocul surîdea lui Mihaiu, el ne mai trăgînd nădejde a se urca înapoi în tronul Munteniei, începe a intriga contra lui Ieremia Movilă domnul Moldovei, care pen-

10. Extrase din analele lui *Fugger* aus Coscha vom 1 Marty anno 1595. Doc. col. *Hurm.*, III, p 128 Pentru darurile date Turcilor vezi *IV. Bethl n.* Historia de rebus transilvanicis, IV. p. 274—277.

tru a scăpa de el, cumpără moartea lui de la Turci. Alexandru este ucis în Duminica Floriilor 1597 [11].

La răsturnarea lui Alexandru mai contribuise încă o împrejurare, anume între creditorii lui erau și mai mulți ieniceri, care petreceau în Muntenia comițînd cîte neorînduieli toate. Unul din ei se întîmplă să fie ucis în timpul unei bunte făcute de ei, de un soldat al domnului, «de care lucru simțîndu-se atins întregul corp al Ienicerilor, ceru a lui destituire» [12].

Mihaiu vine în Muntenia pe la Iulie 1593 [13], fiind foarte bine primit de poporul întreg. Pe lîngă însușirile caracterului său, chiar și chipul lui era ademenitor. De o statură proporționată, fire vînjoasă și puternică, cu o figură frumoasă încadrată în o plină barbă neagră, cu o privire impunătoare, era unul din acele tipuri care lovesc la prima videre și lasă adînc în suflet o neștearsă întipărire [14]. El era în toată puterea lui cînd urcă treptele tronului muntean, în vrîstă cel puțin de 35 de ani, dacă ne amintim că tatul său Pătrașcu murise în 1558 [15].

---

11. *Walter*, l. c. p. 10.
12. *Marco Zane* c. *dogele*, 6 Sept. 1593. Doc. col. *Hurm.*, III, p. 457.
13. Un raport venețian din 9 lunie 1593, (idem p. 457). conține relația despre deputația boierilor munteni contra lui Alexandru, care era deci încă domn în acea lună. Raportul din 6 Septembre 1593 (nota precedentă) arată pe Alexandru ca înlocuit. Bălcescu, l. c. p. 32 dă numai anul suirei lui Mihaiu în tron, 1593, nu și luna.
14. *Walter*, l. c. p. 8; descriere corespunzătoare cu portretul lui Mihaiu.
15. Mai sus, p. 8.

2. LEGĂTURILE PREGĂTITOARE RĂSCOALEI

Tocmai pe cînd Mihaiu punea mîna pe tronul Munteniei, un nou războiu se aprindea între Turci și Austriaci, în care Mihaiu trebuia să intervină cu atîta energie.

De la cucerirea Ungariei prin bătălia de la Mohaci (1526) și mai ales de la înființarea pașalîcului de Buda (1541) mai nu trecea o zi fără ca să se întîmple frecări dușmănești între Turci și împărăția germană. Turcii cu firea lor sălbatecă și prădătoare nu se puteau reținea de a năvăli peste granițele lor și a duce pustierea în sinul imperiului; iar Germanii la rîndul lor, spre a răsbuna asemene acte de vandalism, nu scăpau nici un prilej de a prăda și bate pe Turci. De și în formă pacea exista între ămbele împărății; de și mai ales cea germană căuta în toate modurile să îmbuneze pe sultani prin ambasade și prezenturi, în afară de răspunderea regulată a tributului de 30,000 galbeni pe care marele impărat al Romanilor era obligat a'l răspunde către mai marele padișah al Osmanliilor, între ămbele state era o stare de răsboiu continuă, răsboiu mic, un soiu de *guerilla*, care amenință însă pe fie ce zi să se schimbe în unul mare.

Către sfîrșitul secolului al XVI-le starea de încordare între ămbele împărății ajunsese de tot însem-

nată. Se dăduse mai multe lupte între armatele lor, încununate cu izbînzi deosebite, cînd în favoarea unei părți, cînd în a celeilalte. Mai ales de la venirea lui Sinan-pașa, dușmanul cel mai înverșunat al Nemților la viziratul cel mare, lucrurile luase o față cu totul războinică. El aţîța fără încetare în ascuns pe Hasan-pașa, guvernatorul Bosniei, la năvăliri în imperiul german. Ambasadorul imperial, baronul de Kreckwitz, se silea din răsputeri să liniștească pornirile, cînd se întîmplă tocmai ca prin tradarea unui om al cancelariei germane, Sinan-pașa să pună mîna pe o scrisoare a ambasadorului către împăratul, în care acesta arăta că toată pricina relei întorsături ce o luase lucrurile în Constantinopole, venia numai de la înverșunata dușmănie a lui Sinan-pașa în contra creștinilor, opinînd că o îndreptare s'ar putea aștepta numai dacă s'ar putea «cotorosi de viață pe bătrînul cîne de Sinan-pașa»[1]. Își poate cine-va închipui turbarea ce apucă pe vizir cînd văzu insulta și gîndul cel negru al Germanilor în privirea lui. El vroia să arunce de îndată pe ambasador în închisoare și să declare războiu Austriei. Sultanul însă opunîndu-se acestei măsuri extreme, vizirul trebui să se mai liniștească, cînd tocmai sosește altă veste și mai cumplită. Hasan-pașa, în una din incursiunile lui prădătoare în Germania, fusese măcelărit împreună cu mai bine de jumătate din armata lui, vr'o 18,000 de oameni, lîngă rîul Culpa. Cum se răspîndește vestea înfiorătoare în Constantinopole, cu toate că Turcilor nu li se întîmplase decît ceea ce li se cuvinea, toată lumea, armată și popor începe a striga răsbunare.

---

1. Este nostimă expresia ce o întrebuințează ambasadorul: „es wäre alles gut, wenn man nur den alten hund, den Sinan Passa könnte um's Leben *practiciren*." *Seidel*, denkwürdige Gesandschaft au die ottommanische Pforte, Görlitz 1711, p. 21, citat de *Zinkeisen*, Gesch. des osm. Reiches, III, p. 588

Sinan pașa se folosește de moment pentru a stărui întru îndeplinirea gîndului pe care de mult îl cocea, a unei lupte cu Germanii. In sfîrșit două sultane, care'și pierduse copii în lupta de la Culpa, se aruncă cu părul despletit la picioarele sultanului, și acesta ne mai putîndu-se împotrivi atîtor stăruințî, războiul contra Germaniei este hotărît într'un mare divan ținut după cît se vede în Iulie 1593, tot pe atunci pe cînd Mihaiu fusese rînduit domn în tronul Munteniei.

Impăratul văzînd de mai înainte că lucrurile merg a răsboiu în Constantinopole, convocase încă în anul 1592 un consiliu la Praga, care luase toate măsurile trebuitoare pentru a întimpina lupta. Intre altele se hotărise a se recurge și la ajutoarele străine.

Starea Europei era așa că nu se prea putea aștepta un sprijin de la puterile mai puțin interesate a le Apusului. Spania cu toate că bătuse pe Turci la Lepanto în 1571, se încurcase în crîncenul războiu cu țările de Jos, care tocmai pe atunci era în toată furia lui, mai complicîndu-se lupta și cu acea în contra reginei Angliei Elisabeta, care și dînsa se afla cu mînile legate din aceeași pricină. In Franția se desfășurau pe atunci luptele de religiune, amestecate cu planurile ambițioase ale Guizilor, sprijiniți de Filip al II-le. Henric al IV-le de abia urcat pe tronul francez, 1589, avea altele de făcut în propria lui țară, decît a căuta lauri îndepărtați în lupte cu Turcii. Veneția urma de la 1573, de cînd încheiese pacea cu Poarta, o politică de supunere față cu dînsa, și căuta necontenit să îmblînzească firea cea pornită a Turcilor prin cheltueli și daruri bogate Incă în 1592 cînd ambasadorul Bernardo părăsește Constantinopolea, marele vizir Ferhat-pașa, predecesorul lui Sinan-pașa, îl asigură că pănă ce țărna îi va acoperi ochii, nici odată nu va permite că să se facă

vre un rău posesiunilor sau supușilor republicei. In asemene condițiuni înțelegem cum o ligă mai mare a Europei apusene în contra Turcilor era peste putință de întocmit.

Cu toate aceste se făcură cel puțin niște încercări de a scula Europa contra Otomanilor. Insemnat este mai ales în această privire memoriul învățatului episcop de Lesina, *Pietro Cedolini*, către papa Clement al VIII-le, în care se pune mare valoare pe o alianță a impăratului cu țarul Moscvei, «mai ales pentru că acesta nu numai că ar putea pune pe picior de războiu 200.000 de oameni de minunată cavalerie și ar avea un foarte bun parc de artilerie, dar încă ar sta prin limba și religia lui în cea mai strînsă legătură cu cea mai mare parte din poporația creștină a împărăției mahomedane din Europa și din Asia» [2].

Papa, de și gata ca tot deauna a propovedui cruciata contra Mohamedanilor, în cotro putea el să se îndrepte în Europa apusană, spre a o pune în mișcare? De aceea îl videm pe el, capul catolicismului, îmbiind la această sfîntă luptă pe puterile ortodoxe ale Răsăritului, care fiind mai deadreptul interesate în cauză, putea fi mai mare speranță de a le atrage în alianța imperiului german.

Chiar în Noemvrie 1593, puțin timp după declararea războiului, și aflăm pe papă trimițînd o circulară către mai multe puteri răsăritene, precum regelui Poloniei, lui Sigismund principele Transilvaniei, lui Andreiu Batori cardinalul, Cazacilor și hatmanului lor, lui Aron Vodă domnul Moldovei și voevodului Munteniei, cerînd de la toți să sară în ajutorul creștinătății amenințate.

2. Relatione die Mons. *Pietro Cedolini*, per la difessa contra il Turco in *Zinkeisen*, III, p. 593.

Dacă papa nu desemna prin numele său pe voevodul Munteniei ca pe acel al Moldovei, pe care'l numește Aron, aceasta se întîmplă din pricină că el nu știea, în răpezile schimbări de domn ce se petreceau în Muntenia, că Mihaiu ocupase tronul acelei țări. Neștiința papei era cu atîta mai firească cu cît chiar o putere mai apropiată și mai interesată de a cunoaște schimbările întîmplate, împărăția Austriacă, știea tot atît de puțin, chiar la începutul anului 1594, un an aproape după ce Mihaiu se urcase în scaun, că acest domn stătea în fruntea Munteniei. Astfeliu în 3 Martie 1594 găsim că scrisoarea trimisă de împăratul Rudolf al II-le domnului Munteniei poartă pe ea adresa: lui *Stefan Bogdan gospodarul Moldovei, Valahiei*, necunoscînd deci împăratul, nu numai mazilirea acelui domn, dar încă și pe acel ce mai urmase după el, Alexandru al III-le, înainte de Mihaiu Viteazul[3].

Invitarea trimisă de papă, precum și scrisoarea împăratului Rudolf către închipuitul domn al Valachiei Stefan Bogdan sunt însă singurele urme despre încercarea de a se atrage în liga anti-otomană și pe domnul Munteniei, pe cînd din potrivă cu domnul Moldovei corespondența era foarte deasă, și o sumă de acte ne pun în cunoștința pasurilor tot mai înaintate făcute de domnul Moldovei alăturea cu creștinii și în contra Turcilor.

Aron tiranul mazilit de sultanul, după cum am văzut în Iunie 1593, fusese restituit în scaun, după

3. Scrisoarea lui *Rudolf al II-le* c. *Stefan Bogdan* „hospodaro Moldaviae, Valachiae" din 3 Martie 1594 in Doc col *Hurm.* III, p. 184. Tot acolo la p. 173—175 adresele către ceilalți principi. Ca să nu se creadă că Stefan Bogdan era numai o adresă greșită, aducem și instrucțiile date de *Rudolf* ambasadorului său însărcinat cu ducerea scrisorilor, *Iohan de Morini Rauseus* din 7 Martie 1594: „Egregio Iohanni in terras Moldaviae Walachiae proficiscenti non solum ipsum hospodarum sive Aronem, sive *Stephanum Bogdanum*, ad quos quidem ambos alterutro non praesente literas credentiales in eventum habet." Idem, p. 186.

stăruința creditorilor săi în Septemvrie aceluiași an. După circulara papei datată din 8 Noemvrie 1593, găsim o scrisoare a lui Valentin Praepostvary adresată lui Aron, în care îi raportează despre mersul războiului în Ungaria, îl înștiințază că imperialii au bătut pe Turci la Stuhlweissenburg, ceea ce se întîmplase în 3 Noemvrie aceluiași an, sfătuindu'l în vederea acestui rezultat strălucit, să rămînă în credință către împăratul, asigurîndu'l că vor veni în curînd timpuri mai fericite pentru el și țara lui [4]. Aron Vodă mișcat prin izbînzile Nemților, se hotărăște a face un pas către alianța germană, și răspunde lui Praepostvary că «lucrurile în Moldova stau așa că împăratul turcesc face ce vroește cu ea, și că domnul nu este decît un ocîrmuitor pus de el asupra țărei; că Aron se ofere bucuros a sluji Maiestății Sale, dar că ea trebue să înțeleagă că ar vra să vorbească mai multe și nu poate, căci un greu lanț îl strînge de gît; că el nu s'ar putea întemeia, pentru a face un pas atît de grav, numai pe scrisoarea unui însărcinat al împăratului, și că acesta el însuș ar trebui să-i scrie, pentru ca și dînsul să se poată rosti cu siguranță» [5]. Praepostvary ce cunoștea Moldova și Valahia prin sine însuș, căci călătorise mai înainte în ele, odată cu trimiterea răspunsului lui Aron, arată împăratului de cît ajutor i-ar putea fi aceste două țări în o luptă cu Turcii; «că oștirile lor ar putea prăda țara Turcească pănă către Adrianopoli și că Sinan-pașa ar fi nevoit sau a se întoarce îndărăpt, sau a merge în contra lor, părăsind războiul unguresc» [6].

---

4 *Valentin Praepostvary* c. *Aron* domnul Moldovei, 25 Decemvrie 1593. Doc. col. *Hurm.*, III, p. 176.
5. *Aron* c. *Praepostvary*, 1 Ianuarie 1594, idem, p. 177,
6. *Praepostvary* c. Arhid. *Mateiu*, 3 Februarie 1594. idem, p. 178

Aron vodă însă, odată întrat în acțiune, începe a a lucra. El trimite în 6 Fevruarie 1594 o scrisoare către Sigismund Batori principele Transilvaniei, în care-l înștiințază că primise de la hanul tătărăsc un ordin al sultanului, de a da Tătarilor călăuzi, care să-i scoată prin Polonia către Kaschau; că pentru a întîrzia măcar năvălirea, el stăruise pe lîngă Cazaci, ca la caz de a pleca Tătarii către Moldova, ei să-i atace pe din dărăpt. Tot această veste o dă Aron și în știința generalilor împărătești de la marginea Ungariei [7]. Arhiducele Mateiu mulțămește lui Aron pentru știrile trimise, și'l asigură că împărăția își va pune toate silințele spre a dobori pe dușmanul comun, și a face ca și Moldova să scăpe de tirania lui și să rămînă în pace și siguranță [8]. In 6 Mart Aron primind un nou ordin de la sultanul că nu numai să învoiască Tatarilor trecerea prin țara lui către Ungaria, dar încă să-i aprovizioneze și cu grăul trebuitor, domnul Moldovei trimite de sîrg această știință lui Sigismund Batori, pe care însă îl liniștește, spunîndu-i că Tătarii nu sunt mulți, fiind că cea mai mare parte a trebuit să rămînă a casă spre a apăra țara lor contra Cazacilor; că apoi chiar acei ce vin sunt gata numai la pradă, iar că nu țin pruba la luptă și că ar trebui atacați mai ales atunci cînd sunt pedestriți, trimițîndu-și caii la păscut [9]. Curînd după aceasta sosește în Moldova ambasada formală a impăratului Rudolf în persoana lui Ioan de Marini Pauli Raguseus, ce era însărcinat a merge atît la el cît și în Muntenia (la Stefan Bogdan?), care ultimă însărcinare vom vedea că solul nu o îndeplinește.

---

7. *Aron Vodă* c. *Sigismund Batori*, 6 Fevruarie 1694, idem, p. 179. *Aron Vodă* c. *generalii impărătești*, 5 Fevruarie 1594. idem, p. 180.
8. *Arhiducele Mateiu* c. *Aron Vodă*. 23 Fevruarie 1594, idem, p. 182
9. *Aron Vodă* c. *Sig. Batori*. 6 Martie 1594, idem. p 185,

Aron vodă însă, odată întrat în acțiune, începe a a lucra. El trimite în 6 Fevruarie 1594 o scrisoare către Sigismund Batori principele Transilvaniei, în care-l înștiințază că primise de la hanul tătăresc un ordin al sultanului, de a da Tătarilor călăuzi, care să-i scoată prin Polonia către Kaschau; că pentru a întîrzia măcar năvălirea, el stăruise pe lîngă Cazaci, ca la caz de a pleca Tătarii către Moldova, ei să-i atace pe din dărăpt. Tot această veste o dă Aron și în știința generalilor împărătești de la marginea Ungariei [7]. Arhiducele Mateiu mulțămește lui Aron pentru știrile trimise, și'l asigură că împărăția își va pune toate silințele spre a dobori pe dușmanul comun, și a face ca și Moldova să scape de tirania lui și să rămînă în pace și siguranță [8]. In 6 Mart Aron primind un nou ordin de la sultanul că nu numai să învoiască Tatarilor trecerea prin țara lui către Ungaria, dar încă să-i aprovizioneze și cu grăul trebuitor, domnul Moldovei trimite de sîrg această știință lui Sigismund Batori, pe care însă îl liniștește, spunîndu-i că Tătarii nu sunt mulți, fiind că cea mai mare parte a trebuit să rămînă a casă spre a apăra țara lor contra Cazacilor; că apoi chiar acei ce vin sunt gata numai la pradă, iar că nu țin pruba la luptă și că ar trebui atacați mai ales atunci cînd sunt pedestriți, trimițîndu-și caii la păscut [9]. Curînd după aceasta sosește în Moldova ambasada formală a impăratului Rudolf în persoana lui Ioan de Marini Pauli Raguseus, ce era însărcinat a merge atît la el cît și în Muntenia (la Stefan Bogdan?), care ultimă însărcinare vom vedea că solul nu o îndeplinește.

---

7. *Aron Vodă* c. *Sigismund Batori*, 6 Fevruarie 1694, idem, p. 179. *Aron Vodă* c. *generalii impărătești*, 5 Fevruarie 1594. idem, p. 180.
8. *Arhiducele Mateiu* c. *Aron Vodă*. 23 Fevruarie 1594, idem. p. 182
9. *Aron Vodă* c. *Sig. Batori*. 6 Martie 1594, idem. p 185,

Pricina pentru care Mihaiu era lăsat oare cum afară din alianța anti-turcă (scrisoarea către Ștefan Bogdan fiind mai mult făcută de formă) este că nici se știea că domnia în Muntenia, nici se presupunea ceva din scopurile lui; ba din protivă față cu robirea desăvărșită în care Muntenia căzuse către Turci, nici papa nici împăratul nu puteau avea încredere în domnul acelei țări. Așa papa Clement în instrucțiile date solului său Alexandru Comuleu îi pune anume în videre că «în Valahia nu s'ar ști cum stau lucrurile; că cu puține luni mai înainte se afla în închisorile din Cameniță unul ce pretindea acel stat și care să dădea drept catolic. Ori cum însă ar fi, *nu ne pare înțelept a se destăinui acestei ginți un secret de o așa însemnătate, dacă nu se va dobîndi vre o hotărîtă cunoștință a scopurilor lor*[10].

Cît despre simțimintele imperialilor față cu Mihaiu Viteazul, aceste se văd din următoarea împrejurare. Pe cînd ambasadorul, de Marini Raguseus, se întorcea de la Aron Vodă, el întîlni în Transilvania pe solii voevodului Mihaiu, de acărui nume atunci auzi pentru prima oară, și care fusese trimiși de domnul Munteniei în Ardeal, tocmai în scopul de a încheia o alianță în contra Turcilor. Raguzanul desbătu cu ei mai multe «lucruri anevoioase», și numai atunci cunoscînd că scopul lui Mihaiu este în așa de mare armonie cu acel al înjghebătorilor ligei anti-otomane, se hotări Raguzanul se treacă munții spre a vizita și pe domnul muntean. Și cu toate aceste, pănă la așa grad mergea neîncrederea în sinceritatea acestuia, încît Raguzanul spune într'un raport al său, că «descoperind în urmă cîte-va trădări, n'au mai mers

10. Instrucțiile din 10 Noemvrie 1593, idem, III, 2, p. 38. In alte instrucții date de *papă* solului seu *episcopului de Cervia* din 1594 idem, III, 2, p. 395, se spune: „Col Vallacco non diede animo a don Alessandro d'abboccarsi, *giudicandolo troppo unito et interressato col Turco.*"

în Valahia». Solii lui Mihaiu cu care se întîlni Raguzanul în Ardeal erau frații Buzești, despre care anonimul românesc arată că au mers, Stroia în Moldova și Radu în Transilvania, «spre a cere prin ei ajutor în contra Turcilor»[11].

Această împrejurare, ~~necunoscută pană astăzi~~, rîdică cu atît mai mult valoarea lui Mihaiu Viteazul; arată pornirea sa în contra Turcilor, ca o determinare proprie a lui, neatîrnată de stăruințele străinilor; că ea numai din întîmplare se întîlni cu liga plănuită de Germani în contra Turcilor, și că Mihaiu ar fi întreprins'o și singur, ca și Ioan Vodă al Moldovei, chiar dacă o mișcare mai generală în contra Otomanilor ar fi lipsit în vremile lui. Nu sunt deci exacte cele susținute de *Bălcescu* că «solul papei la țarul Moscvei, Corneliu Drecona fu trimis și în Moldova și Ardeal pentru a răscula pe principii lor în contra Turcilor; iar la Mihaiu îi spuse să nu se ducă, din *pricina poziției sale critice, și fiind că erau siguri pe intențiile lui*»[12]. Cum ar fi putut fi sigur papa de intențiile lui Mihaiu, cînd am văzut că atît marele pontifice cît și împăratul nici nu-i știeau numele, și credeau că tot Stefan Bogdan ținea scaunul Munteniei?

Tratatul încheiat de împăratul Rudolf prin ambasadorul Marini Pauli Raguzanul cu Aron domnul Moldovei, prevedea primirea Moldovei în confederația germană, și apărarea ei în contra Turcilor, iar la caz cînd domnul ar fi izgonit din Moldova să găsască adăpostire în țările impărătești. Aron la rîndul lui se obliga a ajuta cu credință pe impăratul în lupta contra păgînilor, să se silească a surprinde toate secretele mișcărilor turcești, și a le destăinui

11. Raportul lui *Ioan de Marini Pauli* c. *Rudolf al II-le*, 1594, idem, III, p. 203 Anon rom. în Mag. ist., IV, p. 277.
12. *Bălcescu*, p. 37.

impăratului [13]. După cum videm impăratul nu cerea de la Aron *o participare activă* la lupta contra Turcilor, ci numai cît ajutorul său *ascuns*, prin descoperirea mișcărilor turcești, și de aceea prevedea ipotetic numai cît alungarea lui Aron din statul său, presupunîndu-se altfeliu că pănă la sfîrșitul luptei, care se aștepta bine înțeles de Germani a eși în favoarea lor, Aron va putea, mulțămită fățăriei credinței către Turci, păstra cu învoirea lor scaunul Moldovei. Vom vedea că Mihai înțelegea cu totul altfeliu decît Aron a scăpa de uricioasa stăpînire turcească. El vroia să iee parte activă, hotărîtoare la luptă, și el singur pornește actiunea prin un îngrozitor măcel făcut în contra lor. Această împrejurare pune pe domnul Munteniei în o poziție cu totul a parte în lupta ce era să se încingă, și'l arată nu ca pe Aron, un simplu instrument al politicei germane, ci ca un domn care mergea calea lui neatîrnată, și se adăugea numai cît curentului pornit și din Germania contra impărăției turcești. Dacă și Aron ie mai tîrziu o parte mai hotărîtoare la luptă, aceasta se face numai după inspirarea și exemplul lui Mihaiu.

In timp ce Germanii căutau să cîștige pe domnul Moldovei, ei urmau cu aceeași stăruință silințele lor pe lîngă Sigismund Batori, principele Transilvaniei. Acesta însă găsi prilejul de a-și înălța poziția prin o atare alianță, cerînd drept condiție a participărei sale, mîna arhiducesei Maria, fiica arhiducelui Carol din Gratz [14]. Pentru a dobîndi această strălucită alianță, el caută să capete și sprijinul papei, către care trimite un ambasador în 1594. Solul arată papei că «principele său mai avea cu sine pe domnul munte-

13. Tratatul din 16 August 1594. in Doc. col. *Hurm*, III. p. 193
14. *Ciro Spontoni*, Historia della Transilvania, Veneția, 1638. p. 14.

nesc și pe acel moldovenesc, care amîndoi vor scoate în cîmp ca la 30,000 de cavalerie afară de pedestrime, și din care doi, acel al Moldovei s'a și sculat fără sfială contra Turcului, iar acel muntenesc întră în negocieri secrete, hotărît a face tot astfeliu. Aceste două provincii fiind tot deauna foarte asuprite și apăsate de Turci, e de crezut că vor face tot ce le va sta prin putință, spre a scăpa de peirea cea de pe urmă și pentru a-și împlini dorința de a trăi în libertate» [15].

Sigismund Batori însă avea de luptat cu o partidă protivnică alianței germane. De și Turcii cereau o adăogire de tribut, partida protivnică răscoalei susținea că sub Turci poporul se bucurase de libertatea religioasă ; că ajutorul german era nesigur și îndepărtat, pe cînd pericolul era nemijlocit, ceea ce ar fi fost adevărat, dacă Mihaiu Viteazul nu s'ar fi hotărît să expună pieptul său ca scut de apărare nu numai Transilvaniei, dar întregei creștinătăți. Sigismund este nevoit să taie pe șefii partizii protivnice Francisk Kendi, Ioan Porro, Grigorie Literat și alții, spre a face să amuțască întîmpinările ei (Septemvrie 1594).

Spusele lui Sigismund către papa în privirea domnilor romîni erau numai în parte adevărate. E drept că atît Aron cît și Mihaiu erau porniți în contra Turcilor ; însă Aron, nu prin stăruințele principelui Transilvaniei, ci prin acele ale papei și impăratului german, care cîștigase la cauza lor pe domnul Moldovei, *odată și alăturea* cu acel al Transilvaniei. Mihaiu însă nu fusese ademenit la alianța anti-otomană de fălosul principe al Ardealului, ci el punîndu-și în gînd să se răscoale, căutase alianța aceluia. De aceea și videm că în tratatul ce se încheie

15. Document din 1594 din biblioteca Madridului, Arh. ist., I. 2. p. 150.

în 5 Noemvrie 1594 între Mihaiu Viteazul și Sigismund Batori, domnul romîn recunoaște supremația celui transilvănean, o condiție care nu înțelegem cum s'ar fi putut impune lui Mihaiu, în cazul cînd Batori ar fi cerut sprijinul său în contra Turcilor, și deci domnul Ardealului ar fi fost îndatoritul lui Mihaiu, dar care este ușoară de pătruns, de îndată ce Mihaiu Viteazul era acela care căuta alianța lui Sigismund, care alianță trebuia plătită [16]. De aceea Mihaiu Viteazul susținea cu temeiu în memoriul seu către împăratul, pe timpul nenorocirilor sale, că «dînsul fusese pricinuitorul ca voevozii Transilvaniei și ai Moldovei să se devoteze aceluia» [17], și Miron Costin spune iarăși cu drept cuvînt că «Mihai Vodă *singur au năzuit* după ajutor la Bator Jicmond domnul Ardealului» [18].

Din expunerea de pănă aice rezultă deci într'un chip neîndoelnic, că de și Germanii avînd resboiu cu Turcii încă de prin Iulie 1593, își căutau aliați în Europa răsăriteană, ei nici nu știeau măcar ce domn stătea pe tronul Munteniei ; că ei neputînd crede că un principe ce era pentru a zice astfeliu un adevărat pașă turcesc, precum era acel al Munteniei, va lepăda cu sinceritate cauza turcească, și se va alipi pe lîngă creștini, nici nu'l cercetară cu soliile lor, ba chiar încă după ce ambasadorii germani se întîlnesc cu trimișii lui Mihaiu în Ardeal și se înțeleg asupra răscoalei, ei tot păstrează oare care neîncre-

16. De și textul tratatului din 5 Noemvrie 1594 nu ne a fost păstrat, totuși se vede din acel reînnoit în 20 Mai 1595, că și acel dintâi conținea îndatorirea închinărei. Vezi tratatul din 20 Mai 1595, în Documentele col. *Hurm.*, III, p. 210: „qui se nobis relicta Turcarum perfidia una cum totius illius regni ordinibus jure jurandum obstringens, *jam pridem subdiderat*"

17. Memoriul din 17. Ianuar 1601, Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 230: „sed et author fui vaivodis Transilvaniae ac Moldaviae ut se eidem sacratissimae Maiestati vestrae penitus devoverint."

18. *Miron Costin*, Letopisețe, I, p. 219.

dere, ceea ce-i opreşte de a vizita şi pe principele Munteniei. Mihaiu însă care'şi pusese în gînd de cum ajunsese în scaunul Munteniei, să scuture jugul turcesc, provoacă el pe Sigismund Batori, a-i da ajutor contra Turcilor, cerere de care folosindu-se principele transilvănean, impune lui Mihaiu Viteazul pentru sprijinul făgăduit recunoaşterea supremaţiei sale, prin care el pe de o parte se înfăţoşa cu o mai mare vază la încuscrirea cu impăratul şi pe de alta aducea acestuia un ajutor serios ca preţ al mînei arhiducesei.

Răscoala lui Mihaiu Viteazul contra Turcilor *nu este deci datorită unei imboldiri străine, ci este productul liberei sale hotăriri* [19].

De aceea el nici nu cătă măcar la starea lucrurilor din răsboiul unguresc, cînd se ridică asupra Turcilor. Departe ca tocmai atunci Germanii să fi obţinut foloase în contra Otomanilor, ceea ce ar fi putut încuraja răsvrătirea lui Mihaiu, videm că ei sunt pretutindene bătuţi de Turci, tocmai pe timpul cînd Mihaiu Viteazul făcea pasul hotăritor, prin măcelul Turcilor din Muntenia (Noemvrie 1594). Aşa Germanii fusese răspinşi cu mari pierderi de la încunjurarea Granului, şi în 29 Septemvrie 1594 vestita cetate Raab cade în mînile Otomanilor prin trădarea comandantului, comitele de Hardeck. După aceea cade Paapa în stăpînirea turcească, şi vizirul îndreptîndu-se spre Comorn, se gîndea să apuce iarăşi calea către Viena.

---

19. Aproape aşa judecă şi scriitorul ungur *Baronius* în Monumenta Hungariae historica, scriptores, XVII. p. 144: „Praeerat eo tempore, quo haec gerebantur Moldavie quidam Aron, Transalpinis vero Michael Palatinus et manu strenuus et prudentia rerumque experientia praestans. Hi partim *sponte sua* tot malorum et expilationem pertaesi, partim vero exemplo suasionibusque principis Transsylvaniae adducti, a jugo Turcicae tyrannidis desciscere omnino statuere."

Poporul din capitala împărăției germane îngrozit de propășirea Turcilor, căuta să'și pună avuțiile în siguranță, văzind mai ales mișcarea cea încetă a trupelor germane față cu puhoiul acelor turcești. Apoi lipsiau atîtea din cele trebuitoare războiului încît chiar miniștrii împăratului se gîndeau la mijlocul de a încheia pacea mai curînd, decît la acela de a susținea războiul [20].

20. *Zinkeisen*, III, p. 596. Comp. raportul bailului venețian din Praga 15 Noemvrie 1594. Doc. col. *Hurm.*, III, 2, p. 58: Et giá e intrato tanto timore nei popoli per la memoria del passato, che in Vienna ognuno attendeva a manometter le robe piu importanti &. "Alt raport din aceeași zi (idem. p. 59) spune că „la discordia della Germania, la tardità di questa natione, il mancamento di molte cose pare che necessitano l'imperatore et li ministri a procurare la pace... Vezi și p. 61.

Starea Munteniei ajunsese într'adevăr îngrozitoare. Creditorii turci, cei mai mulți foști Ieniceri, oameni cruzi și barbari pentru care nimica nu mai era sfînt, umpluse țara, și numai în București erau vr'o 4000. Așăzîndu-se aice, în așteptarea plății datoriilor lor, începuse a-și face lăcașuri și meceturi sau locuri de rugăciune, încălcînd astfeliu și în această privință condițiile închinărei, sfișiate în toate celelalte. Ultima garanție contra copleșirei păgîne amenința să dispară, și religia însăși a poporului romîn era pusă în primejdie.

Aprinzîndu-se apoi răsboiul cu Ungaria, Turcii își făcură din Muntenia baza operațiilor lor, slujindu-se mai ales de puterile țărei spre a face transporturile și a-și aproviziona armatele cu toate cele trebuitoare. Într'un rînd Mihaiu primi ordinul de a trimite 300 de cară de transport. Abia îndeplinise această poroncă, și îi vine o alta pentru un numer încă și mai mare și pentru plata tributului. Carăle ajungînd în tabăra turcească ceva măi tîrziu de cum fusese poroncite, Sinan-pașa ordonă ca oamenii ce le adusese să fie uciși, și li se taie la toți capetele fără milă.

Pe lîngă aceste asupriri făcute țărei, Mihaiu mai era expus și personal la atacurile și ocările Turcilor. El era așediat în palatul său de către creditorii turci, care îi cereau plata datoriilor cu cea mai mare su-

meție. Cînd el le spunea să mai aștepte, nefiind închipuit, era expus la batjocurile cele mai grosolane, care ar fi revoltat și pe o inimă mai puțin mîndră și măreață ca acea a lui Mihaiu.

Totuși domnul pentru a avea și dreptatea pe partea lui, trimise întăi o tînguire sultanului prin care arăta fără-de-legile ce se făptuiau în țară de către Turci, și se ruga pentru a lor îndreptare. In loc de a se da ascultare cererilor lui Mihaiu, Turcii ordonă, siliți prin nevoile războiului, sporirea tributului țărilor romîne încă cu cîte 30,000 de galbeni [1], și trimit o bandă de Ieniceri care prădă și jăfuește țara în chipul cel mai neomenos. Mihaiu se hotări atunci să dee ființă gîndului său, legăturile sale cu Sigismund și Aron fiind acum încheiate. «Un complot întins atît în țara Românească cît și în Moldova, hotărise ziua de 13 Noemvrie 1594, în care să se dee semnul răzvrătirei, ucigînd pe Turci în toate părțile țărei unde s'ar afla. Mihaiu trimise porunci la oștile transilvane de la hotare ca să între în țară, pe cînd și o ceată de Moldoveni sub comanda hatmanului lui Aron, îi venia în ajutor. Turcii din București, în nepăsarea și necucerirea lor, nu bănuiau nimic de ceea ce li se pregătia, și urmau turburările lor: nici o trădare din partea Romînilor nu veni să-i deștepte. Intr'o zi cînd năvăliră din nou asupra palatului, Mihaiu le eși înainte și, vorbindu-le cu multă blîndeță, le arătă că dacă'l vor ucide pe el, vor pierde toată datoria ce aveau de luat; le spuse însă un loc unde ar putea găsi bani de împărțit. Parte din Turci merseră acolo; dar ne găsînd îndestul pentru a se plăti cu toții, fu de nevoe a se face

1. *Marco Zane* c. *dogele*, 20 Fevruarie 1594, Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 171. Pentru toate amărunțimile la care nu aducem dovezi, ne referim la scrierea conștiincioasă a Bălcescului.

o repartiție, pentru îndeplinirea căreia veni un Turc Ali-Gian de la Giurgiu. Ali-Gian sfîrșind împărțala și ducîndu-se la conacul său, fu oprit în cale de un Romîn, prieten al lui, care îi zise: «Ali-Gian-Hogea, cîți ani sunt de cînd mănînc pînea și sarea ta?» — Sunt doue zeci de ani răspunse Turcul — «Dacă-i așa zise Romînul, spre recunoștință de pînea și sarea ta ce ai mîncat, voi să-ți spun un cuvînt, de-i voi să mă asculți». — Spune, îi zise Ali. — «Nu sta aice, adăogi Romînul, pînă la 3 sau 4 ciasuri după amiază, nu te opri nici la Giurgiu; silește-te să treci la Rusciuc cît vei putea mai curînd. — Dar pentru ce, răspunse Turcul? — Romînul fără a-i spune mai multe se depărtă. Intorcînd capul și văzînd pe Ali că stă în cumpănă de ceea ce trebuia să facă, îi strigă: «Ie sama, la ce ți-am spus». — Turcul preămblîndu-se prin oraș, băgă de samă că e mai multă lume decît altă dată și bănuind ceva rău, fără de a spune nimenui nimic, se urcă în căruța sa și luă în grabă calea Giurgiului. Aceasta fu singura indiscreție, cinstită și măsurată ce se făcu despre tragica scenă care se pregătea»[2].

In acea zi fatală pentru Turcii din țările romîne Mihaiu îi înștiință ca să vină la vistierie, unde erau să fie plătiți de datoriile lor. Turcii alergară cu grămada. Cum întrară în curte, Mihaiu puse să o încunjure poporul din toate părțile și dădu foc casei. Turcii voind să scape de pojar căděau peste mulțimea înfuriată asupra, care îi omoria fără cruțare. Astfeliu mai bine de 2000 de Turci fură uciși în acea groznică măcelărire.

Un raport venețian din 29 Noemvrie 1594 întărește în chip autentic spusele cronicarilor și ale istoricilor, ~~și fixază și data evenementului intr'un chip~~

2. *Bălcescu*, l. c. p. 50—51.

~~neîndoelnic~~. El spune: «Accidentul întîmplat în Valachia și Bogdania s'a petrecut în chipul următor: Aron din Moldova cu Mihaiu din Valachia înțeleși cu Transilvanii și cu Polonii (?) au hotărît ca să se răscoale. Valacul chemînd la divan pe toți creditorii, sub pretext de a vroi să însemne fie-căruia porțiunile lor de plată, au venit un mare număr de Turci, Greci și Evrei. I făcu să'și dee polițele lor, și apoi la un semn dat îi trecu pe toți prin ascuțișul săbiei a 4000 de oameni ce încunjurau palatul. Cu acest mijloc și au atras în partea lui o mulțime de lume, care sărmanii erau siliți să plătească mai pe fie ce lună cîte un tribut, astfeliu că rămîneau lipsiți până și de pînea de toate zilele, pentru care însă *ieri* (28 Noemvrie) fu hotărît războiul contra Valahiei»[3].

Fără îndoială că trădarea însoțise acest act de răsbunare! Dar oare această cale piezișă și înșălătoare nu era ca îndreptățită prin ne mai pomenitele jafuri ale Turcilor, și nu era oare permis a se răsbuna prin o singură nedreptate, sutele și miile de strîmbătăți comise pe fie ce zi de un nenumărat șir de ani[4]? Toate revoluțiile conțin în sine și un element pregătitor, ascuns, care este nedespărțit de idea trădării. Cu toate aceste cine va tăgădui legitimitatea revoluțiunilor cînd cuțitul au ajuns la os? Trădarea este uricioasă numai în viața individuală, unde nici un interes nu poate fi atît de mare, nici chiar acel al vieței, pentru a îndreptăți încălcarea credinței. In

3. *Marco Venier* c. *dogele*, 29 Noemvrie 1594. Doc. col. *Hurm.*, III, p. 465. Tot se răsuflase ceva din planul de răscoală al Românilor de care ce *Gheorghe Salathy* scrie din Oradia Mare către *Palffy* încă din 20 Septemvrie 1594, că Moldovenii și cu Muntenii ar fi tăiat pe Turci, veste preatimpurie, idem, p. 195. *Walter* dă din eroare anul 1593 ca dată a răscoalei. Vezi *Papiu*, l. c. I. p. 15. Tot așa face și Șincai, II, p. 281.

4. Aceeași observație o face și *Bălcescu*, p. 52: „uciderea făcută cu înșălăciune într'adevăr, dar dreaptă și meritată pentru toate suferințele ce Turcii adusese țărei.“

viața întinsă a statelor și popoarelor, unde prin ea se poate scăpa nu numai generația existentă, dar încă și toate acele ce sunt ascunse în sinul viitorului, scopul este atît de măreț încît el scuzază dacă nu chiar îndreptățește mijlocul întrebuințat.

Intăiul pas era făcut și cel mai greu, căci acuma nu era altă scăpare decît lupta. Mihaiu deci cată să se folosască de primul moment de turburare a Turcilor pentru a-i izgoni și din Giurgiu, acel cuib turcesc, care de pe timpul lui Mircea cel Mare fusăse ca un ghimpe otrăvit înfipt în coastele Munteniei. El taie și aice pe toți Turcii care nu apucase să scape peste Dunăre, cîți-va din ei trecînd chiar în not întinsa lățime a fluviului.

Turcii simțiră cîtă încurcătură va arunca această neașteptată răscoală a țărilor de la Dunărea asupra războiului din Ungaria. Era deci de cel mai mare interes pentru ei de a o stîmpăra, și fiind că știeau că ea este făptuirea unui om, apoi pe acesta se siliră a'l înlătura, spre a o face să înceteze. Turcii înainte de a întrebuința puterea, vrau să pună mîna pe Mihaiu prin ajutorul unei partizi din țară, care ca și acea din Transilvania era protivnică răscoalei. Cu toate că și această partidă din Muntenia pretexta a se teme că sub papistași să nu peardă libertatea religioasă de care se bucurase sub Turci, momițărind astfeliu în întîmpinările ei pe acele ale Transilvănenilor, în realitate ea sprijinea candidatura lui Ștefan Bogdan, fostul domn al Munteniei, care precedase în tron pe Alexandru al III-le.

Acest Ștefan Bogdan fiul lui Iancu Sasul și a Mariei Paleologu [5], căutase încă de la detronarea lui, necontenit a redobîndi scaunul pierdut. Speranțele lui crescură bine înțăles la răsvrătirea lui Mihaiu, și

5. Mai sus. p. 41

el începuse a unelti printre boierii partizanii săi, în contra lui Mihaiu Viteazul. Un pașă turc, chemat în ascuns de boieri, vine în București, prefăcîndu-se a nu ști nimic despre cele întîmplate cu măcelărirea Turcilor, și arătînd că vroește să petreacă iarna în acel oraș împreună cu acei 2000 de Turci ce'l însoțiau. Scopul său era de a înșăla și a prinde pe Mihaiu. Șiretenia Turcului era însă prea grosolană pentru a nu fi întrevăzută de ori și cine, cu atît mai mult de cugetul cel treaz al lui Mihaiu. Domnul ședea în palatul de lîngă Dîmbovița, iar Turcul se așăzase în casa vistiernicului Dan, cea mai frumoasă și mai încăpătoare pe atunci din București. Turcul dorind să surprindă pe domn, se prefăcu că vroește să-i facă o vizită, și porni însoțit de o mie de ostași către palatul domnului. Acesta simțind pericolul se retrasă îndată în tabăra Ardelenilor, ce era întocmită lîngă oraș. Turcul, ne găsind pe Mihaiu, trimisă în tabără să'l întrebe pentru ce ține atîta oaste pe lîngă el? Mihaiu îi răspunse că pentru a prinde pe un pretendent de domnie, Petru, ce ar umbla să'l răstoarne, și că nu ar putea da drumul oștenilor pănă nu le va plăti. Pașa îi trimise răspuns că i va da a doua zi un butoiu de aur spre a-și plăti oștile, care ar fi păgubitoare țărei. Mihaiu se hotări însă ca chiar în noaptea aceea să pună un capăt acestui joc ipocrit. El pătrunse în oraș și încinse cu foc și cu sabie pe Turcii ce erau aici. «Turcii la lumina flacărilor care ardeau conacele lor, și la strigătele răsbunătoare a le Romînilor, se deșteptau îngroziți, și pe jumătate îmbrăcați alergau să se adune la palatul Emirului, cu hotărîre de a se apăra pănă la moarte. Dar aci întîmpină pe Mihaiu cu o parte din oștire; el împresurase palatul și îi împroșca cu două tunuri. In zădar se ispitiră Turcii a-și deschide drum pintre ostașii Romîni spre a întra în palat. Romînii îi îm-

ping înapoi și îi ucid pe toți. Două ziduri din palat se prăvălesc de izbirile artileriei. Emirul în desperarea sa, părăsit de ori ce ajutor, începu a arunca pe ferești aurul și giuvaerele sale, socotind că în vreme ce ostașii Romîni se vor apuca de pradă, el va găsi mijlocul de a fugi; dar Mihaiu oprește pe soldați de la pradă, și i întărîtă spre navală asupra palatului. Romînii năvălesc și ucid pe toți Turcii, ce scăpaseră din foc»[6].

Turcii văzînd cît de rău le eșise încercarea de a înșăla pe Mihaiu, se hotărăsc să'l scoată cu puterea, și sultanul numește pe beglerbegul Greciei Hasan-pașa generalisim pentru lupta cu Muntenii și Moldovenii, avînd a merge asupra răsculaților cu o armată de 40,000 de oameni[7]. El trebuia tot-odată să introducă în Muntenia pe domnul cel nou rînduit de sultanul, pe Stefan Bogdan. Hasan-pașa trimite în contra lui Mihaiu pe Mustafa-pașa care este însă bătut în trei întîlniri și nevoit să se retragă peste Dunărea îndărăpt[8]. Tot pe atunci un corp de Tatari, nemulțămit de Sinan-pașa generalisimul din Ungaria, vroește să se întoarcă în țara lor, trecînd prin Muntenia din părțile Temișoarei; Mihaiu le eșă înainte îi bate și-i sfărîmă, ucigînd din 20,000 mai bine de jumătate, luîndu-le toată bogata pradă ce o aduceau cu ei din Ungaria și liberînd mai multe mii de creștini[9]. In acest timp Mustafa-pașa își reformase armata, și vinea iar cu îndărătnicul pretendent Ste-

6. *Bălcescu* după *Walter*, l. c. p 54, Spusele lui Walter confirmate prin un raport al bailului venețian din Praga, 13 Decemvrie 1594. Doc. col. *Hurm*, III, 2. p. 65.

7. *Marco Venier* c. *dogele* 7 Ianuarie 1595. idem, IV, 2, p. 186.

8. Idem, 19 Fevruarie 1595. idem, p. 187.

9. Idem, 20 Fevruarie 1595, Idem, p. 188. Comp. un raport al bailului din Praga, 7 Mrtie 1595, idem, III, 2, p. 86: „Tatari volendo ritornare nel loro paese si retirano verso Temesvar.“ *Bălcescu* pare, după locurile unde pune luptele lui Mihaiu cu Tatarii lîngă Giurgiu, a-i aduce din țara lor. l c. p 59.

Impreunîndu-și apoi oștirile, Mihaiu și cu Aron atacă Brăila luînd și accastă ultimă cetate ce mai rămăsese Turcilor din mînile lor [14]. Romînii stăpini pe malurile Dunărei și putînd trece fără piedecă în țările Turcilor, le supun la o devastare continuă și ne întreruptă, înaintînd în virtejurile lor une ori până peste strîmtorile Balcanilor [15]. Adese ori sultanul tremura în palatele sale de lîngă Bosfor.

Nenumărată era prada luată de la Turci. Un document din acele timpuri spune că «Haiducii și Valahii nostri merg îmbrăcați tot in jder și cacom și nu duc de loc lipsă de bani». Asupra mulțimei prăzei ne mai spun alte relații că «Transilvanii și Cazacii după ce au silit pe femeile tatare să'și frigă ele însăși copiii și să-i mînînce, au pustiet apoi mai mult de 150 de sate, aducînd mai bine de 16,000 de capete de vită. Caii erau așa de eftini că se vindea de la 8—10 groși unul. Un orășan din Brașov au cumpărat 50 de boi, 47 de vaci și 44 de viței de un an pentru 100 de lei» [16].

Răscoala Romînilor se făcuse de la inceput cu o mare strășnicie. Ca o furtună a tot destrugătoare se

---

14. *Marco Vener* c. *dogele*, 5 Maiu 1595. idem. IV. 2, p. 196.

15. Accste nu sunt numai vorbe. Vezi *Marco Venier* c. *dogele*, 16 Innie 1595, idem, IV, 2. p. 200: „i Vallachi, passato il Danubio erano venuti a Baba discorta cinque giornate solamente da Adrianopoli et l'havevano pressa et sacheggiata." De aceea se răspîndise nu fără temeiu vestea că Romînii ar fi ajuns până la Andrianopoli. Vezi Historia von der Empörungen so sich in Königreich Ungarn, auch in Siebenbürgen, Moldau, in der bergischen Walachay und anderen Örtern zugetragen haben, Cöln, 1596 (Bibl. Acad. Col. Sturza, No. 2921), p. 70: „Die Walachen bekamen ferner Vestungen: Pandes (?) Nicopolis, Killi und Ribnic, haben gar tief in Griechenland, und bis auf die 24 Meil von Constantinopel gestrayft." Analele lui *Fugger* 21 Ianuarie 1595. Doc. col. *Iorm.*, III. p. 223: „Die Moldauer und Wallachen haben das Land gar bis Drinopel verhärgt."

16. Analele lui *Fugger*. 19 Martie și 7 Aprilie 1595. idem. p. 230. Vezi și Kurzer Bericht wie alle Sachen in Siebenbürgen dem Fürsten Sigismund Batori und etlichen Verräthern anno 1594 fürgelaufen (ultima din mai multe broșuri legate impreună sub No. 3410 a bibl. Acad. col. Sturza). La p 9 dă o variantă: „Dass ein Bürger von Kronstadt mir wohl bekannt 48 Ochsen, 42 Kühe und 35 jährige Kälber umb 100 Thaler gekauft."

răspîndise ea pe malurile Dunărei, Orcanul după ce curăţise ţările romîne de jivinile turceşti, mergea să le zdrobească în însuşi culcuşurile şi cuiburile lor. Ceea ce însă mai ales încurca pe Turci era neputinţa de a urma cu izbîndă războiul din Ungaria, pe cît timp lucrurile erau aşa de turburate la Dunărea de jos. Încă la începutul războiului Turcii îşi aprovizionase armata din Anatolia cu zaharea din ţările romîne [17], şi acuma le lipsia de odată toate. Un document contimporan ne spune: «Prin înstrăinarea acestor provincii Turcul vede scăzînd şi împuţinîndu-se oştirea care trebuia să meargă în Ungaria, de oare ce era obicinuit a se sluji de oamenii acelei regiuni ca lucrători şi chiar ca trupe, rîpea din ele toate proviziile şi avea deschisă şi sigură plutirea pe Dunărea, care îi era de cel mai mare ajutor în transportarea celor de trebuinţă războiului, care toate aceste au fost de odată trunchiate» [18]. Nu numai operaţiile războiului erau atinse prin răscoala Romînilor, ci chiar şi viaţa privată a poporului turcesc. Cele mai multe din obiectele de hrană pentru oraşele mari a le împărăţiei erau luate din ţările romîne. Tăindu-se de odată şi pe neaşteptate izvorul aprovizionărei lor, o scumpete ne mai pomenită se ivi în Constantinopole. Grăul, carnea se scumpiră cu $^2/_3$, şi chiar pentru bani nu puteai găsi, iar în Adrianopole se temeau oamenii până şi de foamete. Imprejurările se îngreuiau încă şi prin fuga poporaţiei turceşti din părţile de la Dunăre către centrul împărăţiei, tocmai într'un timp cînd şi acea de loc era ameninţată în existenţa ei [19].

17. *Marco Zane* c. *dogele*, 16 Fevruarie 1594. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 175.

18. *Bailul venetian din Praga* c *dogele*, 25 Aprilie 1595, idem III, 2, p. 94. Comp. analele lui *Fugger*, 10 Martie 1595, idem, III, p. 230.

19. *Marco Venier* c. *dogele*, 19 Martie 1595, idem, IV, 2, p. 192: „Di

Aceste împrejurări ne arată pe de o parte însemnătatea cea nespusă a stăpînirei Țărilor romîne pentru împărăția otomană, pe de alta ne lasă să întrevedem cîtă confuzie și buimăceală, încurcăturile aduse prin răscoala Romînilor trebuiră să pricinuiască în mintea Turcilor. Ei căutau pe cît puteau să ascundă veștile sosite de la Dunărea[20]; dar tocmai această tăinuire a adevărului îl făcea să apară și mai cumplit cînd străbătea la lumină. Ei ieu apoi mai multe măsuri ce nu puteau avea altă explicare decît frica de care erau cuprinși. Așa bună oară ordonă ca toți Armenii, Albanejii și chiar Grecii ce se așezaseră în Constantinopole numai cu 5 ani înainte să părăsască orașul[21]. Mai ales însă se adeverea teama și buimăceala lor în faptul că nu știeau pe cine dintre pași să trimită contra lui Mihaiu, și lipsa de șir a măsurilor lor creștea cu cît se răspîndea vestea tot mai strînsei apropieri a Romînilor de capitala împărăției. Vroind cu toate aceste să facă pe puternicul, sultanul se prefăcea că nu găsește oameni destoinici spre a-i rîndui ca pași în Muntenia și Moldova[22], mai măgulindu-se încă cu gîndirea de a le

---

sorte che qui il pane e carissimo et quel che e peggio non se ne trova per danari, la carne e a prezzo eccesivo; il populo tumultua et si lamenta senza profito." Un alt raport din 2 Aprilie dă ca prețuri exorbitante oca de carne de vacă 14 aspri, chila de grău prost 100 de aspri, de cel bun 160, idem, p 194. Un al treile din 18 Mai spune: că năvălesc oameni de la Dunărea „ad accrescer la carestia, che supera ogni credenza, vendendosi ducento quello che non vale venti." Idem, p. 198. Un alt raport venețian din 12 Aprilie 1597, idem, p. 223, spune curat că „la Valachia et Bogdania mantegono in tempo di pace la citta di Constantinopoli et l'essercito turchesco di vettovaglie, delle quali tutte al presente per causa della guerra vi e mancamento grandissimo."

20. *Marco Venier* c. *dogele*, 18 August 1595, idem, p. 204: „Dei progressi di Vallachia et Bogdania nella ambiguità del vero che viene occultato quanto più si può."

21. *Marco Venier* c. *dogele*. 3 Iunie 1595, idem, p. 200.

22. *Marco Venier* c. *dogele*, 2 Aprilie 1595, idem, p. 193: „appresso le voce che i Vallachi sempre più s'approssimassero nelli contorni di Andrinopli, et che Micali insuperbito per li prosperi successi s'intitoleva non più Vaivoda

preface în pașalîcuri, cînd timpul nu părea departe ca însuși Constantinopolea să fie prefăcută într'un pașalîc-românesc!

Turcii hotărîră într'un mare divan ținut la Constantinopole *a părăsi de o cam dată războiul unguresc* și a îndrepta armatele lor contra Valahilor. Noul sultan Mohamed (10 Ianuarie 1595) surgunise îndată ce se urcase în tron pe marele vizir Sinan-pașa și încredințase conducerea trebilor împărăției rivalului său Ferhat-pașa. Tot revolta lui Mihaiu determinase pe sultan la această schimbare, întru cît Ferhat îl încredințase că țările române se revoltase numai din ura ce o aveau contra lui Sinan, iar nu în contra Turcilor[23]. Ferhat pregătește o mare expediție contra țărei Românești, și pleacă din Constantinopole către Dunăre. In timpul lipsei sale însă partizanii lui Sinan învinovățesc pe Ferhat de molăciune în adunarea și pregătirea armatei sale, și provoacă în mintea femeieticului și molesitului sultan teama unei înfrîngeri, ceea ce aduce revocarea lui Ferhat și înlocuirea lui iarăși cu dușmanul seu neîmpăcat, Sinan-pașa.

In timp ce acest nour amenințător înainta asupra țărei Românești, Sigismund Batori, în loc de a se pregăti de luptă și a trimite lui Mihaiu toate ajutoarele de care ar fi putut dispune, era foarte ocupat cu regularea poziției Transilvaniei față cu imperiul german, cu care era să'l unească nu numai legături politice ci încă și una de încuscrire. Se gîndea apoi la mijlocul de a-și alipi în mod trainic țările române ce i se închinase de curînd. Se gîndea la

ma Re, concorendo da lui da ogni parte gran numero di soldati per la fama del suo gran valore." Alt raport din 11 Iulie 1595, idem, p. 203, adauge: „Ma la confusione e tanta che non si trova ne mezzo ne principio alla partenza di Sinan ne di altro capo per l'esercito."

23. *Marco Venier c. dogele*, 2 Fevruarie 1595, idem, p. 216: „che non si sarrebono mai levati quei principi da quest' obedientia commettendo rebellione, se a ciò non fossero stati violentati da Sinan."

mărire, cînd poate se apropia sfîrșitul tuturor sub înfiorătorul chip al Otomanilor înfuriați.

In inimele mici interesele individuale au avut totdeauna pasul asupra celor mari și obștești.

Sigismund Batori cerea următoarele condițiuni la legătura lui cu împăratul:

1) Că dacă ar fi să încheie împăratul pacea cu Turcii să nu se poată face fără consimțimîntul amîndurora și în aceste tratări să fie cuprinsă nu numai Transilvania, ci și ambele Valachii, care după vroința principelui Ardealului s'au subtras acum din robia turcească.

2) Impăratul, în însușire de rege al Ungariei să lese liberă Transilvania de sub juridicția sa și să-i garanteze deplina autonomie.

3) Impăratul să consimtă la însoțirea lui Batori cu una din arhiducesele casei imperiale.

4) Să depună împăratul la Kaschau 100,000 de fiorini pe an pentru trebuințele războiului comun.

5) In cazul cînd perzîndu-se războiul, Sigismund ar fi nevoit a părăsi provincia lui, să găsască adăpostire în imperiul german [24].

Mai urmează cîte-va încă de puțină însemnătate. Impăratul dă o diplomă prin care recunoaște puntul cel mai de samă al propunerilor, obligîndu-se a purta războiul contra Turcilor; iar în cazul cînd s'ar împăca, să cuprindă în pace atît Transilvania cît și dependențele ei, Valachia și Moldova, care s'au lepădat de domnia turcească. La rîndul său principele Transilvaniei să se oblige prin jurămînt că va merge și el contra Turcilor, și că nu va încheie pace cu dușmanul decît cu consimțimîntul împăratului.

Mai încuviințază împăratul în însușirea sa de rege unguresc deplina autonomie a principatului transil-

24. Condițiile propuse de Sig. Batori, 1594, Doc. col. *Hurm.*, III. p. 199.

vănean și dreptul de moștenire a familiei Batoreștilor în linie coboritoare bărbătească ; iar la caz de stingere a acestei linii, țara să recadă la coroana Ungariei [25].

Impăratul cerînd cooperarea lui Sigismund la războiul contra Turcilor, îl punea pe acesta în dreptul de a face cererile arătate, și el era nevoit să i le încuviințeze. Așa ar fi trebuit să stee lucrurile și cu Mihaiu Viteazul, în cazul cînd el ar fi fost cercetat de Batori și provocat la răscoală în contra Turcilor, mai ales că Batori avînd marele interes de a se încuscri cu împăratul, ar fi trebuit să cedeze și el multe domnului muntean, pentru a-l cîștiga de aliat la liga anti-otomană.

In loc de a afla o asemene stare de lucruri, în reînoirea tratatului încheiet de Sigismund Batori cu Mihaiu Viteazul în 20 Maiu 1595, întîlnim din protivă niște condiții atît de umilitoare impuse de principele Ardealului domnului muntean, încît numai nevoia neapărată a lui Mihaiu, care făcuse pasul hotărîtor prin măcelul Turcilor și celelalte lupte a le sale contra lor, ne explică cum de un asemene tratat a putut fi primit de dînsul. Sigismund Batori face următoarea precuvîntare la textul condițiilor : «că noi ca principe al domniilor Transilvaniei, Moldovei și Valahiei, spre a scoate domnia noastră și Valahia din robia turcească, am ajutat cu puterile noastre pe respectabilul și magnificul domn Mihaiu Voevod, care părăsind perfidia turcească s'a supus nouă încă de mai înainte împreună cu toate ordinile acelei regiuni, și au putut astfeliu prin ajutorul nostru să'și aducă țara la dorita libertate». Pentru a răsplăti această supremă bine-facere se obliga Mihaiu la condițiile următoare :

25. Diploma imparatului Rudolf din 1595. idem, p. 218

1) Boierii împreună cu Mihaiu voevod se supun domnului lor Sigismund, declarîndu'l pe acesta de principele lor.

2) Fiind însă că prea bunul principe nu poate totdeauna să stee în această țară a lor, apoi el le a constituit un locoțiitor al său, care să fie însă de o limbă cu ei.

3) Dările se vor impune de dieta Transilvaniei și de luminatul principe, luînd parte la ea 12 boieri valahi, care vor avea precădere asupra boierilor moldoveni.

4) Banii trebuitori domnului se vor fixa din veniturile țărei tot de luminatul principe.

5) Toate actele ce se vor da de voevod se vor elibera în numele principelui.

6) Nu se va putea pronunța nici o pedeapsă capitală contra boierilor fără știrea principelui.

7) Religia ortodoxă va rămînea neatinsă.

8) Titlul ce va fi dat de Mihaiu luminărei sale va fi: «Prea luminatul domn Sigismund, din mila lui Dumnezeu principele Transilvaniei, Moldovei și Valachiei transalpine și al sacrului imperiu roman, domnul părților regatului unguresc și comitele Secuilor, *domnul nostru prea milostiv*», iar Mihaiu va fi numit de către Sigismund: «Respectabilul și magnificul domn Mihail, voevodul țărei noastre transalpine, *credinciosul nostru iubit*».

9) Sigilul oficial al principatului Valahiei va fi al luminărei sale.

10) Voevodul va face parte din consilierii luminărei sale.

11) Voevodul nu va putea încheia nici un tratat fără învoirea luminărei sale.

Mai multe altele de aceiași natură [26]. †

---

26. Textul original latinesc din 20 Maiu 1595, Idem, III. p. 472. In 2 Iunie se încheie cu Moldova un tratat în aceeași cuprindere, idem, p. 477.

Prin acest tratat este înviderat că Mihaiu se punea sub o dependență *de drept* către principele Ardealului, mai mare decît acea în care Muntenia fusese sub Turci. Căci sub aceștia domnul nu fusese nici odată considerat ca un locoțiitor al sultanului, avuse dreptul de a încheia tratate, nu făcea parte din consilierii sultanului ca un simplu nobil al impărăției, întrebuințase propriul său sigil la întărirea actelor pe care le dăduse totdeauna în numele său propriu și nu în acel sultanului, putuse pronunța pedepse capitale fără autorizarea suzeranului, orînduise singur dările, care toate aceste drepturi erau nimicite prin tratatul cu Transilvăneanul.

Actele internaționale, aceasta o știea prea bine domnul Munteniei, nu au nici o valoare de îndată ce puterea nu vine să le sprijine. De îndată ce aceasta este mare, ea poate încălca cele mai sfinte drepturi; unde ea lipsește ori ce condiție scrisă pe hărtie nu o poate înlocui.

Pentru a scăpa de robia *reală* în care'l țineau Turcii prin puterea lor, Mihaiu crezu că poate să se oblige la o robie *închipuită* și mai mare încă, către principele Ardealului, pe care însă știea bine, că odată ce el era să scape de sub Turci, acela ce i-o impunea nu o va putea mănținea. Eată pentru ce Mihaiu primi un asemenea tratat.

Sigismund însă în dorința lui de a se înfățoșa împăratului în chipul cel mai strălucit, vroia să supună pe domnii romîni și la o închinare personală, pentru a putea arăta astfeliu lumei nu numai prin textele moarte înșirate pe hărtie, ci prin fapte patente expuse la ochii tuturor, că și dînsul pănă atunci vasal turcesc și împărătesc, avea la rîndul său vasali ce-i aduceau închinare. Incă înainte de încheierea tratatului, el chemase în 10 April la curtea lui pe voevozii Munteniei și ai Moldovei, chip pen-

tru a se sfătui despre măsurile de luat în protiva Turcilor. Domnii romîni înțălegînd planurile lui Sigismund, pretextează pentru a nu răspunde poftirei, luptele lor în contra Turcilor. Sigismund cere atunci foarte supărat ca fie-care din ei să trimită cîte 12 boieri; «la caz contrar vor fi priviți ca răsvrătitori»[27]. Pentru a înfrînge însă mîndria și nesupunerea voevozilor romîni, Sigismund se hotărește a-și răsbuna în contra lui Aron Vodă al Moldovei care era mai slab, spre a intimida astfeliu și pe Mihaiu Viteazul, contra căruia nu îndrăznia să păsască fățiș.

Aron anume este scos din domnie după uneltirile principelui transilvan de către garda sa de Unguri, acărui era Stefan Răzvan, și care prinde pe Aron și'l trădă în mînile lui Sigismund. Motivul pe care Sigismund îl punea înainte, spre a îndreptăți această măsură violentă, era că Aron Vodă ar fi primit niște scrisori de la Turci și ar fi stat în vorbă cu Polonii, prietenii Turcilor, trădînd cauza creștinătății[28]. Atîta este adevărat, că venise la Aron patru Turci cu un ciauș în frunte, nu în scopul de a-l mazili cum spune documentul german, ceea ce ar fi fost cu totul nesocotit din partea lor, ci în acel de a'l corumpe; dar că Aron punînd să-i ucigă pe toți[29], arătase tocmai scopul său de a ține cu creștinii. Dacă principele transilvan găsise de cuviință a-l scoate din scaun, nu se făcu aceasta pentru trădarea de care nu putea fi învinuit Aron, ci numai pentru a'l pedepsi de refuzul său de a se înfățoșa în persoană la curtea noului suzeran al țărilor romîne. Că Sigismund își alesese pe Aron de jertfă, se explică mai ales din faptul că Aron era rău văzut

27. Analele lui *Fugger*, 10 Aprilie 1596, idem, p. 231
28. Relația ambasadorilor moscoviți în Austria 1595, în Arh. ist., II, p. 19.
29. Mai sus nota 11.

în țara lui din pricina jafurilor sale anterioare, care dusese până la Roma vestea avuțiilor sale [30], pentru care și fusese el prins de garda lui, fără ca țara să sară pentru el. Sigismund însă nu se mulțămește a fi lipsit pe Aron de scaunul lui. După ce îl aruncă în închisoare, unde un document ne spune că se afla la 12 Maiu 1595 [31], pune să'l otrăvască, pentru care Mihaiu Viteazul în memoriul său din 1601 către împăratul Rudolf, spune «că Aron fusese ucis prin venin numai fiind că vroia să se supună împăratului și nu lui Sigismund» [32].

Sigismund Batori era cu atîta mai doritor a pune mîna pe Aron, că odată cu el dobîndea și întinsele sale bogății, care îi erau foarte trebuincioase în nevoia de bani în care'l pusese războiul [33].

Ștefan Răzvan ~~fusese~~ născut din un tată țigan și o mamă moldovancă. El întrase de tînăr în armata polonă și deosebindu-se printr'o vitejie neobicinuită în războiul cu Muscalii, fu din simplu soldat rîdicat la cele mai înalte trepte ostășești de craiul Poloniei Ștefan Batori. In urmă întorcîndu-se în Moldova, întră în slujba lui Aron Vodă, care i dete rangul de agă și'l trimise în Maiu 1593 sol la Sigismund Batori. Apoi Răsvan primi comanda gardei sale de Unguri. El trase la sine dragostea acestor ostași, și izbuti cu ajutorul lui Batori a răsturna pe domnul său, și a se urca astfeliu în locu-i pe un tron de care se făcuse de altfeliu vrednic prin vitejia lui [34].

30. Instrucția dată lui *Visconti* nunciul papal in Transilvania. Arh. ist., I. 2, p. 151.
31. Analele lui *Fugger*, 12 Maiu 1595, Doc. col. *Hurm.*, III, p. 236. Aron fusese răsturnat pe la începutul lui Maiu.
32. Idem, IV, p. 230. Aron fu ucis în Maiu 1597. *Engel*, Gesch. der Moldau, p. 239.
33. Analele lui *Fugger*, 12 Maiu 1595, idem, p. 237.
34. *Bălcescu*, l. c. p. 92. Izvoarele pe care se întemeiază biografia lui Răzvan, vezi în publicarea lucrărei lui Bălcescu din Revista Română 1861, p.

De și Sigismund scosese pe Aron din tronul Moldovei, pentru a dobîndi de la urmașul pus de el închinarea personală, văzînd el că nu mai e timpul a'și îndeplini gusturile lui de măreție, se mulțămește a cere și acum de la ămbii voevozi trimiterea acelor 12 boieri. Mihaiu Viteazul văzînd că Sigismund și-au moderat pretențiile, cerînd numai o solie în loc de venirea lui în persoană se supune și el, trimițînd ca și Răsvan solii ceruți, cu atît mai mult că fiind de aproape amenințat de Turci, avea neapărată nevoie de ajutorul lui Batori.

De și am văzut că Mihaiu Viteazul primi tratatul încheet cu Batori în 1595, totuși este greu de crezut că Batori ar fi putut izbuti a face să treacă toate condițiile lui, dacă Mihaiu l'ar fi negociat singur. Tratatul fu încheiat însă tocmai prin solii lui, următorii 13 boieri: *Eftimie* mitropolitul, *Teofil* episcopul Rîmnicului, *Luca* episcopul Buzeului, *Mitrea* vornic mare, vornicul *Hristea*, logofeții *Dimitrie*, *Preda* și *Borcea*, vistiernicul *Dan*, postelnicul *Teodor*, *Radu Buzescu*, *Stamate* clucerul și *Vintilă*.

Credința poporană în răua menire a numerului 13 se îndeplini și de astă dată. Mai mulți boieri fură cîștigați de Sigismund Batori pentru răsturnarea lui Mihaiu Viteazul, iar alții ținînd cu el, se născu o mare vrajbă între boieri, care în loc de a susține cu toții interesul domnului lor față cu străinii, se luară împreună la mîncare. Boierii credincioși, mulțămiți s'o scoată la capăt cum vor putea, numai să mîntue poziția domnului lor, iscăliră tratatul ce li se supuse, fără a mai putea desbate condițiile lui. Așa ne spune Anonimul românesc că «acești boieri

475. Este curios că documentele italiane dau lui Răzvan numele de *Giaslovechtz*. Vezi bună oară *Marco Venier* c. *dogele*, 15 Septem. 1595. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 205.

erau trimiși de Mihaiu Viteazul pentru tocmală ; dar învrăjbitorul diavol umblâ în mijlocul lor, și ei se apucară unii cu alții mai mult să facă vrajbă decît pace, cum să scoată pre Mihaiu Vodă din țară, iar ceilalți boieri ce se nevoiau să slujască domnului lor cu dreptate, de neprieteni fură biruiți» [35].

Altă împrejurare care împinse pe Mihaiu Vodă să primească tratatul legat de solii lui cu Batori, era și aceea că domnul Ardealului fusese cercetat în mai multe rînduri de Turci, carc-i făgăduiau tot ce vroia, numai să se lese de legătura cu împăratul [36].

Ori cum însă se tocmise lucrurile în lăuntru între cele trei țări, în afară către Turci ele înfățoșau un gînd, acel al neatîrnării și o inimă plină de dorința luptei, pentru a pune odată capăt unei seculare înjosiri.

35. Mag. ist., IV, p. 280.
36. Raportul bailului venețian din Praga, 16 Maiu 1595. Doc. col *Hurm.*, III, 2, p. 99.

4. EXPEDIȚIA LUI SINAN-PAȘA

Turcii, hotărîndu-se a se îndrepta asupra Munteniei, își pusese de astă dată cu deadinsul în gînd să prefacă țările romîne în pașalîcuri, căci de și erau să piardă mult bănește prin o asemene măsură, răscoala întîmplată le era prea periculoasă spre a nu se gîndi odată și la interesul statului lor. Mai la urmă trebuia să le lucească adevărul, că dacă poziția lor politică ar fi zdruncinată, ar trebui să'și iee ziua bună pentru totdeauna de la dulcele foloase în numărătoare. Numai cînd ajungea Turcilor cuțitul la os își veniau ei în fire, și'și aduceau aminte că interesul colectiv trebue să meargă înaintea celui individual, fie și numai cît spre a-l ocroti pe acesta. Sultanul, odată cu trimiterea lui Ferhat-pașa, rînduise de beglerbeghi: în Muntenia pe Saturgi-Mohamed-pașa și în Moldova pe Giafer-pașa.[1]

Ferhat-pașa adunase la Dunăre vr'o 40,000 de oameni[1], armată mică după sistemul turcesc, și această trăgănare în adunarea oștirilor fusese una din pricinile destituirei sale. Sinan-pașa mai adună încă și alte oștiri, încît întregul lor se va fi apropiat de 100,000. Istoricii contimpurani exagerează fără în-

1. Analele lui *Fugger*, 29 Iulie 1595. Doc. col. *Hurm.*, III, p. 241: „Es solle auch gemelltem Ferrat-Bassa sein Volleckh. so bei 30 inn 40mo stareckh an der Thonaw gegen der Wallachay liegen lassen."

doială numărul armatei turcești urcîndu-l la 150,000, unii chiar la 200,000. Fiind că izvoarele turcești arată ele însăși 70,000, credem că cifra cea mai apropiată de adevăr este acea de 100,000 [2].

Pe cînd această expediție amenințătoare înainta asupra Valahiei, Sigismund serbătoria mult dorita lui nuntă cu fiica casei de Austria, și uita în petreceri și desfătări atît interesul său cît și pe acel al impăratului cu care se încuscrise; uita însă mai ales nespusa nevoie în care se afla Mihaiu Viteazul, pe care doar și'l alipise ca vasal către strălucirea lui de împrumut [3]. Ba el merge pănă acolo cu amețirea lui, că poftește pe Mihaiu la nuntă, ca și cînd domnul Munteniei, avea timpul acuma să'și miște picioarele în cadență, și nu'l aștepta un danț mult mai cumplit, adevăratul danț al morților, pe malurile Dunărei. Mihaiu totuș răspunse politeței prin o politeță, și trimise lui Batori soli cu daruri de nuntă, folosîndu-se de acest prilej spre a repeta încă o de pe urmă dată lui Batori cererea de ajutor. Numai acele trupe transilvane, care sprijinise pe Mihaiu de la început sub Albert Kiraly în răscoala lui contra Turcilor, se aflau pe lîngă el. Cînd Mihaiu plecă din București spre Dunăre, el avea numai vr'o 13,000 de oameni cu el, din care 10,000 armată de țară 2000 de dănăbani din Ardeal și vr'o 700 de călăreți [4]. Mai adunîndu-se apoi încă oaste de țară sculată

2. *Bălcescu* Revista Romînă 1861, p. 643, unde sunt arătate și izvoarele.
3. El trimite numai în 2 Iulie 1595, o scrisoare către arhid. *Matein* cerîndu-i grabnic ajutor pentru Valahia, cea amenințată de năvălirea turcească, Doc. col. *Hurm*, III, p. 214.
4. Kurzer Bericht wie alle Sachen in Siebenbürgen zwischen dem Fürsten Sigismund Bathori und etlichen Verräthern anno 1594 fürgelaufen. (Ultima din mai multe broșuri legate împreună sub No. 3410 a col. Sturza din bibl. Acad.) Broșura nepaginată; la p. a 8-a găsim următorul loc: „Der Fürst der Wallachay, Mihael genannt, hat bey ihm 10,000 Wallachen, 2000 siebenbürgische Trabanten, item 700 Pferde."

în dobîndă, se urcă armata lui Mihaiu Viteazul la 16,000 de oameni, cu care era aproape peste putință a se opune numerosilor năvălitori.

Mihaiu după ce'și trimite spre siguranță soția și copiii la Sibiu, încearcă întâi a se opune la trecerea Dunărei, și izbutește a întîrzia întrarea Turcilor în Muntenia timp aproape de o lună de zile. Aflînd însă că Turcii pusese un corp din armata lor să treacă Dunărea mai în sus, spre a'l apuca pe la spate, și temîndu-se a nu fi încunjurat, se retrage de la Dunăre în sus pe drumul dintre Giurgiu și București, și se oprește la Călugăreni, unde geniala lui privire descopere de îndată locul cel mai potrivit pentru a susținea cu puțini atacul celor mulți.

Drumul către București înainte de a ajunge la Călugăreni se răstrînge între doue dîmburi care de și puțin înalte, opuneau o piedică desvoltării frontului unei armate, fiind pe atunci acoperite cu păduri. Acele dîmburi se întind pe o lățime îndestul de mare, spre a feri pe cei de din dosul lor de o grabnică încunjurare. Pe partea nordică spre București, dîmburile să lasă iarăși într'un șes prin care curge aproape de piciorul lor pîrâul Neajlovul, care taie deci drumul către București ce'l trece pe un pod, pe atunci îndestul de îngust. Apa Neajlovului în curgerea ei înceată, formează tocmai aice niște bălți și mocirle care apără și ele așăzarea acestui loc, de altfeliu cuprins într'o întinsă cîmpie, ce părea a nu putea oferi nici o poziție strategică. (Vezi planul alăturat).

Mihaiu Vodă ținu un sfat cu capii armatei sale și cu toții se rostiră pentru luptă, hotărire mare cînd ne gîndim că unul trebuia să lupte contra șepte și că toată armata lui Mihaiu nu numera mai mult de 12 tunuri, pe cînd cea turcească avea peste 80; hotărîre mare cînd ne gîndim că acei ce o luase știeau prea bine că merg la o moarte sigură; hotărire mare

și frumoasă, căci pornea numai din curata îmboldire a împlinirei datoriei.

De și drumul Turcilor era prin acea strîmtoare pentru a merge de la Giurgiu către București, totuși Mihaiu se temea ca nu cumva ei să apuce pe aiurea, spre a'l lua pe din dărăpt, pe unde fiind locul șes și deschis, era absolut peste putință de a susținea lupta. El se hotări deci să atragă pe Turci în această cursă, provocîndu-i la luptă. O relațiune a ambasadorului venețian luată «din gura medicului *Moccato*, care se găsia de față cu Ferhat-pașa la Constantinopole, cînd împrejurările fură povestite de către mai mulți Turci sosiți de la cîmpul de luptă» ne spune: «că creștinii adunase trupele lor la Strigonița[5] loc departe ca trei zile de București, unde se întăriră. Un capitan al lui Mihaiu îi ceru 200 de cavaleri ca să facă o explorație. Mihaiu îi dete 10—20,000 (?) de oameni, cu care căpitanul plecă spre Turci *și-i provocă a se lua după el și a'l ataca*. Căpitanul se retrase pănă la locul mocirlos unde creștinii stînd ascunși, săriră de odată asupra Turcilor și-i atacară cu mare furie. O mulțime de Turci se asvîrliră în lacul apropiat, unde rămaseră înecați și îngropați în mocirlă; alt număr mare fugi și se împrăștiè; mulți periră, care de foc, care de fer, cu diferite soiuri de morți. Fu aspră bătălia și *ținu de după ameaza pănă în sară*, și știură bine creștinii a se lupta *pentru a zdrobi o atare mulțime*. Sinan alergâ înainte, căută a restabili rînduiala în armata lui ce apucase la fugă. El fu însă trîntit jos de pe cal de o lovitură de lance, rînindu-se la obraz pe lîngă că își strică, căzînd pe capul calului, doi dinți de dinainte, singurii ce mai rămăsese bătrînului vizir.

5. Numele Călugărenilor în gura Turcilor.

El fu aproape de a se înneca în nămolul unde calul său rămase mort, și el însuș după ce stătu mult timp sbătîndu-se în nămol, fu în sfîrșit ajutat de un spahiu a se sui pe un alt cal, pentru marele său noroc. Cavaleria toată fu bătută și împrăștiată; trei beglerbeghi rămaseră morți și un vizir creat de Sinan căzu lovit de moarte. După ceea ce spunea Moccato n'ar fi murit nici unul din creștini (!), din care se zice că cea mai mare parte erau Unguri și Poloni (?). Aceștia pentru a spune adevărul, au fost necontenit în luptă până în noapte, și numai căderea ei îi despărți. Insă ceea ce scăpă pe Turci de o complectă ruină fu supravenirea neașteptată a lui Hamza, beglerbegul Greciei, care plecase dimineața către Ungaria, dar se întorsese îndărăpt»[6]. Astfeliu se raportează trăsăturile generale a le luptei din 13 August 1595. După alte amăruntimi reproduse de unii istorici și documente, izbînda creștinilor n'ar fi fost așa de ușoară. Astfeliu *Walter* ne spune că «după mai multe oare de luptă îndoielnică, Turcii izbutiră a răspinge pe creștini până la un pătrar de milă în lăuntrul strîmtorei, trecînd chiar podul și luîndu-le

6. *Marco Venier* c *dogele*, 15 Septemvrie 1595. Doc. col. *Hurm*, III, p. 487—488. Comp. *de Brèves* c. *Henric al IV-le* 17 Sept. 1595. Doc. Suplement, I, p. 113: „ça esté toutes foys avec sy grand honte et perte qu'il seroit meilleur qu'il fut à recommencer. Sinan a esté blessé au front d'un coup de dard lequel toutes fois ne fait que couler et a perdu une dent." Dintre numeroasele relații germane asupra luptei de la Călugăreni, reproducem cuvintele uneia din ele: „Historia von den Empörungen & (vezi titlul întreg mai sus, p. 185 nota 15). p. 71: „Den ganzen Tag von Morgen frühe an bis auf den Abend mit ihnen geschlagen, darinnen beyderseits viel Volks umbkommen, ob nun wohl die Christen vom Feind zwei mahl zurückgetrieben. haben sie durch frische Entsetzung sich wieder gewendet. Das dritte mahl haben die Siebenbürger mit solchem ernst angegriffen dass der Feind die Flucht genommen. und der Brücke mit solcher Unordnung zugeeylet dass sie einander selbst in Gedräng hauffenweise über die Brücken hinunter gestossen, darunter viel ersoffen sein, wie dann der Kriegsoberster Sinan Bassa sampt noch zwei Basschas über die Brücken in den Sumpf herunter gestossen und von den seinigen aus dem Koth gezogen und in ein Sessel in ihr Läger getragen worden."

El fu aproape de a se înneca în nămolul unde calul său rămase mort, și el însuș după ce stătu mult timp sbătîndu-se în nămol, fu în sfîrșit ajutat de un spahiu a se sui pe un alt cal, pentru marele său noroc. Cavaleria toată fu bătută și împrăștiată; trei beglerbeghi rămaseră morți și un vizir creat de Sinan căzu lovit de moarte. După ceea ce spunea Moccato n'ar fi murit nici unul din creștini (!), din care se zice că cea mai mare parte erau Unguri și Poloni (?). Aceștia pentru a spune adevărul, au fost necontenit în luptă până în noapte, și numai căderea ei îi despărți. Insă ceea ce scăpâ pe Turci de o complectă ruînă fu supravenirea neașteptată a lui Hamza, beglerbegul Greciei, care plecase dimineața către Ungaria, dar se întorsese îndărăpt»[6]. Astfeliu se raportează trăsăturile generale a le luptei din 13 August 1595. După alte amăruntimi reproduse de unii istorici și documente, izbînda creștinilor n'ar fi fost așa de ușoară. Astfeliu *Walter* ne spune că «după mai multe oare de luptă îndoielnică, Turcii izbutiră a răspinge pe creștini până la un pătrar de milă în lăuntrul strîmtorei, trecînd chiar podul și luîndu-le

---

6. *Marco Venier* c *dogele*, 15 Septemvrie 1595. Doc. col. *Hurm*, III, p. 487—488. Comp. *de Brives* c. *Henric al IV-le* 17 Sept. 1595. Doc. Suplement, I, p. 113: „ca esté toutes foys avec sy grand honte et perte qu'il seroit meilleur qu'il fut à recommencer. Sinan a esté blessé au front d'un coup de dard lequel toutes fois ne fait que couler et a perdu une dent." Dintre numeroasele relații germane asupra luptei de la Călugăreni, reproducem cuvintele uneia din ele: „Historia von den Empörungen & (vezi titlul întreg mai sus, p. 185 nota 15), p. 71: „Den ganzen Tag von Morgen frühe an bis auf den Abend mit ihnen geschlagen, darinnen beyderseits viel Volks umbkommen, ob nun wohl die Christen vom Feind zwei mahl zurückgetrieben, haben sie durch frische Entsetzung sich wieder gewendet. Das dritte mahl haben die Siebenbürger mit solchem ernst angegriffen dass der Feind die Flucht genommen, und der Brücke mit solcher Unordnung zugeeylet dass sie einander selbst in Gedräng hauffenweise über die Brücken hinunter gestossen, darunter viel ersoffen sein, wie dann der Kriegsoberster Sinan Bassa sampt noch zwei Basschas über die Brücken in den Sumpf herunter gestossen und von den seinigen aus dem Koth gezogen und in ein Sessel in ihr Läger getragen worden."

10 tunuri. Armata lui Mihaiu se formează în un triunghiu pentru a se retrage în regulă. Totuşi dînsul ştiea bine că dacă va fi răspînsă în şesul nordic şi Turcii vor izbuti a trece strîmtoarea cu toată armata lor, el va fi încunjurat de mulţime şi va fi perdut, numai decît. «Era momentul cînd se cerea neapărat o mişcare eroică, o faptă măreaţă care să cutremure inimile păgînilor, şi să înalţe pe acele a le creştinilor. Atunci mărinimosul Mihaiu invocînd ajutorul mîntuitoriului, apucă în mînă o secure militară şi se aruncă în fruntea unui corp ales în şirurile duşmane, loveşte în pept pe unul din căpitanii turci, taie pe altul în bucăţi, pe cînd Albert Kiraly fulgera cu tunurile drept în gloata cea mai deasă a duşmanului şi o rărea înfricoşat. In zădar Ienicerii cearcă a împlini golurile; căci îndată două sute de Transilvăneni şi tot atîţa Cazaci sub căpitanul romîn Cocea, se reped cu înverşunare asupră-le. Turcii văzîndu-se izbiţi în dărăt şi perzînd iarăşi poziţia cîştigată, se reformă din nou după pod, punîndu-se atunci în fruntea lor însuş bătrînul vizir, care vedea că de la păstrarea podului, atîrna rezultatul luptei. Colona turcească se răpede turbată asupra oştirei lui Mihaiu, şi se încinge aice lîngă pod o luptă din cele mai înverşunate, din care însă Romînii esă învingători, mai ales prin faptul că vizirul căzînd de pe cal, ai săi îl crezură mort, şi spaima cuprinse rîndurile lor. Mihaiu Viteazul ocupă iarăşi întreaga lui poziţiune, şi redobîndeşte tunurile sale pierdute, iar noaptea lasă izbînda pe partea domnului muntean»[6].

---

6. *Walter* in *Papiu*, I, p. 28. Comp. cele raportate la Veneţia de ambasadorul veneţian din Praga in 19 Sept. 1595, Doc. col. *Hurm.*, III, 2, p. 132: „ma essendo stato il conflitto lungo quasi per il giorno intiero, et essendo stato una volta comminciato et due volte redintegrato, inchinando la vittoria ora da un canto ora dall'altro. Si crede che gran numero sia mancato in ambedue gli eserciti." *Bălcescu* culegînd ştiinţele deosebite conţinute în

Se zice că doi cerbi îmblînziți însoțiau pe Mihaiu în tabăra de la Călugăreni; stăteau lîngă cortul domnului cînd era în el, îl urmau chiar în luptă, mergînd sau înainte sau ținîndu-se de laturile lui, și pe care nu-i spăria nici bubuitul tunurilor nici plesnirea boambelor, ci se rîdicau numai în două picioare privind înaintea lor, luînd partea lor din foc în tot timpul luptei, în contra naturei acestor animale [7]. Aceasta este sigura notă blîndă în crîncenul concert de la Călugăreni, și această notă blîndă era dată de animale și nu de omul înfuriet.

Mihaiu bătuse pe Turci; mai multe steaguri și mai ales cel mare verde al lui Mohamed, pe care Sinan-pașa îl desfășurase la ultimul său atac, căzuse în mînile lui, de și legea turcească spunea că acel steag nu poate fi nici odată pierdut [8]. Efectul moral al acestei victorii fu imens. Se vădise că numai nu-

---

numerosii scriitori asupra luptei de la Călugăreni face un tablou încurcat al acelei lupte, pe care o pune să țină două zile, ba chiar trei dacă socotim lupta de avangardă. Dacă ar fi ținut mai mult de o zi, Turcii s'ar fi priceput a trimite o armată care să încunjure pe Mihaiu pe la spate. Ceea ce explică izbînda armatei lui Mihaiu, este faptul că el atrăsese în o cursă pe Sinan pașa, prin acel capitan trimis spre a'l provoca. D-l *Teutschländer* nu crede în intervenirea personală a lui Mihaiu Viteazul pe care o pune pe socoteala iscodirei admiratorilor lui, și o numește în batae de joc „ein Heldenstückchen." (Michael der Tapfere, Bukarest, p. 59). O asemene acțiune eroică a capitanilor nu este de loc extraordinară pentru acele timpuri, și dovada cea mai înviderată este însuș intervenirea personală a lui Sinan-pașa în luptă, ce aduce căderea lui în mocirlă și rănirea lui. Pentru ce oare D-l Teutschländer admite pentru Turc, ceea ce deneagă Românului? — A se cerca o expunere mai amănunțită a bătăliei ne pare lucru peste putință, afară dacă vroim să recădem în încurcăturile lui Bălcescu.

7. *Walter* in *Papiu*. I. p. 30.

8. Relația lui *Stefan Tompa*, fostul dragoman al lui Ferhat-pașa. 3 Fevruarie 1596. Doc col. *Hurm.*, III, p. 274: „auch des Mohamed grünen Fahnen verlohren, und er Sinan verwundet in ainem Khott stekhen blieben welchen der Hassan Bassa entsetzt dasz er selbst auch gefangen worden". Relația Mercuriului lui Siri din Genova spune despre această luptă: „Con non mai veduto valore si contraposse in questo luogo il Valacho, onde come in un durissimo scoglio s'infransero le schiere turchesche che furono costrette a retrocedere con iscorno." *Vittorio Siri*, del Mercurio overe historia de'tempi correnti, V, p. 474.

mărul mai putea ceva pe partea Otomanilor; cît despre valoarea lor războinică, care altă dată făcea să se cutremure lumea, ea căzuse foarte jos, de oare ce o armată atît de mică ca acea a lui Mihaiu fusese în stare să bată pe una de șepte ori mai mare a Turcilor. Atîta groază însuflase în ei izbînda lui Mihaiu încît întîmplîndu-se în noaptea de după luptă să sară o magazie cu praf, bubuitul ei vîri pe Turci în o ne mai pomenită confuzie, crezînd că armata muntenească iarăși îi atacase. Apoi am văzut rapoartele Turcilor fugiți de pe cîmpul războiului, că exagerau pînă într'atîta lucrurile, încît spuneau că din creștini *nici unul* n'ar fi căzut în luptă. Tocmai pe atunci sultanul vroia să dee o sărbare în grădina lui Mohamed-pașa din Scutari, cînd de odată vestea din Muntenia răsturnă totul, umplu pe sultan și întreaga cetate de cea mai grea supărare, aruncînd doliul în locul plănuitei veselii [9]. Mai aflînd sultanul alăturea cu vestea acestei înfrîngeri și despre căderea Granului în mînile Germanilor, se mîhni atît de mult, încît vroia să'și radă barba, lucru de la care îl reținură numai cuvintele de îmbărbătare ale mumei sale [10].

Este lesne de înțăles că lupta de la Călugăreni nu putea fi hotărîtoare, căci Mihaiu nu putea susținea cu obositele sale trupe și a doua zi un atac în contra unor dușmani necontenit reimprospătați. Apoi mai era teama cea mare ca nu cumva Turcii să-l încunjure pe la nord. Mihaiu se sfătui deci din nou cu generalii săi și se uni, după oare care împrotivire mai mult de formă, cu ideea de a se retrage către munți în dimineața următoare. Inainte

9. *Marco Venier* c. *dogele*, 15 Sept. 1595. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 205.
10. Relația lui *Tompa* citată în nota 8: „sey der türkische Kaiser so ergrümbt, dasz er ein shermesser begert, sein Partt ab zuscheren, das in sein muetter trösten und zusprechen muszen."

10 bis. La acea pănă la un punct drept spune Franz Iurkowitsch cela [illegible] 1595 ... „haben mit dem Sinan Waschka ein [illegible] Treffen gehabt und gedachten Sinan Waschka, mit allerdings aufs Haupt, gleichwohl etlich Tausend Man erlegt, das er sich hat müssen [illegible] retiriren". Hurm., Doc., XII, p. 120.

Albert Király căpitanul unguru a înscris pe Mihaiu în legătură cu Călugărenii într'o scrisoare către Sigismund Bathory pentru victoria românilor în acea ocasiune. El spune „Tutto cio prodotto per Michiel Vaivoda, tutto in obligo di dar tanta caueda, cum ut in intimatur, ben si volley voltar gionse „Sauedit o ca mano si e spetto, ne in „parente, ci e bon sauore pur Camp cristino, [illegible] ave a luminare vorste in dotongst Cauda „ spetie." "

1) Din 14 Aug. 1595. Hurm., Doc., XII, p. 98.

10 bis. La acea pănă la un punct drept spune Franz Iurkowitsch c. Deputății Ilirice 13 Oct. 1595. „haben mit dem Sinan Waschka ein starckes Treffen gehabt, und gedachten Sinan Waschka, mit allerdings aufs Haupt, gleichwohl etlich Tausend Man erlegt, das er sich hat müssen retiriren". Hurm., Doc., XII, p. 120.

de revărsatul zorilor armata lui se pune în mișcare către București, pe care Transilvănenii îl prădară, «de oare ce tot avea să fie prădat de Turci»[11]. De acolo auzînd că Turcii vin către București, Mihaiu pleacă spre Tîrgoviștea «cetate mare dar fără întăriturí»[12], unde simțind că nici aici nu va putea sta împrotivă, el provoacă pe locuitori la emigrare, și se afundă el însuș mai lăuntru în munți «în un loc unde se văd ruinele cetății lui Negru Vodă, care mai înainte era întărită, iară după aceea o stricase Turcii»[13]. Mihaiu se oprește aici la satul *Stoenești*[14]. Parte din armata lui se retrage din castrele sale, mai ales Moldovenii, rechemați de Răsvan Vodă cel amenințat de Poloni, care vroiau să'l înlocuiască cu Ieremia Movilă, încît armata lui Mihaiu iarăși se împuținează. Sinan-pașa, călcînd pe urmele lui Mihaiu, ocupă Bucureștii, unde așază pe Saturgi-Mohamed, care trebuia să devină beglerbegul Munteniei, prefăcînd în cetățuie o mănăstire și întărind'o prin un șanț săpat în juru-i și umplut cu apă[16]. Inaintînd apoi după Mihaiu până la Tîrgoviște, pe care o găseste deșartă de locuitori, întărește și acest oraș, unde lasă o garnizoană precum făcuse în București, și apoi pleacă și de aice spre a ajunge pe Mihaiu Viteazul. El vroia să înfrîngă oștirea romînă și apoi călcînd peste ea să pătrundă în Ardeal, spre a se uni cu oștirea fiului său Mohamed, ce opera în Ungaria[16]. Sinan-pașa își așază tabăra pe o înălțime de pe care putea vedea pe acea a voevodului romîn. Mihaiu se feri de a se apuca în bătae generală, cu

11. *Walter* in *Papiu*, I, p. 30
12. Idem, p. 31.
13. Idem.
14. *Anon. rom.* in Mag. ist., IV, p. 283.
15. *Marco Venier* c. *dogele*, 27 Sept. 1595, Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 206.
16. *Fessler*, Geschichte der Ungarn, VII, p. 360.

dușmanul; dar el fu neobosit a-i hărțui armata și a-i cuprinde liniile de comunicație și proviziile. Uneori întărita pe o ceată de Turci, o trăgea după sine în locuri grele și necunoscute unde o sfărima cu înlesnire; alte ori cuteza a izbi pe Turci chiar în tabăra lor. Mai adese prin gonacii lui cei cu cai ușori, punea mîna pe mulți dușmani și dobîndea de la dînșii pradă multă, cai nenumărați și mai multe cămile [17]. Mihaiu fiind pe de altă parte neatacabil în poziția aleasă de el în munți, toate aceste împrejurări sporeau fără încetare demoralizarea armatei turcești, astfeliu că inima ei era frîntă prin împotrivirea lui Mihaiu, cînd Sigismund Batori veni să ajute a-i răpune și corpul.

Principele Ardealului se opri la Sas-Sebeș o lună întreagă spre a-și aduna oștirile sale. Numerul lor este de sigur mai exagerat încă decît acel al oștirei lui Sinan-pașa. *Bălcescu* enumeră după deosebitele sale izvoare 44,000 de Secui din care 16,000 trebuiau să rămînă în Ardeal spre întîmpinarea unei eventuale năvăliri tatare sau polone; 13,000 de nobili Unguri din Ardeal; prusianul Ioan Veicher aducea cu el 16,000 de cavaleri. Pe lîngă aceste cifre impunătoare găsim prin un contrast neexplicabil numai 80 de Cazaci din Polonia, 300 de Cazaci de ai lui Batori, 800 de lănceri sub Stefan Bocsai, 1200 de archebuzieri pedestri și 4000 pedestrași puși de națiia săsască, cîte o mie îmbrăcați în altă coloare. In totul deci o armată, colosală pentru puterile Transilvaniei, de 79,380 de oameni [18]. Dacă această cifră, admisă fără critică de Bălcescu, ar fi adevărată, atunci

17. *Bălcescu* in Revista Romînă 1862, p. 86.

18. Idem p. 88, Să se observe din această enumerare, că Ardealul singur fără ajutorul cavalerilor prusieni pusese pe picior o armată de 80,000 de oameni, de oare ce cei 16,000 cavaleri împlineau numai golul lăsat prin cei 16,000 de Secui rămași spre paza Transilvaniei.

armata lui Mihaiu Viteazul se perdea în ea ca un riușor într'un mare fluviu ; atunci și rolul lui Mihaiu la eliberarea țărei sale de copleșirea turcească cade la rîndul al doile, acolo unde vrau să'l pună relațiile oficiale germane, pe cînd vom videa că după izvoarele nepărtinitoare, tot el fu sufletul campaniei până la sfîrșit, pe cînd Batori mai mult *președea* decît *conducea* expediția.

Am văzut că Muntenia de abia putuse aduna cu toate opintirile lui Mihaiu Viteazul 16.000 de oameni. Apoi Stefan Răzvan aduce din nou în ajutorul lui Mihaiu numai 2300 de pedestrași. Față cu niște cifre atît de mici a le țărilor romîne, contingentul Ardealului de 80,000 de oameni va părea fără îndoială urcat cu mult peste valoarea lui efectivă. Nu credem că el să fi fost nici măcar de 50,000, cum spun analele lui *Fugger* că: «principele nostru (Sigismund Batori) au trecut cu mai bine de 50,000 de oameni în Valachia, și se așteaptă zilele aceste o luptă între el și Sinan-pașa. De și dușmanul este evaluat la 100,000 de oameni, totuși ai nostri au o puternică speranță de izbîndă. Armata noastră ar fi fost încă mai numeroasă; fiind însă că Polonii au năvălit în Moldova, au trebuit să rămînă 16,000 în dărăpt»[19]. Mult mai de crezut este Walter care cuprinde totalul armatei duse de Sigismund în ajutorul lui Mihaiu în 16,000 de oameni[20], cifră potrivită pentru

19. Analele lui *Fugger*, 4 Octomvrie 1595. Doc col. *Hurm*, III, p. 244.

20. *Walter* in *Papiu*, I, p 32. Apoi *Batori* el insuș într'o scrisoare către *marele duce de Toscana*, 20 Noemv. 1595. în Doc. col. *Hurm*., p. 495, recunoaște „che per ragione di mondo ciascun può considerare *che noi con le forze nostre* e con quelli mille cinque cento Raitri che ci ha dato l'imperatore e quelli che ci ha dato l' A. V. *non eravamo bastevoli a tanta impressa*." Așa ar fi vorbit oare Batori, dacă sar fi aflat in fruntea a 100,000 de oameni, împreună cu Muntenii? Un alt raport din Praga 24 Octomvrie 1595, idem, III, 2, p. 139, arată chiar anumit că cifra armatei lui Batori era exagerată: „Le cose di quelle parte si sogliono avvisare et rappresentare più grande di quelli che sono, et tanta moltitudine di gente armata și stima che sia minore,

starea și poporația țărei Ardealului. Socotind armata ce o avea Mihaiu, și cu ceea ce va mai fi adunat la un număr aproape egal, ajungem împreună cu ajutorul adus de Răsvan din nou, la 32—34,000 de oameni cu vr'o 80 de tunuri. Armata lui Sinan-pașa fără îndoială că pierduse din numărul ei primordial, atît prin lupta de la Călugăreni, cît și prin celelalte pricini de scădere a ori cărei armate ce stă pe picior de războiu, mai ales în țară dușmană : dezerțiunile, lipsele, bolile și moartea violentă pe care armata lui Mihaiu nici odată nu încetase a o respîndi în șirurile păgînilor. In rezumat armata turcească scăzuse în număr [21] pe cît și în virtute, iar acea a creștinilor sporise cel puțin la îndoit de cum fusese la Călugăreni.

Apoi dacă numai 16,000 de oșteni creștini fusese în stare să răpună un numer înșeptit de dușmani, erau să piardă ei acuma, cînd un creștin trebuia să iee cel mult doi păgîni pe sama lui ?

«Văzînd Turcii că armata transilvană îndestul de numeroasă și de hotărîtă la luptă se apropia, întrâ în toți după cum se spune și se scrie, o mare spaimă și începură unii din ei a face larmă și a se pregăti de fugă, zicînd că cu toate că era noapte, soldații nu vroiau să întîrzie de a fugi și că un bun număr dintre Ieniceri în contra ordinului generalului se hotărîse a pleca numai decît, după cum au și făcut, din care pricină Sinan cunoscînd că în o asemene neorînduială, nu se va putea mănținea în acel loc, îl părăsi împreună cu trupele lui, lăsînd ca garnizoană în Tîrgoviștea 4000 de oameni sub comanda lui Hasan-pașa» [22]. Este înviderat că efectel luptei de

et il numero delli Siculi s'intende per avisi più sinceri che potrevano essere 20 000 soldați " Și într'adevăr de unde s'ar fi putut recruta 44 000 de Secui, cînd numărul total al poporației lor nu este mai mare *astăzi* de 200,000!

21. Analele lui *Fugger*, 15 Octomvrie 1595, idem, III, p. 246, socotește armata lui Sinan-pașa de lîngă Tîrgovistea la 80,000 de oameni.

22. Raport din Praga, 14 Noemvrie 1595, idem, III, 2, p. 146.

la Călugăreni se arăta acuma, și că Turcii care făceuse acolo cunoștința creștinilor, nu vroiau să o reînnoiască aice sub munte cu puterile lor sporite și adause.

Mihaiu luînd după aceea comanda armatei aliate atacă Tîrgoviștea [23], și pentru a putea mai bine răsbi cetatea, înălță două movile ca niște turnuri de înalte, pe care așăzînd tunurile împroșca în Turci de sus, încît după trei zile de asediu, la 8 Octomvrie, cetatea este luată și Ali-pașa comandantul garnizoanei prins. Invingătorii ciștigă 40 de tunuri, multă pulbere, puști, săbii și provizii pe mai bine de trei ani [24]. Atît de energic luptase Mihaiu la luarea Tîrgoviștei, încît se răspîndi vestea că ar fi murit [25]. Se spunea mai tîrziu legenda că drept prevestire a acestei izbînzi, o pajură foarte mare se oprise pe cortul lui Sigismund, lăsîndu-se a fi hrănită și chiar prinsă de soldați, și tot atunci apăru pe ceriu un alt semn extraordinar, o mare cometă in spre răsărit [26]. Sinan-pașa auzind în București despre căderea Tîrgoviștei, vestea îl turbură atît de mult, încît se hotărește a părăsi și acest oraș împreună cu cetatea rîdicată de el în mănăstire, și a se retrage în grabă către Dunărea, unde ajunge în mare neorînduială, pierzîndu-și pe drum cară cu praf, cămile și alte lucruri. El își așază lagărul sub zidurile Giurgiului [27].

23. *Walter* în *Papiu*, I, p. 33: „Michael palatinus cum Germanis, Ungaris, Cosacis aliisque peditibus in acie, patriae libertatis recuperandae cupidissime *praecedit*." Comp. Analele lui *Fugger*, 22 Oct. 1595. Doc. col. *Eurm.*, III, p. 249.

24. *Walter*, l. c. p. 33—34.

25. Analele lui *Fugger*, 22 Octomvrie 1595. l. c. III, p. 247: „ac Vaivoda Michael inter alios peryt."

26. *Ortelius* redivivus et continuatus, Nürnberg, 1665 (Bibl. Acad. col. Sturza No 6604) p. 182. Tot aice vezi la p. 183, o gravură care cată să reprezinte asediul Tîrgoviștei.

27. Asupra fugei în desordine a lui Sinan-pașa de la București la Giurgiu, vezi Relation dessen so sich zwischen den Fürsten aus Siebenbürgen verlofen. Doc. col. *Hurm.*, III p. 251.

Armata aliată stă în Tîrgoviștea până la 20 Octomvrie, așteptînd proviantul ce trebuia să vină din Transilvania; după aceea pleacă în grabă pe un drum mai scurt către București, unde ne găsind pe Sinan-pașa îl urmărește la Dunărea. Sinan însă se grăbise a trece fluviul cu parte din armata lui; iară o parte o lăsase în Giurgiu, spre apărarea podului, pe care Turcul avea de gînd să treacă numeroasa pradă, mai ales în dobitoace, adunată din Muntenia. Mihaiu însă în fruntea cavaleriei muntene și transilvănene ajunge la pod înainte ca să fi putut trece Turcii prada dincolo de fluviu și lovește cu o mare furie corpul lăsat spre apărarea podului. Turcii o ieu la fugă peste el, și se încurcă în nenumăratele vite și oi ce îl umpleau de mai înainte. Mihaiu pune să lovască cu tunurile în pod și în fugarii ce se năpusteau pe el, taie podul în două și împinge pe Turcii ce se grămădeau la fugă, prin ruptură în Dunăre. Spune Walter că atît de mulți Turci se înnecară, încît brațul mai adînc al Dunărei de sub cetate se umpluse de cadavre, și ar fi putut sluji de punte trecătorilor[28]. Pe cînd dintre aliați abia periră vr'o 200 de oameni, mai bine de 6000 de Turci așternură ca un vad prin apele fluviului. A doua zi armatele aliate asediază Giurgiul și'l ieu după cîte-va zile de bătae, și astfeliu se pune cununa fericitei eliberări a țărilor romîne de jugul păgîn, prin desăvîrșita zdrobire a expediției lui Sinan-pașa.

Asupra rezultatului, fatal pentru Turci, a acestei expediții ne spune un document contimpuran: Turcii au pierdut 22,000 de morți, 150 de cămile, un mare număr de bivoli, mulți cai și alte animale de tras. Cine au văzut cu ochii încă nu i-ar veni a

28. *Walter* in *Papiu*, I, p. 35. Analele lui *Fugger* Relation dessen & citată in nota precedentă, l. c. p. 252—253.

p. 211

(X) De cautat la nota 113

O povestire foarte amănunțită a expediției lui Sinan pașa ni s'a păstrat toscan din cartea expediției 1595 Hamm. Orig. Rel. f. 79—93. de p. 86 cetim: „al entrare del porto con molta confusione, essendo in mezo le maggior parte delle vettovaglie, con tutte il bottino di 20 m. teste e 80 persone". În tot timpul Legatul Muntenii a dichiarato con ogni pace Moldovenii e la corte Ungurii e Transilvani. Vezi p. 41/6 Targovistes: „camminava nell'avanguardia il Volaco; p. 86/6 Giurgiu: „andavano li Valacchi di avanguardia; Dopo con il principe di Moldavia". Mai vezi „alla ripa e consumata campa impregiura Turcila acel combinat în sovoiul lui Visconti 15 Oct. și 3 Novem. 1595 Zichem p. 121—122, Despre raportul pohelnei trimis raportul lui Walter sub comprimat și un raport din Viena 25 Novem 1595: „durch die Morsa (adecă Arnaut Mușicheum) die Brucke abgebrennt worden" Hodem p. 156. Despre raportul podului și marea Giurgiului vezi un raport citatiu din Giurgiu 10 Novem 1595 Hodem VIII p. 154 care raport nu vorbește decât de Sinan și de Batori pe a persoană și de Mihaiu. o altă povestire a intrării expediției cu raportul ei către Sinan și scurt și foarte sacel local popular. Mihaiu Cantacuzino Valahilor vezi în Chronica serbeșe Despota Georgiu ap. Engel Gesch. d. Bos., III p. 4—5.

28bis. Din Viena 25 Novem 1595 Hodem p. 155 spune despre Sinan: „il sera alla volta Schmehlichen Thurck beandelt

crede. In cetatea Tîrgoviștei s'a găsit peste 3500 de cară de muniții și provizii de războiu. Nici un soldat din armata creștină n'au rămas fără a se împărtăși din bogata pradă. Din Tîrgoviștea până la București, pe o cale de peste 12 mile germane, nu puteai merge pe drumul înciumat de duhoarea cadavrelor. După toate probabilitățile Turcii nu se vor scula curînd din căderea suferită și nu vor mai vizita mult timp Valahia»[29].

Raportul lui Sinan-pașa asupra soartei expediției sale întărește încă și mai bine izvoarele analizate până aice, cu toate silințele generalului turc de a acoperi rușinea pățită.

El scrie din Giurgiu către Nessangi-pașa, care trebuia să comunice scrisoarea sultanului: «Vă va fi cunoscut că noi fiind ajunși cu victorioasa armată în țara Valahiei, blăstămatul și afurisitul Micali veni cu armata lui contra miliției musulmane, pe care după ce l'am bătut cu ajutorul și favoarea celui prea înalt, acel blăstămat o rupse de fugă; după care ajungînd la București, unde pentru a întări armata am pus să se rîdice o cetate de pari și pămînt, și după ce am lăsat o garnizoană, venirăm la orașul Tîrgoviștea, unde iarăși am pus să se zidească o cetățuie; dar apropiindu-se iarna, și noi făcînd multe drumuri prin zapadă și începînd a ne lipsi proviziile, nu am putut reținea armata de strînsură, care se împrăștiè în toate părțile. Pentru că blăstămatul voevod de Transilvania, unindu-se cu afurisitul Micali, și oprindu-se la două zile de orașul Brașov, ne am sfătuit cu generalii noștri ca să-i lovim; dar fiind că mare parte din armata noastră fugise și locul unde acești băstămați se întărise era foarte greu, petros și

29. Relation dessen, idem p. 253. Altă relația a lui *Tomșa* dă 30,000 de morți și 150 de tunuri idem, p. 274. Cîți trebuiau să fie răniții!

păduros, nu am putut să-i atăcăm, cu atîta mai mult că nici Tătarii nu sosise încă. Am răpezit însă trupe în toate părțile care prinseră o nenumărată mulțime de robi. După acea îngreuindu-se iarna, am lăsat o garnizoană în Tîrgoviștea și am plecat spre București. Blăstămatul voevod al Transilvaniei care luase de soție pe fata regelui Ungariei, ceru ajutor de la socrul său care-i dete 30,000 (!) de ostași, ceea ce împreună cu armata ce o avea se făcea la 66,000 de oameni. Ei veniau cu scopul de a ne apuca pe din dărăpt; însă providența vru ca afurisiții să vină după ce noi plecasem din Tîrgoviștea pe care ei o asediară. Auzînd aceasta am vrut să ne întoarcem spre a despresura cetatea; însă fiind că cea mai mare parte din Ieniceri se dusese și restul armatei era încurcat cu mulțimea robilor și a animalelor, ne vroind să meargă într'acolo, din această pricină cetatea fu luată și credincioșii ce o păzeau suferiră martirul. Am gîndit atunci să ne întărim în București; însă cea mai mare parte a armatei fiind dusă, proviziunile puține, iarna grea și Tătarii lipsind, nu am vrut să încerc lupta acolo. Am văzut că mai bine ar fi a scăpa armata și artileria și m'am întărit în cetatea Giurgiului unde ne aflăm acuma» [30].

Această apărare a lui Sinan-pașa, pentru a îndepărta de la el greua răspundere a pierderei expediținei, este cea mai bună dovadă de succesul strălucit al armatelor creștine.

Sultanul nu se înșălă prin acoperirile lui Sinan-pașa, și-l depuse din vizirat încă înainte de a ajunge în Constantinopole [31]. Totuși întîmplîndu-se să moară

30. Scrisoarea lui *Sinan-pașa* către *Nessangi-pașa* trimisă în traducere de *Leonardo Donato* c. *dogele*, 15 Noemvrie 1595, Doc. col. *Hurm.*, III, p. 492.
31. *Leonardo Donato și Marco Venier* către *dogele*, 29 Noemv. 1595, idem. IV, 2. p. 208

urmașul seu puține zile după instalare, bătrînul Sinan izbutește prin bani a redobîndi pentru a cincea oară scaunul viziratului.

Rolul lui Mihaiu Viteazul rămase și acuma cînd comanda supremă era la principele Transilvaniei, tot acel de căpitenie și hotăritor; mai întăi fiind că el singur cunoștea locurile [32], și deci trebuia să se asculte sfatul său în toate împrejurările; apoi fiind că reputația lui de mare general era stabilită prin bătălia de la Călugăreni, pe cînd Sigismund Batori, principe încă tînăr și neexperimentat, se mulțămea cu onoarea de a se reporta toate la persoana lui, și lăsa chiar el conducerea efectivă a oștirei celui mai priceput. Rapoartele oficiale germane din acele timpuri vorbesc însă mai ales de principele transilvan, aducîndu-i toate laudele pentru izbînzile repurtate. Numai pe ici pe colea se amintește de Mihaiu Viteazul! Rapoartele turcești pomenesc din contra pretutîndene pe Michali Oglu, ca pe geniul cel rău al Otomanilor, însoțîndu'l totdeauna de acele grațioase epitete de afurisit și blăstămat, care împodobesc în deobște stilul atît oficial cît și cel istoric al închinătorilor lui Mohamed.

Intre aceste două serii de izvoare noi nu stăm la îndoială a da crezare acestor de pe urmă. Intr'adevăr Sinan-pașa trebuia să știe mai bine de cît toți cui datorise el înfrîngerea sa, pe cînd rapoartele oficiale germane erau ținute, chiar din pricina caracterului lor, a atribui toate izbînzile principelui Transilvaniei. Conform cu această împrejurare și vedem că mai toți istoricii timpului atribue lui Mihaiu conducerea expediției și strălucitul rezultat al isbînzei repurtate.

32. Analele lui *Fugger* care atribue de obiceiu toate izbînzile lui Sigismund, recunosc lui Mihaiu, această însușire hotăritoare l. c. p. 263: „der Wayda Michael wellichem dann dero Orthen und Gelegenheit vol bewusst "

In sfirșit cea mai bună dovadă despre marele rol ce-l avuse Mihaiu în această luptă, ne o dă însuș Sigismund, care cînd se desparte de Mihaiu, îi arată multe semne de prietenie, mulțămind lui D-zeu împreună cu el că le-au ajutat a scăpa de urgia turcească [33].

33. *Walter* in *Pușiu*, I, p. 36: „Transylvaniae dux, multis ut hactenus ita sub discessum usurpatis amicitiae indiciis palatino valedicens Deoque de tot caesis hostibus cum eodem gratias agens" &. Comp. *Hammer*, Histoire de l'empire ottoman, trad. Dochez, Paris, 1845. II, p. 278—280. *Zinkeisen*, III, p. 599. Nu intălegem cum față cu aseminea fapte pozitive s'a putut ivi, și incă la istorici contimpurani, versiunea că Mihaiu Viteazul ar fi trădat pe Unguri alilndu-se cu Sinan-pașa!! Vezi *Ciro Spontoni*, Istoria della Transilvania, Veneția, 1638, p. 39.

5. INTÎMPLĂRILE DIN MOLDOVA ȘI ULTIMELE LUPTE CU TURCII.

In timpul ce aceste evenemente se petreceau în Muntenia, în Moldova se întîmpla o nouă criză a domniei, care pentru a fi înțeleasă nevoește o ochire asupra politicei polone, provocătoarea ei.

Legăturile dintre Turci și Poloni erau pe atunci prietinoase, ceea ce ținea acum de mai bine de 70 de ani, și cancelarul polon Zamoiski era partizanul cel mai aprins al acestei prietenii. Cu Germanii din contra Polonii se stricase de la alegerea regelui următor lui Stefan Batori. Se luase anume la luptă Sigismund al III-le fiul regelui Svediei, cu Maximilian fratele împăratului Rudolf, și acest din urmă fiind bătut, se alesese Sigismund de rege, spre marea mulțămire a Porței otomane. Mihaiu Viteazul, întrînd în războiu cu Turcii și prin alianța lui cu Batori principele Ardealului și dușmănia lui cu Otomanii, devenind de la sine aliatul împăratului, trebuia să stee cu Polonii în relațiuni reci, dacă nu chiar încordate.

Regele polon fusese din această pricină în zădar cercetat cu solii de la papa, pentru a fi cîștigat la lupta contra necredincioșilor. Și împăratul, după declararea războiului, căreă fără mai multă izbîndă a detrage pe Sigismund de la legătura cu Turcii. El trimite la începutul anului 1595 o ambasadă

către curtea polonă, căreia pentru a-i da o mai mare greutate o însoţeşte cu trimişi din Transilvania, Muntenia şi Moldova. Regele îndreaptă ambasada către dieta polonă, care deschizindu-se în 7 Fevruarie, numeşte o comisiune ce avea să cerceteze propunerile împăratului. Turcii cum aud de asemene stăruinţi răpăd un sol la Poloni, şi trătările cu împăratul se întrerup îndată, spre a nu se mai reînnoi.

Polonii apoi trebuiau să se îndepărteze încă şi mai mult de Germani şi de aliaţii lor şi să se plece către Turci şi din pricină că ţările romîne întrînd prin supunerea lor sub Batori în alianţa germană, se desfăceau, după ideile polone, din legăturile de vasalitate către statul lor[1]. Cu cît mai mult trebuiră Polonii să simtă substituirea autorităţei ungaro-germane asupra Moldovei, în locul acelei pe care ei singuri se credeau în drept a o avea, văzînd că domnul Moldovei Aron este depus şi luat prins din porunca principelui Ardealului, cînd până atunci Polonii se amestecaseră în domniile Moldovei. Cel dintăi simtom al nemulţămirei curţei polone cu un asemene amestec, se vede în netrimiterea unei solii la nunta lui Batori. Polonii găsiau pentru acest act de nepoliteţă o îndreptăţire în faptul depunerei lui Aron Vodă fără consimţimîntul regelui polon[2].

Polonii ameninţînd pe Răzvan, acesta este nevoit a-şi readuce în ţară ajutorul dat de el lui Mihaiu Viteazul în lupta de la Călugăreni. Polonii pentru a'l înşăla, se prefac a se impăca cu el, şi apoi îl atacă

1. Raport venetian din Praga, 18 Aprilie 1595. Doc. col. *Hurm*, III, 2, p. 93: „Poloni restarono malcontenti che li Valachi et Moldavi s'accostassero all'imperatore, come quelli che pretendono che per vicinita dei confini et per ragione di dominio debbano quei paesi appartener più al reame di Polonia." Aceeaşi idee cuprinsă şi in raportul baililor din Constantinopole *Leonardo Donato* şi *Marco Venier* c. *dogele*, 2 Decemvrie 1595, idem, IV, 2, p. 209.
2. Analele lui *Fugger*, 29 Octomvrie 1595, idem, III, p. 248.

+ Veneţia 5 Iunie 1595 Ven. filza 11 p. 68 si vorbesc despre sospetele Polonii asupra Moldovei spunându-se ci ii se cuvine de mondo Roma Ce si occupare le arme di Cristiani in altre imprese che contra el Turco?

îndată ce se îndepărtase oștirea moldovenească, trimisă de Răzvan din nou în Muntenia în tabăra de la Stoenești [3]. Răzvan după o mică luptă este alungat din Moldova, și Polonii introduc în Iași pe Ieremia Movilă, care în 22 August 1595, face jurămîntul de credință regelui polon, subsemnînd în Iași și un document, în care domnul se declară de sîngă credincioasă și supusă regelui și a regatului polon [4]. Condiția cu care Ieremia fusese întronat de Poloni în Moldova era însă ca el să rămînă supus și Porței otomane, urmînd ca și mai înainte a răspunde tributul, și Polonii se obligau a-i obținea investitura de la sultan. Ambasada Polonilor merge la Poartă însoțită de un sol al Tătarilor, cu care Polonii trebuiau să stee bine, de îndată ce erau în legături prietinoase cu Otomanii, și în 14 Decemvrie ea pleacă îndărăpt cu steagul de domnie al lui Ieremia Movilă [5]. Tot pe atunci marele cancelar al Poloniei dă o proclamație în Moldova în care spune: că «regele l'au trimis în țară cu armata lui, creștini la creștini și vecini la vecini, pentru a vă așaza iarăși în starea voastră de mai înainte, fără călcarea legăturilor pe care le aveți cu impăratul turcesc. De aceea v'au așăzat regele, nu un principe închipuit din Valahia, un Răzvan, ci un boier de sîngele vostru, un om cinstit și de treabă, pe domnul Ieremia Movilă, avînd deplină încredere că veți fi mulțămitori Maiestății sale pentru această favoare» [6]. Papa Clement, care lucrase pentru a aduce la ființă liga în contra

3. Idem, 30 Sept. idem, p. 242.
4. Jurămîntul din 22 August 1595, reprodus în Doc. *Eurm.*, III, p. 485. „Quare nos Hieremia Mohila *famulum ac subditum* M-tis Suae et Regni cum successoribus meis esse ac fieri cum universa Valachia profiteor.
5. *Leonardo Donato* și *Marco Venier* c. *dogele*, 14 Decemvrie 1595, idem, IV, 2, p. 210.
6. Analele lui *Fugger*, idem, III, p. 256.

Turcilor, se supără pe Poloni pentru amestecul lor în Moldova în favorul păgînilor și mustră prin o scrisoare din 8 Noemvrie pe cancelarul Zamoischi [7].

Stefan Răzvan, omul lui Sigismund, nu înțălegea însă a se lăsa deposedat de tron fără luptă. El ie de la suzeranul său principele Ardealului, vr'o 2000 de oșteni și întră cu ei în Moldova, unde mai mulți boieri dintre dușmanii lui Ieremia și ai Polonilor îl chemase prin scrisori. Ieremia fuge în Polonia, de unde întorcîndu-se cu ajutor armat, bate și prinde pe Răzvan† La început vroia numai cît să'l însemne la nas; mai apoi însă aflînd de scrisorile primite de el de la boieri, și văzînd că el avea o partidă în țară, după ce-l supune la cazne înfricoșate, îl dă morței prin țapă, iar boierilor compromiși le taie capetele pe la Ianuarie 1596 [8].

Tot pe atunci Sigismund Batori se săturase de viața de lagăr, și doria să'și reiee odihna părăsită. In loc de a urmări mai departe izbînzile începute, de a trece Dunărea, a elibera pe Bulgari și a răspinge pe Turci cel puțin până la Bălcani dacă nu din Europa, contribuind astfeliu la împlinirea unei dorinți generale, de atîtea ori visată, nici odată ajunsă, el își ie ziua bună de la Mihaiu, întorcîndu-se cu oștile în Ardeal. Asemene hotărîre i se impunea însă dintr'o altă pricină. Oastea lui, compusă din lefegii, consumase toate mijloacele, între care și avuțiile luate de la jertfa lui, Aron domnul Moldovei, și el se găsia în neputință de a o ținea mai mult timp pe picior de răsboiu. El pretextâ că încurcăturile Moldovei cer grabnicul său ajutor și lăsâ ast-

---

~~7. Publicată ibidem, III, p. 489.~~ †

8. *Marco Venier* c. *dogele*, 22 Martie 1596, idem, III, p. 505. Comp. un raport din Praga, 16 Ianuarie 1596, idem, III, 2, p. 162. In 20 Ianuarie 1596 Răzvan era prins. Analele lui *Fugger*, idem, III, p. 259.

~~[illegible] scrisori ale papei în aceasta chestie în Hurm., Doc., [illegible] XII, p. 162-166 [illegible] c. Zamoiski c. can. Radziwill~~

†, pierind în bătălie și viteazul căpitan Ungur, Albert Kiraly, ce ajutase lui Mihaiu Viteazu în lupta de la Calugăreni. 7bis

7 Publicată Ibidem. p. 489. Mai multe scrisori ale papei în aceasta chestie în Hurm., Doc., ~~[illegible]~~ XII, p. 162-166 †

7bis Stiri din Cracovia 29 Dec. 1595 Ibidem XII, p. 202 Expunere mai amănunte asupra prindere lui Răzvan 4 Martie 1596 Ibidem, p. 237-238 Vezi și Ieremia Movilă c. Zamoiski 16 Dec. 1595. Ibidem supl. II. i. p. 371.

feliu pe Mihaiu o urmări singur foloasele victoriei cîștigate împreună.

Dacă însă Mihaiu ar fi urmat și fără ajutor a se împrotivi Turcilor, pentru un războiu ofensiv el nu se simția îndestul de tare, și așa se lăsă și el de condus mai departe șirul victoriilor sale. Și cu toate aceste ce minunat stăteau acuma lucrurile pentru o lovitură decizivă de dat puterei Otomanilor! Bulgarii trimisese soli în Muntenia și Ardeal spunînd că sunt hotărîți să se răscoale în contra asupritorilor lor și arătînd că 30,000 de oameni stau bine armați în păduri, gata de a porni la luptă[9]. Dacă și Bulgarii se uneau cu creștinii de la nordul Dunărei, dacă se aprindea focul în însuș casa Turcilor, în asemene critice momente, cînd pierduse o mare expediție în Muntenia și o mare cetate în Ungaria, atunci trebuia să se sfîrșască veacul stăpînirei lor, și ceea ce Europa de atîtea ori cercase în zădar, s'ar fi putut face acuma sub geniala conducere a domnului romîn, care arătase cum se pot răpune armatele otomane. Soarta însă nu vroi ca această dreaptă izbîndă să încunune opintelele sale, ci îl păstra pentru alte complicări în care trebuia ca puterile lui să se părăduiască în întreprinderi neizbutite. Mihaiu Viteazul, întorcîndu-se de la Sud spre Nord, întoarse fața de la norocul său, care-l chema către Constantinopol. El își greși ținta, dacă greșală se poate numi fatalitatea cea oarbă și ne înduplecată, care-i croi drumul și-i așternu cărarea.

---

9. Analele lui *Fugger*, 19 Septemvrie 1595, idem, III, p. 270: „Ihre (Bulgaren) Gesandten wartten dass Ihnen die hilf so Ihre Fr G. Durch den Wallachischen Fürsten schickhen, sie mit guten haubtleuthen versehen thuen welliche sie anfieren könnden, die weilen sie sich beraid in 30,000 stärckh in Wäldern befinden.“ Comp. un raport venețian din Praga, 30 Maiu 1595, idem, III, 2, p. 103: „S'è anco intesso che fu mandato un huomo a quel principe dalli popoli di Bulgaria, afferendosi di combattere contro Turchi in all'estremo lor potere.“

După ce Ieremia Movilă își asigură tronul prin sîngele lui Răsvan și al partizanilor săi, el începe ca vrednic supus turcesc și polon a unelti împrotiva lui Mihaiu Viteazul.[9] El dă anume adăpostire unui pretendent la corona munteană, anume acelui din fiii lui Milmea Turcitul, pe care muma lui îl scăpase de a trece la religia mohamedană [10]. Muma lui îl dusese la Raguza, unde se afla pe la începutul lui 1596, fiind pe atunci în vrîstă ca de la 11—12 ani. Aflînd doamna că Ieremia Movilă a pus mîna pe tronul Moldovei, ea aleargă în grabă la curtea lui, de unde începe cu ajutorul domnului Moldovei a lucra pentru răsturnarea lui Mihaiu Viteazul [11].

Pe lîngă acest pericol cu care domnia lui Ieremia Movilă devenia amenințătoare anume pentru Mihaiu Viteazul, ea mai împedeca pe aliați de la luptele contra Turcilor, prin aceea că lăsa liberă trecerea Tătarilor către Muntenia și Transilvania [12].

Mihaiu, lăsat în pace de Turci, nu putea suferi un dușman așa de înverșunat și de primejdios în coastele sale, cu atît mai mult că tatul copilului pretendent, turcitul Milmea, fusese rînduit sangiac la Nicopoli [13].

Indată ce eșă din iarnă, pe la începutul lui Fevruarie, Mihaiu se răpede asupra Tătarilor, pe care îi

---

10 Mai sus, p. 42.

11. *Marco Venier* c. *dogele*, 27 Ianuarie 1596 (din eroare este însemnată data în josul documentului: 1595. La Ianuarie 1595 domnea încă Aron Vodă, care fu răsturnat tocmai la Maiu 1595, și înlocuit cu Răsvan care domnește până la Decemvrie 1595). Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 215. Cf. alt raport al aceluiaș ambasador din 10 Fevruarie 1596, (aceeași eroare și aice), idem, III, p. 504, și alte două din 3 și 9 Aprile 1596, idem, III, p. 506.

12. Raportul unui *anonim* din 14 Noemvrie 1595, idem, p. 491, spune că Polonii cu întronarea lui Ieremia nu au vrut „di aquistare la Moldavia per la corona di Polonia, ma di mantinervi un Vaivoda tributario et dependente del Turco. (Geremia) ha ottenuto la confirmatione del Tataro con conditioni che non molesti la Moldavia, ma per essa possa havere il passo in Valachia et Transilvania."

13 *Marco Venier*, c. *dogele*, 27 Ianuarie 1596, idem, p. 502.

bate și îi împrăștie [14]; după aceea pleacă contra lui Ieremia Movilă, spre a liniști astfeliu țara lui dinspre nord, și a răsbuna tot odată moartea aliatului său și tovarăș de luptă, Ștefan Răzvan; nu mai puțin spre a alunga de acolo pe pretendentul, fiul lui Mihnea, care era o vecinică amenințare pentru tronul său în mînile Polonilor și a le Tătarilor. El dădu pustierei întreaga Moldovă, bătu într'o luptă pe Ieremia și-l alungâ împreună cu protegiutul său, fiul lui Mihnea [15]. Mihaiu veni atunci după cît se vede pănă în Iași, de oare ce Ieremia Movilă părăsi capitala lui și fugi în Polonia.

El nu se putu mănținea mult timp în Moldova din pricină că Tătarii atacau Muntenia. In 5 Septemvrie 1596, vedem că Mihaiu cere din Tîrgoviștea ajutorul lui Batori contra Tătarilor, trimițîndu-i una după alta vr'o cinci scrisori, atît de grabnică îi era nevoia. Ieremia Movilă s'întoarce, bine înțeles, îndată după eșirea lui Mihaiu din Moldova, și ajută Tătarilor la prădarea Munteniei [16].

După ce Mihaiu izbutește a răspinge pe Tătari, el se oprește în Tîrgoviștea, de unde se apucă de îndreptat starea desperată în care țara fusese aruncată prin năvălirea turcească: «rechiamă înapoi pe nenorociții locuitori ce erau împrăștieți și ascunși prin văgăunile munților; pune să rezidească casele cele ruinate și să reîntocmească locurile cele pustiete; împărțește gratuit sămințe pentru cultivarea pămîntului, pentru că toate grănarele fiind prădate, buea-

14 Raportul lui *Marco Venier* c. *dogele* 10 Fevr. 1596, idem, III, p. 504.

15. *Marco Venier* către *dogele*, 23 Mart 1596, idem, p. 505. Incă din Decemvrie 1595 Mihaiu avea de gînd să facă această expediție despre care se și respîndise o veste anticipată. Raportul aceluiaș din 31 Dechemvrie 1595, idem, p. 498.

16. Scrisorile lui *Mihaiu Viteazul* către *Sig. Batori* din 5. 6 Septemvrie 1596. idem, p. 275—277.

tele și vinurile luate și risipite în cea mai mare parte a țărei, iară grînele și toate cele trebuincioase vieței, aduse fiind de la munte și din vecina Transilvanie, se vindeau foarte scump; căci Moldova, stoarsă și ea prin răsboae, de abia se putea îndestula pe sine; apoi comerciul cu Turcia din cauza nesiguranței se întrerupsese cu totul. Pe lîngă aceste, Mihaiu mai aduce colonii din Bulgaria pentru a înlocui poporația dispărută, și trimite pe lefegii săi peste Dunărea să prăde, pentru a-i împedeca de la prădarea însăși a țărei sale și a înlătura moleșirea armatei [17].

In acest timp Turcii desperînd de a putea dobori pe Mihaiu prin putere, recurg iarăși la mijlocul lor favorit, desbinarea prin corupțiune. După ce fac împăratului propuneri favorabile de pace, cu condiție de a părăsi pe Mihaiu, dar sunt răspinși, se întorc către Batori căruia îi făgăduesc să încheie de îndată pacea cu el [18], dacă se va lepăda de domnul romîn. Izbutind însă tot atît de puțin în Transilvania ca și în Germania, Turcii urzesc contra lui Mihaiu o nouă răscoală în țară, bazată pe aceleași elemente care și la început încercase să-l răstoarne. Anume intețesc pe mai mulți boieri, în fruntea cărora era unul Dumitru, cel mai bătrîn din svetnicii domnului și Chesar logofătul cu un fiu al său. Conjurația trebuia să fie susținută și de un corp de Tătari din Dobrogia. Motivul ce împingea pe boieri la răscoală era tot acel vechiu reimprospătat, că prin alianța cu catolicii se vindea țara papistașilor. Conspirația fiind descoperită, Mihaiu taie pe capii ei, și după aceea răpezindu-se

---

17. *Walter* in *Papiu*, I, p. 37.

18. In un raport al lui *Marco Venier* c. *dogele* din 29 Martie 1596, Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 218, cetim: „che se il Transilvano si astennirà dalle cose di Valachia et di Bogdania, di prima gli sarà conceduta la pace"

Propunerea de pace a lui Hassan pașa Sveti c. Sig. Baton din August 1596 ~~Hidrm. XII, p.~~ Hidrm. XII, p. 274.

contra Tatarilor îi bate și pe aceștia și-i împrăștie de la hotarele țărei [19].

Turcii sunt nevoiți să recunoască starea de fapt a neatîrnărei Munteniei, și pentru a nu periclita mai mult timp interesele răsboiului unguresc, îl redeschid către sfîrșitul anului 1596 cu noue puteri. In 21 Septemvrie ei ieu cetatea Erlau, și mai rău decît atîta, armata imperială este cumplit bătută în cîmpia de la *Kerestes* în zilele de 23—25 Octomvrie 1596.

Precum pierderile Turcilor în Valahia zdruncinase în Ungaria propășirea oștirilor musulmane, astfeliu izbînda din această țară încuraja pe Turci a reînnoi atacul Munteniei. Aceste două state erau acuma legate prin o soartă comună; izbînda unuia era și a celuilalt și pierderea ce lovia pe unul avea efect asupra amînduror. Auzînd Turcii de la marginea Munteniei despre strălucita izbîndă de la Kerestes, se pun pe prădat în hotarele ei. Mihaiu pentru a pune o stavilă acestor jafuri, trece Dunărea și asediază Nicopolea.[19bis] Primind însă aice vestea întoarcerei vizirului, Cicală-pașă, învingător din Ungaria, rîdică asediul și trece înapoi fluviul.

Pe cînd Mihaiu bătea Nicopolea, sandjacul de aice, spre a dobîndi mîntuirea cetății, făgădui lui Mihaiu că-l va împăca cu sultanul, și Mihaiu care era nevoit să părăsască asediul, se prefăcu a ceda rugăminților comandantului. Acesta se ținu de cuvînt și mijloci la sultan pacea pentru Mihaiu Viteazul.

Padișahul de și trebuia să fie înmîndrit prin strălucita victorie din Ungaria, nu se arată de loc greoiu la propunerile sandjacului, ci îmbrățoșîndu-le cu căldură, îi multămește pentru interesul ce-l purta despre trebile împărăției, și setos de a videa cît mai cu-

19. Analele lui *Fugger*, 30 Oct. 1596. Doc col. *Hurm*, III p. 271. *Walter* în *Papiu*, I, p. 37—38.

19bis. Ostire despre trecerea lui Mihaiu prest Dunărea est dit in 8 Sept. 1596 Hurm XV p. 276: „Il Vovoda di Vallachia con 26m combattenti era passato il Danubio in Bulgaria contro Turchi". cf. p. 279.

rînd energicul braț al lui Mihaiu Viteazul, pus în slujba lui în contra Germanilor, pe de o parte îi trimite o deputație numeroasă și strălucită de 20 de inși, pe de alta pune pe patriarhul din Constantinopole să scrie lui Mihaiu o scrisoare, în care să-i vestească că sultanul l'au iertat [20], vroind astfeliu Turcul să confirme pe toate căile Rominului, că numai de la el atîrnă a reîntra în bunele sale grații.

Boierii care începuse a se sătura de vijelioasa domnie a lui Mihaiu Viteazul, se folosesc de venirea acestei solii turcești, spre a reînnoi iarăși uneltirile contra domnului lor. Ei schimbă însă acuma tactica, și în loc de a lua pártea Turcilor contra puterei catolice ce le-ar ameninta religiunea, ei se fac organul apărărei intereselor germane contra elementului păgîn, dovadă cît de adevărate erau în ambele cazuri temerile și pîrile lor.

Ei învinuesc anume pe Mihaiu la Batori că ar fi plecat a încheie pace cu Turcii contra creștinilor. Cînd ne gîndim cum mai tîrziu Mihaiu fu jertfit tocmai de acești creștini, acăror apărare el o luase, mai că am dori să-i fi venit în minte această hotărîre; să fi adaus puterea brațului său cătră acea a Turcilor învingători, să fi izbit în Nemți izbînzi peste izbînzi, și să-și fi împlinit sub suzeranitatea turcească visul căruia vroi mai tîrziu a-i da ființă sub suzeranitatea germană.

Văzîndu-se domnul atît de calomniat, învinovățit că ar vra să tradeze interesele creștinătăței, el trimite îndată un sol la Sigismund Batori, arătîndu-i că va veni în curînd în persoană, cu foarte mică

20. Raport din 10 Maiu 1597. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2. p. 223: „Il patriarcha di Constantinopoli fa communicare al Bailo che se era scritto lettera a Michali Vaivoda facendo lo sapere che il signor si e scordato le offese de lui fattegli et che lo ha tornato in grazia."

întovărășire în Ardeal, pentru a-i explica purtarea sa, și ajunge la Alba Iulia în 30 Decemvrie 1596. «Batori îi trimite înainte pe secretarul său Pancrațiu Sennyei cu 40 de trăsuri de paradă și o mulțime de nobili; el însuș îi eșă înainte la un sfert de milă din oraș, lingușindu-l cît putea cu dragostea. Astfeliu cu cea mai mare pompă fu primit Mihaiu Vodă în capitala principilor Transilvaniei. A doua zi, cea din urmă a lunei lui Decemvrie, Batori trimise o samă de călăreți lui Mihaiu Vodă ca să-l însoțască la curtea sa. In ziua cea dintăi a anului nou (1597) Mihaiu Vodă se duce cu mare solemnitate la biserică; pe urmă merge la principele Transilvaniei care-l ospătează cu măreție »[21]. Astfeliu era acuma tratat acel locotiitor din Muntenia, al principelui Batori, acel vasal al său care nu avea voie nici măcar să'și anine propria pecete de hrisoavele sale! Mihaiu Viteazul, după ce arătase ce putuse și crescuse mult peste capul pretinsului său stăpîn, devenia acuma groznic și amenințător prin alianța putincioasă ce-i o oferiau Turcii. Ajunsese domnul romîn a fi vînat de două puteri mari, Turcii și imperiul german ce se ascundea în dosul lui Batori. Cît de bine își răsbunase el pentru umilirile de altă dată!

După ce Mihaiu împacă mintea prepuielnică a lui Batori, și-l asigură că pacea propusă de Turci îi este trebuincioasă, spre a căpăta un ragaz în răstimpul căruia să se poată pregăti pentru noue izbînzi[22], el

---

21 *Bălcescu* ed. Odobescu, p 244 Cele ce spune Bălcescu despre incheierea definitivă a păcei. in August 1597, între Mihaiu Viteazul și Turci, după *De Thou*, *Walter* și *Stavrinos* (Comp. și *Capitanul* în Mag. ist. I, p. 234 și *Anon. rom*, idem. IV, p 283). nu pot fi exacte, după cum vom vedea mai la vale.

22. Sigismund consimte la această cerere. In înțălegerea stabilită, în ziua de 4 Ianuarie 1597, între Sigismund Batori și domnul muntean în Alba Iulia (Doc. col. *Hurm*, III, p. 508) se spune: «Interrogo spune Batori, s'era espediente di presente dissimulare col Turco sin a tanto che fossero raddunate le forze della Christianità a tempo nuovo? — Fu concluso che, era espediente

se întoarce în Muntenia, unde dă solilor turci un răspuns mulțămitor, și așază cu ei un armistițiu ce era cu atît mai neapărat pentru Mihaiu, cu cît el trebuia să urmărească cu mare luare aminte schimbările ce se pregăteau în Ardeal, prin hotărîrea lui Sigismund Batori de a trece domnia Transilvaniei cătră împăratul Rudolf.

Tocmai pe atunci ~~când Mihai se lăsase~~ în pace și Turcii și ~~erau aveau nimica~~ ce ~~și judecească~~ papa Clemente al VIII-lea în Urbe o serbau prin care i-l cinstea vitejia în luptele și contra păgînilor lăudându-i mult vitejia și jertfa pentru pacea... Serbarea era un prilej însărcinat ca nimeni Mihai din tînărul marele principe Mihaiu cu ochiu cu tînără pace. Papa însă nu i-l trimise binecuvîntarea lucrul în pădure. Nu o a doua oară il vinovăția în Țara în ~~bunătățirea~~ romană [27]

---

et particolarmente al Vaivoda che ha il paese aperto vicino all'inimico et con poca gente da guerra; ma che ne'confini si daveva attendere alle scorrerie conforme a che s'e fatto per il passato."

[27] Hopi Scrisoarea papei din 16 Aug. 1597 în Hurm. Doc. ~~VIII~~, p. 142; și din 12 Oct. 1597 Vidim

Din partea Turcilor Mihaiu se căsătorise, ba se vede că relațiile lui cu ei erau destul de bune. Mai mulți oameni ai lui Mihaiu fugiseră în Alexandria și Constantinopol unde erau în prinsoare aceste soluțiuni de pace. Aceasta a Mihaiu l'au supărat cu atît mai tare cu cît relațiile lui cu Țările amintite îi erau de folos. Și pe când cu Mihaiu în 5 Aug. 1597 [28] a încheiat împăratul cu Vizirul pace, mareleui Vizir, tătarului lui Mihaiu, acela îndată a pus în capul pe Mihaiu și de atîta vreme că a atîtat împotriva. Și aiegem pe Mihaiu că să nu se îndoiască de dragostea ce are pentru Domnul pre voievodul Transilvaniei, adăugând că e mirare că el Mihaiu cînd arătă un semn de dragoste față de creștinătate, tocmindu-se pace cu turcii?

[28] Mihaiu Vod. către Mihaiu Vod. 27 Mai, 5 August și 25 Aug. 1597. Hurm. Doc. ~~XIII~~ p. 316-319.

II

ÎNTRUNIREA ŢĂRILOR ROMÎNE

1. SCHIMBĂRILE DIN ARDEAL.

De la începutul anului 1597 până la 1599 vuetul armelor aproape amuţeşte de asupra Munteniei, ~~ceea ce~~ dă lui Mihaiu răgazul trebuitor spre a-şi îndrepta toată cugetarea lui asupra daraverilor politice, ce se încurcau mereu în acest răstimp, şi care trebuiră apoi tăiete tot cu ascuţişul săbiei. Aceste daraveri erau toate determinate de o singură idee, stranie şi neaşteptată, ce străbătuse prin crierii nu prea sănătoşi ai domnului Ardealului, anume aceea de a se lepăda de lume şi de măririle ei, de a se despărţi atît de femeia lui cît şi de corona ce o purta, şi a se retrage ca un pustnic în o viaţă contemplativă. Nemţii, totdeauna la pîndă spre a-şi lăţi hotarele impărăţiei prin calea pacînică a negociărilor, aflară în curînd de gîndul lui Batori, şi puseră îndată totul în lucrare spre a-l întări în el.

Vizita lui Batori la curtea imperială din Praga, îndeplinită în luna lui Fevruarie 1597, nu avuse

atîta de scop înțelegerea în privirea Turcilor, cît punerea la cale a cesiunei țărei sale către împăratul [1]. Tratatul definitiv cuprindea că Sigismund Batori să treacă Transilvania împăratului Rudolf, iar el să-i dee în schimb ducatele de Oppeln și Ratibor din Silesia, o pensie anuală de 50,000 de scuzi; apoi să primească despărțenia de soția lui, care să păstreze însă titlul de principesă a Transilvaniei, și să mijlocească la papa dobîndirea pentru el a rangului de cardinal. Batori însă îndată după întoarcerea lui în Transilvania începe a se căi de convenția încheietă, și făgăduește domnia, pe care el tot era hotărît să o părăsască, de odată la mai mulți nobili din Transilvania: lui Gaspar Corniș, Stefan Bocsai și lui Stefan Jojica, acest din urmă nobil maghiar de viță romînă. Împăratul aflînd de aceste uneltiri a le principelui, trimite la el o deputăție compusă din Martin Pete episcopul Oradiei Mari și Adam Gall Popel, care să-l îndatorească a se ține de tratatul încheiet [2].

Această schimbare de stăpînire a Transilvaniei nu putea de loc să convină lui Mihaiu. El ar fi primit bucuros ajutorul Nemților contra Turcilor, însă de departe, preferînd să aibă lîngă el un suzeran de puterea căruia nu avea să se teamă; care de și îl legase prin un strașnic tratat, nu îndrăznise nici odată a cere aplicarea lui. Cu alte cuvinte Mihaiu vroia să se folosască de lupta creștinilor în contra Turcilor, spre a se emancipa cu totul de ori ce stăpînire, și a dobîndi libertatea și neatîrnarea, după care năzuesc totdeauna sufletele mari. Substituindu-se împăratul în locul lui Sigismund în domnia Ardealului, poziția lui Mihaiu se schimba cu totul. El

1. Raport din Praga, 24 Februarie 1597, Doc. col. *Hurm.*, III, 2, p. 231.
2. *Stephani Szamosközi*, Rerum transilvanicarum pentas quinta in Mon. Hung. historia, scriptores. XXVIII. p. 6.

primea de vecin pe un domn puternic, un al doile sultan, care ar fi înlocuit pe capul lui Mihaiu autoritatea pe care ar fi scuturat'o din partea Turcilor. El nu mîntuia țara și pe sine de răul robiei, ci schîmba numai robia turcească pe acea germană. Știea însă bine Mihaiu că nici aceasta nu avea să fie mai ușoară decît acea suportată pînă atunci; ba chiar o întrevedea el mai grea și mai nesuferită, din pricina prigonirilor religioase, care trebuiau să însoțască numai decît domnia catolicilor, și să înlocuiască astfeliu neamestecul Turcilor în materie religioasă de care Romînii se bucurase pînă atunci.

In asemene condiții înțelegem ușor cum de Mihaiu Viteazul trebuia să caute a împedeca pe cît îi era prin putință, de și fără a se compromite față cu impăratul, realizarea schîmbului plănuit. De aceea aflînd despre gîndul lui Batori, încă de la vizita făcută acestuia la sfîrșitul anului 1596, ceruse învoirea de la el ca și banul Mihalcea să-l întovărășască la Praga, pentru a avea astfeliu din timp știrile cele mai pozitive asupra acestei importante împrejurări.[1]

Mihaiu, pentru a zădărnici schîmbul acum tocmit, încurajază și el pe unul din cei trei nobili, cărora răsgîndindu-se Batori le făgăduise Ardealul, anume pe Jojica. Acesta văzîndu-se împins de Batori și sprijinit de Mihaiu, îndrăznește a-și pune chiar pe față candidatura lui și stăruește a-și face partizani în dieta țărei. Sigismund însă, înduplecat prin Iezuiți și comisarii imperiali a se ține de tocmala făcută, nu numai retrage sprijinul înceviințat de el lui Jojica, dar încă și văzînd că acesta acuma pornit îi nesocotia voința, îl pune la închisoare.[2]

Mihaiu, ne mai avînd atunci nici o speranță de a putea împedeca pe împăratul ca să ajungă stăpînul Transilvaniei, gîndindu-se la urmările unui atare evenement, se hotărăște să rămînă mai bine în vasa-

[1] Lui Stoica c. Eteria 20 Octomvr. 1597 raportează plecarea solului nemțesc. v. Hurm. Gesch. d. Kön. Ung. I. p. 157.

[2] Cu 14 Dec. 1597 găsim o Hotărnicire pentru Szekler cesiuni. Hurm. Beg. XII. p. 327.

litatea turcească, pe care o știea el că față cu un om energic era să peardă mult din prădalnica ei natură. Domnul Munteniei începe deci a lucra pentru o împăcare cu sultanul, cel atît de greu lovit până acuma de dînsul. El întrebuințază ca stăruitori pe ambasadorul Angliei și pe doi patriarhi, acel de Alexandria și acel de Constantinopole, dintre care scaunul acestui din urmă fiind vacant, era îngrijit pe atunci de locoțiitorul de patriarh, Meletie Pigas, care stărui mai ales cu mare rîvnă spre a aduce la îndeplinire rezultatul dorit de Mihaiu.[3] O corespondență se încinge atunci între locotenentul patriarhiei și domnul romîn, care era privigheată cu mare luare aminte de sultanul, ce punea să i se traducă toate cărțile primite și trimise, spre a putea el și cu divanul lua cunoștință de ele[3], dovadă ce mare însemnătate dobîndise Mihaiu în ochii Turcilor.

Pentru a nu-și destăinui însă teama pe care o aveau de domnul romîn, și mai ales văzînd că el umbla acuma după împăcare, Turcii se făceau greoi la propunerile lui, și improașcă pe ambasadorul englez ce le transmitea, cu cuvinte răstite, «că el ar trebui să se amestece numai in trebile supușilor lui; că Valacul ține acuma scaunul de trei ani și-l va putea mănținea încă alți trei; dar că fiind el tributar Porței și atîrnător de ea, tot va trebui la sfîrșit să-și iee pedeapsa greșelelor sale»[4] Cu toată această mîndră ținută a Turcilor, sultanul nu lipsește a trimite un capegiu la Mihaiu, spre a afla condițiile închinărei, care capegiu avea ordin a cerca și pe principele

3. Vezi asupra interpunerei lui Meletie Pigas mai multe amăruntimi, după corespondența conținută în manuscriptul din *Chalki* in *Melchisedek*, Relațiuni istorice despre țările romîne din epoca de la sfîrșitul veaculoi al XVI-le și începutul celui al XVII-le, București, 1882, p. 33.

4. *Girolamo Capella* c. *dogele*, 17 Noemvrie 1597, Doc. col. *Hurm.*, III, p. 516

Transilvaniei în aceeaşi privire, ne cunoscînd după cum se vede Poarta schimbarea de lucruri petrecută în Ardeal [5]. In acelaş timp Mihaiu trimitea un sol al său la Poartă, care însă avea ordin a nu se pleca prea adînc sub talpa Turcilor, ci a le vorbi într'un chip hotărîtor despre condiţiile sub care domnul său era dispus a primi din nou suzeranitatea turcească, anume să se mulţămească numai cu tributul, lăsînd la o parte toate celelalte pretenţii de rezidire a cetăţilor dărămate de Mihaiu sau restituire a artileriei luată de la Turci. «Vizirul, ofensat prin tonul cel aspru al solului muntean, vroia să-l pedepsască, cînd capigiul său întors din Valachia, îi spuse că Mihaiu ar avea adunate puteri însemnate, ceea ce făcu pe vizir să-şi stăpînească mînia» [6]. Mihaiu văzînd că prin făgăduinţi nu poate înfrînge neîncrederea Porţei, se hotăreşte să pună în lucrare un început de supunere către ea, arătîndu-i prin fapte că doreşte a întra iarăşi sub scutul turcesc. El trimite în Maiu 1598 un alt sol la Poartă cu 6000 de galbeni din tribut, «scuzîndu-se că n'au putut aduna mai mult din pricina sărăciei şi mizeriei ţărei, ruinată şi pustietă prin războae, din care pricină cea mai mare parte a poporaţiei ar fi fugit spre alte stăpîniri» [7]. Solii încredinţase pe Turci că «stăpînul lor Mihaiu ar fi cu inima curată, că se stricase cu Transilvanul şi că acesta chiar se hotărîse a-şi trece ţara împăratului, despărţîndu-se de soţia sa». Toate aceste însă nu putură îndepărta prepusurile Turcilor, care voiau să aibă «semne mai mari şi mai sigure a le supunerei sale» [8]. Ce puteau

5. Corespondenţa dintre Mihaiu şi patriarh, de la 31 Decemvrie 1597 — 11 Martie 1598, idem, p. 518—521.
6. *Girolamo Capella* c. *dogele*, 29 Martie 1598, idem, p. 522.
7. Idem, 16 Maiu 1598 idem, p. 523.
8. Idem: „se non fa apparire *segni maggiori et più certi*".

să fie aceste semne altă ceva, decît bacșișurile și darurile fără de care Turcii nu'și puteau nici măcar închipui domnia asupra țărilor romîne? Tocmai însă de aceste vroia să-i desveţe Mihaiu. Cît de mult însă ţineau Turcii la ele, se cunoaște de pe aceea că văzînd sărăcia sumei cu care solul lui Mihaiu se prezentase înaintea lor, se năcăjise pe el așa de cumplit încît vroiau să-i taie capul[9]. Puntul de neînțelegere fiind deci atît de grav, era firesc lucru ca trătările îndrumate cu Turcii să nu iasă la nici un capăt.

De și Mihaiu ar fi preferat a rămînea sub suzeranitatea turcească decît a trece sub acea germană, el înțelegea, ca un adevărat cap politic, să păstreze față cu Turcii poziția cîștigată, și să nu arunce de odată în apă tot rodul strădănuirilor sale de pănă atunci. Văzînd că asemene lucru nù este cu putință de ajuns, iar că pe de altă parte Transilvania trecuse către împăratul, el se hotărește a primi ceea ce fatala soartă îi arunca după grumaji, suzeranitatea germană. Pare că Mihaiu Viteazul presimția cît trebuia ea să-i fie de fatală, de se apăra atîta contra îndeplinirei acestui eveniment.

In 17 Maiu 1598, Batori părăsește Transilvania și se duce la Zaurin, trecînd de acolo la Viena și apoi în Silezia, la nouele sale principate. «Trecerea lui Batori prin Austria produse un entusiasm pregătit de curte, care țintea a acoperi uneltirile cu care îl despoiese de tron. Austriacii urcau pănă în slava ceriului această lepădare mărinimoasă a lui Sigismund de un tron întărit prin atîtea izbînzi strălucite. Triumful lui Batori asupra lui însuș, ziceau ei, era mai presus de biruințele ce pănă atunci îi impodobiseră viața. Toate artele se întrecură spre a consfinți memoria acestui evenement. Vestitul Sadeler,

9. Idem, 11 Iulie 1598, idem, p. 523.

zugrav impărătesc, din poronca lui Rudolf, făcu portretul principelui și-l împodobi cu figuri alegorice privitoare la abdicarea lui»[10].

Efectul acestei abdicări, asupra Europei, fu din cele mai neplăcute. Toată lumea desaprobă perfidele uneltiri cu care Austria despoiese de coroană pe un domn slab de minte, și nime n'ar mai fi sărit acuma în ajutorul unei puteri atît de lacome, care punea în lucrare mai mult mijloace piezișe decît virtutea și bărbăția spre a-și lăți hotarele sale.

De aceea erau numai visuri și mingăeri zădarnice cuvintele ce Batori trimise lui Mihaiu la plecarea lui: că el gîndește a lucra mai mult pentru cauza creștină, ducîndu-se în persoană pe la principii Europei, spre a-i scula în contra dușmanului comun și a'l zdrobi sau a-l sili cel puțin ca să închee cu creștinii o pace folositoare lor, în care nici Muntenia nu era să fie uitată.

Toate aceste erau vorbe frumoase. Mihaiu însă nu se putea înșela. *Transilvania trecuse în mînile împăratului și cu Turcii el nu se putea înțelege.* Era deci nevoit să primască pe capul său suzeranitatea germană.

Mihaiu ~~căută a se așăza bine~~ cu noul stăpîn al Transilvaniei, ~~Îe îndată ce l văzu punînd mîna pe țară.~~ ~~Așa încă~~ În 12 Aprilie 1598, Mihaiu scrie unui om al casei impărătești, *Ioan Chiwa* din Alba Iulia, pe care după cît se vede îl cunoștea de mai înainte, rugîndu-l să salute din partea lui pe comisarii im-

10. *Bălcescu*, l. c. p. 270. Există o relație contimpurană asupra audienței solemne dată solilor impărătești în mînile cărora Sigismund depuse guvernul Transilvaniei. Batori este numit în ea: principele Ardealului, Munteniei și Moldovei. Ea poartă titlul: „Siebenbürgische Zeitung, wahrhaftes Bericht welches massen der durchleuchtig hochgeboren Fürst und Herr Sigismundus, Fürst in Siebenbürgen, Wallachey und Moldau, Graf der Zeckler, die Kaiserlichen abgesandte empfangen und angehört, sein ganzes Land uebergeben. Gedruckt zu Nürnberg im 1598 Ianuar (Bibl. Acad. col. Sturza No. 2898).

periali, și să-i întrebe dacă să vină la ei. Pentru a se face dorit, el adaoge însă că «ar fi aflat că sultanul are de gînd să plece în persoană la războiu, și că pentru a slăbi pe cît se poate pericolul amenințător, el Mihaiu va căuta să samene vrajbă între hanul Tatnrilor și impăratul turcesc»[11]. Pe cînd însă Mihaiu Viteazul venia înaintea impăratului spre a se pune bine cu el, acesta care se vede a fi fost foarte interesat de a dobîndi prietenia voevozilor romîni, scrie și lui Ieremia Movilă spre a-l atrage la interesele sale. Creatura polonă care trebuia să urmeze politica anti-germană a protegnitorilor săi și să țină cu Poarta[12], răspunde impăratului numai niște zădarnice complimente. Către Mihaiu se vede că impăratul nu avuse trebuință a se îndrepta, de oare ce fusese apucat mai înainte de soliile lui. Mihaiu Vodă avea însă în gînd încă dinaintea cesiunei Transilvaniei făcută de Batori către curtea imperială, de a reînnoi încercările puse de el și altă dată în lucrare, spre a alunga din Moldova pe Ieremia Movilă. Se vede că comisarii impărătești aflase de scopul domnului, cînd ei sosise în Alba Iulia, de oare ce se grăbesc a-i scrie, că nu ar fi acuma timpul de a cerca ceva contra Moldovei, temîndu-se impăratul de o complicație cu Polonii, cînd avea războiul turcesc pe brațele sale. Mihaiu le răspunde din Ploești că el «nu va întpreprinde asemene lucru din propria lui hotărîre, și va aștepta pe acea a Maiestăței sale; cu toate aceste el crede că bine ar fi a se alege neghină din grăul curat». Se mai roagă apoi să-i trimită bani, fiind că «martur i-ar fi Dumnezeu că nu

11. *Mihaiu Vodă* către *Ioan Chywa*, 12 Aprilie 1598, Doc. col. *Huvm.*, III, p. 283.

12. Doue scrisori a le lui *Ieremia Movilă* către *impăratul*, din 23 Maiu 1598, idem p. 285.

poate plăti mai mult timp ostașii săi cu vorbe»[13], ceea ce ne dă a înțelege că Mihaiu se alcătuise încă de mai înainte cu împăratul, și primise de la acesta făgăduința de a fi ajutat cu bani.

Două zile după trimiterea acestei scrisori, sosesc solii impăratului, Stefan Suhai episcopul Vaciului și Neculai Istvanfi autorul istoriei Ungariei, la Mihaiu Viteazul, și primesc declarația lui de supunere în cuprinderea următoare :

«Noi Mihail voevodul părților transalpine a le regatului unguresc și sfetnic al sîntei cezărești maiestăți, Eftimie arhiepiscopul Tîrgoviștei, Dimitrie vornicul, banul Mihalcea, clucerul Radu, Teodor logofătul, Andronic vistierul, Negru spatarul, Mirișlău logofătul, banul Caloga, sfetnicii și boierii nostri reprezentînd toată provincia Munteniei, dăm în știința tuturor celor cărora se cuvine următoarele: că această țară fiind mai mult de o sută de ani sub jugul turcesc, am hotărît în vremea din urmă a o aduce iarăși la starea ei cea dintăi, la unirea cu corona ungurească, a recunoaște de domn și rege al nostru legiuit pe Maiestatea sa regească, după cum se cuvinea din vremuri vechi regilor Ungariei, și de a pune această țară în clientela ei veșnică, implorînd ajutorul și proteguirea Maiestății sale cezărești. Maiestatea sa au trimis pe prea strălucitii domni Stefan Suhai episcopul Vaciului și Neculai Istvanfi propalatinul regatului, comisarii săi cu deplină putere în Transilvania și Muntenia, spre a trăta cu noi despre modul și mijloacele prin care noi am întra în clientela Maiestății sale, care soli au venit la noi și au pus la cale

---

13. *Mihaiu* către *comisarii imperiali*, 7 lunie 1598. (Extractul pus in fruntea documentului arată din eroare că scrisoarea ar fi adresată lui Andreiu Batori, care la acea dată nu era încă principele Ardealului: „Nihilominus meum consilium esset quod bonum esset zizania ex puro tritico evellere.“ Idem p. 287.

această afacere, întărită prin jurămînt atît de noi cît și de boierii nostri, înaintea respectabilului Eftimie mitropolitul în biserica sfîntului Neculai din Tîrgoviștea, și anume în următoarea cuprindere:

1) Maiestatea sa se leagă ca pe cît timp va ținea războiul turcesc, să ne dee spre apărarea țărei plata a 5000 de oameni pe care noi i-am cerut. Domnii comisari ne au făgăduit că vor stărui ca împăratul sau să trimită banii spre întreținerea lor, sau să-i pună el însuși pe picior de războiu, atît călări cît și pedestri, și anume pe vară în întregime, pe iarnă numai pe jumătate. Afară de aceasta, avînd Mihaiu nevoie absolută de un ajutor mai mare împăratul se îndatorește a i-l presta cu oștile Ardealului și din alte părți: asemene și Mihaiu se leagă a se sili să răspingă mereu pe Turci din partea locului, și de a merge în ajutorul Transilvaniei și a părților vecine Ungariei cînd nevoia o va cere.

2) Mihaiu și fiul său Pătrașcu și toți urmașii lor în linie dreaptă bărbătească să stăpînească țara Românească cu toate veniturile, drepturile și hotarele ei, ca vasali ai imperiului, fără a plăti vre un alt tribut, decît să dee în tot anul la împărăție un dar de cinste după voia și alegerea lor. Moșiile cumpărate de Mihaiu și de fiul său cu banii lor să fie a le lor și să aibă voie a face cu ele ori ce le va plăcea.

3) Intîmplîndu-se că Mihaiu și Pătrașcu să moară fără moștenitori, Maiestatea sa împăratul să aibă a întări pe domnul ce se va alege prin învoirea obștească a boierilor, staturilor și rîndurilor țărei. Maiestatea sa va da domnului, ori care va fi, în Ungaria sau în Transilvania, o cetate cu venituri îndestule spre ținerea lui.

4) Făcătorii de rele și dezertorii care din țara Românească ar trece în Transilvania și Ungaria să se poată prinde și aduce înapoi.

5) Negutitorii din țara Românească vor avea liber comerciul cu Transilvania, fără însă a vătăma privilegiile cetăților slobode din această parte. In țara Românească negoțul va fi liber, plătind vama hotărită.

6) Religia și biserica romînă să fie libere, ocrotite și ne atinse de nimene.

7) Solii ce domnul țărei va trimite la impăratul sau la arhiducele Maximilian, să fie îndată primiți și trătați după cum cere cuviința»[14].

Cîtă deosebire între acest tratat și acel încheiet cu Sigismund Batori, de și acesta era făcut cu un mare impărat, iar celalalt cu un domn de aceeași putere! Și aice întîlnim relațiuni de vasalitate, însă încunjurate de puternice garanții. Cauza acestei deosebiri este ușor de înțăles. De Batori avuse Mihaiu nevoie spre a fi sprijinit în contra Turcilor, pe cînd acuma Mihaiu scăpase aproape cu totul de Turci, iar impăratul era mai ales interesat a dobîndi alianța lui [15].

Odată cu solia lui Rudolf, Mihaiu primește și o scrisoare de la papa, cel ce sta totdeauna la pîndă pentru a întinde autoritatea lui asupra poporului romîn, în care scrisoare marele pontifice îi spune, să nu se îndepărteze cumva de la cauza creștină, dar să se alipiască pe lîngă impăratul german; în afară de aceasta însă să lepede schisma cea primejdioasă, pricinuitoare a tuturor relelor, și să se uneas-

---

14. *Pray*, Dissertationes, p. 155. In documentele privitoare la istoria Romînilor, Col. *Hurm.*, III, p. 287, se vede reprodus numai începutul tratatului până la puntul 2. Vezi tot acolo p. 289, jurămîntul lui Mihaiu din 9 Iunie 1598.

15. Cît de mult se înșală istoricul ungur *Stefan Szamosközi* (Mon. Hung. historica. scriptores, XXVIII, p. 74), cînd spune că Mihaiu „juravit in verba Rodolphi imperatoris eandem societatem, idem foedus, easdem pactorum conditiones cum Cæsare se habiturum conservaturumque policitus est, quas cum Sigismundo Batorio habuisset.“ Se vede deci cît e de preferat a scrie istoria după documente, decît după cronicari și istorici. Dacă numai pretutindene ar curge ele așa de bogate ca la domnia lui Mihaiu Viteazul!

că din toată inima lui cu biserica romană[16]. O asemene mișivă era de natură a da dreptate boierilor, care combăteau alianța cu catolicii tocmai din motive de propagandă religioasă. Mihaiu pentru a înlătura asemene bănueli, arată despreţul său pentru scrisoarea papei, astupîndu-și nasul la luarea ei din mînile trimisului, arătîndu-se indignat că dogmele religiei pe care dînsul o recunoștea erau hulite și reprobate de papă. El scrise deci îndărăpt papei, invitîndu-l pe el a lepăda erorile italice și a se reîntoarce în sînul adevăraților creștini[17]. Astfeliu căuta Mihaiu Viteazul să împace interesul său politic cu prefăcătoriile de temeri de conștiință a le boierilor sei.

Mihaiu pentru a îndatori pe împăratul german se încearcă a îndruma o punere la cale a lui cu Tătarii. Hanul tătăresc cerea 10,000 galbeni numai cît spre a intra în tratări, spre a încheie armistițiul ce trebuia să meargă înaintea păcei. Fiind că împăratul se afla și acuma ca totdeauna în lipsă de bani, apoi Mihaiu se împrumută el cu această sumă de la niște negustători din Brașov[17]. Venind solii tătărești, nu știeau cei germani cum să-i iee mai cu binișorul, spre a îmblînzi sălbateca lor fire, și a-i aduce la gîndiri mai bune față cu creștinii. Se înțeleg cu Mihaiu Viteazul să-i ospăteze îmbelșugat, înainte de a începe tratările, pentru a le mai domoli pornirea în vinul *malvatic*, cel adus înadins din Brașovul Transilvaniei. Capul ambasadei tătărești, Hasan-Aga, ureat adînc în viile domnului, începe a mulțămi lui Dumnezeu că stăpînul său hanul au început a se apropia de cauza creștinilor, și că avea de gînd a-i apăra în contra Turcilor; că el era gata a primi toate cele

16. *Stephan Szamosközi*, l. c. p. 75.
17. *Nicolai Istvanffy* către *Bartol Pezzen*, 10 Iuciе 1598. Documente, col *Hurm*, III, p. 289.

ce i-ar propune Mihaiu Vodă; își aduc chiar aminte solii într'un moment de sentimentalism cum «că Tătarii și cu Ungurii ar fi de acelaș neam și sînge, scitic, și că ar fi conform cu dreptatea că acei ce sunt născuți din străbuni comuni, să aibă și aceleași gînduri, și să trăiască unii cu alții în bună înțelegere și prietenie [18].

Ce însemna însă a trăta cu Tătarii? A scrie pe suprafața apei. Știea acest popor ce este cuvîntul dat, avea el măcar o idee despre ceea ce este starea de pace? Trătările începute se evaporează odată cu fumul vinului din crierii lor; toată acea pînză prietinoasă ce se întinsese pe ochii lor sub fărmecătorul efect al băuturei, căzu de îndată ce ei se deșteptară. Firea lor sălbatecă, lipsa lor de logică, care i făcea să nu înțeleagă cele mai simple lucruri, pune iar stăpînire pe ei, și cînd se duc Tătarii de la curtea lui Mihaiu Viteazul, acesta pe cît și solii nemți încep a crede că perduse în zădar numai cei 10,000 de galbeni, cu care cumpărase dreptul de a le putea vorbi. In 11 Iulie Tătarii crezînd că vor mai dobîndi încă un bacșiș, amenință Muntenia cu pustierea. Poporul fuge la munți, iar Mihaiu Viteazul cere de la comisarii impărătești să-i trimită în ajutor pe un general ungur vestit prin bravura lui, Moise Sekeli [19]. Nu știm ce efect va fi avut această amenințare. Curînd însă după ea, probabil în urma unor noue daruri, negociările cu Tătarii sunt reluate. Arhiducele Maximilian scrie el însuș o scrisoare hanului, în care 'l îmbie a se scula contra Turcilor [20].

In tot răstîmpul acestor trătări, Mihaiu ceruse necontenit bani de la împărăție, spre a'și plăti oștirile

18. *Stefan Szuhay* și *Nicolai Istvanffy* către *Wolfgang Rumff*, 12 Iunie 1598, idem, p. 292.
19. *Mihaiu Vodă* către *comisarii imperiali*, 11 Iulie 1598, idem, p. 295.
20. *Arhid. Maximilian* către *Hanul Tatarilor*. 17 Oct. 1568. idem, p. 303.

mercenare. Astfeliu în 6 Iulie el ceruse ajutor bănesc de la comisarii împărătești, spunîndu-le că «nu are cum să se opună dușmanului, căci nu poate plăti pe oștenii lui, care nu vroesc să meargă fără plată. Se temea chiar că văzînd dușmanul și nefiind plătiți, să nu se împrăștie. Acuma chiar le ordonase a ești dintr'un oraș spre a merge în altul; dar ei nu ascultase, ci se dusese unde vroise, prădînd țara în lung și în larg» [21]. Cinci zile după aceea la 11 Iulie el scrie acelorași comisari «că ar avea mare năcaz cu călărețiі Unguri, pentru că nu vrau nici într'un mod a veni în lagăr, dacă nu li se va da întâi bani, lucru ce el nu avea. Dacă s'ar întîmpla ceva rău el nu va fi răspunzător» [22]. La 15 August găsim iarăși că «Mihaiu stărue, protestează, jură, solicită bani pentru 4000 de oameni». Comisarii imperiali din Transilvania se găsiau ei înșii în o deplină lipsă. Și ei scriau la aceași dată împăratului că «nu pot mișca armata din loc, neavînd bani cu ce s'o plătească, din care cauză țara s'ar afla în cel mai cumplit pericol sub amenințarea armatelor dușmane» [23]. In sfîrșit abia la 1 Noemvrie Rudolf răspunde lui Mihaiu și-i spune că i-au trimis o sumă *nu mică* prin niște negutitori. In aceeași scrisoare îi mulțămește din inimă, pentru sincera îngrijire pe care el au avut'o nu numai de interesul împăratului, ci și de al întregei creștinătăți. Cît despre principele Sigismund, adauge împăratul, el ne au înștiințat că ne va trimite solii lui, și noi îi așteptăm înainte de a hotări ceva asupra acestei împrejurări. Dacă ar fi vorba de lucruri con-

21. *Miha Vodă* către *comisarii imperiali*, 6 Iulie 1598, idem, p. 294
22. Idem, 11 Iulie 1598, p. 295.
23. Raport prezentat impăratului Rudolf II, 15 August 1598, idem, p 302: „Michael quoque Vaivoda Walachiae cum antea plures cursores, nunc simul tres solennes legationes ad nos causa pecuniae expediverat. Instat, protestatur, iurat, sollicitat pecuniam pro 4m. militum“

forme cu dreptatea, credem că principele pe care nu noi l'am impins la schimbul făcut, nu va avea a se plînge »[24].

Iată ce însemnau aceste cuvinte.

Sigismund Batori se căise în curînd de părăsirea domniei. După primul moment de încîntare pentru fapta lui cea neasămănată, de a fi renunțat la măririle lumești, el simți coborîndu-se în sufletul său o adîncă amărăciune. Unde era pompa princiară cu care dînsul era deprins, unde vuetul taberilor militare, unde onorurile date unui suveran? Inchis în castelul său din Ratibor, singur cu gîndurile sale, el se prinse a dori din ce în ce mai viu poziția lepădată de el într'un moment de nebunie, și se gîndi în curînd la mijlocul de a recăpăta tronul pierdut. El scrise moșului său Stefan Bocsai, care și el era prea nemulțămit că prin abdicarea nepotului său pierduse cu totul vaza și însemnătatea sa în Transilvania. Hotărîrea principelui de a se întoarce îndărăpt îl umplu de o nespusă bucurie. El comunică scrisoarea lui Batori episcopului Naprasdi, de asemene nemulțămit cu guvernul impărătesc, care episcop stătea în legătură cu capul Secuilor, Lupu Corniș. Cu toții răspunseră lui Batori ca să aibă bună speranță, căci ei vor lucra pentru readucerea lui în Transilvania. Sigismund cum primi vestea încurăjătoare, nu aștteptă mai mult timp, ci se și găti de plecare și în 20 August 1598 ajunse pe ascuns și travestit la Cluș. Oștirile transilvane comandate de Bocsai și Corniș se declară îndată pentru Sigismund; comisarii imperiali sunt puși sub pază, și astfeliu Sigismund Batori ajunge din nou stăpînul Transilvaniei[25].

24. *Impăratul Rudolf* către *Mihaiu Vod.*, 1 Noemvrie 1598, idem, p. 303—304.
25. *Bălcescu*, l. c. p. 278.

Impăratul primi această veste supărăcioasă îndată după sosirea lui Sigismund în Transilvania. Fiind însă că lupta cu Turcii reîncepuse, el nu vroia să proceadă cu violență în contra lui Batori, care având acuma sorții de a fi ajutat de Poloni, ar fi încurcat pe impăratul pe lîngă războiul cu Turcii încă în două altele cu Polonii și cu Ungurii [26].

Consiliul imperial întrebat de împăratul asupra greutăților în care se afla monarchia, în răspunsul dat în ziua de 4 Noemvrie 1598 , rostește cu acest prilej asupra lui Mihaiu părerea cea mai favorabilă: «Cît se atinge de numitul voevod din Valahia, reiesă din toate relațiile primite pănă acuma, cît și din întreaga lui purtare că el este cu credință și sinceritate către M. V. și către întreaga creștinătate, și că el nu va lăsa să treacă nici un prilej fără a-și arăta devotamentul său tot mai mare, după cum el o mărturisește și pe față, că supunîndu-se odată cu jurămînt M. V. va ținea credința lui neclintită pănă la sfîrșit». Pe cît însă sfetnicii sunt în părerile lor favorabili lui Mihaiu, pe atîta sunt aspri asupra lui Sigismund Batori, opinînd că «ocara făcută de Transilvănean împăratului nu ar trebui de loc iertată, că au atacat într'un chip atît de grav autoritatea și reputația impăratului, că au atins'o și micșurat'o pănă în un așa grad, încît ar putea avea urmări periculoase atît în țările sale de baștină cît și în Ungaria; că ar trebui lucrat în toate modurile pentru a pune mîna cu puterea sau într'ascuns pe persoana lui și a se stîrpi împreună cu partida lui». Pentru a se aduce la împlinire această măsură silnică contra lui Batori, fratele impăratului, Maximilian, era de părere *a se însărcina pe voevodul Valahiei*, ceea ce și consi-

---

26. Raportul *consiliului imperătesc* c. *impăratul*, 4 Noemvrie 1598. Doc. col *Hurm.*, III, p. 309.

lierii încuviințază, spunînd că «fără îndoială el ar putea face mult în această privire, și poate nu ar fi neplecat către o asemene întreprindere; observă numai că domnul muntean ar trebui să obțină în acest caz un ajutor serios în bani și oameni» [27].

Sfetnicii împăratului se înșălase mult cînd credeau că vor putea întrebuința pe Mihaiu Vodă ca pe un instrument ascultător al politicei germane, poziție pe care inima sa aprinsă după neatîrnare nu a vrut nici odată să o primească, și din care căutînd să scape mai tîrziu, cînd începuse a-l prinde în mrejile ei, căzu la sfîrșit în peire.

Domnul Munteniei avea să facă o execuție în contra unui membru din casa Batoreștilor, însă atunci cînd interesul său propriu era să fie primejduit de el, și nu acuma, cînd reîntoarcerea lui Sigismund convenia lui Mihaiu din toate punctele de videre. Politica lui Mihaiu Viteazul poate să fi poticnit în multe împrejurări; avea însă un merit netăgăduit, acela de a urmări propriul său interes și a nu fi numai un palid reflex al intereselor străine.

Mihaiu trebuia să lucreze cu ghibăcie, pentru a apăra pe de o parte pe Batori înaintea împăratului, spre a aduce iertarea lui despre pasul făcut cu reapucarea scaunului Transilvaniei, pe de alta a nu se strica cu împăratul prin sprijinirea unei daraveri foarte rău văzute la curtea împărătească.

El vroește întâi să reîmprospăteze titlurile sale la recunoștința lui Rudolf, arătîndu-se călduros apărător

---

27. Raportul citat, p. 309: „Dann ob gleichwol Ir fürstliche Durchlaucht auf den Weyda in der Walachej starckhe hoffnung sezen, und Ine allain zu diser execution zurehnen (?) für genuogsamb halten, er auch hierbey unzweifelich vil thun khindte, und villeicht zu thuen nit ungenaigt sein möchte, so gehört doch umb vorerzelter ursachen willen noch vil zue, und ist auf Ine Weyda allsz der auch selbst mit Volckh und Gelt erhalten werden mueste, bey weittem solche rechnung mit zumachen."

al intereselor germane, pentru ca apoi să poată vorbi în favoarea lui Sigismund fără a se compromite.

Mihaiu începe prin a ataca din nou pe Turci, în Septemvrie 1598, care cu toate aceste îl lăsau în pace; trece Dunărea la Nicopoli și înșălînd întâi pe Turci prin prefacerea unor trătări de pace, taie vr'o 3000 din ei; după aceea lovește fățiș pe Ahmet-pașa de Silistria care venia în protiva lui cu 13,000 de oșteni, îi biruește, împrăștie și le ie tunurile și toate corturile. Se spune că în această învingere pașa perzîndu-și chiar hainele și turbanul său, Mihaiu îmbrăcă cu ele o babă bătrînă, pe care o preumblă prin tabără spre a-și bate joc de Turci [28]. După răspingerea atacului turcesc, Mihaiu începu a bate cetatea; Turcii însă se adunară din nou spre a o despresura. Se dădu iarăși o bătălie crîncenă între Mihaiu și Turci, din care dînsul eși tot învingător. In 5 Noemvrie armata lui Mihaiu se întoarse biruitoare de peste Dunăre, aducînd cu ea o nenumărată pradă și 16,000 de creștini eliberați din robia păgînilor.

Tot-odată Mihaiu Viteazul reînnoește iarăși uneltirile sale cu Bulgarii și cu Sîrbii, spre a-i arunca și pe ei asupra impărăției mohamedane. Planul unor răscoale a Slavonilor de peste Dunăre încolțise în mintea lui Mihaiu de la primele lui izbînzi în contra Turcilor, și am văzut cum Bulgarii îl cercetase prin soliile lor, spunîndu-i că mai bine de 30,000 de oameni ar sta gata în păduri așteptîndu-l. Domnul Munteniei însă părăsise aceste aținări a popoarelor balcanice în contra Turcilor, în tot timpul cît ținuse încercările sale de a reîntra sub suzeranitatea

---

28. *Bălcescu*, p. 290. Comp. asupra luptelor cu Turcii și un raport al lui *Girolamo Capello* c. *dogele* din 3 Octomvrie 1598. Doc. col. *Hurm*, III. p. 524: „Rotta data de Michali Vaivoda ad Acmat Bassa. Timor dei Turchi che esse con l'ajuto dei Bulgari possa penetrar fino in Andrinopoli".

otomană, de teama căderei sub acea a Germanilor. Acuma însă vroind să se pună iar bine cu impăratul spre a putea sprijini pe Sigismund Batori, a-l impăca cu Rudolf, avînd să rămînă acesta numai un sprijinitor mai indepărtat de la care să tragă foloase fără teamă de cotropire, Mihaiu Viteazul începe iarăși a aduce pe tărîm uneltirile bulgare, atît de plăcute impăratului german. In luna lui Septemvrie 1598, Mihaiu trecînd Dunărea către Nicopoli, împinge pe Bulgari și pe Sîrbi a se răscula contra Turcilor, ceea ce ar fi adus pe armata acestora din Ungaria, în cea mai mare cumpănă, prin tăierea liniei sale de retragere[29]. Turcii văzînd pericolul aruncă un corp de Tătari asupra Munteniei, ceea ce silește pe Mihaiu a trece înapoi Dunărea, pentru a bate și a stînge năvălirea tătărască[30].

Toate aceste izbînzi și uneltiri a le lui Mihaiu Viteazul avură de efect a face pe Saturgi-Mohamed-pașa, ce asedia pe atunci Oradia-Mare, să se retragă spre Solnoc, slăbind mult atacul în contra Ungariei și dînd iarăși imperialilor pasul asupra armatelor otomane.

Impăratul încîntat de eminentele slujbe aduse de Mihaiu Viteazul îi dă un adaos de 30,000 de fiorini peste suma cu care se îndatorise a-l sprijini anual, și îi mai trimite încă și alte daruri, precum între altele două carete cu cîte 6 cai[31].

In acest timp Batori pentru a'și reîntocmi poziția ce o avuse mai înainte, trimite la Mihaiu ca să reînoiască cu el vechile legături, bine înțeles pe o bază cu totul alta decît tratatul cel vrednic de rîs din

29. Raport din Praga, 21 Octomvrie 1598. idem, III. 2, p. 298.
30. Raport din Praga, 9 Noemvrie 1598. idem, p. 300
31. Rapoarte din Praga, 1 Decemvrie 1598 și 25 Ianuarie 1599, idem, p. 303 și 306.

1595. Mihaiu primi bucuros această propunere. Domnul se îngrijia ca Sigismund, de teama împăratului, să nu se deie în partea Turcilor, cînd atunci Mihaiu, ce nu putuse dobîndi pacea de la ei, ba chiar îi amărîse şi mai mult în contra-i prin izbînzile de curînd repurtate, ar fi pierdut cu totul ori ce putere de împrotivire şi ar fi fost expus fără apărare cumplitei lor răsbunări; pe lîngă că reintoarcerea lui Sigismund în Transilvania convinea în totul domnului muntean, întru cît îndepărta de el temuta de dînsul protecţie germană.

După ce Mihaiu Viteazul cîştigă pe de o parte simpatiile împăratului, pe de alta primeşte reînnoirea alianţei cu Batori, el se apucă de greua problemă de a împăca pe Sigismund cu monarhul german.

In 12 Noemvrie 1598 el scrie împăratului Rudolf următoarele:

«Ştiu că Maiestăţei Voastre Vă este cunoscut că Sigismund Batori regele Transilvaniei s'a întors iarăşi în ţara sa; nu ştiu însă ce înţelegere au avut mai înainte cu M. V. şi în ce relaţii se află acum cu Ea. Despre aceea sunt încredinţat că îndată ce a sosit în ţară, toate staturile au înclinat spre el, l'au primit din nou, l'au îmbrăţoşat, l'au pus principe şi i-au arătat multă fidelitate şi acum i se supun ca principelui lor şi nici într'un timp nu vor să se lepede de dînsul. Ba chiar şi boierii şi toate staturile din ţara mea, fiind că au fost totdeauna uniţi şi înţeleşi întru toate cu Ardealul, prea sunt străini de idea rumperei legăturilor, şi nici nu cred că deslipită de Ardeal Muntenia ar mai putea să rămînă sigură sub protecţia creştinătăţei. De oare ce atît mai înainte cît şi acum ţara mea se află sub protecţia Ardealului, această schimbare nu puţin mă pune pe gînduri, mai ales cînd văd şi supărarea ce M. V. aveţi în privinţa Ardealului şi mă gîndesc la

Dacă Mihai se apucase să nu mai fi cerut contra Turcilor, ci pacea de care pomeneşte, nici cum nu vroia pentru a cauza înrăutăţirea împrejurărilor, el voia pentru a înlătura temerea lui de alianţa Imperiului cu Batori, alianţă care nu i convenia a nu se pune. Ce urmări a purtări cu acest gînd nu vrea să o spună, dar o sugerează mai cătră împăratul cînd zice că Valahii nu s'au răsculat cu Valahii pleacă la Niceopoli, dar ce nu au lăsat întrepăt cu Cavalerii Dat la Hermannstadt cu cea dintîi scrisoare în latineşte către Schwarzenberg". Mihaiu ar fi pus acolo l'ar fi însemnat pe el.

1) Din 27 Oct. 1598, Hurmuzaki, XII, p. 413. Din expediţiile lui prin Ţara Românească vezi Hurmuzaki şi Odobescu pe cari i cităm în Valahia. Vezi şi Hurmuzaki 4 Decemvr. 1598 Hurmuzaki p. 420 şi Veneţia 4 Decemvr. 1598 Hurmuzaki p. 426 şi care provine principal propunerea Sinaia Valcan şi pe muchea Dunărei şi Munteniei

datoria mea către M. V. Văd tot odată ce mare stricăciune ar urma pentru creștinătate, dacă grațioasa și părinteasca îngrijire a M. V. s'ar schimba în mînie. Și acuma asediarea Oradiei și groznica pustiere a frumosului ținut din jurul ei s'a urmat numai din învrăjbirea celor două părți, după cum m'au asigu-asigurat un Turc notabil, prieten al meu, care învrăjbire dacă se va răspîndi mai departe și dacă M. V. veți răsboi Ardealul și veți îndrepta arma creștină contra sîngelui creștin, gîndiți-vă serios M. V. ce mare stricăciune ar urma pentru noi și slaba noastră țară. Mă ertați M. V. vă rog cu supunere țineți în videre strîmtorările unui servitor așa de credincios, și cred că cu ajutorul lui Dumnezeu regele Ardealului cu noi d'impreună nu puțin am servit M. V. și întregei creștinătăți». După această călduroasă pledoarie în favoarea lui Sigismund, Mihaiu amintește impăratului izbînzile ce le au repurtat principele Ardealului impreună cu dînsul în contra Turcilor și sfîrșește rugînd pe impăratul «să iea sub protecția de mai înainte pe regele Ardelean dimpreună cu țara lui, pentru că răsboind M. V. această țară, socotesc că este peste putință ca țara mea să poată rămînea scutită de mari primejdii. Mă rog cu supunere de iertare că a trebuit să vă scriu asemene lucruri; dar am scris din voința mea de bine către M. V. și către creștinătate» [32].

Această misivă este alcătuită cu multă ghibăcie diplomatică. Fundamentul ei fiind adevărat, plecarea Transilvaniei către Batori mai mult decît către stăpînirea germană [33], și acest adevăr fiind fără îndoială cunoscut impăratului, scrisoarea lui Mihaiu Vi-

32. *Mihaiu Vodă* c. *impăratul*, 12 Noemvrie 1598, idem, III, p. 312.
33. Raport despre întoarcerea lui Sigismund Batori în Ardeal, 31 August 1598, idem, III, 2, p. 291.

teazul avea nespusul folos de a lovi pe împăratul tocmai unde îl durea. Apoi legăturile dintre Muntenia și Ardeal erau arătate într'adins mult mai strînse și mai simpatice de cum se aflau în adevăr, apăsîndu-se cu meșteșug asupra faptului că boierii, de acăror voință domnul muntean trebuia să țină sama, ar dori mănținerea legăturilor cu acea țară. Aceasta însămna în cuvinte mai limpezi că, la caz de atac al Transilvaniei din partea împăratului, Mihaiu s'ar putea vedea silit prin boierimea lui a lua partea lui Sigismund, și amenințarea ori cît de acoperită era ea, nu putea lipsi de a nu avea efect, acuma cînd împăratul învățase a cunoaște cît prețuia brațul lui Mihaiu în cumpăna războiului. Nu mai puțin subțire este și amintirea în treacăt despre Turcul prietenul lui Mihaiu Viteazul, care i-ar fi explicat pricinele pustierei ținutului Oradiei Mari. Mihaiu vroia să arăte împăratului că avea prieteni și între Turci, care bine înțăles la nevoie puteau să se înmulțască.

Împăratul se făcu a nu înțălege în toată adîncimea ei scrisoarea lui Mihaiu și îi răspunde în 26 Noemvrie cam altă ceva decît ceea ce Mihaiu îi ceruse, anume că «socotindu-l pe deplin devotat lui și cauzei creștine, se așteaptă de la el a păstra cu credință tratatele ce-l leagă de împărăție, apărînd cu aceeași rîvnă interesele comune, și îi făgăduește că la caz de pericol îl va primi în adăpost în Cassovia sau ori unde aiurea, chiar la Viena»[34].

Cu toate acestea, bunele relații în care se află Mihaiu Viteazul cu împăratul Rudolf (cel întăi, poate pentru a mai slăbi efectul primei sale misive, asigurînd pe împăratul că numai pe el vroește a-l avea de suzeran, iar acest din urmă trimițînd mereu bani lui Mihaiu, și făcîndu-i prin aceasta cele mai mari

34. *Rudolf* c. *Mihaiu* 26 Noemvrie 1598, idem, III, p. 317.

înlesniri față cu trupele sale de mercenari), făceau din domnul muntean un eminent mijlocitor pentru împăcarea lui Sigismund cu impăratul german. Fără îndoială că Mihaiu ar fi izbutit a potoli pornirea impăratului contra principelui Transilvaniei și a readuce iarăși unirea între capetele acele ce dusese până atunci cu atîta izbîndă lupta în contra Turcilor: i-ar fi răpezit iarăși conduși de fulgerătoarea lui spadă în contra urdiilor păgîne, și cine știe poate că lui i-ar fi fost dat de a libera Europa de barbaria musulmană.

Așa ar fi fost lucrurile dacă firea cea schimbătoare a principelui Ardealului care părea a fi luat forma unei boale mintale, nu ar fi adus niște alte complicări, care siliră pe Mihaiu a-și schimba cu totul linia de purtare ce o avuse până acuma, și nu l'ar fi împins în o cale cu totul nouă și plină de primejdii. Anume principele Ardealului de abie reurcat în tron este iarăși apucat de un desgust, pentru mărirea lui, pe care părea că o dorește numai spre a o putea despreți, pentru ca mai pe urmă depărtat de la dînsa, iar să o dorească. De astă dată însă sfetnicii de care dînsul asculta îi insuflară ideea de a abdica în favoarea vărului său, cardinalul Andreiu Batori, care fusese surgunit de el însuș în Polonia unde trăia pe lîngă cumnatul lor, cancelarul Zamoischi. Cum află cardinalul că în Transilvania îl așteaptă un tron, se grăbi a arunca pălăria de cardinal spre a apuca coroana, cu aceeași căldură cu care vărul seu aruncase corona în schimb pentru pălărie. In Fevruarie 1599 Andreiu Batori travestit în haine de negutitor întră în Sibiu.

Sigismund primi foarte bine pe cardinalul, îi ceru iertare pentru prigonirea ce i-o făcuse altă dată, rugîndu-l să nu păstreze vre o ră amintire despre timpurile trecute. Cum nu era să ierte în grabă cardi-

nalul toate ocările suferite, cînd ele erau sterse acuma prin luciul unei coroane? Sigismund ceru vărului său să-i dee în schimb pentru tronul Ardealului o pensie de 24,000 de scuzi pe an, apoi cetatea Bistrița cu pămîntul ei și a zecea parte din venit, precum și alte cîteva localități mai mici. După aceea Sigismund merse să propună dietei pe vărul său de domn. Nobilii bucuroși a fi scăpat de stăpînirea austriacă se grăbesc a-l alege, în April 1599 [35].

Această schimbare și mai neașteptată decît cea d'întăi provocă un șir de evenemente care se desfășurară cu iuțala fulgerului sfîrșindu-se cu un trăsnet, moartea lui Mihaiu.

---

35. Trecerea Transilvaniei către Andreiu Batori se făcu între 12 și 19 Aprilie, de oare ce în un raport din 12 Aprilie solul venețian din Praga nu cunoaște încă această împrejurare, iar în un altul din 29 spune: „dopo haver sigillato le precedenti mi viene referto che il principe di Transilvania habbia concluso la renontia del suo stato certamente col cardinal Batori." Doc. col. *Hurm.*, III, 2, p. 314. El începuse însă probabil a se da drept principele țărei încă înaintea încheierei cesiunei formale. Vezi un raport al lui *Girolamo Capello* din Constantinopoli c. *Dogele* din 14 Martie 1599, idem, IV, 2, p. 232.

2. CUCERIREA ARDEALULUI.

Intronarea cardinalului Andreiu Batori în Transilvania trebuia să pericliteze atît interesele germane, cît şi mai ales pe acele a le lui Mihaiu Viteazul, lovind în ămbele părţi prin faptul că el, fiind omul Polonilor, reprezinta prin aceasta însuşi predomnirea Turcilor asupra Daciei centrale. Cuibărirea acestui instrument al siluirei păgîne în mijlocul a două state, care prin evenementele petrecute până atunci se pusese în dușmănie de moarte cu Otomanii, trebuia să le vină peste mînă la amîndouă. Mihaiu mai ales, prins de acum înainte între două focuri, şi despărţit prin Batori tocmai de ajutorul şi alianţa germană, trebuia să se simtă mai greu lovit prin această neaşteptată schimbare.

Domnul Munteniei de îndată ce se convinse că ameninţătoarea veste devenise un fapt îndeplinit, trimite soli peste soli la împăratul, expunîndu-i primejdia cea nesfîrşită în care încăpuse el şi ţara lui prin suirea lui Andreiu în scaunul Ardealului [1]. Impăratul pus el însuş în mare confuzie prin această nouă complicare a evenementelor şi ştiind cît de mult atîrna soarta Munteniei de acea a Transilvaniei, primeşte la început cu răceală tînguirile lui Mihaiu [2]. Solii dom-

1. Raport din Praga 31 Maiu 1599, idem, III, 2, p. 317.
2. Idem, 10 Iunie 1599, idem, p. 318.

făcuse numai din ura contra Germanilor; ca Polon trebuia să le fie nesuferit. Capul nobilimei unguresti din Transilvania Stefan Bocsăi, moşul lui Sigismund Batori, prin retragerea nepotului pierzînd influenţa lui de mai înainte şi dusmănind aproape făţiş pe cardinalul se expusese la ura şi prigonirile acestuia, care îi confiscase toate avuţiile [6].

Cardinalul ştiindu-se dusmănit în lăuntru de aproape toată ţara, iar în afară de Germani, şi sprijinit numai de Poloni, trebuia să caute un razim mai puternic, anume în împărăţia aceea ce era pe atunci în relaţiile cele mai bune cu statul polon, Poarta otomană. Totuş înainte de a procede făţiş cu această putere la un act de legătură, el caută să-şi asigure supunerea Munteniei, statul acela pe care ştiea că mai ales poate să-l indispună în contra lui prin o supunere sub Otomani. Cardinalul Andreiu trimite deci în Iunie 1599 o solie la Mihaiu Viteazul, spre a reînnoi legăturile acele ce unise Muntenia către Ardeal în timpul domniei vărului său.

Mihaiu Viteazul avea motivele cele mai puternice pentru a răspinge închinarea cerută. Pe lîngă faptul că Andreiu ca plecat către Turci trebuia să devină un pericol pentru dînsul, principele mai adăogise încă îndepărtarea lui Mihaiu de el şi prin încuscrirea lui cu Ieremia Movilă, căsătorind pe un frate al său Iffiu cu singura fiică a domnului Moldovei, cu condiţie ca la moartea lui Ieremia, ginerele său să dobîndească corona Moldovei [7]. Ieremia Movilă era însă dusmanul cel mai înverşunat al lui Mihaiu, întru cît ucisese pe aliatul său Stefan Răzvan şi fusese a-

---

6. Rapoarte din Praga, 21 Aprilie şi 10 Mai, idem, III. 2, p. 315—316.

7. *Stephani Szamoskösi*, Rerum hungaricarum pentas quinta in Mon. Hung. hist. scriptores, XXVIII. p. 251: „uti nempe Ieremias filiam suam quam unicam habebat Ioanni Iffiu fratri cardinalis nuptum daret."

tacat în 1596 de Mihaiu, care-l alungase chiar pentru un moment din scaun în Polonia. Ieremia Movilă adăpostise apoi la curtea lui pe acel copil, Mihnea fiul lui Mihnea Turcitul pretendent la tronul Munteniei, și acuma umbla să-l dobîndească pentru un frate al său Simion, trimițînd la Poartă o solie în această afacere, care oferise sultanei mume pentru a o îndemna la sprijinirea candidatului o caretă prea frumoasă cu 4 cai, pe lîngă alte prezenturi ce mai fusese împărțite la vizir și la alți dregători [8].

Cu toată ura și dorința de răsbunare ce fierbea în inima lui Mihaiu, el se hotărî de o cam dată a o înăbuși, spre a putea surprinde încrederea cardinalului, și îndepărta măcar pentru cît va timp izbucnirea dușmăniilor. Un răgaz îi era neapărat mai întăi spre a-și asigura măcar întru cîtva poziția din partea Turcilor; apoi mai ales spre a pune mai bine la cale întocmirile sale cu împăratul german.

Mihaiu deci se prefăcu a primi propunerile lui Andreiu, și în 26 Iunie 1599 subsemnă un tratat de supunere și vasalitate către noul domn al Ardealului, iar boierii lui: Eftimie mitropolitul, vornicul Dimitrie, banul Mihalcea, logofătul Teodosie, Mirișlău logofătul, banul Çalotă, Radu clucerul, Preda postelnicul, comisul Radu, Stroia stolnicul, vistierul Andronic, armașul Sava, păharnicul Șărban, aga Leca și Pană vistierul, declarară printr'un act separat că »vor fi cu aceași credință către *Maiestatea Sa* An-

8. *Girolamo Capello* c. *dogele*, 18 Aprilie 1591, idem, III, p. 525. Mihaiu el însuș rezumă astfeliu pricinile dușmăniei sale contra lui Andreiu Batori: „secundo, intellexisse se confederationem Polonorum, Transilvanorum et Moldavorum factam esse, eo fine, ut interim dum imperatores armis contenderent ipsi eventum belli expectarent, et sic alterutra pars victor foret. ipsi intacti permanerent; quo magis autem in illa confederations persistere. ac ipsam etiam Valachiam in suas partes adducere potuissent, se tanquam illorum adversarium regno deturbare voluisse.“ *Bocsai* c. *Rudolf*, 15 Noemvrie 1599, idem, p. 353.

dreiu Batori, principele Ardealului, Munteniei și Moldovei, pe care o păstrase lui Sigismund»[9]. Mihaiu Viteazul jură înaintea solilor lui Andreiu «pe unul Dumnezeu, Tatăl, Fiul și Duhul sfînt că va fi cu aceași credință către Andreiu cu care fusese către fratele său, de a avea de prieteni pe prietenii săi, de dușmani pe dușmani, și de a'l înștiința despre toate uneltirile pornite în contra lui»[10]. Mihaiu jură cu deplină conștiință că nu se va ținea nici de un cuvînt al jurămîntului său; dar în acele timpuri jurămîntul fiera o formă sacă, precum este și astăzi cuvîntul dat și chiar legăturile scrise între ~~domni~~ și împărați.

Între cinstea politică și cinstea privată au fost și va fi totdeauna o prăpastie! Ceea ce în una se numește tradare, în cealaltă poartă numele de necesitate politică; înșălăciunea se numește ghibăcie, iar despoierea este salutată cu titlul de triumf. Și nici un popor nu au experimentat mai crud decît acel Romîn amarul acestui adevăr. De aceea să nu învinuim pe Mihaiu că atunci cînd îi veni la îndămînă au înșălat și el pe alții, căci și aceștia tot cu gînd de trădare se apropiau de el. Dacă Mihaiu le-a plătit anticipat prin aceeași monedă, aceasta a trebuit s'o facă, spre a se pune în legiuită apărare contra unor atacuri ascunse, care tindeau la peirea lui.

Andreiu Batori cum pune mîna pe actele de închinare a le lui Mihaiu dă pe față politica lui cea prietenească Turcilor, și trimite o ambasadă la sultanul prin care supune la rîndul lui țările Ardealului, Munteniei și Moldovei la închinarea către Poarta otomană. El cere prin actul de supunere ca puternicul împărat să-l întărească ca domn ereditar în Ardeal, iar la caz de vacanță sultanul să confirme pe

9. Act din 26 Iunie 1599 idem, p. 329.
10. Act din 26 Iunie 1599. idem, p. 331. Vezi p. 332 jurămîntul boierilor.

alesul țărei, și tot astfeliu să se urmeze și în Muntenia; să nu fie supus la dări neobicinuite altele decît tributul; să ierte Ardealul și Muntenia pentru 6 ani de plata chiar și a tributului, și dacă sultanul va încheie pace cu împăratul să fie cuprinsă și țara lui în ea. Despre Muntenia spune cum că ea »fiind posesia noastră și aflîndu-se în mînile noastre și fiind țara noastră întocmai ca Ardealul, în aceeași stare să rămînă; că tot Mihaiu Vodă să fie domn împreună cu fiul și urmașii săi, fiind sub supunerea noastră și atîrnînd de noi, rămînînd și el bine înțeles credincios puternicului împărat și plătind tributul împreună cu noi«[11].

Pentru așși apăra poziția și față cu împăratul german, Andreiu Batori îi propune mijlocirea păcei cu Turcii, vroind astfeliu să se facă folositor monarhiei germane prin împăcarea ei cu sultanul. Tot pe atunci și hanul tătărăsc schimbase politica în care părea că vroia să alunece prin alianța creștină contra Turcilor, și coborise și el ajutorul său la rangul unui mijlocitor. De sigur că în sinceritatea acestor două mijlociri nu va fi fost mare deosebire[12]. Atît Mihaiu însă cît și împăratul Rudolf nu se lasară a fi înșălați de perfidele uneltiri a le cardinalului. Pe împăratul vroia să-l adoarmă pentru a-i ripi Transilvania din mîni, care trecînd în partea Turcilor și dînd acestora o precumpenire foarte mare

11. Instrucțiunile cardinalului Andreiu Batori dată ambasadorilor lui pentru încheierea păcei cu Poarta 1599 (August sau Septemvrie), Idem III, p. 320. Pe dosul exemplarelor din arhivele Vienei se vede însemnat cu mîna lui Mihaiu Viteazul „чкѕ тримес Кятжр Ѧндреіѧ ма пжратѕа тѕрческѳ пжитрѳ пачѣ.“ Că aceste condiții aiunsese în Constantinopole în luna lui Septemvrie se vede din un raport al lui *Girolamo Capello* către *dogele* din 4 Septemvrie 1599. in care se vorbește despre tratările de pace a lui Andreiu cu Turcii (Idem. p 528).

12. Asupra interpunerei hanului tătărăsc pentru mijlocirea păcei. vezi mai multe documente. Idem. III, p. 323 și urm.

din pricina tăriei poziției sale, [13] sau trebuia să pună în pericol rezultatul luptei, sau să silească pe împărat la o pace dăunătoare. Cît despre Mihaiu Viteazul, domnia cardinalului în Transilvania însemna grabnica și neînlăturata lui peire. Rudolf și Mihaiu erau deci împinși prin același interes a se apropia unul de altul și a lucra în contra cardinalului.

Lui Mihaiu însă, odată cu întrarea lui Andreiu în Ardeal îi străfulgerase prin minte o idee măreață, și se știe cît farmec pun în lucrare ideile însemnate asupra sufletelor mari. Le aprinde întru atîta gîndirea în cît la via lor lumină se ascunde tot restul în întunerec, împreună cu pericolele ce pot să-l încunjoare. Această idee era *de a se folosi de poziția lui de vasal al împăratului pentru a cuceri sub scutul lui țara Ardealului, apoi și Moldova, și a întruni astfeliu în persoana lui acea triplă coronă a țărilor carpatine, cu care Batorești încercase să-și cunune fruntea.* Și într'adevăr cum să nu se fi înflăcărat gîndul eroului la ideea cucerirei acelei mîndre țări? Așăzată ca o cunună de munți pe creștetul Daciei, Transilvania alcătuește o cetate firească apărată aproape din toate părțile prin înalte piscuri de munți, de ori ce lovitură din afară. Numai prin cuprinderea ei Mihaiu putea să-și asigure libertatea și neatîrnarea pe care o dobîndise prin sforțări uriașe, dar care era totdeauna periclitată în deschisa Muntenie. In mîna lui Transilvania, care prin tăria așăzărei ei pusese totdeauna în lucrare o precumpenire asupra țărilor romîne, chiar și în mîna bicisnicilor ei principi de pănă acuma, trebuia să devină adevărata lor stăpînă, indicată chiar de natură ca apărătoare a văilor Du-

13. Așa spuneau consiliarii împăratului în consultația lor din 4 Noemvrie, idem p. 309: „Denn das Land Siebenbürgen an ime selbst also beschaffen das es nit so gleich in stegraiff zu erobern oder zu vergwältigen.

pagina aperta, sunt pentru o re

nărei și a Nistrului, Mihaiu Viteazul văzu foarte bine că fără Transilvania ori ce stat românesc, trebue să rămînă ca un arbore răsădit în năsip, de oare ce numai în falnicii ei munți el putea să-și înfingă rădăcinele sale, și ceea ce a văzut Mihaiu Viteazul rămîne adevărat pentru toate timpurile. *Cît timp poporul românesc nu va stăpîni cetatea Carpaților, leagănul în care el a crescut și s'a desvoltat, până atunci viața lui va fi bătută de toate vînturile.*[13]

Lui Mihaiu oferindu-i-se un prilej atît de favorabil, el intră în înțălegere cu împăratul, acăruia încunjurime am văzut-o că încă de pe timpul întoarcerei lui Sigismund Batori în Transilvania, se gîndea la Mihaiu pentru a'l însărcina cu *execuția* în contra principelui călcător tratatului[14]. Dacă însă chiar pe Sigismund se gîndise curtea imperială a-l îndepărta cu puterea din Transilvania, cu cît mai mult trebuia să se fi întărit acest gînd acuma cînd nu o minte șovăitoare, ci una hotărît dușmană împărăției conducea destinele Ardealului? Încă din Iulie 1599 domnul muntean trimisese o solie la Rudolf care i supuse planul cucerirei Ardealului în interesul casei de Austria. Împăratul aprobase ideea și făgăduise lui Mihaiu că-i va trimite pe Basta în ajutor[15].

14. Mai sus p. 242.

15. Scrisoarea lui *Mihaiu Vodă* către *Rudolf* din 21 Decemvrie 1599. idem, p. 391: Ich da ich noch in der Walachei war, durch meine abgesante, den Cormeni Peter und Ztoyka vistier Eur khays. M-tät *mein Anschlag auf Siebenbürgen zu wissen gethan* und hülf begert hab, darauf unns dann auch Eur khays. M-tät allezgnädigst *beantwortet, dass Eur khays M-tät mir den Georgen Basta wollten zu Hülff schikhen*". Asupra timpului cînd a sosit solia lui Mihaiu la Rudolf, vezi raportul lui *Ioan Darahi* de după 10 Decemvrie 1599, idem, p. 427: „Circa *primam augusti* advenerunt legati Mihaelis Praga". Mihaiu propusese întăi împăratului că se însărcinează a ucide prin trădare pe cardinalul Raport din Praga din 31 Iulie 1599, idem, III, 2, p. 321: „un vaiaco mandato qui da Michael Voivoda ha tratato con sua cesarea Maesta di levar la vita proditoriamente al detto cardinale. A questa offerta l'imperatore ha consentito". Mihaiu pe urmă își schimbă planul și prepară un atac cu armele, care-i convinea mai bine din toate punctele de vedere.

Domnul romîn voind să determine timpul expediției trimite o a doua solie la împăratul în persoana lui Petru Armanul și Ștefan Petnehazi cărora împăratul fixază terminul întreprinderei. Acești doi soli însă înșălați de secretarul lui Mihaiu care-i întovărășea, și era cumpărat de Batori, sunt aduși a se întîlni cu principele în drumul lor de la Praga spre Muntenia, pentru ca acesta să ice cunoștință de tratările lui Mihaiu cu împăratul. Petnehazi surprins și neputînd altfeliu mistui scrisorile, le înghite, iar soțul său Armanul izbutește a le ascunde. Intorcîndu-se solia la Mihaiu Viteazul, secretarul său scrie lui Batori că după cele ce au înțăles el «ar trebui să stee cu grijă mai ales dinspre Germani, căci ar fi sigur că împăratul Romanilor unelteste ceva cu voevodul în contra principelui Andreiu și a țărei sale»[16]. Mihaiu surprinzînd scrisoarea secretarului său îl arestează, dar îl iartă curînd după aceea la stăruințele militarilor Unguri. In scrisoarea adusă de Petru Armanul, împăratul care însemnase terminul expediției, adăogea că ordonase lui Basta să intre în Transilvania în ajutorul lui Mihaiu Viteazul. Basta și înaintase spre granițele țărei, cînd ieșindu-i înainte Gaspar Corniș, după înțelegerea avută între ei, Basta se trage îndărăpt, încît «terminul pus pentru expediție trecu, fără ca ea să fi putut lua ființă»[17].

Mihaiu Viteazul, pentru a adormi însă pe principele Ardealului trimisese și el în 1 Septemvrie 1599, alăturea cu cardinalul o solie la Turci, spre a așăza pacea cu ei, care solie trebuia să propună următoarele condiții: «Marginea între cele două state să fie Dunărea, ne avînd dreptul Turcii a o trece fără în-

16. Raportul lui *Darahi*, idem. p. 427.
17. Idem p. 428: „Verum cum nihil de germanico banderio audire poterat *terminusque praefixus expeditionis a Majte sua praeterierat*".

voirea domnului, ne avînd ei ce căuta în Muntenia nici ca privaţi, nici în numele sultanului ; că el să plătească tributul său anual, însă cu ertarea celor 3 ani viitori, pentru că ţara fiind ruinată domnul nu avea putinţa de a aduna bani de la popor»[18]. Mihaiu Vodă ajungea prin aceste propuneri la Constantinopole un scop îndoit : întâi înşăla pe Batori, făcîndu-l să creadă că intră pe deplin în apele lui; pe de alta însă, frămîntat de gîndul cucerirei Ardealului, avea interes a se asigura din partea Turcilor, spre a-şi avea mînile libere în contra lui Andreiu Batori, cu atîta mai mult că şi împăratul către acest timp — pe la jumătatea lui Octomvrie — reîncepuse trătările de pace cu Turcii[19], tot pentru a avea libertatea de acţiune în contra lui Batori.

In timp ce Mihaiu Viteazul se prefăcea a trăta cu Turcii, el aduna mereu armată pe care o concentra chiar sub munţii Transilvaniei. Pregătirea unor asemene puteri era însă tocmai greu de îndreptăţit mai ales faţă cu Andreiu Batori, care nu trebuea să fie cu totul lipsit de prepusuri în privirea lui Mihaiu. In contra Turcilor domnul muntean nu putea să aibă nevoie de armată, de oare ce trata cu ei ; în contra lui Ieremia Movilă, tot atît de puţin, întru cît trebuia să fie asigurat din acea parte prin legătura lui cu cardinalul. In protiva cui deci se pregătea Mihaiu, şi încă cu o grabă atît de pripită ?

Mihaiu se temea deci că dintr'o zi în alta Andreiu să nu pătrundă adevăratul său gînd, şi pregătindu-se de luptă, chemînd în ajutoru-i pe Poloni şi pe domnul Moldovei, să nu facă mult mai grea realizarea lui. De aceea Mihaiu cerea necontenit învoirea împăratului, să facă singur ceea ce nu putuse îndeplini cu ajutorul său, iar împăratul care urma trătările cu Turcii şi cu papa pentru Poloni pe de altă parte, în care deci intra şi cardinalul, tot amîna pe Mihaiu din zi în zi fără a stabili nimic desăvîrşit. Văzînd Mihaiu această trăgănare dăunătoare, trimite lui Rudolf o solie hotărîtoare care să-i spună că «lui îi vine foarte greu ca *ştiuta întreprindere* contra Transilvaniei, pentru care el se află de un timp îndestul de lung la graniţă cu armata sa, şi pentru care au năimit chiar oaste nouă, şi au atras cu 15,000 de taleri şi pe cei 3000 de Cazaci ce stăteau mai înainte pe lîngă principele Andreiu[20], să fie aşa de mult amînată[21]. ~~Se mai plînge contra lui Basta că nici iar fi răspuns, nici iar fi trimis armată, căci~~ ar fi fost cumpărat de cardinalul cu 7000 de galbeni, pentru care se roagă să nu se dee nici o crezare raporturilor sale ; că este pericol în întîrziere pentru a aduce hotărîrea luată la îndeplinire. Dacă împăratul nu vra să mai întrebuinţeze slujbele sale şi să-i trimită banii promişi anual, atunci să-i libereze un patent prin care să-l deslege de jurămîntul făcut, şi în acest caz s'ar da în partea Turcilor, care nu încetează a-l ruga să o facă prin nenumărate ambasade[22]. Această solie fusese trimisă la Viena în Septemvrie 1599, în acelaş timp pe cînd solii lui Mihaiu se prefăceau a stărui alăturea cu acei ai lui Batori spre încheierea păcei cu Turcii. In 4 Octomvrie găsim asupra ei următoarea părere emisă de consiliul imperial, că «luîndu-se în considerare şi propunerile de pace a le Turcilor — care tocmai pe

18. *Girolamo Capella* c. *dogele*, 4 Sept. 1399, idem, p. 528.
19. *Zinkeisen*, III, p. 608—609.

20) Aceşti Cazaci îi căpătase Mihaiu de la Andreiu, jurîndu-se că are nevoie de ei contra Turcilor. Raport din Praga 25 Fevruarie 1600, Doc. col. *Hurm.*, III, 2. p. 345.

21) Raportul *consiliului imperial*, 4 Octomvrie 1599, idem, III, p. 334 : »Dass nemblichen seinem herrn ganz schwär und nachdenggliehen falle, das die *bewusste Impressa* gegen Siebenbürgen also lang verschoben werde".

atunci se tratau — și acele a le lui Andreiu, să se trimită bani lui Mihaiu, spre a-l pune în poziție a aștepta rezultatul negocierilor; că în cazul cînd aceste s'ar nimici, după cum este de temut, nu se va pierde ajutorul și devotamentul lui; iar în cazul cînd ar izbuti, să fie cuprinsă și țara lui în pacea încheietă. *Principalul însă este ca voevodul Valahiei să fie mănținut în credința M. V.*; căci este foarte de temut ca dacă el ar auzi că M. V. stați în tratări de pace cu Turcii, și cu cardinalul în așteptare și de asemene în tratări, să nu-și schimbe gîndurile și să fie îndemnat la defecțiune, ceea ce chiar solul său a lăsat a se înțelege în destul de clar». Împăratul pune pe această părere rezoluția: «Placet; *să se vadă însă ca în toate chipurile Valachul să fie mănținut.* Poate că i s'ar putea da din banii papali și întru cît va anticipa. Să se consulte și camera»[21]. Așa dar ajutorul lui Mihaiu era privit ca neapărat, și împăratul însuș spunea că el trebue mănținut în toate chipurile. Că nu se grăbea a trimite domnului ajutorul bănesc, aceasta să explică ușor, în starea de lipsă aproape continuă de numerar în care se aflau Germanii. Punga lor se deslega numai la mare nevoie, cînd trebuia să răsbească pe dușman. Acuma erau în tratări cu el și deci îi venea foarte greu împăratului, cu tot sfatul consiliului său, a mai jărtfi bani numai spre a mănținea pe Mihaiu în alianță, De aceea îl videm rostindu-se asupra chestiunei bănești cu doară și poate.

Poziția lui Mihaiu față cu Batori deveni însă în curînd mai ușoară, prin următoarea împrejurare: Ce-

21. Hotărîrea impăratului Rudolf pusă pe raportut consiliului citat, idem, p. 338: „Placet. Man sehe nur in albey dahin das der Wallach erhalten werde. Vielleicht Khan man Ime von des Babsten gelt helffen und etbo anticipiren. Man redt deswegen auch mit der Camer".

rerile solilor lui Mihaiu, care ori cînd trăta cu Turcii nu vroia să piardă foloasele cîştigate prin izbînzile sale, părînd Turcilor prea sumeţe, ei se hotărîse să se desfacă de Mihaiu prin omor. Se prefac a-i primi propunerile şi-i trimit un ciauş cu buzduganul şi cuca în Tîrgovişte. Cu el însă mergea un omorîtor, cumpărat spre a rîdica viaţa domnului muntean. Mihaiu descoperind uneltirea măcelăreşte întreaga ambasadă, ceea ce încoardă iarăşi relaţiile între Turci şi domnul Munteniei[22]. Mihaiu putînd deci îndreptăţi adunarea oştilor sale prin teama de a nu fi atacat de Turci, nu lipseşte a pune acest pretext înaintea lui Batori.

Cardinalul însă vroind să fie pe deplin luminat asupra scopurilor lui Mihaiu, îi trimete în solie pe Pancraţiu Senyey. Mihaiu pentru a ascunde solului marile lui pregătiri adunate sub munţi lîngă oraşul Ploeşti, îl primeşte noaptea în oraş şi tot noaptea îl şi trimite îndărăpt. La tînguirile lui, Mihaiu răspunde prin mustrări, că de şi el i-a jurat credinţă împreună cu tot poporul său, domnul Ardealului tot ar avea îndoeli asupra scopurilor sale, jurîndu-se din nou *ca să ajungă să-şi bee sîngele copilului său*, dacă ar avea cel mai mic gînd de trădare contra lui Andreiu. I spune chiar că avea de scop să-şi trimită pe fiul său Pătraşcu la învăţătură în Ardeal, şi că ar ruga pe cardinalul să-i găsască un bun dascal de limba latină.

Cardinalul Andreiu Batori mai că era să fie adormit prin protestările lui Mihaiu, cînd Ieremia Movilă îi deschise ochii asupra primejdiei grabnice ce îl aş-

---

22. *Girolamo Capello* către *dogele* 2 Octomvrie 1599, idem III, p. 529. De aceea în tratatul încheiet între Batori şi Poarta otomană la 30 Octomvrie 1599, se primeau toate condiţiile cardinalului „eccetto nella conditione della Valachia" (Idem, p. 530).

tepta. Batori furios pentru trădarea lui Mihaiu, trimite la el pe Czomortany, de astă dată cu dojăni și amenințări, de care Mihaiu prefăcîndu-se a fi jignit, găsește în sfîrșit și pretextul dorit spre a păși la faptă. Înțălegem cum în asemene condiții Mihaiu nu mai putea aștepta nici un moment hotărîrea împăratului, și cum el se rîdică peste munți, cu sau fără învoirea aceluia.

Mihaiu avea însă de luptat nu numai cu greutățile exterioare, ci și cu acele ale adunărei unei numeroase armate, nu mai puțin și cu lipsa de bani, întru îndeplinirea gîndului său. Și în lăuntru acest scop al său avea numeroși protivnici. Mare parte din boieri, și cu deosebire frații Buzești erau în contra cucerirei Ardealului [23], temîndu-se de urmările unei așa de mari îndrăzneli. Această partidă atrage spre ea pe însuș soția lui Mihaiu, domna Stanca, care-l roagă cu lacrimi și în genunchi de a se lepăda de această întreprindere, pe care presimțirea ei de femeie și soție i-o arăta ca trebuind să se închee cu o soartă fatală. Mihaiu însă rămase neclintit. Pe lîngă asigurarea și mărirea poziției sale, el avea de răsbunat contra Batoreștilor umilirea impusă lui atît prin tratatele cu Sigismund cît și prin reînoirea lor de Andreiu.

In 18 Octomvrie Mihaiu Viteazul trece în Ardeal prin pasul Buzeului. «Un geniu favoritor lui Mihaiu, împrotivitor Ungurilor, îi făcea totul lesne de îndeplinit. Drumurile nu erau închise prin copaci răsturnați, nici apărați de ostire, el nu întîlni nici o piedecă care să-l oprească în cale, și trecu Alpii cu mai mare iuțală decît odinioară Aníbal» [24]. Pentru a asigura pe

23. *Paul Giorgio Ragnzzo* către *Rudolf*, 16 Noemvrie 1599, idem, III, p. 352: „li baroni Valachi e particolarmente li Buzesti hanno per male che il Vaivoda resta in questo paese (Transilv.) e che per se l'occupi; ma li baroni serbi e greci (banul Mihalcea) sono molto contrari alle loro opinione".

24. *Bethlen* ap. *Bălcescu*, p. 346.

tepta. Batori furios pentru trădarea lui Mihaiu, trimite la el pe Czomortany, de astă dată cu dojăni și amenințări, de care Mihaiu prefăcîndu-se a fi jignit, găsește în sfîrșit și pretextul dorit spre a păși la faptă. Înțălegem cum în asemene condiții Mihaiu nu mai putea aștepta nici un moment hotărîrea împăratului, și cum el se ridică peste munți, cu sau fără învoirea aceluia.

Mihaiu avea însă de luptat nu numai cu greutățile exterioare, ci și cu acele ale adunărei unei numeroase armate, nu mai puțin și cu lipsa de bani, întru îndeplinirea gîndului său. Și în lăuntru acest scop al său avea numeroși protivnici. Mare parte din boieri, și cu deosebire frații Buzești erau în contra cucerirei Ardealului [23], temîndu-se de urmările unei așa de mari îndrăzneli. Această partidă atrage spre ea pe însuș soția lui Mihaiu, domna Stanca, care-l roagă cu lacrimi și în genunchi de a se lepăda de această întreprindere, pe care presimțirea ei de femeie și soție i-o arăta ca trebuind să se închee cu o soartă fatală. Mihaiu însă rămase neclintit. Pe lîngă asigurarea și mărirea poziției sale, el avea de răsbunat contra Batoreștilor umilirea impusă lui atît prin tratatele cu Sigismund cît și prin reînoirea lor de Andreiu.

In 18 Octomvrie Mihaiu Viteazul trece în Ardeal prin pasul Buzeului. «Un geniu favoritor lui Mihaiu, împrotivitor Ungurilor, îi făcea totul lesne de îndeplinit. Drumurile nu erau închise prin copaci răsturnați, nici apărați de ostire, el nu întîlni nici o piedecă care să-l oprească în cale, și trecu Alpii cu mai mare iuțală decît odinioară Anibal» [24]. Pentru a asigura pe

23. *Paul Giorgio Ragnzzo* către *Rudolf*, 16 Noemvrie 1599, idem, III, p. 352: „li baroni Valachi e particolarmente li Buzesti hanno per male che il Vaivoda resta in questo paese (Transilv.) e che per se l'occupi; ma li baroni serbi e greci (banul Mihalcea) sono molto contrari alle loro opinione".

24. *Bethlen* ap. *Bălcescu*, p. 346.

cît se putea Muntenia contra unei năvăliri turcești, el trimise o ambasadă sultanului, care să-i spună că Andreiu a încheiet pace cu împărăția în contra Turcilor, și că el se duce spre a-l întoarce iarăși sub stăpînirea otomană. In relațiile în care tocmai se aflau pe atunci Turcii cu Muntenia și Transilvania, bune cu această din urmă și răle cu cea dintâiu, o asemene versiune nu prea avea sorții de a fi crezută. Cine însă ar fi putut, în împrejurările de atunci, iscodi o alta?

Mihaiu Viteazul alesese pasul Buzeului spre a trece în Transilvania, din cauză că pe aice intra printre țările Secuilor și a le Sașilor, ambele popoare ce erau cu deosebire nemulțămite de domnia lui Andreiu.

Totuși pentru a fi mai sigur pe concursul Secuilor, Mihaiu întrebuințază față cu ei următorul meșteșug, spre ai determina sa vină în armata lui. Insărcinează pe un secretar al seu *Ioan Darahi*, care povestește lucrul, să închipuiască niște scrisori în numele impăratului, prin care se dădea Secuilor vechea lor libertate și drepturile lor municipale (după cum le fusese concedate de foștii regi ai Ungariei, însă fusese nimicite de Batorești), dacă ei s'ar rîdica împrotiva cardinalului. «Eu le am făcut, spune Darahi, potrivind împreună cu zugravul Petru Armanul pecetea și subscrierea după cum se cerea, și voevodul le-au dat unui Secuiu lefegiu al său, Stefan Hamar, om neștiutor de carte, care văzînd pecetea și subsemnătura, au fost însărcinat de voevod să le comunice confraților săi. Secuii au convenit îndată la propunerea ce li se făcea, cu condițiе de a se dărăma și două cetăți ce se aflau în țara lor, și care le amenințau libertățile»[25]. Mihaiu se oprește cîte-va zile la

25. Relația lui *Darahi*, idem, III, p. 431 Comp un raport al lui *Ungnad*, către *Rudolf al II-le*, 14 Decemvrie 1600, idem, IV, p. 206, în care spune

Brașov, până ce Sașii și Secuii fac jurămîntul împăratului, în acărui nume Mihaiu venia să alunge pe Batori. Aice se mai adaog la armata lui încă vr'o 8000 de oameni [26].

In 23 Octomvrie Mihaiu dă o proclamație în care spune că «au venit să țină pe locuitorii Ardealului în credința împăratului și să scoată pe Andreiu Batori din scaun, care părăsind credința creștinească vroia să dee Ardealul Turcilor». După aceea trimite o solie la Batori, în care îi spune că «nu are gînd să verse sîngele și că numai văzînd că Batori, un cardinal, ține cu Turcii, *din ordinul M. S. împăratului* a venit să-l readucă la credința către el». Batori îi răspunde că «va ști el să se bată cu un păstor de vite și că refuză de a jura credință împăratului» [27].

Intre aceste Mihaiu înaintașe până lîngă Sibiu, mai sporindu-și armata în cale cu alți 6000 de oameni, pe care îi aduceau Buzeștii din Oltenia prin pasul Turnului roș. Cardinalul sculă Ardealul la arme după vechiul obiceiu, facînd să se poarte prin comune o spadă sîngerîndă.

Asupra numărului ămbelor armate arătările contimpuranilor se deosebesc foarte mult. Sunt izvoare care urcă armata lui Mihaiu Viteazul la 30,000 de oameni, ba unul chiar vorbește de 100,000, pe cînd acea a cardinalului este redusă la 8000, de unii chiar la 5000 [28]. Dacă luăm în privire că la armata lui

---

împăratului să nu dee mare crezare scrisorilor ce Mihaiu va arăta întru a lui apărare. întru cît Mihaiu ar fi un mare meșter în arta falsificărei, amintind cele petrecute cu falsificarea ordinului imperial către Secui.

26. Raport despre expediția lui *Mihaiu* în Ardeal, 6 Noemvrie 1599, idem III. p. 340.

27. Idem, p. 340.

28. Raport despre expediția lui Mihaiu Vodă în Ardeal 6 Noemvrie 1599; idem, p. 340 Altul italian din 5 Noemvrie, idem, p. 345. „dicendo questo

Mihaiu se adauseră și 8000 de Secui și Sași din Transilvania, atunci putem admite cifra de 30,000 de oameni dată de majoritatea izvoarelor. Aceste însă fiind mai toate de origine ungurească reduc pe cît se poate numărul ostirilor lui Andreiu. Istoricul francez *de Thou* arată însă acest număr ca de 25,000 și tot așa îl socotesc *Guérin*, *Ortelius* și *Bisselius*. *Istvanfi* spune de asemene că numărul armatei fu aproape acelaș de ambe părțile [29].

Ambele armate se întîlnesc lîngă Sibiu aproape de satul Schellenberg, nume redat de cronicarii romîni prin Selimber.

Cardinalul înainte de a încerca soarta armelor caută să înșăle pe Mihaiu. Trimite anume la el pe nunciul papal Malaspina, pe Moise Sekeli și pe Bogați care să-i spună că «ar fi ordinul cel mai serios al împăratului ca voevodul să se retragă în Valachia și să lese în pace Transilvania». Mihaiu însă cerînd să vadă acel ordin, parlamentarii îi răspund că s'ar afla în mînile cardinalului. Atunci domnul le răspunde «că ar avea el de la Maiestatea sa alt ordin în sîn pe care ar vra să-l urmeze și să arăte astteliu împăratului credința cătră el» [30]. Malaspina

suo prete che era stato in compagnia di Michaele Vayvoda cento millia persuone menate di Valachia, ma non e da creder che siano stati piu di trenta millia".

29. *Belcescu*, p. 358. Comp. raportul citat în Doc. col. *Hurm.*, III, p. 340. O scrisoare a lui *Sigismund Forgacs* c. *Pallfy*, 20 Noemvrie 1599, idem III, p. 357, spune că Andreiu neîngrijise a se pregăti de luptă „wegen seines Bauchsorges und dasz er dem Wolleben nachgegangen". Totuș am văzut că Andreiu fusese informat în mai multe rînduri de scopurile lui Mihaiu Viteazul, și mai ales cînd se știea dușmănit și de Germani, nu putuse lăsa în așa de mare neîngrijire trebile războinice. Intre hîrtiile cardinalului se găsi între altele o scrisoare în care se spunea: „nec palatino Transalpinensi esse fidendum, certissimas enim practicas et machinationes cum imperatore romano instruant, ut ex improviso eundem inopinato adoriri utrinque connentur". Vezi raportul *secretarului* lui Mihaiu Vodă despre corespondența aflată între hîrtiile cardinalului, Noemvrie 1599, idem, p 367—Toate arătările despre nepregătirea lui Andreiu au fost scornite de Unguri, spre a îndulci bătaia suferită de ei de la „păstorul de vite". †

30. Dare de samă despre intrarea lui Mihaiu Vodă în Ardeal, Noemvrie 1599, idem, III, p. 365.

† Trebuie neapărat să apui dușmănitele prin cuvîntul și ajutorul lui Andreiu Batori și Ieremia Movilă. Vezi numirile ajunse rele pe Domnul Moldovei cînd era cu ostire acolo la Neamț. Ieremia Movilă c. Zamoyski 5 Noemv. 1599, Hurm., Doc., Supl. II, 1, p. 555.

izbuteşte a dobîndi cel puţin de la Mihaiu un armistiţiu pentru ziua de 27 Octomvrie, ceea ce era cam nechibzuit din partea lui Mihaiu, căci dădea cardinalului putinţa de a mai aduna oştiri. A doua zi însă, în 28 Octomvrie armatele se ieu la luptă cu mare înverşunare de ambele părţi. La început un puternic atac al cavaleriei transilvane răsbi pe acea a lui Mihaiu care dădu îndărăpt, atrăgînd după ea pedestrimea şi carele cu tunuri, astfeliu că puţin lipsi ca victoria să nu se plece în partea cardinalului. Mihaiu simţînd însă importanţa momentului, plăti şi aice cu persoana lui, aruncîndu-se el însuş în vălmăşagul luptei cu o nespusă bravură şi sumeţie, în fruntea a 3200 de Cazaci şi Poloni ce nu intrase încă în foc, restabili bătălia şi, precum altă dată la Călugăreni, smulse pentru el victoria pe care mai că o dobîndise armata duşmană. Malaspina el însuş care era în lagărul lui Mihaiu, reţinut de el aice spre a nu destăinui cardinalului întocmirile lui, de şi duşmanul domnului romîn, nu se poate împedeca de a admira curajul cu care Mihaiu Viteazul recîştigă izbînda compromisă[31].

Mihaiu a doua zi după victorie făcu o proclamaţie prin care porunceа locuitorilor ca ori unde vor prinde pe Andreiu Batori să-l aducă la el viu sau mort. Apoi se îndreptă spre capitala ţărei, Alba Iulia. Locuitorii acestui oraş trimiseră o deputaţie, declarînd că se supun, şi rugînd pe Mihaiu ca să nu dee prăzei un

---

31 Raportul lui *Malaspina*. 14 Noemvrie 1598, idem. III, p. 513: „Ma Michele con grandissima valore, e temerita, per il pericolo a che egli s'espose racumandandosi son lagrime a 3200 Cosaechi, Pollaichi e a Seculi che non havevanno ancora investito l'esercito del cardinale, e revocando dalla fuga la cavalleria e la fanteria, posse tanto piu facilmente rimettersi quanto che li nostri non seppero servirsi dell'occazione di seguir la vittoria, che havevanno già quasi ottenuta". Încercarea lui *Bălcescu*, l. c. p. 369—376 de a descrie această bătălie în deosebitele ei momente este tot aşa de greşită ca şi acea a celei de la Călugăreni.

oraș în care era să reședă. Mihaiu le răspunse că el nu întreprinsese războiul spre a strica țara; că a vrut numai să aducă pe locuitori la credința către împăratul; că a vrut să înfrîngă pe răsvrătitori și să dee pacea și liniștea popoarelor. Pentru aceea el nu va face nici o sminteală locuitorilor Albei, nici tuturor celor ce vor recunoaște autoritatea sa; ba încă el îi va trăta cu toate bunătățile, pe cît timp îi vor fi credincioși. Locuitorii Albei, veseli de aceste făgăduințî, eșîră întru întîmpinarea lui Mihaiu, și-l primiră cu cea mai mare pompă în ziua de 1 Noemvrie 1599 [32].

«Mihaiu purta un calpac ungurese împodobit cu o fulie neagră de pene de cocor, legată cu o copcă de aur; o mantie lungă albă de mătasă țesută cu fir, avînd pe laturi cusuți vulturi de aur, o tunică albă de aceeaș materie lungă, ciorapi de mătasă albi cusuți cu pietre scumpe și cisme de săftian galben; de brău atîrna o pală de Taban împodobită cu aur și rubine. O ceată de 10 lăutari urma îndată după domn cîntînd cîntece naționale. Opt șeizi duceau de frău opt cai acoperiți cu șele prețioase, lucrate în aur și argint, caii împodobiți la cap cu pene mari. Apoi venea o mulțime de boieri și ofițeri strălucițî, toți călări și o numeroasă trupă de soldați. Lîngă domn se purtau steagurile lui Andreiu Batori, luate în bătălia de la Sibiu. Ele erau desfăcute și plecate spre pămînt, în semn că Ardealul era supus. Astfeliu în mijlocul concertului trimbițelor, tobelor și altor instrumente, în sunetul clopotelor și în vuetul tunurilor la care se uneau strigătele de bucurie a le poporului, întră Mihaiu Viteazul în capitala Ardealului» [33].

In timpul ce Mihaiu întra triumfător în Alba-Iulia. Andreiu Batori căuta să-și mîntue viața trecînd în Mol-

32. *Sigismund Forgacs* c. *Palffy*, 20 Noemvrie 1599, idem, III, p. 357
33 *Bălcescu*, l. c. p. 379—380

dova, de unde avea de gînd a se duce înapoi în Polonia. El apucă pe la Seghișoara către Odorheiul secuesc, tocmai prin locul cel mai periculos pentru el, prin acel popor care îl uria de moarte și care trecuse la Mihaiu. Avea însă speranță în nobilii din națiunea Secuilor, cărora le făcuse bine jărtfindu-le libertățile țăranilor și punînd pe aceștia sub jugul iobagiei. Apoi era calea cea mai apropiată pentru a eși în Moldova. Nobilii în deobște îl și primiră bine, îi dădură adăpost și se oferiră a-l conduce către hotarele Moldovei. El se travesti în haine țărănești și apucă întovărășit de o ceată de nobili către munții peste care era să treacă. Țaranii Secui se luară îndată după fugari, închiseră potecele munților cu arbori răsturnați în cale, și apoi căzură asupra lor, lovindu-i la goană fără răgaz, îi ajunseră și-i măcelăriră fără milă aproape pe toți. Andreiu izbuti să scape cu un credincios al său Mico, și lăsînd caii lor, prea obosiți spre a le putea sluji, apucară pe jos prin munți, ajungînd către noapte la coliba unui păstor. Aici Andreiu se opri pentru a se odihni, păzit fiind de tovarășul său Mico. Păstorii Romîni, care se găseau în munte, aflînd că acel adăpostit la coliba soțului lor era Andreiu Batori, în ura lor pentru domnia ungurească și vroind să facă pe plăcerea domnului lor Mihaiu Vodă, în care pusese speranța spre îmbunătățirea tristei lor soarte, năvăliră asupra principelui fugar și-l uciseră[34]. Capul lui fu

34. Scrisoarea lui *Forgacs* c. *Palfey*, 20 Noemvrie 1599. Doc. col. *Hurm.*, III, p. 357: „Kombt also zu einem Feuer, wollt sich värmen, und drüber entschlaft er stracks Kommen *die Wallachen* so salvo honore das Vieh geheut haben, finden ihne sammt den andern beim Feuer schlaffendt. Die schlagen mit dem Hackhen auf ihn zu dass er sein geist aufgeben muszen". Un extract din relația ambasadorilor munteni din Noemvrie 1599, idem, p. 365, spune de asemene: „der cardinal von den *Wallachishen Bauern* in den Gebürgen gegen der Moldau erschlagen". Relația lui *Daraḥi*, idem, p. 430 arată că Andreiu „deprehensus a *Valahis opilionibus* ipse et Miko interemti

adus la Mihaiu[35], care ordonă însă să i se facă o strălucită îngropare, mergînd el însuș după carul mortuar[36].

Cu o singură zdravănă lovitură, Mihaiu cucerise Ardealul. Ori cît era de strălucită ca faptă militară, condițiile politice în care ea fusese cîștigată erau prea nehotărîte și nesigure pentru ca ea să poată avea niște trainice urmări. Mihaiu se dădea nu e vorbă drept omul și însărcinatul împăratului, și cucerise Ardealul în numele lui. Aceasta era temelia politică pe care domnul vroia să așeze clădirea viitorului său. Tocmai atare punt nu fusese însă de loc desbătut și stabilit între el și împăratul, și tocmai din partea celuia în numele căruia Mihaiu se dădea că lucrează, nu intervenise nici un soiu de recunoaștere a însușirei pe care și-o lua Mihaiu Viteazul. Din nehotărîrea poziției domnului muntean la cucerirea Ardealului se desfășurară, ca un lanț neîntrerupt, toate nenorocirile lui viitoare,

Mihaiu pretindea, nu numai că a cucerit Ardealul în numele și spre folosul împăratului german, dar

sunt". Tot așa povestește lucrările și *Ortelius* redivivus et continuatus, Nürenberg, 1665 (Bibl. Acad. col. Sturza. No. 6604) p. 16: „Der Cardinal ward etliche Tage hernach sammt sieben der seinigen in der Flucht von den *Walachen* im Gebürg erwischt, niedergehaun und sein Kopf dem Waywoden auff einer lanzen vorgetragen; jedoch bald drauff mit dem Leib ehrlich begraben". O notiță din Tușnad în Magazin für siebenbürg. Landeskunde II, 1845, p. 463, scrisă de un contimpuran spune: „gestern spatt schickt Hr. Somloi Bathory Istvan hieher einen fürnehmen vom Adel und bringt des Mihael Wayda schreiben des Inhaltes wär dass *die Waachen* den cardinalen Buthory Andreas im Gebürg angetroffen und ihn sammt 7 Personen so neben Ihm gewesen nidergehauen.

35. Scrisoarea lui Mihaiu c. Basta în mișcarea [illegible] 1599. Hurmuzaki, p. 267. Mai vezi și Universzet c. Maximilian 28 Noemvrie 1599 Hurm., Doc. XII, p. 516: „dass der Cardinal die walachischen Bauern in einem Wald erschlagen". Alți despre [illegible] Hurmuzaki XII, p. 476, 477 și 487 precum și Szamosközy III, 161 și Chronicon [illegible] p. 169 (comp. Palma p. 340, Papiu Ilarian Istoria Românilor din Dacia superioară, 1852, p. 45) [illegible]

36. Forgacs c. Palffy 20 Noemvrie 1599 Hurm. Doc. III p. 358: „Der cardinalen Kopf welchen ich mit mir [illegible]"

36 Aloisius Nadasdi c. Basta 10 Dec. 1599 Hurmuzaki, p. 277.

mai susținea că acela i-ar fi cerut cu deadinsul asemene expeditie și anume cu odată, ci în 14 rînduri[37].

Să cercetăm pănă întru cît era adevărată afirmarea lui Mihaiu.

Am văzut că între impăratul Rudolf și Mihaiu Viteazul intervenise o înțălegere asupra cucerirei Ardealului, și că într'un timp fusese chiar determinat de impăratul momentul cînd întreprinderea trebuia să aibă loc, dar că ea nu se putuse îndeplini din pricina neconlucrărei lui Basta la timpul cerut[38]. De atunci însă pănă la atacul lui Mihaiu, hotărîrea impăratului se schimbase, de oare ce începuse iar a negocia pentru pace, și anume pe de o parte cu Turcii, pe de alta cu Polonii prin mijlocirea papei, și Rudolf apucase să făgăduiască nunciului papal că pănă la sfîrșitul lunei lui Octomvrie, nu va întreprinde nimic contra cardinalului. De și împăratul adauge în scrisoarea lui către arhiducele Mateiu că «făgăduința în ce privește pe Andreiu Batori, se făcuse sub oare care condiții, de care neținîndu-se el și după toate aparențele ne avînd nici măcar gîndul a le îndeplini, s'ar putea cu temeiu *scuza* năvălirea lui Mihaiu»[39], nu e mai puțin adevărat că din chiar aceste de pe urmă vorbe, o prealabilă înțălegere, mai mult încă un ordin al impăratului, după care Mihaiu ar fi trecut Carpații, este cu totul neadmisibil. Aiurea într'o scrisoare a impăratului către Stefan Bocsăi, el spune de asemene că «am înțăles că sorții sunt aruncați de Valacul» rostire ce iar nu se potrivește cu o de mai înainte punere la cale. Dacă mai adăogim la aceste și solia amenințătoare a lui Mihaiu pentru necontenita trăgănare a *știutei întreprinderi*, atunci vom ajunge numai decît la încheierea că Mihaiu, de și nu a lucrat contra scopului și dorinței impăratului german, nu a fost nici îndemnat nici chiar autorizat prin o învoire anumită la călcarea acelui pas însemnător.

Mihaiu însă nu numai că cucerise Ardealul fără învoirea impăratului; el își ie îndată după întrarea lui în capitala țărei titlul de «voevodul Munteniei, sfetnicul prea sîntei sale Maiestăți Cesaro-Crăești, locoțiitorul ei în Transilvania și capitan general al armatelor sale din Transilvania de dincoace și a părților supuse ei»[41]. Acest titlu este învrederat însușit fără nici o învoire a impăratului. De și el i se vede încuviințat une ori chiar de autoritățile imperiale[42], lucrul se făcu numai în urma politicei de frică și de nehotărire urmată în timpurile de la început de către curtea imperială față cu Mihaiu Viteazul.

37. *Stefan Bocsai* c. *impăratul*, 16 Noemvrie 1599. Doc. col. *Hurm.*, III p. 352—353: „ac tribus potentissimum de causis ad tentandum Transilvaniam adductum esse primo, ex mandatu Maiestatis vestrae Sacrae seque de ys rebus quatuor decim literas a Maiestate Vestra sacra habere". Tot așa spune Mihaiu către nunciul papal Malaspina, trimis de Andreiu în tabăra lui Mihaiu înainte de bătălie Raportul lui *Malaspina*, 14 Noemvrie 1599, idem, p. 511: „che l'imperatore de Christiani con 14 lettere haveva ricereato e spinto a vindicar l'ingiurie che la Maesta sua haveva ricevuta dal cardinale". Mihaiu repetă această afirmare în mai multe rînduri. Mai vezi bună oară Raportul asupra expediției lui, din 5 Noemvrie 1599, idem, p. 344: „Con il commandamento espresso della quel Maesta Cesarea ho venuto". Vezi și mai sus, p. 267 solia lui Mihaiu către Andreiu.

38. Mai sus p. 261.

39. *Rudolf al III-le* c. *Arhid. Mateiu*, 5 Noemvrie 1599. Doc. col. *Lurm.*, III, p. 341: „Der Einfall woll mit grundt *entschuldigt* werden khan".

40. *Rudolf al III-le* c. *Bocsai*, 6 Noemvrie 1599, idem, III, p. 347: „Cum a Valacho jactam esse aleam intelligamus".

41. Vezi bună oară scrisoarea lui *Mihaiu* c. *Basta*, 11 Noemvrie 1599, idem, III, p. 351: „Mihael Valachiae Transalpinae vaivoda, sacratissimae Caes. Regiaeque Maiestatis consiliarius, per Transsylvaniam locumtenens et eiusdem Maiestatis exercitus in Transsylvaniam eiusque ditionum partiumque ei subiectarum generalis capitaneus".

42. Așa în adresa *consiliului cameral* către *Mihaiu*, 3 Decemvrie 1599, idem, p. 368: „Illustrissimo ac Magnifico domino Michaeli Waywodae Valachiae Transalpinae, sacratissimae caesareae regiaeque Maiestatis consiliario et in Trannsylvania locumtenens nec non exercitus generalis capitaneo domino nobis observandissimo".

Purtarea lui Mihaiu, care trecea peste voința și dispozițiile împăratului, trebuia să provoace în Germania aprețuiri deosebite. Unii, care vedeau lucrurile în bine, credeau că rîvna cea prea mare a lui Mihaiu pentru slujba imperială îl împinsese la acest pas. Intre alții însuș sfetnicul împăratului, David Ungnad, spune într'un raport către stăpînul său că «s'au bucurat prea mult văzînd că Mihaiu în actele lui se numește locoțiitorul Maiestății sale și general al oștirilor sale, din care se poate deduce o mare credință și sinceritate către împăratul, și într'adevăr că merită ca banii, toate onorurile și încă și alte mile impărătești, să curgă către el, mult mai mult decît Sigismund cel călcător de jurămînt»[43]. Impăratul însă judeca lucrurile cu totul altfeliu. Cam la aceeași dată cu scrisoarea lui Ungnad către el și înainte de a o primi, scriea arhiducelui Mateiu: «Fiind că lucrul s'au început și Valahul nu-l va lăsa, este de nevoie ca și din partea noastră să ne folosim de toate prilejurile și să lucrăm cu mare băgare de samă. Te rugăm ca să dai de știre lui Basta să meargă cu armată cît de numeroasă va putea la granița Transilvaniei, sub pretext că ar vra să privigheze pe Turci și pe Tătari. Pe de altă parte trebue sa căutăm a afla dacă o parte din nobilime sau cel puțin Secuii și Sașii ar merge în partea noastră. Tot odată te *rog să ne sfătuești cui am putea să ne încredem în cazul cînd Valacul ar vra să păstreze stăpînirea Transilvaniei.* Două lucruri trebue mai ales luate în băgare de samă: întăi să se urmărească victoria, pentru care să se trimită bani lui Mihaiu, al *doile să ne gîndim după izbîndă cum să dăm țărei o bună administrație*»[44].

43. *David Ungnad* c. *împăratul*, 6 Noemvrie 1599. idem, III, p. 348.
44. *Rudolf al IIle* c. *Arhid. Mateiu*, 5 Noemvrie 1599, idem, p. 342:

tul acuma *după izbîndă* aproba purtarea lui Mihaiu, și îngrijia chiar să i se dee bani spre a putea urmări lupta mai departe. Indată însă ce rezultatul ar fi fost pe deplin dobîndit, se gîndea să arunce instrumentul întrebuințat, pe Mihaiu Vodă, înapoi în Valahia și să păstreze Transilvania pentru sine, punînd'o sub *o bună administrație*, adecă sub una germană. Acest scop al impăratului era deadreptul protivnic acelui urmărit de Mihaiu Viteazul, care vroia tocmai *să întrebuințeze autoritatea imperială ca paravan spre a acoperi cucerirea pentru dinsul a Transilvaniei.* Fiecare din cei doi rivali ascunși, în aparență prieteni, se silea să se folosască pe socoteala celuilalt; fie-care căuta să înșele pe celalalt. Și cu toate aceste, de și se vînau unul pe altul într'ascuns, în formă trebuia să păstreze bunele relații, căci Mihaiu avea neapărată nevoie de numele și de ajutorul impăratului spre a se mănținea în Transilvania, iar acesta se temea că nemulțămind pe Mihaiu să nu-l arunce în brațele Turcilor, ce tocmai pe atunci devenise iarăși amenințători.

Lupta pusă pe acest tărîm între domnul romîn și împăratul german, trebuia să devină în curînd din ce în ce mai rostită și mai vădită. Mihaiu avea pentru el însușirile unei inimi mari, însă cu toate aparențele ei de ghibăcie și chiar de viclenie, prea bună pentru a putea lupta cu machiavelismul întortochiat al casei de Austria. Numai cu puterea ar fi putut el răsbi și aice, cum sfărmase pănă acuma

piedicele ce-i stătuse împrotivă. Cînd avea însă nevoie mai mare de putere, aceasta tocmai nu putu spori, căci el singur fusese nevoit de împrejurări a astupa izvorul de unde ea putea curge mănoasă și îmbelșugată. Șirul expunerei ce urmează va aduce deslegarea acestor cuvinte, ce pot părea de o cam dată neînțălese.

3. CUCERIREA MOLDOVEI.

Mihaiu Viteazul fusese nevoit a răsturna pe Andreiu Batori, pentru a preîntimpina planurile pe care acesta le urzia împreună cu cuscrul său, Ieremia Movilă, spre scoaterea lui din scaunul Munteniei. Dobîndind acuma și Transilvania, Mihaiu trebuia să meargă mai departe spre a zdrobi pe dușmanii săi, care văzîndu-se răpuși îndoiră puterile spre a scăpa de amenințătoarea lui figură. El nu se putea opri la jumătate de cale, ci trebuia să calce pe ea până la sfîrșit, sau altfeliu toată munca pusă de el până atuncea era zădărnicită. Apoi Mihaiu întrase pe pîrtia alunecoasă a cuceririlor, pe care știi cînd le începi, dar nici odată nu poți cunoaște unde au să înceteze.

Mihaiu de o cam dată își pune ochiul pe Moldova, spre a alunga din ea pe Ieremia Movilă, dușmanul său cel mai neimpăcat. El avuse acest gînd încă înainte de cucerirea Transilvaniei, și l'am văzut încercînd încă din 1596 alungarea lui Ieremia. Nevoile răsboiului cu Turcii îl făcură însă să nu poată da atunci scopului său o implinire desăvîrșită, și Ieremia se întorsese în scaun și mai pornit încă în

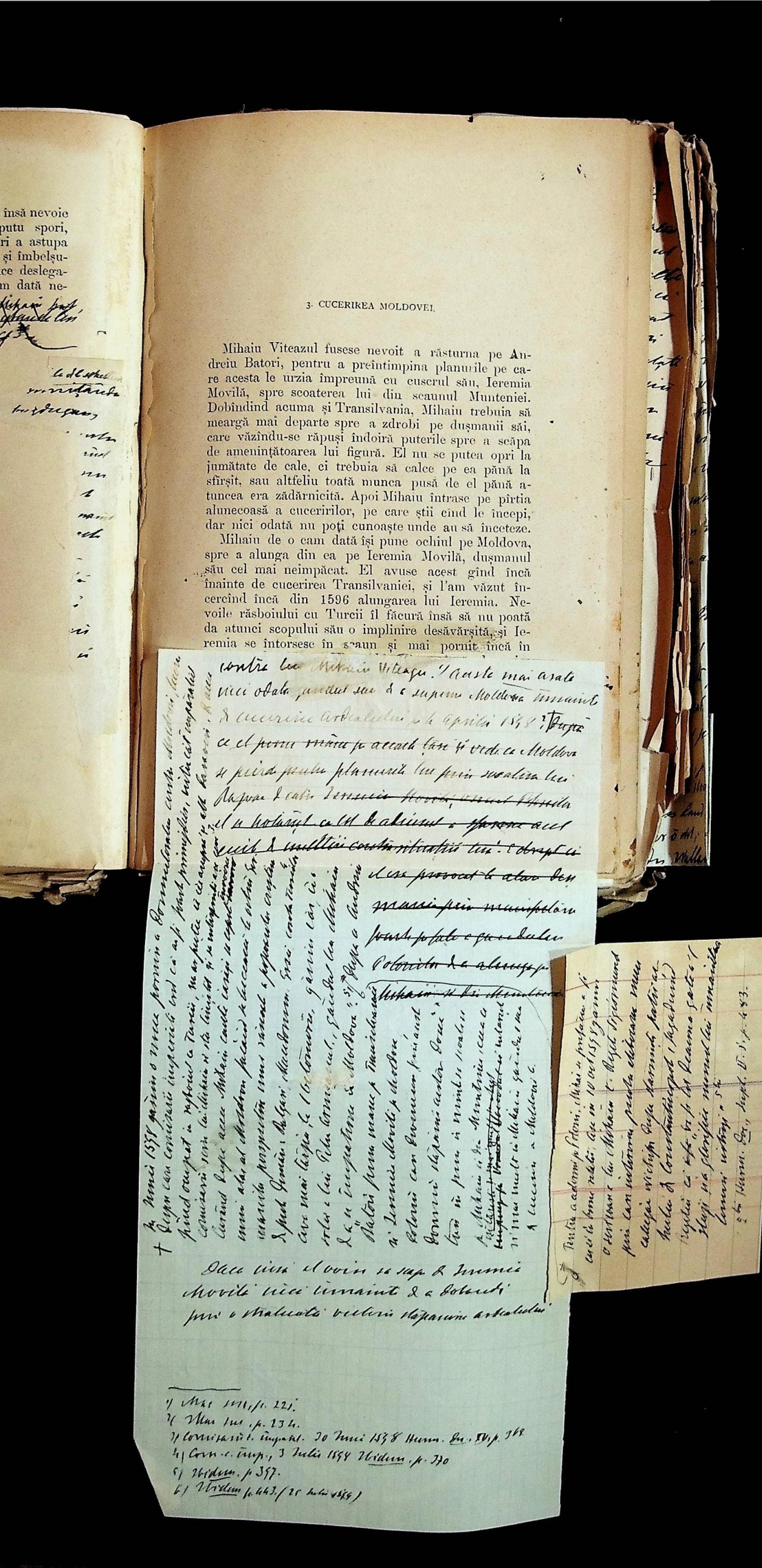

contra lui Mihaiu Viteazu.[1] Acesta mai arată nici odată gândul său de a supune Moldova înainte de cucerirea Ardealului pe la Aprilie 1598.[2] ~~Dupa ce el pune mâna pe acestă țară și vede ca Moldova se pierde pentru planurile lui prin scoaterea lui Rajvan de catre Ieremia Movilă, omul Polonilor el se hotărît ca cel de adiuvat a sfarsa acel scuit de mulțimi contra situației lui. Adrept ca el era provocat la atare dușmanie prin manipularea foarte pe fala a guvernului Polonilor de a alunga pe Mihaiu și din Muntenia~~

+ In Iunie 1598 găsim o vreme pornit a Domnitorului contra Moldovei, lucru despre care comisarii împeratele vrei că au fi fost primejdiei, nitu cât împăratul pînă ocupat în răsboiul cu Turcii, ma arpetea ce ei au pus și alt Baraoni. A acea comisarii scriu la Mihaiu și stau cuvîntul și se întîmpinăm ca cum Curînd după acea Mihaiu cauta iarăși să capăt [illegible] unui atac al Moldovei făcând se lăcăcă la ochii Sovranului perspectiva unui răsnoit a popoarelor creștine de prob Domnii Bulgari, Macedonii. Erai cocoa Turcilor cave mai târziu, la 1 octomvrie, găsim cât în solul a lui Petru Cormenceul, găsindu lui Mihaiu de a se împăratrice la Moldova.[3] Dupa ce Andreiu Batori prin mare pe Transilvania și Ieremia Movilă pe Moldova Polonii cam divinism prin acest Domnii stăpânii acestor Doue[4] tin în prin și vrînd se scoate pe Mihaiu și din Muntenia, ceea ce ~~[illegible]~~ și vrea mult la Mihaiu găsindu-l sau de cucerire a Moldovei.

Dacă însă el voiu să scape de Ieremia Movilă nici înainte de a dobândi prin o strălucită victorie stăpânirea ardealului

Pentru a adormi pe Polonii, Mihai se prefăcea a fi cu ei în bune relații. Așa în 10 oct 1598 găsim o scrisoare a lui Mihaiu C. Regele Sigismund prin care întorcea pentru elaborarea unui calegiu și chiar după harmonia patriarcului de Constantinopol (pagadurile) regelui că a fost de la Deacma gata[5] slujii și a glorifice numele lui înnăcitul lumii victorii a Sfei.

2 Hurm. Doc., Supl. D. V. p. 483.

1) Mar. III, p. 221.
2) Mar. III, p. 234.
3) Comisarii c. împărat. 30 Iunie 1598 Hurm. Doc. XV, p. 368.
4) Com. c. imp., 3 Iulie 1598 Ibidem, p. 370
5) Ibidem, p. 357.
6) Ibidem p. 443. (25 Iulie 1599)

fără îndoială că acuma cînd o avea, mărit în vază și în puteri, nu era să mai sufere atițările necontenite a le domnului moldovan. De aceea îndată după cucerirea Ardealului el se pregătește pentru acea a Moldovei.

Mihaiu se prefăce ca și cînd «ar dori prea mult să vină comisarii impărătești cărora să le predee Ardealul, fiind că el ar avea în gînd *întreprinderi mai mari* care ar fi spre gloria și folosul Maiestății sale»[2]. Pentru a masca adevăratul țel al întreprinderei plănuite care nu era alta decît cucerirea Moldovei, Mihaiu Vodă spunea că scopul său este «de a pregăti o mare armată de 200,000 de oameni, cu care să treacă Dunărea și să'și așeze reședința în Sofia în mijlocul țărei dușmane, unde înțălegerea ce o are cu creștinii acelor părți i-ar aduce sub steaguri alte 200,000 de oameni, cu care ar putea pune un capăt veacului impărăției turcești[3].

Pe cînd însă Mihaiu răspîndea vestea planurilor sale contra Turcilor, el aduna armata în Bistrița și în cetățile Transilvaniei apropiate de hotarele Moldovei[4]. Luarea acestei țări dîn mînile lui Ieremia, devenia cu atîta mai neapărată, cu cît Sigismund Batori care trecuse în Polonia în locul de cardinal ce-l ocupase fratele său, auzînd de moartea lui, își propusese a se reîntoarce iarăși în tronul cel de două ori părăsit de el, fiind ajutat în această întreprinde-

2. *Giovani di Marco* către *Dr. Pezzen*, 22 Decemvrie 1599, Doc. col. *Hurm.*, III, p. 397: „Ill-mo V-da arde di desiderio perche prima siano qui l'ill-mi comessarij acio in nome di sua M-ta posino ricever questo regno, poiche ill-mo V-da e molto desideroso di consegnarlo quanto prima. *afine di poter lui fare altre impresse di magior importanza.*" Acest scop îl rostește Mihaiu în mai multe rînduri. Vezi actele de la p. 377, 398, 400 și 408, ibidem.

3. *Giovanni Marini* c. *Dr. Pezzen*, 22 Decemvrie 1599, idem, III, p. 394. Comp. *David Ungnad* c. *Rudolf al IIle*, 31 Decemvrie 1599, idem, p. 408: „Er Michel wolle resignirn, cedirn und wider den Türkhen sich begeben."

4. *Mihail Igartho* judecătorul din Sziget c. pârcălabul de *Huzt* despre pregătirile de răsboiu ale lui Mihaiu, 21 Decemvrie 1599, idem, p. 393.

re de cancelarul polon Zamoischi, cumnatul lui. Mihaiu deci era acuma săpat de doi protivnici, Sigismund Batori pentru Transilvania și Ieremia Movilă în interesul fratelui său pentru Muntenia, și ămbii acești rivali luase Moldova ca baza operațiilor lor. Trebuia deci cu ori ce [illegible] melie. [illegible]

fără îndoială că acuma cînd o avea, mărit în vază și în puteri, nu era să mai sufere ațițările necontenite a le domnului moldovan. De aceea îndată după cucerirea Ardealului el se pregătește pentru acea a Moldovei.

[illegible] dori prea mult

[illegible] Ar-

re de cancelarul polon Zamoischi, cumnatul lui. Mihaiu deci era acuma săpat de doi protivnici, Sigismund Batori pentru Transilvania și Ieremia Movilă în interesul fratelui său pentru Muntenia, și ămbii acești rivali luase Moldova ca baza operațiilor lor. Trebuia deci cu ori ce preț să le surpe această temelie, și apoi la nevoie să meargă chiar mai departe, contra izvorului chiar de unde se hrăneau asemene dușmănii, regatul Poloniei. Mihaiu nu știa ce vra să zică o piedică, nici pusese pănă acuma piciorul îndărăpt.

Impăratul află în curînd de adevăratele scopuri ale lui Mihaiu, și prin o scrisoare din 22 Decemvrie 1599, îl roagă că nefiind în acele timpuri interesul impărăției de a se încurca în un răsboiu cu Polonii, să'și îndrepte mai bine expedițiile sale unde s'ar înfățoșa mai frumoase prilejuri de izbîndă, decît de a le ținti asupra Moldovei [5]. Impăratul îngrijit peste măsură de planurile lui Mihaiu și cunoscînd încă de la cucerirea Transilvaniei că el nu prea părăsea gîndurile concepute, scrie și comisarilor săi de pe lîngă voevod că «să se silească a-l întoarce de la un atac al Moldovei, dacă cumva ar umbla cu un asemene scop» [6]. Dușmanii lui Mihaiu precum *Stefan Bocsai* căuta să arăte că aplecarea Moldovenilor cătră Poloni, dușmanii politicei imperiale, provinea tocmai din pricina amenințărilor cărora ei s'ar simți expuși din partea voevodului muntean [7].

Mihaiu însă, care pănă atunci lăsase să pătrundă gîndul său numai în încunjurimea lui, ajungînd aproape de momentul punerei lui în lucrare, cere de la impăratul Rudolf îngăduirea de a întreprinde do-

5. *Rudolf al III-lea* către *Mihaiu Vodă*, 22 Decemvrie 1599, idem, p. 397.
6. *Rudolf* c. *D. Ungnad* și *M. Zeckel*, 24 Decemvrie 1599, idem, p. 403.
7. *Stefan Bocsai* către *D-rul Barwitz*, 30 Decemvrie 1599, idem, p. 405.

rita lui expediție. Prin o scrisoare trimisă impăratutului el cere voia «de a cuceri Moldova pentru Maiestatea Sa imperială, însă în folosul său, pentru care împăratul să trimită un sol la regele Poloniei care să-i deie a înțelege că această cucerire nu s'ar face spre dauna lui, ci în folosul întregei creștinătăți». Consiliul imperial întrebat asupra acestei propuneri, își dă părerea că «avînd împăratul destul și chiar prea mult de lucru în lupta contra dușmanului neamului creștinesc, nu ar avea nici un motiv pentru a-și mai stîrni noi dușmani, mai ales așa de apropriați de granițele imperiului»[8]. Mihaiu văzînd greutățile ce le întimpină pe lîngă împăratul, se îndreaptă către arhiducele Mateiu, la care avea o deosebită trecere, pentru a-l convinge pe el despre interesul cel mare ce l-ar avea împărăția la cucerirea Moldovei, arătîndu-i mai ales că «cuprinderea acelei țări va fi cu atîta mai ușoară cu cît el are înțălegere cu mai toți locuitorii acelei provincii, astfeliu că îndată ce va apărea în hotarele ei, cu toții vor trece în supunerea impăratului». Pentru aceasta se roagă să-i trimită cît mai curînd ajutor de arme și de bani, pentru a nu scăpa momentul priincios[9].

Mihaiu însă nu se mulțumea cu atîta. El propunea împăratului un plan și mai îndrăzneț, anume ca după ce cucerirea Moldovei s'ar îndeplini fără vărsare de sînge, să întreprindă pe acea a Podoliei, Litvaniei și a Rusiei (roșie)[10]. Mihaiu anume se pusese încă

8. Părerea consiliului imperial, 17 Ianuarie 1600, idem, IV, p. 15: „ihme die verwilligung zuthuen die Moldau für die Kays. Mat, doch zu seiner nützung anzugreiffen".

9. *Mihaiu Vodă* c. *Arhid. Matheiu*. Ianuarie 1600. idem, p. 17.

10. *Ungnad* și *Zäggel* c. *Rudolf*, 5 Aprilie 1600, idem, p. 38: „Weiter fuhrt er ein, er habe bey der Cronstadt uber 24.000 besoldter Mann gehabt, damit er die Moldau innemben wöllen, welches er ohne Blut vergiessen volziehen unndt die Podolia, Litau unndt Reissen herzubringen khönnen, aber Eur Majestät haben Ims nit zugeben wöllen". – Comp. Journal de l'Estat d'Orient à Mr. Jorge, Acte u. Tag. I. p. 46, și Carlo Magno c. Maximilian, 31 Ian. 1600, Hurm., Doc. XII, p. 661, unde vorbește de cucerirea Podoliei.

8 bis. Chiar când Mihaiu se dea la Praga după memorabilul Vinceţian [illegible] Ipsum ca Dominicum munitum „e stato molto accarezzato". Și arhid. Matiu. Din 25 aprilie 1600 Hurm. VIII, p. 213.

Mihaiu repetă cucerire se către împăratul prin o scrisoare din 28 aprilie 1600 cât ve zil chiar [illegible] de a păzi pentru munte în Moldova, cantând și acei și i dovedesc ca lucrezi în interesul împăratului. 9 bis

, ba chiar să supună autoritatea imperială toate țările „de la Marea Caspică până la Buda, albaregală și Solnoc, numai el se rămâne domnul rivului Trusculului (adică al Transilvaniei)" 10

9 bis „Dominium Peggen sim mora ad me expediat, ne hac anni parti quae tam commoribus Christianitatis hostibus, quam etiam aliis Sacratissimae Maiestatis Vestrae et Augustissimae Domus Austriacae hostibus nocendi voluntatis in magnam spem sunt erectae &c." Hurm. Doc. XII, p. 873.

de mai înainte în legături cu țarul Rusiei, Boris Godunov (1598—1605), uzurpatorul tronului rusesc după stingerea dinastiei lui Rurik, făcînd mai întăi stăruințî pe lîngă el pentru a fi ajutat în lupta contra Turcilor, și după ce primise de la țar semne învederate a le bunelor sale plecări, anume icoane pentru biserici și o sumă de bani, Mihaiu venise cu a doua propunere, aceea de a ataca împreună Polonia. Iezuitul Lajcewsky spune anume în predica ținută la moartea principelui Leon Sapieha, că acesta sfîșiese legăturile vătămătoare dintre Boris Godunov și principele romîn Mihaiu, carele spre dauna Poloniei uneltise o ligă tainică cu țarul, atrăgîndu-l în alianță, cu condițiie ca izbind Polonia cu ajutorul Muscalilor să poată el cuceri Polonia propriu zisă, iar țarul să apuce provinciile rutene«[11]. Tot despre această uneltire a lui Mihaiu contra Poloniei vorbește o scrisoare a lui Sigismund regele Poloniei către Leon Sapieha din 4 Iulie 1600, în care se spune că după ce Mihaiu au luat Suceava prin capitulație, au cuprins Soroca, au adus toată țara la jurămînt și la supunere și au ocupat toată Moldova, el vroește acum să se arunce și asupra Poloniei. Asemene știri sunt foate probabile și sosesc mereu din multe locuri. Acest dușman, de și se fălește cu proteguirea împăratului german, recunoaște cu inima deschisă și legăturile sale cu împărăția turcească, căci scrie pe față la unii din ai noștri că sultanul i-a dat steag asupra Moldovei și țării Românești, și ceea ce este mai grav este aerul său de a avea din partea sultanului învoire și asupra Poloniei, pentru care

11. Arh. ist., III, p. 52. Vezi și un doc. din *Pilsen*, 20 Noemvrie 1599, asupra conferinței ambasadorilor lui Mihaiu Viteazul cu acei ai țarului Moscovei, idem, II. p. 47.

îi făgăduește și tribut». In urma acestora regele întreagă pe Sapieha dacă față cu lipsa de bani, în care s'ar afla Polonia, nu ar fi bine să-și amaneteze odoarele, pe care le-ar răscumpăra mai tîrziu cu banii strînși de la popor[12]. Mihaiu găsise sprijin contra Poloniei și în faptul că Podolia, fiind ortodoxă și amenințată de catolicismu, aștepta pe Mihaiu ca pe un libertor[13].

Pe lîngă țarul Rusiei, Mihaiu Vodă căuta să mai stîrnească contra Poloniei pe Cazacii Zaporojani. Intr'o scrisoare a hatmanului lor către Sigismund al III-le, ei cer ertare regelui pentru uneltirile la care se lăsase a fi ademeniți de domnul muntean care le spusese că ar fi vrut să-i ducă în contra Turcilor: »Mărturisim prea luminate și prea îndurate rege că în adevăr cam aceasta fusese în cugetul nostru în urma deselor scrisori către noi, prin care Mihaiu Vodă ne făgăduea o leafă bună, ca la niște oameni de oaste așăzați în o pustietate pe pămîntul hanului tătărăsc, care nu arăm, nu sămănam. Așa dar ne învoisem cu dînsul a merge contra vrăjmașului sîntei cauze; îndată însă ce am aflat că gîndul lui Mihaiu este ascuns asupra Moldovei, am rupt în grabă ori ce legătură»[14].

Videm deci ce întinsă rețea dușmană vroia să țese Mihaiu în jurul Poloniei, spre a zdrobi prin ea chiar cuibul di care porneau în contra lui toate uneltirile protivnice.

Impăratul spăriet de asemene propuneri uriește ale lui Mihaiu, nu știea cum să-l astîmpere, spre a nu se încurca în niște întreprinderi alcăror capăt era peste putință a se prevede. Pe Mihaiu însă îl apucase furia cuceririlor. Fără a se asigura despre stăpînirea

12 Arh. ist., III, p. 35.
13. *Miron Costin* în Letopisețe, I. p. 223.
14. Scrisoarea *hatmanului* către *regele Poloniei* din 22 Marrie 1600 în Revista lui *Hasdeu*, Traian, 1869, p. 52.

Transilvaniei, pe care o vom vedea cît de nesigură stătea sub picioarele sale, el se hotărăște să treacă în Moldova, și în 4 Maiu 1600 el înștiințaza pe comisarii împărătești, că lasă în timpul expediției sale în Moldova pe banul Mihalcea și pe Lupu Cornis ca locotițitori ai săi în Ardeal.

Cu repejunea fulgerului, particulară tuturor mișcărilor și hotărîrilor lui Mihaiu Viteazul, el trece munții, cade asupra oștirei lui Ieremia, care trecînd mai toată de bună voie către dînsul, Ieremia o rupe de fugă spre Hotin unde se închide[15]. Mihaiu se luă după el, dar nevoia de a se întoarce curînd în Ardeal îl făcu să nu poată cuprinde nici acea cetate, nici cetățuia Sucevei, și domnul se îndreaptă curînd după aceea spre Iași.

Și în contra Moldovanului procede domnul muntean cu aceleași mijloace viclene, care erau nedespărțite de politica acelor timpuri. Puțin timp înainte de a păși peste munții răsăritului spre a izbi pe Ieremia Movilă, și pe cînd Mihaiu își avea toată armata adunată lîngă Bistrița gata de plecare, el trimite o scrisoare regelui Poloniei în care se plîngea «că ar fi înțăles a fi pe nedreptul presupus că ar vroi să năvălească în Moldova, ce se află acuma sub mîna Maiestăței sale, care lucru nici prin cuget nu i ar fi trecut, martur îi este Dumnezeu», vrednică paralelă la jurămîntul ca să-și bea sîngele copilului său, dacă ar avea de gînd a irumpe în Ardeal, făcut cu cîte-va zile înaintea acelei irumperi. Luînd apoi el rolul de tînguitor, se jăluește că l'ar dușmăni Ieremia Movilă, rugînd pe rege, spre a'l adormi mai bine, ca să împedece pe proteguitul său de la atare purtare[16].

15. *Mihaiu Vodă* c. *comisarii împărătești*, 4 și 6 Maiu 1600. Doc. col. *Lurm.*, IV, p. 45. 46.
16. Scrisoarea lui *Mihaiu Viteazul* către *regele Poloniei* din 4 Fevruarie 1600 în Traian 1869, p. 40. Altă scrisoare cu cuprins aproape identic din 21 Mart 1600, idem, p. 48.

Cucerirea Moldovei se făcuse aproape fără vărsare de sînge. Spusele lui Mihaiu către arhiducele Mateiu că locuitorii Moldovei l'ar aștepta spre a trece cu toții în partea împăratului, fusese întărite prin faptele petrecute. Armata lui Ieremia trecu mai toată la Mihaiu și puținii ce rămaseră pe lîngă domnul Moldovei, nici nu încercară o serioază împrotivire [17]. Această trecere a Moldovenilor către Mihaiu se făcuse mai ales «din pricina stoarcerilor cărora fusese supuși din partea lui Ieremia și a soldaților poloni care erau în Moldova» [18]. Mulți boieri se grăbiră a jura credință lui Mihaiu; alții însă partizani ai lui Ieremia și a Polonilor fugiră impreună cu el [19]. Mihaiu cucerise Moldova din fugă, fără a avea însă speranța de a o putea mântinea, dacă împăratul nu-i ar veni în ajutor. El de aceea și scrise comisarilor împărătești ca pe lîngă grăbirea cu trimiterea banilor de care ar avea cea mai mare nevoie spre a-și plăti armata, să stăruiască ca împăratul să îndrepte o oștire către hotarele Poloniei prin Silezia, spre a împedeca pe Poloni de a năvăli asupra lui în Moldova. Această Mihaiu încă din 16 Maiu, cînd se a-

17. Două scrisori a le lui *Mihaiu* c. *Pezzen* și c. *comisari* datate din Iași, 2 Iunie 1600, Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 66–67.

18. *Heidenstein* în *Engel*, Gesch. der Wallachey, p. 247.

19. *Girolamo Capello* c. *dogel*, 27 Iunie 1600. Doc col. *Hurm.*, IV, 2, p. 22: „Micali e ricevuto dei Bogdani per loro principe, stanchi delle estorsiorni fatte loro da Geremia et dalli soldati polacchi chrerano in quel paese". Alt raport din 1 Iulie 1600, idem, p. 24: „li Bogdani ribellatisi voltorono le armi in favor di Michali et contra Hieremia. Cf. *Curiöse Beschreibung von der Moldau und Wallachey* worinnen derselben Zustand und Beschaffenheit, Bräuchen, Lager Städte und Schlösser etc. 1699 (Bibl. Acad. Col. Sturza No 4329) sub cap. VIII: „weilen der moldauische waywoda Ieremia seine Unterthanen bisher sehr beschweret, von einem jeden monathlich einen ducaten genommen, und was er nur an Bahrschaft zusammen gepresst alles in Polen geflüchtet, so wurden die Unterthanen ihm aufsätzig und wollten lieber den Mihael zu ihrem Herrn haben". O apreţuire mai rece a plecărei Moldovenilor către Mihaiu, vezi în un raport din Praga din 5 Innie 1600. Doc col. *Hurm.*, III, 2, p. 355.

fla în tabără lîngă Suceava, acăreia cetate se silea în zădar să o dobîndească.[19] În 5 Iunie găsim aceeași stăruință repetată către doctorul Pezzen, cerînd acuma Mihaiu ca comisarul extraordinar al împăratului să trimită pe Basta spre a face o diversiune, în care timp el să poată întocmi trebile în Moldova, să aducă tot poporul la ascultare, să-și stabilească mai cu tărie autoritatea, pentru ca apoi nu numai să poată susține lovitura dușmanilor, dar încă să o și răspingă[20].

Mihaiu trăta pe Germani cam prea cavalerește. Știea că întreprinsese expediția asupra Moldovei în contra voinței anumite a împăratului, și cu toate aceste cerea ajutor de bani și chiar sprijinul armatelor împărătești spre a-și asigura noua lui izbîndă. Dacă împăratul aprobase la sfîrșit cucerirea Transilvaniei, aceasta o făcuse, pentru că izbutirea lui Mihaiu tăiese deodată toată greutățile pe care întoarcerea lui Sigismund Batori și apoi înlocuirea lui cu Andreiu le adusese politicei imperiale. Izbînda șterse, «scuză» neascultarea. Domnul muntean într'adevăr făcuse o slujbă împăratului. Altfeliu stăteau lucrurile la cucerirea Moldovei. Mai întăi împăratul nu avea nici un drept și nici un interes în această țară; apoi atacul ei amenința, în cazul cînd ar fi fost sprijinit de împăratul, cu un războiu neapărat din partea Polonilor, care atac în starea nu prea înfloritoare în care se afla chiar atunci războiul cu Turcii, devenia îndoit de amenințător pentru Germani. Apoi dacă Mihaiu în prima lui expediție putuse să-și ascundă interesul său sub aripele celui împărătesc, în aceasta de a doua o asemene acoperire nu mai era cu putință. De

20. *Mihaiu Vodă* c. *Pezzen*, 5 Iunie 1600, idem, IV. p. 67: „ut dominus Georgius Basta opportunitas et occasio rerum novandarum Polonis eripiatur, etc.“

și el repeta necontenit că de aceea atacase pe Ieremia pentru că acesta și cu Sigismund Batori aveau de gînd să-l scoată din Transilvania, și că nu putea să meargă în contra Turcilor cît timp avea în spatele sale niște dușmani atît de primejdioși, că el lovise în Ieremia și în Poloni tot politica turcească [21]; era înverderat că el vroise prin cucerirea Moldovei să preîntîmpine înainte de toate pericolul ce-l amenința *pe el însuș*, și nu mai ca îndreptățire punea înainte interesul imperiului. De aceea comisarii imperiali nu încetează nici după izbîndă a-l mustra pentru nesocotita întreprindere, care amenința pe împăratul cu un războiu din partea Polonilor. Ei scriu lui Mihaiu: «Vă aduceți aminte că noi am desaprobat expediția moldovană, ca nu cumva din pricina ei să se nască un războiu cu Polonii. Vă rugăm deci să nu proclamați că această cucerire s'a făcut în numele împăratului, despre care lucru și acuma protestăm» [22]. Mihaiu răspunde acestor protestări, că «nu împins de dorința de glorie și setea de domnie au fost cuprins Moldova, ci atunci cînd au cunoscut cu siguranță că Ieremia împreună cu Sigismund Batori, unindu-se cu dușmanii întregei creștinătăți, se sfătuiau ca cu ajutorul Turcilor și a Tatarilor să cadă asupra noastră în Transilvania. Trebuia sau să cuprind Moldova sau să pierd și Transilvania, din care cauză nu ne

21. *Mihaiu Vodă* către *comisari*, 17 Iunie 1600, idem, p. 75: „Si enim hoc hoste post tergum relicto arma in turcam convertissemus, quis non intelligit res non modo nostras sed et christianas, ingruentibus alia parte cum Ieremia et Sigismundo barbaris, in maximum discrimen immo extremum exitium deduci potuisse?“.

22. *Ungnad* și *Zeckel* către *Mihaiu Vodă*, 29 Maiu 1600, idem, p. 63: „neque ocupationem provinciae illius nomen suae Maiestatis divulget, de qua re et nunc protestamur“. Altă scrisoare din 7 Iunie, idem, p. 70: „Sua caesarea Maiestas in summam deliberationem trahet ut se hostilem Polonis ostendat, novoque bello se oneret, cum alioquin cum Turcis gravissimum bellum incumbit“.

putem mira îndestul cum de purtarea noastră a putut trezi bănueli[23]».

Mihaiu însă neputînd îndeplini gîndul său de a lovi Polonia, de oare ce planurile sale de alianță împrotiva ei cu țarul Rușilor și cu Cazacii Zaporojani dăduse de greș, se gîndește a acoperi măcar întru cît-va lovitura dată acelui regat prin cucerirea Moldovei, căutînd să-și îndreptățască pasul făcut față cu Sigismund al III-le. El îi scrie deci în ziua de 21 Maiu 1600, încă de pe cînd se afla în țara cucerită, că «trebuise vînd ne vrînd să alerge la acele mijloace de care se slujesc oamenii viteji, cînd este pusă în cumpănă gloria și sănătatea lor, și că el au întrat în Moldova nu pentru alt ceva, ci numai spre a fi servul regelui și al statului polon». Regele îi răspunde în 8 Iulie 1600 «invitîndu-l să iasă cît mai în grabă din Moldova, și bănuindu-i pentru atacul unei provincii regești și unui domn proteguit de el».

Dar Mihaiu Viteazul spera fără îndoială prea puțin el însuș de la acest demers al său pe lîngă regele jignit. De aceea el se gîndește iar la mijloace constrîngătoare și, întru cît nu izbutise la nimic cu Rușii și Cazacii, se îndreaptă către Tătari. Regele Sigismund îngrijit de această încercare a lui Mihaiu Viteazul pe lîngă un popor totdeauna gata de prădalnice izbînzi, scrie hanului o scrisoare în 6 Iulie 1600, în care îi arată cum «Mihaiu Vodă domnul muntenesc după ce cucerise mai dăunăzi Ardealul, devenind prin aceasta și mai sumeț, se aruncase asupra Bogdaniei, fugărind pe Ieremia Vodă, și cu-

23. *Mihaiu* către *comisari*, 17 Iunie 1600, idem, p. 75: „Und mirari satis non possumus, quod perditorum quorundam sermones aliquam de integerrima fide atque constantia nostra apud Caesaream Maiestatem movere possint suspicionem".

geta acuma chiar asupra regatului polon, lăudîndu-se cu simpatia hanului Tătarilor. Întreabă deci regele polon pe hanul, dacă vroește a mănținea mai departe vechile legături de prietenie, sau dacă se va lăsa a fi înșălat de cuvintele cele blînde, poate chiar de darurile ce i se dădeau acuma, dar care toate de sigur vor înceta, de îndată ce se vor fi adunat mai multe țări sub sceptrul domnului muntean»[24].

Mihaiu ia totodată măsuri pentru a cîștiga simpatiile Moldovenilor iertîndu-le dările, făgăduindu-le apărare contra tuturor dușmanilor și mai ales mănținînd prin aspre pedepse disciplina în armata lui pentru a împedeca astfeliu prădăciunile și despoierea poporului din partea mercenarilor săi. Fiind însă că o daravere foarte gravă îl rechema în Ardeal, anume întîlnirea cu comisarul extraordinar, Pezzen, care vinea să reguleze poziția lui Mihaiu față cu împăratul, apoi el părăsește Moldova cătră sfîrșitul lui Iunie, lăsînd guvernul ei la patru boieri: *Udrea*, *Andronic*, *Sava* și *Negru* împreună cu o armată de 6000 de oameni sub generalii *Murgu* și *Moise Sekely* și se întoarce în Alba Iulia unde întră în triumf în ziua de 1 Iulie.

Și într'adevăr că putea cel puțin pentru un moment să pășască ca triumfător. Impins de împrejurări el realizase unirea tuturor țărilor romîne într'o singură domnie, și putea să se intituleze cu fală: «domnul Ungrovlahiei întregi, al Ardealului și al Moldovei»[25]. De și nu unirea țărilor romîne fussse

24. Vezi aceste trei scrisori în Traian, 1869, p. 64, 100 și 112.

25. In documentul dat de el din Iași in 1600 Iunie, prin care hărăzește mănăstirei Bistrița zecimea albinelor din satele mănăstirești a județului Neamț. Hasdeu (Arh. ist., I, 1, p. 117) a cetit rău data acestui document *1599 Iulie*, întru cît se consată din toate documentele autentice contimpurane că Mihaiu Viteazul stătuse in Moldova numai in lunile *Mai și Iunie 1600*. Mihaiu Viteazul printr'un alt document din 7108 (1600) Mai in 29, in care se întitulează tot domn pămîntului Valahiei, Ardealului și Moldovei, întărește mănăstirei Agapia stăpânirea proprietăței sale Negrești. Acest document se află în arhiva statului, nepublicat.

ţinta lui Mihaiu în cuceririle sale, ci le întreprinsese pe rînd pentru a-şi asigura poziţia lui de domn, al Munteniei întâi prin cucerirea Ardealului, al ămbelor acestor ţări apoi prin acea a Moldovei, totuşi *nu e mai puţin adevărat că Mihaiu realizase, fie şi numai cît pentru o clipă, unitatea politică a ţărilor române*, fapt de o însemnătate nemăsurată, dacă nu ca o încoronare a năzuinţelor trecute, ce nu tinsese nici odată către unire, de sigur ca o apucare înainte a ţintei pe care poporul românesc, ca şi ori ce popor ce se află în starea lui trebuie să o aibă pentru viitor: aceea de a-şi întinde hotarele politice până unde se întind acele a le naţionalităţei sale. Aceasta este gloria cea mai mîndră a lui Mihaiu Viteazul, steaua care aprinsă de el în trecut va luci tot deauna în viitorul poporului român, şi acăreia lumină va fi pururea îmbinată cu figura lui Mihaiu.

în chip conştient

Păşirea eroului muntean peste voinţa anumită a împăratului trebui să sporească încă la curtea austriacă neîncrederea pe care în totdeauna o hrănise în contra lui. Pentru a înţelege pe deplin poziţia lui Mihaiu faţă cu imperiul german în acest moment critic pentru el al istoriei sale, trebue să aruncăm o privire asupra relaţiunilor lui Mihaiu cu Nemţii de la întrarea lui în Transilvania.

De şi cucerirea acestei ţări fusese făcută din propria imboldire a lui Mihaiu şi fără a aştepta ordinul împăratului, ba făcîndu-l pe acesta să-şi calce cuvîntul dat către papa şi catolici, totuşi am văzut că suzeranul lui Mihaiu era gata a scuza întreprinderea, în aparenţă pentru că nici Batorî nu ar fi avut de gînd a se ţinea de condiţiile cuvenite, în realitate însă pentru că era în folosul Germanilor. Prin ea împăratul devenia de odată stăpîn al Ardealului, acăruia ocupare îi pricinuise atîtea năcazuri, şi aceasta fără a vărsa o picătură de sînge şi fără chiar a răs-

punde lui Mihaiu toată suma făgăduită pentru îndeplinirea cucerirei. Nici se putea ca împăratul să nu fi fost pe deplin mulţămit de o aşa strălucită izbîndă, dobîndită cu aşa de neînsemnate jărtfe.

Împăratul de şi satisfăcut de modul cum se desfăşurase întreprinderea lui Mihaiu, simţind bine că dacă domnul romîn pusese în cumpănă întreaga lui poziţie, aceasta o făcuse nu de dragul creştinătăţei, precum îi plăcea aşa de mult lui Mihaiu a o repeta, cu atîta mai puţin de acel al curţei imperiale, ci în propriul său interes, chiar de la început arătase îngrijire ca nu cumva Mihaiu Viteazul să aibă de gînd a păstra Ardealul pentru el. Domnul romîn avea fără îndoială acest scop. De şi nu se poate bănui că să nu fi fost sinceră plecarea lui către împăratul şi creştini, întru cît prin o asemene plecare el se înălţase, el ţinea mult mai mult la poziţia cîştigată prin ascuţişul săbiei, şi ar fi fost gata de a jărtfi totul, şi împărat şi creştinătate, spre a o apăra.

Intreaga purtare a lui Mihaiu în Ardeal după cucerirea lui desvăleşte că el vroia să devină stăpînul real şi efectiv al acestei ţări, lăsînd împăratului numai o suzeranitate nominală. Aşa mai întăi Mihaiu arătă gîndul său de a părăsi Muntenia, în care vroia să pună pe fiul său ca domn, şi dînsul se strămută în Ardeal cu mumă, femee, copil şi cu toate avuţiile[26].

Modul apoi cum Mihaiu căuta să cîştige pentru el naţiunele Ardealului întăreşte acelaş scop al lui. Am văzut că Mihaiu era susţinut de Saşi, ca unii ce erau partizanii împăratului, şi el venise să cucerească Ardealul în numele aceluia. Pe Secui şi-i alipise prin

26. Raportul lui *Malaspina* din 24 Noemvrie 1599, idem, p. 512: „e che per cio haveva condotta sua madre, moglie, figliuoli e tutti suoi attinenti, *con animo di non intornar più nella sua provincia*". In primele momente el lasă aice ca stăpînitor pe unul *Neculai Voevoda*, de la care au remas mai multe documente:

† acest Necolai Voevod ut acelas ca Patrascu Bel d
fiul lui Mihaiu Viteazul circă anul pe proste
anebel anul numa Hurm., Dor., XII, p. 937: Un
Patrascho de Mihaiu Vaivoda scrie, dar nu spune
Nicolae Vaivoda numa", Ibid. p. 8581, sau scrie
Patrascho andoni Nicolaum genuntº. alt
doc. cu vorbe d. Armenii lui scrie ca o
copilului lui Mihaiu boy Uricar p. 519.

[illegible] ronceau chiar de ea, ~~cari se~~ aştep-
tau ca domnul romîn să vină în ajutorul conaţionalilor săi, să-i deslege din robia de veacuri în care ei zăceau încătuşaţi, şi sfărămîndu-le lanţurile să-i cheme la viaţa liberă, care trebuia să desmoşteneaşcă pe nobilii Ardealului de atîtea scumpe drepturi!

Aşa credeau Ungurii Ardealului. Mihaiu cum întră însă în ţară urmă o politică cu totul alta. La început ce e drept Mihaiu neavînd încredere în Un-

restituirea libertăților lor. Rămînea dintre națiile politice a le Transilvaniei, Ungurii, care formau nobilimea acestei țări. Cît despre Romîni, națiunea robită, despoiată, lipsită de drepturi, vom vedea mai tîrziu care fură speranțele ei la venirea domnului romîn de peste munți, și cum el răspunse acestor așteptări.

Poziția lui Mihaiu Viteazul trebuia să fie grea tocmai față cu Ungurii, căci aceștia dorise totdeauna neatîrnarea țărei, chiar încă de pe cînd Transilvania se afla sub stăpînirea regatului unguresc. De cînd trecuse sub Turci, se ascuțise în ei tot mai mult dorința de neatîrnare, și apropiindu-se acuma Germanii de ei, îi apucă o teamă nemăsurată pentru pericolele atît naționale cît și religioase ce-i așteptau pe ei protestanți sub domnia catolicilor.

Spaima îi cuprinse cînd aflară despre hotărîrea lui Sigismund de a trece Transilvania impăratului Rudolf, și cînd veni Andreiu Batori, acest principe de și catolic și polonizat, tot întîlni o preferență înaintea uricioasei stăpîniri a casei Habsburgilor. Cu cît mai mult trebuia ei să urască și să răspingă o dominare germană îmbrăcată în o haină românească? Să primască ei de domn pe un membru al acelui popor, pe care se obicinuise de veacuri a-l privi ca robul lor, aceasta le venia peste fire! Și nu numai că se simțiau loviți în mîndria lor prin asemene supunere, dar se temeau chiar de ea, căci se așteptau ca domnul romîn să vină în ajutorul conaționalilor săi, să-i deslege din robia de veacuri în care ei zăceau încătușați, și sfărămîndu-le lanțurile să-i cheme la viața liberă, care trebuia să desmoștenească pe nobilii Ardealului de atîtea scumpe drepturi!

Așa credeau Ungurii Ardealului. Mihaiu cum întrâ însă în țară urmă o politică cu totul alta. La început ce e drept Mihaiu neavînd încredere în Un-

[illegible] văzut că Mihaiu era susținut de Sași, ca unii ce erau partizanii impăratului, și el venise să cucerească Ardealul în numele aceluia. Pe Secui și-i alipise prin

26. Raportul lui *Malaspina* din 24 Noemvrie 1599 idem, p. 512 „e che per cio haveva condotta sua madre, moglie, figliuoli e tutti suoi attinenti, *con animo di non internar più nella sua provincia*". In primele momente el lasă aice ca stăpînitor pe unul *Necului Voevod*, de la care au remas mai multe documente.

guri, vroia să pună în toate cetățile garnizoane germane, și unde nu putea aduce Germani îi înlocuia cu Romîni. Apoi el dărueşte mai multe moşii confiscate de la Ungurii ce nu vroiau să-i recunoască autoritatea, boierilor lui [27], și scuteşte pe preoții romîni de iobagia țărănească [28]. Pe mulți dintre nobili ce-i ştiea protivnici ascunşi, precum pe Panerațiu Senyey, Gaspar Sibrik, Stefan Bodony, Moise Sekely, Francisc Nagy și alții, îi trimite în Muntenia, aducînd de acolo Munteni spre a-i pune în locurile lăsate libere prin îndepărtarea Ungurilor [29]. Pe Gaspar Corniș cu deosebire, pe care l'am văzut mai sus înțelegîndu-se cu Basta, pentru ca acesta să nu vină în ajutorul lui Mihaiu, îl dușmăneşte domnul cu înverşunare, îl insultă chiar în mijlocul dietei, numindu-l trădător, și luîndu-i comanda ce o avea în armata transilvană, îl înlocueşte prin Moise Sekely, pe care-l iartă și-l rechiamă din surgun [30]. Pe alții precum pe Csaky și pe Bornemisa îi închide în Alba Iulia [31]. Lui Bocsai celui mai mare dintre nobilii Ardealului, în care chiar impăratul avea o deosebită încredere, rugîndu-l să iee parte alăturea cu Mihaiu la supunerea țărei, Mihaiu îi confiscă moşiile, și după stăruința impăratului abia se hotăreşte a-i restitui una din ele [31]. Mi-

27. *Paulo Giorgio Ragusco* c. *Rudolf al II-le*, 16 Noemvrie 1599, idem, III, p. 351: „nella fortezza di Dieva ha messo a Valachi per custodirla; così fara de tutte le altre, perche di Ungari non si fida".

28. Actul dietei din Alba Iulia, 20 Iulie 1600, reprodus de *I. Moldovanu* în studiul său de „Libertatea cuștiinței în Transilvania" în Archivul lui *Ciparîu*, p. 319.

29. *Stefan Bocsai* c. *Rudolf al II-le*, 16 Noemvrie 1599, idem, p. 353. *Sigm. Forgacs* c. *Palffy*, 20 Noemv. 1599, idem, p 358: „dasz er Wallachay mit Hungarn als nemblich mit den Seniei Pangracz, Bodoni Istwan, Sibrickj und Zekel Moises und andern mehr; Siebenbürgen aber mit Wallachen beseczen wolle."

30. *David Ungnad* c. *Rudolf al II-le*, 31 Decemvrie 1599, idem, p. 407.

31. Idem. p. 408.

32. Vezi scrisoarea impăratului *Rudolf al II-le* către *Bocsai*, rugîndu-l să se unească cu Mihaiu contra lui Batori, din 6 Noemvrie 1599, idem, p. 347.

haiu însă știea că mîna ocirmuitorului trebue să unească blîndețea cu asprimea, și pe cît el lovia pe acei protivnici, pe atita el mulțămia pe acei ce i se arătau supuși. Astfeliu el dăruește o mulțime de moșii acelora dintre Unguri care i se arătase plecați, numește pe Moise Sekely comandant al armatei și face din arhiepiscopul Naprazdi cancelarul său [3]. Tot odată el înapoește averile confiscate nobililor Ioan Zelech și Nicolai Senyey, pe care cere de la împăratul să-i recunoască de generali în armata lui [34]. Mihaiu deci urma față cu nobilii Ardealului singura politică cu putință, dat fiind sistemul său de a-și întemeia puterea pe supunerea lor, căutînd să-i înspăimînte prin frică și să-i atragă prin binefaceri. Dacă n'au izbutit a-i alipi de el, aceasta a provenit din o cauză mai adîncă, ura seculară a Ungurilor în contra elementului românesc, acăruia reprezentant era Mihaiu Viteazul, și care împinse la sfîrșit în protiva lui chiar pe aceia pe care crezuse că i-au cîștigat prin favorurile cu care îi încărcase. Ungurii nu puteau erta unui romîn să le fie stăpîn.

Mihaiu pentru a dobîndi și mai mult încrederea Ungurilor, urmează perfidelor lor sfaturi, de a întinde stăpînirea lui asupra întregei Transilvanii astfeliu precum era din vechiu, anume cuprinzînd și comitatele de peste munți a le Solnocului, Crasnei și a Maramureșului. El nepătrunzînd gîndul ascuns al nobililor, care-l împingeau la această cerere spre a-l compromite față cu împăratul, pretinde aceste comitate de la Rudolf, cu o stăruință, care se explică numai prin faptul că vroia prin dobîndirea lor să'și creeze un titlu de recunoștință către națiia maghiară. El de-

---

Dintre numeroasele cereri a le lui *Bocsai* c. *impăratul* pentra restituirea moșiilor sale, citām pe acea din 16 Noemv. 1599, idem, p. 353.

33. *Sigm Forgacs* c *Palffy*, 20 Noemvrie 1599, idem, p. 357.

34. *Mihaiu Vodă* c. *Rudolf al IIle* 3 Decemvrie 1599, idem, p. 369.

clară comisarilor că mai bine își va pierde capul decît să lese din mîni acele comitate, care se cuvineau Transilvaniei, după toate drepturile [35]. De aceea el vroia să fie reprezintați și nobilii lor în dieta Transilvaniei, și cere de la amîndouă cîte o listă a nobililor care puteau figura în dietă [36]. Imperialii, care aveau de gînd chiar a scoate pe Mihaiu din Ardeal, cum ar fi putut ei să-i sporească puterea? De aceea între condițiile sub care Basta propunea a se numi pe viitorul voevod al Ardealului, era și aceea ca el să nu-și întindă stăpînirea lui asupra Crasnei și a Silnocului [37]. Această purtare a lui Mihaiu Viteazul mențînea treze prepusurile pe care interesul cel prea fățiș al său la cucerirea Transilvaniei le adusese în mințele Germanilor. Totuși poziția dobîndită de Mihaiu prin cucerirea făcută, era așa de însemnată, încît curtea imperială crezu la început că nu trebue să-l întărîte, ci să se poarte cu el în chipul cel mai cuviincios, fără a înceta bine înțeles de a-l urmări în toate pasurile lui, de a privighea mișcările sale cu cea mai mare băgare de samă.

Și într'adevăr cucerirea Ardealului era o izbîndă însemnată mai ales pentru acele timpuri. Această țară era privită nu numai ca greu, dar chiar peste puință de luat și anume chiar de Turci ce nu prea știeau a da înapoi cînd întîlneau greutăți [38]. Statele mici aveau pe atunci altă valoare decît astăzi. Olanda putea opune o improtivire biruitoare marei monarhii spaniole, și timpul nu era prea departe cînd regele statului puțin impoporat al Svediei era să a-

35. *Comisarii* c. *Rudolf al II-le*, 31 Martie 1600, idem, IV, p 32.
36. Cererea listei din comitatul Crasna 4 Decemvrie 1599, idem, III, p 370; acelei din Solnoc, aceeași dată, p. 371.
37. Propunerile lui *Basta* relative la viitoarea organisare a Transilvaniei. Noemvrie 1599, idem. III, p 366
38. Raportul lui Malaspina din 14 Noemvrie 1599, idem, III, p. 513.

runce spada sa biruitoare în cumpăna unui războiu european. Domnul muntean prin strălucita lui izbîndă prin care cucerise o țară întinsă, puternică prin poziția bogată, prin comorile ei firești, cu o singură lovitură, se urca de odată în mintea omenirei de atunci în rîndul marilor cuceritori. Vestea acestei izbînzi merse în curînd în cele patru părți a le Europei și renumele lui ajungea în depărtare mult mai mare de cum era în apropiere, asemene ecourilor clocotitoare ce răspund din adîncul pădurilor. Mai ales trebuia să-i crească în chip neașteptat vaza lui în Constantinopole, hulțuindu-se nouă lui izbîndă pe acea veche înscrisă pe spetele Otomanilor. Mihaiu înțelegea de ce ajutor i-ar putea fi reînceperea unei negocieri cu Turcii spre punerea la calé, după a lui dorință, a daraverilor sale cu Nemții. Și apoi în tot timpul Mihaiu șovăi, dacă nu trebuia să-și asigure poziția armîndu-se din nou în brațele Turcilor, bine înțeles cu condiții ca acestea să nu-l mai strîngă atît de puternic. Îmboldit deci de aceste două gînduri, Mihaiu trimite ambasadori la Constantinopole tocmai în momentul cînd sultanul înecuviințînd tratatul cerut de cardinalul, dădură solilor acestuia cuca și steagul, spre a duce stăpînului lor semnele domniei. Vestea despre izbîndă lui Mihaiu ajungînd pe neașteptatele în capitala impărăției produce acolo turburarea cea mai mare. Mihaiu trimisese sultanului o scrisoare cu pecețile celor mai mulți și mai mari din boierii săi în care îi spunea că cucerind cu spada lui țara Transilvaniei, i venise și lui ceasul de a fi un liber stăpîn. Cu toate aceste ar fi gata a încheie pacea cu sultanul, dacă ar vrea să-l recunoască pe el de domn al Transilvaniei în condițiile lui Andreiu Batori și pe fiul seu de domn al Valahiei [39]. Turcii fură

39. *Girolamo Capello* c. *dogele*. 11 Decemvre 1599, idem, III, p. 533: „Il contenuto della letera di Michali al grand signore, sigillata da molti et

de deplin amețiți prin izbînda lui Mihaiu, sporită încă prin o solie de la Ieremia Movilă în care acesta cerea ajutor pentru cazul cînd Mihaiu, după cum se aștepta, era să năvălească în Moldova, veste amenințătoare confirmată și de Mamut-pașa, care scrie tot atunci că Mihaiu care nu are plecat gîndul său spre altă ceva decît spre înșălăciune și care adună mereu numeroase armate, fără îndoială că va face ceva și mai rău în primăvară. Ibrahim-pașa scrie de asemine că Mihaiu s'ar fi unit cu armata imperială și că ar fi dobîndit și ajutor bănesc de la papa [40]. Turcii temîndu-se să nu sporească încă puterile și renumele lui Mihaiu întrînd atunci cu el în tratări, le amînă pînă ce se vor fi convins pe deplin despre starea împrejurărilor.

Incercările lui Mihaiu pe lîngă Turci avură efectul la care se aștepta Mihaiu, asupra raporturilor sale cu Germanii; anume împăratul temîndu-se ca Mihaiu, acuma cînd se întărise prin cucerirea Ardealului, să nu se dee cum-va în partea Turcilor, îl trata cu cea mai mare deferență. Vroind să numească niște comisari pe lîngă Mihaiu, în aparență spre a sta în legătură mai continuă cu el în privirea luptei în protiva Turcilor, în realitate însă spre a-l putea spiona mai ușor, Rudolf însărcinează cu această misiune pe David Ungnad și Mihail Zekel, pe care îi știea plăcuți voevodului, din cauză că ei încă înainte de a fi fost rînduiți pe lîngă domnul

principali baroni sui è, che avendo egli conquistata colla sua spada quella provincia della Transilvania, ne vienne ora ad essere libero padrone". Mihaiu fusese încurajat a ține un asemene limbagiu sultanului prin curtenirea ce o primise de la pașa din Temișoara, care-i trimisese doi soli cu felicitări pentru izbînda repurtată și cărora Mihaiu le dădu un dar de 3000 de lei. *Sic. Forgacs* c. *Palffy*, 20 Noemvrie 1599. idem p. 358. Comp. *Girolamo Capello* c. *dogelli* din 24 Ianuarie 1600. Idem. IV, 2 p. 242: „Demandando l'investitura della Transilvania per conto suo nella maniera che ella era promessa al cardinale et per il figliolo la Valachia".

40. Raportul citat din 11 Decemvrie 1599.

muntean, fusese foarte favorabili în raporturile lor asupra lui. Am văzut anume cum David Ungnad, scria impăratului încă din Noemvrie 1599, că «s'a bucurat mult văzînd că Mihaiu după strălucita lui victorie se dă drept locoțiitorul impăratului și generalul oștirilor sale, din care s'ar putea deduce marea lui credință și sinceritate» [41]. Cît despre Zekel acesta rămase favorabil lui Mihai chiar și după ce Ungnad începu a-i bănui curățenia intențiilor. Așa între altele el singur sprijini expediția moldovenească [42]. Pe acești doi comisari *plăcuți lui Mihaiu* [43], impăratul se grăbește a-i rîndui pe lîngă domnul romîn, însărcinîndu-i, nu mai mult a căuta să'l îndepărteze din Transilvania după cum avuse de scop la început, ci «să se înțeleagă cu el asupra modului cum ar trebui întocmită ocîrmuirea Transilvaniei, din cine ar trebui compuse garnizoanele și cum ar trebui apărată țara contra întîmplărilor viitoare». Fiind că impăraratul auzise că Mihaiu ar dărui moșii în Transilvania din care s'ar putea trage feliurite prepusuri, apoi comisarii mai aveau «a cerceta cu multă silință și ghibăcie și la ocaziile cele mai potrivite (fără îndoială că nu la prima audiență) pe voevodul, *oare cum pentru curiozitatea voastră, și fără a-l lăsa să înțeleagă că ați fi puși de noi spre această treabă*» [44].

Cîte măsuri luate față cu domnul romîn de teamă a nu'l supăra! In sfîrșit impăratul refuză a da curs propunerilor lui Basta, dușmanul personal al domnului romîn, care după cît se vede cerea îndepărtarea lui Mihaiu din Ardeal, «întru cît, zicea impăratul,

41. Mai sus p. 274.

42. *Mihail Zeckel* c. *Dr. Barwitz*, 25 Decemvrie 1599. idem. p. 403.

43. Rescriptul *impăratului* p. numirea comisarilor, 6 Decemvrie 1599 idem, p. 372: „*und Ime dem Wayda, wie wir es spuren, annemblich gesetzt*"

44. Instrucțiile comisarilor, 6 Decemvrie 1599. idem. p. 375: „gleichsam für sich selbst und unvermerkt, das Sy von unns, so veit instruirt und bevollmächtigt seyen zuvernehmen obligen".

voevodul până acuma nu s'au arătat dușmanul nostru, de și unele din faptele lui ar părea cam îndoelnice»[45].

Și cu toate aceste, purtarea cea blajină a Nemților față cu Mihaiu nu era datorită unei plecări sincere a lor către el, ci numai temerei de marile lui puteri și mai ales de aceea că el să nu le arunce în partea Turcilor în cumpăna războiului. De altmintrele adevăratul raport al impăratului german cu domnul romîn era acel al unei lipse mari de încredere reciprocă. Așa impăratul însărcina la urmă prin instrucțiunile sale pe conciliari să vadă dacă nu cumva Mihaiu vodă avea gîndul a se *impatrona* în Transilvania; iar Mihaiu pe de altă parte îndepărta pe comisari, cînd fu să se țină dieta la Alba Iulia, spre a nu afla ei cele ce erau să se petreacă aici[46]. Și cum puteau să aibă încredere unul în altul, cînd impăratul trebuia să cunoască încercările lui Mihaiu de a se împăca cu Turcii, iar domnului trebuiau să-i fie cunoscută dorința impăratului de a'l vedea cît mai curînd ieșit din Transilvania!

Așa stăteau lucrurile până la cucerirea Moldovei.

Dacă însă până atunci Mihaiu fusese tolerat în Ardeal, mai mult de teamă, de impărăția germană prin cucerirea acelei țări făcută cum am vĕzut în protiva voinței anumite a impăratului, Mihaiu se arăta ca un element prea periculos, spre a fi îngăduit mai departe. Era invederat că el vroia să se slujască de protecția impăratului, spre a-și îndeplini ambițioasele sale planuri. De la expediția moldovenească, ce urmă în curînd după arătarea pretențiilor

45. *Rudolf al IIle* către *Arhid. Matteiu* 6 Decemvrie 1599, Idem p. 373.
46. Instrucțiile citate. Idem, p. 374 *Sigismund Forgach* către *Palffy* 20 Novemvrie 1599. idem, p. 358: „Was das für im ansehen hat, das er mich, herrn Ungnaden und des Pabsten Pottshafft heut, da gleich der Landtag angehen sollen, weggeschickt hat, damit wir nit wiszen und schon sollen was darbei geschloszen wirdt".

(vărul alb)

Cari comi după acute mehezări d idei în privința ambelor
partidele, împăratul putea a pedica mai bine privighea
ar spre p Domnitorul romîn rămînend lungă el doi comi
sari numiți p David Ungnad și Mihail Zeckel, cari vin
și a Iulia în ziua d 10. Ianuarii 1600. În ziua d întîiu au
dat la Voievod în 11 Ianuarii ei mult poate bine primiți
și anul comisarii dau la Mihaiu scrisoarea împăra-
tească, el o sarută și o deschide la frunte. Cuprinsul acestei alte
fețe în ascultate d tainic cu cuvîntul acelui epistolă și în
ar se bate după pupitul lui Mihaiu în cerdacul: vărul
Ezpirit ar iviri d endată spovedi viței și prin novace d a
, traduce viitoarea cuprindere comisarilor în limba maghiară
și dar ascultă în romînește și nimeni) cum a mîgnirea de
batorită viței un chip foarte simțitor. Pare ce nu a și
fost dreptul folositoare acele popitării și a relațiilor care nevoi
se fie dat ascultă și vorbire la Mihai

Mihaiu a prefăcut a se supăra semplist căci comi
sarii îi spun că banul Mihalcea ar fi raportat în
o rolă a lui ce Domnul său dorește a rămînea
guvernatu și stăpân al Transilvaniei; ca dacă
banul a spus acestea el nu ar decît în batjocură rolul
și ca toate acest în raportul în urma acestei audiențe
comisarii baga d seamă ce Voievodul în propriu
lui gînd reputa spusul pe care la întîmplare ca altele
putea în gura boierului său. Mihaiu spune atunci
și comisarilor că ar ce să fi guvernată, dreptu, și numai

căsare și o parte pe acel de Ștefăn ca probatator de oști și Mihaiu[ț] ... în rade intelend cu ruptimea ce
să capiu țara în numele împăratului și și mult
mai puțin cu ajutorul lui și ca să dă loc în numel M.S.
în scaunul ei. [45] Acceași schimbare în rade o bănuia
comisarii și solicita trimiși pare atunci de Vovod împăratului
și din care nici una nu s'a potrivit cu calitatea de acces
ajutor imperiale ceea de până a Vovodul și nu voi nu
știut (și căci Românii au și fost altă dată!) și ezabăt
cum ca ocupat pe M.S. cu jurământul și legământul cel [46]

Cât de mult îl rușina pe Mihaiu împotrivirea românilor
de a i recunoaște însușirea de guvernator a Transil-
vaniei se vede din o scrisă poartă [illegible] Mihaiu
pătrunderea lui Mihaiu și solul lui ... Storie Veneția
intâia lovitură atunci de împărat, scrisă poartă
trimadiu de Vovod în fața comisarilor. Comisarii repre-
tează împăratului a [illegible] Storie au pe adresa de Dumnezeu (ne-
cerbiri) pe Vovod, aje ca a devenit nebun și pierdut [illegible]
mod ungurește) și în neștiința lui (rabbie) a rotat
cuvintele ce mai bine au și pierdut Storie o unită de cavale

45. Vezi trimiterea ale comisarilor cu împărat Hurm. Doc., XII, p. 684
690 și 692. La aceste două numere pagină a fost bine reprodusă în text.
46. Com. c. împ., 24 Martie 1600 Veneția, p. 812.
47. Hurmuzaki c. arh. Mateiu 24 Martie 1600. Veneția, p. 815.

decât să și impună asemene împrejurări. Cum, spune Vovodul, el
va și trădată și M.S. și va să [illegible] Heuren-Mihaiu va și spus pe mine și voi
va alunga pentru rele (Heuren-Mihaiu va și spus pe mine și voi
nearăși în pomină) și cum a alungat Sigismund pe Andrei
Bucium. Eu, urmă Vovodul mai departe, am căzut [illegible]
sălbaniu pentru împăratul suspendând pentru acesta
și pe tatăl și viața mea, având de mine și pe
copilul meu. Dacă nemulțumirea [illegible] și intâia pe mine,
ar și pierit eu, soția și copilul meu. Eu mă așteptam
ca pentru acestă ispravă să fiu întâmpinat cu cât mai
mari cinste și răsplăți împărătești cu scrisori și
pecete; și să voiam să mă alunge din Transilvania
acestă nu a poate fără voia Domnezeu. Nu mă voi
mai lăsa alungat, chiar de mi-ar porpăi capul.
Eu am luat acestă țară cu sabia și nu știu
împăratului de pică și de bune voie plăcea a
o am până ce [illegible]. Împăratului trimise
i'am adus boi răniți și respins cu pustiște și
și aminte până trimiși în cal și 15.000 de galbeni,
steag, sabii și buzdugane, iar împăratul roman
carne i'am adus țară și oameni și pentru care
mi'am pus viața în primejdie împreună cu soții
și copilul meu mi trimite bir cel de hantă stâne
cu otravă, rușine și batjocură și vre să mă alunge!
Mihaiu și Radu și sale agenții împărătești ca
Domnul țării și spune ce știuți când stăpânul

țării este credincios un poate fi ahungat; ca și un poate fi altfel; ca are de gând să-și pună capitul în Muntenia și locul lui; ca are ocărmuit bine a Valahie și va fi în stare se carmuiască și Transilvania."[48] De aceea agenții lui Rudolf arată austriacă ca împărăția lui Mihaiu pe banul Mihalcea era numai cât o prefăcătorie. Și mai adaog păre ca Mihaiu când a trimis delegat la dieta ungurească, convocată de dânsul, nu s'a înțeles cu comisarii asupra persoanelor; ca Mihaiu ar fi ocupat celatele lăsat numai cu ostire compusă de Valahi, Sarbi, Cazaci și nu cu ostire împărătești.[49] Fața ca ascunsul faptului și pretenții nu rămâne nici o îndoială ca Mihaiu era se rămână stăpânul Transilvaniei, pe când cum am văzut Nemții voiau numai să mulțumească lui Mihaiu pentru slujba adusă, și apoi să-l trimiste la presumblare.

Câte încredere are între domnul român și reprezentanții împărăteștii se vede între altele din faptul ca întâlnind în Fagaraș comisarii pe Tongrasz Sengei care era întovărășit de un boiar român, comisarii nu vorbiră de afaceri din pricina prezenței boierului. De ascunsul Mihaiu Voda punea tot deauna pe un turcean de ai lui și întovărășasă pe comisarii în calatoriile lor prin Transilvania pentru a i spiona. După aceste împotriva se jalucau comisarii că „boierul le este dat un spion întorăzin și ca un ciaus turcu."[50]

48. M. Zeckel c. Barvitius, Ibidem XII, p. 703.
49 Com. c. Emp., Ibidem p. 706.
50 Com. c. Emp., 3 Martie 1600 Ibidem 3 și 28 Martie 1600 Ibidem p. 749 și 806.

Grand alb

Mihaiu Voda așteptându-se la greutăți din partea imperialilor căutase încă de la începutul planului său de a se obosi asupra Ardealului și și partrepe o posțiune duchină către Poarta otomană și aceasta din două motive: întâi ca un mijloc de apăsare asupra negociărilor cu împăratul roman, al doilea ca o ultimă scăpare a situației sale în cazul unei rupturi desăvârșite cu Nemții. Și Turcii care învățasem a cunoaște pe Mihaiu se arătau tot mai plecați a se împăca cu el, și aceasta plecare cultiva odată cu mersul sucilor al stelei lui.

Încă înmainte de lupta de la Schellenberg, Mihaiu primise de la Poarta, prin Ibrahim pașa, un steag, dar el arătase către Turc nemulțămirea sa pentru cuvântarea lui pe din față și lovitorul ce le primea pe din dos din partea Turcilor. La aceasta a lui tânguire Poarta îi trimite o scrisoare prietenită conținând explicări pe lângă ca Sultanul îi trimite doi cai, un buzdugan, o sabie și un caftan pentru dânsul și un altul pentru fiul său. Sultana mamă adaogă la aceste dânsul încă un cal, o sabie, un buzdugan și pentru fiul lui încă un caftan, precum și alte lucrure din partea lui Ibrahim pașa.[51] Aceasta nemulțămire arătată la începutul de Mihaiu Turcilor pentru cuvântarea lor a dat de sigur lor versiunii

51. Solia lui Petru Armeanul Noemvrie 1599 Hurm. Doc., XII, p. 477

că Mihaiu ar fi retinut ei pruncuan pe soții lăuri în i-a fi trimis împăratului, pagle can ar fost ca ocol prelucrare întreaga politicei Domniei Cornelius.[52] Intr'adevar ce pute cate acuma a rapte și ce urme și un lăcuș nici o indoială asupra pricinuirea relații întreținute de Mihaiu cu Turcii. Un raport al lui Westermachen către Maximilian spune astfel că „Mihaiu ar avea o continuă corespondență cu Turcii, ce nu mai rămâne de văzut ar vătăși în țara lui și ar ieși de ce de la Dăngni de acasă. Dar ce și ceangăii mai primește de la Vorakim pare cătă car și el trimis soli"[53] Acest bun relații mai întărite din Constantinopol prin noi soli de la polat în 14 Noemvrie ~~în car~~ în car aflăm că „El și pune în car a plecat soli la Andrea Bator ca să facă și castea, sosiu și cu sol de lui Mihaiu cu 15 servitori și ca o trimis cătă Sultanul în care și spune că pricinile de la marele vezir Vorakim pare să scape și întărirea de cătă sultan în Domnia Moldovei.[54] Alte știri din Constantinopol adaugă că Mihaiu ar fi arătat plecare lui de la curte în ascultare Sultanului dacă i s-ar fi trimis 15.000 de galbeni ca un ajutor de tribut.[55]

52. Relație lui Bongars, Noem. 1599 Hurdum, p. 481 Marini Regnum c. Imp., 3 Noem. 1599 Hurdum, p. 491.

53. 3 Noem. 1599 Hurdum, p. 487

54. 14 Hurdum, p. 497.

55. 14 Noem. Hurdum p. 500. Manuscript c. Maximilian p. 816.

După izbânda de la Schellenberg can ar fi Constantinopol un răsunet uriaș, încât s-a plecat și mai mult cătă noua legătură a lui Mihaiu. Voevodul puteau-se pierde privilegiul Înaltei Sulțanului „o serbare ca pentru ale mai mulți și mai mari de boierii săi în car în ajun ei ajutorul Transilvaniei cu spada lui, în veniți și lui acum de a fi un obstacol"[56] dar cu toate acest au fost de mulțumit pacea cu Sultanul „dacă îl va recunoaște pe el Domn al Transilvaniei în condițiile lui Andrei Bator și pe fiul lui de Domn al Valahiei"[56]

Acest bun înțeles și armonie mai depărtă și de timpuri aprovizionă negocieri ale lui Mihaiu cu împăratul pentru stăpânirea Transilvaniei. Acuma încă vedem ce acei cauta să înțeleagă pe Domnitorul român mai ~~bine~~ tocmai pentru lui stăpâni car urmau ~~să~~ pace cu el o ca cătă alte puteau. Sosiu o soli Înaltei cătă Tormuș 1600, o altă în 7 Martie, o serbare a Sultanului din 10 Martie, o soli mai nu mizeau în 16 Martie 1600, soli cu ale primul de Mihaiu cu descrisă porunci pământ pe soli Înaltei cătă la locul de curte cât și Turcii să stăruie și întoarcă înțelegerile cu toate încălcările cătă Voevodului. Alte soli Înaltei a sosit în 14 aprilie.[57]

56. Girolamo Capello c. Dogele 11 Dec. 1599 Hurdum ~~III~~, p. 533

57. Aurm., Doc. ~~XII~~ I, p. 670. 762. 766. 783. 876. Ambasada ce mea din 16 Martie confirmat prin o altă vanitate p. 750

Aşa stabilesc hotărîrile şi poruncesc ca nimeni să
cuteze a face altfel sub pedeapsa de a fi mai pe
urmă judecat după legea Moldovei.

Şi acest raport al împuterniciţilor împreună cu toţi
boierii ţării Moldovei, adunaţi în divanul cel mare
de obşte, l-au primit şi l-au întărit cu iscălitura
şi pecetea lor.

Şi s-au scris şi pecetluit cu pecetea cea mare a
Ţării Moldovei, în anul 7108 (1600), luna lui
Ianuarie 26 zile.

Io Radu Mihnea voevod, domn al Ţării Moldovei.

Io Ştefan Tomşa, mare vornic de Ţara de Jos.

Io Gligorie Ruset, mare vornic de Ţara de Sus.

Io Ioan Costache, mare hatman.

Io Ioan Sturza, mare spătar.

Io Ioan Cantacuzino, mare logofăt.

Io Ioan Roset, mare vistier.

Io Ioan Ruset, mare postelnic.

Io Ioan Cantacuzino, mare stolnic.

Io Ioan Cantacuzino, mare paharnic.

Io Ioan Cantacuzino, mare comis.

Io Ioan Cantacuzino, mare clucer.

Io Ioan Cantacuzino, mare armaş.

Io Ioan Cantacuzino, mare sluger.

Io Ioan Cantacuzino, mare ban.

Io Ioan Cantacuzino, mare aga.

Io Ioan Cantacuzino, mare spătar.

Io Ioan Cantacuzino, mare logofăt.

Io Ioan Cantacuzino, mare vistier.

Io Ioan Cantacuzino

sale asupra Solnocului, Crasnei și a Maramureșului, împăratul schimbă cu totul politica față cu Mihaiu, și această întoarcere protivnică a imparatului german, unită cu uneltirile pornite în contra lui de clasă dominantă a Ardealului, aruncă pe Mihaiu pe repedele povărniș al căderei din mărirea unde tot repede îl suise pripitul seu noroc.

Pentru a înțălege pe deplin soarta lui Mihaiu Viteazul și adevarata pricină a peirei sale, trebue să cercetăm, înainte de a păși, la expunerea nenorocirilor lui, raporturile sale cu națiia cea mai numeroasă a Ardealului, cu poporul cel de o viță și de un sînge cu el, ce locuia în cetatea de munți în care Mihaiu vroia să'și așăze cuibul.

4. MIHAIU VITEAZUL ŞI ROMÎNII ARDEALULUI.

Am văzut cum cucerirea maghiară respectase la început drepturile poporului Romîn în ţara Ardealului, fiind că acea cucerire însuş nu avuse un caracter cotropitor; cum lăsase să subsiste micele state existente în Ardeal, înlocuind în unele din ele domniile naţionale prin domnii ungureşti, în altele însă lăsîndu-le în fiinţă şi supunîndu-le numai unui drept de supremaţie.

Supunerea politică a Romînilor care alcătuiau aproape totalitatea poporaţiei acelor state, fiind răstrînsă în margini atît de înguste, înţelegem cum de starea lor socială trebui să se resimtă prea puţin în primele timpuri a le cucerirei.

Cum am rezumat aiurea starea Romînilor la începutul căderei lui sub Unguri, ei păstrase proprietatea pămîntului lor, aveau o nobleţă organizată, locuiau în propriile lor ţinuturi, ocîrmuite de voevozii şi de knejii lor; daraverile lor se regulau după nişte norme proprii a le obiceiurilor lor, luau parte la adunările sau dietele ţinutale şi provinciale, şi chiar poporul de jos era îndatorit mai ales la prestarea slujbei armate şi nu la alte slujbe de rînd [1].

De la cucerirea maghiară pănă la epoca la care am ajuns trecuse însă 700 de ani (900—1600), răs-

1. Volumul I. p 491 şi urm.

timp urieș în care poporul romîn de peste munți fusese coborît treptat și pe nesimțite din starea de supus la acea de rob, în care el pierdu unul cîte unul toate drepturile sale și ajunse de rîsul și ocara uzurpatorilor.

Cea întâi și cea mai grea știrbire a poziției Romînilor din Transilvania, fu pierderea nobilimei lor, nu prin faptul desființărei ei de cătră cuceritori, ci prin trecerea ei în rîndurile lor. Este cunoscut că clasele superioare a le unei societăți supuse, sunt totdeauna mai expuse a fi smomite din rîndurile poporului din care fac parte și a trece la acel domnitor, din pricina multelor atingeri și interese ce le leagă de acesta, pe cînd elementul de jos, clasa țăranilor, rămînînd mai ferită de legături cu poporul domnitor, poate să păstreze mult mai lung timp sub o stăpînire străină caracterul său întreg și neatins.

Este cu totul falș și neistoric a se videa, în plecarea nobilimei unui popor supus pentru acel stăpînitor, o lipsă de patriotism și a atribui țaranului care își păstrează naționalitatea și religia lui în sînul dominărei străine, o mai puternică doză din acel simțimînt. Căci ori cine înțălege că acest fenomen al absorbirei clasei domnitoare a poporului supus de acel domnitor fiind obștesc [2], trebuie să aibă și o pricină generală care nu poate să fie dată prin puterea schimbătoare a simțimîntului. Adevărată explicare este că *clasele superioare au interesul de a trece la poporul stăpîn pentru a apăsa împreună pe acele de jos.* Interesul individual este și a fost totdeauna norma obicinuită care a regulat daraverile omenești, și izbucnirile simțimintelor

2. Așa se desnaționalizase nobilimea bulgară (*Jirecek*, Gesch. der Bulgaren, p. 251) și cea sîrbă (*Schafarjik*, Gesch. der serbischen Litteratur, p. 46) trecînd ambele la poporul dominant al Turcilor. Așa se desnaționalizează astăzi nobilimea romînă din Basarabia devenind rusă și cea din Bukovina devenind germană, pe cînd poporul a rămas pretutindene aproape neatins

nobile și a le patriotismului, niște rari excepțiuni, adese ori ocărite cu numele de nebunii de către cei mulți care nu le înțăleg. Nobilii romîni care aveau interes de a trăi pe socoteala țăranului, găsînd folositor de a se înrola în cadrele cuceritorilor pentru a putea exploata și robi pe poporul de jos, nu stătură la gînduri spre a se hotărî la o atare schimbare, de cîte ori li se înfățoșa cîte un prilej potrivit. Ei intrau în legături de căsătorie cu cuceritorii, părăsîndu-și religia[4], în curînd și limba și devenind cu încetul Maghiari din Romîni ce fusese pînă atunci. Astfeliu trecu pe nesimțite mare parte din nobilimea romînă la poporul domnitor și se pot numera cu sutele familiile nobile maghiare din Transilvania care sunt de origine romînă. Am văzut aiurea cum familia cea strălucită a *Corvinilor* care dădu chiar un rege în scaunul Ungariei era de obîrșie romînă[4]. Neculai Olahul, vestitul episcop de Agria, sfetnicul regelui Ferdinand, se trăgea din Muntenia din familia lui Vlad Țepeș. Tatăl său Stefan pribegise în Ungaria pe timpul acelui domn[5]. Familia ungurească *Macskasi de*

4. Posedăm următoarele dovezi despre trecerea nobililor Romîni la catolicism: Un document din 1273 arată că sunetul (Romîno-sau Slave) *Luca* și *Sara* dăruiesc părțile lor de moșie bisericei catolice din Bihar pentru mîntuirea sufletelor progenitorum suorum qui *Arrius* lucem Evangelii et veritatis in Christo domino nostro amplexi sunt". *Fejer*, X, 3, p. 249. Un document din 1506 constată trecerea nobilului romîn *Mailat* de la ritul grecesc la catolicism. Mailat este numit în acest document „fidelis noster egregius Stephanus Maylath de Zvntigazod, cubicularius et dispensator noster, [illegible] nobili magiar, kl. ecta însă arătat cu nimi „*nobilis Maylaty de Cubicularii*" spune documentul că numitul nobil este din Ungaria. Despre Mailat cu ocazia renunciaret et ad obedientiam gremiumque ejusdem sanctae matris ecclesiae redirent. Din col. *Kemeny* în Transilvania lui *Ch. Rosn.* VII 1874 p. 854 În timpul persecuțiilor calvineșt găsim pe nobili din Alemor trecînd cu grămada la calvinism pentru a nu-și pierde [illegible] și [illegible] Ana- lina unei diplome a lui Racoți din colecția inedită lui *Klein* în *Cipariu* Arhiva și Fragmente, p. 305.

4. Volumul II, p. 305.

5. Vezi o diplomă de la regele Ferdinand din 1548 în *Sincai* II, p 187. Comp. scrisoarea lui *Neculai Olahul* c. *Cornelius Scepperus* 7 Martie 1547

De pus textul

923 bis Sulă bene oară ce altcum în ocasiunea alegerii Țiganu
Țeganu c. baiuli Mihalcea din 11 Mai 1600
(Hurm., Doc., XII. p. 528)[1]: „ Der Walda
ist) den türggischen Tirkaneken in eigner Person
Stadt Likar entgegen gerilten, denselben an
seinen Seithen hinein tolaitet, grossen
Ehr gegeigt erzeigt und mennigklich zu
verstehen gegeben das er den türggischen
Khayser für einen rechten Herrn der Landt
Siebenbürgen und not Ihre Khay. M.
honorirt und respektirt"

† Acompre părăsirii religiii ce avea o urmare
în cursurile ei blăstămurile și pierderea nobilității
urmări și aceasta, avem mai multe dovezi.
Așa un document din 1413 arată ce succese
urmări sau slave aveau și care dorința
partidei lor de a-și face biserici de piatră pentru
mantuirea sufletelor lor „ utra cât și pe
primul acum pentru altare oarecâte
mici Evanghelii și c. Apostolus ungu-
ristic "[2] Act document din 1428 care ca
nobilii și Unguri din Comitatul Cenadului
și c. Hunedoarei și un mai știu popi ortodocși
și nu-și știu boltg copiii și-i moșii
catolici[3]. Un document din 1500 [illegible] ortodoxi și ei)
nobilitați urmărește sau [illegible] Barucho (urmașii
Michaelis Birkaway) [illegible]
[illegible] monorit pe [illegible] (inquirunt) pentru a [illegible]
[illegible] catolici a trecut la secta
maticii Romanilor sau c. Sârbilor"
din [illegible] comitatul trecere bocotului [illegible]
Macicul de Comane „ a relaxării grecești
vorbă cu dinții". „ In tempus prigoniri
gâsim pe nobilii romani [illegible] alături
grămadă la Albinia pentru a nu pierde
[illegible] și Evangheliile (cărțile și pământul)
" [illegible] act din 1547 repetă pentru
același Bogdan Michaelo conspiracea
din 1570[6]

1) Hurm., Doc., I. p. 60.
2 Cetat la D. Hunfalvy Glaktok Történetének által la J.
Bogdan în Arch. istor. II, tom. XIV, 1903. pag 115 nota 6.
3. Vezi și la Pic, Abstammung der Rumänen.
4 bis Maria Mariensis. Vezi și [illegible] Maria
4) Hurm., Doc., II. 3. p. 4. Alt. Maria Mariensis
[illegible] la [illegible]
5 alt. Maria Mariensis. Vezi și operele
cu Felix Maria, p. 35. Analiză mai [illegible] a
6 Hurm., Doc., II. 4. p. 355. cu Nicolae în
Cuprins cărți
IV. p. 301.

† Un altul identic din acelaș an cuprins negoțul
lui Mathias și ostenelor din Districtus Alba
și Vladislaus Regel [illegible] Banat nobilis Ladislaus
și Ludovici Fiat din Ormenis 2bis

2bis Hurm., Doc., II. 2 p. 648. Cf. p. 451.

Tincova se trage din Romînul Sturza, cnez pe Caransebeș pomenit în 1292; familiile *Noptsa*, *Csura*, *Marila* și *Pripu* se cobor din Romînii Dionisiu, Mihaiu, Vlad și Voicu, amintiți în 1404; *Mark*, *Kenderesi*, *Szeresen*, *Rosca*, *Vlad-Nandra*, *Baloș*, *Popaltul* și *Negomir* se cobor din Romînii Danciul, Costea, Săracin și alții pomeniți în 1454; *Bacsa*, *Farcas*, *Lörincz*, *Sarban*, *Gruița*, *Reszila*, *Draghith*, *Stroia*, *Popa*, *Sferlea-Draguiu* și *Endres* își trag obîrșia din Romînii Ivu, Vlaicu, Dragu și Barbu, amintiți în 1500[6]. Tot ca de origine romîne întîlnim pe *Dragfi* generalul armatei ungurești trimis de Vadislav pentru a împaca pe Ștefan cel Mare cu Polonii înaintea luptei din pădurile Cosminului; nobilul *Jojica* care vroia să ajungă domn în Ardeal la retragerea lui Sigismund Batori și familia Kendefy schimbată din Candea[7], precum și multe altele.

La început nobilimea romînă se împotrivi și dînsa cît putu cotropirei străine și elementele acele nesupuse, mai ales pe tărîmul religios, preferară să-și părăsască patria lor și să treacă munții în Muntenia și Moldova pentru a întemeia aici o nouă viață, de cît a-și vinde credința strămoșască pentru niște bunuri peritoare. Această emigrare însă a elementelor

---

și Mon. Hung.-hist., diplomataria. XXV, p. 311: „patrem meum qui erat ortus ex sanguine Dracule wayvode Valachie".

6. Dovezile pentru aceste genealogii indicate de dl. *Hasdeu*, Col lui Traian, 1874, p. 126—128. Asupra familiei *Kenderesi* posedăm un document special din 1521: „nobili *Kenderes* filii quondam *Dancsul* filii Olim *Kesithae* filii quondam *Jarul* de Szallaspataka (Sălașul)" care cerea să i se dee partea de avere a „dominae Anko /Anica/ relictae quondam *Mihul Zerechen* /Mihul sau Micul Sărăcin) filius videlicet quondam *Dionisii* a M. Ghyörgy filii olim *Kenderes*, filii *Dija*, filii dicti *Jarul*". Intreagă genealogia familiei Kenderes este românească Un alt document din 1519 arată că numele românesc al acestei familii era *Candreș*, Colecția lui *Kemeny* reprodusă de Transilvania; VII, 1874, p 109 și 111.

7. Doc. 1456 din Col. *Kemeny*, idem. p. 41. Dragfi se coboria din Sar domnul Moldovei. Vezi *Picot*, généalogie de Bogdan în Revista d-lui *Tocilescu* V, p. 318.

puternice din nobilimea romînă, a părței sale celei mai vii și mai energice, slăbi puterea de împrotivire a elementelor rămase și aruncă mai cu grăbire căderea lor în mrejile cotropitorilor. Dacă până la descălecare, întîlnim încă în Transilvania o nobilime romînă numeroasă și puternică, de acolo înainte ea începe a slăbi. Cu toate că și din coace de acel evenement se pomenesc adese ori nobili romîni în Transilvania, aceștia vor fi fost maghiarizați în cea mai mare parte, și anume cu atîta mai mult cu cît ne apropiem de timpurile mai noue.

Desvoltarea tot mai însemnată a diferențărei claselor sociale aduse și peste Carpați, ca în toate țările europeene, stricarea din ce în ce mai pronunțată a condiției țăranilor. Ei căzură tot mai jos cu cît înaintară timpurile, până ce ajunseră în stare de șerbi ai pămîntului. Proprietarii nobili, sau Sași, sau Secui pe pămîntul cărora ei trăiau, abuzau de autoritatea lor pentru a supune pe țăranu la toate încălcările pe care nesațul lor de cîștig îi împingea să le facă. Mai ales apăsa asupra lor neînvoirea de strămutare fără consimțimîntul stăpînului. Țăranii apăsați pe atuncea în Transilvania erau parte Romîni, parte Unguri, după cum și nobilimea apăsătoare se împărțea și ea între aceste două popoare.

Mișcările țăranilor contra claselor stăpînitoare ale Transilvanici sunt vechi. Încă din 1324 se pomenește despre o revoltă a lor contra nobililor [8]. O alta mai bine cunoscută și cu urmări însemnate asupra viitoarei organizări politice a acelei țări este acea din 1437. O împrejurare deosebită stîrnește cumplita turburare; anume arhiepiscopul catolic al Transilvaniei *Gheorghe Lepeș*, nerîdicînd timp de trei ani dijma

8. Vezi Lexicon rerum Transilvanarum a comitelui *Ioseph Kemeny* în Transilvania lui *Gh. Baritz* 1863, p. 100.

puternice din nobilimea romînă, a părţei sale celei mai vii şi mai energice, slăbi puterea de împrotivire a elementelor rămase şi aruncă mai cu grăbire căderea lor în mrejile cotropitorilor. Dacă pănă la descălecare, întîlnim încă în Transilvania o nobilime romînă numeroasă şi puternică, de acolo înainte ea începe a slăbi. Cu toate că şi din coace de acel evenement se pomenesc adese ori nobili romîni în Transilvania, aceştia vor fi fost maghiarizaţi în cea mai mare parte, şi anume cu atita mai mult cu cît ne apropiem de timpurile mai noue.

Desvoltarea tot mai însemnată a diferenţărei claselor sociale aduse şi peste Carpaţi, ca în toate ţările europeene, stricarea din ce în ce mai pronunţată a condiţiei ţăranilor. Ei căzură tot mai jos cu cît înaintară timpurile, pănă ce ajunseră în stare de şerbi ai pămîntului. Proprietarii nobili, sau Saşi, sau Secui pe pămîntul cărora ei trăiau, abuzau de autoritatea lor pentru a supune pe ţăran la toate încălcările pe care nesaţul lor de cîştig îi împingea să le facă. Mai ales apăsa asupra lor neînvoirea de strămutare fără consimţimîntul stăpînului. Ţăranii apăsaţi pe atuncea în Transilvania erau parte Romîni, parte Unguri, după cum şi nobilimea apăsătoare se împărţea şi ea între aceste două popoare.

Mişcările ţăranilor contra claselor stăpînitoare ale Transilvaniei sunt vechi. Încă din 1324 se pomeneşte despre o revoltă a lor contra nobililor[8]. O alta mai bine cunoscută şi cu urmări însemnate asupra viitoarei organizări politice a acelei ţări este acea din 1437. O împrejurare deosebită stîrneşte cumplita turburare; anume arhiepiscopul catolic al Transilvaniei *Gheorghe Lepeş*, nerîdicînd timp de trei ani dijma

8. Vezi Lexicon rerum Transilvanarum a comitelui *Ioseph Kemeny* în Transilvania lui *Gh. Baritz* 1863, p. 100. O revoltă mai vechiu pare a fi pomenită în un document din 1241 relativ despre năvălirea tătarilor. Mon. Hung. hist. Diplomataria XIII/1. 282: „Interrogatus (Batuchan) necne ... jussu Batuchan quidam Tatarorum in eisdem locis plures commorantes, exstirpando et peremptis Tatarorum et hostium omnium desertis regio et loca reperta nequam.

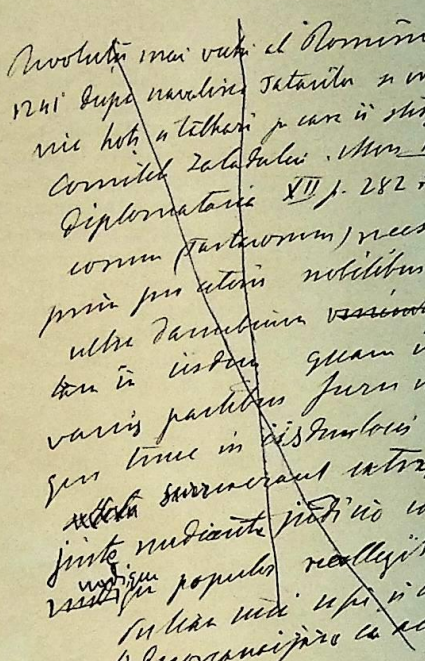

pe care o percepea atît de la ţăranii catolici, Unguri, cît şi de la cei ortodoxi, Romînii[9], ceru să i se plătească de odată întreaga sumă, ceea ce ţăranii neputînd îndeplini din pricina însemnatei cifre la care se urca datoria, arhiepiscopul aruncă atunci interdictul supra ţăranilor răsvrătitori, oprind funcţiunile îndeplinite de biserică în sînul poporaţiei. Oamenii muriau fără a lua împărtăşenia; botezuri şi cununii nu se mai făceau. Această stare de lucruri care lovia bine înţeles de o cam dată numai în ţăranii Unguri, de oare ce biserica romînă nu asculta de arhiepiscopul catolic, îi împinge la răscoală. Odată ce ţăranii se hotărîră a-şi îmbunătăţi soarta lor cu puterea, ei îşi aduseră aminte, de toate suferinţele şi mai ales de acele impuse lor de nobili, în cît mişcarea *pornită în contra episcopului şi de ţăranii unguri* luă în curînd un caracter mai general, întinzîndu-se şi *în contra nobililor, atît din partea ţăranilor unguri cît şi mai ales din partea acelor mult mai numeroşi de viţă romînă*.

Ţăranii Romîni şi Unguri se întrunesc în mare număr pe muntele Babolna şi trimit de acolo o deputăţie nobililor, pentru a le cere libertatea de care

9. După canonul 53 al conciliului al IV-le din Lateran, 1216 sub Inocenţiu al III-le, creştinii schismatici adecă ortodoxi răsăriteni nu erau ţinuţi a răspunde decimele către biserica latină (vezi Consiliorum omnium etc. Colonia e Agrippinae 1551, II, p. 960). In Transilvania însă această scutire nu fu recunoscută, şi Romînii fură probabil puţin timp după Sf. Ştefan obligaţi a contribui pentru susţinerea bisericei catolice. In anul 1425 găsim în o scrisoare a regelui Sigismund către Transilvaneni următorul loc: „Inter alia tamen vestrae fidelitati gratius appareri non debit, quod nos instantibus ab haec satis ipsis vestris nunciis *decimam Valachorum* episcopalium et ecclesiasticorum exigere distulimus causis rationabilibus subsistentibus, his videlicet, quod episcopus banderium proprium, capitulum autem et alli viri ecclesiastici certas summas pecuniarium ratione exercitus solvere et propter illas expediendas eorum Valachos exactionari habent", *Buke*, Milcovia, II, p. 322). Această nedreaptă contribuţie impusă Romînilor pentru susţinerea unei credinţi străine, fu suprimată de regele Mateiu Corvin prin un decret din 1489 „Schismatici ad solutionem decimae non adstringantur et neque per comites parochiales instar aliorum ad huiusmodi decimorum solutionem compellantur". (Mag. ist. p Dacia. II, p. 160).

ei se bucurau pe vremile vechilor regi ai Ungariei *și cu deosebire acele încuviințate lor de sfîntul Stefan*. Stăpînii însă măcelăresc pe trimișii poporului, ceea ce provoacă pe țărani a lua armele. Se dă o luptă crîncenă, care rămîne nehotărîtă. Nobilii văzînd că nu vor putea birui singuri pe țărani, se prefac a primi condițiile lor, și se încheie o pace prin care țăranii dobîndesc între altele voia de a se putea strămuta de pe o proprietate pe alta, după plata datoriilor. Nobilii consimt chiar a recunoaște țăranilor un drept de control asupra modului cum ar fi aduse la îndeplinire condițiile împăcării. Actul de împăcare se subscrie în ziua de 6 Iulie 1437 [10].

Nobilii însă nu cedase țăranilor decît fiind că nu avuse timpul de a se pregăti de luptă. Ei se folosesc deci de armistițiul încheiet spre a aduna nouă mijloace de împrotivire și se înțeleg în luna lui Septemvrie aceluiaș an 1437 cu Secuii și Sașii, încheind cu ei vestita *unire* fără cuvînt numită *a celor trei națiuni*, care determină pănă în zilele noastre consti-

10. Documentul reprodus întreg de *Gh. Baritz* în Transilvania, VI, 1873, p. 42—43. (*Fejer*, X. 7, p. 893 îl publică numai în parte. Tot așa și în Archiv für sieb. Landeskunde, 1874, p. 78): „Quod nobiles viri Ladislaus filius Benedicti et Paulus Magnus de Vaidahaza, vexillifer *universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum*, in his partibus Transilvanie commorantium, tum pro eo quia reverendus pater Georgius Lepes episcopus suas decimas &c (urmează chestiunea dijmelor expusă în text), dein *quia pro ipsorum dominos terrestres velut emtitii in gravem servitudinem fuerint redacti*, cum enim de aliquorum possessionibus ad alia loca se transferre voluissent, rebus et bonis eorum etiam omnibus spoliatis abire minime permitterentur et omnibus eorum juribus libertatem privati penitus opressi et insuportabilibus oneribus aggravati, *pro reacquirendis et reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos Reges cunctis hujus regni Hungarorum incolis datis et concessis*, maturo inito consilio, in montem Bábolna missis nuntiis in dictis libertatibus sanctorum regum se conservari et a jugo intolerabilis servitutis colla eorum exsolvi humillime et devote supplicarunt, quod litteras sancti Stephani regis aut successorum ejusdem in quibus libertates et statuta habentur ab imperiali maiestati possent impetrare, censum annalum solvere, munera dare et servitia exhibere hoc modo teneantur, tali obligatione ut si quae partium praedictarum universitatum nobilium videlicet et regnicolarum in praemissis omnibus persistere nollet, fidefragus habeatur".

tuția cea monstruoasă a Transilvaniei. Se vede că această înțelegere se ținu ascunsă, de oare ce chiar documentul redactat cu acest prilej nu se rostește decît într'un chip îngăimat asupra scopului acestei uniri, care este arătat ca fiind de «a se ocupa cu grelele împrejurări a le acestor părți», fără a se pomeni de țărani, prin nici un cuvînt [11]. Nobilii în urma acestei alianțe reluînd înapoi libertățile concedate, țăranii se răscoală din nou și se dă o nouă luptă, acăreia rezultat fiind tot îndoielnic, părțile se hotărăsc a recurge la arbitrajul regelui. Pănă atunci însă nobilii reînoesc legăturile lor cu Sașii și cu Secuii, mărturisind pentru astă dată în chip respicat scopul alianței. Fie-care din părțile contractante se obligă a ajuta pe cealaltă la nevoile sale, și anume nobilii pe Sași și pe Secui contra Turcilor, cînd s'ar întîmpla se năvălească în țara lor, *primind îndărăpt făgăduința că Sașii le vor da sprijinul lor spre stîrpirea răsvrătirei blăstămaților de țărani* [12]. Această alianță conține înviderat doue îndatoriri corelative, una din partea nobililor de a merge în ajutorul Sașilor și Secuilor în cazul cînd țara lor ar fi încalcată de Turci; cea-laltă ca Saxonii să dee sprijinul lor nobililor în protiva dușmanilor lor, cu deosebire pentru înăbușirea revoluției țăranilor, care locuind mai ales pe moșiile

11. Documentul citat: „Arduas causas harum partium tractaturi inter praedictos nobiles et Saxones et Siculos praefatam disposuimus unionem".

12. Idem: „Nos Lorandus Lepes vice-vaivoda Transalpinus una cum baronibus et nobilibus nec non Saxonibus potioribus septem sedium saxonicalium et Siculis fuissemus congregati, inter caetera tractantibus *uti proterviа et rebellionem nefandissimorum rusticorum* contritione et eradicatione, nec non Siculi contra insultus Turcarum saevissimorum has defensare partes, coram nobis et baronibus universis nobiles et Saxones inter se ipsos *talem fecerant unionem et fraternitatem quod dum et quando casu contingente praefati Turci has invadere partes, tunc praefati nobiles in succursum Saxonum accelerare debent, praedicti etiam Saxones contra aemulos seu inimicos nobilium tignanter autem ad conterendam nefandissimorum rusticorum proterviam venire et accelerare debent, ad quod se partes sponte obligaverunt juramento coram nobis*".

nobililor îi expunea pericolului prin răsvrătirile lor [13].

Dar cine oare să fie acești nobili, de care vorbesc nu numai aceste documente, dar pe care îi întîlnim la fie ce pas în actele vechi a le Transilvaniei? De obiceiu se vede în ei națiа maghiară din această țară, carе ar fi fost așa numită, nu se prea știe pentru ce.

Dacă documentele ar fi vrut să desemne pe națiunea maghiară ar fi numit'o *Hungari*, după cum denumește pe Sași *Saxones* și pe Secui *Siculi*. Cînd este vorba de poporul unguresc pretutindene el este amintit cu adevăratul său nume, între altele chiar în documentul din 1437, se vorbește de «universitatea *Ungurilor* și a Romînilor». Fără îndoială că documentele care pomenesc despre uniunea celor trei națiuni nu pot înțălege sub nobili națiunea maghiară, cu atîta mai puțin cu cît în contra acestei națiuni maghiare» se rescoală și *țăranii unguri*. Nu este deci vorba sub numele de nobili despre națiunea nobililor care ar fi identică cu cea maghiară, ci de *clasa* nobililor *de ori ce naționalitate* din țara Transilvaniei: Ungurii, Romînii, Rutenii, și tocmai fiind că această clasă nu forma un tot național, era determinată cu

13. Domnul *Fr. Teutsch* care tratează în deosebi această chestiune a unirei celor trei națiuni din Transilvania sub titlul: Die Unionen der drei ständischen Nationem in Siebenbürgen bis 1542, Arhiv. für s. L. p. 37—106. expune lucrurile sub o cu totul altă față de cum reiesă din documente. El găsește drept cauză a apropierei nobililor, Secuilor și Sașilor, nevoia de a se apăra împreună contra năvălirilor otomane, și nu vede in clauzula privitoare la țărani de cît ocaziunea cu care uniunea fu încheiată: „So musste Siebenbürgen für sich selber sorgen und die Schwäche des Reichs gegen den Einfall der Türken war der tiefere grund der die drei Völker der Ungern (des Adels), der Sekler und Sachsen dazu trieb 1437 die erste „brüderliche Union" zu schliessen. *Die unmittelbare Veranlassung* dazu gab der Aufstand der unterthänigen Bauern im selben Iahre" (l. c. p 45). Adevărata cauză a unirei celor trei națiuni" să fi fost deci apărarea patriei comune contra unui pericol exterior! Patriotul Sas care se face aice și avocatul Ungurilor, și înfățoșază această alianță despoitoare, menită a rîpi unei clase întregi de oameni de altă limbă dreptul la existență, nu se sfiește în dorința lui de a o înalța să o asemene cu răscoala cantoanelor șvițerene contra tiraniei germane". (l. c. p 15).

numele obştesc de nobili. Cu timpul toţi aceşti nobili, aparţinînd deosebitelor naţiuni din Transilvania, se maghiarizează, şi pe timpul lui Mihaiu Viteazul expresia de nobil începuse a ajunge sinonimă cu acea de ungur [14].

Iată de unde provine şi numele de uniunea celor trei *naţiuni* dat actului din 1437 şi tuturor celor posterioare referitoare la aceeaşi împrejurare; căci se vede că nobilii erau priviţi ca o naţiune alăturea ca Secuii şi Saşii.

Documentele analizate ne arată deci că clasa nobililor ardeleni avea interes a mănţinea şi spori apăsarea în care zăceau ţăranii acelei regiuni, acăror imensă majoritate era şi atunci ca şi astăzi de obîrşie romînă. In acest scop ceruse şi obţinuse clasa privilegiaţilor ajutorul celor două naţiuni asemene privilegiate a le Transilvaniei [15].

Să mai observăm că ţăranii protestează în contra încălcărilor pe care ei le sufereau, răzămîndu-se pe libertăţile care le fusese concedate de către vechii regi ai Ungariei şi fac să se arce originea acestor libertăţi la domnia sîntului Ştefan (997—1038), sub care şi restul neatîrnat al Transilvaniei fu supus Ungariei. Documentul nu deosebeşte care dintre ţărani, Romînii sau Ungurii, obţinuse de la sîntul rege garantarea acestor libertăţi. El zice din protivă într'un chip cu totul general «vechile libertăţi date şi concese *locuitorilor*», raportîndu-se la obştia tuturor ţăranilor. Avem deci aice încă o puternică dovadă do-

14. In tot decursul veacului al XVII-le se găsesc încă nobili *Valahi* mai mult sau mai puţin maghiarizaţi în Transilvania. Vezi colecţia de documente a d lui *Aron Densuşanu* în Columna lui Traian pe 1882.

15 Numai prin excepţie se întîlnesc doi nobili *Mihaél* şi *David* de *Issuk*, (probabil de origine Romîni) care iau partea ţăranilor, pentru care regele îi declară de trădători. Vezi un document din 1438 din col. *Komeny* în Transilvania VI, 1873, p. 57: „quod semet 1437 rebellibus rusticis contra nobiles transilvanos associaverint".

cumentală despre aflarea Romînilor în Transilvania la cucerirea maghiară, de oare ce regele ungur care o îndeplinește concedase acele drepturi locuitorilor aflați de el aice și care se văd a fi fost cei mai mulți Romîni.

Sub domnia regelui Mateiu Corvin, care după cît se vede nu uitase cu totul originea din care se trăgea, soarta țăranilor (Romînilor), se mai îmbunătăți. Ei fură scutiți de dijmă către biserica romană [16], și ~~acest rege mai stîrpi și alte abuzuri pe care nobilii le comiteau zilnic în contra țăranilor~~. Nobilii jigniți prin măsurile ocrotitoare luate de rege asupra țăranilor fac o conjurație contra lui, care trebuia la vreme de nevoie susținută prin putere, și acăreia pricină era ripirea din partea regului a privilegiilor concedate lor de vechii regi ai Ungariei, dar nerecunoscute de regele Mateiu. Și acest act deci de și nu în chip vădit, se referă tot la mișcările țăranilor, care găsiau sprijinul drepturilor lor chiar în persoana regelui Ungariei [17].

Stăpînitorii țărei Ungurești se încercase în mai multe rînduri a stavili abuzul ce căuta să se înrădăcineze de nobili, privitor la împedecarea țăranului de a se strămuta de pe proprietățile lor, și a readuce iarăși starea de mai înainte, care făcea să atîrne această învoire de la plata *teragiului*, adecă a unei dări de răscumpărare a acestei învoiri. Așa încă Ca-

16. Mai sus, nota 9. Această scutire este însă revocată de urmașul lui Mateiu Vladislav. Vezi un document din 1494 din colecția *Kemeny*, reprodus de *Transilvania*, VII. 1874, p. 43.

17. Document din 1467 in Arhiv. für sieb. Landeskunde, 1874 pag. 58 „quod ipsi visis ipsorum ac totius regni Hungariae oppresionibus, molestiis et aerumniis quibus ex diruitione et abolitione privilegiorum per divos reges Hungariae concessorum, per ipsum dominum Mathiam regem paene oppressi existant et usque ad ultimam devenissent desolationem Et iterum quod si contra potentiam regis fierat conflictus in campo se pugnaturos per conservandis praefatarum partium Transilvanarum ac totius regni Hungariae libertatibus".

mai învoesti stramutare iobagilor și pe moșiile nobililor, în vinul Crăciunului și a Sebenicului din Banat, după ce și vor plăti birăsiul și cele alte dări. 16[a]

~~toate bine motivate însă pe lîngă mîrșăvia~~
~~Acestor [illegible]~~

† în intrunirea în 1459 și hotărîrea ce apare a publica privilegiile lor ~~o să fie~~ [illegible] și cărți ce [illegible] 16[a] și altele

16[a] în 1458. Hurm, Arch. II. 2. p. 117

16[a] în 1459. Hurm, Arch. II. 2. p. 120.

garia cu foc și cu sînge. Nobilii nu izbutesc de cît cu mare greutate și cu ajutorul lui Zapolia Voevodul Ardealului, a înăbuși răscoala și impun pedepse înfricoșate autorilor mișcării.

De pe naționalitatea conducătorului răscoalei, Secuiul Dozsa, se vede că și țăranii Transilvanici, deci și Romînii se înmolase în armată, și prin urmare luase parte la răscoală.[20] Însă, chiar și fără participarea lor directă, încă răscoala țăranilor din Ungaria trebuia să aibă și asupra celor din Transilvania urmări îngreuitoare. Nobilii ~~[după răscoală mai greu jugul asupra grumazilor țăranilor din Ungaria]~~, se temeau ca aceștia să nu caute în Transilvania, sub un regim mai puțin aspru, alinarea suferințelor lor, și ~~deci unificară~~ draconicele lor legiuiri în toate țările ce ascultau de corona sf. Stefan, pentru ca țăranul să nu poată găsi nicăiri o viață mai puțin asuprită.

Aceste încercări de a îndepărta de pe ei jugul neomenos al nobililor, rămînînd fără izbîndă, poziția țăranului se înrăutățî din ce în ce mai mult. Legi tot mai asupritoare se grămădeau pe capul lui, în cît la sfîrșit condiția lui ajunse aproape acea a unui paria, desmoștenit de toate drepturile și supus la îndatoririle cele mai îngreuitoare și cele mai nedrepte, numai spre a mulțămi poftele nesfîrșite a le asupritorilorilor săi.

Legile ungurești care consfințiră această robie a țăranului sunt întăi *jus tripartitum*, care punea ca principiu că «țăranul nu poate poseda nimic afară de plată pentru munca sa»[21]. Această lege neome-

21. *Verbőczi*, jus tripartitum (publicat în 1514), Pars III. tit. 30 § 8: „Rusticus praeter mercedem et praemium in terris domini sui quaesitum. ad proprietatem nihil juris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet". Acesta este textul compact din care s'a scurtat fraza cunoscută: „rusticus praeter laboris mercedem et praemium nihil habet".

20. Vezi dov. din 1515 asupra cumulului din Ungaria încercări și în Transilvania. Hurm., Doc., II. 3. p. 235 Vezi și p. 244.

20 Cătă Dej. din 1514 și Hurm., Doc., II. 3. p. 615-618. 625.

hotărîre după înnăbușirea răscoalei e condamnă la moarte pe toți capitanii, adică și decurionii țărănimea răsculată și din pricina ca ei să le pară pentru veci libertatea la ce ar mai putea strămuta și pe o moșie pe alta și a spurca și a-i face sclavi agricoli ar. Decretele în adunări pentru ca Regele să le aducă la îndeplinire. 20 Octobrie ajutorul adus de Ungaria

Alte răscoale pomenite în documente au avut loc sub conducerea lui Ioan Țapu[s] în contra cărora voevodul Transilvaniei Petru Petrovici primește ordine Sașilor să le apuce armele, acest urgisit

20 Decretum septimum al Regelui Vladislav al V-lea din 1514, în regulare

garia cu foc și cu sînge. Nobililii nu izbutesc de cît cu mare greutate și cu ajutorul lui Zapolia Voevodul Ardealului, a înăbuși răscoala și impun pedepse înfricoșate autorilor mișcărei.

De pe naționalitatea conducătorului răscoalei, Secuiul Dozsa, se vede că și țăranii Transilvaniei, deci și Romînii se înrolase în armată, și prin urmare luase parte la răscoală.[20] Însă, chiar și fără participarea lor directă, încă răscoala țăranilor din Ungaria trebuia să aibă și asupra celor din Transilvania urmări îngreuitoare. Nobilii ~~[după răscoală mai greu jugul asupra grumazilor țăranilor din Ungaria]~~, se temeau ca aceștia să nu caute în Transilvania, sub un regim mai puțin aspru, alinarea suferințelor lor, și ~~deci unificară~~ draconicele lor legiuiri în toate țările ce ascultau de corona sf. Stefan, pentru ca țăranul să nu poată găsi nicăiri o viață mai puțin asuprită. [illegible]

Aceste încercări de a îndepărta de pe ei jugul neomenos al nobililor, rămînînd fără izbîndă, poziția țăranului se înrăutățî din ce în ce mai mult. Legi tot mai asupritoare se grămădeau pe capul lui, în cît la sfîrșit condiția lui ajunse aproape acea a unui paria, desmoștenit de toate drepturile și supus la îndatoririle cele mai îngreuitoare și cele mai nedrepte, numai spre a mulțămi poftele nesfîrșite a le asupritorilorilor săi.

Legile ungurești care consfințiră această robie a țăranului sunt întăi *jus tripartitum*, care punea ca principiu că «țăranul nu poate poseda nimic afară de plată pentru munca sa»[21]. Această lege neome-

21. *Verbőczi*, jus tripartitum (publicat în 1514). Pars III. tit. 30 § 8: „Rusticus praeter mercedem et praemium in terris domini sui quaesitum, ad proprietatem nihil juris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet". Acesta este textul compact din care s'a scurtat fraza cunoscută: „rusticus praeter laboris mercedem et praemium nihil habet".

20. Un doc. din 1515 arată cum ramurile din Ungaria trăiesc și în Transilvania. Hurm., Doc., II. 3. p. 235 sqq. pp. 246.

intinsa explicare

[illegible] Ioțiu după înăbușirea răscoalei se condamnă la moarte pe toți capitanii, adecă și decurionii țăranilor răsculați și din pricina că ei își [illegible] prin vicle [illegible] libertatea la 8 ce mai putea strămuta [illegible] și pe o moșie pe alta și a fugi [illegible] și pentru că [illegible] adecă [illegible] ar [illegible] [illegible] [illegible]

noasă care coboria pe om la rangul dobitocului, rîpindu-i cel mai sfînt drept, acela de proprietate, fu promulgată întâi în Ungaria în 1514 și apoi se întinse și în Transilvania[22]. Un șir întreg de legi, care pot sluji drept model cum omul poate ajunge a fi exploatat de asemenele său fură promulgate în Transilvania de la 1540 până la 1653[23], cele mai multe înainte de epoca lui Mihaiu Viteazul, în cît reproducerea cîtorva din dispozițiunile lor pot să ne dee o idee despre starea de degradare ne mai pomenită în care ajunsese țăranii (Romîni) din Transilvania

Iată cîte-va din ele: averea țăranului mort fără testament, ceea ce se întîmpla mai totdeauna din neștiința lui de carte, să fie moștenită de nobil; țăranul să nu poată sub nici un cuvînt intenta stăpînului său un proces; mărturia dată de țăran să nu aibă nici o tărie nici pentru nici contra unui nobil[24]. Un decret al lui Vladislav al II-le ordona ca toți țăranii ce-și pierduse libertatea să fie pentru vecie supuși stăpînirei netăgăduite a nobililor. Un alt decret al lui Vladislav pedepsește cu pierderea mînei drepte pe țăranul ce fusese surprins purtînd arme. ≠

Constituțiile aprobate, publicate în 1653 însă puse în lucrare cu mult timp înainte prevedeau între altele următoarele dispoziții: că Romînii sau cei de rit grecesc sunt suferiți numai cît provizoriu în regat pre cît le va plăcea principilor și regnicolilor; că de și națiа romînă nu se numeră între staturile țărei, nici religia ei nu este dintre cele recunoscute, cu toate aceste ei sunt suferiți pentru folosul statului și biserica lor este tolerată (sub niște conditii

22. Memorialul reprezentanților alegătorilor Romîni adunați în Sibiiu în 1881. Sibiiu. 1882. p. 17.

23. Adunate sub titlul: Aprobatre constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem adnexarum. Comp. Memorialul citat. p. 21.

24. Jus tripartitum, Pars III, tit. 30, 31.

foarte grele care sunt enumerate); că de și națiia romînă a fost primită în Transilvania, numai pentru binele comun, cu toate acestea, neținînd samă de umilita ei stare, îndrăznește a impune fiilor patriei unguresti respectarea sărbătorilor lor, care lucru negăsindu-se cu cale s'a hotărît a nu se mai ținea în samă, în cît astfeliu Romînii erau obligați a lucra nobililor chiar și în sărbătorile lor cele mai sfinte. In sfîrșit numai Ungurii, Secuii și Sașii aveau dreptul a ocupa funcțiuni publice[25].

Măsurile cele aspre luate de națiunile domnitoare în contra Romînilor erau motivate ce e drept de actele de violență pe care și aceștia le comiteau asupra lor. Prin ocuparea țărei lor de Unguri și mai apoi de Sași li se restrînsese locurile de pășune, ceea ce le îngusta mijloacele de traiu, cei mai mulți din ei fiind crescători de vite. Romînii nu vroiau să recunoască veneticilor celor noi nici un soiu de drept asupra locurilor, pe care din vechime pînă atunci liber le păsunase cu vitele lor. Ei întroduceau deci cu sila turmele lor în pămînturile ocupate de Sași, care vroiau să înfrîngă aceste încălcări prin confiscări și pedepse. Romînii răspundeau acestor silnicii prin dări de foc, în cît era o stare de războiu permanentă între Romîni și Sași, ori unde se întîlneau. Așa în 1431 Sașii ucid patru femei romîne pentru a lovi cu atîta

25. Asupra tuturor acestor dispoziții vezi *Aron Densușanu*, Principiile constituțiunei maghiare. Iași, 1886, unde se reproduce și indicarea izvoarelor. Această apăsare ne mai auzită a Romînilor din partea Ungurilor face pe Ungurul Kemeny, unul din rarii oameni din această națiune cu privirea dreaptă și judecata sănătoasă să spună cuvintele pe care Ungurii ar face bine să le mediteze: „dieses war also das Loos einer Nation die im harten Kampf gegen die Ungarn, fechtend und blutend erlag. Dass diese Nation durch die im X-ten Jahrhundert nur das drückende Recht des rohen Schwertes kennenden Ungarn hart unterjocht wurde, war der Fluch demaliger Zeiten. Unter dem Schatten und den Früchten dieses grausamen Fluches aber auch noch heute gemächlich und herrisch ruhen und geniessen zu wollen wäre entehrend!" *Kemeny*, Kenezen und Kneziote in *Kurz*, Magazin, II, p. 324.

mai greu în Romîni, omorîndu-le soțiile. In 1419 regele Sigismund provoacă pe nobili să apere pe Sași de oamenii răi (Romînii) care ar face incursiuni în țara lor în modul bandelor de hoți, rîpesc, despoae, schilodesc și omoară pe coloniști[26]. In 1474 găsim un document care constată că Romînii izgoniți de Sași de pe niște teritorii pe care păscuse vitele până atunci, aduc cu puterea turmele lor îndărăpt, dar fiind răspinși de Sași, își răsbună dîndu-le foc locuințelor[27]. Sașii însă își întindeau necontenit stăpînirile lor răstrîngînd pe acele ale Romînilor. In 1504 îi aflăm cumparînd de la nobili comuna Lamneș, pentru că locuitorii ei ar fac multe daune Sașilor[28].

După cumpărături încep a pune în practică sistemul de terorizare. Astfeliu se unise nobilii (Unguri și Romîni maghiarizați) cu Sașii, spre a desmoșteni pe națiunea romînă. Vindeau chiar unii altora ceea ce nu era al lor, pentru a-și constitui drepturi de proprietar asupra unor pămînturi care din vechime fusese, nu a vînzătorilor nici a cumpărătorilor, ci a celor vînduți. In acelaș an 1504 regele Vladislav sparge comuna românească *Satul-nou* din scaunul Miercurei pentru că fusese reîntocmită în dauna Sașilor care o destrusese odată[29]. In 1548, un edict al lui Gheorghe episcopul Váradului regulamentează confiscările și pedepsele de aplicat Romînilor în caz de vătămare a proprietarilor Sași. «Dacă Valacul făgărășan va voi a-și duce oile sale în teritoriul saxon să nu o poată face fără învoirea județului (care bine înțeles nici odată nu o dădea). Dacă le va introduce fără o asemenea voie, să i se iee 4 oi de la o turmă, iar la

26. Die colecția *Kemeny* reprodus în Transilvania. I. 1868, p. 212 și 221.
27. Din colecția *Kemeny*, idem, VI, 1873, p. 263.
28. Idem VII, 1874, p. 58.
29. Idem VII 1874, p. 59.

26 bis. 1465 Hurm. Doc., II. 2. p. 172.

28 bis. 1467. Hurm., Doc., II. 2. p. 178 „willam walachicalem Rosinara."
28 ter. Valea Rodnei 1472. Ibidem p. 225
28 ter Ibidem p. 222

† Un statut al orașului Cluj din Transilvania oprește pe toți cei nu erau cetățeni, deci și pe Romînii a pune vitele pe imașurile orașului. ×

1577 Hurm., Doc. II. 4. p. 122.

† Uneori Sașii obțineau stăpînirile unor sale românești prin cumpărătură de la Regii unguri. Așa Matiu Corvin vinde în 1467 Sașilor din Sibiu satul romanesc Reșinari pentru 250 de florini, sub cuvînt ce acest sat pentru confiscat de Rege pentru crime trădării făcute de stăpînirea lui Petru Gerb. 28 bis Cît sat se vede și fost dăruit Sașilor din Bistrița 28 ter Tot așa este dăruit ținutul întreg al Făgărașului și acel al Amlașului Sașilor din Brașov ce despăgubiri pentru daunele suferite de și de la Romîni 28 ter

caz de recidivă 16. Iar de va voi să oprească oile cu mîna armată, sau dacă va da foc sau va amenința cu darea de foc, să fie pedepsit cu moartea în țara Sașilor chiar, sau dacă va fugi în Făgaraș să-și primească pedeapsa acolo»[30]. Bine înțeles că Romînii nu se supuneau unor asemene dispoziții menite a întări despoierea de pășunele lor; ei urmau înainte a introduce cu deasila turmele lor în pămînturile pe care Sașii pusese stăpînire. Aceștia sprijiniți și de autoritatea regească îi pedepseau mereu, iar Romînii răspundeau morței prin moarte, pedepselor prin pojar. Atît de mult se înmulțise dările de foc în țara Sașilor în cît se înființase un tribunal permanent pentru judecarea incendiarilor[31], și se dădu voie Sașilor a urmări pe incendiari pînă pe domeniile nobililor[32].

Alipirea unor comune românești de teritoriile Sașilor avea de scop nu numai lățirea însăși a pămînturilor cotropitorilor, ci încă și ușurarea pentru ei a plății contribuțiilor, pe care le revărsau aproape în întregimea lor pe spetele Romînilor. Acestia se plîng în mai multe rînduri contra nedreptăților impuse lor de Sași, fără a găsi bine înțeles nici o ascultare[33]. Sașii alerg chiar la falșificări pentru a-și aroga asupra Romînilor niște drepturi pe care nu le aveau. Un curios document din 1548, conține un feliu de învoială săvîrșită între Romîni și Sași, care este adusă de doi Sași, Ioan Veres și Peter Haller, la episcopul Martinuzzi, epitropul lui Ioan Sigismund. Prin această învoială încheiată chip între Romînii din Făgăraș și Sașii din țara Bîrsei se stipulau următoare-

30. Magazin für sieb. Landesku den II, 1845, p. 324.
31. Doc. din 1506 în colecția *Kemeny*, reprodus de Transilvania VII. 1874. p. 71.
32. Doc din 1511, idem, VII. 1874. p. 91.
33. Într'un doc. din 1508 găsim o tînguire a celor va comune românești contra Sașilor din Bistrița. *Idem*, VII, 1874. p. 83.

1): 1) Valacul din Făgăraș să nu-și mai ducă oile pe teritoriile Sașilor decît în urma unei convenții. 2) Dacă ar duce oile sale fără voie să i se iee din 4 una. In caz de recidivă să i se iee acest drept, și dacă ar voi să ducă vitele cu puterea, să fie deținut la închisoare sau chiar ucis, dacă va vroi Sasul. 3) Dacă oile ar fi găsite făcînd daune, să se prețuiască dauna făcută și dacă păstorul ar vra să-și iee oile cu puterea să fie prins și să se aducă marturi pentru violența încercată; iar la caz de lipsă a marturilor să jure Sasul cu 7 jurători și să fie ucis păstorul. 4) Cînd un păstor ar fi amenințat cu focul pe vre un Sas, să fie ucis. Dacă însă va fi fugit, să-l citeze castelanul înaintea judecătorului din Făgăraș, și dacă stăpînul păstorului nu va vroi să-l dee față, să se ucidă stăpînul în locul lui[2], și așa mai departe dispoziții draconice prezentate de falsificator ca producțiuni ale unei învoieli, pe care Romînii pentru a o iscăli, ar trebui să fi fost lipsiți de minte. De aceea și această pretinsă învoială nici nu se vede subsemnată de nici unul din numeroșii boieri ai Făgărașului, care cu toate aceste își dădeau prin acel act, sub numele de stăpîni ai păstorilor, capetele lor în mînile Sașilor.

Iată fără îndoială o stare de lucruri din care se pot trage prețioase deslușiri. Apoi oare se poate admite că Romînii așa numai din răutate sau spirit de nesupunere să fi pătruns fără încetare în teritoriele Sașilor? Dar apoi răsbunările lor prin dare de foc, căruia alt simțimînt pot ele fi atribuite decît acelui al dreptății încălcate, al despoierei de avutul lor? Se vede deci că Romînii nu vroiau să recunoască o stare de lucruri în urmă creată, care schimba vechea lor poziție în țară; că protestau în contra unor uzur-

[1] Ibidem VII, 1874, p. 144. In mai multe rînduri ... privilegiat als Transilvanien ... in commissione, d. redoptatos ... in commissione ... mărit cu confirmare situațiunea ... 1542 Hurm., Doc., II, 4, p. 237; 1542 Ibidem p. 333. p. 335 u. 660. In 1547 ... muștrau ... conținînd ... Ungurii, plîngerile ... credeau pacinic ... în învoiala Românii ... p. 404 ... anul ... 1548, Ibidem ... anul ... 1550 Ibidem p. 666; ... Ibidem p. 661 u. mai ... Domnitorul ... Ibidem p. 337. ... lumei ...

... concede ... p. 83. ... se vădiu ... a apriuțătorilor ... cass. 1466. Hurm. Doc. II, 12, p. 172.

[2] 1554 Hurm., Doc., II, 5, p. 206: „nemo nostrorum Hungarorum per eos Dunkaet homines pronunciari potuit, sed septem proborum hominum ... et sic pronunciatu-Valachus auditis trium proborum hominum pronunciatus, puniri debeat. Cive ceruat insuper mandato ... Georgii Martinuzzi ... anno 1551 Ibidem II, 4, p. 605: „cum in tanta oppressione rusticos teneo nemo ut recepto hoc meo quod unum et liberi illi non crepiantur, omnem crudelitatem in illos exercuerunt."

Sarago Bollay
Sarg Roumanie

Cunoscînd ... vrasmii ... cu episcopul ... nuși ... numind ... în 1551 ... permit ... de Banat ... cînd ... între ... dar ... poarte ... capii ... aruncau ... Vezi toate ... a Stapînii ... Dadeau ... sarcinile ... Dreptate ... nedreptul a merge ... 1554 Hurm., Doc., II, 5, p. 206: ... + comp. p. 207 ... 1554; p. Ibidem p. 207

pări nedrepte precum protestau Outlawii Saxoni în contra spoliărei normane, sau precum protestează şi astăzi Irlandejii contra nedreptăţei seculare a stăpînirei engleze. Cînd vedem o împrotivire atît de înverşunată a unui popor întreg în contra altuia, să *ştim că între ei se desbate o daravere istorică iar nu una criminală*; că acel ce trebue să o judece nu este judecătorul tribunalelor, ci măcastra pană a istoriei. Noi videm în aceste lupte înverşunate a le Romînilor în contra Saşilor încă o dovadă pe lîngă cele multe aduse până aice că Romînii fusese jigniţi în stăpînirea pămîntului Transilvaniei de veneticii Saşi, iar nu acestea de «veneticii» Romîni. Acei ţărani transilvăneni asupra cărora se lăsa pe fie ce zi mai greu jugul de fier al nobilimei, la început erau şi de neam unguri precum am văzut'o aceasta în revoluţia din 1437 în Transilvania, şi încă aceşti din urmă trebuiau să fie îndestul de numeroşi spre a îndrăzni să întreprindă o revoluţie. † Apăsarea comună în care trăiau alăturea cu Romînii îi impinse şi-i făcu să dispară în sinul majorităţei româneşti, tot aşa precum nobilimea romînă împinsă de interesul ei de clasă se contopi în majoritatea nobililor unguri. *In curînd stătură faţă în faţă în Transilvania două naţionalităţi în locul celor doue clase ce existau mai înainte; Ungurii ca apăsători, Romînii ca apăsaţi.* Atunci într'adevăr terminul de nobil deveni sinonim cu Ungur, precum acel de rustic, ţăran, slujia cu deosebire pentru a însemna pe Romîn.

Această transformare era aproape de plină cînd Mihaiu Viteazul pătrunse în Ardeal.

De cum îl văzură apărînd pe crestele munţilor şi luîndu-şi falnic sborul său izbînditor către capitala Ardealului, Romînii simţiră în intunerecul desnădăj-[illegible] o rază de speranţă. Un domn

iobagii unguri

+ Ca vreau şi iobagi unguri nu o dovedesc apoi documentul chiar acum raportat, precum şi un altul care dispune ca iobagii se fie toţi îndatoriţi la slujbe militare, cînd acei unguri să fie înzăscinaţi ca paza lamentrice a cetăţilor. 34 V

34 V. 1463. Hurm., Doc., II. 2 p. 146.

Transilvania. Era firesc lucru ca ei să se aștepte a fi liberați din apăsarea în care zăceau. Ei își închipuiau că Mihaiu venia să zdrobească națiia maghiară, dușmana lor de moarte, care de atîta amar de ani le mînca măduva și le bea sîngele; că în sfîrșit sunase și pentru ei dulcea oară a doritei răsbunări. Ei pornesc îndată un măcel în contra nobililor, care devine mai ales înfricoșat după izbînda lui Mihaiu asupra lui Batori. *Bethlen* spune asupra acestor turburări pricinuite de Romîni: «Indată ce se lăți vestea despre nefericita luptă de la Sibiu, care ca un fulger străbătu toată țara, Romînii din Transilvania făcură conspirație, se unîră cu străinii de aceeași gintă și începură să cutriere țara. Nicăiri omul nu mai era sigur pe viața lui. Romînii din Transilvania, *în credință că au să capete un domn din gintea lor*, omorau ici și colea, năvăleau în casele nobililor, le jăfuiau averile și erau cu atîta mai crînceni cu cît mai înainte ei erau de regulă condemnați la cele mai grele pedepse, dacă să constata prin judecată că ar fi comis vre-o crimă. Nici odată furcile, temnițele, securile, cîrligele, streangurile și colțurile stîncilor n'au omorît mai mulți criminali ca Romînii [35].

Spusele istoricului sunt adeverite de mai multe documente contimpurane. Un raport al lui *Ungnad* către împăratul din 6 Noemvrie 1599, spune «că omul de rînd dintre țarani ținea partea lui Mihaiu, și începură pretutindene a *ucide pe nobili*» [36]. Tot așa arată și *Bocskai* într'o scrisoare către consilierul *Barwitz* din 7 Noemvrie acelaș an, că «aice este un

35. *W. Bethlen*, Historia de rebus Transilvanicis, ed. II, IV, p. 128. Aproape ca aceleași cuvinte și *Stefan Szamosközi* in Mon. Hung. historica, scriptores, XXVIII, p. 342.

36. Din 6 Noemvie 1699 cîte va zile după întrarea lui Mihaiu în Alba-Iulia Doc. col. *Hurm.*, III, p. 348: „der gemain Mann undter der Panerschafft soll auf sein gewest und uberal die vom Adl zu todt haben geschlagen".

număr în destul de mare de rustici sub arme: *năvălesc în casele nobililor* și le dau foc, pe cei prinși îi omoară și comit feliurite și neauzite tâlhării»[37]. *Sigmund Forgacs* în o scrisoare către *Palffy* adaugă că «s'ar fi răsculat țăranii contra stăpinilor lor și că Sombori Istvan au fost uciși în însuș curtea lui precum și alții mulți»[38]. De asemene arată și *Malaspina* nunciul papal că «țăranii încă pe de altă parte, de și nu au fost eliberați și care din pricina aceasta zăcînd în robie, *s'au răseulat contra stăpinilor lor* și i-au jăfuit cu totul»[39]. Și dacă Malaspina și cu Boscai, erau dușmanii lui Mihaiu, Ungnad la acea epocă era foarte bine dispus pentru el și tot prin acel raport lăuda credința lui către împăratul[40]. Aceste raporturi concordante purcese de la prieteni pe cît și de la dușmanii lui Mihaiu, unite cu spusele istoricilor unguri adeverese pe deplin o imprejurare care este de cea mai mare însemnătate în istoria eroului romîn.

Mihaiu însă nu primi acest ajutor pe care i-l ofereau țăranii Romîni spre cucerirea Ardealului. El ie îndată măsurile cele mai aspre spre a înăbuși asemene mișcare[41], și își întoarce fața de la Romînii ce vroiau să 'i aducă poclon capul întregei națiuni maghiare.

Cum să se explice această purtare a lui Mihaiu? Domnul romîn credea că va putea să înduplece pe

37. Din 7 Noemvrie 1599, idem, p. 350: „Hic non exigua rusticorum pars in armis est, nobilium domos invadunt ac comburunt, comprehensosque interficiunt, variaque ac inaudita latrocinia exercunt".

38. Din 29 Noemvrie 1599, idem, p. 358: „Item so sein die Pauern auch wider ihre Herrn aufrhürisch; der Sombori Istwan ist in sein aigen Hof erschlagen worden, und andere mehr."

39. Din 14 Noemvrie 1599, idem, p. 514: „I contadini anche dall'altre parte, se ben non son mai stati liberi, e che però non possono prendere libertà alcuna, si son reballati da lor signori e gli hanno totalmente spogliati".

40. Comp. mai sus, p. 274.

41. *Ungnad* c. *Impăratul* citat nota 36 urmează îndată după cuvintele raportate acolo: „*aber der Michail hatts allspald eingeställt und abgeschofft.*

Reproduce unele părți din scrisoarea adresată de Boczkay c. Basta în data de 2 Noemvrie 1599 Urkdn. XII, p. 493

† Un rustic Petru Dealu al nobilului Petru Bucsan ut și asemenea unii și robagii săi 38bis

38bis. Mihaiu Viteazul c. Bocskaiștii 25 Noemvrie 1599. Urkdn. XII, p. 514.

Unguri a-i primi domnia tocmai prin apărarea intereselor lor. Vom vedea cum Mihaiu fusese nevoit să jărtfească clasei boiereşti din Muntenia pe acea a ţăranilor, spre a cumpăra prin această jărtfire sprijinul boierilor în întreprinderile sale. El nu putea urma deci şi în Transilvania de cît o politică asemănătoare celei puse de el în lucrare în Muntenia. Nu putea el să deslănţuiască în Ardeal ceea ce ţinea încătuşat în ţara lui. Şi acolo deci era împins a se sprijini pe nobili, către care 'l atrăgea poate şi ideea preconcepută că în clasa lor reşedea puterea. El vroia deci să alunge din mintea nobililor Ardealului teama ce-i îngrozise mai mult, aruncarea din partea domnului romîn asupra lor a întăritatei ţărănimi. Că Ungurii se cutremurau de putinţa unei atari măsuri se vede de pe aceea că după dieta din Alba Iulia, în care cu toate aceste Mihaiu jurase că va respecta constituţia ţărei, se răspîndise vestea că domnul vra să taie pe toţi Ungurii, şi ei atunci trimit la Mihaiu pe mitropolitul ortodox Dimitrie cu evangheliа în mîni, spre a'l ruga să nu facă asemene urgie după cum îl sfătuia logofătul Teodosie[42].

Această părere, de şi greşită, a Ungurilor asupra unirei lui Mihaiu cu ţăranii Ardealului se mai vede încă şi din o scrisoare a lui Zancowitz, ambasadorul regelui polon la curtea maghiară, către stăpînul său, din 15 Noemvrie 1599, în care îi spune: Ceea ce am aflat noi despre Transilvania trimit D-lui subcancelar, ca să ştiţi M. V. Regală ce mare pojar s'au aprins în vecinătatea regatului M. V., şi un exemplu periculos este ceea ce face Mihaiu, după cum ni se scrie, dînd voie ţăranilor ardeleni a se scula asupra nobililor, a-i prinde şi măcelări dimpreună cu femeile şi copiii lor şi a-şi împărţi între ei averea

42. *Anonimul din Belgrad in Şincai*, II. p. 276.

boierească cea risipită. Aceasta se resimte acuma la Cazaci. Țăranii mărginași de pe aice și dintre munți sunt de asemene dispuși la atare crime»[43].

Fiind deci pus prin politica urmată de el în nevoia de a se sprijini pe nobilimea transilvană, el trebuia să caute a înlătura formarea în jurul numelui său a unei asemene legende, și tocmai fiind că era Romîn trebuia să impedece pe Romîni a scutura lanțurile robiei. De alt-feliu am văzut cum Mihaiu Viteazul dăduse înapoi Secuilor libertățile rîpite de la ei de familia Batoreștilor. Dar aceștia își perduse privilegiile lor de un timp îndestul de scurt; apoi ei erau puțini, și încă nu înghițiți ca Romînii cu totul de nobilii Ardealului. Liberarea lor jignia pe cîte-va individualități, nu o clasă întreagă[44]. Faptul însă că Mihaiu Viteazul nu împedecă de loc pe Secui, de a comite acte de silnicie contra nobililor lor, ne dovedește pe deplin că nu teama de neorînduieli și dorința de a mănținea ordinea reținuse pe Mihaiu de la deslănțuirea Romînilor, că nu motive administrative ci numai de acele politice îl făcuse să oprească pe Romîni, de oare ce el vroia să atragă simpatiile nobilimei, și credea că cel mai sigur mijloc era tocmai de a-i mîntui de primejdia cea mai mare, răsbunarea țăranilor, care stătea în mînile lui de a o arunca asupra lor.

Și cu toate aceste unde era singura bază pe care Mihaiu ar fi putut înălța în Ardeal o trainică stăpînire? Invederat că numai în acel popor romîn de la care cuceritorul fericit întorcea privirile. O uricșă putere ascunsă zăcea în acele milioane de suflete înlănțuite și amărite prin un jug secular. Dacă cum-

43. Această scrisoare se află publicată în Revista D lui *Hasdeu*. Traian. 1869. p. 32.

44. Mai sus. p. 290 Comp. *Bălcescu*. l. c. p. 400.

plită fusese apăsarea și îngenuncherea lor, cu cît mai cumplită trebuia să fie destinderea și ridicarea lor în picioare? Ce așteptau ei? Un semn de la Mihaiu, și întreg Ardealul era la genunchile sale. Stîrpea pe Unguri și dînd libertate Romînilor ar fi înlăturat elementul dușmănesc pe care nici o concesiune în lume nu putea să i-l îmbuneze, și îl înlocuiă cu un altul prieten și iubitor, care ar fi unit la simpatia sîngelui și plecarea recunoștinței, ar fi privit la Mihaiu ca la un Dumnezeu și ar fi jărtfit cu drag și lepădare, lui întreaga sa ființă. Indată după cucerire, cui încredințază Mihaiu paza cetăților Ardealului? Romînilor de pe lîngă el. Dovadă deci că încrederea cea mai mare tot în neamul și în poporul său era silit să o pună, și totuși de și rațiunea îl îndemna la o așa purtare, nevoile momentului îl siliau să se abată de la ea.

Cu împăratul german nu ar fi avut de descurcat daraveri mai grele de cît acele în care era să-l complice cucerirea Ardealului, căci Nemții erau cumplit de porniți în contra Ungurilor pentru îndoita lor trădare, mai întăi prin întoarcerea către Sigismund Batori la reintrarea lui în Ardeal, apoi prin acea către cardinalul. Mihaiu însă prin sprijinul Romînilor ar fi căpătat *o bază pozitivă*, o putere proprie a lui, mare și nerăsturnabilă; ar fi întemeiat stăpînirea lui pe granitul neperitor al simțimîntului unui popor și nu numai pe vîntul schimbător al combinațiilor politice. Fără putere nu se întemeiază și nu se mănțin împărățiile, ori ce s'ar zice în contra acestui element.

Mihaiu o avea la îndămînă, dar împrejurările îl siliau a nu se sluji de ea; ba el trebui s'o înădușe, spre a lăsa jocul liber nobilimei pentru viitoarele ei trădări [45].

45. Judecata cea aspră a lui *Băleescu* asupra lui Mihaiu Viteazul. (p 402: „astfeliu Mihaiu trădase misia sa în Ardeal și merita a cădea". face o vină morală din ceea ce era numai o înlănțuire fatală a împrejurărilor.

III

CĂDEREA LUI MIHAIU VITEAZUL

1. RĂSCOALA ARDELENILOR

Cucerirea Moldovei încredințase pe Germani că Mihaiu avea de gînd să urmeze o politică neatîrnată, să-și croiască o puternică domnie sub scutul casei de Austria, ceea ce nu l'ar fi împedecat la vreme de nevoie a se arunca în brațele Turcilor. Din un ajutor pe care împăratul crezuse că-l dobîndise în contra puterei otomane în persoana lui Mihaiu, îi resărea acuma un pericol eventual, tocmai spre acea parte atît de gravă a intereselor germane. Mihaiu devenise primejdios, și trebuia ca curtea germană să caute cu ori ce preț a se desbăra de el. Vechea neîncredere în *Valah*, care întovărășise în totdeauna chiar relațiile cele mai prietinoase a le lui Mihaiu cu Nemții, luă iarăși precumpenirea, și politica germană începu a săpa poziția lui Mihaiu în Transilvania. De îndată ce Ungurii simțiră această schimbare a vîntului politic, ei dădură pe față dușmănia ascunsă pe care totdeauna o hrănise în sufletul lor

contra domnului romîn, și astfeliu suzeranul domnului unindu-se cu elementul politic de căpitenie al Transilvaniei, care păstrase în mînile sale din îngăduirea lui Mihaiu, toată puterea ce o avuse și mai înainte, se sculă contra eroului muntean acea furtună care trebuia să-l răstoarne de odată din culmea gloriei în fundul prăpastiei.

«Orb norocul la suiș și alunecos a stare pe loc; grabnic și de sîrg pornitor la coborîș»[1]. Astfeliu fu soarta lui Mihaiu Viteazul. După ce am schițat norocul lui, să îmbrăcăm pana în jale pentru a descrie a le lui nenorociri.

Chiar în timpul relațiilor celor mai bune cu Nemții, nu lipsise ponegrirele și pîrile contra lui Mihaiu din partea cîtor-va dușmani ai săi, personali mai mult decît politici. Așa Mihaiu Viteazul își înstrăinase pe marele nobil ungur din Transilvania, Ștefan Bocsai, confiscîndu-i averile pentru că se opunea a-i recunoaște domnia, ca unul ce el însuș avuse pretenții la tronul Transilvaniei în timpul abdicărei lui Sigismund Batori. Îndată după victoria lui Mihaiu de la Schellenberg, împăratul scriind lui Bocsai ca să-și unească puterile cu ale lui Mihaiu spre a aduce Transilvania sub stăpînirea germană, Ungurul îi răspunde că «după dorința lui Mihaiu Viteazul, spre a face un serviciu împăratului, s'au apropiat cu armatele de hotarele Transilvaniei și au ajuns la Cluș; că aice s'ar afla cea mai mare parte din nobilii Ardealului, care toți ar aștepta cu mare nerăbdare ca împăratul să trimită pe o persoană de o înaltă autoritate din palatul său, spre a lua ocîrmuirea țărei»[2]. Bocsai nu vroia deci să recunoască pe Mihaiu de

1. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p. 330.
2. *Rudolf al IIle* către *St. Bocsai*, 6 Noemvrie 1599 și *Bocsai* către *Ioan Barvitius*, 7 Noemvrie 1599 Doc. col. *Eurm.*. III p. 347 și 350.

domn al Transilvaniei, ceea ce împinse pe acesta a-i confisca averile. De aice o ură neînduplecată între nobilul ungur și domnul romîn. In 16 Noemvrie 1599 Bocsai trimite un raport impăratului în care enumeră toate faptele lui Mihaiu, care ar fi de natură a pune în îndoială buna lui credință, anume «că ar fi primit jurămîntul țărei uzurpînd însușirea de locotiitor impărătesc; că pe Secui dăruindu-i cu libertatea i-ar fi pus să jure ascultare nu numai impăratului ci și fiului său Petru; că au început a impărți moșii nobililor ce ar ține cu el; că convocase pentru dieta din Transilvania și pe nobilii din ținutul Crasnei de afară din hotarele țărei; că trimisese în Valahia pe mai mulți nobili ce nu vroiau să se supună lui; că Secuii resculindu-se contra nobililor lor, ar fi comis în provincia lor cele mai cumplite prădăciuni și pustieri», și cîte altele asemene. Acest tablou compus numai din faptele acele ce puteau fi interpretate în contra lui Mihaiu, Bocsai îl încheie rugînd pe impăratul încă odată «de a trimite pe omul său, care să-i ocirmuiască, ori cine ar fi acesta»[3]. Odată cu această scrisoare în care Bocsai se prefăcea a se îngriji numai de interesul impăratului, el trimite o alta către consilierul Ioan Barvitius, în care se vede că motivul pîrilor îndreptate contra lui Mihaiu era despoierea de moșiile sale prin domnul romîn. Amestecînd într'un chip cam straniu interesul impărăției cu al său personal, el spune că «știind pe voevodul că năvălise în Transilvania pentru sprijinirea interesului Maiestății Voastre, și crezîndu-l sincer în apucăturile sale, împingeam pe toți să meargă către el. In contra tuturor așteptărilor averile mele însă afară de o singură moșie nu mi-au fost restituite». După acea revenind la tema lui favorită, adauge că «grija cea dintăi ar trebui îndreptată asupra ocirmuirei Transilvaniei»[4]. Văzînd însă nobilul ungur că nu izbutește numai cu acele mijloace, recurge la calomnie, imputînd lui Mihaiu Viteazul că ar tolera «tâlhăriile, cruzimile și devăstările cele mai cumplite, că însuș el ar comite cele mai strașnice crime, nereținîndu-se de la nici o femee cinstită, siluind chiar copile de 10 ani»[5]. Informîndu-se de scopul lui Mihaiu Vodă de a ataca Moldova, și pentru a ponegri și mai tare purtarea lui Mihaiu în o chestiune unde știea că el nu va putea dobîndi aprobarea impăratului, Bocsai răsturnînd adevărata stare a lucrurilor, spune că Mihaiu care ar exercita o tiranie atît de cumplită în Transilvania ar fi dat pe față planul său de a ataca Moldova, ceea ce ar fi împins pe Moldoveni sub proteguirea Polonilor, care acuma ar amenința Transilvania»[6], pe cînd știm că Polonii și cu protegutul lor Ieremia Movilă, săpînd tocmai domnia lui Mihaiu, provocase pe domnul muntean a-i ataca.

Pe cînd acest dușman neîmpăcat al lui Mihaiu Viteazul se ridica în Transilvania, un al doile trimis din afară aice, nunciul papal Malaspina lucra în acelaș chip spre compromiterea lui Mihaiu în ochii impăratului. Cauzele care împinsese pe Malaspina a fi în contra lui Mihaiu sunt ușor de pătruns. El era nunciul papei, și Andreiu Batori fusese cardinal. Malaspina credea că are de răsbunat contra lui Mihaiu moartea fratelui său întru Hristos. Apoi el, ca preot catolic, trebuia să vadă cu ochi răi introducerea unui domn schismatic în o țară ce trebuia păstrată catolicismului. Ne mai aducem aminte de modul pu-

3. *Bocsai* către *Rudolf al IIle*, 16 Noemvrie 1599, idem, p. 352.

4. *Bocsai* către *Barvitius*, 16 Noemvrie 1599, idem, p. 355.
5. *Bocsai* către *Barvitius*, 23 Decemvrie 1599 idem p. 401.
6. *Bocsai* către *Barvitius*, 30 Decemvrie 1599, idem, p. 405

ţin respectuos cum trătase Mihaiu Viteazul bulele trimise de papa la el în Muntenia [7]. In sfîrşit Malaspina mai fusese reţinut în prinsoare de către domn în tot timpul luptei de la Schellenberg, pentru acăreia amînare el venise în corturile lui. Malaspina se pune în curînd în înţălegere cu Bocsai spre a înegri pe cît se putea pe Mihaiu. Astfeliu scrisoarea trimisă de Bocsai împăratului, acăreia cuprins a fost reprodus mai sus «fusese redactată de Ungur în înţelegere cu nunciul care era bolnav»[8]. Tot aşa este şi acea trimisă în aceeaşi zi lui Barvitius [9].

In raportul lui Malaspina însuş asupra luptei de la Sibiu către cardinalul San-Giorgio, nunciul papal după ce povesteşte toate împrejurările acelei lupte, la care el asistase fiind reţinut în lagărul lui Mihaiu, arată cum voevodul începea a dărui moşii la Valachi şi a pune în lucrare toate acele acte de ocîrmuire pe care poate să le facă un principe suveran. Malaspina pentru a încerca pe Mihaiu, îl întrebase dacă vra să stăpînească în Transilvania armat sau nearmat şi s'o ocîrmuiască după sistemul turcesc sau valah, sau să o lese în deprinderile de pănă atunci, sfătuindu-l a se înţelege cu dînsul asupra tuturor acestor puncte care ar trebui desbătute cu Maiestatea sa împăratul şi cu sanctitatea sa papa. Malaspina e de părere că «împăratul ar trebui să caute a se folosi îndată de împrejurări, dacă vra să păstreze stăpînirea Transilvaniei, căci dacă ţara va rămînea a lui Mihaiu, în curînd ea va trece sub mîna Turcilor»[10].

Mihaiu bănuind pe nunciul de protivnic îl chiamă înaintea sa mustrîndu'l cu cuvinte foarte aspre «pentru că scriea lui Basta şi împăratului că dînsul ar fi trădător, că ar fi făcut pace cu Turcii şi cu cardinalul, adăogînd că dacă nu ar fi reţinut prin oare care consideraţii, ar urma altfeliu faţă cu el»[11].

Un al treile personaj care duşmănia pe Mihaiu Viteazul, şi care trebuia să aibă asupra soartei lui o fatălă înriurire era *Gheorghe Basta*. Acest general austriac de origine italian, întrase în legături cu Mihaiu prin mijlocirea împăratului, atunci cînd împăratul, hotărînd împreună cu Mihaiu atacul Transilvaniei, trimisese pe Basta cu oştirea lui către marginile ţărei, spre a sprijini lovitura Romînului. Am văzut însă cum generalul împăratului, dupa înţelegerea avută cu Gaspar Corniş se retrage îndărăpt, ceea ce face pe Mihaiu să scăpe momentul potrivit pentru săvîrşirea atacului. Mihaiu înte şi la răsbunare ca în toate apucăturile sale, învinovăţeşte într'un chip cu totul nesocotit pe Basta, că ar fi luat de la cardinalul Andreiu 7,000 de galbeni, spre a se retrage de la hotarele Transilvaniei [12]. Aceste relaţiuni stabilite între Mihaiu şi Basta, încă înainte de a se cunoaşte, sunt rădăcinile din care se desvoltă neîmpăcata lor duşmănie, care se sfîrşeşte cu drama sîngeroasă din cîmpia de la Turda. După ce Mihaiu Vodă cuprinde Ardealul, Basta considerînd ţara ca duşmană, o pradă. Mihaiu atunci îi scrie o scrisoare ascuţită în care îi spune că «întru cît Ardealul a fost cuprins pentru Maiestatea sa, şi el singur s'au aşăzat în el, nu s'ar cuveni ca regiunea să fie acum pustietă; că nu cere acuma ajutorul magnificenţei sale, întru cît nu l'a dat atunci cînd a trebuit» [13]. Basta fiind întrebat apoi de împăratul asupra viitoarei organizări a Ardea-

7. Mai sus, p 238
8. *Bocsai* către *Rudolf al II-le*, idem, p. 352.
9. Idem: „postea cum. . . Malaspina nuntio apostolico de praesenti rerum statu collocutus sum."
10. Raportul lui *Malaspina*, 14 Noemvrie 1599 idem, p. 515.
11. Raport anonim despre expediţia lui *Mihaiu Vodă* în Ardeal 5 Noemvrie 1599, idem, p. 345.
12. *Mihaiu* către *Rudolf al II-lea*, 21 Decemvrie 1599, idem p. 391
13. *Mihaiu* către *Basta*, 11 Noemvrie 1599, idem, pag. 351.

lului, se face nici a nu ști că Mihaiu l'ar fi ocupat, și opinează mai multe condițiuni asupra *voevodului ce ar fi a se numi*[14]. Mihaiu la rîndul său pîrea pe Basta, că ar ține în secret cu Batoreștii, la care învinuire Basta nici nu se coboară a răspunde. Intrebat de mai multe ori despre părerea lui asupra lui Mihaiu, el îl judecă ca dispus la tradare și la sfîrșit scrie doctorului Pezzen: «Cred că am scris alteței sale cu îndestulare despre opinia pe care o am asupra Valahului. Și acuma sunt tot de acea părere, de și s'ar putea să mă înșăl». Basta însă spre a nu lăsa să se creadă că rivalitatea lui cu Mihaiu Viteazul ar putea să aducă daune împărăției, scrie totodată lui Pezzen că «au aflat despre Sigismund Batori, că ar veni cu puteri însemnate asupra Ardealului; că pentru a feri țara de cotropirea leșască ar fi gata a se duce în ajutorul voevodului, cînd va fi vorba de a o apăra; dar că nu-i va da nici un sprijin la cucerirea Moldovei, nevroind să încurce pe Maiestatea sa într'un nou războiu»[15]. Basta ponegrind pe Mihaiu la împăratul că ar fi încheiet pacea cu Turcii, Mihaiu spune comisarilor că scrisorile prin care Basta povestea asemenea minciuni, ar merita să-i fie țintuite în frunte»[16]. In sfîrșit Basta somează chiar într'un rînd de a dreptul pe Mihaiu să părăsască Ardealul, ceea ce duce relațiile lor la culmea încordărei[17].

Era fără îndoială o mare greșală din partea lui Mihaiu Viteazul, de a fi provocat de la început dușmănia unui general însemnat și cu mare trecere la curtea imperială, spunînd împărătului că Basta ar fi luat 7000 de galbeni, spre a nu ataca pe cardinalul, cu atîta mai mult că Mihaiu trebuise să fie mulțămit de refuzul lui Basta de a-i veni în ajutor, care îi dăduse prilejul de a cuceri Transilvania cu propriile lui puteri. De asemene provoacă el la dușmănie pe Bocsai, pe care ar fi trebuit sa'l cultive, odată ce el vroia să cîștige pe Unguri. Tot așa de puțin se îndreptățește și purtarea lui de tot aspră față cu marele nunciu al papei, cu atît mai mult că ocara ce-i o face el înaintea lumei era întemeiată mai mult pe bănueli, și că Malaspina nu trimise scrisoarea lui cea bănuitoare de cît după 5 Noemvrie, ziua în care el fusese mustrat de Mihaiu[18].

Toate aceste greșeli a le domnului romîn, provineau din firea lui cea prea pornită, care unită cu o mare și pătrunzătoare inteligență era bună pentru general, dar care era în dauna omului politic, și dacă politica lui Mihaiu Viteazul se arată în destul de bine condusă, cît timp ea își avea obiectivul în depărtare, înțălepciunea ei poate fi datorită în mare parte oamenilor de samă și ghibaci ce încunjurau pe voevod, pe cînd de îndată ce el intervinea personal în desbateri, caracterul său cel aprig și neoprit încurca mai mult țele ei de cît le descîlcea.

O împrejurare încă mult mai gravă veni să sporească numerul dușmanilor săi, în timpul expediției făcute în Moldova. Mihaiu aștepta cu mare nerăbdare pe ambasadorul extraordinar al lui Rudolf, doctorul *Bartolomeus Pezzen*, care trebuia să vină spre a regula desăvîrșit poziția lui Mihaiu în Transilvania; tot odată era să-i aducă banii datoriți de împăratul, de care bani Mihaiu avea cea mai mare nevoie spre a-și plăti trupele cu care era să năvălească în Moldova, și despre care trupe se temea că nefiind de mult îndestulate vor refuza a'l urma. El scrie deci lui Pezzen să

14. Idem, p. 366.
15. *Basta* către dr. *Pezzen*, 23 Decemvrie 1599, idem, p. 401.
16. Raportul comisarilor, 5 April 1600, idem, IV, p. 39
17. *Mihaiu vodă* către *Basta*, Fevruarie 1600, idem, p 22.

18 In 5 Noemvrie este mustrat de Mihaiu și în 14 raportul contra lui. Mai sus, notele 10 și 11.

vină cît mai curînd în Ardeal, căci numai întîrzierea lui ar face a mai trăgăna cu îndeplinirea unei izbînzi atît de folositoare[19]. Pentru a-i grăbi sosirea Mihaiu îi mai spune că și Turcii s'ar pregăti de atac[20]. Ar crede cineva cetind aceste cuvinte în scrisorile lui Mihaiu, că el nu cunoștea de loc hotărîrea împăratului de a nu-i învoi cuprinderea Moldovei. Mihaiu însă avea aerul de a înțelege mai bine de cît împăratul interesele acestuia.

Pe cînd el era în Moldova se vestește despre o apropriată sosire a lui Pezzen, care ar fi ajuns în Satu-Mare. Mihaiu lăsase răspuns că dacă ambasadorul ar veni în lipsa lui, să'l aducă la el ori unde se va afla[21], îndemnînd pe comisarii împărătești să-i iasă întru întîmpinare[22]. Comisarii pleacă din Alba-Iulia către Cluș, spre a se apropie de doctorul Pezzen, care trebuia să intre de la Satu-Mare în Transilvania, și în Cluș ei își toemesc o trăsură, spre a urca mai spre nord întru întîmpinarea ambasadorului. De odată după o pîră a unuia Grigorie Chesarul și a judecătorului din Cluș, că cei doi comisari ar vroi că fugă din Transilvania, ei sunt opriți în ziua de 23 Maiu a eși din orașul Clujului de către logofătul Theodosie, comandantul garnizoanei de aice; iar dacă ar vra să se întoarcă la Brașov la Mihaiu Viteazul, le dă voie a o face, însoțiți de trei servitori care nu erau de cît niște păzitori mascați[23]. Cu alte cuvinte comisarii erau arestați și puși sub pază. Ce împrejurare putuse oare să motiveze o măsură atît de primejdioasă? Este învederat că comisarii nu putuse

19. *Mihaiu Vodă* către *Pezzen*, 28 April 1600 Doc. col. *Hurm*. IV, p. 43.
20. *Mihaiu Vodă* către Pezzen, 7 Maiu 1600, idem p 47.
21. *Mihaiu Vodă* către Comisari, 20 Maiu 1600, de lîngă Hotin, idem, p. 51.
22. *Mihaiu Vodă* către Comisari, 7 Maiu 1600, idem, p. 47.
23. *Ungnad și Zekel* c *Mihaiu*, 23 Maiu 1600 și aceiași către banul Mihalcea, 25 Maiu 1600, idem, p. 53 și 59.

să aibă în gînd a fugi din Transilvania, căci nici o pricină nu-i împingea la aceasta. Fusese totdeauna bine tratați și considerați de Mihaiu, care de și une ori le vorbea cam aspru, însă avea tot deauna grija de a se scuza către ei cu năcazurile sale[24]. E drept că Mihaiu întreprinsese cucerirea Moldovei în contra protestărilor anumite a le comisarilor; dar această abatere a lui Mihaiu de la voința împăratului încă nu provocase ruperea relațiilor între imperiu și domnul romîn, care să fi explicat retragerea, și încă prin *fugă*, a comisarilor.

Este învederat că vina ce li se punea în samă era absurdă. Sau că arestarea săvîrșită de logofătul Teodosie se făcuse pentru o altă faptă a comisarilor, sau ea trebue pusă pe nesocotința lui. Documentele păstrate nu învoesc de cît această de pe urmă explicare, de oare ce dacă arestarea comisarilor ar fi fost motivată prin descoperirea vre unui complot, nu am vedea pe banul Mihalcea, locotițitorul lui Mihaiu Viteazul, dînd chiar a doua zi după arestare, în 14 Mai, ordinul de eliberare și scuzîndu-se către comisari că logofătul Teodosie ar fi un om simplu, nepurtat prin curți, care nu ar cunoaște regulele bunei cuviinți și respectul ce se cuvine solilor[25]. Comisarii cu toate aceste scuze se găsesc foarte jigniți prin o asemene încălcare a dreptului ginților. Ei își varsă focul prin o strașnică ocară dată logofătului în o scrisoare a lor către banul Mihalcea, în care numesc pe Theodosie «un dobitoc îndrăznet, neștiutor, țărănos, care au făcut cea mai mare necinste Maiestății sale cezărești și o rușine ne mai po-

24. *Ungnad* și *Zekel* către *Rudolf al II-lea*, 5 April 1600 idem, p. 38.
25. Banul *Mihalcea* către comisari, 24 Mai 1600, idem, p. 57. Altă scrisoare a aceluiași către comisari din 26 Mai 1600. idem, p. 61: «cum vero is panca vel nulla regna peragravit neque adeo in aulis Caesarum Principumque sit versatus».

menită domnului-voevod, iar ambasadei noastre un dispreț și o daună prea grea și nereparabilă, drept care numitul logofăt ar merita o pedeapsă exemplară și o mie de streanguri; că Maiestatea sa va simți această ofensă, ilustrul voevod va pierde marele său nume și credit pe lîngă Maiestatea sa și pe lîngă toți principii creștinătății și pe lîngă doctorul Pezzen, văzînd ei o astfeliu de trătare din partea acelui mojic, țărănos, dobitoc și nerușinat logofăt[26]. Banul Mihalcea care trebuia să se simtă și ele împroșcat prin asemene epitete josnice date unui subaltern al său, nu face nici o observație solilor, ceea ce fără îndoială n'ar fi lipsit în cazul cînd ei ar fi fost surprinși cu oare care uneltiri, ci le cere de a doua oară scuze pentru nedreptatea și ocara ce li se făcuse[27]. Este invederat că un limbagiu atît de sumeț din partea comisarilor și atît de blînd din partea ocîrmuirei lui Mihaiu, arată că nu ei fusese cei greșiți, ci aceasta din urmă. Apoi chiar Mihaiu Vodă cînd aude despre arestarea comisarilor le trimite din Iași, în 24 Iunie, o scrisoare de scuze în care le spune că acest act de ocară a fost făcut fără ordinul și fără știrea lui, făgăduindu-le că îndată ce se va întoarce va pedepsi cu asprime o asemene purtare[28]. Mihaiu mai face apoi și o mustrare directă banului Mihalcea[29].

Din toate aceste reesă invederat că logofătul Theodosie, om simplu și nu prea purtat în trebile ocîrmuirei, văzînd pîrile aduse contra comisarilor că ar vroi să fugă, ceea ce putea să creadă întru cît ei

26. *David Ungnad* către *banul Mihalcea*, 26 Mai 16000, idem. p. 58: „questo logofetto un bufalo indiscreto, ignorante, rustico"... „da quel villano, rustico, capraro. impudente logofetto

27. *Mihalcea* către *comisari* 26 Mai 1600, idem. p. 61.

28. *Mihaiu Vodă* către comisari, 24 Iunie 1600, „ex Jassvasar", idem. p. 79

29. *Mihaiu Vodă* către banul *Mihalcea*, Iunie 1600, idem, p. 81.

tocmise o trăsură pînă la Satu-Mare, crezu că aceasta ar aduce Domnului său o mare nenorocire, pe care vru s'o împiedece punînd la opreală pe comisari.

Aceștia însă nu se mulțămiră cu ocara dată logofătului: «Arestarea noastră protivnică dreptului gintilor, spun ei în o scrisoare către banul Mihalcea, este de atribuit parte domnului Logofăt, parte magnificenței voastre; ba dînsa pricinuește chiar ilustrului Voevod o scădere din strălucirea numelui său dînd chiar motiv întregei Creștinătăți a se îndoi de statornicia și sinceritatea lui»[30]. Și într'adevăr din acest fatal moment, comisarii care pînă atunci sprijinise pe Mihaiu către Împăratul, sau cel puțin nu-i fusese dușmani, încep a lovi în el prin rapoartele lor, grăbind catastrofa ce se apropia cu pași uriași.

Dacă cercetăm corespondența comisarilor cu Împăratul înainte de această întîmplare, o găsim îndestul de bine dispusă în favoarea lui Mihaiu. Așa ei stăruesc mult ca să se trimită Voevodului ajutorul în bani, cel de atîtea ori zădarnic promis, descriind în colorile cele mai vii nevoia în care se afla Mihaiu de a-și plăti armata. Anume la sfîrșitul lui August 1599 împăratul datoria lui Mihaiu 75,000 de taleri. Petru Armanu fiind trimis de domn la împăratul după bani, cu ordin anumit de a nu se întoarce fără ei, împăratul ne dîndu-i nici acuma, solul lui Mihaiu Viteazul se temea să se arăte înaintea stăpînului său, spre a nu plăti prin moarte neimplinirea însărcinărei. Mihaiu amenințase pe comisari că le va trimete după gît pe Cazacii și Haiducii săi ca să sufere și ei cele ce le suferia el de la dînșii în fie care zi. Cu puține zile înainte de a eși Ungnad din Alba Iulia fusese martur la o scenă de tumult făcută de lefegii lui Mihaiu, care resculîndu-se năvăliră la palat, în

30. Comisarii către banul *Mihalcea*, 6 Iunie 1600, idem p. 68.

cît numai cu mare greu putură fi liniştiţi de dînsul[31]. Impăratul însă era atît de lipsit de bani în cît nu trimitea de cheltuială propriilor săi comisari, care i se jăluese într'un rînd că nu aveau ce să mînînce[32]. Comisarii raportau cu credinţă împăratului tînguirile lui Mihaiu, că ar avea o frumoasă şi aleasă armată şi ar ţinea-o acuma de cinci ani, că neprimind nici un ajutor de la Maiestatea Voastră au stat degeaba toată iarna şi acuma că se reîncepe vremea frumoasă stă tot astfeliu, stricînd numai ţara şi mîncînd toate, despre care se rîdică fără încetare plîngeri şi supărări de la poporul de la ţară; însă de la Maiestatea Ta nu vine nimic, nici ajutor, nici bani, nici mîngîiere, nici măcar un răspuns la numeroasele sale solii; că pe de altă parte Turcii, Polonii şi Moldovenii îl chiamă la ei, făgăduindu-i ţările ce le are în stăpînire, numai dacă ar vra să primească proteguirea lor; dar el nu ar vra să se îndepărteze de Maiestatea Voastră căreia i-a jurat odată credinţă«[33]. Dacă însă comisarii prin acest raport sprijineau cererile lui Mihaiu Viteazul, ei pe de altă parte tot pentru a nu se turbura armonia între stăpînul lor şi domnul romîn, se temeau de hotărîrea lui Mihaiu de a nu lăsa odată cu capul în afară de stăpînirea lui comitatele mărginaşe ale Ungariei şi îşi dădeau toate silinţele pentru a împiedeca pe Mihaiu de a-şi trimite armata spre ele, «ca să nu să apuce de păr Mihaiu şi cu Basta, lucru de care să păzască Dumnezeu, căci Maiestatea Voastră ar trebui să plătească faptele lor»[34]. Pe a-

31. *David Ungnad* către *Rudolf* II, 3 şi 4 Ianuarie 1600 IV. p 6.
32. Raportul aceluiaşi din 8 Ianuarie 1600. idem, p 12: „weill Eur Majestät gesante selbst an der täglichen Zehrung und Notturfft mangel leiden".
33. Raportul comisarilor din 31 Mart 1600, idem. p. 29.
34. Raportul comisarilor din 3 April 1600, idem, p. 36. Comp. Raportul lui D. *Ungnad* către *Rudolf* II, 9 Ianuarie 1600 idem, p. 14: „Gott verhiet das der Michel und Herr Basta, dam der Michel ohne das zum ublistan ewogen ist niht im ander ein dasaar fallen, dessen Eur Maj Handlungen endgelten mueszten". Cf. scrisoarea citată mai sus, note 17, p. 330.

32 bis Ungnad c. Rabun, 26 Ianuarie 1600 Ibid., XII, p. 651.

I Ungnad în special care nu-ce foarte mult pe ~~[illegible]~~ Ungurii din Transilvania ~~[illegible]~~, „căci într'o ei ar fi mult turcesc nu bastardat şi adulterat; nu au nici o credinţă şi nici o pietate, în fie care dea ei stând ascuns cu Sigismund Batori" se foricoase ca la o trimis Dumnezeu în pedeapsă pe Mihaiu în pedeapsă drept care se i pedepsească prin varge cei de fie: obrăznicia, tăltăriile, dufrănarile Românilor, Grecilor, Sarbilor, Cazacilor, Ungurilor, a Turcilor. Mihaiu îi atace în mesu viaţe lor, el vengă toate catolicii lor cu Romani, Saiti şi Bulgari" 32 bis

cest ton se urmează corespondența comisarilor cu împăratul asupra purtărilor lui Mihaiu Viteazul. De și nu aproabă mai multe din faptele lui și mai ales expediția contra Moldovei, ei caută totuși a mănținea pe Mihaiu pe cît în ascultare dar pe atîta și în favoarea împăratului, ~~și nicăire nu apare~~ în raporturile lor ~~că s'ar îndoi despre~~ sincerele scopuri ale voevodului romîn; ~~nici odată nu se reflectează în spusele lor temerile pe care împăratul le hrănea asupra gîndurilor lui Mihaiu~~. Ba ei chiar indirect îi apără poziția în Transilvania, repetînd fără comentar în rapoartele lor tînguirile lui Mihaiu: «că împărătul ar avea destule țări în stăpînire și pentru ce nu s'ar lăsa lui Transilvania, pe care au cuceri-t-o cu sabia și sîngele său?« [35].

De îndată însă ce comisarii fură loviți de guvernul voevodului prin arestarea lor, ei schimbă tonul rapoartelor lor. Atinși în onoarea, presupuși ei, oameni nobili și reprezentanții unui mare împărat, că ar fi putut fugi ca niște vîntură-țară, încep a căta cu alți ochi la politica lui Mihaiu Viteazul, în socoteala căruia trebuiau să pună la urma urmelor rușinea pățită. Pe cît până acuma văzuse purtarea domnului în părțile ei cele bune, pe atîta de aici înainte vor fi loviți mai ales de cele periculoase interesului german. Prin o lucrare psihologică ușoară de înțeles se schimbase dispoziția spiritului lor către Mihaiu Viteazul. De aceea și găsim că în cel întâi raport al lui Ungnad trimis împăratului după arestarea lui, el spune: «că despre Transilvania și Valachia vor întîlni tratările de pace mari greutăți, mai ales fiind că Maiestatea Voastră încă nu poate ști cum stă cu Mihaiu Voevod în privirea Transilvaniei, și dacă el se

35. Raportul comisarilor din 31 Mart 1600 idem p 30. Acel din 3 April 1600, idem, p. 34

va lăsa de *nedreapta lui pretenție* și va vroi să se supună Maiestății voastre. Nu se poate pune temeiu pe neutralitate, căci Transilvania trebue să fie sau apărată cu putere de Maiestatea voastră, sau trebue să cadă în tributul turcesc, *stînd de o cam dată în discreția și la bunul plac al lui Mihaiu Vodă în cotro el se va întoarce după gustul și intențiile sale.* Dacă Transilvania plătește Turcilor tribut, atunci va cădea nu numai în proteguirea ci și în totala lor supunere. și în cazul unui războiu între Maiestatea voastră și Turcia, veți vedea și pe Transilvania ca și mai înainte mergînd în contra Maiestății voastre cu poporul ei, și dînd toate ajutorurile de războiu dușmanului. *Acest punt însă trebue să rămînă în suspensie pînă vom eși la un capăt cu Mihaiu*»[36]. Ungnad punea în acest raport pentru întâia oară în prepus scopurile domnului muntean[,] ~~și dădea a înțelege că el s'ar putea la nevoie da în partea Turcilor~~, arătînd astfeliu mai lămurit împăratului unde stătea pericolul domniei lui Mihaiu în Transilvania.

Dispozițiile în contra lui Mihaiu sporiră și mai mult după întîlnirea comisarilor cu doctorul Pezzen în Satul-Mare, unde ei îi eșise împreună cu banul Mihalcea și doi Unguri, deputați ai dietei, întru întîmpinare. Ambasadorul extraordinar acăruia sosire era așteptată cu atîta nerăbdare de Mihaiu Viteazul, pentru a-i aduce banii trebuitori la plata oștirilor sale, venia spre a pune la cale cu totul altă daravere de cît acea de a umplea goala vistierie a domnului romîn, și de sigur că ar fi fost în interesul lui Mihaiu Viteazu de a întîrzia și nu de a grăbi sosirea lui Pezzen.

---

36. *David Ungnad* către *Rudolf* II, 19 Iunie 1600, idem, IV, p. 77* „Siebenbürgen welches zwar noch inn des Michael Vaivoda Discretion und willkür steht, wohin er sich ex possesso und ex professo wenden will"... und muss dieser Punkht dieser Zeit in suspenso, bis man mit dem Michel daraus khombt, beruhen".

Încă dinainte acest personaj lăsase a întrevedea dispozițiile sale față cu voevodul, în o scrisoare pe care i-o trimisese încă din Aprilie, în care începea prin a-i spune «că hotărîrile luate de el ar putea să-l ducă la peire, dacă nu se va lăsa de ele și nu se va supune cu totul împăratului». I mai cerea doctorul prin acea scrisoare ca să trimită pentru cît-va timp pe fiul său la Maiestatea sa, ceea ce supără pe Mihaiu în culme, văzînd că i se cereau acuma ostateci și cît de puțină încredere aveau Nemții în el. Această scrisoare mai fiind încă și rău interpretată lui Mihaiu, înțelegem cum chiar de pe atunci el trebuia să fie rău dispus contra ambasadorului extraordinar[37], care și el la rîndul său avea așa de puțină încredere în Mihaiu, că pune să se rețină ca ostateci pe banul Mihalcea și alți doi boieri ce ești întru întîmpinarea lui la Satu-Mare, pînă la întoarcerea lui din Ardeal. Iată cum se apropiau acuma solul împărătesc și domnul romîn. Și cu toate aceste Mihaiu strîns de gît de trebuința banilor, pe care credea că o va îndestula sosirea lui Pezzen, trece peste toate aceste considerații, și grăbește pe cît poate venirea ~~comisarului~~. Nevoile momentului neapărate și neînduplecate întunecau mintea de altfeliu trează a lui Mihaiu. Nici un pericol nu putea fi mai mare pentru moment de cît lipsa banilor, care-l punea în neputința de a păstra mai mult timp oastea lui de lefe-

37. Raportul comisarilor din 3 Aprilie 1600, idem, IV, p. 35: „des herrn dr. Peczczen brieff an Mihaltsch ist im gar depravirter vertulmatscht worden, unndt glauben wier nit dasz er Mihaltsch selbst es recht verstanden hab; denn es ist hoch und vernünftig gestält. Sonderlich hatt der herr Peczcz ihme die heilige warheit im eingang geschrieben, dasz des herrn Waida resolutionen im selbst zcu endtlichen seinem verderben gereichen werden, wo er nit darvon abstehet, unndt sich Euer Majestät gänzlich unterwirfft. Den Punct inn des herrn Peczczen schreiben dasz er sein Sohn auf ein Zeit an Euer Majestät hoff schicken soll, hatt er ubell unndt mit verschimpfung aufgenehmben, sehr unndt viell darüber gelacht".

gii, tocmai acuma cînd prin cucerirea Moldovei și alungarea lui Ieremia zădărise așa de rău pe Poloni și pe toți dușmanii săi. De aceea Mihaiu în dorința lui nespusă de a-și îndestula oștirea, credea—între dorința și speranța este o așa de strînsă legătură!—că Pezzen îi va aduce banii numai de cît. Despre cele ce i ar fi putut cere în schimb ambasadorul extraordinar, se gîndea Mihaiu numai în al doile rînd, sau era sigur că prin vorbe pompoase despre credința sa către împăratul și creștinătate va putea adormi temerile Nemților pentru apucăturile lui.

Pezzen ~~de și luase cu el banii juruiți de împăratul lui Mihaiu Viteazul, îi lasă în Satu-Mare, hotărît întîi de a pune la cale poziția lui în Transilvania~~ adecă de a cerca, dacă se poate, să-l facă să părăsască țara cu bună pace; iar la caz de opunere, să înjghebe între nobilii unguri uneltirile trebuitoare spre a arunca pe Mihaiu cu puterea din ea. Se vede că din ămbele alternative doctorul Pezzen se opri la această din urmă, de oare ce atît acei doi Unguri veniți cu comisarii și cu Mihalcea înaintea ambasadorului extraordinar, pe cît și informațiile culese de comisari în Transilvania, nu mai puțin și acele venite doctorului Pezzen concurgeau a stabili hotărîrea lui Mihaiu, de a nu ceda cu nici un preț Ardealul impăratului, și numai era în această privire absolut nici o speranță[38]. Dacă însă Pezzen era sigur pe refuzul lui Mihaiu de a trece Transilvania către Germania, singura țintă reală a soliei sale, ce vinea el să caute în Ardeal? Numai că să se înțeleagă cu Ungurii asupra răscoalei de pornit contra domnului

38. *Ungnad, Zeckel* și *Pezzen* c. *impăratul*, 5 Iulie 1600, idem, IV, p. 84: „Weil aber obgemelte Gezandte auf mein doctor Pezzen persönliche befindung mit dem Waida starkh gedrungen, und ein hofnung gemacht es mochte mit meiner gegenwärt doch *ausser der Cession die durchaus nicht ouverhoffen*, wesz fruchtbarlich in dem übrigen vernichtet, haben wir uns dahin resolvirt etc.".

romîn, pe care vroia să-l adoarmă prin prefacerea unui început de tratări asupra poziției sale viitoare în Transilvania, ca guvernator impărătesc. Se hotări deci între ambasador și domnul romîn ca acesta să trimită soli la Praga, spre a se întocmi în scris condițiile privitoare la ocîrmuirea Transilvaniei [39]; Dar cît despre bani, puntul tocmai care interesa pe Mihaiu în gradul cel mai mare — mai mult chiar decît recunoașterea lui de locotiitor impărătesc — rămînea ca impăratul să determine timpul cînd trebuia să-i fie numărați; cu alte cuvinte ambasada lui Pezzen către Mihaiu, care lăsa toate lucrurile să se reguleze în urmă, nu avea nici un scop; și într'adevăr că ținta venirei doctorului în Ardeal era cu totul alta, după cum vom dovedi-o în curînd.

Intre acestea banul Mihalcea, reținut ca ostatec de comisari pănă la întoarcerea lui Pezzen, se pune într'o furie ne mai pomenită cînd înțelese rolul ce i se impunea, și uitînd că trebuia și acuma să nu iee masca prieteniei de pe obrazul său, rostește într'un moment de indignare cuvintele cele foarte grele la adresa Nemților că «dacă impăratul nu va ceda dorințelor lui Mihaiu, va vedea unde va ajunge Casovia, Viena și Praga», dînd astfeliu a înțelege, el ministrul domnului, că stăpînul său se va arunca în partea Turcilor, și mai adăogînd încă cum că toți boierii vor reține pe Mihaiu de la cedarea Transilvaniei către impăratul.

39. *Ungnad* și *Zeckel* c. *Rudolf al IIle.* 6 Iulie 1600, idem, IV, p. 87. Această punere la cale fusese numai orală. Era să fie întocmită înscris de solii lui Mihaiu la curtea împăratului, pe care desfășurarea împrejurărilor nu i mai duse acolo. De acea nu se găsește în documentele timpului nici un act scris asupra acestei însemnate daraveri. Din raporturi care amintesc de ea, aflăm numai atîta cît a fost arătat în text. Așa în unul al lui *Thoracominus* din 13 August 1600, idem, p 104, se spune: „Tractationem quae cum ill-mo domino Pezzio per ill-m dominum Vaivodam conclusa erat fere in omnibus articulis mutatam esse". In o scrisoare a comisarilor către Mihaiu Vodă din

Că Mihaiu el însuș nu se aștepta la mare lucru din solia lui Pezzen, și că vroia numai să dobîndească banii, pe care credea prea cu mare înlesnire că doctorul îi va aduce, se vede și de pe aceea că el în acelaș timp urma înainte tratările sale cu Turcii, trimițînd chiar pe cînd aștepta vizita lui Pezzen, o solie la Constantinopole [41].

Corespondența ce urmează după eșirea lui Pezzen din Transilvania atît cu el cît și cu comisarii împărătești, ce nu se mai întorc în ea, ar părea la prima videre că întărește împăcarea săvîrșită, și că Mihaiu rămînea ca și mai înainte omul împăratului. Mihaiu cere mereu bani de la comisari cît și de la Basta chiar, pe care'l roagă în deosebite rînduri să plece asupra Polonilor, spre a-i împedica de a ataca Ardealul. In una din aceste scrisori găsim chiar din partea lui Mihaiu o revărsare prietinoasă către generalul german, spunîndu-i că nu mai are în contra lui nici o inimă ră și îi cere ca și dînsul să uite totul și să se jărtfească ambii spre binele comun [42], un simțimînt frumos din partea lui Mihaiu Viteazul, și care de sigur că era sincer, căci dacă Mihaiu avea vre-un cusur era acel al unei inimi tot deauna prea pe față [42].

---

19 August, idem. p 108, găsim: „ita in posteriori tractatione cum ill-ma dominiatione vestra conventum esse ut absoluta et per suam Maiestatem confirmata tractatione tandem de certa summa pecuniae ill-mae dominationi vestrae certo et definito tempore praestandae". In sfîrșit în o altă scrisoare a lor către Mihaiu din 30 August, idem, p. 118, se adaoge că: „conventionis statum hunc *potissimum* fuisse, ill-s dominus Pezzius affirmavit, *ut compositis, interventu legatorum* ill-mae dominationis vestrae in aula sacrae Caesareae Majestatis *potioribus de possidenda, administranda et gubernanda Transilvania articulis*, tandem etiam de pecuniae summa, praefixis distinctis terminis, certi aliquid utique statueretur".

41. *Girolamo Capello* c. *dogele*, 12 August 1600, idem, IV. 2, p. 26: „hi *giorni passati* gionse qui un uomo del Tartaro. che conduse suo una persona mandata di Micali suo padrone per trattazione di pace". Dacă socotim timpul trebuitor pentru mergerea solului la Constantinopole, vom vedea că trimiterea lui cade tocmai în timpul tratărilor cu Pezzen, în Iulie. – *Insemnată*

42. *Mihaiu* către *Basta*, 8 August 1600, idem, p. 98.

Cu cîtva mai înainte un Doc. din 27 Mai 1600 care de o trădare a unui sin'mi a lui Mustafa Cadiul din Segedin care spune că papa din Tomiswar ar fi fost trimis de Mihaiu pe boiarul. Ia.
Hurmuz, Doc. XII, p. 992

Comisarii și chiar Basta îi răspund într'una că ieu toate măsurile trebuitoare spre a împedeca atacul Polonilor; că îi vor trimite bani în curînd, numai cît să mai aibă puțină răbdare, în cît din această corespondență pare a reeși într'un chip învederat o reîntoarcere a vechilor bune relațiuni ale comisarilor cu Mihaiu Viteazul, o înlăturare din partea Germanilor a tuturor prepusurilor însuflate lor prin purtarea domnului și reîntrarea lui în bunele grații a le curței de Austria.

Toate aceste însă erau numai niște manopere menite a adormi pe eroul romîn, care și așa nu veghia cu îndestulă trezire asupra poziției periculoase în care se afla. Sub picioarele lui să adunase tot mai arzinde și mai încordate lavele unui vulcan ce amenințau să'l înghită în cumplita lor erupțiune. ~~Neîncrederea și teama Ungurilor de Mihaiu~~ era să izbucnească în o revoluție întinsă asupra întregei țări de care trebuia să se sfărîme toate planurile voevodului. Elementele cele mai deosebite, atît acele dușmane pe față lui Mihaiu cît și acele ce fățăriau supunere și prietenie, erau să se unească într'o singură opintire, care să smulgă Ardealul din mîna Valahului spre a'l da de o cam dată în acea a Neamțului. Ori cît uriau Ungurii pe Nemți, tot mai urîți le erau Romînii. Gîndul de a fi stăpîniți de un membru al poporului pe care se învățase a'l privi în timp de secoli ca menit numai cît spre o degrădătoare robie, li se părea ceva enorm, peste putință. «Cum se putea suferi rușinea că un Valac să stăpînească o provincie așa de nobilă, exclamă Malaspina în unul din rapoartele sale»[43].

De la o vreme, de și cam tîrziu, Mihaiu bănui că era încunjurat de trădători, căci într'un rînd el scrie

43. Raportul lui *Malaspina*, 14 Noemvrie 1599 idem III, p. 514: „quanto ignominiosa cosa sarebbe, se un Valacco dominasse una provincia cosi nobile come questa".

comisarilor «că ar fi vrut să le trimită pe lîngă boierii săi și doi Transilvaneni, dar nu o putea face căci *ar fi auzit din toate părțile* că îl vor trada, și nu se poate încrede în ei»[44]. Cînd trimite pe banul Mihalcea să întovărășască pe comisarii ce eșiau întru întîmpinarea lui Pezzen, le dă și doi Unguri cu ei, care însă trebuiau să stee necontenit pe lîngă Mihalcea, și nu aveau voie să vorbească cu comisarii[45]. Și într'adevăr Ungurii de și cei mai mulți trătați foarte bine de Mihaiu Viteazul, se sileau în toate modurile să'l compromită înainte de a se răscula fățiș contra lui. Astfeliu am vĕzut cum ei se prefăceau că ar dori ca Mihaiu nu numai să rămînă în Transilvania, dar încă să domnească afară în Ungaria, «atîta ar fi ei de sătui de ocîrmuirea germană, neputînd rămînea mai mult timp sub casa austriacă». Comisarii observă asupra acestei vești, că «de și așa lucru nu ar fi de necrezut din partea Transilvanenilor și a cîtorva din Ungaria de sus, totuși s'ar părea iscodită mai mult în dauna Voevodului, spre a'l înstrăina de Germani și a'l pune rău cu ei»[46]. De aceea Ungurii întețesc pe Mihaiu a cere numai de cît stăpînirea comitatelor mărginașe din Ungaria, făcînd să atîrne ascultarea lor de Mihaiu de această condiție. Ei știeau că împingînd pe Mihaiu la asemene cerere de la Germani, l'ar compromite în ochii lor[47]. De aice se ex-

---

44. Raportul *comisar lor* din 31 Mart 1600, idem, p. 31: „Er wölle neben sein zwen gesanten Boyarn auch zwen Sibenbirger schikhen, das sei darumben verbliben die weill er allerlei von irer verratterej gehört hab und kheinem recht trauen dörffen".

45. Raportul *comisarilor*, 1 Iulie 1600, idem, p. 83: „die zwen Sibenbürger dirffen von dem Michaltschi nit khumben und mit uns reden".

46. Raportul *comisarilor* din 29 Mart 1600, idem, p. 26: „Das ist nun von den Sibenbürgern und etlichen mit inen correspondirenden ober Ungarn nicht gar unglaublich, aber auch nicht mit rechten Treuen gegen den Waida, sondern allein von inen dahin angesehen das sy in von Euer Majestät separiren und abalienyrn möchten".

47. *Ungnad și Zekel* către *Rudolf al II-le*, 3 April 1600, idem p. 34.

plică stăruința cea lipsită de ori ce măsură a lui Mihaiu, pentru stăpînirea numitelor comitate. El credea că prin dobîndirea acelor părți va mulțămi năzuințele Ungurilor și își va crea un titlu la recunoștința lor. Nici în această privire Mihaiu Viteazul nu înțelesese că era jucat. Mihaiu deci de și nu pătrunsese în totul jocul Ungurilor, simțise că ei îl trădau.

Cum să să esplice însă atunci purtarea contrazicătoare a eroului ? Pe de o parte neîncredere în Unguri, de alta lăsarea armatei moldovene sub comanda lui Moise Sekeli, și acea a Transilvaniei sub Gaspar Sibrik[48]; pătrunderea în unele puncte prin uneltirile întinse de dușmanii săi, în altele orbire și cădere în lațurile lor ? Mihaiu începuse a pierde cumpătul în acest vălmășag de îmboldiri opuse. El simția prin instinct că Nemții și Ungurii vroiau să 'l surpe, și cu toate aceste în Nemți și Unguri trebuia să 'și caute sprijinul său ; căci Turcii erau buni doar numai de spărietoare. Știea el că după toate cele ce le făcuse, o împăcare cu ei nu putea fi de cît închipuită. Mihaiu s'ar fi putut mai la urmă răzăma pe armata lui, cu ajutorul căreia el deslegase cele mai grele încurcături a le vieței sale ; dar aice se lovea de altă greutate, lipsa banilor, pentru îndestularea căreia era nevoit să recurgă tot la Nemți. In o asemene stare încurcată a daraverilor lui să ne mirăm dacă șovăia, dacă purtarea lui nu mai era limpede și bine lămurită ? Lui Mihaiu îi lipsia un punt de sprijin pe care să se poată răzăma spre a rîdica lumea ce gravita în jurul lui. Acest punct l'ar fi putut afla într'un singur element, *poporul romîn din Ardeal* ; dar pe acesta el *nu putea* să'l cheme.

De mult plănuita revoluție contra lui Mihaiu Viteazul așteptase sosirea doctorului Pezzen la Alba

48. *Ungnad și Zekel* către *Stefan Csaki*, 23 August 1600. idem. p. 115.

Iulia, spre a se da pe față. Cei doi Unguri veniți întru întîmpinarea lui Pezzen împreună cu banul Mihalcea și comisarii, ajungînd la Satu-Mare, și ne mai putînd fi păziți de a vorbi cu reprezentanții împăratului, după cum fusese în timpul călătoriei, spun în ascuns acestora, că în toate părțile țara ar fi gata a se rescula contra lui Mihaiu; că dacă s'ar trimite numai o mică oștire spre Cluș, toată provincia s'ar ridica, așa că împăratul ar putea prea ușor să pună stăpînire pe ea [49].

Nu poate fi nici o îndoială că doctorul Pezzen, prin uneltirile puse de el în lucrare în Ardeal, provocase izbucnirea acestei mișcări, pentru a scăpa prin ea de domnul romîn.

Aceasta mai întăi ne-o dovedește faptul că comisarii, după eșirea lor la Satu-Mare întru întîmpinarea doctorului Pezzen, nu se mai intore îndărăpt. Rămînerea lor în Ungaria se înțălegea încă pentru timpul cît ținu ambasada lui Pezzen, dacă nu spre alt scop, cel puțin spre a ținea de urît pe banul Mihalcea, ce trebuia să rămînă ca ostatec în mînile Nemților, pănă la întoarcerea lui Pezzen. Dar după ce acesta se întorsese în Austria, înțălegîndu-se în aparență cu Mihaiu vodă, pentru ce urmează comisarii a rămînea afară de hotarele Transilvaniei? Nu putea să fie numai spre a-și răsbuna de arestarea suferită, caci ei erau reprezentanții împăratului, și nu puteau asculta numai de motive personale. Indepărtarea lor din Transilvania, trebuia deci să fi fost urmarea unui ordin mai înalt.

---

49. *Ungnad Zekel și Pezzen* către *Rudolf al IIle* din 5 Iulie 1600, idem, p. 85: „Wie die zween ungrischen Gesandten in gehaimben und aller orten unsz angezeigt würdet, wann nur Eur Khayserliche Majestät ein geringe anzal Volckhs gegen dieser granizen beisamen hetten, und auf ein solchen fall nach Clausemburg rucken liessen, wurde es im ganzen landt ein aufstandt und ein beifallen verursachen, und dadurch Eur Khayserlichen Majestät desz Landts sich volkömblich impatrocinirn mögen".

Intr'adevăr aflăm că această îndepărtare a comisarilor germani fusese propusă lui Mihaiu de Pezzen, sub pretextul de a înșăla pe dușmani, prin aparența unor stricări a relațiilor între Mihaiu și împăratul. Comisarii se prefac a fi mâhniți de această întocmire făcută de Mihaiu cu ambasadorul extraordinar, și scriu lui Mihaiu că ei nu sunt vinovați dacă nu mai pot veni în Transilvania, și-l roagă să nu răstălmăcească această a lor lipsă în sensul calomniilor ce li se pune în socoteală»[50].

Nemții puneau în lucrare inalta scoală a politicei de machiavelism și înșălătorie a acelui timp spre a circonveni pe Mihaiu. Domnul romîn, cu toată deșteptăciunea firească a minței lui, amețit cum era el de greutatea poziției sale, posedat apoi de gînduri mari și de temeri mari, nu pătrunse acest joc, care tocmai fiind prea subțire ar fi putut să-l pună în bănueli; căci ce înțeles aveau scuzele comisarilor, cînd dr. Pezzen alcătuise cu el rămînerea lor în afară de Ardeal?

Apoi nu trebuia să-l pună în mirare împrejurarea că Nemții pe care îi știuse totdeauna îngrijiți asupra scopurilor sale, ca nu cumva el să vree *a se împatrona* în Transilvania, pe cînd el încă nu arătase asemene gînd, acuma cînd îl desvălise pe față, spunînd cum am vĕzut comisarilor, că împăratul ar avea un imperiu întins și pentru ce nu î-ar

50. Scrisoarea *comisarilor* către *Mihaiu Vodă*, 25 Iulie 1600. idem, p. 88: „mussarium et consultum visum et ita inter ill-m dom-m V-ram et ill-m d-num Pezzium conclusum fuerit, ut nos ambo *ad deludendos hostes impediendosque nocivos conatus illorum hoc tempore in Transilvaniam non redeamus*.... Quin imo deliberavimus recte iterum in Transilvaniam reditum nostrum parare... nisi nos ab instituto nostro deliberatio et conclusio ill-mae dominis V-rae cum ill-o d-no Pezzio facta revocasset, *de quo solemniter, videlicet quod reditus noster in Transilvaniam per nos non steterit, protestamur... denuoque obnixe orant's ne hanc (invitis nobis) absentiam nostram malignorum calumnys, in synistram partem rapi,* neque honestam nostram famam falsis delationibus proscindi patietur".

lăsa lui Transilvania[51], nu trebuia zicem să-l lovească prea lesnea aderare a guvernului german la cererile lui? Dovada însă *scrisă* a uneltirilor germane ne-o dă următoarea misivă a lui Francisc Alardi, care raportează către comisarii împărăteşti modul cum se pornise mişcarea revoluţionară: «Imi aduc aminte, ilustri domni că pe cînd eram la Satu-Mare, unde se afla şi doctorul Pezzen, domniile voastre au tratat cu mine cu mare gravitate, îndemnîndu-ne a fi cu credinţă, întreaga provinţie către împăratul, şi a privi pe Maiestatea sa ca pe domnul nostru legiuit şi prea sînt. Şi noi răspunzînd că am fi dispuşi a o face cu cea mai mare tragere de inimă, dacă nu am fi îngroziţi prin nespusa cruzime a voevodului, care prin militarii săi împrăştieţi pretutindenea, nu numai că ne ameninţă viaţa noastră, dar nu ar fi cruţat nici pe acea a femeilor şi copiilor nostri. Atunci domniile voastre aţi răspuns că *întreaga provincie ar putea totdeauna să se opună şi să strice unui om.* Această îndemnare a domniilor voastre, întipărind-o adînc în sufletul meu, am crezut de cuviinţă a o împărtăşi mai multor căpitenii ale ţărei, şi de atunci nimic n'au fost scăpat din videre pentru a întări gîndul nostru de a ne pleca sub scutul Maiestăţei sale. Toată nobilimea şi toate cetăţile alergară în tabere, recunoscînd de domn al lor pe Maiestatea sa împăratul, ba chiar şi lefegii voevodului, Ungurii călări şi pedestri, trecură toţi la noi»[52]. Aşa dar comisarii îmbiau pe nobili la revoltă încă de pe cînd se aflau în Satu-Mare, şi doctorul Pezzen cînd se apropiese de Mihaiu şi trătase cu el despre recunoaşterea însuşirei lui de guvernator al Transilvaniei, purta în sinul său gîn-

51. Mai sus, p. 337.

52. Scrisoarea lui *Francisc Alardi* către *comisari*, 6 Septemvrie 1600, idem, p. 124: „tum ill-mae Dom-es V-strae *provinciam integram uni homini semper resistere et nocere posse*, responderunt".

dul trădării, pe care îl împărtăşise acum nobililor Ardealului.

Nu trecuse luna de cînd Pezzen părăsise Ardealul, şi răscoala izbucnea deodată în toate părţile. Cel întâi care dădu semnul începutului fu generalul însărcinat de Mihaiu Viteazul cu paza Moldovei, Moise Sekeli. Pentru a pune răscoala în mişcare, el părăseşte postul său fără voia lui Mihaiu, şi acesta amenţîndu-l cu pedeapsă[53], el fuge împreună cu alţi nobili anume: Stefan Ukutievici, Ioan Petki, Ioan Niacaro, Francisc şi Stefan Horvat, Ioan Nagi Levai şi Gabriel Török, şi trece pe la Hust în Polonia. Mihaiu Viteazul văzînd această pribegire, procede la început cu asprime şi taie alţi 5 nobili: pe Farkaş Corniş, Mihaiu Zemere, Gheorghe Niutodi, Francisc Farcaş şi Benedek Tombatfalvi, ceea ce grăbeşte începerea răscoalei.[54] In acelaş timp pe cînd Sekeli trecea în Polonia pe la Hust, Gaspar Sibric, al doile cap al armatei lui Mihaiu fugea către Arad. Comisarii se prefac a deplînge pe Mihaiu pentru nenorocirile ce l'ar lovi. Ei îi arată cum de mult încă îl sfătuise să nu hrănească aceşti şerpi la sinul său, să nu le încredinţeze importantele comande cu care erau însărcinaţi; dar că Mihaiu nu i-i ascultase[55]. Cît de perfidă era această nouă încercare a comisarilor de a adormi pe Mihaiu asupra împărtăşirei imperialilor la revoluţia pornită în contra lui, se vede din adresa acelorași comisari către dieta Transilvaniei *posterioară numai cu cîte-va zile* acelei în care ei deplîngeau pe domnul romîn, unde de asemene depling «administrarea cea violentă a Transilvaniei», adăogînd că

53. *Ungnad* către *Rudolf* II, 21 August 1600, idem, p. 114.
54. *Stefan Bathory* către *D Ungnad*, 21 August 1600. Idem, p. 113. Doi din ei fusese uciși de Secuii de rînd. Aceştia însă fiind partizanii lui Mihaiu, tot lui i se punea moartea lor în socoteală.
55. Comisarii către *Stefan Csaky*, 23 August 1600, idem, p. 115.

îndreptarea ei este mai ales treaba generalului Basta, dar că se pot răzăma și pe ajutorul lor totdeauna gata a le sta spre slujbă[56]. Este învederat că sau comisarii țineau cu Mihaiu în contra Ungurilor, pe care îi numeau șerpi hrăniți la sînul lui Mihaiu, sau cu Ungurii în contra violentei ocîrmuiri a voevodului. Amîndouă aceste protestări nu puteau fi adevărate în acelaș timp, și care din două era acea curată, credem că după cele expuse pănă aici, nu mai are nevoie de a fi arătată.

In tot acest răstimp, pe cînd răscoala se urzia în ascuns, Mihaiu ceruse necontenit bani de la comisari, primind la fie care dată răspunsul că împăratul n'ar fi determinat încă timpurile în care urma să i se facă plățile și că să mai aibă puțină răbare. Intr'un rînd însă Mihaiu trimițînd o cerere mai amenințătoare, comisarii scriu către împăratul, că de și ei trebue să umble tot amînînd pe Mihaiu Vodă cu ajutorul de bani și de oameni pănă la desăvîrșita hotărîre a împăratului și la intervenirea generalului Basta, totuși în cazul unui pericol extrem vor trimite ceva bani lui Mihaiu[57], aceasta tot spre a-l face să creadă că Nemții nu erau amestecați în mișcare.

Nemții hotărîse deci să ajute cu puterea Ungurilor și să trimită pe Basta în contra lui Mihaiu. Ei vroiau însă pănă la desăvărșirea pregătirilor acestuia să mai momească pe Mihaiu Viteazul cu speranța unui ajutor german contra revoluției ce-l încunjura. Lui Mihaiu cu cît sporea primejdia, cu atîta i se întunecau viderile

56. *Comisarii* către *dieta Transilvaniei*, 5 Septemvrie 1600, idem, p. 121.
57. *Ungnad* către *Rudolf* II, 21 August 1600, idem, p. 114; „Wir muessen so woll mit der Volkhs als gelts hülff vertröstung gewarsamb und procrastinando, bis auf Eur Majestät allergnädigste schlus-resolution, so woll als der herr Vicegeneral Velt obrist furgehen. Besorgend doch inn einer gählingen eiseristen noth, werden wir unerwarth Eur Majestät resolution, vor dem wir doch nur auf das allereiserist hietten wollen, mit etwas gelts im beysteheu muessen".

și el credea—căci vroia să creadă—că Germanii tot cu el țin, la care avea de dovadă, poate în contra însuși bănuielilor sale, scrisorile solilor. Trebue să fi fost cine-va în o mare cumpănă, în care poate să piardă tot ce a agonisit prin cea mai strașnică încordare, pentru a ști cu cită putere se anină mintea de cele mai mici cîrlige a le speranței, cum ea fuge de tot ce poate să o sfărîme și se ține numai de acele împrejurări, ori cît ar fi ele de iluzorii, care pot să o întărească. In așa poziție se afla Mihaiu Viteazul, și de aceea nu trebue să-i bănuim că a putut fi așa de groznic înșălat. Nu neghibăciei ci nenorocirilor lui este de atribuit asemene aiurare.

Că Mihaiu nu mai știa ce face, se vede de pe hotărîrea luată de el în aceste critice momente de a trimite pe Stefan Csaki, spre a ocupa cu putere comitatele mărginașe a le Ungariei, sperînd prin aceasta a împăca pe Unguri, cînd el știa bine că o asemene măsură trebuia să supere pe curtea imperială, de la care tocmai spera ajutor contra revoluției Ungurilor[58].

Stefan Csaki, ultimul general ungur ce mai rămăsese pe lîngă Mihaiu, îl părăsește și dînsul, și lucru mai grav încă, fiind în legătură cu Secuii, provoacă și pe acest popor ce pănă atunci ținuse cu Mihaiu, a se deslipi cel puțin în parte de el. In 5 Septemvrie Csaki atițâ pe Secui la răscoală, făgăduindu-le mănținerea libertăților lor, pentru a scăpa «de mizeria și nelegiuirile ce au căzut pe capul nostru». Este de observat că în toată această proclamație,

58. *Comisarii* către *Mihaiu Vodă*, 30 August 1600, idem, p. 119: „Quod vero ill-ma d-tio V-tra dominum Stefanum Csaky certis cum cohortibus versus Zilagy et exteriores partes expediverit, hoc unicum est, ut veremur, quod suam caesaream Majestatem tanquam res, pendente adhuc compositione, sane intempestiva, maxime offendere, Pragae salutarem tractationem per multum impedire, protrahere, sinistras suspitiones movere".

nici odată nu este amintit numele lui Mihaiu Vodă, de și era îndreptată numai în contra lui [59]. Tot atunci părăsește pe Mihaiu și o trupă de 700 de Cazaci, pe care dînsul nu-i plătise de mult, și pe cînd astfeliu toate se năruiau în jurul său, el aude despre Poloni că vin asupra Moldovei și Transilvaniei cu Sigismund Batori și Ieremia Movilă.

Toate primejdiile năvăleau de odată asupra lui Mihaiu Vodă și din lăuntru și din afară. Natură croită pe împrotivire, el trebuia să lupte, și luptă pentru a păstra poziția cîștigată, chiar în contra Germanilor, proteguitorilor săi. Inainte însă de a expune întîmplările acestei epoce hotăritoare din viața eroului romîn, să căutăm a ne da samă mai lămurit despre pricinele care împinsese la revoltă pe poporațiile Ardealului.

Deosebitele elemente care alcătuiau aceste poporații se desbinară de Mihaiu din motive deosebite. Sașii care ținuse cu el cît timp fusese privit de Germani ca omul lor, începuse a-l părăsi, potrivit cu emanciparea lui de sub epitropia germană, și acuma văzîndu'l dușmănit în ascuns de Nemți, își întorsese gîndul lor de la el. Nobilii cum am văzut urau pe Mihaiu ca unul ce era *Valac*. «Deprinși a uri și a despreți nația romînă în iobagii lor țărani, le venia cu ciudă a-și pleca sumețele și trufașele lor capete sub o stăpînire românească» [60]. Se mai temeau apoi că odată ce Mihaiu ar împlînta în chip trainic domnia lui în Ardeal, să nu-și aducă aminte că era Romîn, și să ocrotească pe Romînii acelei țări contra asuprirei Ungurilor. Nu e vorbă că Ungurii urau aproape tot atîta și dominarea germană ; dar ei vroiau să întrebuințeze cu ghibăcie puterea impăratu-

59. Proclamația lui *Stefan Csaky*, 5 Septemvrie 1600, idem, p 122.
60. *Bălcescu*, l. c. p. 451.

lui spre a zdrobi pe Mihaiu, și apoi să se scuture de Nemți, trecînd în partea lui Sigismund Batori, care doria să s'întoarcă din nou în tronul pe care-l lepădase acum de două ori. Revolta Ungurilor transilvăneni contra lui Mihaiu Viteazul este foarte înțăleasă : era protestarea corpului politic al țărei contra unei stăpîniri străine.

Ar fi fost un singur mijloc de a scăpa din toate aceste greutăți, din toate aceste primejdii. Liberarea poporului romîn și aruncarea lui în capul răscoalei nobiliare. Pe lîngă că precum am văzut și vom vedea-o, Mihaiu nu putea întrebuința această cumplită armă, apoi acuma chiar chemarea Romînilor ar fi fost mai grea ; căci pe lîngă desîncîntarea pe care avuse să o sufere țăranii Ardealului din purtarea lui Mihaiu către ei, se mai îndepărtaseră inimele lor de dînsul și din pricina jafului și a nelegiuirilor cărora ei mai cu samă fusese expuși din partea oștirilor sale mercenare, compuse din lefegii de cele mai deosebite naționalități. Raportul lui Malaspina spune că armata lui Mihaiu Viteazul se compunea din Albaneji, Sîrbi, Unguri, Cazaci și Valachi [60], încît cum observă un istoric ungur a le acelor timpuri, vedeai luptînd Unguri contra Ungurilor pentru cucerirea Transilvaniei. Pe lîngă acestea mai erau tot cu leafă Moldoveni și Secui. Se vede deci că numai o mică parte a oștirei sale era compusă din Munteni, și anume în afară de cîte-va roate de popor mai de rînd, boierimea călare, care trebuia să slujască în armată fără plată. Aceasta era în numer de 1400 de cavaleri [61], fiind bine înțăles și dînsa amestecată cu elemente străine. Lefegiii trebuind plătiți și măsurîndu-și curajul și ener-

60. Raportul lui *Malaspina*. 14 Noemvrie 1599 idem, III, p. 513
61. Idem, p. 511 : Onde io passai al esercito di Micale. e fui rincontrato primo da cento lance, poi da esso Michele con 1400 cavalli in circa'

gia la luptă tot deauna potrivit cu sumele ce li se numărau, Mihaiu Viteazul era în necontenită nevoie de bani, ceea ce este ușor de înțăles cînd aflăm că el trebuia să plătească în timpuri normale 98,000 de taleri pe lună oștirilor, care sumă se adăugea încă în timpul expedițiilor [62]. De aceea corespondența lui cu Germanii are drept temă fundamentală ajutorul bănesc, pe care însă și Nemții se găsiau în cea mai mare greutate a-l răspunde din pricina sărăciei vistieriei lor. De aceea îl videm pe Mihaiu îndreptîndu-se cu cereri de bani până și la regele Spaniei. Vom videa cum Mihaiu ne fiind ajutat cu bani din partea împăratului și trebuind cu ori ce preț să-și plătească oștirea, recurge la dări neauzit de grele asupra țăranilor din Muntenia, pe care ei neputîndu-le plăti, îi despoae de proprietățile lor, ceea ce se făcu sub domnia lui pe o scară ne mai pomenită. [62 bis] De o cam dată ceea ce ne interesază sunt urmările neplății regulate a lefilor asupra purtării oștenilor lui Mihaiu față cu poporația țărei cucerite. Această purtare era din cele mai crunte și mai brutale. Chiar în cazul cînd Mihaiu ar fi plătit regulat leafa oștirilor sale, încă niște oameni nedisciplinați, care știeau că viața lor este necontenit în cumpănă și deci doriau să se bucure de ea pe cît se putea mai mult, erau împinși de la sine a comite tot feliul de neorînduieli; dar apoi cînd lefile nu li se plăteau adese ori timpuri îndelungate? Cu ce să trăiască ei, căci pe atunci ocîrmuirea nu se interesa de nimic din cele trebuitoare unei oștiri; le plătea leafa și ei trebuiau să îngrijască de întreținerea lor. Pentru a putea subveni nevoilor lor, nu le rămînea altă cale decît prada și jaful, pe care-l și exercitau în aceeași măsură în țara dușmană ca și în acea prietină. Aceste prădăciuni

62. *Radibratti* către *Pezzen*, 22 Decemvrie 1599. idem, p. 399.

62 bis. Mihaiu cere trimiterea [illegible] din Transilvania bani și provizii cînd pe cal legate prin autorități. Așa și la Bistrița cînd a căzut Moldova cu provizii spunînd a oștirii lui nu mai [illegible]. Hurmuz., Doc., XII, p. 900

† Un act document m arată mi-
tării lui Mihaiu prădând
pănce din piețele și ce cum mai
găini de mâncare, chiar și proviz
zii în cas negustorii și locuito-
rii. Oșpeni încercând la
ele mai d prot m scăpări d
această urgie". 62 tea
Un altul i spune
că „hai duceți m către Turnu fără
a prăda" 62 b

† Din rapot al comisa
ai lui Mihaiu că „bătrânul
cavalerii la ei l-au dat

Din 5 Februarii 1600 spune despre 1000 d cavaleri
[în popor] mult prost înșeuați, căci s-ile
62 bis
[illegible] dete spre plată sau plătiră prost puține" †

† Această avatar prost p[illegible], căci compromiterea și pace cu turcii Gro-
mia lui Mihaiu Vodă [illegible], ce repetate ademeniri și manifeste
chiar d ciuny et. Mișcări ale lui Pezzen care urmăreau, [illegible]
Ungri și cu ambasad trimis în Transilvania, arată ci „locuri-
lorii mari arginți, bătăi au avemu grâu[illegible], sarcini și mizerii
mari mari nu am înt nici o scăpare fiind de turci și Mihai
mult lucrați a lăcuitorilor ai mai rău". 63 bis Aratările spăimântă
Arhiducele prin ostile Mihaiu ale mantenute d ciuny
Voevodul cam spune mai rău comisarii ci „el ar avea
un mare pacat d mare și nepregătiri Maiestate Sfântă, cumu
ce au pentru [illegible] ce nu mai ște
mult vezi [illegible] Mihaiu cinstit în Gamul nimică
până în acele [illegible] 63 ter Comisarii adevăr, și ei
arătară lui Mihaiu [illegible] să bagă [illegible] scaune Bainișoara
ar fi putut fi [illegible] mai o mare vrăjmășie, decât amu-
nu Voevodul ar fi [illegible] mănăstiri și pustiu[illegible] [illegible] ostire [illegible]
împărăția în fi [illegible] cavalerii și ai Despot poporul

62 bis Hurmuz, Doc. [illegible]
63 bis Ibid, [illegible] 30 apoi
63 ter. „dass er Bian
Oestr und vor
zeit, im Do
Dubl" Comm

63 a. Ibid. p. 838.
62 ter Din 15 aprilie 1600 Ibid, p. 838.
874. alte cu întâmplările și ale mănăstirii Ibid p. 851
mis soviet umbelgalten Königsvolkes so sah er
er wie nicht wo er barmis ohne Gott hei
hei sind es nicht, es sey schon eher ein
misp. 4-5 martie 1600. Hurm. XI p. 752

62 ter Ibid. VIII p. 249: „parcă
este adăpostită nu scapă
viteaz nici natură"

în chip samavolnic [illegible] d la mii vii. oșp
grâne și grâne, și bucate în gospodării o tare proas
întristează oștenii din care ei o plătească ai lui
pentru aceste [illegible]". 63 IV Deci mii Mihaiu arată
încă martiriul în pietre trag nu în bar în [illegible]
pl ași d grâne și ce și mai are ei arbeal d bar
u în dar. În 10 aprilie 1600 n spune ci ai 4000 d turci
p cari [illegible] mercuri stau Mișcoul lui Mihaiu în postem
și adunați în cetăți și popoul și ține în așezări d
plată în prietene dumulor orașul [illegible]". 63 bis
I arată și Mihaiu vodă a trimis în Moldova pe
pe Moldoveanu, Tolocina și Tătărâia în ardeal
și voia ei să prădeze în colo și bucate punând
ci „pace Sigismund Batori ar fi încheiat în tară
poporul și în ași fi făcut la Sigismund, și în
și pornit pe voevodul român". 63 ter

63 IV Ibidem, p. 754, act dat în Bucuresci 1600 Ibid, p. 797 chrys.
alți soți Mihaiu: în permisso de pacem a voluntà loro ciò
che le piacerà e possa" [illegible] Turco e Sangallo con che
un [illegible]
63 V Ibid. XII p. 830
63 VI 21 aprilie 1600 Ibid XII p. 860 ff. De Sigismundus în
der Land einfallen Hauf, so dürfte [illegible] das siebenbürgische Landvolk
Sigismundo alla sua mi non [illegible]" alte arată
Ibidem p. 855

făcute cu oare care teamă și măsură cînd lefile erau plătite, trebuiau să devină cu totul desordonate cînd plata lipsia. Soldații atunci aveau *dreptul de a prăda*.

Corespondența timpului revine în nenumărate rînduri asupra neorînduelelor și scandalelor comise de trupele lui Mihaiu, mai ales din pricina neplătirei lefilor. Așa într'un raport al comisarilor din 31 Martie 1600 aceștia reproduc tînguirile lui Mihaiu contra împăratului că «ar fi așteptat 6 ani ajutor în Valachia, care nu i-a venit, precum nici banii niciodată la timpul făgăduit; că el s'au ținut cu toate aceste cît a putut «*stricînd și pustiind țara cu armata sa*» [63]. În afară de devastarea țării, soldații lui Mihaiu comiteau adevărate răscoale contra domnului, pentru a obține plata lefilor. Într'un rînd se pornesc contra lui, pătrund în palat, și după ce fac cele mai mari scandaluri, Mihaiu izbutește abia cu mare greu a-i liniști [64]. De aceea se pune Mihaiu într'o furie așa de cumplită, cînd după o lungă așteptare, împlinindu-se terminul banilor făgăduiți aceștia totuși nu sosiau. «Maiestatea Voastră, scriu într'un rînd comisarii, nu poate crede cîtă teamă și frică încercăm noi în această îndoială ucigătoare, și mai ales Petru Armanul, care este atît de supărat în cît mai că este adus la desnădăjduire, așteptîndu-se de la domnul său la cea de pe urmă disgrație și chiar la o strașnică moarte pentru întîrzierea și lipsa prezentului și a banilor» [65].

Este învederat că niște trupe atît de nedesciplinate nu puteau cruța Transilvania mai mult de cît Valachia, și că purtarea lor brutală, cruzimele și jafurile lor trebuiau să nemulțămească pe toată lumea

---

63. Idem, IV, p. 31, Mihaiu repetează această tînguire într'un raport al comisarilor din 5 April idem, p. 38.

64. *David Ungnad* către *Rudolf al IIle*, 3 și 4 Ianuarie 1600. idem, p. 6.

65. Raportul comisarilor din 3 Ianuarie 1600. idem, p. 5.

și *mai ales pe poporul de jos*, expus cu deosebire neorînduelilor lor. Un raport al lui Thoracominus din 13 August 1600, spune asupra acestor împrejurări, că locuitorii au fost atît de înfuriați prin tirania militarilor în cît este de temut ca să nu se nască de aice un războiu intern. Atițată și turburată în gradul cel de pe urmă a fost mulțimea mai ales prin dărămarea frumosului și marelui oraș Hunyad, întîmplată zilele aceste cu foc și cu sabie. Locuitorii ne mai putînd suferi siluirile de tot felul cărora erau expuse fetele și nevestele lor, se resculară și uciseră vr'o 50 de pedestri. Cetățenii apucînd înainte cu jăluirea pentru crimele suferite, fusese iertați de voevod, cînd de odată la 6 a le curentei luni August, ei fură încunjurați de 2000 de militari Cazaci și Valachi, și 50 de cetățeni fură dați morței, așa că nici copiii chiar nu fură iertați; punînd apoi foc orașului, din 300 de case nici una nu rămase în picioare»[66]. Asemenea execuție fără judecată a unui oraș întreg, nu putea să întărească simpatiile pentru Mihaiu Viteazul. De și fără îndoială că nu el o ordonase, ba nici chiar o încuviințase, fu nevoit cu toate aceste să privască la ea fără a putea pedepsi, de oare ce de altfeliu, dacă Mihaiu ar fi vrut să pună la orînduială pe trupele sale, el ar fi fost de îndată părăsit de ele. Și tocmai atunci nu era momentul ca Mihaiu să provoace o asemene slăbire a puterilor lui. Singurul său sprijin real în Transilvania îi era oștirea. El trebuia deci, cu ori ce preț să-i ierte toate abaterile și chiar crimele, căci nu avea bani cu ce să o plătească.

Fiind că Mihaiu Viteazul căuta în toate modurile să nu nemulțămească pe nobilii Ardealului, de acea el înfrîna pe cît putea prădăciunele miliților sale în-

66. *Thoracominus* c. *Comisari*, 13 August 1600, idem, p. 104.

dreptate asupra nobililor, lăsîndu-le deplină voie a le comite asupra poporului de jos[67], pentru care raporturile comisarilor ne aduc destule plîngeri a le țăranilor. Miliţiile nedisciplinate a le lui Mihaiu făceau deci un îndoit rău domnului: întăi îi înstrăina și deslipea de el poporația romînă a țărei, singura ce ar fi putut să-i dee un adevărat sprijin, și făcea pe nobili să se folosească de despoierea la care era expus poporul, — și care împedeca sau concura jafurile lor — spre a rîdica țipetele lor în contra lui Mihaiu, a arăta domnia lui în Transilvania ca o calamitate publică, și a acoperi interesul lor de clasă contra domnului romîn cu masca celui obștesc. De altfeliu însuș organizarea de atunci a armatelor, bazată mai ales pe lefegii, aducea neapărat după sine asemene neorînduieli. Sunt cunoscute cumplitele prădăciuni comise de bandele lui Wallenstein în timpul războiului de 30 de ani, și chiar despre oștirile ardelene, am văzut mai sus cum ele prădă Bucureștii, sub pretext că tot trebuia să fie prădați de Turci, de și ele venise în o țară prietenă, în ajutorul lui Mihaiu. Apoi chiar oștirea lui Basta după lupta de la Mîrișlau sub pretext că ar prada averile Romînilor. Sîrbilor și a Grecilor din Alba Iulia, comit o prădăciune îngrozitoare în acest oraș[68].

---

67. O scrisoare din Viena către *solul venețian*. 3 Ianuarie 1600, spune: „non credo che esso si potesse sostentare in quella provincia. contro la voluntà dell'imperatore, *havendo tutto il popolo contro*, et a volersi buttar della banda del Turcho, egli sa bene le burle che sogliono fare i Turchi alli homeni che li hanno offesi come ha fatto lui, et necessariamente bisogna che egli dipenda da uno dei questi doi potentati, poiche con le forze di quelle due provintie, *quando ante havesse i popoli bene affetti verso di lui* non potria resistere". idem, III, 2. p. 340.

68. *Ungnad* către *Rudolf al II-le*. 21 Septemvrie 1600. idem IV, p. 137. Mai sus p. 205

Statele Transilvaniei știeau însă că era greu a lupta contra lui Mihaiu, numai cu puterile lor, căci oștirile lui, cu toată defecțiunea nobililor, Sașilor și a parte din Secui, erau încă împunătoare. Prin o adresă din 6 Septemvrie ele cer de la comisarii împărătești intervenirea armată a Germaniei în contra voevodului romîn. «Avem, se spune în acea adresă, Cazaci gata a apăra interesele noastre (cei 700 care se desbinase de Mihaiu); nu mai este nici un corp de armată ungurească călare sau pedestră, care să nu fi trecut la noi; o bună parte din Secuime de asemene e cu noi, astfeliu că pentru a aduce provincia în puterea Maiestății sale, nu ne trebue nimic alta de cît ajutoarele făgăduite nouă de domniile voastre. Trimitiți-le deci în cea mai mare grăbire și noi vom fi gata la toată ascultarea, ca unii ce nu dorim altă ceva de cît a scăpa de jugul prea crudului tiran. Dacă însă, ceea ce Dumnezeu ferească, cererea noastră ar fi răspinsă, protestăm înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor că nu vom fi noi vinovați dacă provincia nu va cădea în mînile Maiestății sale». Această de pe urmă frasă conținea o amenințare, acăreia gînd îl dă pe pe față istoricul ungur Bethlen, anume că «s'ar vedea nevoiți sau a chema pe Sigismund Batori ce este la hotar cu oaste puternică, sau

a cere ajutorul sultanului turcesc» [1]. Tot această rugăminte, că Basta să înainteze cu trupele sale în contra lui Mihaiu spre a'l scoate din Transilvania, o face și trimisul nobililor către comisarii împărătești [2]. Spre întărirea supunerei lor către împăratul staturile Ardealului, îi jură în formă solemnă credință în ziua de 7 Septemvrie 1600 [3].

Basta și intră îndată cu armata în Transilvania apucînd spre Turda, unde curînd după aceea îl urmează și comisarii impărătești, ce stătuse până atunci în Satu-Mare. Mihaiu Viteazul pentru a găsi ceva bani de care avea o nevoie neînlăturabilă, trimisese niște boi în Ungaria spre vînzare. Acești boi sunt sechestrați de Nemți în ziua de 8 Septemvrie [4]. Atunci abia Mihaiu deschise ochii și văzu că și Nemții trebuiau să fie în joc, Nemții ceilalți, după părerea lui — nu și impăratul! Basta ajungînd la Turda își unește puterile sale cu acele a le nobilimei și scrie arhiducelui Mateiu în 14 Septemvrie, că «mîni sau cel mult poimîni vom pleca cu oștirea în contra Valacului, care stă din colo de Alba Iulia cu puțini oameni. Indată ce-l vom goni din țară vom ataca Temișoara spre a detrage pe Turci de la asediul Canișei. Este sigur că numitul valac au trimis după ajutor la pașa din Temișoara» [5].

Aceasta va fi de acum înainte imputarea de căpitenie ce se va face lui Mihaiu Viteazul, anume că vroia să se supună Turcilor și deci să le dee țara cucerită de la Andreiu Batori, rîpind'o împăratului. Intr'adevăr că Mihaiu era pus prin însuș politica lui

1. *Staturile Transilvaniei* c. *Comisari*, 6 Septemvrie 1600, idem. IV, p. 123 Comp. *Bălcescu*, p. 471.
2. *Francini Alardi* c. *Comisari*, 6 Septemvrie 1600, Doc col. *Hurm.*, IV, p. 124.
3. Idem, p. 125.
4. *Comisarii* către *oficiul cameral*, 8 Septemvrie 1600, idem, p. 127.
5. *Basta* către Arhid. *Mateiu*, 14 Septemvrie 1600, idem, p. 132.

ce nu ținea samă de ordinile împărătești, în nevoia de a-și căuta la vreme de pericol un ajutor în taberile turcești. Așa l'am văzut tratînd cu Turcii îndată după cucerirea Transilvaniei, în acelaș timp pe cînd făcea împăratului cele mai călduroase protestări de supunere și de sinceritate; de asemene l'am văzut trimițînd iarăși soli la Turci în timpul chiar cînd trata cu dr. Pezzen [6].

De și tratările lui Mihaiu cu Turcii nu izbutise la nimic, totuș el știind că în impărăția mahomedană și cei mai mici pot mult, căutase cel puțin pentru a-și căștiga libertatea de acțiune în Transilvania și mai apoi în Moldova, să se pună bine cu pașii mărginași, spre a nu fi stinghirit în întreprinderile sale. Astfeliu el trimite pașilor din Temișoara și de pe la Dunărea în mai multe rînduri prezenturi și eliberează mai mulți Turci pe care îi avea prinși din expedițiile anterioare, ceea ce nu lipsește a-i fi pus în sarcină de rău voitorii săi [7].

Pașii răspund arătărilor sale de prietesug, trimițîndu-i un steag, pe care Mihaiu îl primește, spunînd Nemților că aceasta ar face-o numai spre a înșăla pe Turci [8]. Mai rău însă decît aceste relațiuni prietinoase cu dușmanii impăratului, dăunară creditului lui Mihaiu față cu Nemții laudele sale necontenit repetate despre ofertele cele ademenitoare ce i le făceau Turcii spre a-l atrage în partea lor. Adese ori cînd nu primia ajutoarele la care impăratul se îndatorise, el spunea comisarilor că ambasadorii turci i-ar fi oferit cea mai strălucită poziție, stăpînirea pe Valahia, Transilvania și Moldova și pe deasupra și bani cîți i-ar fi de nevoie, dacă numai ar deveni

6. Mai sus p. 295 și 342
7. *Mihaiu Vodă* către Arhid. *Mateiu* Ianuarie 1600. Doc. col. *Hurm.*, IV. p. 17
8. *Comisarii* către *Rudolf al IIle* 3 April 1600, idem. p. 74.

credincios și supus lor [9]. De și Mihaiu asigura tot deauna pe comisari, că dînsul răspinge asemene propuneri care ar fi spre dauna creștinătății, și cu toate că însuși comisarii nu le prea dădeau credință, totuși nu e mai puțin adevărat că aceste laude necontenite, întovărășite de relațiuni bine voitoare între Turci și Mihaiu, puteau de la o vreme să aducă în bănuială sinceritatea lui către împăratul, și mai ales puteau să slujască drept o armă cumplită în mîna dușmanilor, spre a'l compromite față cu Germanii. Teama ca Mihaiu, după ce se va întări, să nu se plece în contra Nemților și să se dee iarăși sub Turci, cînd atunci împărăția germană ar fi fost pierdută, împinse pe imperiali a da mîna cu Ungurii în contra domnului romîn. Pe această temă se și țesă de acuma înainte motivele pornirei Nemților contra lui Mihaiu. Ungnad căutînd să întărească pe împăratul în contra domnului, după întrarea lui Basta în Transilvania, și raportează că Mihaiu cere mai mult de cît sigur ajutorul Turcilor, mai ales al pașei din Temișoara, care este fratele său de cruce.

Mihaiu se hotări întăi să înăduș revoluția cu puterea, ucise pe nobilii pe care îi putu prinde dintre trădători, pe mai mulți îndoielnici îi deținu în închisoare, arse două orașe săsești, Gross in Klein Schenk, măcelări poporația din Tuiș, o milă departe de Alba Iulia, împreună cu femei și copii și altele mai multe.

Acuma ar fi fost momentul sau nici odată ca Mihaiu să alerge la Romînii Ardealului. Dacă ar fi încercat'o, e probabil că cu toate nemulțămirile provocate de Mihaiu în țărănime, ea l'ar fi urmat. Ca o năluca ar fi perit nobilimea Ardealului, și Mihaiu ar fi devenit într'adevăr stăpînul cucerirei sale, stăpîn prin sine însuș și nu din îngăduirea împăratului german. A-

9. *Comisarii* către *Rudolf al IIle*, 5 April 1600 idem p. 40

ceasta era cu atîta mai ușor în cît tot pe atunci Turcii repurtase mai multe izbînzi strălucite în contra Nemților, luase cetățile Babocsa, Siklos, Bolondvar și mai ales marea cetate Canișa, a căreia împresurare Nemții vroiau s'o înlăture tocmai printr'un atac asupra cetății Temișoarei, după ce ar fi răspins pe Mihaiu din Transilvania[10]. Stăpîn pe situația internă a țărei cucerite de el, avînd un sprijin puternic într'un element ce s'ar fi devotat lui pănă în măruntae, Mihaiu nu ar mai fi avut nevoie a șovăi necontenit între vasalitatea turcească și acea germană spre a-și găsi cumpăna politică, nu ar mai fi avut nevoie să 'și facă la Turci o vază cu biruințele sale asupra Ungurilor, și să arăte acestora și Nemților ca spărietoare prietenia turcească, ci răzămat pe bază largă și puternică a unui popor de acelaș neam, ar fi ocupat o poziție precumpenitoare între ămbele împărății, și ar fi putut întemeia într'adevăr o trainică stăpînire.

Dacă nu ar fi zădarnic de a avea părere de rău, pentru lucruri ce nu au fost și deci nici ar fi putut să fie, fără îndoială că acest moment din viața eroului romîn, ar trebui să ne inspire cea mai adîncă durere.

Chiar dacă Mihaiu ar fi căzut și în urma revoluției țărănești, cel puțin și-ar fi croit în sinul focului atot cuprinzător un mormînt vrednic de glorioasa lui carieră, și nu ar fi perit ucis mișălește în cîmpia de la Turda!

Așa însă a fost să fie! iată rostirea neîmpăcată a istoriei.

Mihaiu care cercase să dămolească răscoala prin cruzimi, în loc de a urma înainte pe calea violenței, după ce vede că mișcarea luase proporții însemnate, recurge iarăși la blîndețe spre a împăca pe nobilii

10. *Zinkeisen*. III. p. 609. Mai sus, p. 359.

răsculați. Iarăși o greșală, căci blîndețea acuma însemna slăbăciune, și era să încurajeze mai mult încă desfacerea de el. Trimite după Moise Sekeli pe mai mulți boieri, care să-i făgăduiască grația și ertarea, și o mulțime de favoruri, numai să se întoarcă îndărăpt [11]. După ce nobilii se constitue în tabere, Mihaiu trimite mai multe solii la ei, însărcinați între altele a le spune că cu cea mai mare părere de rău au aflat că nobilimea s'a turburat de oare care larmă răsvrătitoare, care dă domnului gînduri mincinoase și nelegiuite; el ie de martur pe Dumnezeu și pe sfinți că n'are nimic mai scump ca sîngele nobililor; nimic nu are mai la inimă fără numai de a *păstra legile lor cele vechi* și a le patriei și a răsplăti fie-căruia după meritele sale» [12].

Așa dar și acuma Mihaiu făgăduia nobililor păstrarea constituției neomenoase a Transilvaniei, care jărtfea imensa majoritate, adecă poporul romîn, unei minorități privilegiate. Nici prin gînd nu-i trecea măcar că cel puțin acuma sosise momentul în care, sfărmînd o nedreptate seculară, să'și întăriască pe trainica temelie a aceleiași națiuni creațiunea datorită îndrăznelei și geniului său.

Solia lui Mihaiu neizbutind la nimic, el trimite o a doua cerere de impăcare către nobili prin doi iezuiți predicatori, care să le spună: «că dacă el sau soldații lui au făcut vre o greșală, s'o arăte pe față și fără sfială; să-i încredințeze că prin căința lor și milostivirea sa, această răscoală se va putea ispăși printr'o vecinică uitare». Cînd acești deputați sosiră la tabăra nobililor, ei nu fură nici primiți nici ascultați [13].

---

11. *Georgiu Georgfulusy* către *comisari*, 20 August 1600 Doc. col. *Hurm.*, p. 121.
12. *Bălcescu* p 474.
13. *Bălcescu*, p 487.

In timp ce Mihaiu făcea aceste încercări zădarnice de a recîștiga inimele nobililor, care nici odată nu bătuse pentru el, Basta înainta către tabăra lor și în 13 a lunei Septemvrie ajunse la Cluș. Cu cît se lăția vestea sosirei generalului german, cu atîta desfacerea țărei de Mihaiu Viteazul lua proporții mai mari; armata lui se micșura prin trădări necontenite care sporeau numărul armatelor dușmane.

Basta odihni o zi oștile sale la Cluș și plecă după aceea într'un singur marș pănă la tabăra nobililor, departe de oraș ca de vr'o două mile. Indată ce el ajunse în mijlocul răsculaților, izbucni din piepturile tuturor un lung strigăt de bucurie. Căpiteniile ungurești îi dădură îndată comanda supremă asupra tuturor puterilor lor, ce se urcau la 20,000 de oameni, cu armata lui Basta împreună la vr'o 30—35,000.

Mihaiu aflînd că Basta a venit în lagărul nobililor, mai încearcă încă o ultimă solie, însărcinată a spune generalului că nu ar avea dreptul să-l atace, nefiind autorizat de impăratul a o face[14]. Se vede că Mihaiu mai păstrase încă o ultimă speranță, anume că *impăratul* nu ar fi amestecat în mișcarea îndreptată în contra lui. Și această încercare fu răspinsă însă ca și celelalte. Mihaiu se hotări la luptă. Se zice că în ajunul zilei în care era să iasă din Alba Iulia, ar fi visat că o groaznică furtună rîdicată de pe la Turda s'ar fi spart înfricoșat de asupra Albei, și că dînsul însuș fusese izbit de un trăsnet. Mihaiu spăriat sări din pat și chiemă de îndată pe cîți-va din căpitanii săi, între care mai rămăsese și cîți-va Unguri credincioși, Pancrație Senyey și Stefan Bodoni, spunîndu-le visul, din care dînsul trase prevestirea nenoro-

14 Idem p. 489.

circi ce era să-l lovească [15]. De a fost vre odată un vis profetic fără îndoială că fu acela.

«A doua zi Mihaiu, rîdicînd tabăra de la Alba Iulia, dete poroncă armatei sale să se așăze de la vale de orașul Aiud, în cîmpia numită Tinod. Intr'aceiași vreme Basta după ce dete iarăși o zi spre repaos ostilor sale, obosite de iuțimea cu care veniseră la Turda, în 16 Septemvrie împreună cu oastea nobililor, ridică tabăra de la Kerestes și merse de o așezâ într'o cîmpie udată de rîul Mureșului. De aice în dimineața viitoare, 17 Septemvrie, rînduindu-și armata de bătae, porni împreună cu toate încărcările spre Aiud cu gînd a tăbări în sus numita cîmpie Tinod: dar aflînd că Mihaiu l'a întrecut în ocuparea acelui loc, se opri lîngă satul *Mirișlău*» [16].

Armata lui Mihaiu Viteazul, care și ea cu toate defecțiunile numera aproape la vr-o 22,000 de oameni [17], fusese așazată de isecusitul ei conducător într'un loc de o putere extraordinară, ce era aproape peste putință de siluit. In frunte era apărată prin rîpa adîncă a unui pîrău; de a dreapta prin o pădure ocolită ea însăși de cursul Mureșului, de a stînga prin niște dealuri acăror potece erau întărite cu tunuri. Tot astfeliu era întărit și malul înalt al ripei, ce mărginea fruntea oștirei lui Mihaiu [18]. Domnul romîn aflînd că Basta s'ar îndrepta asupra satului Mirișlău, trimise înainte o avan-gardă de vr'o 2000 de oameni care fură însă bătuți de Basta și răspinși peste Mureș în tabăra lui Mihaiu. Cu toată această izbîndă începătoare, Basta nu vroi să încaere lupta în acea zi, din pricina poziției celei prea tari a armatei lui Mihaiu.

15. *Bălcescu*, p. 491.
16. Doc. col. *Kurm.*, IV, idem. p 491—492
17. Idem. p 505. Comp. *Ungnad* către *Rudolf al II-le* Septemvrie 1600, p. 146: „der Iesuiter . . will . . den Waida auch über 20,000 schäczen".
18. Vezi planul alăturat

Eroul întrâ în această luptă cu inima și gîndul împărțit între năcaz și datorie; nu se îndemnâ la ea cu tot sufletul lui, ca în luptele de mai înainte. Tocmai acuma cînd era să se hotărască soarta existenței sale, era chinuit de un gînd, care nouă ni se va părea neînțăles pentru o minte politică. Anume el nu era încă sigur dacă impăratul însuș autorizase pe Basta a intra cu oastea în Ardeal, sau dacă generalul lucrase numai după cererea Ungurilor. Era ultima gîndire de care se anina inima desesperată a eroului, gîndire care însă acuma în loc de a-i îmboldi, îi paraliza toate puterile. Se temea (!) că bătîndu-se cu Basta să nu se bată tocmai cu impăratul, și atunci în ce poziție se punea el cu acela în numele căruia jurase de atîtea ori! Numai dispoziția aceasta de spirit explică marea greșală comisă de Mihaiu în conducerea bătăliei care aduse perderea și desăvîrși căderea și ruina lui.

Anume Basta văzînd că Mihaiu nu poate fi scos cu puterea din minunata poziție ce și-o luase, se prefăcu a se retrage îndărăpt, și înșălâ pe Mihaiu a se lua după el, și a părăsi adăpostul său pentru cîmpia liberă, unde sorții izbînzii se plecau pe partea Germanilor.

Aceștia rîdicînd tabăra de la Mirișlău, se retraseră spre Deșiu. Mihaiu care se aștepta să fie lovit, vede a doua zi cîmpia goală înaintea lui. «Unde fuge cînele de Italian, zise el; nu știe el că în tot locul îl voi ajunge?». Și îndată, părăsînd așăzarea lui cea atît de sigură, se pune la goană după dușmani cu o mare furie și nu cu mai puțină neorînduealâ. Basta spre a înșăla și mai bine pe Mihaiu, și a'l face a crede în o grabnică răsbunare, dămolea fără încetare retragerea trupelor sale, pentru a face pe Mihaiu să se grăbească pe cît putea spre a'l ajunge. Inima «Italianului» săltâ de bucurie, cînd văzu că după călă-

rime es dîn lagăr și căruțele de artilerie românească. De odată însă, după ce trecuse Basta de Satul-Mirișlău, pe cîmpia ce se întinde spre Deșin el se opri pe loc. Mihaiu văzînd această mișcare, bănui abia atunci că fusese înșălat, și întrebă pe Andreiu Barcsai ce era lîngă el: «Ce gîndești că vor dușmanii? — «Vor să dee bătălie răspunse Ungurul». Atunci cuprins iarăși de nehotăritul său gînd spuse: «Să facem pace cu dînșii domnule Barcsai». — «E cam tîrziu acuma strălucite doamne — fu răspunsul lui — puneți platoșa, rînduește soldații de bătălie și să ne pregătim de luptă» [19].

După această mare greșală de a părăsi o poziție strategică atît de minunată, Mihaiu mai făcu o a doua ne așăzînd tunurile sale cu o pază îndestulătoare, în cît ele fură aproape toate luate de dușman de la începutul luptei, și îndreptate și ele în contra armatei sale. Fulgerată de odată din 80 de tunuri și neavînd cu ce răspunde unui foc așa de omoritor, oștirea lui Mihaiu începu a se clătina, întăi aripa stîngă, după ea cea dreaptă și în sfîrșit și centrul, care se puse pe fugă cu toate eroicile și desperatele silinți a le lui Mihaiu și a generalilor săi de a opri catastrofa [20].

Atît de neașteptată părea lui Mihaiu această perdere, care ruina printr'o singură lovitură întreaga clădire cu atîta trudă rădicată de el, în cît de și o vedea cu ochii, nu putea să o creadă. Cu toate că dușmanii se apropiau să-l împresoare, el nu se putea smulge din acel loc fatal și să caute în fugă scăparea unei vieți de acuma zdrobite. La sfîrșit însă trebui să

19. *Bălcescu*, p. 503.

20. O descriere a acestei bătălii făcută de un martur ocular însoțită de un plan al locului, (din care am extras pe al nostru) vezi în Incusso delle fattioni occorse nell'Ongaria vicino a Vacia nel MDCVII et la Battagia (sic) fatta in Transilvania contra il Vallaco nel 1600, descritte da *Achille Tarducci* in Venetia MDCI. (In Biblioteca Academiei Col. Sturza. No. 3032).

se hotărască. Inainte însă de a o face el porunci să-i aducă steagul țărei. Acest steag foarte vechiu și privit de Romîni ca sfînt era de damasc alb, avînd zugrăvit un cerb pe un cîmp verde, purtînd în cioc o cruce roșie îndoită. Mihaiu puse de'l scoase de pre lancea de care era atîrnat «și stindardul țărei el infășurînd, către sîn îl strînge înapoi cătînd», cum spune Bolintineanu în frumoasa lui baladă [21].

Zilele cele negre, zilele amărăciunei începusă pentru Mihaiu Viteazul cu perderea de la Mirișlău. Pănă acuma el luptase pentru a ajunge, pentru a triumfa; de acolea înainte silința lui va avea de țintă a'l reținea pe povîrnișul căderei, ce devenia pe fie care zi mai prăpăstios. Vulturul falnic ce-și încordase zborul peste înaltele culmi ale Carpaților, lovit de moarte, căzuse la pămînt: se va mai svîrcoli el încă cît-va timp înainte de a peri cu totul; luptele lui vor fi însă toate zădarnice opinteli contra unei nemiloase soarte, care amenința să-l coboare mai jos chiar de cît cum începuse, dacă moartea nu l'ar fi scăpat de suprema rușine, de a ajunge din mîndru domnitor, dinaintea căruia tremurase lumea răsăriteană, unealta ascultătoare a împăratului german. Cît amar a trebuit să năbușască în pieptul său această natură măreață, croită pe domnie, cînd se văzu trîntit din înălțimea pe care sta, cu piciorul pe creștetul Daciei, iarăși în umbra din care eșise? Mihaiu, natură nervoasă și iritabilă, plîngea ca un copil nenorocirea sa, și apoi trecea la o furie necumpătată; pentru a'și răsufla iarăși obositii nervi într'un nou șiroiu de la-

21. Mihaiu scăpînd stindardul de *Bolintineanu. Bălcescu*, p. 511. Un raport al lui *Ungnad* către *Rudolf II*, din 21 Septemvrie 1600, Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 138, spune: „and hat alsbald selbst bevolhen sein haubtfabnen von der stanzen herab zureissen welliches eine grosse kleinmuethichkeit (!!) gewest ist".

crimi[22]. Toate însă erau în zădar. Ce s'întîmplase nu putea fi schimbat. Mihaiu pierduse Ardealul și cu el împreună toată poziția dobîndită până atunci!

Mihaiu se retrage după luptă în Făgăraș, unde sosind și fiul său Pătrașcu cu ajutor din Muntenia, pe care în zădar îl așteptase înaintea luptei de la Mirișlău, armata lui se urcă iarăși la 16,000 de oameni[23]. ~~Basta se hotărăște a l urmări, spre a nu-i da timpul să se întărească mai mult.~~ Mihaiu totuș după bătălie, muncit de gîndul că luptase contra împăratului, scrie lui Basta o scrisoare în care caută să se curățe de învinuirile ce i se aduceau, și că nu el ar fi fost pricina celor întîmplate. Basta îi răspunde că după cele ce-și aduce aminte, purtarea lui n'au corespuns de loc dorințelor împăratului; căci după ce strălucirea ta ai cuprins Transilvania cu armele, sub auspiciile Maiestății sale, îmi amintesc că ai fost învitat mai întâi prin soli, apoi prin comisari, în sfîrșit prin prea strălucitul domn Pezzen ca să înapoești Transilvania împăratului, ceea ce strălucirea ta nici odată n'ai consimțit a face. Din protivă ai apăsat libertatatea statului și a nobilimei, ai ordonat a se duce la osîndă pe mai mulți bărbați fruntași ai țărei, ai violat legile și drepturile ei și ai turburat cumplit această provincie a Maiestății sale prin stoarceri, prădăciunile militarilor, omoruri și dări de foc». După această strașnică învinuire a purtării lui Mihaiu în Ardeal, Basta îi propune pentru a putea începe tratările de împacare cerute ~~de Mihaiu~~ prin scrisoarea către ~~domnul~~, ca să trimită pe soția, fiul, fiica și muma lui împreună cu toate averile sale în Sibiu

22. *Ungnad* către *Rudolf* II. 14 Septemvrie 1600 idem. p. 133: „und obfall nicht weis wo und wie er daran ist, *ein weill weine er, ein weill fulminire er*". Aceasta o spune comisarul despre năcazurile suferite de Mihaiu înainte de luptă; cu cît mai mult va fi fost astfeliu după ea!

23. *Ungnad* către *Rudolf* II, 22 Septemvrie 1600, idem, p. 139.

ca ostateci, dîndu-i cuvîntul său cel mai sfînt că nu li se va întîmpla nimic dușmănesc. ~~Condiția *sine qua non* a încheierei păcei ar fi însă ca Mihaiu să se lepede~~ cu totul de Transilvania și să-și ducă armatele acolo unde va fi ordonat de împăratul sau de Basta în numele lui[24]. Mihaiu cerea Făgărașul, Gherghiul și Vetsch precum și să se mențină libertatea Secuilor, vroind măcar astfeliu să mai păstreze o rămășiță de înriurire în Transilvania[25].

In timpul acestor trătări, ~~Basta înainta fără încetare asupra Făgărașului, spre a-l sili pe Mihaiu~~ sau la primirea condițiilor propuse, sau la o luptă neegală. Ungurii însă ce trădase pe Mihaiu, temîndu-se de o răsbunare a lui, în caz de împăcare între Mihaiu și Basta, căutau să pună mîna pe Mihaiu prin mijlocul favorit a acelui timp, trădarea. Stefan Csaki scrie lui Baba Novak, generalului celui mai de frunte al lui Mihaiu Viteazul, rugîndu-l să părăsească pe domnul său, impreună cu căpitanii săi, făgăduindu-le tuturor mulțămiri însemnate, și mai ales acelui ce va aduce pe Mihaiu Viteazul «fie de viu fie ori cum» (nu îndrăzniau să zică *mort*) în mînile Ardelenilor, îi juruiau un sat bun cu 500 de iobagi[26].

Ungurii vroiau anume să scăpe nu numai de Mihaiu, ci și de Nemți, și să aducă iar pe Sigismund Batori în Ardeal; vroiau să întrebuințeze pe uriciosii Nemți numai spre a scăpa de mai uriciosul Romîn. Mihaiu, cunoscînd aceste scopuri a le Transil-

24. *Basta* către *Mihaiu Vodă*, 26 Septemvrie 1600, idem, p. 140: „Legi literas Ill-ae dom-tis V-trae ex quibus quantopere se a culpa purgare nititur quod rebus istis quae gestae sunt nullam ansam praebuerit". Aceleași condiții sunt puse lui Mihaiu de staturile Ardealului în înțelegere cu Basta. *Staturile Transilvaniei* către *Mihaiu Vodă*, 25 Septemvrie 1600, idem, p. 141.

25. *Ungnad* către *Rudolf* II, 30 Septemvrie 1600, idem, p. 147: „So hielt er die Cronstadt und den driten Thaill inn 7 bürgen unter seiner Joch, deswegen die begern durchaus nicht zu willigen".

26. *Stefan Csaky* către *Baba Novac* și *căpitanii lui Mihaiu*, 1 Octomvrie 1600, idem, p 149.

vănenilor, perfizi și față cu Nemții, exprimă acestora prin soliile sale tocmai aceleași temeri de care erau cuprinși și ei. El le spune că Transilvănenii vor ținea greu *coloarea*, și că Germanii singuri vor putea cu anevoie întîmpina puterile unite a le Ardealului și Polonilor. El trăgăna însă necontenit îndeplinirea condiției principale a le tratărilor, de a'și trimite familia ca ostatec la Sibiu, știind că atunci va încăpea fără împrotivire în voia Nemților[27].

Mihaiu însă trebuia să fie silit de altă împrejurare a părăsi Transilvania. Anume Polonii aflînd de căderea lui la Mirișlău, intrase în Moldova restituind în scaun pe Ieremia Movilă, cu gîndul de a îndeplini de astă dată dorința lor de atîța ani, de a aduce toate țările romîne sub proteguirea lor, și anume restituind în scaunul Ardealului pe Sigismund Batori și înlocuind în Muntenia pe Mihaiu cu Simion Movilă, fratele lui Ieremia. In 2 Octomvrie armatele polone ajunsese la Trotuș[28], unde Sigismund Batori avea de gînd să treacă munții prin pasul Oituzului.

Mihaiu totuș își dă aerul a se supune cererilor împerialilor de a părăsi Transilvania, și nu nevoiei de a-și apăra propria lui țară, pentru a putea dobîndi astfeliu un ajutor cu care să apere măcar ceea ce-i mai rămăsese din întinsa lui domnie. Prin mai multe scrisori el înștiințază pe Basta și pe comisari că trece munții în Valachia, plîngîndu-se în una din ele că se stăruește atîta, spre a-l ajuta, asupra condiției ca să-și trimită familia lui ca ostatec, din carea s'ar vedea că reprezentanții împăratului prețuesc mai mult

27. *Ungnad* către *Rudolf* II, 6 Octomvrie 1600, idem, p. 153—154.
28. In 3 Octomvrie 1600. scrie Sava *Teőkeöly* către *Basta*: „Cancellarium polonicum una cum Sigismundo principe et Ieremia Moldaviae voivoda universoque exercitu ad oppidum *Tatros* confinia videlicet Transilvaniae *herr* pervenisse"; idem, p. 149.

o asemene garanție de cît jurămîntul făcut de el, și cer asemene lucru ca și cînd ar fi un prins și ar trebui să se răscumpere.». Mihaiu apoi prin această scrisoare reduce cererea lui de ajutor măcar la 1000 de Unguri, căci singur el cu armata lui nu ar fi în stare a se opune Turcilor, Tătarilor și Polonilor, cu atîta mai mult că legegii lui nefiind plătiți l'ar părăsi pe fie ce zi. «Aceasta am cîștigat-o, sfîrșește el, cu devotamentul meu. Nu trebuia grăbite lucrurile așa de tare. Să mi se fi arătat numai ordinul Maiestății sale, și m'aș fi supus fără a spune un cuvînt. Insă eu m'am întemeiat numai pe trătarea cu doctorul Pezzen, pe scrisoarea și vorbele lui, spunînd că le face din ordinul Maiestății sale și m'am îndreptat după ele»[29]. Și într'adevăr că în această privire, Mihaiu după cum stăteau lucrurile, avea pe deplin dreptate. Impăratul se înțelesese cu el prin ambasadorul său, spre a trimite delegați care să pună la cale modul cum avea să ocirmuiască, și în loc de a-l ajuta în contra răscoalei nobililor, vede pe Basta mergînd în sprijinul lor! Mihaiu ne putînd crede că trădarea să fi pornit de așa de sus, atribuise numai uneltirilor dușmanului său personal, generalul Basta, pornirea în contra lui a oștirilor împărătești. Mihaiu nu înțelese că împăratul însuș vroia să se desfacă de el; încunjurat de trădători el nu aflase de gîndul ascuns cu care Pezzen venise în Ardeal. In această privire pătrunderea domnului dăduse de greș; dar ori cine ar fi putut fi înșălat și mai ales Mihaiu Viteazul *care avea nevoie, pentru mîntuirea lui, să creadă în sinceritatea împăratului*. De aceea Mihaiu socotise că în cîmpia de la Merișlău el se lovise nu cu omul împăratului, ci numai cu unealta răscoalei Ardealului.

29. *Mihaiu Vodă* c. *Basta*, 7 Octomvrie 1600, Idem, p. 155—156.

De și Mihaiu spunea că înaintea unui ordin al împăratului ar fi plecat capul, nu știm dacă el, care nu se supuse nici odată acestor ordine, chiar în chestiuni mai mici, ar fi consimțit a-și jărtfi întreaga lui poziție pentru hatîrul lui Rudolf. Ne temem că dacă o asemenc cerere i s'ar fi făcut, el s'ar fi aruncat mai curînd în brațele Turcilor, către care totdeauna își păstrase o portiță deschisă, prin tratările sale pururea reînnoite. Impăratul știind prea bine aceasta, nici se bizuise a-i cere părăsirea Ardealului de bună voie, ci întrebuințase revoluția și trădarea spre a-l scoate din el.

Polonii intră curînd după aceste în Muntenia și ieu orașul Buzeu; iar Mihaiu înaintînd contra lor se așază cu tabăra lîngă părăul Cricovului, trei sau patru mile mai spre nord de oraș[30]. El cere de aici în mai multe rînduri grabnic ajutor de la Nemți, care însă, de și ar fi vrut să î-l dee de teama Polonilor, erau împedecați de Unguri, care refuzau cu stăruință ori ce legături cu domnul Munteniei. Astfeliu Ungnad spune într'un raport al său din 12 Octomvrie, că «el e de părere a nu părăsi cu totul pe Mihaiu, ci de al mănținea ca dușman al Turcilor pe cît se va putea mai mult în Valachia, cu sfat și ajutor; căci dacă Turcii ar ocupa Valachia, atunci și Transilvania ar sta în cel mai mare pericol»[31].

Transilvanenii însă nu vroiau cu nici un preț o apropriere între Mihaiu și Germani, pentru că doriau să scăpe și de acestia, spunînd că «Dumnezeu i-au scăpat de un drac și le au trimis zece după gît»[32].

30. *Mihaiu Vodă* c. *Basta*, 12 Octomvrie 1600, idem, IV, p. 161.
31. *Ungnad* c. *Rudolf al II-le*, 12 Octomvrie 1600, idem, p. 162.
32. *Ungnad* c. *Rudolf al II-le*, 14 Octomvrie 1600, idem, p. 168: „die Siebenbirger alle sein mit dem höchsten Zuwider, dasz man im Michal hulf schikhen soll, iha in der gemain sein vir inn dem verdacht, allsz forderten wir den Michal herein inns Land, damit vir mit seiner hulff sie, die Sibenbirger, desto besser zu Eur Majestät Gehorsamb zwingen möchten".

In sfîrșit Mihaiu văzîndu-se în mare pericol din partea Polonilor, care erau mai tari de cît el, se hotărește a trimite pe fiul seu ostatec la Basta, spre a dobîndi în sfîrșit ajutorul cerut. Fiul lui Mihaiu ajunge în Transilvania însoțit de visternicul Stoica, în ziua de 16 Octomvrie. Ungnad, care 'l primește, spune despre el că era un copil ca de vr'o 14 ani, și că avea ochii plini de lacrimi cînd apăru dinaintea lui; că întrebîndu-l cum îi este, copilul răspunse că nu are nici o teamă, căci nu ar avea nici un dușman; că dacă tatul său a comis vre-o vină, să 'și poarte pedeapsa; că el este în totul plecat împăratului. Stoica însă era prea îngrijit, căci i se spusese că au să fie omoriți, lucru despre care îi liniștește comisarul împărătesc. Curînd după aceea sosește și soția lui Mihaiu împreună cu muma lui în trei carete trase de 18 cai de o rară frumuseță[33]. Cum ajunge înaintea lui Ungnad, începe a blăstăma cu lacrimi pe bărbatul ei, spunînd că nu ar fi o mirare să'l fi înghițit pămîntul, după o viață plină de fără de legi, și că ea i-au prezis încă de mult peirea.

Pănă și familia lui Mihaiu se lepăda de el! Și cu toate aceste cu cît greu se deslipise Mihaiu de soția și copilul său. Numai în ultimul moment, cînd văzu că nu mai este nici o speranță de scăpare, dacă nu va primi și această dureroasă condițiie, se supuse ei. Mai bun, mai iubitor era părintele, de și cu inima impietrită prin nenorociri, de cît soția și copilul, în care cu toate aceste suferințele născătorului ar fi trebuit să sporească simpatia pentru el.

Și cu toate chiar ultima jărtfă a lui Mihaiu, se arătă a fi zădarnică. Germanii avînd cu ei puțină ar-

---

Comp. *Ungnad* c. *Rudolf al II-le*, 12 Oct. 1600, idem, p. 164: „Gott hab Ihnen von einem Teufel geholfen und 10 wider auf den hals geschikht".

33. *Ungnad* c. *Rudolf al II-le*, 17 Oct. 1600, idem, p. 171. Comp. altul din 23 Oct., idem, p. 182.

7 și 103.

mată și aceea neplătită, iar Ungurii refuzînd să meargă, ajutorul cerut de Mihaiu nu-i poate fi trimis [34]. și el este lăsat să lupte contra Polonilor cu propriile lui puteri.

Silit să primească bătălia în ziua de 20 Octomvrie 1600, el își așază armata lîngă riul Teleajnu, între Ploiești și Buzeu, unde cu tot avantajul unei bune poziții, este bătut din pricina însemnatei precumpeniri numerice a dușmanilor. Infrîngerea lui este deplină; armata lui cu totul măcelărită sau împrăștietă; tot lagărul, bagajele și artileria lui Mihaiu precum și 95 de steaguri cad în mîinile Polonilor [35].

Mihaiu o rupe de fugă spre Craiova, pentru a pune Oltul între el și acei ce-l urmăreau. Căderile repetate a le domnului trezise însă iar uneltirile boierilor protivnici. Cînd ajunge în Craiova descopere aici o conspirație care tindea la răsturnarea lui. Cuprins de o furie cumplită, el prinde casele întregi a le boierilor răsvrătitori și-i ucide cu femei și copii, răsbunînd în sîngele lor toate suferințele și amărăciunile cu care soarta îl adăpa [36].

Intre aceste Zamoiski ajunge în Tîrgoviștea, unde pune domn pe Simion Movilă, fratele lui Ieremia. Mai mulți boieri, între care și vestiții frați Radu și Stroia Buzescu, vin și i se închină [37].

Mihaiu însă acăruia mijloace de împrotivire părea că nu vor să mai sleiască, strînge o nouă armată, în care se adună o mulțime de oameni nemulțămiți cu purtarea și jafurile Polonilor. După ce bate o

34. *Ungnad* c. *Rudolf al II-le*, 14 Octomvrie 1600, idem, p. 169. Comp. altul din 16 Octomvrie, idem. p. 170.

35. Asupra luptei și a rezultatului ei vezi *Stefan Csaky* către *Basta*, 21 Octomvrie și *Zamoiski* către *Basta*, 23 Octomvrie 1600, idem, p 177 și 183.

36. *Gheorghe Borbel* către *Basta* 1600, idem, p. 209: „der Wayda sey mit seinem schreiber, einem Halmas, auf Craliowa zugezogen, und habe viel Boiares sampt Weib unnd Kind niederhauen lassen."

37. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 237.

trupă de Turci ce veniau în ajutorul Leșilor, Mihaiu atacă pe Simion, este însă iarăși bătut în ziua de 21 Noemvrie.

Norocul său cel mai statornic, acel al armelor, îl părăsise. Ce putea face Mihaiu Viteazul?

Gonit din Transilvania, din Moldova, din Valahia chiar, el nu mai avea nici un loc de adăpost, nici o casă unde să nu se ascundă un trădător, nici un pat unde să-și poată odihni capul. Trebuia să fugă. Unde însă? El se hotări atunci la pasul cel mai îndrăzneț din întreaga sa carieră; să nu pribegească ca fugar prin țările străine, ci să meargă tot ca domn la însuș împăratul Rudolf, către care el nu știea a fi greșit, de și fusese pedepsit atît de grav. Era ultima cracă de care se putea apuca nenorocitul erou. Cu energia sălbatecă a omului ce nu vroește să piară, se prinse de ea.

Mihaiu luînd hotărîrea de a se înfățoșa în persoană înaintea împăratului, spre a îndreptăți purtarea lui și a se arăta ca jărtfa unei neînțelegeri, plecâ din Craiova pentru a merge la Praga, unde se afla împăratul Rudolf al II-le. El trecu prin pasul Vulcanului în Banat, și de acolo apucâ spre Lugoș unde-și spori încă întovărășirea lui, care luâ în curînd aspectul unei mici armate. Fiind că se temea să nu fie reținut în Ungaria, el cumpărâ de la Gaspar Corniș, ce reședea în Alba Iulia, voia de a trece pe granița Transilvaniei, cu un dar de 2000 de galbeni. Totuși Mihaiu este întîmpinat cu dușmănie în mai multe locuri, precum de către locuitorii din Deva, care îndreaptă tunurile asupra lui. Mai multe scrisori trimise de Transilvăneni locuitorilor din Cornoșbania caută să-i răscoale în contra lui. Garnizoanele din Lippa și Ienö se ieu chiar o bucată de drum după el; dar sunt răspinse de trupele lui Mihaiu [1]. La 11 Decemvrie el trece prin Oradia Mare [2], și în Ianuarie 1601 ajunge la Viena. Aice el roagă pe Carolus Magnus, pe doctorul Pezzen și pe Lichtenstein să nu se dee nici un răspuns solilor transilvani, până nu va vorbi el singur cu împăratul [3].

---

1. Memorialul lui *Mihaiu*, 17 Ianuarie 1601, idem, (p. 230—237), p. 236.
2. Scrisoarea lui *Nyari* din 12 Decemvrie 1600, idem, p. 204.
3. Trei scrisori a le lui *Mihaiu* către acele persoane din 12 Ianuarie 1601, idem, p. 225—227.

Protectorul lui Mihaiu, arhiducele Mateiu ia pe domn sub scutul său și îi dă 4000 de florini bani de întreținere. Mihaiu scrie împăratului în 6 Fevruarie 1601 pentru a-i cere o audiență[4]. Împăratul refuză întâi rugămintea voevodului. Curînd însă imprejurările Transilvaniei fac pe împăratul să plece urechea la desvinovățirile lui Mihaiu, și primind de bune apărările făcute de el prin memorandul ce i-l trimisese încă de mai înainte, să primască pe Mihaiu și să-l ieie iarăși în grațiile lui.

Memorandul lui Mihaiu conține o apărare cam meșteșugită a întregei sale purtări. El începe prin a arăta că numai după stăruința lui se hotărise principii Ardealului și ai Moldovei, Sigismund Batori și Aron, să se devoteze cauzei imperiale, combătînd după aceea cu cea mai mare rîvnă pe dușmanii creștinătății, Turcii. Că țara lui fiind aproape de Constantinopole capitala impărăției otomane, ar fi putut duce în ea o viață liniștită, dacă iubirea sa pentru creștinătate nu l'ar fi rupt din acea impărăție. In luptele în contra lor au repurtat multe triumfuri strălucite, «de și nu au lipsit aceia, care să se mîndrească cu faptele mele și să răpească favoarea Maiestății voastre»[5]. Cînd Sigismund trece de bună voia lui Transilvania cătră impăratul, Mihaiu se bucură nu puțin, sperînd că arhiducele Maximilian ce era să domnească în acea țară, era să-i stee în ajutor în marea luptă ce o întreprinsese contra necredincioșilor. Sigismund însă întorcîndu-se îndărăpt, Transilvănenii uitînd jurămîntul ce-l făcuse, trec înapoi la el, trădînd astfeliu pentru prima oară interesele imperiale. «Pentru ce oare nu s'au revoltat nobilii în

4. *Mihaiu* c. *Rudolf al IIle*, 6 Fevruarie 1600, idem, p. 241.
5. Memorialul lui *Mihaiu vodă* c. impăratul *Rudolf al II-lea*, idem, p. 231.

favoarea Maiestății voastre în contra lui Sigismund, după cum a făcut-o, acuma în contra mea»? A doua lor tradare a fost cînd au introdus în Ardeal pe Andreiu Batori în locul frăține-seu. Nobilii prin consimțimîntul lor unanim au ales pe cardinalul de rege, și în dauna impăratului se supuseră Polonilor. Mihaiu însă neținînd samă de soliile Transilvănenilor, Polonilor și a Turcilor care cerură în mai multe rînduri de la el lepădarea de impăratul, rămase neclintit în credința lui. «Această împrejurare mă aduse ca să răsbun ocara suferită de Maiestatea voastră și cu armata mea să năvălesc din însărcinarea și buna voință a Maiestății voastre în acei dușmani și să-i răpun cu puterea, de și n'am fost ajutat de Basta, pe care M. V. îl însărcinase a-mi da sprijinul său în această întreprindere. Am silit pe Transilvăneni să se lege iarăși prin jurămînt către credința Maiestății voastre, iar provincia am ocirmuit'o în numele Maiestății voastre, nu în al meu, neîndepărtîndu-mă nici cît negru sub unghie de la cele încheiete cu doctorul Pezzen»[6]. Trecînd la explicarea cucerirei Moldovei, Mihaiu arată că Transilvănenii dorind să facă pace cu Turcii, s'au folosit de tratările sale închipuite cu dușmanul, făcute numai în scopul de a-i înșăla, pentru ca dînșii să între cu ei în vorbe serioase. Văzînd ei mai la urmă că trătările lui Mihaiu fusese numai de formă, se hotărîră să'l scoată, ca să nu mai aibă înaintea lor nici o piedecă, spre a se da în brațele necredincioșilor, și unindu-se cu Sigismund Batori și cu Polonii îl amenințau din Moldova, ceea ce'l împinse a lovi această țară, și a o cuprinde, silind'o să se supună tot sub autoritatea impăratului. Transilvănenii totuși stăruiră în perfidia lor. Moise Sekeli și alții pribegiră în Polonia cu

6. Idem, p. 232

de a aduce pe Sigismund înapoi și a ripi Transilvania din mînile sale, și prin aceasta din acele a le-împăratului. Nobilimea transilvană se întruni în castre așteptînd pe Sigismund din Polonia; dar dînsul întîrzie de a veni. Mihaiu care în acest răstîmp își adunase armata spre a lovi pe la spate pe Ibrahim pașa ce înainta asupra Ungariei, ceruse ca nobilii ce se adunase în lagăr lîngă Turda, să pornească în expediția proectată contra necredincioșilor împreună cu el. Ei însă, dîndu-și atunci pe față trădătorul lor gînd, îi răspunseră că nici odată nu se vor bate cu Turcii. «Trecînd un răstîmp oare care am cerut de la Basta, ca să'mi dee ajutorul trebuincios, care s'au și oferit a mi-l aduce; dar pe cînd el vroia să între în Transilvania, armata Transilvănenilor îi închise drumul pe unde trebuia să vină la mine și ei schimbîndu-și sfatul și înțelegerea avută cu Polonii cerură ajutorul lui Basta, nu fiind că erau credincioși, ci din pricină că nedispunînd de ajutorul lui Sigismund, care întîrzia prea mult, nu se credeau în stare să lupte cu mine. Așa dar unindu-și armatele la Turda, Basta și Ardelenii plecară în contra mea. Am aflat despre această unire numai atunci cînd i-am văzut înaintea ochilor. De și m'am silit în toate modurile ca să împedec vărsarea sîngelui creștinesc, ei nu mi-au dat alt răspuns de cît că să ies din Transilvania. Ne putîndu-mă convinge în al cui nume ocupau ei Transilvania, n'am putut a mă retrage în chip rușinos, ne văzînd mai ales nici un ordin al Majestăței voastre, căruia m'aș fi supus fără a zice un cuvînt. Văzîndu-mă silit a lupta contra creștinilor, lucru la care nu eram obicinuit, nu am luptat în modul acela cum eram deprins a o face cu dușmanii naturali, înflăcărînd pe ai mei la luptă prin vorbă și exemplu; ci mișcat de milă și ca să nu să verse sînge nevinovat, nu am susținut prima lovitură după cum îmi era

obiceiul, ci m'am retras, nu fiind că aș fi fost mai slab în putere sau că mi-ar fi lipsit inima, dar fiind că îmi era groază a mînji cu sînge creștinesc sabia ce băuse mai înainte atîta sînge de al dușmanilor. Această luptă nefericită între mine și Transilvăneni, ajutați de Basta dădu Turcilor prilejul a pune mîna pe Canișa»[7]. Mai departe expune memorialul, cum Mihaiu, de și lovit de un general împărătesc, totuși văzînd că Polonii amenință a întra din Moldova, au oferit lui Basta ajutorul său pentru a scăpa țara împăratului. Fiind însă că însuși Valahia a fost curînd după acea atacată de Poloni, el ceruse în repetite rînduri ajutorul lui Basta, fără a-l dobîndi, și astfeliu a perdut lupta și în contra Polonilor. «In niște pericule atîta de mari, nu mi-au rămas nici un alt mijloc de scăpare, de cît a alerga la Maiestatea voastră căreia i-am fost tot deauna credincios, spre a implora grația și bună voința ei»[8].

Acest document este conceput așa că să'l pună pe Mihaiu în cea mai favorabilă lumină înaintea împăratului. Pretutindene domnul este arătat ca jărtfa credinței sale nestrămutată către imperiul german. Dușmănia lui cea neîmpăcată în contra Turcilor, a fost mai la urmă pricina nenorocilor sale, ca una ce nu era împărtășită de nobilii Ardealului, care *din causa că ar fi vrut să închee pace cu Turcii, nu puteau suferi pe Mihaiu*, și uneltise întăi scoaterea lui prin Poloni și Sigismund, apoi prin generalul Basta. Că apărarea lui Mihaiu nu se putea face de cît pe acest tărîm a priceput'o în curînd autorul acestui document, pe care'l bănuim a fi tradus din românește, și dacă nu scris, de sigur însă inspirat în părțile lui de căpitenie de însuș Mihaiu Viteazul. Că apărarea nu pururea era

7. *Memorialul*, p. 234—235.
8. Idem, p. 236.

conformă cu adevărul se va putea ușor vedea, asemănînd susținerile lui cu cele expuse mai înainte. Vroim să adăugim o singură dovadă. Mihaiu spune că de aceea ar fi pierdut el lupta de la Mirișlău, fiind că n'ar fi vrut să'și mînjască cu sînge creștinesc sabia lui ce băuse cu atîta îmbelșugare pe acel al dușmanilor, frază fără îndoială frumoasă și bine resucită. Este oare însă adevăratul motiv ce l'au împedecat pe Mihaiu, de a lupta cum era obicinuit? Dar atunci cum se face că putuse da de tot în armata cardinalului Andreiu Batori și în acea a lui Ieremia Movilă, tot așa de creștini ca și Basta și nobilii Transilvaniei, ba chiar Ieremia Movilă, creștin ortodox? Am arătat noi adevăratul motiv ce tulburase pe Mihaiu Viteazul, în acea luptă nenorocită; era teama ca nu cumva să lupte în contra împăratului, proteguitorului său de până acuma, în care caz ori cum ea ar fi eșit, tot îl punea în o poziție falșă față cu Germanii. Temerile lui Mihaiu erau de natură politică, nu religioase și sentimentale.

Dar chiar dacă acest document ar fi fost redactat de un cap mai petrecut prin trebile diplomatice de cît acel al autorului său, oare de la o asemene apărare atîrnă soarta voevodului romîn? Fără îndoială că nu. Și nici domnul nu pusese atîta temeiu pe dînsa, pe cît pe împrejurările Transilvaniei, care erau să aducă în curînd pe Rudolf în poziția de a recurge iarăși la brațul eroului. Impăratul simțise aceasta îndată după lupta de la Mirișlău, după care Ungurii, scăpînd de Mihaiu Viteazul, întoarseră îndată silințele lor spre a scăpa acuma de Nemți. De aceea împăratul însuș ceruse de la Mihaiu acea îndreptățire a purtărei sale, semnul înainte mergător al reintoarcerei sale, în bunele sale grații[9]. +

9. *Memorial*, p. 230: „Intellexi ex litteris Sacrat-mae M-tis V-trae statum mei infortunij et deturbationis non satis constare. *Unde benigne a me requirit*

9 bis Amb. ven. c. Dogele 11 Martie 1601 Hurm. Doc. VIII p. 210

+ De altfel și la Praga ca și în Transilvania aceeași mare credere stăpânea relațiile dintre Mihaiu și Nemți. Ambasadorul Veneției spune într'un raport ce „Valahul urmează mai departe tratările sale. La 10 ~~[illegible]~~ a fost chemat la consiliu, unde stătu cât va timp, dar după cât înțelesăm din schimele și convinsul lui, nu prea ieși mulțămit, după cum am cunoscut o prea bine săptămâna trecută când el voiu să nu vadă. De, și în fața lui Carol Magnul care l'întovărășea rescontrat din ordinul M. S., el îmi spusese că de redobândit Muntenie i ar fi ușor întrucât l'ar aștepta o armată la întoarcerea în țară; dar ca în Transilvania nu ar putea face minuni fără ajutorul M. S.; după aceea ieșind Carol Magnul îmi spune în tărică luând sarcina se nu fi surprins de Magnul, că ar avea să mi spune mult lucrul, dar ce nu poate din pricina lui." 9 bis

Nobilimea ungurească din Transilvania fusese în tot deauna în marea ei majoritate protivnică Nemților, de și partida germană găsise din cînd în cînd în acea țară cîți-va împărtășitori. Așa am vĕzut că chiar atunci cînd Sigismund Batori vroise să se dee în partea Germanilor, amețit de visul său de mărire, prin dobîndirea mînei Arhiducesei Maria, o mare parte din nobilii Ardealului se opusese voinței lui, și numai exemplul cumplit făcut cu capii mișcărei, o împedecă de a nu se întinde și deveni generală. Motivul pe care tot deauna îl invocau nobilii Ardealului, pentru a îndreptăți opoziția lor contra unei uniri cu casa de Austria, era că sub Turci Transilvania se bucurase de libertatea religioasă, ce trebuia să fie periclitată sub stăpînirea germană [10]. Cînd Sigismund Batori vroi să se lepede de domnia Transilvaniei, mai mulți nobili se ivirĕ de candidați în locul lui și în protiva Nemților, și trebui ca Sigimund să pună pe căpiteniile lor la închisoare spre a-i aduce la ascultare [11]. Apoi cînd Sigismund s'întoarce înapoi în Ardeal, Sașii se opun la început noului jurămînt de credință cerut de la ei, fiind că nu ar fi fost deslegați de jurămîntul făcut cătră împăratul. Nobilimea însă nu are asemene mustrări de conștiință, ci trece în grabă și cu gramada la vechiul ei domn. In sfîrșit cînd veni Andreiu, de și acesta era catolic și era să supună Transilvania politicei polone și religiei împărtășite de împeriul german, totuși nobilii preferă și această poziție mult uricioasei domnii austriace. Intr'un cuvînt din toate părțile se vedea că stăpînirea germană era cu totul răspinsă de nobilimea ungurească, și pănă unde mergea ura și îndepărtarea

ut de omnibus punctis et articulis verum gestarum et unde hoc tantum malum sumpserit exordium eandem certificem et abunde informem.

10. Mai sus, p. 173.
11. Mai sus, p. 229.

ei de Germani, se vede de pe aceea că ea prefera a sta sub autoritatea Turcilor, care și dînsa nu cruța fără de legile, de cît a trece sub acea a Nemților.

Dacă însă Ungurii urau pe Nemți, ei urgisiau pe Mihaiu Viteazul, pe *Valacul* care se ridicase oare cum din sînul iobagilor lor, spre a le pune genunchii pe grumaji. Unirea nobililor cu politica germană în contra lui Mihaiu nu putea avea alt scop decît mîntuirea Ardealului de domnia acestuia, care era din pricinile arătate, mai urîtă și mai temută decît acea a împăratului german. De aice provin toate acele semne de supunere, jurămintele de credință către împăratul făcute de nobili, numai spre a dobîndi ajutorul lui Basta [12], pe care-l primesc precum și pe comisari cu pocnituri de bucurie și felicitări de noroc în Alba Iulia [13]. Toată această fățarnică plecare a Ardelenilor către Nemți trebuia să se rezolve în fum, îndată ce se dobîndi izbînda dorită, alungarea din țară a domnului romîn.

La izbucnirea răscoalei nobililor, mai mulți din ei, între care și Moise Sekeli, pribegise în Polonia lîngă Sigismund Batori. Am văzut cum acesta, din momentul ce auzi de moartea fratelui său, își puse în gînd să reintre în țară cu ajutorul lui Movilă și a Polonilor uniți cu Moldovenii, ceea ce motivează expediția lui Mihaiu în contra Moldovei. De o cam dată Polonii stau liniștiți, după detronarea lui Ieremia Movilă prin Mihaiu Viteazul, spăimîntați de scopurile de vastă dușmănie urzite de Mihaiu în contra lor și nevrînd să-l mai zădărască. Cu cît văd însă crescînd agitările nobililor contra domnului romîn, cu atîta încep a se mișca din nou, și mai ales după

12. Adresa din 7 Septemvrie a *staturilor Transilvaniei* către *comisari*, prin care îi încredințază despre alipirea lor către împaratul. Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 125.

13. *Ungnad* către *Rudolf al II-le*, 21 Septemvrie 1600, idem, p 137.

ce Moise Sekeli ajunge în Polonia, cancelarul Zamoiski cunoscînd prin el starea cea cu totul nesigură a lui Mihaiu în Ardeal, se hotărește a pune din nou pe Ieremia în Moldova, și a cerca restituirea lui Sigismund în Transilvania cu ajutorul nobililor răsculați [14].

Dacă nobilii din Ardeal se prefăceau a primi supunerea către Germani, Moise Sekeli era nevoit a se arăta impreună cu Sigismund Batori partizan al politicei polone, și acest din urmă trimite chiar mai multe scrisori în Ardeal, prin care stăruia ca nobilii să se dee iarăși în partea lui [15].

De o cam dată lucrurile cu Mihaiu ne fiind încă desăvîrșite, și mai ales temîndu-se mult nobilii Ardealului ca împăratul, aflînd despre scopul lui Batori de a relua Transilvania cu ajutorul Polonilor, să nu se împace cu Mihaiu spre a lupta în contra aceluia, și astfeliu să-l readucă iarăși pe *Valacul* în Transilvania, ei se roagă mult de cancelarul Zamoiski să nu între cu oștire în Ardeal [16]. Mai multe din trupele ce se desfăcuse de Mihaiu Viteazul nu vroiau însă să jure credință împăratului, și umblau amînînd din zi în zi prestarea jurămîntului; ba cîte-va din ele trecuse chiar peste pasul Oituzului în lagărul lui Zamoiski, și jurase credință lui Batori [17]. Comisarii se temeau de năvălirea lui Sigismund, contra căreia ar fi vrut să ceară ajutorul lui Mihaiu; de altă parte însă ei se loviau de opoziția nobilimei Ardealului contra rechiemărei domnului romîn, și apoi chiar în el nu prea

14. In 21 August, Moise Sekeli fuge din Transilvania, idem, IV. p. 115, și la 22 Septemvrie înainte încă de a fi aflat Polonii despre căderea lui Mihaiu la Mirișlău, ei și întrase în Moldova, idem, p. 138. Pe la 30 Septemvrie ajunsese acuma la Trotuș în dreptul pasului Oituzului, idem, p. 150.
15. *Ungnad* către *Rudolf al II-le* 27 Septemvrie 1600, idem, p. 142
16. *Staturile Transilvaniei* către *Sigismund Batori*, 4 Octomvrie 1600 idem, p. 152.
17. *Ungnad* către *Rudolf al II-le*, 12 Octomvrie 1600, idem, p. 163.

aveau încredere, din pricină că prin purtarea Germanilor față cu el, îl credeau aruncat în brațele Turcilor. Erau așa de încurcați încât nu știeau ce să mai înceapă, căci «de vinea Valahia în mînile sau ale Turcilor sau ale Polonilor, Transilvania nu mai putea fi nici odată liniștită» [18].

Pe cînd nenorocirile se grăbeau a cădea una după alta pe capul lui Mihaiu, Transilvania se desfăcea tot mai mult de împăratul. / ~~Astfelu~~ ~~Ce~~ cînd Mihaiu perdea lupta de la Teleajnu, în Transilvania nobilii după uneltirile lui Moise Șekeli, umblau să țină o congregație în care să se hotărască soarta acestei țări [19], proclamînd în ea pe Batori iarăși de principe al Ardealului. In zădar se încearcă comisarii a face ca chemarea acestei adunări să fie provocată de ei. Nu numai atîta, dar după ce ea se întrunește fără participarea comisarilor, se ivește chiar o discuție, dacă trebue să fie primit în ea un delegat împărătesc [20]. Atît de neatîrnat de împăratul vroia dînsa să hotărească soarta Transilvaniei. Fiind că nobilii izbutise a atrage în partea lor un număr însemnat de Secui, și parte din oștirile mercenare germane nefiind plătite vroiau să se retragă [21], apoi poziția comisarilor și a generalului Basta în țara îndușmănită lor devenia pe fie-ce zi tot mai nesigură. Ei nu mai erau de loc respectați în Ardeal ci trătați cu deconsiderare [22]. ~~F~~ Intr'un cuvînt aproape întreaga nobilime a Ardealului trecuse în partea lui Sigismund Batori, și se îndepărtase de Nemți. Aceștia crezuse că vor afla în Unguri numai un instrument spre a scăpa de stăpînirea lui Mihaiu Viteazul; ei fusese însă înșălați și întrebuințați

18. *Ungnad* către *Rudolf al II-le*, 16 Octomvrie, idem p. 170.
19. *Ungnad* către *Rudolf al II-le*, 18 Octomvrie, idem p. 174. / F
20. *Ungnad* către *Rudolf al II-le*, 29 Octomvrie, idem, p. 191.
21. Idem, p. 192. Comp. în altul din 24 Octomvrie 1600, idem. p. 186.
22. Raportul aceluiași din 30 Octomvrie p. 194.

/ In 13 Oct. Ungnad arată împăratului că „mai mulți oameni vrednici l-au părăsit și că toți părții „ghemuit o mare bucurie,“ [illegible] mari dorinți o stăpînire și a încheiere a ocărmuirei țării. 18 bis apoi pe

† El observase că în Cassa Județ pune bucuri și când va voi să le scuture va și pune țărișoare în ea

18 bis: „dass Secheri mit grossen Forderen und Verlangen gehalt, die Hispannischen &c. Ungnad d. Cisp. 13 Oct. 1600 ibidem. XII, p. 186.

18 ter Der 21 Nov. 18 bis ibidem „jetzt ein anderer Rathsherr gar in Lang“

de nobilii unguri numai ca o unealtă spre a se mîntui de domnul romîn. Păcălitorii fusese păcăliți.

Călătoria lui Mihaiu Viteazul la împăratul Rudolf grăbi încă desfacerea Transilvaniei de supunerea imperială. De pe primirea ce-i se făcuse în Viena, presimțiau Ungurii că Mihaiu va fi iertat de împăratul, și se temeau ca să nu'l trimită iarăși ca guvernator al Transilvaniei, pe cînd pe de altă parte am văzut că uneltirile tot mai fățișe a le Ungurilor pentru Sigismund Batori, împinsese pe împăratul a întinde mîna lui Mihaiu. Astfeliu din neîncrederea mutuală a Nemților și Ungurilor, se reîntocmi pentru un moment zdruncinata poziție a lui Mihaiu Viteazul.

Moise Sekeli, partizanul lui Basta, cîștigă în curînd pe Stefan Csaki, singurul apărător ce mai rămăsese dintre Unguri pentru politica germană, și convocînd din nou dieta la Cluș, în 21 Ianuarie 1601, arată nobilimei că împăratul a primit cu mari onoruri pe Mihaiu Viteazul, ceea ce nu era încă adevărat la acea dată, de oare ce Mihaiu nu dobîndi audiența la împăratul de cît după 6 Februarie [23]; că el va fi trimis înapoi în Transilvania, spre aduce la peire întreaga nobilime a Ardealului. Fiind că Sașii se desfăcuse și ei de Mihaiu Viteazul, și se temeau de răsbunarea lui, apoi toată dieta se hotărește a alege, în 3 Februarie 1601 de principe pe Sigismund Batori, care aștepta în Moldova rezultatul stăruințelor sale [24].

Se trimiseră aice 300 de oameni care să conducă pe noul ales în scaunul său. Sigismund se afla în Botoșani, unde stătea sub apărarea unei garnizoane de Poloni. El veni de aice prin Bistrița la Cluș, unde fu primit cu mare pompă în ziua de 27 Mart, și

23. Mai sus, p. 378.
24. *Bartolomeu Somogy* către *Mihaiu Vodă*, 23 Mart 1601, Idem, p. 246

așăzat pentru a treia oară în tronul Ardealului. Batori trimite de îndată cu consimțimîntul dietei o solie la sultanul care să ofere pacea. Dieta are însă sumeția să trimită un ambasador și la împăratul german, pe Stefan Cucoș, însărcinat să explice împăratului cele petrecute de curînd în Transilvania [25].

Basta și comisarii văzînd această trădare fățișă a Ungurilor, se retrag din Ardeal, și trec iarăși în postul lor de observație în Satu-Mare [26]. Mihaiu era răsbunat. Ungurii cărora Nemțiii îl jărtfise, le dădeau acuma cu piciorul. Cîtă nesfîrșită bucurie se va fi grămădit în peptul său la această veste! Avuse deci dreptate cînd acuzase pe Unguri de trădători către împăratul, și nici nu sperase el că urmarea imprejurărilor să-i dee așa de curînd dreptate. Mai ales trebue să-l fi mulțămit faptul că acei care'l săpase mai mult, comisarii și mai ales Basta fusese dați rămași. Ei combătuse pe un om credincios, pentru a da ajutorul lor unor trădători; jărtfise pe un adevărat prieten pentru a sprijini niște dușmani. Mihaiu era răsbunat!

Impăratul se hotărește a smulge pentru a treia oară Transilvania din mîna Batoreștilor, și întrebuințază iarăși pe Mihaiu spre acest scop; îl numește iarăși guvernator al țărei, și-i dă suma însemnătoare de 100,000 de galbeni, spre a-și întocmi o nouă armată. Mihaiu însărcinează îndată pe mai mulți credincioși ai lui din Transilvania ca să-i adune oaste, ceea ce dînșii se grăbesc a face [27]. Totuși împăratul ne mai avînd în Mihaiu deplină încredere, îi asociază pe Basta, spre a îndeplini recucerirea Ardealului,

25. Scrisoare de accreditare a lui *Cucoș*, din 11 Februarie 1601, idem, p. 244.

26. *Bartolomeu Somogy* către *Mihaiu Vodă*, 23 Mart 1601. Idem, p. 246.

27. Scrisoarea lui *Nicolaus Zolyomi* către *Mihaiu Vodă*, din 29 Mart 1601, idem, p. 249.

și îl trimite la Kaschau să se impace cu generalul prin mijlocirea lui Ferdinand Gonzaga comandantul trupelor din acel loc. Mihaiu și cu Basta se întîlnesc la masa lui Gonzaga și își dau mîna în semnul uitărei tuturor dușmăniilor.

Ușor era a scoate din gură asemene cuvinte, greu însă de a șterge din inimi simțimîntele la care se refereau. Cum putea Mihaiu să uite că lui Basta îi datoria el nevoia în care se găsia, de a-și reincepe cariera zdrobită odată de el, și Basta nu putea ierta lui Mihaiu, că acesta și nu el fusese numit guvernator al Ardealului. Dușmănii vechi, uri proaspete ferbeau în inimile lor în momentul cînd își dădeau dreptele, și de sigur că relațiunele lor viitoare erau să fie determinate de simțimîntele ce se mișcau în adîncul ființei lor, și nu de formulele goale de politeță schimbate la masa fațarnicei împăcări.

Sigismund Batori, auzind de pregătirile ce se făceau în contra lui, și temîndu-se mai ales de Mihaiu Viteazul, caută să-l compromită înaintea lui Basta și a lui Gonzaga, trimițîndu-le niște scrisori a le lui Mihaiu, pe care acesta le ar fi îndreptat către diferite persoane, din care s'ar dovedi că el avea scopuri trădătoare, față cu imperiul german [28]. De la prima lor cetire se vede însă că ele nu erau de cît o grosolană falsificare care țintea a arunca discordia între cei doi generali însărcinați cu combaterea lui Batori. In una din ele, adresată chip de Mihaiu Viteazul către boierii săi: Udrea Bipsoi banul, Negrea Supre logofătul și Stoichiță postelnicul, din Muntenia, după ce începe prin a spune că au încheiet cu sacratisimul impărat o convenție despre toate cele, și că au dobîndit și un număr de militari ca să reocupe Transilvania, Moldova și Valahia, schimbă de odată tonul

28. *Sigismund Batori* către *Basta*, 15 Iunie 1601, idem, p 255

urmînd mai departe, «că el nu mai poate sta în această împărăție, în mijlocul oamenilor neștiutori și nebuni care-l încunjoară și care nu sunt de nici o treabă. Impăratul este un om de o știință de rînd și fără măsură; de asemene și frații lui împreună cu familiile lor. Eu am pătruns toate lucrurile pe aice, am observat toate moravurile și apucăturile lor; moștenirile și provinciile lor le am vizitat. Ei nu știu nimic din cele ce ar avea nevoie și astfeliu deci nu sunt de nici o treabă. Dar eu umblînd prin acestc locuri primejdioase, mă rog lui Dumnezeu ca să mă elibereze de aice și să pun iarăși mîna pe Transilvania cu cele două principate, Moldova și Valahia, și să mă pot pune sub aripa și proteguirea impăratului Turcilor, care strălucește peste tot pămîntul[29]. Mai întăi trebue să ne mire cum de Mihaiu Viteazul, care cu atîta trudă dobîndise iertarea și favoarea impăratului, avea îndrăzneala a scrie chiar din țara nemțască o atare scrisoare către niște boieri aflători sub stăpînirea dușmanului său, Simion Movilă, și să ocărască în ea atît de rău pe impăratul și pe toată curtea lui; apoi aprețuirile lui Mihaiu Viteazul asupra ignoranței și a științei de rînd a impăratului și a sfetnicilor săi este de tot nostimă, cînd vom vedea că Mihaiu el însuș numai prin știință nu se prea deosebia.

O a doua scrisoare închipuită de Sigismund Batori, tot pe socoteala lui Mihaiu Viteazul, este dată ca îndreptată de el către acel Ibrahim pașa, despre care Ungnad spunea altă dată că părea a fi chiar fratele său de cruce, și în care domnul îi oferă deadreptul supunerea aceea aratată prin scrisoarea către boieri[30].

---

29. *Mihaiu Vodă* către boierii citați în text, 1 Maiu 1601, idem p. 249.
30. *Mihaiu Vodă* către *Ibrahim pașa*, 1601, idem, p 278.

Basta răspunde însă foarte rece lui Sigismund Batori, că hotărirea asupra acestor scrisori se cuvine împăratului, în cazul cînd ele ar proveni într'adevăr de la voevodul romîn; că Batori însă ar face bine a eși din Ardeal, pe care-l detine contra tuturor legilor dumnezeești și omenești [31].

Neizbutind prin intrigă, Batori se hotărî să cerce soarta armelor. Către jumătatea lui Iulie, el adunase vr'o 20,000 de oameni și sta gata de luptă, așteptînd armatele întrunite a le lui Mihaiu și Basta, ce ajungeau împreună la acelaș număr [32]. Pentru a înlătura ajutorul turcesc care putea să întărească mult armata Transilvănenilor, Mihaiu recurge și el iarăși la meșteșugul scrisorilor false, cel mai adese ori întrebuințat în diplomația acelui timp. Inchipue anume niște scrisori din partea lui Sigismund Batori, pe care le trimite către pașa din Temișoara, spunîndu-i că să lese ajutorul cerut de el pentru timpuri mai tîrzii, avînd el acuma îndestule trupe în contra lui Mihaiu și Basta, și trimițîndu-i ca mulțămită pentru pregătirea de a-l ajuta cîte-va daruri. Pe cît însă de neghibace fusese scrisorile plăsmuite de Batori pentru a ponegri pe Mihaiu, pe atît de bine închipuite fusese acele alcătuite de domnul romîn, care izbuti să împedece prin ele sosirea ajutorului turcesc, așteptat de Batori cu cea mai mare nerăbdare. Cînd Batori află despre manopera lui Mihaiu, era prea tîrziu, căci generalii se hotărîse a-l ataca numai decît, tocmai în prevederea acestei descoperiri.

---

31. *Basta* către *Sigismund Batori*. 19 Iunie 1601, idem, p. 257. Intr'o altă scrisoare a lui *Basta* către *Arhid. Mateiu* din 20 Iunie 1601, idem, p. 258. Basta repetă îndoielele sale: „le quali (lettere) se siano cose inventate da Transilvani o no, non le posso sapere".

32. *Bartol. Pezzen* către *Rudolf al II-le*. 14 Iulie și o notiță din Kaschau din 10 Iulie 1601, idem, p. 260. Alta din 16 Iulie, p. 261.

Bătălia se întîmplă în ziua de 3 August 1601, și anume lîngă satul *Guruślău* spre nord-vest de Cluș. Tunurile Transilvănenilor fiind așăzate pe deal, băteau prea sus, încît ghiulele lor treceau peste capetele soldaților lui Mihaiu și Basta, pe cînd artileria acestora bătea în plin în armata lui Batori. Aceastâ împrejurare hotări soarta zilei. Ardelenii sunt cu totul bătuți și o rup de fugă, lăsînd în mînile imperialilor 54 de tunuri și 130 de steaguri. Sigisgismund Batori fuge peste pasul Rodnei în Moldova, unde se oprește de o cam dată la mănăstirea Neamțului, silindu-se a chema de aice pe Poloni și pe Turci în contra impăratului. Ambii generali ocupă apoi Clujul, pe care-l pedepsesc, impunîndu-i hrana oștirei pe timp de trei luni. Tot astfeliu urmează și cu Bistrița și cu alte orașe. Transilvania este tratată ca țară cucerită, cu deosebire Mihaiu Viteazul își răsbună cumplit contra Transilvănenilor pentru uciderea generalilor săi, și mai ales a lui Baba Novak.

Indată după victorie ura dintre Basta și Mihaiu care fusese stîmpărată cît va timp prin pericolul comun, începu iarăși a aprinde discordia între ei, fiecare trăgînd în partea sa meritul izbînzei.

Basta în însușirea lui de comandant suprem [33], cerînd lui Mihaiu steagurile rîpite de la dușman, spre a le trimite împreună cu ale sale impăratului, Mihaiu refuză a le da, și le trimite el singur lui Rudolf, în număr de 62 (din 130 rîpite în totul) împreună cu o scrisoare, în care se recomîndă bunei voinți a impăratului [34]. Strămutîndu-se lagărul lîngă Turda, acest oraș se întîmplă de arde. Basta își aruncă îndată

33. Că Basta avea comanda supremă se vede de pe ordinul dat lui Mihaiu cu o zi înainte de bătălie de a ocupa un loc, ceea ce Mihaiu execută. Basta scrie Arhid. Mateiu în 30 Iulie 1601, idem, IV, p. 263: „ho fatto movere il valaco con le sue genti a una mezza lega discosto da qui".

34. *Mihaiu* către *Rudolf al II-le*, 4 August 1601, idem, p. 265.

prepusul asupra lui Mihaiu, care ar fi vrut să răsbune complotul făcut aice în contra lui de nobilimea Transilvaniei, și-l mustră cu asprime, spunîndu-i că țara fiind cuprinsă de armatele imperiale, nu s'ar cuveni să fie ruinată în acest chip. Se mai întîmplă încă de Gaspar Corniș și Pancrațiu Senyei, partizanii impăratului, ce zăceau în închisoare, scăpînd din ea după lupta de la Guruslău, pe cînd se duceau spre lagărul lui Basta, să fie surprinși de o trupă de Romîni din oastea lui Mihaiu, unul din ei ucis, celalalt greu rănit. Basta cere îndată de la Mihaiu ca să i se predee pe comandantul acelei trupe, ceea ce Mihaiu refuză, fiind dușmanul nobililor în chestie. Toate aceste certe amăriau pe fie ce zi mai mult pe cei doi generali unul asupra altuia și înveninau tot mai rău relațiile dintre ei. Basta însă nu putea suferi o idee : aceea că cu toată cooperarea lui la recucerirea Transilvaniei din mînile lui Batori, tot Mihaiu apărea în ochii lumei ca acel ce repurtase această izbîndă [35]. Reputația lui Mihaiu Viteazul întuneca pe aceea, mare și ea, a generalului împărătesc. Apoi odată acțiunea militară sfîrșită, Mihaiu trebuia să rămînă guvernator civil al Transilvaniei și să capete precumpenirea. Basta se gîndi atunci că înlăturînd pe Romîn, putea face ușor să'i cadă lui în mîni și ocîrmuirea țărei. Indată ce acest gînd străfulgeră prin mintea lui Basta, zilele lui Mihaiu fură numărate.

Prilejul căutat de Basta spre a se mîntui de Mihaiu Viteazul, nu întîrzie mult timp de a se ivi.

---

85. Intr'o scrisoare a lui *Sebastian Lubomirski*, castelanul de Biecz către *regele Sigismund* din 15 Iuniu 1601, în care îi cere ajutor în contra unei năvăliri posibile a lui Mihaiu în Polonia, după bătălia de la Guruslău, cetim : „Ori cum se va întîmpla noi ne temem că acest Mihaiu să nu năvălească în Polonia, căci se bucură de toată puterea și autoritatea din partea M. S. împăratului, *fiind singur hatman*, de și Bastași Gonzaga nu știu dacă nu-i sunt cumva ostili". Traian. 1869, p. 152.

Niște tunuri rămăsese neîmpărțite după izbînda comună de la Guruslău, și împărțirea sau mai bine atribuirea lor reînnoește iarăși cearta purtată odată pentru steaguri[35]. Se vede că Mihaiu înfierbîntat de năcaz rostise grele cuvinte, care de dușmanii lui fură tot deauna redate astfeliu, că dînsul ar fi spus că nu ar recunoaște nu numai autoritatea lui Basta, dar nici măcar pe acea a împăratului, ceea ce fiind dată firea cea pornită a lui Mihaiu Viteazul, nu este cu totul de necrezut. ~~Basta folosindu-se de această rostire atribuită lui Mihaiu, îl chiamă la cortul său, unde acesta nevoind să se ducă, presimțind ce'l putea aștepta, Italianul trimite spre a'l aduce cu silă o roată de Walloni și două de Germani sub un căpitan Iacob Beauri, care pătrunzînd în cortul lui Mihaiu, îi spune că este arestat. Domnul chiamă atunci cu glas tare pe un locotenent al său și se repede să 'și apuce sabia. În acest timp soldații se aruncă asupra lui cu săbiile scoase și unul dînd cu sulița îl lovi drept în inimă, și, cădzu, cum frumos spune cronicarul, trupul lui că un copaciu, pentru că nu stînse nici se împrilejiase sabia lui cea iute în viteaza lui mînă.~~ [36] //

---

35. *Ieremia Movilă* către *Sigismund al IIIle*, 1 Septemvrie 1601, Traian, 1869, p 232 — *Arch. Mag. Ist.*, IV, p. 303. Comp. *Ortelius* redivivus et continuatus, Nürenberg, 1665, (Bibl Acad. Col. Sturza, No. 6604), p. 290—291. Autorii germani și Unguri arată că Mihaiu ar fi rănit cu sabia pe cîți va militari, ceea ce l'ar fi provocat pe acesta a-i lua viața. Vezi d. e. *Gaspar Ens*, Rerum hungaricarum historia, Coloniae Agrippinae, 1604. p. 412, sau Curiöse Beschreibung von der Moldau und Vallachey worinnen derselben Zustand und Beschaffenheit, Brauchen, Lager, Städte und Schlösser, etc 1699. (Bibl Acad. Col. Sturza, No. 4329) sub cap. IX: „Als die Wallonen vor dem Woywoden kamen und demselben den Kayserlichen (?) Befehl angezeigt, dass er des Kaysers gefangener sey und sich willig ergeben sollte, so rieffe er sein Leutenant zu nach hülfe, grieffe nach seinem Säbel der im Gezelt hinge und hiebe auch nach dem teutschen Hauptmann. darüber der Wallonische Hauptmann, ergrimmt dass er ihn alsbald mit einer Partisan durchstach, da dann der teutsche Hauptmann ihm den Kopf abhieb".

36. ~~Acest~~ ~~fapt~~ ~~este~~ ~~raportat~~ ~~de~~ ~~Hasdeu~~ ~~ca~~ ~~urmare~~ ~~morții~~ ~~lui~~ ~~Mihaiu~~ ~~Vodă~~ ~~cel~~ ~~Viteaz~~, ~~Doc.~~, VIII p. 224. ~~Mihaiu~~ ~~Voevodul~~ ~~mai~~ ~~adaogă~~ ~~și~~ ~~Ureche~~

[illegible] că el va rămâne principe și căp. cîte vor cuvarăș mai mici al generalului austriac

E de mai atribuiau lui Mihaiu și alte fapte: că el ~~avînd~~ ar unea unor ținuturi separate de-a-lor lui Basta, că i'ar fi expropiat de bunuri și de pămînturi pămînțeni ai lui Sig. Batoriu care mai rămăsese în țară, că a adăpat ducă d Turcă, că voind să ~~nimicească~~ ~~casta~~ ~~lui~~ Basta și rămînă el patronus Provinciei. Basta auzind despre aceste uneltiri raportate lui d Papa mazilește pe Mihaiu și pe cei principalele lui ~~ministri~~ și relațiile încordate ce ea cu ~~stăpînirea~~ a Voevodul român i'le face ~~vrînd~~ ~~nici~~ d ungur, trimite la cortul lui Mihaiu pe un căpitan d. Valoni Iacob Beauri ~~de Bohm~~. Căp ~~misiții~~ d W & soldați ~~bine~~ ~~ordinat~~ d ~~ucidere~~ ~~lui~~ ~~Mihaiu~~ ~~și~~ ~~cînd~~ ~~d~~ ~~împuternicitul~~ ~~pune~~ ~~mîna~~ ~~pe~~ ~~sabia~~ d Basta

+ cum spune cronicarul, trupul lui ca un copaciu

28 Anul venetian d. Dorfi 3 Sept. 1601 Hurm VIII p. 227: „un ordini ad un capitano Valone che prenda Sorte prigione e ammazzi Mihaele; il che volendo la esseguire, che lo uccisero Nicolosse

881 p. 85.

Basta însă bine înțăles înfățoșă lucrurile altfeliu de cum ele se petrecuse. El reveni la scrisorile acele trimise lui de Sigismund Batori și despre care atunci arătase îndolală, pretinzînd că acuma după o nouă cercetare și noue dovezi, se convinsese că erau într'adevăr a le lui Mihaiu, scrise de banul Mihalcea; că astfeliu descoperindu-se trădarea voevodului, Basta vroise să se asigure de persoana lui; dar că opunîndu-se, fusese ucis[40]

Astfeliu peri eroul romîn, cu sabia în mînă, apărîndu-și viața contra celor ce vroiau să i-o rîpească, precum își apărase poziția în contra celor ce vroiau să-i o surpe—moarte năprasnică și viforoasă ca întreaga lui carieră[41]

[40] *Basta* c. *Arh. Mateiu*, 23 August 1601, *Hurm.*, Doc. IV, p. 266: „e dal essermi in Claudiopoli assicurato che le lettere intercette mandate gia a Sigismundo siano state veramente sue, scritte dal Ban Mihalce, fui forzato cercar d'assicurarmi de la persona sua; ma egli volendosi diffendere fu amazzato". Toți scriitorii Unguri și Germani susțin această învinuire în contra lui Mihaiu. Cît de logică însă este ea se vede de pe formularea ei, de exemplu în *Gaspar Ens*, p 412, unde spune într'o singură frază: „Voivoda licet quum antea tum in hoc maximo praelio (la Goroslov) Caesari sortem et *fidelem operam* navărit, *fraudulenta* tamen cum Turcis, Tartaris et Polonis consilia agebat!"

[41] Atîta se poate extrage cu siguranță din numeroșii autori care au descris moartea lui Mihaiu. Toate amărunțimele date asupra ei, variînd la fiecare nu au nici un caracter de autenticitate. Vezi bună oară *Bisselius*, Michael Vallachiae Woywoda in *Papiu Ilarian*, Tesaur de monumente istorice I, p. 165—172; *Thuanus*, Historiarum sui temporis, idem, I. p. 246. *Stavrinos* în poema lui arată că Mihaiu ar fi fost surprins neînarmat și deci nu s'ar fi apărat. idem, I, p. 318.

4. CARACTERUL LUI MIHAIU VITEAZUL ȘI POLITICA LUI.

Grabnic și nerăbdător, fulgerător în mișcările sale, din această pricină însă dese ori pripit și neprecugetat, iată trăsătura de căpitenie a acestui suflet în veĉnic neastîmpăr. Intreaga politică a lui Mihaiu Viteazul se resimte de această plecare spre faptă, înainte chiar ca dînsa să fi fost pregătită și asigurată spre izbîndă. Așa îl videm revoltîndu-se în contra Turcilor și suportînd periculoasa expediţiune a lui Sinan pașa, înainte de a-i fi sosit ajutoarele ardelene și moldovenești. Indată după ce cuprinde Ardealul, el nu se ocupă a-și așăza și întemeia domnia în această țară, spre a-și întocmi astfeliu o trainică temelie pentru viitoarele sale izbînzi, ci pleacă în contra lui Ieremia Movilă, cu toate că și împăratul pe acărui sprijin se răzăma, îl oprise de la acest pas. In lupta de la Mirișlău el nu se gîndește că retragerea lui Basta ar putea ascunde o capcană, și esă din neatacabila lui poziţie, spre a se expune în cîmp liber unei periculoase înfrîngeri. Știm bine că la toate aceste grabnice apucături a le domnului romîn se pot găsi explicări și îndreptăţiri, care totdeauna însoțesc faptele omenești, ori cît ar fi ele de greșite și de nechibzuite. Nu e mai puțin adevărat că Mihaiu Viteazul ar fi putut avea mai multă cumpănire în hotărîrile sale, și a nu le pune în lucrare decît după o mai coaptă cugetare, dacă firea lui cea

harnică la faptă nu l'ar fi împins fără de voia lui a lovi înainte de a gîndi.

De aceea istoria și viața eroului romîn se desvoltă cu o repejune ne mai pomenită; începutul este așa de aproape de sfîrșitul ei, leagănul așa de aproape de mormînt. Și cu toate aceste în scurta clipită acelor 8 ani, ce îngrămădire de fapte aruncate unele peste altele, ce material imens pentru istoric, nu mai puțin pentru psicolog! Timpul ne avînd decît o valoare relativă, măsurată nu prin muta curgere a valului său, ci prin faptele purtate de el, se explică de aice însemnătatea domniei acestui mare suflet al neamului românesc. Cît e de mare se poate judeca din o singură considerație. Pe cînd un lung șir de predecesori ai săi nu sunt decît niște jucării în mînile impărățiilor vecine, ale Turcilor, Ungurilor sau Germanilor, Mihaiu Viteazul cum apare pe scenă *determină el șirul imprejurărilor, concentrează asupra lui privirile lumei politice, devine un factor însemnat în evoluțiunea istorică a timpului său.* Din lut poporul romîn devenise iar om, atins de degetul dătător de viață al acestui erou. 1)

Care au fost gîndul în slujba căruia Mihaiu puse mărimea și neprecugetarea lui?

La începutul carierei sale el vroia să scăpe țara Muntenească de îngrozitoarea îngenunchere în care căzuse față cu împărăția otomană; gînd mare și nobil, căci năzuia în cotro au tins toate sufletele mari, de la robie spre libertate. Aceeași revoltă contra asuprirei, care împinsese pe Mircea cel Mare și pe Stefan cel Mare, a combate de mai înainte domnia turcească, pe Vlad Țepeș și pe Ioan vodă cel Cumplit a căuta să o scuture după ce căzuse pe grumajii nenorocitelor țări, își făcuse drum și în marea inimă a lui Mihaiu Viteazul, și această idee a lui, sprijinită de o energie fără de samân, îl pun alătu-

1) Raportul lui Paolo Minio din 1620 Hurm., Doc., VIII, p. 391 zice: „Et hora vive il Petrasco, figliolo del famoso Michiel Vaivoda.

rea cu figurile cele mari care au contribuit la dărăpănarea cumplitei puteri turcești. Am văzut că ideea răscoalei lui Mihaiu în contra Turcilor nu-i fusese însuflată de principii vecini; că el să duse se le o propună, jărtfindu-și onoarea lui chiar prin un tratat injositor față cu stîrpitura de Sigismund Batori, și primind astfeliu o altă robie—însă numai închipuită și pe hărtie—pentru a scapa de una reală, înfiptă în singele și carnea poporului său. Dacă ar fi fost dat lui Mihaiu să rămînă pe lingă această idee primordială; dacă și-ar fi pus puterile toate în combaterea Turcilor, aliîndu-și și apoi supunîndu-și popoarele din peninsula Balcanului, el ar fi ajuns departe, și undele Bosforului ar fi văzut răsfringîndu-se în valurile lor sclipirile coifurilor românești.[1] Cum am spus'o și mai sus menirea lui Mihaiu, norocul și viitorul său erau în spre sud și nu în spre nord, în cotro îl întoarse fatalul său destin. El fu nevoit însă de la un timp a părăsi politica sa anti-turcească, căci schimbările întîmplate în țările vecine, amenințau tot atita poziția lui de domn, pe cît o amenințase pănă acuma Turcii cei înfuriați.

Nevoia de a-și apăra domnia contra scopurilor răsturnătoare ale lui Andrei Batori și a cuscrului acestuia, Ieremia Movilă, îl împinsese peste munții Ardealului și de aici peste acei al Moldovei. Mihaiu nu avea conștiința că cucerind aceste țări el unește într'un singur corp poporul românesc, și numai noi astăzi, văzind realizată pentru o clipă de Mihaiu acest vis al timpului nostru, punem în acel lut plăsmuit de Mihaiu gîndirea ce-l însuflețește; noi credem că Mihaiu a realizat unirea, fiind că au întocmit substratul pe care dînsa trebuie să se întemeeze. Că Mihaiu nu avea în gînd să unească țările romîne, să facă un singur tot din națiа românească, se vede din o sumă de considerații. Mai întăi timpurile de

[1] Metropolitul Matîeiu al Mirelui în cronica lui rimată spune că „nadăjduiaiu (Mihaiu) Grecii ca [illegible] Mihaiu, să ieaă coroana împărățiеi cu sabia și să o dea!“ v. Iorga, Manuscrise de Bibl. Mitropoliei în An. Acad. rom., II. tom. XVI, 1894, p. 41, după Iorga, Texte și Monumente, II p. 373. Matîeiu al Mirelui

atunci nu știeau ce vra să zică popoare și interese poporane. Dinastiile și regii își disputau lumea; popoarele se tăiau și se forfecau fără a fi întrebate, pentru interesele cutărui sau cutărui monarc. Apoi Mihaiu Viteazul nu tinse nici odată la unificarea ocîrmuirei acelor trei state, ce le pusese sub el; dovadă că el trece în Ardeal împreună cu toată familia și averile lui, *părăsînd Muntenia*, în care vroia să pună domn *pe fiul său Patraşcu*. De asemene după ce cucerește Moldova, el se gîndește în curînd a înlocui ocîrmuirea provizorie ce o întocmise aici în numele său, prin *domnia* ~~unuia~~ *Stefan fiul lui Petru* și de acea stăruia Mihaiu atît de energic pe lîngă împăratul ca să i se lese lui domnia Ardealului. Așa dar atîta de puțin se gîndea Mihaiu la unirea Românilor, în cît nici nu concepea, după vremile de atunci, unificarea administrativă a țărilor române, ci numai întocmirea lor sub niște domni supuși și ascultători de el, după sistemul feodal, ce încă tot nu se desrădăcinase din mintea oamenilor. Acelaș sistem fusese urmat și de Mircea cel Mare, care cînd detronase pe Iuga al II-le, nu anexase Moldova, ci pusese în ea pe partizanul său Alexandru cel Bun, și de Stefan cel Mare care înlocuise pe Radu cel Frumos, nu prin o ocîrmuire moldovenească, ci prin un domn muntean devotat lui, Laiot Basarab.

In sfîrșit dovada cea mai înviderată că lui Mihaiu nici i-a trecut prin minte ideea unirei este împrejurarea că el nu eliberează, cînd pune mîna pe Ardeal, pe poporul românesc din robia în care'l țineau nobilii acelei țări, ci din contra ie măsuri ca el să rămînă în aceiași stare, garantînd nobililor păstrarea neomenoasei ei constituții. Apoi ce feliu de unire între

1. *Postelnicul Stoica* către *Mihail Sekely*, 7 Mai 1600, Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 48.

Romîni vroia să realizeze Mihaiu Viteazul, dacă el lăsa în țara cea de căpitenie, *în care dorîa să domnească el însuș*, poporația românească fără drepturi, supusă în robia cea mai degrădătoare către niște popoare de alt neam și de alt sînge ca el?

Mihaiu Viteazul trebuia să sfărîme și la nord pericolul care-l amenințase de la sud, puterea turcească, în prietinii Otomanilor, Andreiu Batori, Ieremia Movilă și Polonii. De aceea am văzut că Mihaiu nu se mulțămea numai cu cucerirea Moldovei, și că tindea chiar a întreprinde pe acea a Poloniei, pentru care și întrase în legături cu țarul Rusiei, Boris Godunov. Apoi cucerirea Poloniei tot în gîndurile de unire a țărilor romîne poate fi subsumată?

Este fără îndoială o tendință foarte firească de a căuta departe în timpuri rădăcinile unei idei mari, întru cît ne vine greu a crede că un arbore atît de uriaș să-și găsască sprijinul său numai în păturile superioare a le pămîntului.

Idea unirei este într'adevăr un product al desvoltărei noastre, însă nu a celei politice ci a celei culturale, care tocmai în timpurile noastre coborîndu-se în viața poporului, dădu din ea roade politice. Trebui mai întăi ca poporul romîn să dobîndească *conștiința unității neamului său*, spre a se gîndi la întruparea lui în un singur corp, și această conștiință este un product al mișcărei culturale, începută cu introducerea limbei romîne în biserică și stat și care își găsește rostirea ei lămurită în însemnații scriitori ai veacului al XVII-le. Ea nu poate fi căutată în timpurile de *viață neconștiută* ale poporului romîn, nici pe vremile lui Mircea, nici pe acele ale lui Ștefan, nici chiar pe acele ale lui Mihaiu [2].

2. Vom expune în Vol. IV rădăcinele și geneza ideei unirei Romînilor în un singur corp politic.

Mihaiu căutâ deci în cucerirea Ardealului și apoi a Moldovei, singurele pe care din mult mai vastul său plan putu să le aducă la îndeplinire, apărarea și întărirea poziției sale, nu unirea Românilor: și tocmai faptul că el în această mare întreprindere nu putu să se gîndească la poporul român, explică lipsa izbîndirei lui.

Cît timp el luptâ în contra Turcilor avea în partea lui simțimîntul întregului său popor, care pe atunci chiar alcătuia grosul armatei lui, și era cu inima toată spre izbînda întreprinderei sale. Apoi ajutorul ce-i venia fie din partea Moldovei, fie chiar din partea Ardealului sau a Germanilor era sincer și fără gînd ascuns, întru cît lupta pe care o întreprinsese era o nevoie simțită de toate puterile ce luau parte la ea. Ea avea răsunet în toate inimele, de la acele resfățate în palate pănă la acele ascunse în colibe. Mihaiu Viteazul putea să se arăte poporului muntean și moldovenesc ca apărătorul drepturilor sale impilate, creștinilor în deobște ca acel al intereselor lor celor mai sfinte. De aceea Mihaiu Viteazul, susținut de puternicul simțimînt al popoarelor, făcu minuni în lupta dusă în protiva Mahomedanilor, și sub conducerea și îmbărbătarea lui oștirile aliate putură zdrobi acele urdii nenumărate, care păreau că vor nimici și înghiți Muntenia întâi, creștinătatea în urmă.

Cînd însă primejdia ce se mai îndepărtase din spre sud, se întoarse din spre nord, în persoana lui Andreiu Batori și Ieremia Movilă, susținuți de Poloni, și sili pe Mihaiu Viteazul să între în luptă cu Ungurii Ardealului, starea lucrurilor se schimbâ de a totului tot. El nu mai lupta acuma în unire cu creștinii contra unor necredincioși, ci contra acestor creștini înșii, care-i stătuse pănă acuma de sprijin. Aju-

torul de mai înainte i se tăia de odată, şi el trebuia să se razime numai pe propriile lui puteri.

Este înviderat că spre a izbuti şi în această parte a întreprinderilor sale, era nevoit să'şi sporească mijloacele sale de luptă, să'şi înmulţască numărul armatei sale, de oare ce prin ajutoare din afară ea nu putea să mai fie adăugită. Mihaiu şi îndeplini această cerinţă neapărată a noilor sale planuri; dar pentru a imita armatele pe care trebuia să le combată, el adause în chip însemnător numărul lefegiilor săi, reducînd sau lăsînd în părăsire elementul băştinaş al oştirilor sale. Pe cînd izbînda de la Călugăreni fusese repurtată cu o armată alcătuită în mare parte din oameni de ţară, în acele cu care el trecu peste munţi elementul de căpitenie îl alcătuia trupele năimite[3]. Asemene ostaşi însă nu mai slujiau precum călăraşii, oştirea cea mai de samă a ţărilor romîne, cu pînea şi burdufnl de brînză aduse de a-

3. Asupra compunerei armatei lui Mihaiu în decursul anului 1594, vezi documentul citat mai jos nota 5. In toate luptele sale de peste munţi oştirea românească este numai o mică minoritate. Vezi bună oară, scrisoarea unui *anonim* către *hanul Tătarilor* care spune că armata impăratului, a regelui Transilvaniei şi a lui Mihaiu domnul Munteniei se compunea „ex Hungaris, Germanis, Croatis, Italis, Gallis, Hispanis, Vallonibus alysque nationibus." (Doc. col. *Hurm.*, III, p. 297). *Ioan Darahi* care văzuse cu ochii săi armata lui Mihaiu Vodă înaintea luptei lui cu Batori, o descrie astfeliu în relaţia lui din 1599 (Ibid. p. 431): „Equites Hungaros 1000 habebat, pedites 1000, Rascianorum (Sîrbi) ego militum. Cozacorum, Moldaviensium, non scio, sed certum est *quod solos stipendiarios equites et pedites viginti ter mille.* Praeter istos liberes *Hoydones* 8000 habebat, pulcherrimum item *Rosonum* (Roşii sau curtenii romîni) ut ipsi vocant, exercitum, universitas Boeronum. Machokas (?) etiam aliquot mille. In Transylvania rursum agiles Siculos." Tot aşa şi raportul lui *Malaspina* din 14 Noemvrie 1599 (Idem, p. 513) spune că armata lui Mihaiu Viteazul „ascendeva a 48 in 50 m. combattanti tre quali 27 m. in circa erano *gente scelta d'Albanesi, Rasciani, Ungari, Cosachi e Valachi*". Ca Haiducii erau şi ei plătiţi, vezi David *Ungnad* c. *Rudolf al II-le*, 3 şi 4 Ianuarie 1600, idem, IV, p. 6: „So werde uns der Michal allspald die Khossakhen und *Hayduggen* auf den hallsz schicken; wir werden darnach woll erfahren war er Mihal für ungestiembe insolenz mit dem Khriegsvolkh ausstehen muss, wenn im das gelt von Eur Mayestät so lange zeit ausbleibt".

casă [4], ci pentru lefi grase, care nu erau prea scumpe, cînd ne gîndim la ceea ce ostașii vîndeau pentru ele, sîngele și viața lor.

Pentru a întrebuința asemene puteri militare, Mihaiu avea nevoie de bani, căci dacă nu le plătea, ele refuzau să se bată, în cît astfeliu rezultatul unei încăerări atîrnă de la bunul lor plac. Apoi îndată ce intrau în foc, luna lor era considerată ca isprăvită, ceea ce adese ori îndoia cheltuiala [5]. De aceea am văzut că în tot decursul vieței sale Mihaiu avu de luptat mai ales cu nevoia neînduplecată, ce nu-i mai lăsa răgaz nici odihnă, a banilor. Subțirele ajutoare pe care le primea de la împăratal se risipeau în fum, cînd le răspîndea în desele rînduri a le-fegiilor săi, și el trebuia, abia o sumă primită și cheltuită, să se gîndească la alta nouă cu care să o înlocuiască. Fie care călăreț se plătea cu 5 lei pe lună, fie-care pedestraș cu 3—4 lei, și cînd ne gîndim că mercenarii lui Mihaiu întreceau adese ori cifra de 20,000 ne înspăimîntăm de sumele uriașe ce trebuiau să'l coste întreținerea lor. Un document ne spune că mercenarii custau pe Mihaiu 98,000

4. Vol. II, p. 428 și urm.

5. Kurzer Bericht wie alle Sachen în Siebenbürgen zwischen dem Fürsten Sigismund Batori und etlichen Verräthern anno 1594 fürgelaufen. (Ultima din mai multe broșuri legate împreună sub No. 3410 a colecției Sturza din bibl. Acad. Broșură nepaginată); la p. a 8-a găsim următorul loc: „Der Fürst der Wallachey, Michael genannt hat bey ihm 10,000 Wallachen. 2000 siebenbürgische Trabanten; item 700 Pferde welche er richtig bezahlt, und giebt auff eines 5 Thaler, auf einen Trabanten 3 Thaler, und auf 100 Personen alle Tage einen ochsen. So oft sie aber mit dem Feinde zu thun haben so ist das Monat aus, und die richtige Bezahlung vorhanden. Allein was die Beut antrifft, müssen sie alles dem Fürsten geben, welcher pro arbitrio, einem jeden nachdem er sich dapffer verhalten, damit verehrt". Arătarea compunerei armatei, mai mult din Romîni, se referă la luptele cu Turcii din 1594. Un raport din 4 Ianuarie 1597 spune de asemene: „i cavalli a cinque taleri il mese, et i fanti a quattro, computate in essi le provisioni de Capitani et officiali". Doc. col. *Hurm.*, III. p. 508.

de lei pe lună[6]. Leul pe atunci avea o valoare mult mai mare de cît astăzi. Cu el se putea cumpăra o chilă de grău. Lefile pe care Mihaiu trebuia să le dee ostașilor săi reprezentau deci valoarea a 98.000 de chile de grău pe lună cel puțin, și cu toate că absolut vorbind valoarea unei chile de grău va fi fost mai mică de cît astăzi, totuși asemene evaluare ne lasă să întrevedem enormitatea sumelor cheltuite, potrivit cu puterile de producere ale Munteniei de atunci[7]. Nu e vorba imensele sumi mai înainte înghițite de Turci, încetase odată cu revolta lui Mihaiu; dar economia făcută era risipită pe întreitele cu întreținerea armatei.

De la cine putea să 'și tragă Mihaiu Viteazul asemene însemnătoare cîtimi de bani?

Elementul boieresc trebuia cruțat, cu atîta mai mult cu cît Mihaiu lipsind din Muntenia, o răscoală în contra lui era mult mai ușoară și putea să-i răstoarne baza pe care se întemeia toată puterea lui, domnia acelei țări. Asupra Ardealului iarăși nu putea arunca chiar de la întrarea lui dări îngreuitoare, spre a nu 'și înstrăina simpatiile locuitorilor, de oare ce chiar contribuția ce fu nevoit să o pună, de 2 florini pe casă, trezi protestări și nemulțămiri. Pe cine deci trebuia să arunce Mihaiu Viteazul, toată povoara nevoilor sale bănești? Nu rămînea alt element bun de supus contribuției de cît țăranii ce mai

6. *Aloisiu Radibrati* c. *Dr. Pezzen*, 22 Decemvrie 1599. idem. III. p. 399: „S. V. S. Ill-ma vol sapere quanto danari spende questo V-da per pagare li soi soldati sina hora li andava ogni mese taleri 98 m[ia]".

7. Pentru timpul lui Mihaiu Viteazul nu am putut descoperi nicăiri prețul chilei de grău. Vom vedea însă ca pe acel al lui Brancovanu, (Vol. IV) 100 de ani mai tîrziu, acest preț era de 1½ lei sau un galbăn. Ținînd samă de împrejurarea că cu cît ne apropiăm, cu atîta grăul crește în preț putem admite pentru vremile lui Mihaiu prețul unei chile de grău un leu. Admițînd pentru valoarea absolută a chilei de grău ½ din valoarea ei de astăzi, adecă 25 de lei, încă avem cheltueală lunară de 2.400,000 de lei noi, in bani de ai noștri.

rămăsese liberi din Muntenia, care avînd încă moșiile lor, puteau fi supuși la dări mai însemnătoare, fără a se teme din partea lor la vre-o mișcare de neascultare. Acest mijloc îl și aplică Mihaiu Viteazul pe o scară foarte întinsă, mai ales dacă judecăm după faptul întristător dar netăgăduit, că mai toate documentele cunoscute asupra domniei lui Mihaiu se referă la desbrăcarea moșnenilor de proprietățile lor. Mai toate constată faptul că domnul, pentru a'și împlini golul, tot deauna deschis al visteriei lui, impunea moșnenilor niște dări așa de mari, în cît aceștia, pentru a le plăti își vindeau moșiile cătră boieri, sau ele erau luate domnești împreună cu locuitorii lor.

Astfelu un document din 10 Iunie 1654 de la Constantin Basarab întărește familiei Buzeștilor stăpînirea pe 128 de moșii (!!) ce le aveau, parte rămase de la moși și strămoși, parte cumpărate. Intre aceste din urmă figurează vr'o 20 cumpărate de postelnicul Radu Buzescu de la moșneni în zilele lui Mihaiu Vodă Viteazul. «Aceste sate, zice hrisovul, au fost kneji (adecă moșneni sau liberi) și cu moșiile lor, de mai înainte vreme. Apoi cînd au fost în zilele reposatului Mihail Voevod, leat 7102 (1594), ei văzînd atîta nevoie și greutăți *pentru biruri, și ne avînd cu ce să se plătească de greutățile lor*, au venit la jupîn Radu clucerul Buzescu, fiind atunci vel spătar, și de a lor bună voie s'au vîndut vecini, ei cu toți fiii lor și cu toate părțile lor de moșie, pre bani gata»[8].

Alte hrisoave ne arată cum domnul lua el singur moșiile ca domnești, întrebuințîndu-le apoi în folosul său. Astfel un hrisov de la Radu Mihnea din 1613 conține expunerea judecății pornite de moșnenii Bălaur,

8. Magazinul istoric pentru Dacia, II, p. 235, nota.

Moraicu, popa Pleşu, Stănilă, Lupu stolnicul, Bălan şi alţii contra lui Preda postelnicul, ginerele lui Mihaiu Viteazul şi contra soţiei sale Florica, fiica domnului, pentru satul Apele Vii. Obiectul acestui proces era că Mihaiu Viteazul «le-au făcut siluire acestor kneji mai sus zişi, de le-au aruncat lor aspri 50.000, de le-au luat lor moşiile şi i-au făcut vecini, pe vremea cînd au fost Mihail Voevod aproape de eşirea lui din ţară, înaintea lui Simion Vodă (Movilă)». Moşnenii vin la Simion Movilă în timpul scurtei sale domnii din Muntenia, şi şi răscumpără satul cu 70,000 de aspri reintrînd în a lui stăpînire, cînd de odată Preda postelnicul ginerele lui Mihaiu Viteazul, «scoate o carte a socrului său Mihail Voevod, şi zice că i'au dat socrul său lui acel sat Apele Vii ca zestre», şi tulbură pe răzăşi în stăpînirea încuviinţată lor asupra vechei lor moşii, de Simion Vodă. Răzăşii pornind atunci pîră în contra lui Preda, Radu Mihnea hotăreşte pricina în 1613, în sensul «că nu ar fi nici cu o dreptate şi încă mult păcat să fie aceşti kneji şi cu asprii daţi şi ei să fie robi» dînd ascultare astfeliu cererei lor, lucru îndestul de extraordinar în acele vremuri, şi care se explică numai prin rălele relaţiuni în care se afla familia lui Mihaiu Viteazul cu Radu Mihnea". #

9. Magazinul istoric II p 265. Şi cu toate aceste un alt document din 1608, April 20 de la *Radu Şerban*, prin care spune că dăruieşte acest sat Apele Vii Simei soţiei stolnicului Stroia, spre a mulţămi pe văduva pentru moartea soţului ei în o luptă contra Tatarilor, arată că locuitorii acelui sat fusese *kneji* dar s'au vîndut *ei înşii de bună voia lor lui Mihaiu Vodă*. In documentul lui Radu Mihnea se spune însă clar că „Mihaiu Vodă făcuse siluire acestor kneji şi le-au aruncat aspri 50 000 şi *le au luat moşiile de i'au făcut vecini*". Iată deci ce credinţă se poate pune pe cuvintele stereotipe ce le întîlnim în documentele de vînzări de moşii că s'au făcut vînzarea de *bună voie*. Mai aflăm din documentul lui Radu Şerban că „veni la domnia mea doamna Florica, fata lui Mihaiu Vodă, vrînd să şi iee înapoi satul, şi s'a dus acolo la sus zisul sat, fără ştirea domniei mele. Şi a făcut multă pagubă oamenilor, şi au ucis toate oile jupăniţei Simei stolnicesei. Dar domnia mea nu vru să dee doamnei Floricăi satul Apele Vii". Traian, 1869, p. 232.

Act Document de la Rad Mihnea din 17 Iulie 1614
da o parunci megişiţa Mărcii, Hanuţe, Moraicăi
şi Dalcu şi luturea fratelui lor şi moşii ce lor satul
gospodarii lor oameni şi fii ei lor, şi cari ce oameni
sat ei au fost toţi oameni cneji cu ocine vinci d
mai vinaintea vreme. Şi pîrîţi lui Mihai Vodă
cu'l au neamurile lor şi vînd Domnului
cu'l au făcut şi vecini. Acum vecini nu mai dau
şi Radu Mihnea vecinilor Tatarului
portar. Ale ei cum vrea să'i răscumpere
şi vecinii, dovedi ca pe oameni robiţi şi
acestă dată pot vorbi lor, şi a cărora
Domnului a ei răscumpărat „ca să fie
cât cneji pe vecie lor şi să nu aibă
supărare de nimene". Deci au dovedit
mut în 18 Mai 1613 de la Radu Mihnea
întîmplat pîrîţi Vlahul şi Ştefan fiii lui
Tudor mare logofăt cînd cât întîmplă
Hativani, Folcăi, Popeşti, Famoteşti şi
Negreni cu pricina lor megieşii lor
cneji şi cu vînzările şi vecinii şi boieri
vorbi lor Tudor şi vremea cu Mihai
Vitezul. Şi au fost cneji şi moşteni,
dar i'au micşorat şi au răsăcut
şi n'am mai fost în stare să poată
revoca lor". Act Document din 11
Mai 1620 de la Alexandru Coconul

Aceeași împrejurare răsare dintr'un alt document mai curios, care mai este însemnat și prin acea că conține o însemnare autografă a lui Mihaiu Viteazul. Prin acest document, din 1 Februarie 1596, Mihaiu Viteazul își întărește lui însuși proprietatea satului *Surlanul* pe care l'ar fi *cumpărat* «de la toți sătenii, anume: de la Staicu și de la Manea și de la Dan și de la Dupcea și de la toată ceata lor, și de la Staicul și de la Ioan și de la Stoica și de la Prodan și de la toate cetele lor, și de la Dumitru și de la Neacșul și de la Stefan și de la Albotă și de la Dan și de la toate cetele lor, toate părțile lor, drept 40,000 de aspri, de bună voia lor». In josul documentului se vede scris de mîna însuși a lui Mihaiu Vodă următoarea însemnare: «Ioan Mihail voevod dat'am eu cărțile lor de moșie și a le mele de s'au descupărat (rescumpărat) satul Surlanul *și m'a* (mi-a) dat 80,000 de aspri în Belgrad (Alba-Iulia). Blăstămat și proclet să fie de 318 oteți și de mine cine va sparge pomana mea (sau pomana, amin?)[10]

Care să fie înțelesul acestui hrisov? Este înviderat că domnul restitue actul său de cumpărătură moșnenilor ce-i vînduse moșiea, și pentru a da o mai mare garanție acestei restituiri, însamnă însuș cu mîna sa reîntoarcerea satului către vechii săi stăpînitori. Insemnarea se vede că a fost făcută în Belgrad

10. Revista pentru istorie, archeologie și filologie a d-lui *Gr. Tocilescu*. IV, p. 542: Pe cînd Dl Tocilescu cetește M'A = *mai*, iar eu *mi-a*, un anonim criticînd ambele noastre păreri în Contimpuranul d-lui *Ioan Nădejde*, V, p 119, observă cu dreptul că semnul ˜ deasupra lui MA este mai curînd o aruncătură de condeiu decît litera j. In ori ce caz tot acest semn se vede deasupra lui [illegible], unde trebue să se cetească H; de asemene deasupra cuvîntului MW̃IHIA, care dacă ˜ ar fi i ar trebui cetit *moișie!* Se mai află și deasupra lui C̃A (s'a) care ar trebui cetit *s'ai*, toate cuvinte ce nu ar avea nici un înțăles în pana unui Romîn. Era deci mai curînd un fel de duplificare a lui [illegible] O *moșiie*, *s'aa descupăraat*, *și maa dat*, adecă și mi-a dat. In fond deci intrepretarea anonimului din Contimpuranul concoardă cu a mea.

sau Alba Iulia, prin urmare cel mai timpuriu în 1599 Noemvrie 1, cînd Mihaiu calcă pentru întâia oară ca cuceritor în capitala Ardealului [11], adecă aproape patru ani după cumpărătura săvîrșită de Mihaiu. Dar oare în adevăr să fi cumpărat domnul moșia Surlanul de la moșneni? Pe la 1 Februarie 1596, data actului de cumpărătură, Mihaiu sfîrșise tocmai marea sa luptă cu Turcii, gonindu-i peste Dunăre cu ajutorul Ardelenilor și al Moldovenilor, luase Giurgiul, Nicopoli, Vidinul, și se apuca la data documentului, să răspingă o năvălire a Tătarilor și să atace pe Ieremia Movilă [12]. In asemene împrejurări cînd Mihaiu cheltuise atîta de mult cu răspingerea năvălirei turcești, și se pregătea a întîmpina pericolele ce-l amenințau de la nord, fiind dată și lipsa lui vecinică de bani, ne vine greu a crede că Mihaiu să fi dispus de suma de 40,000 de aspri spre a cumpăra o moșie, mai ales că nici zbuciumările în care se afla cu răspingerea dușmanilor nu-i vor fi învoit a se îndeletnici cu daraverile sale private. Noi credem că sub această pretinsă cumpărătură se ascundea o răpire a satului răzășilor, asemene acelei petrecute cu moșiea Apele Vii. Mihaiu aruncase acest bir asupra Surlanului de 40,000 de aspri. Neputîndu-l plăti, moșnenii își vînduse moșia pentru acea sumă lui Mihaiu, și domnul închipui un contract de cumpărătură, în care prețul plătit era datoria moșnenilor către domn, izvorîtă din neplata birului. Moșnenii văzîndu-se sărăciți de averea lor și căzuți în starea de vecini, pun mînă de la mînă, adună para către para timp de patru ani, și cînd ajung a îndeplini suma îndoită acelei datorite de 40,000, adecă 80,000 de aspri, se duc după Mihaiu

11. Mai sus, p. 269.
12. Mai sus, p. 220—221.

în Alba Iulia, cad înaintea lui și-l roagă *să-și facă cu ei pomană*, să le înapoiască moșiea, dîndu-i pentru ea 80,000 de aspri în locul celor datoriți de 40,000. Mihaiu care tocmai pe cînd era în Ardeal se afla în cea mai mare nevoie de bani, primește cu bucurie acest poclon neașteptat, și le înapoiește moșia, însemnînd pe documentul de cumpărătură, că moșnenii își «dăscupărase» adecă își rescumpărase [13] de la el satul Surlanul.

Imprejurarea că Mihaiu Viteazul zice că și-au făcut pomană cu răzeșii, restituindu-le moșia, nu este decît prea firească. Intr'adevăr că răzășii trebuiră să roage pe Mihaiu cu banii în mînă ca să-și facă pomană să le dee înapoi ocina părintească. Cît despre aceea că documentul de cumpărătură arată că moșnenii ar fi vîndut satul lor de bună voie, aceasta era o simplă formulă, care putea ascunde foarte ușor o silnicie. Unde s'a mai văzut vre odată răzăși romîni care să'și vîndă de bună voia lor moșiile străbune pentru a le preface în bani. Apoi dacă le-ar fi vîndut de bună voie, pentru ce dădeau acuma pe ele îndoitul preț, spre a le cumpăra îndărăpt? Și cu toate aceste temeiuri pline de greutate, s'a găsit interpretatori care să susțină că nu țaranii ar fi dat lui Mihaiu Viteazul 80,000 de aspri, pentru *descupărarea* moșiei, ci că Mihaiu Viteazul le-ar *mai fi dat pe lîngă moșie încă și suma arătată*. Se pretinde ca «acești moșneni urmase pe domnul țărei și pe stăpînul lor feodal în expedițiunea din Ardeal, se deosebise poate prin vitejia lor pe cîmpul de luptă și primise de la generosul și viteazul domn, drept răsplată a serviciilor lor, nu numai moșia ce i-o vînduseră mai înainte, dar încă 80,000 de aspri pe dea-

13. Cuvîntul descupărat este format după analogiea lui desfăcut, desbătut, desvățat etc.

supra (!!) Dacă cele cinci rînduri scrise de Mihaiu Viteazul ne destăinue puțina deprindere ce avea de a scrie românească cu mîna sa cea aspră și virtoasă, mai ușor fiindu-i a învîrti sabia decît de a ținea condeiul, ele ne dau în acelaș timp o dovadă strălucită de simțimintele generoase și *democratice* a le principelui, pe care istoricii moderni, începînd cu Bălcescu, s'au obicinuit a ni-l prezenta ca apăsător al țăranului, ca destrugător al instituțiunilor democratice a le țărei, ca pe acel care a introdus și a consfințit iobagia sau șărbirea țaranului romîn»[14].

O asemene interpretare este tot ce poate fi mai silit și mai indepărtat de adevăr. Mihaiu Viteazul să fi dat la vr'o 16 inși o recompenssă atît de strălucită, moșiea lor pe care ei i-o vînduse și pentru care primise odată 40,000 de aspri, și peste aceasta încă 80,000! Dar de unde această dărnicie a lui Mihaiu, cînd tot pe atunci îl videm amenințînd pe comisarii impărătești că la caz cînd nu i se vor răspunde îndată cei 30,000 de taleri datoriți, le va trimite după gît pe Cazaci și pe Haiduci, și atunci numai vor vedea ei cită obrăznicie trebue să sufere de la ei[15]. Mihaiu dar care era atît de strîmtorat de bani, să fi impins generozitatea pănă a da la cîți-va din ostașii săi 80,000 de aspri ca recompensă pentru vitejia lor, peste o moșie întreagă ce le-o dărnuia? Dar atunci ce ar fi zis miile celelalte de lefegii, care ar fi avut dreptul a pretinde o răsplată analoagă? De unde ar fi luat Mihaiu milioanele trebuitoare pentru a impăca gelozîile și nemulțămirile armatei sale? Prin o asemene dărnicie încuviințată numai la o mică ceată din soldații săi, fiind dată lipsa de disciplină a timpului, Mihaiu se punea în cum-

14. Dl *Gr. Tocilescu* în Revista l. c.
15. Vezi mai sus p. 402 nota în fine, reprodus documentul din *3 Ianuarie* 1600.

până de a fi zdrobit de o revoluție a propriei sale armate, împreună cu toți acei pe care el îi favorase.

Tot așa trebue înțeles și documentul lui Ioan Constantin Șarban Voevod, fără dată, cuprinzînd o judecată dintre mai multe fețe, pentru satul Micșeneștii din județul Ilfovului, în care se spune între altele că «acest sat Micșeneștii, a fost megiaș de moșia lor încă de mai înainte vreme. Ear cînd au fost în zilele reposatului Mihail Voevod, ei s'au fost vîndut rumîni domnești lui Mihaiu Vodă și tot au fost rumîni pe sama domnească». Că nici aice nu poate fi vorba de o vînzare de bună voie, care în acest document nici măcar se învoacă, se vede din istoria lui posterioară și a încercărilor repetite făcute de acei rumîni spre a'și redobîndi proprietatea și libertatea pierdută. Așa ne spune documentul că «reposatul Mihaiu Voevod, a dăruit acest sat Micșeneștii lui Vasile Leca comisul pentru dreapta lui slujbă, iar *Leca și-a făcut pomană cu dînșii de le au învoit să se rescumpere pre bani gata* și au rămas Micșeneștii iar megiași». Apoi cînd au fost în zilele reposatului Simion Vodă, acest domn probabil nevroind să țină samă de dania făcută de fostul său dușman unui om al său și deci nici de rescumpărarea făcută de moșneni de la Leca comisul, privind însă de bună luarea satului pe sama domniei de Mihaiu Vodă, dăruește el satul Micșeneștii lui Ghiula căpitanul. Moșnenii însă, de și pierduse odată banii dați lui Leca, se rescumpără a doua oară de la Giula pe timpul lui Radu Mihnea. Și cînd îi vedem luptînd cu atîta statornicie în contra despoierei de proprietatea lor, să mai stăm un moment măcar la îndoială, că numai de *bună voie* nu fusese vînzarea satului lor către Mihaiu Viteazul? Aceste două răscumpărări însă îndatorise pe moșneni pînă în grumaji. Ei nu mai putură să se mai desbată din datoriile contractate, și fură ne-

voiți mai la urmă să 'și vîndă moșia definitiv, și de astă dată într'adevăr de bună voie, adecă cel puțin constrînși numai de nevoile lor și nu de o siluire exterioară, lui Necula vistierul drept 400 de galbeni, de la care apoi înainte satul Micșenești rămîne în stare de rumânie [16].

Altă vînzare de moșneni către Mihaiu Vodă întîlnim la satul Băicoiu. Prin acest document din 1610 Ianuarie în 7, Radu Șarban dă o poroncă ca să fie satul Băicoiu a boierilor Pătrașcu și a fiului său Vintilă «partea ce au avut desbatere cită se va alege, pentru că *satul Băicoiu au fost oameni slobozi apoi megieșii din sat cîți au fost s'au vîndut reposatului Mihail Voevod*. După aceea Manole logofătul și Neculcea logofătul și-au avut moșii la Ploiești. Așă dar au cumpărat Mihaiu Voevod satul Ploieștii, și au vrut să facă oraș în satul Ploiești; iar Manole logofătul și Neculcea logofătul, frați ai lui Pătrașcu, n'au vrut să'și vîndă părțile lor de moșie reposatului Mihail Voevod pe bani, și au făcut tocmală cu reposatul Mihail Voevod, de au schimbat Băicoiul cu satul Ploiești» [17].

Așa dar Mihaiu Viteazul vroind să facă oraș din satul Ploiești, și să cumpere moșia de la acei ce o stăpîneau, *logofeții* Vintilă și Patrașcu, și ei nevroind să-și vîndă moșia pe bani, Mihaiu le dă în schimb satul Băicoiu pe care'l *cumpărase* de la moșneni. Să se observe că din acest document reiesă deosebirea în purtarea lui Mihaiu Vodă cu boierii, de aceea ce

16. Documentul publicat de *Papiu Ilarian* în Tesaur, I, p. 387.

17 Documentul se află în păstrarea d-lui *V. A. Urechie* nepublicat, care au bine voit să mi-l comunice. Un altul din 1618 de la Radu Vodă fiul lui Mihnea și nepotul lui Alexandru tot din bogata colecție a d-lui Ureche, pomenește și el de schimbul făcut de Mihaiu Vodă a satului Băicoiu pe Ploiești, cînd l'au făcut Mihaiu Vodă tîrg. Ploieștii datoresc deci constituirea lor ca oraș lui Mihaiu Viteazul.

+ Documentul p. care l'am adus mai sus (prin care Mihaiu despăgubește p. boieri Ploiești pentru a redevenit pe rînd (supuși supuși, ca pînă atunci despre care Domnul arată ca a fost cumpărată de de către moșii o vilă cu bani și de bunăvoie de a bani bună de vînzărie către 16 bis. Tradus în limbeni rău însemnat a Mihaiu ... arătat cumpăr acestă sat bani p. ca nepetrundă (de plată, ... Banii cum pre înțeleasă bună, ... de vistierie către ... ...

avea față cu țăranii. Acestora din urmă le ia moșiile fără să-i întrebe. De boieri însă nu se atinge și respectă cererile lor, dîndu-le moșii în schimb, pentru moșia pe care nu vroise să i-o vîndă pe bani.

Alt document de la Constantin Brancovanu din 1695, «întărește lui Neculai banul stăpînirea lui pe satul Căpoteasa și Burciuleasa, de lîngă Balta Albă în județul Rîmnicului-Sărat, pentru că aceste moșii sunt ale lor bătrîne și drepte ocine de moștenire de la moșii și strămoșii lor de mai înainte vreme, și tot le-au ținut moșii și părinții lor cu bună pace pînă în zilele răposatului Mihail Voevod. *Deci atunci Mihail Vodă au împresurat aceste moșii și s'au ținut pre sama domnească pînă în zilele răposatului Radu Vodă cel Bătrîn*; iar după aceea cînd au fost atunci Damian căpitanul tatul lui Neculai banul, și au fost *rescumpărat* aceste moșii de la Radu Vodă, cu bani gata 16,000 de aspri»[36].

Aceste sate stăpînite cu bună pace pînă la Mihaiu Vodă, *împresurate apoi de acesta și ținute pe sama Domniei pînă ce le răscumpără moștenitorii vechilor proprietari*, nu pot fi de cît niște moșii confiscate de Mihaiu Viteazul pentru neplata unor biruri, după analogia celorlalte sate luate de el domnești pentru acelaș motiv.

Alt document de la Brancovanu din 1710, este încă și mai lămurit. Domnul ne spune în el că moșia Mocești, fusese din vremuri vechi a lui Udrea biv vel armaș și că au fost cumpărată de la moșnenii urmașii lui de către Mihaiu Vodă cu *bani din vistieria țării*. Moșnenii vin însă înaintea lui Gavril Moghilă (1618—1620), *cu multă rugăciune ca să le dee voie să-și răscumpere moșia, și au făcut tocmală de*

36. Condica logofeției lui Brancovanu, nedită în Arhiva Statului, p. 145.

au dat 60,000 de aspri bani gata și și-au rescumpărat moșiea, și banii ce au luat de la dînșii reposatul Gavril Moghilă, el i-a băgat în vistieria țărei, fiind daţi iar din vistieria țărei». Ilina fiica lui Pătrașcu Vodă și nepoata lui Mihaiu Viteazul, socotind moșia ca în familia ei, rămasă de la bunul ei, o dă prin un hrisov mănăstirei Comanei, și egumenul acelei mănăstiri trage la judecată pe Mihalcea stolnicul, i Pîrvu vistierul, i Dragomir căpitanul, i Iordache cămărașul, i Radu ciaușul za slujitori, i Pătru parcalabul, i Nicula Burduca moșnean din Mocești, zicînd că moșica este danie mănăstirei. Constantin Brancovanu hotărăște că «doamna Ilina n'au avut nici o treabă ca să închine acea moșie mănăstirei Comanei, fiind cumpărată cu bani din vistieria țărei și răscumparată de moșneni de la Gavril Moghilă Voevod, și au rămas Daniil egumenul de la mănăstirea Comanii de judecată dinaintea domniei mele în divan» [1].

Și aice repetăm observarea că dacă ar fi fost o vînzare de bună voie din partea moșnenilor, ce nevoie ar fi avut aceștia a veni după cîți-va ani, să'și răscumpere moșiea cu multe rugăciuni de la un urmaș al lui Mihaiu Viteazul, Gavril Movilă? Apoi mai curioază este împrejurarea că Mihaiu Viteazul, arată că ar fi cumpărat Mocești cu bani din vistieria țărei. Ce înțeles va fi avut aceasta pe atunci sacă formulă, nu putem determina din lipsa de alte izvoare de comparațiune. Poate părea cu atîta mai straniu această arătare, că statul și nu domnul ar fi cumpărat această moșie, cu cît pe atunci deosebirea între averea domnească și aceă a statului eră recunoscută, nu numai la noi ci chiar în apusul Europei.

---

[1] Document din condica episcopiei Buzeului, p. 157 extras de Dl. *B Iorgulescu* și publicat în Arhiva societății științifice și literare din Iași, Anul I, 1889. p. 116.

Pentru chestiunea însă de care ne ocupăm, arătarea aceasta dovedește într'un chip învederat, că moșia *fusese confiscată pentru neplata dărilor către vistieria țărei.*

In sfîrșit mai aducem un document, cel mai greu de interpretat și de înțeles din toate cele raportate pănă aice, dar care încunjurat de cele de mai înainte, nu credem că poate fi altfeliu tălcuit decît tot ca mascarea unei despoieri a averei unor moșneni. Prin acest document din 1604 April 12, Radu Vodă dă «satul Costeștii mănăstirei Bistrița pentru că a cumpărat acest mai sus zis sat reposatul Mihail voevod de la toți megieșii din sat, anume de la Miclea cu ceata lui, și de la Voicu cu ceata lui și de la Barbu cu ceata lui și de la Voicu cu ceata lui și de la Barbu cu ceata lui și de la Popa cu ceata lui și de la Oprea al Moșoaei cu ceata lui drept 42,000 aspri gata, și s'au vîndut ei înșii de a lor bună voie reposatului Mihail Voevod și fără nici o silă de către domnia sa, și s'au închinat ei a fi vecini în veci (în textul slavon: vecĭni v veaki)[20]. Iar după aceea reposatul Mihail voevod au adăugat la sînta mănăstire mai sus zisă acest sat Costeștii, spre a fi sîntei mănăstiri de întărire. Insă cînd a cumpărat reposatul Mihail Voevod acest mai sus zis sat, a fost atunci la eșirea lui dintru această țară, și au fost întru multă strîmtorare și scîrbă din toate părțile *și întru împuținarea avuției de mănedă*, și după acea cugetînd a întări mai sus zisa mănăstire și dintre acea puțină avere ce o avea domnia sa în monedă, și pentru lefile a unor ostași ce au fost

20. Că și în Muntenia se întîlnește terminul de *vecin* pe lîngă acel de *rumîn*. Vezi vol. II, p. 61. Papiu traduce rău cuvîntul slav *vecĭnu, vecĭni*, prin *vecinici*; este redarea noțiunei românești netraductibilă *vecin* prin însuș acest cuvînt în textul slav.

atunci lîngă domnia sa, au întrebat domnia lui pre toți ostașii aceia, care vor ca să lese părțile lor de leafă să cumpere acel sat ce s'a zis mai sus, ca să fie pentru Dumnezeu la sînta mănăstire și pentru pomenirea domniei sale ; iar acei ostași toți atuncea cu glas mare au zis să fie după găsirea lui cu cale și voia domniei sale. Și pentru neputința domniei sale, și de atîta nevoie ce au avut a fost săzut cît va timp cu acei ostași în sînta mănăstire, atunci cînd a cumpărat mai sus zisul sat, iar acei vecini care au fost proprietari, ei au zis ca să-i scoată reposatul Mihail Voevod din bir și din toate mîncătoriile și pre aceea le au fost așăzămîntul lor. Apoi atunci au luat acești megiași banii ce sunt mai sus ziși, și s'au închinat a fi vecini». Drept aceea și Radu Voevod-lasă satul Costeștii liber de bir și de toate dajdiile spre a fi de folos mănăstirei Bistrița [21].

Mai întăi un lucru ne lovește cînd cetim acest enigmatic document. Cum se poate ca Mihaiu Viteazul, în momentul cînd după lupta de la Teleajnu era nevoit să părăsască țara, pe cînd era în cea mai mare strîmtorire de bani, ceea ce reiesă din însuș documentul, care reproducînd fără îndoială cuvintele acelui al lui Mihaiu însuș, spune că domnul era întru împuținarea avuției de monedă, să s'apuce de cumpărat moșii *pe bani gata* pentru o sumă îndestul de însemnătoare de 42,000 de aspri, și să le dăruiască la mănăstiri? Mai stranie se arată însă învoirea cerută de Mihaiu Vodă de la ostașii săi, de *a le reține o parte din lefile lor* spre a-i face și pe ei să se împărtășască din pomana domnului. Apoi dacă Mihaiu recurge la un asemene mijloc neobicinuit de a milui mănăstirea, fără îndoială că o făcea *fiind că nu avea cu ce să plătească leafa întreagă ostașilor săi*,

21. Publicat de *Papiu Ilarian*, în Tesaur, I, p. 391.

și neavînd el cu ce le plăti leafa, cu atita mai puțin puteau să-i rămînă bani pentru a cumpăra moșii. In ori ce caz chiar dacă am presupune că Mihaiu să fi plătit moșnenilor partea lui din preț, el nu le putu răspunde aceea cu care se împărtășiau lefegii lui, și din această nedeplină răspundere a prețului din partea unui domn bătut, și care era nevoit să părăsască țara, încă se vede că numai de bună voie n'a putut fi vînzarea făcută de răzăși a moșiei lor către Mihaiu Viteazul.

Apoi dacă Mihaiu și cu ostașii săi aveau un motiv de a cumpăra moșii spre a face o danie mănăstirei, moșnenii nu aveau nici unul de a o vinde și a-și pierde libertatea. Din toate punctele de videre vînzarea trebue să fi fost și aice silită.

Aceasta odată admis, explicarea rațională a straniului document nu poate fi decît următoarea: Mihaiu Viteazul era dator lefegiilor săi cu o sumă pe care el nu o putea răspunde, *fiind întru o mare împuținare a avuției de monedă*. Pentru a determina pe oștenii săi să renunțe la o parte din plată, el face un apel la simțimîntul lor religios, și le propune ca să-i lese ceea ce le datorea, spre a cumpăra împreună un sat mănăstirei Bistrița, întru pomenirea și a sufletelor lor. Trupa consimte. Mihaiu atunci aruncă asupra satului un bir corăspunzător sumei cu care se alcătuise cu ostașii săi a cumpăra satul, și acesta neputîndu-l răspunde, este luat domnesc și apoi dăruit mănăstirei. Prin asemene în ori ce caz ghibace operație, domnul izbutește a se plăti de armata lui, economisînd o bună parte din datorie. Că moșnenii trebuiră să plătească iscusința lui Mihaiu Viteazul, nu ne mai poate pune în mirare, după numeroasele dovezi îngrămădite asupra acestui punct.

Din aceste deosebite documente se constată deci că Mihaiu Viteazul, în nevoia lui nespusă de bani,

alerga adesa ori la desbrăcarea țăranului. Și în împrejurările în care se afla el, trebuia să o facă. De îndată ce își alcătuia greul oștirilor sale din trupe numeroase, care trebuiau plătite cu ori ce preț, el nu mai putea fi stăpînit de nici o altă considerație, și pentru a căpăta bani, era în stare să se apuce de ori ce mijloc. Neîndrăznind să lovească în boeri, care ar fi protestat, ba chiar s'ar fi ridicat în contra lui, el se lăsă asupra țăranilor, acel lut inform, fără glas și fără drepturi, care suferea în tăcere tot felul de nedreptăți.

Dar Mihaiu Viteazul merge mai departe în această privire. Nevoia lui de a sta bine cu boierii îl silea să le învoiască a pune în lucrare, alăturea cu el, cea mai cumplită desbrăcătorie a țăranilor. Am văzut mai sus familia Buzeștilor stăpînind 128 de moșii, și cîți alții vor fi avut tot pe atîtea, despre care istoria nu ne spune nimic! Vitrigele timpuri prin care trecuse poporul romîn coborîse o sumă foarte mare de oameni în rîndul țăranilor supuși. Cu trecerea timpului raportul lor de supunere se îngreuiè din ce în ce, și proprietarii pe moșiile cărora ei stăteau, răstrîngeau tot mereu lanțurile atîrnărei lor. Exploatarea muncei lor în folosul stăpînului mergea sporind. Țăraniii pentru a scăpa din ghiarele asupritorilor, fugeau de pe moșiile lor pe acele ale unor stăpîni mai îndurători, mai ales de pe moșiile boierești pe acele mănăstirești. Boierii văzînd că pămînturile lor se tot desgolesc, luară de la un timp obiceiul de a readuce cu puterea pe omul fugit la moșia de pe care era. Cu timpul acest abuz căpătâ caracterul unui drept, care deveni o parte intregitoare din obiceiul pămîntului. Totuși se iveau multe protestări din toate părțile în contra unei asemene fără-de-lege ce tindea să se vecînicească. Boierii care aveau interes de a o întări pe cît puteau mai mult, smulseră

de la Mihaiu Viteazul, care cum am văzut nu putea să li se opună, recunoașterea ei, prin un așăzămînt ce luă în contra obiceiului timpului, deprins numai cu așăzări individuale, caracterul unei dispoziții obștești. Prin un hrisov al său, din care s'a păstrat o amintire în altul posterior de la Radu Mihnea, Mihaiu Viteazul dispunea: *care pe unde va fi, acela să fie rumîn vecinic, unde se va afla*»[22], consfințind astfeliu printr'un așăzămînt formal robia țaranului. Mihaiu Viteazul, prin politica lui, era deci nevoit a împinge mulți țarani in rîndurile șărbilor, și pe aceștia îi lega de lanțul lor pentru vecie. Iar noi care trăim în timpuri de libertate, ne vine să mustrăm cu asprime pe marele erou pentru atare parte a lucrărei sale istorice, și să'l arătăm că pe cît era de mare general și viteaz oștean, pe atîta era de rău ocîrmuitor și nedrept stăpîn.

Acela însă ce este deprins cu fatalitatea evenementelor istorice, nu va vedea în purtarea lui Mihaiu Viteazul către țărani de cît veriga neapărată, de care se leagă ca un lanț, neîntrerupt toate celelalte fapte ale sale. Mihaiu Viteazul fu împins de împrejurări, chiar de la început fără de voia lui, la cucerirea Ardealului. Pentru a o îndeplini avea nevoie întăi de prietenia

22. Hrisovul lui *Radu Mihnea*, din 1617, în Mag ist., II. p. 277. Raportînd aceste cuvinte Radu Mihnea, adauge că: „n'am vrut domnia mea să stric așăzămîntul lui Mihaiu Vodă". Acest așăzămînt este cunoscut în timpurile următoare sub numele de *legătura lui Mihaiu Vodă*, și pomenit sub acest nume în mai multe documente. Așa d. e. în unul din 1699 a lui Const. Brancovanu (Condica logofeției p. 438): „că i'au apucat legătura lui Mihaiu Vodă, acolo în sat". Altul din 1694, idem, p. 37, arată că „egumenul Tismanei pîrea pe niște vecini de rumîni, spunînd că sunt rumîni din legătura lui Mihaiu Vodă". Un al treile din 1710, idem p. 915, vorbește de „niște Rumîni, pe care i-ar fi apucat legătura lui Mihaiu în sat în Filiași". Un al 4-le din 1608, spune „că Socol clucerul ot Cornățeni pretindea niște rumîni ca ai lui încă din legătura lui Mihaiu Viteazul". Partea de stare a lui Constantin Cantacuzino în Buciumul lui *Cesar Boliac*, 1863, p. 128. Dacă Mihaiu Viteazul au întărit robia țaranului, fără drept i se atribue lui *introducerea* ei. Șărbirea țaranului era mai veche, după cum vom vedea-o în Cap IV, I. No. 3.

boierilor munteni, apoi o armată de mercenari, ambele cereri ce nu puteau fi îndeplinite de cît cu jărtfirea țăranului muntean. Și el îl jărtfi. Așa cerea în chip neînduplecat complexul împrejurărilor acelor timpuri de urgie, și de sigur că în apăsarea țăranului romîn, ele sunt mult mai de vină decît domnul ce o executa, instrument neconscient al unei evoluțiuni istorice.

Purtarea lui Mihaiu Viteazul față cu țaranii munteni, îl sîli să urmeze aceeași îndreptare și față cu cei din Ardeal; căci este ușor de înțăles că dacă el răstrînsese lanțurile rumînimei muntene, nu putea să slăbească pe acele a le iobagilor din Ardeal. Nu putea să o facă, mai întăi fiind că boierii înșii din Muntenia, pentru care tocmai Mihaiu jărtfise pe țăranii de acolo, nu ar fi asistat în liniște la o răscoală a țărănimei ardelene, în contra nobililor unguri, care ar fi aprins în curînd o mișcare de acelaș feliu în toți frații lor de robie [23]; apoi Mihaiu Viteazul care se sprijinea în Muntenia pe elementul boieresc, cum ar fi putut el căuta razimul său peste munți în elementul poporului de jos? Și în Transilvania el trebuia să-și caute propelele în clasa politică a țărei, în nobilii ei, care fiind însă tocmai de alt neam de cît el, nu-i dădură nici odată o ascultare pornită din inimă. El fu deci nevoit și aice să lese în părăsire tocmai pe acel element în care singur ar fi putut găsi sprijinul potrivit pentru îndeplinirea uriașelor sale planuri; să răspingă pe țărani care se ofereau a'i aduce într'o mare de sînge Ardealul la picioarele lui, și oprindu'i de la ori ce abatere contra nobililor, să înădușe iar în sufletele lor speranța ce încolțise, să-i arunce iar în desnădăjduire, înstrăinîndu-și inimele lor.

23. Am văzut mai sus, p. 322, cum ambasadorul polon se temea de lățirea mișcărei țăranilor Ardealului peste hotarele țărei.

Nedrept este deci Bălcescu cînd exclamă cu privire la aceste fapte ale eroului muntean: «Noi care robiserăm pe frații noștri, țăranii din țara Românească și păstrasem în robia Ungurilor pe acei din Ardeal, mai meritam noi oare atunci mărimea și fericirea»? El adaoge că «Mihaiu nu pricepu nici odată pe popor, și că numai în popor era adevărata lui putere, adevăratul său sprijin, ci îl caută cînd în nobilime, cînd în oștirile mercenare, cînd în ocrotirea Austriei»! [24]. Este ușor de a spune astăzi, cînd poporul în universalitatea lui a dobîndit o uriașă precumpenire, că trebue să'ți cauți razimul în popor. Dar pe atunci ce era poporul și unde era el? Nici nu exista; de oare ce nu avea mai mare valoare de cît turmele de vite ce se duc la tăiet; de oare ce era privit numai ca o massă bună de despoiet și de aruncat în măcelăriile răsboaelor, fără a'l întreba nici dacă nici cît vroește să dee din tributul banilor sau din acel al singelui. Mihaiu Viteazul trebuia să se razime pe țărani și să respingă pe nobili? Avuse el doar exemplul cald încă, acel al lui Ioan Vodă cel Cumplit, care încercase această nebunie, și plătise cu corpul lui rupt în patru părți, înstrăinarea nobilimei și alipirea lui prea strînsă de poporul de jos. Planurile lui Mihaiu Viteazul nu s'ar fi putut realiza de cît cu o condiție, *aceea de a jărtfi pretutindene elementul boieresc, a deslănțui pe țăran, a-și aduna oștirile din poporul său și a proclama unirea tuturor Românilor*. Veacul lui era încă necopt pentru asemene idei. Mihaiu deci concepuse o lucrare pentru care vremile în care trăia nu erau făcute. Năzuința lui întreprinsese ceva peste puterile sale, peste puterile chiar ale timpului său; de aceea a trebuit să cadă. Drept deci îl judecă Miron Costin cînd spune: «Neș-

24. *Bălcescu*, l. c p. 468 și 513.

tiutoare firea omenească de cele ce vor să fie pe urmă; că pentru un lucru sau două ce i se prilejesc pe voie, bietul om purcede desfrânat și *începe lucruri peste puterile sale și acolo își găsește peirea*»![25].

S'a obicînuit în tot deauna a se considera pe Mihaiu Viteazul ca pe atît de slab politic, pe cît era de mare general, și căderea lui se atribue mai mult nedestoiniciei cu care el învîrtea firele diplomației[26]. ~~A ceastă învinuire ne pare~~ neîndreptățită. Să cercetăm într'adevăr ~~conducerea~~ politică a eroului muntean.

De îndată ce Mihaiu Viteazul își pusese în gînd să cucerească Ardealul și apoi Moldova, și să întetemeeze o mare și puternică domnie, el era ținut prin firea lucrurilor să-și facă din Turci și din Germani două contraponderi care să se neutralizeze mutual.

El luâ deci asupră-și rolul de a apăra interesele împăratului contra dominațiunei polone și turcești în Ardeal, se dădu drept credinciosul său luptător, și

25. *Miron Costin*. Opere complecte ed. *V. A. Ureche*, București. I, 1886, p. 442.

Lipsa de cultură a lui Mihaiu îi punea mari greutăți în conducerea posale. El vă nu știea decît românește și puțină turcească, pe care o [illegible] din practică în timpul cît fusese lăsat ostatec de fratele său mai mare, fostul dom al Munteniei, Petru Cercel, în Cipru. *Francesco Morosini* c. *dogele* 29 Iunie 1583, Doc. col. *Hurm.* IV, 2, p. 116: „et un altro Chiaus ha espedito in Cipro per condur qui il fratello di questo che dovere haver il stato (Petru Cercel), per tenerlo in questa citta come o taggio". De aceea se roagă de comisari într'un rînd să i „trimită cît mai curînd, îndărăpt pe secretarul său turc, căci fără [illegible] el nu ar putea scrie nimic". *Mihaiu Vodă* c. *Basta*, 14 Oct. 1600, idem, IV, p. 168. *Malaspina* descrie astfeliu pe Mihaiu Viteazul: „E il palatino huomo senza lettere di modo che a pena sa scrivere il suo modo, ne sa altra linguache la valacca e turchesca". Raportul lui *Malaspina* din 14 Noem. 1599, idem III. p. 515. Comp. Un *anonim* c. episc *Nofragi*, 8 Maiu 1600, idem, IV, p. 49: „Ego cum Vaivoda si *valachicum idioma scirem* optime convenirem". Malaspina exagerează. Mihaiu scriea românește, (mai sus, p 407.) Ceea ce trebuia să-l stinghirească pe Mihaiu Vodă era mai ales neștiința limbei diplomatice a timpului, cea latină. Fiind nevoit a se sluji necontenit de talmaci. Astfeliu comisarii se jăluesc într'un rînd lui Rudolf (raport din 31 Mart 1600, idem. IV, p. 25) despre modul greșit cum s'ar reda spusele lor către voevodul; altă dată (alt raport din 3 April 1600, idem. p. 35) de răua traducere a scrisorei lui Pezzen către Mihaiu (mai sus, p. 339). Comisarii c. împărat 5 Februarie 1600 Hurm., Doc. XII, p. 671 spun: „diesen Wort ihm Michel drauss verdulmatschen lassen". Comisarii c. împărat 11 Februarie 1600 Hurm. IV, p. 650: „der Marini soll bei dem Herrn Waide neue Tulmatsch sein". Cuta pedeia punea relațiile politice acest mod de tratare prin talmaci [illegible]

Atâta se poate spune că lipsa de cultură a lui Mihaiu [illegible] mai mult încă falsifica adesea relațiile lui diplomatice. Domnul Munteniei știea din limbele străine numai puțină turcească pe care o învățase din practice ~~[illegible]~~ în timpul cât fusese ostatec dat la Turci de fratele său mai mare, Petru Cercel.[26] De aceea Mihai se roagă într'un rând să i trimită comisarii cât mai curând îndărăpt pe secretarul turc, căci fără el nu ar putea scrie nimic".[26bis] Malaspina spune despre Mihaiu Viteazul că „palatinul cel om fără carte care abia știe să ~~[illegible]~~ scrie în limba lui și nu cunoaște alte graiuri decât românul și turcul".[26ter] Mihai deci trebuia să a slujească de talmaci și fiind ca un avea tot deauna la îndămâna ~~[illegible]~~ de aceea care îi traduce din rezultat în românul cuvântul cât ~~[illegible]~~ dor din care cel cutăi traducea din rezultat în alte limbi. Ungurească cu sarbească și al doilea care talmacea cât îi traduce odată în românul. Ce putea să iasă din ~~[illegible]~~ ale chiseurar din graiu în graiu și ~~[illegible]~~ poate ușor înțelege. De mai multe ori garnizoane ~~[illegible]~~ doese rezultat observații asupra relei care greșeala talmaci care ~~[illegible]~~ învinuire raporturile și acolo [illegible]

25 ~~Miron Costin. Opere complecte ed. V. A. Ureche 1886. p. 442~~

26 Francesco Morosini c. Dogele 29 Iunie 1583 Hurm., Doc., IV, 2, p. [illegible] „un altro Chiaus ha espedito in Cipro per condur qui il fratello di questo che dovere haver il stato (Petru Cercel, mai sus p. ...) per tenerlo in questa citta come ottagio". Comisarii c. împăratului 9 aprilie 1600 Ibidem XV, p. 829: „Der Herr Waide hat mehr als sein Stundt mit ~~[illegible]~~ Schweinpeck türkisch geredt."

26bis Mihaiu Vodă c. Basta 14 oct. 1600. Ibidem IV, ~~2~~ p. 168

26ter Raportul lui Malaspina din 14 Noemv. 1599. Ibidem III, p. 515: „huomo senza lettere di modo che a pena sa scrivere il suo ~~modo~~ modo (sic!)". Un anonim c. Nofragi 8 Maiu 1600, Ibidem, IV, p. 49: „Ego cum Vaivoda si valachicum idioma scirem, optime convenirem". Vezi mai multe subsemnatura ale lui Mihaiu și crăiușe

26ter Comisarii se jăluesc lui Rudolf 31 Martie 1600 Ibidem IV, p. 25 despre modul greșit cum s'ar reda spusele lor. Scrisoarea lui Pezzen c. Mihaiu pusese cărăi rau traducă voevodului (mai sus, p. 339). Comisarul Zecker Ibidem XV, p. 701 spune cărăi că „diesen Punkht hat uns der Stoch Vistier razisch (sarbeit) die ich Zäggel verstehe, aus dem wallachischen verdulmatscht. Das khumbt mir nun so depravato und corrupto seuss für das wir aus ethlichen Punkhten den rechten verstandt gar ~~[illegible]~~ nicht gewunnen khönnen". Ia mult căzuse ind mod [illegible] traducea prin patru limbi. Com. c. Pezzen 14 Iunie 1600 Ibidem, XV, p. 545: „und der Herrn Waide schreiben ihm origine ein wallachischen Sprach mit sich gebracht und dasselbe wellisch mündlich verdulmatscht ~~[illegible]~~ und hernach ungrisch ~~[illegible]~~ schrifftlich verdulmatschen lassen welche wir in das ~~[illegible]~~ latein". Ce a mai putea înțelege din ceea ce punea gerendet!!

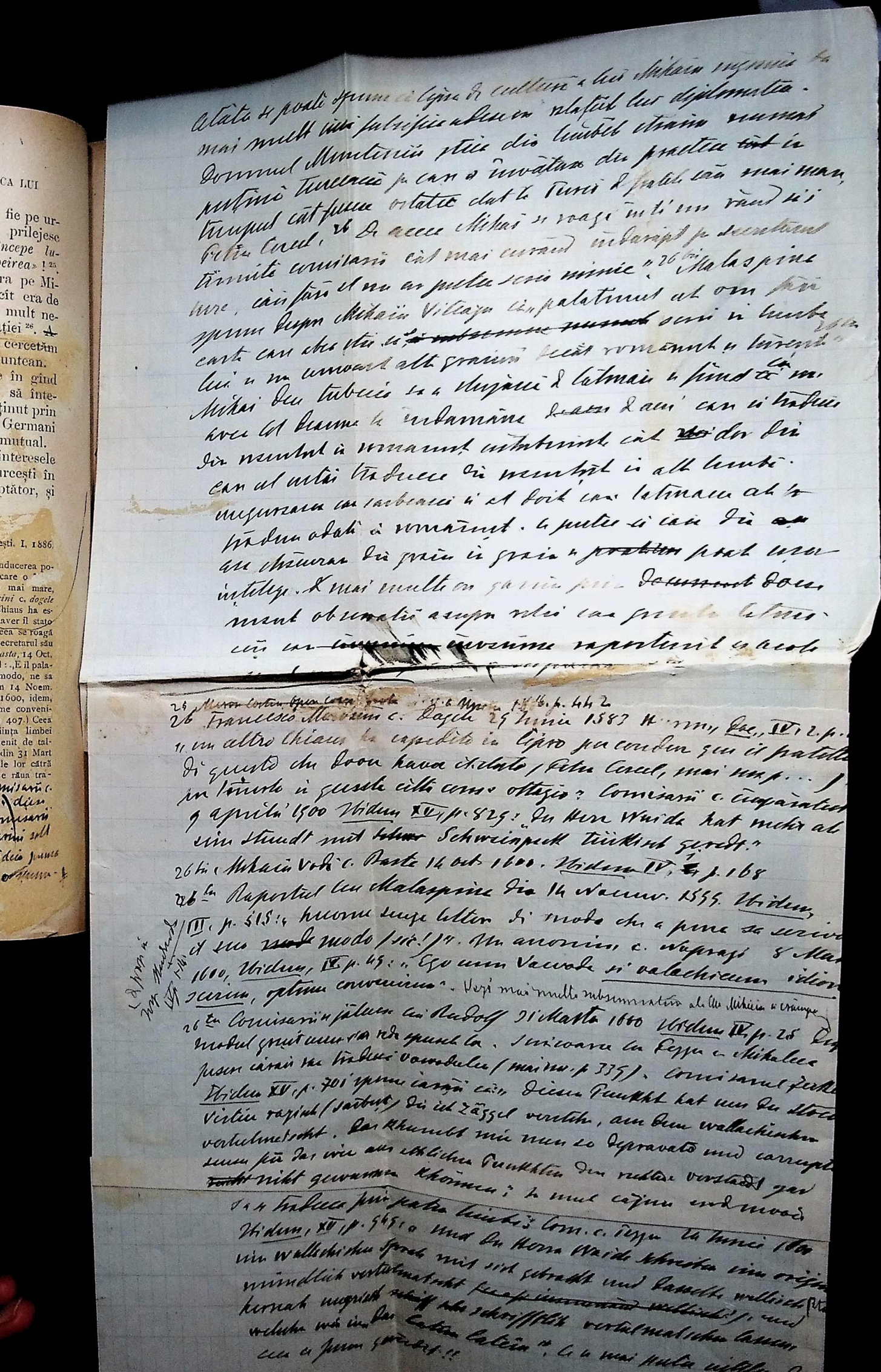

tiutoare firea omenească de cele ce vor să fie pe urmă; că pentru un lucru sau două ce i se prilejesc pe voie, bietul om purcede desfrănat şi *începe lucruri peste puterile sale şi acolo îşi găseşte peirea*» ![25].

S'a obicinuit în tot deauna a se considera pe Mihaiu Viteazul ca pe atît de slab politic, pe cît era de mare general, şi căderea lui se atribue mai mult nedestoiniciei cu care el învîrtea firele diplomaţiei [26]. Această învinuire ne pare neîndreptăţită. Să cercetăm într'adevăr conducerea politică a eroului muntean.

De îndată ce Mihaiu Viteazul îşi pusese în gînd să cucerească Ardealul şi apoi Moldova, şi să întetemeeze o mare şi puternică domnie, el era ţinut prin firea lucrurilor să-şi facă din Turci şi din Germani două contraponderi care să se neutralizeze mutual.

El luă deci asupră-şi rolul de a apăra interesele împăratului contra dominaţiunei polone şi turceşti în Ardeal, se dădu drept credinciosul său luptător, şi

---

25. *Miron Costin*. Opere complecte ed. *V. A. Ureche*, Bucureşti. I, 1886, p. 412.

Lipsa de cultură a lui Mihaiu îi punea mari greutăţi în conducerea posale. El nu ştiea decît româneşte şi puţină turcească, pe care o [illegible]ţase din practică în timpul cît fusese lăsat ostatec de fratele său mai mare, fostul dom al Iunteniei, Petru Cercel, în Cipru. *Francesco Morosini* c. *dogele* 29 Iunie 1583, Doc. col. *Hurm.* IV, 2, p. 116: „et un altro Chiaus ha espedito in Cipro per condur qui il fratello di questo che dovere haver il stato (Petru Cercel), per tenerlo in questa citta come o taggio". De aceea se roagă de comisari într'un rînd să i „trimită cît mai curînd, îndărăpt pe secretarul său turc, căci fără [illegible] el nu ar putea scrie nimic". *Mihaiu Vodă* c. *Basta*, 14 Oct. 1600, idem, IV, p. 168. *Malaspina* descrie astfeliu pe Mihaiu Viteazul: „E il palatino huomo senza lettere di modo che a pena sa scrivere il suo modo, ne sa altra linguache la valacca e turchesca". Raportul lui *Malaspina* din 14 Noem. 1599, idem III. p. 515. Comp. Un *anonim* c. episc *Nofragi*, 8 Maiu 1600, idem, IV, p. 49: „Ego cum Vaivoda si *valachicum idioma scirem* optime convenirem". Malaspina exagerează. Mihaiu scriea româneşte, (mai sus, p. 407.) Ceea ce trebuia să-l stinghirească pe Mihaiu Vodă era mai ales neştiinţa limbei diplomatice a timpului, cea latină, fiind nevoit a se sluji necontenit de talmaci. Astfeliu comisarii se jăluesc într'un rînd lui Rudolf (raport din 31 Mart 1600, idem, IV, p. 25) despre modul greşit cum s'ar reda spusele lor către voevodul; altă dată (alt raport din 3 April 1600, idem, p. 35) de răua traducere a scrisorei lui Pezzen către Mihaiu (mai sus, p. 339). Comisarii c. împărat 3 Februarie 1600 Hurm., Doc. XII, p. 671 spun: „diesen Wort ihm Michel drum vertulmatschen lassen". Comisarii c. împărat 11 Februarie 1600 Vid. p. 650: „an Marini soll bei dem Herrn Weide neue Tulmatsch sein". Cîtă pridică punea relaţiilor politice acest mod de tratare prin talmaci [illegible]

Com. c. imp. 9 Aprilie 1600 Vidim. XII, p. 829: „Der Herr Weide hat mehr als eine Stunde mit Schweinpfeil türkisch geredt"

M. Zeckel comisarul Magno în nomenclatorul cuvinte: „Diesen Punkt hat uns der Stöcke Vester zagisch (Sarbeste) wie die ich Zaggel verstehe, aus dem wallachischen bestet massecht. Das Khunebt uns nun so dynovato und corrupto sunsee für das vor aus ethlichen Punkten der rechten Verstand gar nicht gewunnen khönen". Hurm., Doc. XII, p. 701

prin slujbele lui eminente, zmulse la început chiar încrederea acelui monare. Scopul său însă nefiind de a cuceri Ardealul pentru Nemți, ci pentru dînsul, el trebuia să caute a se mănținea aice la vreme de nevoie chiar și în contra impăratului. Unde putea el găsi un sprijin eventual contra Germanilor aiurea decît în Turci? El caută deci a reînnoi legăturile cu Turcii; însă să se observe că toate trătările vroește să le facă pe baza foloaselor dobîndite prin victoriile sale, arătîndu-se în aceasta *adevărat cap politic, intru cît nu vroia să piardă poziția cîștigată.* De și pe această bază era puțină speranță de a se impăca cu Turcii, negocierile cu ei aduceau alt efect, care avu în bine pe cît și în rău o înriurire atît de hotărîtoare asupra soartei domnului romîn; era un minunat mijloc de presiune asupra Nemților.

Mihaiu Viteazul căuta deci față cu impăratul, după ce îi arătase cît putea brațul său în slujba intereselor germane, să-l silească, prin teama unei evoluțiuni spre partea păgînilor, a-i concede cererile sale. Asupra Turcilor, cunoscînd el cît îi sporise vaza în ochii lor, prin eroicele sale izbînzi, se silea să lucreze astfeliu încît putința unei împăcări cu ei să rămînă pururea deschisă, bine înțeles cu condiția neapărată a păstrărei poziției dobîndite.

Ne întrebăm în ce era greșită politica lui Mihaiu Viteazul, și care minte ar fi putut iscodi una mai bună, fiind date imprejurările in care făptuia? Dar se va întimpina, cum a putut el oare să fie înșălat într'un chip atît de vădit de Unguri și de Nemți, fără să o priceapă, și că dacă lui Mihaiu Viteazul nu-i lipsia ghibăcia, îl da de greș pătrunderea politică. Am văzut însă cum Mihaiu Viteazul bănuia credința Ungurilor săi, și chiar pe Nemți îi presupunea că nu umblau cu o așa de mare sfințenie, pricină

pentru care el făcea totdeauna mare paradă înaintea lor de propunerile Turcilor.

Dar ce putea face Mihaiu decît să lucreze cu aceste elemente, ori cît de nesigure, ori cît de șugubețe se arătau? El nu se putea mănținea în Transilvania decît cu învoirea Ungurilor, și de împăratul avea nevoie ca să impună mai mult dușmanilor săi, arătîndu-le că în dosul lui stătea imperiul german, și să poată purta cu vorba oștirea lui, cînd îi lipseau mijloacele de a-i răspunde plata timp. Și aice deci tot nevoia, imprejurările neinduplecate explică lucrarea lui Mihaiu, nu nepătrunderea și neprevederea lui. Cu cît apoi sporeau greutățile, prin o procedare psicologică firească, el se acăța de ceea ce-i putea da măcar o umbră de speranță, și se silea a crede ceea ce mintea lui mai rece îi arăta a fi o zădarnică înșălare. Așa în ultimul moment, ideea aceea că Basta poate nu proceda în contra lui din ordin impărătesc.

Mihaiu Viteazul întreprinsese tocmai un lucru peste putință de realizat; *întemeierea unei puteri, nu pe o bază reală, ci pe combinații politice.* Ori cît ar fi fost aceste de ghibace, nu pe ele se pot înălța clădirile istorice, și statele nu se creează și nu se mănțin dacă nu sunt așăzate pe temelia de granit a puterei fizice. Dacă ar fi dispus de ea, jocul politic ar fi căzut de îndată la al doile rînd, și ar fi putut cel mult ajuta sau jigni mersul lucrurilor, iar nu să-l determine. Puterea fizică, larga bază a unui popor lipsea lui Mihaiu.

Vroia să înființeze *un stat* și nu avea *poporul* pe care să se poată întemeia, căci acela pe care el ar fi putut să-și clădească marea lui concepție, poporul romîn, în masele sale cele adînci și puternice, trebuia să fie lăsat la o parte de Mihaiu din combinațiile sale; din potrivă, apăsat și jărtfit unor mino-

rități privilegiate, în Muntenia boierilor, în Transilvania magnaților Unguri. Și el răspundea lui Mihaiu prin răceală și nepăsare. Între popor și Mihaiu era o prăpastie, și pe această prăpastie, coperită numai prin un miraj înșalător, Mihaiu întreprinsese să-și înalțe clădirea. De îndată ce ea devenise prea grea, trebuia să se prăbușască!

Că Mihaiu a făcut greșeli provenite mai ales din pornita lui fire, și că aceste sporiau cu cît poziția lui devenia mai nesigură, cine va putea-o tăgădui? Dar care om politic a fost ferit de ele? Aceste însă au putut să grăbească numai sosirea catastrofei, nu să o determine; căci cînd temelia e sănătoasă se pot ușor îndrepta greșelele în clădire; cînd însă tărîmul însuș ce o susține e șovăitor, atunci nici o proprea nu o mai poate întări. Mihaiu Viteazul ar fi trebuit să înalțe statul românesc, realizat de el în întreaga-i rotocolire, pe temeliea *unirei neamului românesc*. Aceasta însă era cu neputință pentru timpurile în care trăia, și de aceea a căzut.

CAPUL III (VI)

DE LA MOARTEA LUI MIHAIU VITEAZUL PÂNĂ LA MATEIU BASARAB ŞI VASILE LUPU

1601—1633.

† Prin întronarea lui Simion Movilă în Muntenia și readucerea lui Sigismund Batori în Transilvania, pe lângă Ieremia Movilă care domnea în Moldova, Polonii și mai erau prăstiți [illegible] și prin aceasta la adăpost de nouă [illegible], apunsesei stăpânire [illegible] la domnie [illegible] și în pamîntul Carpaților.

I

MUNTENIA

DE LA MOARTEA LUI MIHAIU VITEAZUL PANA LA MATEIU BASARAB.

1601–1633

I. RADU ȘERBAN ȘI RADU MIHNEA

Simion Movilă, 1600—1602. Domnia lui Mihaiu Viteazul încetează de fapt în Muntenia Mare, după bătălia de la Teleajnu, în 20 Octomvrie 1600, și în Oltenia după a doua luptă perdută de el contra lui Simion Movilă, în ziua de 21 Noemvrie acelaș an, după care Mihaiu apucă calea spre Praga, iar Muntenia încape sub ocîrmuirea lui Simion Movilă, ce domnește în ea de la sfîrșitul anului 1600 până pe la jumătatea lui 1602.† Zamoischi, cancelarul polon, care întrodusese pe Simion în Muntenia, se întoarce în Polonia, lăsînd proteguitului său 4000 de Poloni și Moldoveni, care pradă țara în chipul cel mai cumplit. «O! săracă țară, exclamă cronicarul, ce au pățit atunci cu Leșii și Moldovenii, că au prădat și au jăcuit toată țara și mănăstiri și boieri și săraci, până

ce au luat tot ce au găsit la dînșii»[1]. Simion Movilă strică mai multe din actele făcute de Mihaiu Viteazul; bună oară restitue moșnenilor din Apele Vii, moșia ce le fusese luată domnească de Mihaiu Viteazul, pentru că nu putuse plăti o dare impusă asupra lor, și apoi fusese dată de el fiicei sale Florica de zestre la măritarea ei cu Preda postelnicul. Simion Movilă ie de la moșneni ca preț de răscumpărare 70,000 de aspri, în loc de cei 50,000 pentru care li se confiscase moșia, în cît vedem că nu dorința de a restatornici o nedreptate, împinsese pe Simion Movilă a lua satul Apele Vii din mînele lui Preda, și a-l restitui foștilor săi proprietari, ci setea de bani îmbinată cu dorința de răsbunare[2].

Acest sistem de ocîrmuire și mai ales stricarea actelor lui Mihaiu Viteazul, nu putea conveni familiei Buzeștilor, care și dînșii își trăgeau cele mai frumoase ale lor averi tot din acte de pe vremea lui Mihaiu Viteazul. De aceea, cu toate că ei după căderea lui Mihaiu la Teleajnu, ca adevărați boieri romîni, se dăduse în partea celui mai tare, uitînd pe vechiul lor proteguitor care îi rîdicase și-i înavuțise, văzînd în cotro tindea ocîrmuirea lui Simion, fug peste Olt, adună oaste și-l gonesc din Muntenia. Intrunindu-se apoi cu boierii lui Mihaiu Viteazul, care se înturnau din Transilvania, după uciderea aceluia, se înțăleg împreună pentru a alege de domn pe Radu Șărban Basarab, care domnește timp de zece ani, de la 1602 pînă la 1611[3]. La alungarea lui Simion Movilă din Muntenia contribuise și împrejurarea că Buzeștii, se convinseră în curînd, că rău facuse de a se da în partea Polonilor și a Turacel ce se teamă de răsbunarea lui[8].

4. *Căpitanul*, în Mag. ist., I, p. 240.
5. *Basta* c. *Rudolf* 6 Noemvrie 1601. Doc. col. *Eurm*. IV. p. 271.
6. Documentul se află publicat în *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, I, p. 113.
7. *Anon. rom.* în Mag. ist., IV, p. 302.
8. *Michael Zekel* către *Rudolf*, 28 Februarie 1602 și *Stefan Kakas* către *Zaharia Gaitzkouler*, 12 Mart 1602. Doc col. *Hurm*., IV, p. 290 și 294.

prejurarea că Buzeștii, se convinseră în curînd, că rău facuse de a se da în partea Polonilor și a Tur-

cilor, de oare ce Nemții ajungînd prin moartea lui Mihaiu Viteazul stăpînii Transilvaniei, era periculos a-i avea de dușmani.

Radu Sărban, 1602—1611, era nepotul lui Neagoe Basarab, care pare a fi avut pe lîngă fiul său Teodosie, încă și pe unul Șărban, de oare ce Căpitanul ne spune că numele domnului era Radu, și că de pe tatăl său purta și numele de Șărban [4]. El se afla în tabăra nemțască, unde în Noemvrie 1601 jură credință împăratului. Basta trimite o oștire în Muntenia, spre a pune în scaun pe protegiuitul curței sale. De și această oștire pare a fi repurtat o victorie, în prima ei ciocnire cu acea a lui Simion Movilă [5], totuși Nemții nu izbutesc a'l scoate îndată din scaun, și se pare că ar fi urmat mai multe lupte cu izbîndă împărțită, de oare ce în 8 April 1602, Simion Movilă era încă în Muntenia, și dădea o mulțămită unui boier al său «pentru că s'au nevoit la sujba domniei mele, cînd s'au rîdicat niște hoți cu Radul Vodă asupra domniei mele» [6]. Curînd însă după această dată Simion Movilă este alungat, și Radu Șărban încape în domnia Munteniei. De abia însă se așăzase în scaun și se apucase să mai îndrepte desperata stare a țărei, rechemînd la locuințele lor pe oamenii ce fugise în munți [7], cînd Simion Movilă revine cu o armată polonă și alungă pe Radu, care trece în Transilvania, împreună cu familia Buzeștilor și alți boieri cu femeile și copii lor, acei ce se răsculase contra lui Simion și trebuiau să se teamă de răsbunarea lui [8].

4. *Căpitanul*, în Mag. ist., I, p. 240.
5. *Basta* c. *Rudolf* 6 Noemvrie 1601. Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 271.
6. Documentul se află publicat în *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, I, p. 113.
7. *Anon. rom.* în Mag. ist., IV, p. 302.
8. *Michael Zekel* către *Rudolf*, 28 Februarie 1602 și *Stefan Kakas* către *Zaharia Gnitzkouler*, 12 Mart 1602. Doc col. *Hurm.*, IV, p. 290 și 294.

Radu roagă pe împăratul pentru ajutor prin o scrisoare care ajungînd la Praga în 19 Mart. împăratul îi promite sprijinul său şi însărcinează pe Basta cu restituirea în scaun a voevodului muntean [9]. Pînă prin luna lui Iulie, Simion era din nou alungat şi Radu Şărban reocupase tronul ţărei, întru cît în 21 al acelei luni găsim o scrisoare a generalului Basta către Lassota în care îi spune, că «Valacul în acest moment trebue să fi reintrat în provincia lui, unde se vede că Simion nu au îndrăznit să'l aştepte [10]. Basta ordonă lui Radu să cadă asupra Turcilor peste Dunăre spre a-i mai detrage de la mersul lor victorios în Ungaria, în care ei izbutise a lua cetatea Stuhlweissenburg, în 29 August 1602 [11]. De şi Radu Şărban nu putu îndeplini aceste dorinţi a le Nemţilor, întru cît tot pe atunci stăruia la Turci ca să fie confirmat în scaunul Munteniei [12], totuş îl videm cerînd în 14 Septemvrie, impreună cu cei trei fraţi Buzeşti. ca o mulţămită a slujbelor lor, ca împăratul să le dăruiască nişte castele din Transilvania [13]. Se mai roagă Radu Vodă ca împăratul să-i ajute pentru a mîntui ţara de duşmanii ce o ameninţau, să-i trimită bani, oştiri şi altele trebuitoare la războiu, după cum făcuse cu Mihaiu Vodă, predecesorul său [14].

In acest timp afacerile din Transilvania se întorsese cu totul în contra Nemţilor. Sigismund Batori

9. *Rudolf* către *Radu Vodă*, 21 April 1602, idem, p 298.
10. *Basta* către *Lassota*, 21 Iulie 1602 idem, p 307. Ultimul document al lui Simion Movilă, dat după întoarcerea lui în Muntenia, este din 25 Iunie 1602. *Iorga*. Cuvinte din bătrîni, I, p. 119.
11. Instrucţiunile Arhid. *Mateiu* către *Basta* 28 Aug 1602. Doc col. *Hurm.*, IV, p. 310. Comp. *Zinkeisen*, III, p 611.
12. Mai multe rapoarte ale lui *Agostino Nani* ambasador venetian către *dogele* din 1602, în Doc. col. *Hurm.*, IV, 2. p. 256—265.
13. *Radu Vodă* către *Rudolf*, 14 Septemvrie 1602, Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 318: „ob respectum nostrorum fidelium servitiorum castella praedicta ex gratia clementer conferre."
14. *Radu Vodă* către *Rudolf*, 14 Septemvrie 1602, idem, p. 319.

ameninţa să reintre în ţară cu Poloni şi Moldoveni. şi Moise Sekeli dăduse pe faţă scopurile sale duşmăneşti contra dominărei germane. Căpitenia ungurească cere chiar şi obţine un ajutor turcesc contra Germanilor. Tot atunci Polonii stăruiau la Turci contra lui Radu Vodă şi făgăduind sultanului ajutorul lor în lupta cu Nemţii, pretindeau de la ei trecerea ambelor ţări romîne sub supremaţia lor, şi înlocuirea lui Radu Vodă cu Simion Movilă. S'înţălege de la sine cum asemene ameninţare a poziţiei sale din partea Polonilor, trebuia să arunce tot mai tare pe Radu Vodă în braţele Nemţilor, cu atîta mai mult că şi familia cea mai însemnată a boierilor de atunci. Buzeştii, devenise partizanii cei mai aprinşi ai politicei germane. De aceea cînd Radu Vodă vroise să se dee şi în partea Turcilor, spre a dobîndi de la ei confirmarea domniei, el fusese ameninţat că va fi părăsit de boieri, care vor alege un alt domn supus împăratului [15].

Iată unde eşise politica Nemţilor. Vroise a se sluji de Unguri, pentru a scăpa de Mihaiu Viteazul, şi fusese prinşi în laţ; căci Ungurii îi întrebuinţase pe dînşii spre a înlătura domnia Romînului, şi acuma îi alunga, vroind să dee Transilvania unui principe din sîngele lor, numească-se el Batori, Sekeli, sau cum va vroi. Ba ei nu se mulţămeau a provoca amestecul Polonilor, ci chiar pe Turci duşmanii creştinătăţei îi chemau în Ardeal, aducînd ei asupra Germaniei acel pericol, de care se temuse Nemţii, că 'l va aduce Mihaiu. Nemţii însă între-

15. *Agostino Nani* către *dogele*, 9 April 1602, idem, IV, 2, p. 259 Vezi tot acolo o serie de documente care slujesc de bază expunerei din text, p. 256—270 Asupra ajutorului turcesc adus de Moise Sekeli, vezi *Basta* către Arhid. *Mateiu*, 23 Sept 1602, idem, IV, p 321 O scrisoare a sultanului *Mahmud* către *Sigismund* regele Poloniei, ca să ajute lui Moise Sekeli, 6 Maiu 1603, idem, p. 340.

Radu roagă pe împăratul pentru ajutor prin o scrisoare care ajungînd la Praga în 19 Mart, împăratul îi promite sprijinul său și însărcinează pe Basta cu restituirea în scaun a voevodului muntean [9]. Pînă prin luna lui Iulie, Simion era din nou alungat și Radu Șărban reocupase tronul țărei, întru cît în 21 al acelei luni găsim o scrisoare a generalului Basta către Lassota în care îi spune, că «Valacul în acest moment trebue să fi reintrat în provincia lui, unde se vede că Simion nu au îndrăznit să'l aștepte [10]. Basta ordonă lui Radu să cadă asupra Turcilor peste Dunăre spre a-i mai detrage de la mersul lor victorios în Ungaria, în care ei izbutise a lua cetatea Stuhlweissenburg, în 29 August 1602 [11]. De și Radu Șărban nu putu îndeplini aceste dorinți a le Nemților, întru cît tot pe atunci stăruia la Turci ca să fie confirmat în scaunul Munteniei [12], totuș îl videm cerînd în 14 Septemvrie, impreună cu cei trei frați Buzești, ca o mulțămită a slujbelor lor, ca impăratul să le dăruiască niște castele din Transilvania [13]. Se mai roagă Radu Vodă ca împăratul să-i ajute pentru a mîntui țara de dușmanii ce o amenințau, să-i trimită bani, oștiri și altele trebuitoare la răsboiu, după cum făcuse cu Mihaiu Vodă, predecesorul său [14].

In acest timp afacerile din Transilvania se întorsese cu totul în contra Nemților. Sigismund Batori

9. *Rudolf* către *Radu Vodă*, 21 April 1602, idem, p 295.
10. *Basta* către *Lassota*, 21 Iulie 1602 idem, p. 307. Ultimul document al lui Simion Movilă, dat după întoarcerea lui în Muntenia, este din 25 Iunie 1602. *Eszdeu*. Cuvinte din Bătrîni, I, p. 119.
11. Instrucțiunile Arhid. *Mateiu* către *Basta* 28 Aug 1602. Doc col. *Hurm.*, IV, p. 310. Comp. *Zinkeisen*, III, p 611.
12. Mai multe rapoarte ale lui *Agostino Nani* ambasador venețian către *dogele* din 1602, în Doc. col. *Hurm*, IV, 2. p. 256—265.
13. *Radu Vodă* către *Rudolf*, 14 Septemvrie 1602, Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 318: „ob respectum nostrorum fidelium servitiorum castella praedicta ex gratia clementer conferre."
14. *Radu Vodă* către *Rudolf*, 14 Septemvrie 1602, idem, p. 319.

amenința să reintre în țară cu Poloni și Moldoveni, și Moise Sekeli dăduse pe față scopurile sale dușmănești contra dominărei germane. Căpitenia ungurească cere chiar și obține un ajutor turcesc contra Germanilor. Tot atunci Polonii stăruiau la Turci contra lui Radu Vodă și făgăduind sultanului ajutorul lor în lupta cu Nemții, pretindeau de la ei trecerea ambelor țări romîne sub supremația lor, și înlocuirea lui Radu Vodă cu Simion Movilă. S'înțălege de la sine cum asemene amenințare a poziției sale din partea Polonilor, trebuia să arunce tot mai tare pe Radu Vodă în brațele Nemților, cu atîta mai mult că și familia cea mai însemnată a boierilor de atunci. Buzeștii, devenise partizanii cei mai aprinși ai politicei germane. De aceea cînd Radu Vodă vroise să se dee și în partea Turcilor, spre a dobîndi de la ei confirmarea domniei, el fusese amenințat că va fi părăsit de boieri, care vor alege un alt domn supus împăratului [15].

Iată unde eșise politica Nemților. Vroise a se sluji de Unguri, pentru a scăpa de Mihaiu Viteazul, și fusese prinși în laț; căci Ungurii îi întrebuințase pe dînșii spre a înlătura domnia Romînului, și acuma îi alunga, vroind să dee Transilvania unui principe din sîngele lor, numească-se el Batori, Sekeli, sau cum va vroi. Ba ei nu se mulțămeau a provoca amestecul Polonilor, ci chiar pe Turci dușmanii creștinătăței îi chemau în Ardeal, aducînd ei asupra Germaniei acel pericol, de care se temuse Nemții, că 'l va aduce Mihaiu. Nemții însă între-

15. *Agostino Nani* către *dogele*, 9 April 1602, idem, IV, 2, p. 259 Vezi tot acolo o serie de documente care slujesc de bază expunerei din text, p. 256—270 Asupra ajutorului turcesc adus de Moise Sekeli, vezi *Basta* către Arhid. *Mateiu*, 23 Sept 1602, idem, IV, p 321 O scrisoare a sultanului *Mahmud* către *Sigismund* regele Poloniei, ca să ajute lui Moise Sekeli, 6 Maiu 1603, idem, p. 340.

buințază pe Radu Șărban ca pe un simplu instrument al politicei lor, cînd în contra Turcilor și a Tătarilor, cînd după cum v'om vedea în contra Transilvănenilor. Ei aveau deplină conștiință despre deosebirea dintre Radu Șărban și Mihaiu Viteazul. Anume cerînd Radu Vodă, de la împăratul, ca să-i dee pe an suma colosală de 480,000 de lei pentru întreținerea armatei plus 10,000 de lei bani pentru masă, consiliul imperial observă «că Mihaiu Vodă era domn al țărei și s'ar fi aliat cu Maiestatea sa, pe cînd Radul ar fi fost pus în voevodat prin generalul impăratului din Transilvania»[16]. De și impăratul, aprobînd părerea camerei aulice, răspunde lui Radu că nu poate să-i dee atîta bani, totuși îi încuviințază 100,000 de taleri ajutor pentru armată, îi trimite un steag de domnie ca semn de distincție[17], și întărește prin o diplomă pe Radu Vodă și pe urmașii săi în scaunul Munteniei[18].

Și într'adevăr că Radu Vodă merita să atragă asupra lui favorurile curței din Viena. El face imperialilor o slujbă eminentă. Pătrunzînd în Ardeal contra lui Moise Sekeli, îl bate și ucide în o luptă crîncenă lîngă Brașov, luînd de la Turcii ce'l ajutase aice 32 de steaguri, pe care le trimite impăratului Rudolf. Țăranii romîni din Transilvania văzînd din nou un domn de al lor trecînd munții, și crezînd că acesta va fi altfeliu de cum fusese Mihaiu, se răscoală iarăși în contra nobililor. Dar dacă ei nu fusese ajutați de un domn ce avea în fundul gîndului său ideea neatîrnărei, erau să fie plîngerile lor băgate în samă de unul ce venia în Ardeal, cum spunea el singur, ca «slugă jurată a impăratului ger-

16. Hotărîrea *camerei aulice*, 15 April 1603, idem, IV. p. 335.
17. *Rudolf II*, către *Basta*, 18 Maiu 1603 și Arhid. *Matiu* către *Basta*, 31 Iulie 1603 idem, p. 341 și 345.
18. Din 10 Decemvrie 1603 idem, p. 350.

man» [19]? Basta puțin timp după această luptă se întîlnește cu Radu Șarban în Brașov, spre a pune la cale cele trebuincioase [20]. Boieri partizanii Turcilor, Polonilor și ai lui Simion Movilă, pribegiți în Moldova, văzînd că cu ajutorul tuturor proteguitorilor lor nu ajung la nici o ispravă, și mai ales că Turcilor le mergea rău în acest an în războiul lor cu Nemții, atăcînd fără nici o izbîndă cetățile Pesta și Gran [21], se hotărăsc a cere de la însuș impăratul Germaniei restituirea lui Simion Movilă în scaunul Munteniei! Neștiind ei că tocmai pe atunci Radu Vodă fusese pus de împăratul a mijloci o pace cu Tătarii, spre a slăbi astfeliu puterile Turcilor, ei pîresc pe Radu Vodă la impăratul, că ar umbla să se împace cu acel popor [22]. Odată cu această pîră, adresată unui personaj din Austria de pe lîngă curtea imperială, aceiași boieri mai trimit și o alta, *scrisă românește*, comisarilor impărătești din Ardeal. După ce boierii deseriu în colori foarte negre starea de sîlnicie a Munteniei, în urma prădăciunei comise de Tătari și de Turci, ceea ce i-ar fi silit a-și părăsi ocinile și a căuta scăpare «la acest domn bun și de casă mare, creștin Mogilă Voevod», ei sfîrșesc prin a ruga pe comisari să arăte «această jalbă a noastră luminatului impărat creștinesc, și toată răutatea ce

19. *Radu Vodă* către *solii săi*, 21 Ianuarie 1604, idem, p 364.
20. *Paul de Krauseneck* către *Nicolau Burghausen*, 26 Fevruarie 1604, idem, p 370.
21. *Zinkeisen*, III, p. 612.
22. Vezi tratările de pace urmate între Radu Vodă, comisarii imperiali și Tătarii, între altele în 30 Iunie 1604, idem, p. 371. Pîra boierilor pribegi trimisă din Iași, 25 Iulie 1604, idem, p. 383, este subsemnată de următorii boieri: „*Daniil Daniilovici* logofăt, *Eftimie* mitropolitul, *Pavăl Pavlovici* logofăt, *Ioan Catargiu* spatar, *Vasilie* clucer, *Voicu* vistier, *Cîrstea* armaș, *Andrieș* comis, *Radu* logofăt, *Hircan* armaș, *Nanu* postelnic, *Simion* pitar, *Onestu* vornic, *Șarban* vornic, *Neagoe Meota* postelnic, *Gheorghie Motă* căpitan, *Danciul* postelnic, *Stanciul* armaș, *Sîrbul* clucer, *Petru* stolnic, *Stan* părcălab, *Neculai* ban și alți mulți nobili din aceeași provincie transalpină acărora nume și sigilii nu sunt puse aice".

se face într'acea țară, ca doară s'ar milostivi luminatul împărat creștinesc de să scoață pre acei oameni răi ce au pustiit acea țară, și să ne lese pre un domn ce am avut și mai înainte vreme, pre Simion Vodă [23].

Simion făgăduia în acelaș timp împăratului chiar tribut, numai să i se dee domnia Munteniei. Imperialii însă se temeau pe de o parte de opoziția boierilor munteni, dușmani lui Simion; apoi de căderea ămbelor provincii romîne în mînile Movileștilor, «ginte în care nu poți să te încrezi, fiind deprinsă în meșteșugurile turcești», pentru care erau de părere a se mănținea, mai bine pe Radu, «care nu slujise nimărui altui pănă atunci» [24].

De abia însă perise Moisè Sekeli și alt nobil ungur, care avea de mult pretenții la tronul Transilvaniei, Stefan Bocsai, se răscoală în nordul acestei țări, periclitînd în chip și mai grav încă stăpînirea germană. Ungurii se alcătuesc în bande prădătoare, care măcelăresc pe Germani în toate părțile. Impotrivirea Germanilor scade mereu, și în curînd Transilvania rămîne liberă de ei, cu tot ajutorul cerut de la Radu; ba chiar Turcii izbutind a lua Granul și Neuhäusel în decursul anului 1605, ei recunosc pe Bocsai de rege al Ungariei [25]. Radu văzînd că Nemții se retrag, se pleacă către Turci, și supunîndu-se lor, primește de la ei pe cît și de la Tatari cîte un steag de domnie, fără a înceta însă pe de altă parte a jurui credință Nemților [26]. El încheie și cu Bocsai

23. 1604 fără dată lunară, idem, p 405, iscălită de o parte din boierii de mai sus.

24. *Basta* către *Arhid. Matiu*, 6 Noemvrie 1604, idem, p. 401.

25. *Zinkeisen*, III. p. 616.

26. *Georgiu Löffmann și Carol Imhof* către *Basta*, 2 Februarie 1605, idem, p. 409: „Radulius stindardum a Turcis et Tataris iam accepit, sinceram nihilominus suae Maestatis fidem liberaliter promittens". Comp. *Octavian Bon* către *dogele*, 20 Ianuarie 1605, idem, IV, 2, p. 280.

pace în 1605, și astfeliu Muntenia care gravitase un moment către Germani, reîntră iarăși în stăpînirea turcească și în atîrnarea țărilor ce se țineau de acea împărăție. Tot pe atunci tocmindu-se și pacea de la Sitvatorok, între Turci și Germani în 1606, Muntenia putu dobîndi ceva răgaz, începînd de a mai fi expusă la vijeliile unui vecînic războiu, și după cum spun cronicarii: «oamenii pămîntului se bucurară, scăpînd de robie, de prăzi, de fugi prin munți și de toate groazele și călcăturile oștilor, și toți dau laudă lui Dumnezeu, trecînd 5—6 ani cu pace» [27]. O singură dată fu turburată liniștea Munteniei de la 1605—1609; anume Simion Movilă fiind alungat din Transilvania de către Bocsai, după împăcarea acestuia cu Radu, trece la Tătari, pe care izbutește a-i răpezi asupra Munteniei. Radu Vodă însă îi bate în gura Teleajnului, luptă în care Preda Buzescu este rănit și moare în Brașov. Murind Ieremia Movilă și fratele său Simion urmîndu-i în domnia Moldovei, Radu Șărban scapă de un competitor periculos [28]. De altfeliu în acest răstimp aflăm pe Radu Șarban, cultivînd prietenia Porței, prin trimiterea unui frumos dar, o caretă cu «coloane de argint coperită cu catifea roșie și ferecată cu vergi de aur, împreună cu șase cai prea frumoși cu harșele tot de catifea roșie» [29], nu mai puțin prin plata regulată a tributului.

Pacea de la Sitvatorok nu hotăria tocmai puntul de ceartă între cele două împărății, anume cui se cuvinea stăpînirea Ungariei și a Transilvaniei, mărul de ceartă între ele. Articolul al IV-le prevedea anume între ămbele împărății, că mai ales țara Ungariei, și provinciile acele care din vechime se țin de ea, pre-

27. *Constantin Căpitanul*, Mag. ist., I, p. 240—241.

28. *Octavian Bon* către *dogele* 12 August 1606, Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 289.

29. *Octavian Bon* către *dogele*, 26 Iunie 1608, idem, p. 298.

cum şi celelalte state, ţări şi provincii de lîngă mare pe cît şi de pe uscat, *care sunt proprietatea ămbilor împăraţi*, şi toate acele ţări care sunt a le casei de Austria sau atîrnă de ea, să fie cuprinse în această pace [30].

Atribuirea stăpînirei Transilvaniei, pentru care tocmai urmase răsboiul, ămbilor împăraţi, arată limpede că nu o pace se încheiese, ci numai un armistiţiu de care ămbele state aveau nevoie. Acest comunismu în domnie dă în curînd naştere la noue neînţălegeri, care atrăgînd în ele şi pe principele muntean, aduc căderea lui de pe tronul ţărei sale. Anume după moartea lui Bocsai în 1606, urmase Sigismund Racoţi 1607, care trece însă prin stăruinţi turceşti drepturile sale lui Gavriel Batori partizanul Otomanilor. Partida germană însă susţine de candidat pe Valentin Homanai, pe care însuşi Bocsai în lipsă de moştenitori îl desemnase de urmaş pe patul său de moarte.

Impăratul Rudolf se hotăreşte a combate pe omul Turcilor, Batori, şi izbuteşte a atrage în alianţa sa pe Radu Şărban al Munteniei, şi pe Constantin Movilă al Moldovei. Gavril Batori aflînd de această alianţă, după ce ie Sibiul şi Braşovul din mînile imperialilor, îşi adună toată oastea la baza munţilor din spre Valachia, şi în 30 Decemvrie 1610 trece fără veste în Muntenia şi alungă pe Radu Şarban, care fuge cu femeea şi copilul său adăpostindu-se în Moldova, în luna Ianuar 1611 [31]. O cronică contimpurană descrie în colori foarte vii cumplitul jaf şi cumplita prădăciune cărora fu expusă atunci Muntenia, din partea oştirilor lui Batori: «nimic nu fu cruţat,

30. Reprodus de *Zinkeisen*, III, p. 618.
31. *Simion Contarini* către *dogele*, 22 Ianuarie 1611, Doc col. *Hurm*, IV, 2, p. 311.

nici biserici, nici mănăstiri; ele fură prădate nu numai de aurul și argintul lor, ci și de coperemîntul lor de plumb. Mormintele fură deschise și icoanele sfinților despoiete de tot argintul, aurul și podoabele lor. Poporul de jos se afla în starea cea mai desesperată, fiind nevoit pe un ger cumplit a rătăci prin păduri. Țăranii ce fură găsiți pe la casele lor, fură tratați în modul cel mai crunt de Secui și haiduci; prin toate caznele siliți să 'și arăte banii și după aceea tot uciși. Către sexul femesc se comiseră neomeniile cele mai înfiorătoare» [32]. Batori ocupă Muntenia și vine până în capitala ei, Tîrgoviștea, cerînd de aice la Poartă să i se dee lui domnia acelei țări [33]. Sultanul însă, auzînd de fuga lui Radu Șărban, și nevoind să întărească prea mult pe principele transilvan, dă domnia lui Radu fiul lui Mihnea, care și pornind către Muntenia, ajunge la Giurgiu; dar nu îndrăznește a înainta mai departe de cît după ce Batori eșă din Muntenia [34]. Muntenii însă nemulțămiți cu fiul lui Mihnea, »care el însuș era Turc, și a cărui tată fusese Turc» [35], ajută lui Radu Șărban a recăpăta scaunul. In luna lui Maiu el ie în slujba sa pe Pătrașcu fiul lui Mihaiu Viteazul, și împreună cu partida imperială din Muntenia, alungă pe Radu Mihnea și pe cisnegiul turc ce vroia să'l așeze în domnia Munteniei [36].

---

32. Auszug aus *Mihael Weiss*, Brevis consignatio tumultuum bellicorum inde ab anno Christi 1610 ambitione et inquietudine Gabrielis Bathori princ. Transmotorum, în Siebenbürgische Quartalschrift, III-ter Iahrgang, 1793 p. 241—264. Locul reprodus se află sub anul 1610.

33. Sensus literarum principis Transilv. Gabrielis Bathoris ad imperatorem Turcarum, datae Valachiae Transalpinae în oppido Tergovistea die 7 Ianuary anno domini 1611. Doc. col. *Hurm*, IV. 2, p. 313.

34. *Simeon Contorini* către *doge*, 5 Februarie 1611, idem, p. 312 și un altul din 2 Aprilie 1611, idem, p. 317.

35. Altă scrisoare din 11 Iunie 1611, idem, p. 319.

36. Altă scrisoare din 11 Iunie 1611. idem, p. 320.

Încă de pe cînd se afla Radu Șărban refugit în Moldova, împăratul german îl provocase atît pe el cît și pe Constantin Movilă domnul Moldovei, a încheie un tratat cu dînsul în contra lui Gavril Batori. Tratatul cu Radul este subsemnat în Moldova, în ziua de 20 Fevruarie 1611 în orașul Roman, unde petrecea principele muntean [37]. Reîntrînd Radu Șărban în domnia Munteniei, el trimite în mai multe rînduri răspuns la generalii imperiali, între altele în 4 Mai, că este gata de luptă și că să pună în lucrare tratatul încheiet [38]. Neprimind pănă la 14 Mai nici un răspuns de la împăratul, și fiind amenințat din nou de Batori, el trimite în 27 acelei luni în solie la împăratul Rudolf pe Petru Armanul. Pe de altă parte trimite o ambasadă și la Poartă, spre a cere să i se dee lui domnia. Trimișii lui sunt primiți întăi de Turci, cu cea mai mare mînie. După ce însă încep a da bani, sultanul se mai îmblînzește, avînd de scop a-i stoarce pe cît va putea, și apoi a numi tot pe Radu Mihnea domn în Muntenia [39].

Intre aceste Gavril Batori pătrunsese a doua oară în Muntenia. Radu Șărban însă de astă dată pregătit de luptă, îl răspinge pănă sub zidurile Brașovului, luîndu-i mai multe steaguri [40], și curînd după aceea întră din Ungaria în Transilvania generalul împărătesc Sigismund Forgach, trimis de împăratul în ajutorul lui Șărban. Radu Mihnea, care se oprise în cetățuia Giurgiului, aflînd despre izbînzile rivalului său, trece

37. Tratat din 20 Februarie 1611, idem IV, p. 429: „actum in civitate Romania in regno Moldaviae".

38 Scrisoarea lui Radu Șarban din 4 Mai 1611, idem, p 435. Alta din aceași dată către staturile Ungariei (partida ramasă credincioasă împăratului), p. 436.

39. *Contarini* către *dogele* din 9 Iulie 1611, idem, IV 2, p. 329.

40. Cronica din *Mediaș* în Arhiv. für sieb. Landeskunde, III, 1858 p. 87, 1611: „Hoc anno Gabriel Bathori a Radulio val Voivoda iuxta Coronam in Barcia cum toto suo exercitu funditur atque profligatur".

înapoi Dunărea, și se duce la Rusciuc, de unde să aștepte desfășurarea evenementelor [41]. Forgach, după ce ie Alba Iulia, se coboară mai jos și se unește cu Radu înaintea Mediașului, unde generalul chiamă o dietă, la care vin numai prea puțini nobili, dovadă că majoritatea țării era cu Batori. Aflînd apoi aliații că Secuii ar sta de tot îndoielnici și gata de a trece în partea lui Batori, ei cred de cuviință, înainte de a ataca pe Batori, a se asigura despre partea Secuilor, și pătrund prin țara Bîrsei către ei. Brașovul primește ca tot deauna foarte bine armata imperială, și face șefilor ei un împrumut de 12,000 de fiorini. Batori însă care își adunase puterile sale, eșă din Sibiu unde stătuse adăpostit pănă atunci, se ie după aliați, îi bate și-i răspinge în Moldova, în județul Bacăului, unde pe de altă parte o oștire de Turci și de Tătari zdrobește pe Radu Șarban și-i iea toate tunurile. El fuge în Polonia, iar rămășițele armatei imperiale se retrag pe la mănăstirea Putna, Cîmpu-Lung, Suceava, apoi prin Pocuția și Polonia îndărăpt în Ungaria [42]. Astfeliu se sfîrșește domnia lui Radu Șărban, în Octomvrie 1611 [43].

Radu Mihnea, 1611—1616. El era fiul cel mai mic al lui Mihnea cel turcit; dar pe cînd tatăl său împreună cu un frate al său mai mare trecuse la religia mohamedană, Radu fusese ascuns de muma lui «la sfînta Agura la mănăstirea Iverului, și de acolo călugării îl trimisese la Veneția unde învățâ carte grecească și latinească [44]. De și rămăsese creștin,

41. Alta din 20 August 1611. idem, p. 331.
42. Raportul lui *Sigismund Forgach* către împăratul *Matiu*, 21 Noemvrie 1611, idem, IV, p. 447—455. Acest lung raport este menit a scuza neizbutirea expediției.
43. *Contarini* către *dogele* din 15 Octomvrie 1611, idem, IV. 2. p. 335.
44. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 221. Mai sus, p. 43.

tatăl său însă fiind Turc, o asemene împrejurare nu contribui puțin la răul nume ce și l făcu în curînd în țara Muntenească.

Radu Mihnea fusese rînduit de Turci încă din Ianuarie 1611 a înlocui pe Radu Șărban, care părăsise scaunul alungat de Batori. Fiind însă scos iarăși de acesta, el fuge la Giurgiu și apoi la Rusciuc, și reintră în țară tocmai în Octomvrie, cînd Șarban, bătut de Batori și de Tătari, fugise în Polonia. Nici acuma nu trebuia el să se bucure în liniște de domnia încredințată lui, întru cît Nemții, cu toată pacea încheietă cu Turcii la Sitvatorok, unelteau în toate modurile spre a pune îndărăpt în scaunul Munteniei, pe proteguitul lor, Șărban. Domnul scos găsise un sprijin și în Polonia, acăreia relații cu Turcii începusera se strica, tocmai din cauza prea desului și covîrșitorului amestec al Polonilor în domniile Moldovei, care pe timpul Movileștilor, după cum vom vede-o la istoria Moldovei, adusese această țară în o atîrnare aproape deplină de regatul polon. De aceea Radu Șărban după a doua lui alungare din scaun caută adăpostire în regatul Poloniei, trecînd apoi de aice la Viena, la împăratul german. Imperiul Habsburgilor care se afla acuma în aparență cel puțin în pace cu Poarta, stărue la sultanul pentru restituirea lui. Partida imperială din Muntenia unindu-se cu împăratul pentru reîntronarea lui Șărban, acesta făcea zile rele lui Radu Mihnea. In 12 Ianuar 1612 găsim o scrisoare a împăratului Mateiu (care urmase lui Rudolf, mort în 1612), cătră boierii și căpiteniile oștirilor muntene, în care mulțămindu-le pentru sprijinul dat lui Radu Șărban, le spunea că în curînd îl va trimite în Muntenia din Viena, unde se afla pe lîngă împăratul[45]. Nemții erau cu atîta mai plecați a

45. *Mateiu* c. boierii Munteniei, 22 Ianuarie 1612, Doc. col *Hurm*, IV.

ajuta lui Radu Șărban, cu cît tot pe atunci domnul Moldovei, partizanul Polonilor, Constantin Movilă, fusese și el alungat din scaun de Turci și Tătari, și astfeliu prin uneltirile lui Batori începuse tustrele țările dunărene în stăpînirea Turcilor, ceea ce le putea fi de un mare ajutor în lupta cu Germania, care amenința să izbucnească din nou, fiind că Turcii sfîrșise prin o pace lupta cu Perșii, în vederea căreia ei mai cu samă subsemnase tratatul de la Sitvatorok [46]. In 7 Mai 1612 Impăratul Mateiu trimite sultanului, o scrisoare personală în care stărue pentru restituirea lui Șărban în scaunul său, de unde ar fi fost pe nedreptul alungat de către Batori [47]. Partida imperială și a lui Radu Șărban din Muntenia ajută Nemților din toate puterile spre a readuce pe domnul îndepărtat. Astfeliu în 12 Septemvrie 1612, boierii din Muntenia trimit o adresă către Radu Șărban în care îl roagă «să revină în țară cu ajutor împărătesc, că de 13 luni de cînd el părăsise Muntenia, au fost uciși o sumă de boieri: Drăgotă postelnicul, fratele lui logofătul, Barcan stolnicul, Stanciul paharnicul, Vodă banul, Carca vornicul, Dragul logofătul, Drăghici postelnicul de Somonești, Anghel comisul, Mihail cămărașul, Pavel postelnicul, iar portarul Proca au fost tras în țapă; au mai fost uciși Marcu logofătul și Dragomir păharnicul. Noi cu toții am fugit spre hotar la Mehedinți, părăsind moșiile și proprietățile noastre, care se stăpînesc de oameni străini» [48].

p. 465. Ea este adresată: Mag-cis generosis egregys *Murgu* spatario postelnico *Leka*, *Gregorio* komiz. *Georgio* armasul. capitanis *Androni*, *Klokotun* et *Nyagoi*, caeterisque nobilibus ac militibus Valachiae Transalpinae". O altă scrisoare identică este adresată: Mag-cis gener. vistiario *Nika*, logofeto *Lupul* paharnico *Lupul*, caeterisque capitaneis ac nobilibus Val tr. Comp. un act din Fvr. 1612, idem, p. 468: „ipsum Radulium Viennae diutius non esse retinendum".

46. *Hans Mollart* c. *Mateiu*, 3 Martie 1612, idem p 470.

47. Idem, p 475

48. Scrisoarea *boierilor* către *Radu Vodă Șarban*, 12 Septemvrie 1612. idem, IV, p 479.

Aproape în aceeași cuprindere scriu și căpitanii miliților muntene[49]. In Decemvrie aceluiași an găsim chiar o scrisoare adresată de doi boieri de a dreptul împăratului Mateiu, rugîndu'l «pe măruntaele lui Isus Hristos, să le trimită grabnic ajutor, spre a-i mîntui de nespusa tiranie a lui Radu Mihnea»[50].

Ce împrejurări oare făceau atît de nesuferită domnia acestuia? Cronicarii care raportează despre răscoala lui Bărcan stolnicul făcută în unire cu alți opt boieri, arată că «această răscoală n'au fost pentru alta, ci pentru mîndria și răutatea Grecilor, că adusese Radul Vodă pre mulți de-i cinstia și îi miluia»[51]. Radu Mihnea crescut între Grecii muntelui Atos și în scoala grecească din Veneția, era firesc lucru ca să se încunjure cu prietenii copilăriei sale, și de aceea adusese el cu dînsul mulți Greci în Muntenia.

Aice pentru prima oară se vede o răscoală pornită în protiva unui domn *din pricina Grecilor*, și va trebui să cercetăm pricinele acestei răscoale în contra unui element, pe care urmarea timpurilor era să-l aducă la deplina și neîmpărțita stăpînire a țărilor romîne.

De o cam dată însă să ne întoarcem la domnia lui Radu Mihnea. Acesta dacă se încunjura de Greci, o făcea fiind că mai toți boierii țărei erau din partida imperială și dușmăneau pe noul domn, care era împins prin însuș această împrejurare la prigonirea boierilor de țară și la favorarea elementului străin. Boierii persecutați strigau asupra tiranului că-i omoară, și cereau tot cu mai mai mare stăruință reîntoarcerea lui Radu Șărban.

49. Scrisoarea lor din 15 Septemvrie 1612 idem, p. 480
50. Scrisoarea logofătului *Stoica* și a cluciorului *Stanciul* către *Mateiu*, Decemvrie 1612, idem, p. 482
51. *Căpitanul* în Mag. ist., I p. 245. Comp. *Anon. rom.*, idem, IV, p. 306.

Dușmănia cea mare ce exista între domnul fugariu și Gavril Batori, face în curînd loc unei prietenii tot atît de înfocate. Domnul Transilvaniei, anume încurajat prin Turci, se sumețise foarte tare față cu ei, și le cerea acuma scutire de tribut pe 10 ani și altele de asemene, cereri ce supărară pe Turci în contra lui, și-l făcură să cadă din grația în care se afla, aducînd și chiar mazilirea lui [52]. Dușmănia comună cărora se vedeau acuma expuși Radu Șărban și Batori îndrumează între ei calea împăcărei. In niște instrucțiuni date de Gavril Batori solului său trimis la Radu Șărban, găsim între altele și arătarea că «de și dînsul îl dușmănise la început și-l alungase chiar din domnia lui, acuma însă toate le uitase, și că va lucra din toate puterile sale spre a-l reîntroduce și mănținea în tronul său, în Muntenia» [53]. In acelaș timp însă pe cînd făgăduia lui Radu Șărban a-i ajuta spre redobîndirea tronului, Gavril Batori încerca să se împace cu sultanul, trimițînd o scrisoare către Radu Mihnea, pe care-l știea bine cu Turcii, și căutînd să dovedească acestuia toate însemnatele slujbe ce el le adusese sultanului [54]. Turcii însă nu se lăsară a fi înșălați prin duplul joc al lui Batori; ei dau principatul lui Gavril Bethlen, ce provoacă o răscoală contra lui Batori, în care acesta piere, în 28 Octomvrie 1613 [55].

Noul domn al Ardealului, de și pus de Turci, intră îndată în relații pacînice cu Germanii, dîndu-și toate silințele de a face pe ămbii contractanți, Nemți și Turci, a îndeplini cu exactitate condițiile păcei de la Sitvatorok, pentru ca astfeliu din pacea ămbilor

52. *Zinkeisen*, III, p. 686 și urm.
53. Instrucțiuni date de *Gabriel Batori* lui *Francisc Macskasy*, 8 August 1613, în Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 499.
54. Scrisoare din 9 Iulie 1613, idem, p. 494.
55. *Gabriel Bethlen* către *Andreiu Doczy*, 29 Octomvrie 1613, idem, p. 530.

rivali să-şi asigure domnia. In 6 Maiu 1615 se încheie chiar un tratat între Bethlen Gabor şi impăratul, in care principele Transilvaniei se obligă a da ajutor impăratului contra tuturor duşmanilor afară de Turci. Silinţele lui Bethlen fură încoronate de succes. In acelaş an se reînoeşte la Viena pacea între sultan şi impărat [56].

Impăcarea urmată între impăratul, principele Transilvaniei şi Turci mai are însă şi o înriurire asupra politicei lui Radu Mihnea.

Acesta se convinge în curînd că şi dînsul, urmînd curentului general, trebuia să schimbe relaţiile de pănă atunci duşmăneşti cu imperiul german, pe altele prietinoase. Radu Mihnea însă nu ştiu să ţină cumpăna faţă cu impărăţia germană, ci întră de îndată cu totul în apele Nemţilor şi propune chiar impăratului un ajutor de oaste în contra Turcilor, la cazul unui nou răsboiu între ămbile impărăţii. Impăratul răspunde lui Radul Vodă *în Valahia* că va ţinea samă de prietinoasa lui propunere la caz cînd se vor pleca lucrurile spre răsboiu cu Poarta [57].

Ajungînd asemene demersuri a le lui Radu Mihnea la auzul Porţei, ~~se hotăreşte să-l destituc~~. Cum află Şarban despre clătinarea rivalului său, pune cele mai mari stăruinţi la curtea din Viena, spre a dobîndi restituirea lui în Muntenia. Văzînd însă pe Nemţi cam nepăsători faţă cu el, din pricină că aceş-

56. *Zinkeisen*, III, p 694—705.

57. Vezi trei scrisori, una a impăratului *Mateiu*, două ale arhiducelui *Ferdinand*, din 20, 30 Ianuarie şi 12 Martie 1614, idem, p. 544—545. Atît Radu Şarban cît şi Radu Mihnea sunt numiţi în documentele vieneze *Radul curat*, ceea ce poate să facă a-i confunda unul cu altul. Aşa bună oară în locul următor, unde acest nume se referă cel întăiu la Radu Şarban, al doilea la Radu Mihnea: „nunciatumque est ill-mo principi *Radulio* (Şarban) ut quamprimum in Valachiam penetraret, universi officiales ad eum accurerunt, occiso ab ipsismet turcico illo *Radulio* (Mihnea) principi, qui nunc ibi cum Turcis et Tartaris grassatur singulis mensibus ingentia tributa bis exigens." (Gh. *Szygyarto* şi *Mateus Scabo* c. *impăratul Mateiu*, 1613, idem, p. 542).

întîlnim în Transilvania pe episcopul Ioan de Capha, care se vede după orașul din care se trăgea. Capha din Crimeea, cetate locuită în mare parte de Greci, că și el era tot din această viță [8]. Ștefan cel Mare făcuse mai multe construcțiuni la muntele Atos, se pusese deci în legătură cu Grecii din acea mănăstire și ambasadorul său Tamblac, trimis la Roma și la Veneția în 1476, își dă solia lui în limba greceasca, dovadă că această limbă era chiar cunoscută unor personaje din Moldova pe timpul marelui domn [9].

Cu venirea patriarhului Nifon în Muntenia pe timpul lui Radu al IV-le (1494—1508) și întronarea lui în scaunul mitropolitan al țării, se întărește încă și mai mult înrîurirea grecească pe calea religioasă, și ea devine cu totul precumpenitoare sub Neagoe Basarab, favoritorul clerului și în special al celui grecesc, pe care 'l poftește și 'l adăpostește în țara lui spre mai marea ei sfințenie. Neagoe și este înălțat pănă la cerîuri, de sigur nu fără motiv, de biograful său, un egumen grec din mănăstirile Atosului [10]. Ba Neagoe Basarab era el însuși grecizat, cunoscînd limba greceasca, în care redactează mai multe scrieri de morală și povățuire către fiul său, după cum vom vedea mai jos.

Călugării răsăriteni, venind din părțile mai apropiate de locul unde suferise Mîntuitorul, erau priviți nu ca oameni, ci ca sfinți, de către bigota poporație a țărilor romîne, care se simția prea fericită cînd putea să se despoaie în favoarea acelor obraze, ce știeau așa de bine să se folosască din prostia lumei.

8. Documentul acesta care urcă cu vre-o 40 de ani data cea mai veche în care sunt pomeniți episcopii ortodoxi în Transilvania, a fost descoperit de mine la biblioteca muzeului din Pesta. L'am dat d-lui *Tocilescu*, spre a'l publica în Revista d-sale, care într'acestea au încetat de a mai apărea.

9. Vol. II, p. 361 și 414.

10. Vol. II, p. 466.

Despre un alt patriarh, Pahomie, ne spune scriitorul bizantin Malaxa că «cu puține zile după ce au stătut sultan Selim I (1512), luînd clerici și mireni cu sine au mers în Valahia și în Moldova, unde au fost primit cu toată evlavia de principii, de boierii și de tot norodul acelui loc» [11]. Dacă însă acest patriah se întoarse în țara lui și dacă Nifon eși din scaunul muntean, alungat de Radu cel Mare, alți călugări greci prinseră mai adînci rădăcini în țările romîne, unde 'i aflăm în curînd ca egumeni în mănăstirile lor. Așa pe la 1541 întîlnim între călugării mănăstirei Bistrița pe proegumenul Partenie Tarhata, după numele lui de sigur un Grec [12]. Despre întinderea înriurirei religioase a elementului grecesc încă din decursul veacului al XVI-le fac dovadă numerosii termini grecești întroduși în limba românească privitori la lucruri bisericești. Pe cînd limba bisericești rămîne tot acea veche, în care predomnește slavonismul, terminii pentru însemnarea multor altor noțiuni referitoare la biserică devin grecești în limba vorbită. Așa videm apărînd chiar în documentele cele mai vechi ale domnitorilor romîni cuvintele de *mănăstire*, *mitropolit*, *călugăr*, *paraclis*, *liturghie*, *egumen*, *arhimandrit* [13]. In altele mai noue de prin veacul al XVI-le întîlnim: *proegumen*, *monah* și *ieromonah*, îmbogățindu-se necontenit terminologia grecească a treptelor bisericești. Intr'un catistih al averilor mănănăstirei Galata, scris românește pe timpul

11. Citat de *Șincai*, II, p. 132 care reproduce cuvintele istoriculni grec: „Ἐλαβόν ἀντοὶ οἱ αὐθέντοὶ τοῦ τόπου ἐκείνου καὶ οἱ ἄρχοντες καὶ ὅλος ὁ λάος μετὰ πάσης εὐλαβίας".

12. Document din 1541 în Arh. ist., I, 2, p. 27.

13. Pentru *mănăstire* și *călugăr* mai toate documentele vechi le înfățoșază. Pentru *mitropolit* în loc de terminul vechiu slavon de vlădică, vezi un document al mitropolitului Iosif din 1407, în Arh. ist., I, 1, p. 140). Pentru *paraclis* și *liturghie*, un document de la Petru Vodă din 1447 (idem, I, 1, p. 113). Pentru *egumen*, *arhimandrit* un doc. de la Stefan cel Mare din 1459 (idem, I, 1, p. 114).

† alt patriarh grec nu amintesc ca fiind în Moldova pe timpul lui Alexandru Lapușneanu și Stanciu pentru carele scapare mănăstirei Putnei statutu d'Varlaam D'Arsenie bătrînul a arătat mărturii chiar pe Domnitor în 1620 găsim pe un patriarh de Alexandria petrecînd la curtea lui Radu Mihnea Dacă împrumută unele lucruri de la Turci care pun în capul pildei lui Stefan Vodă [illegible]

Ilbis

Ilbis Hieronimus Patr. C. Dorpat W. 1660 : Hurm., Doc., VIII, p. 85.

IIter vz. Hrpz. Studii si Doc., IV p. 382 » Translat van eenen Archyps een myn genaem van Doer Den Patriarch van Alexandria is gecommandeert in Walachia — door Prins vadul Vaivodi

Zu 1660 (acelas an 1660) după ce Mihai Vitează cucerește Moldova fug împreună cu Ieremia Movilă Mitropolitul Gheorghe, și cu trei episcopi ai armanului, Rabanitta și al Hușilor - Mihai Vitează convoacă un sinod la care iau parte și mai mulți prelați greci de la Locuri a scrisoare către Ghenadie, Patriarhul Ierusalimului și Lazarei a Rușii al Vodenii. Acest pentru [illegible] cateriseze pe cei pe cei botezați de nou și pentru cei ce au primit sf. taine de la patriarhii greci. Dimitrie Ivi Mănăstirea Tismana și Eftimie de Hilandar (?) vicarul slavonul.

Vezi Studii și Doc., VI p. 31

lui Petru Schiopul, 1588, se află întrebuințată o întinsă terminologie grecească, în care întîlnim cuvinte ca următoarele: *minee*, *penticostar*, *octoih*, *triod*, *metafraste*, *canon*, *dichiu*, *stihar*, *chivot*, *discos* (cu finala grecească *os* in loc de românește *disc*), *potir*, *panaghia*, *pantocrator*, *xeropotam*, *policandru*, *iconostas*, *patrafir* și altele încă [14].

Și cum oare să nu fi început biserica a se greciza cînd din toate părțile călugării greci irumpeau in ea? cînd cele mai multe și mai frumoase mănăstiri încăpuse prin închinări din partea ctitorilor, sau prin uzurparea lor de călugării greci în mînile acestora? Inchinarea a mare parte din mănăstirile noastre către acele din răsărit este în destul de veche în țările romîne, de și este greu de constatat data adevărată a supunerei fie-cărcia, greu mai ales din pricina nenumăratelor acte false, închipuite de călugării greci spre a urca pe cît se poate mai mult vechimea închinărei, și a da astfeliu stăpînirei lor un titlu mai puternic. Astfeliu despre mănăstirea Butoiul din Muntenia, călugării greci arătau ca act de închinare a ei sub mănăstirea Sf. Stefan de la Meteoru un hrisov a lui Vladislav Voevod, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrîn, din 6918 (1410), care se dovedește a fi falș prin faptul că mai întăiu Mircea nu au avut nici un fiu cu numele de Vladislav, ci numai pe Vlad pronumit Dracul; apoi chiar dacă ar fi să se iee acest Vlad ca Vladislav, încă la 1410 nu domnea el, ci însuș tatul său Mircea I, iar Vlad Dracul începe a domni tocmai în 1430 [15]. Mănăstirea Mislea tot din Muntenia cată să fi fost închinată mănăstirei Paterisa din Rumelia prin un hrisov din a-

14. *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni I, p. 221. Comp. un document din 1586, Arh. ist., I, 1, p. 134.

15. Vol. II, p. 106 și 123. *Ioan Brezoianu*, Mănăstirile zise închinate și călugării străini, București, 1861, p. 15.

nul 7124 (1616) de la Radu Mihnea, dacă acest hrisov nu ar fi învederat închipuit, întru cît se referă la un alt hrisov din 7126 (1618) de la Gavril Movilă, adecă la un *act posterior*, pe care nu putea să-l prevadă că va fi făcut doi ani după aceea[16]. Că falsificarea documentelor era procedarea obicinuită a călugărilor greci, spre a-şi însuşi întâi mănăstirile şi apoi a lăţi stăpînirea lor, se constată din documente anumite. Prin unul din anul 1631 popa Pavăl mărturiseşte că fiind chemat înaintea sfatului domnesc, au arătat că din îndemnul egumenului *Nil* (Grec după nume) de la mănăstirea Pîngăraţii, care-i procurase şi un pergament sigilat dar nescris, a plastografisit un document de la Petru Vodă, prin care atribuia mănăstirei sale un loc ce era al celei a Bisericanilor, pentru care lucru a fost globit de marele logofăt şi pedepsit de mitropolitul[17].

Parte prin asemene manopere, parte prin îngăduirea domnilor către aceşti *sfinţi părinţi*, care vineau doară prin rugile lor cu mare trecere către Dumnezeu, să rescumpere păcatele neamului românesc, a multime de mănăstiri din Muntenia şi Moldova încăpuse în mînile Grecilor încă înainte de domniile lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu, şi dovada cea mai bună a acestui fapt reiesă tocmai din un document al lui Mateiu Basarab din 1639, prin care constatînd chipul nelegiuit cu care se înstrăinase cele mai mari şi mai frumoase mănăstiri a le Munteniei, domnul dispune să se scoată din ele pe călugării greci şi să se înapoieze acele mănăstiri călugărilor pămînteni. Mateiu Basarab constată în acest hrisov că atunci «cînd se întîmplă de statură a fi mitropoliţi şi domnitori ţărei oameni străini nouă, nu cu legea sfîntă, ci cu nea-

16. *Brezoianu*, p. 7.
17. Doc. din 1631. Arh. ist., I, 1, p. 106.

mul, cu limba şi cu năravurile cele rele, adecă Greci, care spurcîndu-şi mînile lor cu ocăritoarea mită, sub hîcleană tainâ începură a vinde şi a cîrciumări sfintele mănăstiri a le ţărei şi lavrele domneşti, a le supune metoace dajnice altor mănăstiri de pre în ţara grecească şi de la Sveta-Gora, făcîndu-le hrisoave de închinăciune fără de ştirea sfatului şi fără de voia soborului». Astfeliu ajunseră a fi înstrăinate până pe timpul lui Mateiu Basarab următoarele mănăstiri a le Munteniei: Tismana, Kozia, Argeşul, Bistriţa, Govora, Dealul, Glavaciocul, Sneagovul, Cotmana, Valea, Rîncăciovul, Mislea, Bolintinul, Cîmpulung, Căldăruşanii, Sadova, Arnota, Gura Motrului, Potocul, Nucetul şi Tînganul. Că Mateiu Basarab îndrepta aici numai un abuz introdus fără de cale, se vede de pe aceea că el, alege «afară acele mănăstiri măcar domneşti, măcar boiereşti, pe care singuri ctitorii lor le au închinat şi le au supus metoace cine unde au vrut», hotărînd ca acele să rămînă supuse călugărilor străini[18].

Şi în Moldova închinarea mănăstirilor către *sfintele locuri* începe înaintea predominirei politice a elementului grecesc. Astfeliu aflăm călugări greci în mănăstirea Golia din Iaşi, care vînd în 1615 o moşie a ei, spre a plăti datoriile şi a scoate amanetuirile patroanei Goliei, mănăstirei Vatopedului din muntele Atos[19]. Mănăstirea Golia zidită de Ioan Golia, mare logofăt, la marginea Iaşilor pe la jumătatea veacului al XVI-le, fusese închinată în anul 1606 de văduva logofătului, Kneghina Ana, mănăstirei Vatopedului[20].

18. Acest important hrisov publicat în Uricariul lui *T. Codrescu*, V, p. 327–336.
19. Hrisov din 1615 în Uricariul, V, 217–218.
20. Hrisovul de închinare reprodus de Melhisedek, Notiţe istorice şi arheo-

Mănăstirea Galata, zidită de Petru Schiopul în 1584, a fost închinată în 1618 sîntului Mormînt, de Radu Mihnea nepotul lui Petru, care a domnit între anii 1616–1619[1]. [illegible]

Mănăstirea Sf. Sava din Iași, care s'a rezidit la 1625 de Ioan Postelnicul era încă de pe atunci sub călugări greci, către care fusese închinată biserica anterioară ce se dărămase. Inscripția care amintește ridicarea ei, din anul 1625, este redactată în limba grecească, și se spune în ea că biserica, s'a rezidit din temelie, fiind egumen Ieromonahul Ieroteu din *renumita insulă a Chiprului*[2].

Dacă nu numărăm așa de multe mănăstiri închinate în Moldova ca în Muntenia, pricina stă în greciza-rea mult mai deplină de pănă atunci a acestei din urmă țări decît a Moldovei, ceea ce provinea în mare parte din apropierea ei mai mare de Greci decît țara Moldovei.

Din aceste toate reiesă un fapt însemnător, anume că închinarea mănăstirilor romîne către acele gre-cești, din Răsărit, nu au fost o urmare a predomnirei politice a Grecilor în țările romîne, ci a precedat'o în-

---

[illegible] 1506 [illegible] Sf. Sava [illegible] Hurmuzaki [illegible]

Cazia [illegible] d. p. 648 d. mănăstiri și biserici [illegible] în Moldova, p. 272 q. Ciparin, [illegible] p. 317. Vezi și Uth. Comnen Ypsilanti în Hurm. Doc. XIV, p. 467.

22 Melchisedek, Ist. [illegible] p. 279. Ciparin, Ibid., p. 316.

23 Melchisedek, Ist. [illegible] p. 244. [illegible]

23 bis) Hrisovul lui Radu Vodă [illegible] Mănăstirea Sf. Mormînt [illegible] Hurmuzaki, Supl. I, Tom. XIII, 1506. p. 28/41. Ca mai sunt mănăstiri din Moldova [illegible] pe care [illegible] Hurmuzaki XIV, p. 174 care [illegible] Despre călugării greci [illegible] Ist. Mold. [illegible] Ist. Bisericii.

[illegible] 1475 [illegible] 1477 [illegible] 1494 [illegible] Ist. Bis. [illegible] p. 44 [illegible]

[illegible] mănăstirile [illegible] Sf. Mormînt [illegible] Hurmuzaki, Supl. I, Tom. XIII, p. 28/41 [illegible] 1506 [illegible] Ist. Bisericii [illegible] Ist. Mold. [illegible] Hurmuzaki XIV, p. 174 [illegible] Despre călugării greci [illegible] Ist. Mold. [illegible] Ist. Bisericii.

[illegible] Vol. II, p. 414

[illegible] 1501 [illegible] 2000 aspri [illegible] 100 aspri [illegible] Hurmuzaki [illegible] p. 51 [illegible] Hurmuzaki [illegible] p. 33.

lesnindu-o și deschizîndu-i calea. Nu cum se pretinde de obiceiu, ca o consecvență a domniei Fanarioților. Grecii devenind stăpînii țărilor romîne au îndrumat înstrăinarea mănăstirilor, ci evlavioșii Romîni înșii, crezînd că se pun sub adăpostul unei mai mari sfinții, au închinat mănăstirile clădite de ei către acele din părțile Răsăritului, *chemînd astfeliu ei pe Greci în țările lor*. Că aceștia căutară apoi prin toate căile permise și nepermise a se încuiba în lăcașurile de închinare românești, nu era decît prea firesc, întru cît găsiau în spiritul religios al timpului o toleranță și o îngăduire a tuturor apucăturilor lor.

Grecii deci îndrumară înrîurirea lor asupra țărilor romîne pe cele două pîrtii spornice a le comerțului și religiei. Către acestea se adause în curînd încă o a treia, care le covîrșia, acea politică, din pricina însemnătății pe care elementul, la început supus al Grecilor, îl dobîndi în curînd în însuși împărăția Otomanilor. Aice ei deveniră stăpîni din slugi ce erau mai înainte și poruncitori mîndri din smeriți ascultători, prin două împrejurări, care îi urcară din pulbere la mărire și onoruri neauzite. Aceste fură: cunoștința limbelor străine și daraverile bănești.

Turcii în acele timpuri[1] ~~se țineau încă de preceptele Coranului, care i oprea de la învățarea limbilor~~ ~~poporelor ce nu recunosteau religia lui Mohamed~~. Pentru a se înțălege deci cu ambasadorii puterilor străine, care la rîndul lor nu știau limba turcească, aveau nevoie de talmaci. Prin gura acestora trecînd cele mai delicate daraveri a le Porței, și trebuind fi introduși în toate secretele politicei otomane, ei dobîndiră în curînd o însemnătate nemăsurată ca oameni de încredere ai sultanilor.

Intrebuințarea dragomanilor fusese întrodusă de Venețieni, în relațiile lor cu Poarta otomană. Venețienii neștiind turcește, erau siliți să iee în slujba lor

[1] 23 VII Susținusem în ediția I a d. obiect *Grecii în Țara-Românească* p. 163 după ce Turcii aș[pirat] [op]rirea [Co]ranului. Citind însă cu [mai] [mul]tă atenție [ac]este [do]uă pasage, mă convinsei că [Co]ranul [nu] [a] [fo]st [ni]ciodată [un] [ob]stacol [în] [ca]lea [în]vățării limbilor străine. Mohamed îndemna [ad]ese[a] pe [cr]edincioșii [să] învețe limbile străine.

lesnindu-o și deschizîndu-i calea. Nu cum se pretinde de obiceiu, ca o consecvență a domniei Fanarioților. Grecii devenind stăpînii țărilor romîne au îndrumat înstrăinarea mănăstirilor, ci evlavioșii Romîni înșii, crezînd că se pun sub adăpostul unei mai mari sfinții, au închinat mănăstirile clădite de ei către acele din părțile Răsăritului, *chemînd astfeliu ei pe Greci în țările lor*. Că aceștia căutară apoi prin toate căile permise și nepermise a se încuiba în lăcașurile de închinare românești, nu era decît prea firesc, întru cît găsiau în spiritul religios al timpului o toleranță și o îngăduire a tuturor apucăturilor lor.

Grecii deci îndrumară înrîurirea lor asupra țărilor romîne pe cele două pîrtii spornice a le comerțului și religiei. Către acestea se adause în curînd încă o a treia, care le covîrșia, acea politică, din pricina însemnătății pe care elementul, la început supus al Grecilor, îl dobîndi în curînd în însuși împărăția Otomanilor. Aice ei deveniră stăpîni din slugi ce erau mai înainte și poruncitori mîndri din smeriți ascultători, prin două împrejurări, care îi urcară din pulbere la mărire și onoruri neauzite. Aceste fură: cunoștința limbelor străine și daraverile bănești.

Turcii în acele timpuri[1] ~~se țineau încă de preceptele Coranului, care i oprea de la învățarea limbilor~~ ~~poporelor ce nu recunosteau religia lui Mohamed~~. Pentru a se înțălege deci cu ambasadorii puterilor străine, care la rîndul lor nu știau limba turcească, aveau nevoie de talmaci. Prin gura acestora trecînd cele mai delicate daraveri a le Porței, și trebuind fi introduși în toate secretele politicei otomane, ei dobîndiră în curînd o însemnătate nemăsurată ca oameni de încredere ai sultanilor.

Intrebuințarea dragomanilor fusese întrodusă de Venețieni, în relațiile lor cu Poarta otomană. Venețienii neștiind turcește, erau siliți să iee în slujba lor

[1] 23 VII Susținusem în ediția I a d. obiect *Grecii în Țara-Românească* p. 163 după ce Turcii aș[pirat] [op]rirea [Co]ranului. Citind însă cu [mai] [mul]tă atenție [ac]este [do]uă pasage, mă convinsei că [Co]ranul [nu] [a] [fo]st [ni]ciodată [un] [ob]stacol [în] [ca]lea [în]vățării limbilor străine. Mohamed îndemna [ad]ese[a] pe [cr]edincioșii [să] învețe limbile străine.

mai ales Greci de prin insule. Fiind că adese ori descurcarea celor mai însemnate daraveri atîrna de modul cum erau tălmăcite convorbirile de dragomani, apoi acel post deveni pe fie ce zi mai important, potrivit cu creşterea şi complicarea intereselor. In curînd şi Poarta, care până atunci se slujise de dragomani improvizaţi sau de acei străini, convingîndu-se de însemnătatea nemăsurată a acestor mijlocitori politici, întocmi şi ea un şir întreg de acești dregători, din care marele dragoman al Porţei, conducătorul de căpitenie al politicei exterioare, deveni în curînd cel mai de frunte. Fiind că acesta era în tot deauna un Grec, precum erau şi subalternii lui, se înţălege uşor cît de mare înriurire dobîndiră Grecii din Constantinopole prin îmbrăcarea acestor dregătorii.

Dacă postul de dragoman al Porţei, deveni numai cît mai tîrziu întroducerea oare cum neapărată pentru a ajunge în scaunele romîne, celalt mijloc de înriurire a Grecilor asupra Porţei otomane, daraverile bănești, îndrumă de pe acuma acestei rase ghibace şi pricepute, calea către supremaţia politică în ţările romîne. Turcii ca popor răsboinic şi cuceritor lăsau toate îndeletnicirile negutitoreşti pe sama Grecilor, ceea ce-i duse în curînd la mari avuţii, într'un stat fără control, în care tot ce se agonisia era jăfuit de înalţii dregători. Astfeliu agiunseră Grecii, prin bogăţiile lor, în mare trecere la Poartă. Ei începură a juca rolul de bancheri faţă cu Poarta, a căreia răsboae neîncetate o puneau adese ori în nevoia de a recurge la lăzile lor. Bogăţiile Grecilor însă îi aduse în curînd de a dreptul în legătură cu ţările romîne. Am văzut starea de ne mai pomenită de corupţie în care ajunsese împărăţia turcească, şi cum această corupţie unită cu intrigele lăuntrice a le boierilor, adusese scaunele ţărilor romîne într'o adevărată precupeţire înaintea dregătorilor Porţei. Să ne amintim

numai cît cumplitele lupte cu punga a le lui Petru Cercel, Mihnea cel Rău, acele a le doamnei Chiajna pentru fiii și nepotul ei, a le lui Petru Schiopul și cîți alții toți. Domnii fiind săraci și trebuind să răspundă chiar de la început sume însemnate, adese ori puse în rizic ca la o loterie, înțălegem cum acei ce le împrumutau lor asemene sume erau oare cum îndreptățiți a face apoi ei pe adevărații stăpîni ai țărilor cumpărate cu banii lor, ca unii ce erau stăpînii Domnului. Am văzut cum prădau și jăfuiau țara în chipul cel mai neomenos, spre a-și scoate banii împrumutați, și cum atare suferinți duse la extrem împinsese pe poporul romîn la răscoale pe timpul lui Ioan Vodă cel Cumplit, apoi pe acel al lui Mihaiu Viteazul. Răscoalele încercate căzînd odată cu eroii ce le făcuse, și Țările romîne întrînd iarăși în îngenuncherea de mai înainte, starea lor în această privire nu făcu de cît să se înrăutățască. E drept că Turcii după cumplita învățătură dată lor de Mihaiu Viteazul, se lăsară de a mai practica ei specula cametei cu Domniile romîne ; dar ei fură înlocuiți în daraverile bănești cu Grecii, ce se grămădeau ei tot mai numeroși la atare tîrg folositor. Odată veniți în țară cu Domnii pe care îi ajutase la dobîndirea tronului, Principii căutau în toate modurile să-i împace, să se plătească de ei altfeliu de cît prin bani, de care aveau nevoie pentru mănținerea în domnie. Fiind că religia Grecilor nu se opunea la încucrirea cu fiicele boerilor pămînteni, apoi ei întrară în curînd, mai ales prin sprijinul și recomandarea Domnilor, în sinul familiilor celor mari, și ajunseră la boierii alăturea cu vechile odrasele a le nobilimei băștinașe. Tot astfeliu Grecii înfluenți din Constantinopole, își măritau fetele după boieri romîni, căpătînd prin o asemene încucrire dreptul de a se amesteca în trebile țărilor de la Dunărea.

Astfeliu de încuscriri între familiile romîne şi Grecii Constantinopolei sunt vechi, mai ales în Muntenia. O mătuşă a lui Dan al II-le (1420—1425) se numia Calinichia[24], care după numele ei trebue fără îndoială să fi fost de obîrşia greacă. Pătraşcu cel Bun (1554—1557) se însoară cu Greaca Teodora, acăreia frate Iane capătă prin această încuscrire dregătorii însemnată în ţara Muntenească, precum bănia Craiovei şi acea de capuchehaia[25]. Alexandru fiul Mirceoaci (1567—1577), era însurat cu o Greacă din Galata Constantinopolei.[26] După ce Kiajna îşi găsise o noră în centrul Grecismului, ea căută tot acolo şi doi gineri pentru fetele sale, însărcinînd cu stărostirea pe patriarhul Iasaf, care şi află pentru una din ele pe ~~un Cantacuzino, fratele~~ vestitul Mihail Vameşul, iar pentru cealaltă pe un tînăr Stamate nepotul aceluia. Logodnicii vin în Muntenia cu o pompoasă întovărăşire; dar însoţirea cea întăi, acea cu Cantacuzino esă la rău sfîrşit. El fiind bătrîn, de peste 50 de ani, nu place de loc tinerei copile ce era numai de 15, şi în drumul ei către Constantinopole, scrie mumei sale că dacă nu o scapă de bărbatul ei, îşi va face sama. Muma spăriată prin o aşa ameninţare, trimite îndată gonaci după noii căsătoriţi, care ajungîndu-i la jumătate de cale către Adrianopole, rîpesc pe tînăra soţie împreună cu toată zestrea ei, ba şi cu o bună parte din averea bărbatului[26]. Despre Petru Schiopul, fiul Kiajnei soţiei lui Mircea Ciobanul, ne spune istoria patriarhului Dosoteiu, că era un bărbat plăcut la vorbă, cu bune moravuri, care ştiea limbile turcă, *greacă* şi romînă, că iubea oamenii învăţaţi, convorbea cu ei despre as-

24. Document din 1424 în Arh. ist., I, 1, p. 19. Comp. Vol. II, p. 121.
25. Mai sus, p. 157.
26. *Crusius*, Turco-Graecia, Basilcae, 1584, p. 274.

tronomie, despre zodiac — învățături grecești. Fică din copiii pe care el îi avuse îi rămase o singură fată, domnița Maria care învățase carte grecească și bulgărească, și care se mărită după un Grec din Constantinopole, Zotu Țigara [27].

Ianeu Sasul domnul Moldovei (1580—1582), avea de soție pe Greaca, Maria Paleologu [28]. ~~Pe cînd mai departe întîlnim cu cît ne apropiem mai mult de vremile mai noue, tot mai numeroase legături de familie între Grecii Țarigradului și domnii și boierii români.~~ De aci înainte aceste puteau a fi

De aceea nu ne va mai părea extraordinară necontenita sporire a elementului grecesc în țările române. Documentele care nu ne pot da de cît un slab răsunet al realității, încă ne învoesc o spicuire îndestul de bogată a fețelor grecești ce se purtau în aceste timpuri prin țările române. Pe timpul lui Petru Rareș am întîlnit pe hatmanul Vartic și pe comisul Placa sau Plaxa [29]. Tot pe atunci întîlnim în Muntenia familia Coresi, care joacă un rol însemnat în desvoltarea culturală a poporului român, ca originară din Chio și amintită pentru prima oară în documentele muntene în anul 1529 [30]. Pe timpul lui Mircea Ciobanul (1546—1560) întîlnim pe Grecul Mant Postelnicul, care înduplecă pe domn a-i dărui moșiile sechestrate de la Radu vistiernicul, pe car

27. *Melhisedec*, Relațiuni istorice despre țările române din epoca de finitul veacului al XVI-le și începutul celui al XVII-le, București, 1882, p.

28. Mai sus, p. 127.

29. Doc. din 1546 publicat de *Al. Papadopol Calimah* în Convorbiri literare, XVI, p. 402. Mai vezi altul tot din 1546 in *Melhisedec*, Chron. Huși-lor, București, 1869, p. 22 și unul de la Ilie Rareș fără dată în Arh. ist., I, 2, p. 20. In sfîrșit alt hrisov de la Petru Rareș din 1546 în *Melhisedec*, Chron. Romanului, I, p 175. — Tot pe timpul lui Petru Vodă cel Bătrîn adecă Rareș se vorbește de pedepsirea unor boeri români pentru uciderea unor Greci (Doc. de la Petru Schiopul din 1587 în Uricarul, XIV, p. 157).

30. Mai jos sub capitolul Inceputuri literare, ne vom ocupa mai pe larg de această familie.

o fată de boier romîn), mănăstirei Bisericani [36]. Intr'un raport al unei comisiuni de anchetă pentru limpezirea unor hotare, din anul 1610 se vorbește despre unul Petru Grecul ce fusese ușer la Alexandru Vodă Lăpușneanu [37]. Intr'un uric din 1618 al lui Gavril Movilă, domnul țărei Muntenești, datat din Tîrgoviștea, prin care dăruește satul Heciul din ținutul Sucevei mănăstirei Galata, se vede subsemnat grecește Ciril patriarhul de Alexandria, cîți-va egumeni din Muntenia în aceeași limbă, iar între boierii luați ca marturi se vede și unul Papa logofătul, despre care cronicarii munteni spun că era dintre boierii greci [38]. Intr'un zapis de mărturie iscălit în 1610 de mai mulți boieri și orășeni din Suceava, găsim și pe un negutitor Zota [39]. Pe timpul lui Ștefan Tomșa (1611—1616) moare în Moldova unul Ciacîr Grecul, care ne lăsînd copii, moșia lui Șivița de lîngă Prut în ținutul Covurluiului, este luată domnească după principiul dreptului de albinagiu (droit d'aubaine), care exista și în țările romîne [40]. In sfîrșit pentru a pune un capăt acestei enumerări, care ar putea fi încă prelungită, mai adăogim pe un martur Macri din un act al anului 1610, pe ~~Carapoterna soltuzul Bîrladului din 1623~~ pe vistiernicul Enache Cantacuzino din Moldova de pe timpul lui Moisi Movilă 1631 [41], și pe Constantin Cantacuzino postel-

Pe la 1570 sub Bogdan fiul Lăpușneanului mai mulți Greci vin înaintea domnului și «se jăluesc că li s'au omorît unul din ai lor, în vreme cînd păștea oile sale în hotarul satului Albotenii, și domnul pedepsește pe acel sat, luîndu'l domnesc, pentru omorul acelui Grec, de cînd rămase numile de valea Grecului hotarului satului Albotenilor» [33]. Mateiu Stricovski la 1575, spune despre Basarabia, sau Moldova sud-răsăriteană că văzuse acolo Munteni, Sîrbi, Țigani, *Greci* și Italieni amestecați la un loc [34]. Pe Mihaiu Viteazul îl găsim înconjurat de mai mulți Greci, precum banul Mihalcea, vistiernicul Stavrinos, și în tratatul dintre el și Sigismund Batori se prevede într'un articol că între cei 12 boieri jurați care erau să participe la dieta Ardealului, să nu poată încăpea nici un Grec, nici să poată obținea vre unul o dregătorie privitoare la ocîrmuirea Munteniei [35].

După Mihaiu Viteazul numărul Grecilor sporește necontenit. Pe timpul Movilestilor întîlnim în Moldova pe Dumitru Chirița Paleologu ca logofăt, dăruit de Constantin Movilă în 1608 pentru slujba de 12 ani făcută atît lui cît și tatului său Ieremia, cu satul Vînătorii din județul Neamțului, care sat este apoi dăruit de văduva lui Chirița, Maria, (de sigur

31. Doc din 1575, Arh. ist., I, 1, p. 68.
32. *Ureche* in Letopisețe, I, p. 172.
33. Doc. din 1570, Uricarul, II, p. 252.
34. Arh. ist., II, p. 5.
35. Tratat între *Mihaiu Viteazul* și *Sigismund Batori*, din 20 Maiu 1595 in Doc. col. *Hurmuzaki*, III, p. 212: "Graecus natione inter duodecim juratos Bojeros esse nequeat, neque aliquod munus et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit". Această condiție a fost introdusă de Sigismund Batori din teama prefăcută ce o avea de Mihaiu Viteazul despre intrigile turcești. Vezi mai sus, p. 190

36. Doc. din 1608 în Arh. ist., I. 1, p. 78 și Doc. din 1620. idem. p. 69. Comp. un raport către imp. Rudolf al II-le. din 15 Aug. 1598, Doc. col. *Hurm.*, III, p. 300: „sub id tempus advenerunt principis Tartarorum oratores, Seferscheff Tartarus et Alexander Paleologus Graecus, cuius frater natu minor deget apud Moldaviae voivodam".
37. Doc. din 1610 in Arh. ist., I. 1, 22.
38. Doc. din 1618, idem, I, 2, p. 190. *Capitanul* in Mag. ist., I, p. 288.
39. Arh. ist., III, p. 205.
40. Doc. din 1618 de la Radu Vodă în Arh. ist., I, 2, p. 191. In volumul al IV-le. la studiul asupra obiceiului pămîntului ne vom ocupa mai pe larg cu dreptul de albinagiu.
41. Uricariul, II, p. 50 și 258.

nicul din Muntenia, refugit aice din Constantinopole, pe la începutul domniei lui Mateiu Basarab, 1633 [42].

Astfeliu se întrodusese pe deosebitele căi arătate mai sus elementul grecesc în ţările romîne. La început întinderea lui se făcu pe nesimţite, cît timp el se mănţinuse în sfera comercială, care îndrumase acea întroducere. Cînd trecu însă în cea religioasă efectele copleşirei lui fură mai adînc simţite, şi o împrotivire se manifestă la lumină. Cu cît mai viu trebuia să apese el asupra poporului romîn, cînd începu a se ciubări în economia, mai apoi în stăpînirea ţărilor dunărene ! Romînii încercară mai întăi să scuture de pe ei această nouă năpaste ce le cădea după gît, şi făcură vînt nemulţămirei lor prin mişcări violente şi răsculări sîngeroase. Cea întăi se întîmplă pe vremile lui Radu Mihnea.

Acest moment important, cînd se adăugi noul curent în viaţa poporului romîn trebuia însemnat, şi cercetate vinele ascunse, care izvorite din adîncul timpului, eşise acuma la lumină în turburea apă a istoriei sale.

După această scurtă ochire îndărăt să ne îndrumăm iarăşi cătră timpurile viitoare.

---

42. Pe lîngă Greci mai întîlnim de cînd în cînd şi alţi străini în dregătoriile ţărilor romîne, dovadă că ori-cine putea fi urcat in ele prin voia atot puternică a domnului. Aşa pe unul *Sarandino* logofăt încă de pe timpul lui Dan al II-le (Doc. de la Dan din 1430 Sept. 15 în Arh. ist., I, 1, p. 74); pe *Brutti* ministrul lui Petru Schiopul (mai sus, p. 132); pe un hatman *Bernhard* care subsamnă numele său cu litere latine în un hrisov din 1619, necunoscînd scrierea cirilică (Arh. ist., I, p. 6): pe contele *Attilio Vimercati* numit de Ciro Spontoni (Historia della Transilvania, Veneţia, 1635, p. 208 şi 233) general sergent maior al principelui Radu Sărban (1601—1611). Aceşti străini sunt însă numai personaje întîmplătoare care se pot întîlni la toate domniile şi în toate ţările, pe cînd Grecii sunt un element neapărat şi fatal în desvoltarea vieţei româneşti.

3. DE LA ALEXANDRU ILIAȘI LA MAȚEIU BASARAB.

Alexandru Iliași, 1616—1618. In 1616 se rîndui de Poartă la domnie în Muntenia Alexandru Iliași, care 'și aștepta de mult rîndul în casa marelui vizir. Asupra modului numirei lui aflăm in un document contimpuran următoarele interesante amărunțimi: «Ambasadorul Poloniei cercâ în lunile trecute a dobîndi principatul Valahiei pentru Gavril Movilă, fiul lui Simion, ceea ce i se făgăduise de caimacamul, care cu toate aceste puțin timp după aceea numi pe un alt principe acolo, Alexandru (din neamul principilor Valahiei, ce stătea în casa marelui vizir), nu atît prin considerație pentru el însuș, cît pentru a plăcea sultanei soției marelui vizir care 'l favoriza. El a și plecat spre a pune mîna pe domnie, și fiind că numitul Alexandru nu avea bani pentru a face diferitele daruri și a întimpina și celelalte cheltueli, caimacamul îi dete cu împrumut 35,000 de zechini, de și în realitate nu primise mai mult de 15,000 și cea mai mare parte din acești bani au fost dați soției marelui vizir. Gavril însă se plînse cu amărăciune pentru îndepărtarea lui, și are un mare avantaj, căci dispune de mulți bani, din care cauză ar putea prea ușor obținea victoria» [1].

1. *Almoro Nani* către *dogele*, 19 Octomvrie 1615. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 366

Ce putea însă face Alexandru numai cu bieți 15,000 de galbeni? El trebui să mai împrumute încă alte sume mult mai însemnate de pe la Grecii cămătari din Constantinopole. Aceasta îi fu cu atîta mai ușor, că el fiind fiul lui Ilie Rareș, care se turcise și se așăzase în Constantinopole, fusese născut la Rodos, unde crescuse între Greci din mica lui copilărie[2]. El veni deci în Muntenia «înțovărășit de mulți Greci, care împreună cu cei ce mai erau înainte se făcuse o gramadă, lucru ce nesuferind boierii romîni, au făcut sfat ca să-i taie[3]. Capii răscoalei erau Lupul paharnicul, un spatar acărui nume nu ni s'a păstrat, alt boier Buzdugan și Cîrstea Vornicul[4]. ~~Complotul însă răsuflîndu-se, cei d'intăi fug în Ungăria, iar cel de pe urmă mai îndrăzneț rămîne în țară~~[5].

Alexandru Iliași fu săpat în tot cursul domniei sale de stăruințele lui Radu Șărban. Pentru a paraliza uneltirile lui, Alexandru Iliași se pune bine cu împăratul german, oferindu-i slujbele sale, pe cînd rivalul său Gavril Movilă ținea partea lui Bethlen Gabor principele Transilvaniei, care cu toate că mijlocise reînnoirea păcei între sultan și împărat, tot pleca mai mult în partea Turcilor cumpăna prieteniei sale. Radu Șărban, văzînd că nu poate dobîndi de la împăratul de cît stăruinți, și acele mai mult de formă, întru cît Alexandru Iliași nu dădea politicei împărătești nici un motiv de tînguire, recurge iar la o încercare violentă; însă pentru a nu fi oprit iarăși de împăratul, ca la acea făcută de el împreună cu Romanai[4], se duce tocmai la Cazaci, de la care iz-

2. *Litere* in Letopisețe, I, p. 244. Mai sus, p. 51.
3. *Căpitanul* in Mag. ist., I p. 249.
4. *Ludovic de Mollart* c. *Cristofor Preuner*, 18 Iunie 1620. Doc. col. *Hurm.*, IV. p. 594: „Demnach von dem Röm. Kays. Maj. Mattia hochlöblichen Angedenckhens wegen einsetzung dess fürsten Raduly Scarban in die Walla-

butește a dobîndi un ajutor, cu atît mai ușor cu cît tot ei ajunsese a pune și pe Ștefan Tomșa în domnia Moldovei. Alexandru Iliași ieșă în contra Cazacilor, încă înainte de a întra ei în Muntenia, și cu ajutorul Turcilor reușește a-i răspinge.

După ce se întoarce din expediție, el taie pe Cîrstea, pentru moartea căruia Skender pașa, capul expediției contra Cazacilor, îi cere 40,000 de galbeni, spre a nu o arăta sultanului. Boierii fugiți peste hotar s'întorc atunci cu ajutor de la Bethlen Gabor, și alungă din scaun pe Alexandru Iliași, care fuge la Nemți. «Lupul însă sosi și începu a tăie pe Greci și pe slugile lor care jăcuiau țara. Ungurii încă îi cereau lefi, (dar bani nu avea), ci apuca pe negutitori de-i da Ungurilor, să le plătească lefile. Lupul trimisese în țară pe Buzdugan, om rău, care unde găsia Greci negutitori, gelepi, pre toți îi tăia și le lua toată marfa fără milă»[5]. Despre această revoltă a țării contra lui Iliași și a Grecilor lui, pomenește și un document venețian, care spune că boierii țării împreună cu poporul, împinși de stoarcerile și tirania cea nespusă a acelui principe, se răsculase cu armele în număr de 8,000 în protiva lui, și 'l alungase din țară, putîndu-și el numai cu mare greutate scăpa viața cu puțin de ai săi»[6]. Turcii la început vroesc

chey an dieser Porten embsig anzuhalten mir allergnädigst anbevohlen worden, derselbe aber nunmehr unlängst mit todt abgegangen, und sich alhie Alexander Waywoda (so von Gabrielasco auss der Wallachey von dissem unbillicherweiss vertrieben, worden), persönlich befindet; weiln dann erstbesagter Alexander Woywoda jederzeit in gehorsambisten devotion gegen Ir. Kays. Maj. beständig verblieben, unnd hierfür in gethreuister unnderthenigkheit zue continuiren, gehorsambisten erbiettens; besagter Gabrielasco aber des Bethlen Gabor unnd anderen Ir. Mai. Rebellen ain grosser befurderer, unnd Ir. Maj. Missgüner unnd haimblicher fridensfeindt ist". Șărban încercase în zadar a redobândi scaunul pierdut. Nenumăratele lui stăruințî, Doc. col. *Hurm.*, IV, Numerile 431—479, fură toate zădarnice.

5. *Anon, rom.* în Mag ist., IV. p 308.

6. *Almoro Nani* către *dogele*, 23 Iunie 1618. Doc. col. *Hurm*, IV, 2, p. 373.

să'l reașăze pe Alexandru cu sila în scaun: după aceea însă, mișcați și prin grasele pungi date de Gavril Movilă, se hotăresc a'l numi pe acesta domn în locul lui Iliași.

Gavril Movilă, 1618—1620, era fiul lui Simion, care ținuse tronul muntean cît-va timp după fuga lui Mihaiu Viteazul. Auzind creditorii lui Alexandru despre mazilirea lui, «veniră în mare număr la divan, jăluindu-se că partizanii lui Gavril, pricinuise răscoala întîmplată și ruina acelui principe, precum și acea a creditorilor care nu ar fi încă plătiți. Gavril aflînd de această jăluire veni și el la divan, temîndu-se mai ales de vizir a cărui femee proteguia pe Alexandru. Vizirul însă îi spuse că «odată ce sărutase poala sultanului trebuia să meargă în Valahia; dar că întru cît Alexandru lăsase multe datorii, ar trebui să caute a mulțămi și pe creditorii lui, la care lucru Gavril nu răspunse nimic, dînd prin tăcerea lui a înțelege că consimția la îndatorirea ce i se impunea» [7].

Arătarea ambasadorului venețian, că răscoala în protiva lui Alexandru Iliași fusese făcută de partizanii lui Gavril Movilă, nu este exactă, căci capii acestei răscoale, Lupul paharnicul și Busdugan căpitanul, sunt prinși de Gavril și dați pe mîna pașei care-i pune în țapă [8]. Dacă ei ar fi fost înțeleși cu Movilă spre a-l aduce în scaun, este invederat că chiar dacă pașa i-ar fi cerut, el ar fi căutat să-i scape; dar se știea că Movileștii nici odată nu se bucurase de vre-o popularitate în Muntenia.

Cu însă sau fără de aceasta domnia lui Gavril Movilă, trebuia să aibă o scurtă durată.

---

7. Altă scrisoare din 10 Iulie 1618, idem, p. 374.
8. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 309.

Sistemul cumpărărei domniilor pe bani, care fusese întrerupt un moment prin puternica zguduire dată imperiului turcesc de Mihaiu Viteazul, reîncepu în curînd a înflori iarăși în toată deplinătatea lui, și vîrtejul schimbător de domni își ie iarăși cursul său obicinuit. Radu Mihnea, ce fusese în acest răstimp domn în Moldova, și stătea acuma în nenorocita stare de mazil la Poarta otomană, dă vizirului 10,000 de scuzi, 25,000 chehaei, se mai obligă a da un tribut anticipat în sumă de vr'o 40,000 de scuzi, «prin care, adaoge raportul venețian căruia împrumutăm aceste știri, va trebui să se sugă singele sărmanilor supuși creștini»[9]. Astfeliu ajunge Radu Mihnea pentru a doua oară în scaunul Munteniei.

Radu Mihnea a doua oară, 1620—1623. Grecii revin cu el la putere în Muntenia. Așa în lupta de la Hotin între Turci și Poloni, Radu Vodă trimite din indemnul Turcilor pe Batiște Veleli, «om de neamul său critean»[10], în lagărul leșesc, pentru a propune pacea. Radu zidește mănăstirea Sf. Troiți din jos de București și o închină mănăstirei Iverului[11]. Căzînd Radu într'o boală, «vizirul răspîndește vestea despre moartea lui, cu arătare că va da principatul unui altuia, pentru a putea încasa astfeliu mulți bani. Fiul lui Radu (Alexandru Coconul) oferă atunci vizirului 10,000 de zechini, spre a'l întoarce de la gîndul propus, și, adaoge ambasadorul venețian, «se crede că Radu va izbuti, căci vizirul n'ar vra să piardă acești bani, de și sunt alții mulți care propun sume mai însemnate»[12]. Radu Mihnea văzîndu-se amenin-

9. *Almoro Nani* către *dogele* 28 Iulie 1620. Doc. col. *Eurm.*, IV, 2, p. 386.
10. *Miron Costin*, Letopisețe. I, p. 249. Comp. p. 251.
11. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 281.
12. *Almoro Nani* c. *dogele* 20 April 1621. Doc. col. *Eurm.*, IV, 2, p. 390. Comp. alt raport venețian din 14 Iunie 1623 și un al 3-le al lui *Zorzi Giustinian*.

țat, începe spre a-și asigura poziția trimițînd bani la banca de Veneția, ceea ce urmează înainte a face și după ce este strămutat în Moldova, depunînd el din ămbele sale domnii suma de 37,547 de galbeni, și anume 18,900 din Valahia și 19,647 din Moldova [13].

Cu ajutorul banilor adunați el luptă cu izbîndă contra intrigilor de răsturnare. Cu 30,000 de scuzi dați vizirului, îl face să revină asupra hotărîrei luate de el, de a'l înlocui cu Alexandru Iliași din Moldova, dragomanul acestuia să fie închis și bătut [14], și chiar obține ca el însuș să fie strămutat în țara Moldovei, pentru a face fiului său, Alexandru Coconul, loc în Muntenia.

Alexandru Coconul, 1623—1627. Izbînda aproape neașteptată a lui Radu Mihnea, de a pune în scaunul Munteniei pe fiul său ce era încă un copil [15], încît tot el conducea din scaunul Moldovei și afacerile Munteniei, fusese dobîndită mai ales cu ajutorul unui Grec influent din Constantinopole numit *Skerlet*, «bogat și cunoscut de toți meghistanii împărăției, carele avînd voie veghiată despre Turci, Radu Vodă s'au fost împrietenit cu el de mai înainte vreme, fiindu-i ajutor întru multe trebi a le domniei». Radu Vodă se încusorește chiar cu acel Grec, însurînd pe fiul său domnul Munteniei cu fata lui Skerlet, făcîndu-se nunta la Sirctin [16].

Puțin după această sărbare care custă mulți bani pe țările romîne, Tătarii punîndu-se rău cu Turcii,

---

către *dogele*, 12 Noembrie 1629, idem, p. 399 și 402. Mai vezi scrisorea lui *Radu Mihnea* către *dogele*, 10 Februarie 1625, idem, p. 407.

13. Vezi cele doue sinete ale bancei de Veneția unul din 23 Martie, celalalt din 14 Noemvrie 1623, idem, p. 422 și 423.

14. Raport din 24 Iunie 1623, idem, p. 399.

15. „Che molto è giovane, et reto dal padre" zice raportul lui *Simon Cantarini* către *dogele* din 11 Aprilie 1625, idem, p. 408.

16. *Capitanul* în Mag. ist., I, p. 283.

întră în Moldova și în Muntenia, și prădă cumplit această de pe urmă țară, făcînd robi mulți din oamenii cei mai de samă și luînd o pradă imensă, iar principii acelor țări scăpară, Alexandru într'o mănăstire, iar tatul său Radu în cetatea Sucevei. Intîmplîndu-se însă să moară Radu Vodă din Moldova, poziția fiului său se aflâ zdruncinată. Ne fiind cine să mai privigheze purtarea boierilor însărcinați cu conducerea ocîrmuirei Munteniei, jafurile lor provoacă două răscoale contra domniei lui Alexandru Coconul, una făcută de călărașii din Mănești, Gherghița, Ploiești și Rușii de Vede, a doua de către boieri de peste Olt, care ridicară din sinul lor pe un «domnișor» numit Paisie. Ambele aceste răscoale sunt însă stîmpărate; conducătorii lor prinși și tăieți[17]. Totuși ele pricinuiră mazilirea lui Alexandru Vodă. Anume grecul Skerlet, socrul domnul muntean, «dorind mult a se mîntui de pericolele ce-i veneau necontenit prin turburările provocate în Valahia de domnia unui copil, și desgustat de a tot interveni la Poartă spre a lui mănținere, dă el singur bani cu imprumut competitorului ginerelui său, Alexandru Iliași, care mai fusese principe încă în două rînduri, și fusese destituit pentru stoarcerile sale», și acesta izbutește din nou a fi numit. Skerlet scapă de neplăcerile cărora îl expunea domnia ginerelui său în Muntenia, făcînd tot odată și o strălucită afacere, căci, urmează raportul venețian, «cu această nouă alegere trebuie să fie unite enorme cheltueli, care toate vor cădea asupra nenorociților locuitori ce vor fi aduși aproape la deplină peire»[18].

---

17. *Căpitanul* in Mag. ist., I, p. 282.
18. *Sebastiano Venier* c. *dogele*, 13 Noemvrie 1627. Doc. col. *Hurm.*, IV 2, p. 418. — Existe o scrisoare a lui Alexandru Coconul [illegible] contele de Césy din 15 [illegible] 1626 [illegible] I, p. 64.

Alexandru Iliași, a doua oară, 1627—1629. Este strămutat din Moldova în Muntenia, stînd în domnie doi ani de zile. Acest principe, pe care l'am cunoscut a fi grecizat din tălpi pănă în creștet, se pare că face un act de energie față cu necontenitele cotropiri, pe care Grecii le întindeau asupra Munteniei. Printr'un document al său din 1628, el refuză închinarea mănăstirei Sneagovului către acea din muntele Atos a Pandocratorului, motivîndu-și hotărîrea pe faptul că «acum destul este cît au îmbelșugat cei de mai înainte domni mînăstele sfînt și alte locuri»[19]. Este invederat că acest refuz nu era de cît o manoperă întrebuințată de domn spre a șterge de pe el păcatul înstrăinărei, și a trece în ochii boierilor pămînteni drept apărător al intereselor țărei. Vom avea prilejul a regăsi această tactică aplicată într'un chip mult mai larg de urmașul lui Alexandru Iliași, Leon Vodă Tomșa.

Leon Tomșa, 1629—1633. Intre competitorii ce se puseră pe întrecutele pentru cumpărarea tronului muntean, era și un Italian Carlo Cigalla din Messina, care avea speranța a obține cu puterea aurului pentru fiul său unul din cele două principate, lucru de care *avea neapărată nevoie*, căci fiul său logodindu-se cu o damă mare din Boemia, părinții acesteia pretindeau ca viitorul lor ginere să ajungă și el într'o stare mai strălucită, pentru a se putea căsători[20]. Sărmanele țări romîne, în ce stare ajunseseră dacă ori ce venetic din lume putea să năzuiască a-și căpătui copiii prin domnia uneia din ele! Acest a-

19. Document nepublicat din col. Academiei, pachet XX, No 273. Acesta este documentul acel curios, care pune luna Martie drept întăia lună a anului. Vezi vol. II, p. 269.

20. *Giovanni Capello* către *dogele*, 13 Octomvrie 1630. Doc. col *Hurm.* IV, 2, p. 451.

vînturi-țări
vînturier însă nu izbuti, pentru că alți competitori mai *grei* îl înlăturară de la concurență. Acel mai fericit fu Leon fiul lui Ștefan Tomșa, fostul domn al Moldovei, care dobîndi scaunul prin mari cheltuieli făcute la Poartă. Numai căpătarea făgăduinței de a deveni principe îl custă 140,000 de lei, dați caimacamului. Dar cît trebui să mai cheltuească pănă ce simpla făgăduială deveni realitate? Se socotea la cel puțin 300,000 de lei prețul cumpărărei acestei domnii, care luați pe interese foarte urcate, amenința Muntenia cu o totală sărăcire[21].

Și într'adevăr cum întră Leon Tomșa în domnia Munteniei, cea întăi grijă a lui fu de a se plăti de creditori, care fiind numeroși și îndrituiți cu sume mari, domnul fu nevoit a pune «multe și mari greutăți pe boieri și pe țară, și silia pe boieri să plătească județele cu bani, și țară spărgîndu-se, iar boierii neavînd de unde să iee banii, se sărăceau și se îndatoriau. Văzînd boierii că lucru merge spre rău, s'au sfătuit, mai vărtos boierimea de peste Olt, anume Mateiu Aga din Brancoveni, Aslan Vornicul, Gergan spatarul, Barbu spatarul Brădescu, Mihaiu spatarul Cotofanu, Dumitru slugerul Filișanu, Mitrea vistierul și alții de au fugit cu toții în Ardeal, unde fură primiți cu cinste de Gheorghe Racoți domnul acelei țări. Leon Vodă temîndu-se de această pribegire, le trimise cărți cu jurămînt ca să vie în țară, că nu le

pe puțin mădulări

va face nimic rău, dar ei n'au voit să vie.[22] Vin da cumnat care coprinse această pribegire adaogă la numărul boierilor ~~[illegible]~~ pușcăți - pînă mînă, ~~[illegible]~~ cu fratele lui Brădescu, Mihail Cîncerul, cu Barbul d'la Poiana, pecinul Dorului cu Barbul d'la Fratoștiți, pecinul lui Malocico cu alți mulți d'la Olt, d'la Romanați, d'la Jiuț d'la ~~[illegible]~~ și d'la Mehedinți."[23] Ba

Boierii voiau să vină în țară, vinie ca fiul lui ~~[illegible]~~ pentru a scoate pe domnul ungurilor și ei a

pentru fiul său [illegible], fiindcă de care *avea neapărată nevoie*, căci fiul său logodindu-se cu o damă mare din Boemia, părinții acesteia pretindeau ca viitorul lor ginere să ajungă și el într'o stare mai strălucită, pentru a se putea căsători[19]. Sărmanele țări române, în ce stare ajunseseră dacă ori ce venetic din lume putea să năzuiască a-și căpătui copiii prin domnia uneia din ele! Acest a-

19. Document republicat din col. Academiei, pachet XX, No. 273. Acesta este documentul acel curios, care pune luna Martie drept întâia lună a anului. Vezi vol. II, p. 269.

20. *Giovanni Capello* către *dogele*, 13 Octomvrie 1630. Doc. col. *Hurm.* IV, 2, p. 451.

Mateiu Aga din Brancoveni, Aslan Vornicul, Gergan spatarul, Barbu spatarul Brădescu, Mihaiu spatarul Cotofanu, Dumitru slugerul Filișanu, Mitrea vistierul și alții de au fugit cu toții în Ardeal, unde fură primiți cu cinste de Gheorghe Racoți domnul acelei țări. Leon Vodă temindu-se de această pribegire, le trimise cărți cu jurământ ca să vie în țară, că nu le

Va face nimic rău, dar ei n'au voit să vie[22]. Ori-cumva care conspirau această pribegire adaogă la numărul boierilor [illegible] pe mulți, [illegible] pe fratele lui Brădescu, Mihail Cluceriul, pe Barbul d'la Coțiano, pe ginerele Jderului, Barbul d'la Bratovăți, pe cei ai lui Malcoci și pe alții mulți d'la olt, d'la Romanați, d'la Jiiț d'la Gorj și d'la Mehedinți."[23]

Boierii vrincei [illegible] puteau să scoată pe Domnul urgisit să vie, să aceea [illegible] pe Aslan Vornicul, Gergan spatarul, Matieiu aga, Dumitru Jderul, Mihail Cluceriul, Barbu Paharnicul, Mihalcea Portărițul adică toți de aceia cari vedem numiți d'o cronică a d'o documentă din 1630, ci alții încă nearătați aceea de mâncată până acuma și alții mulți de cari d'o vorbit, — pentru cum o cunoaște boierii subscriși au împrumutat d'la pișcarea [illegible] d'o parte mutați pe suma d'2000 d'ughi [illegible] cu ajutorul [illegible] ca "să facă cale ca mergi în țară la [illegible] și [illegible] pe [illegible] cari la au parte [illegible]

Radu Leon dacă [illegible] pricina d'căpitănia [illegible] boierilor, aceea pre mare [illegible] regia [illegible] cauza spargerii țării ca mai [illegible] pentru hrisovului ca [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] viața cu bani de la Leon Vodă». Această împrejurare arată nespusa nevoie de numărătoare în care se afla Leon Vodă, dacă el era în stare pentru bani, a dărui viața unor oameni ce nu puteau de cît să-i devină mai dușmani după această răscumpărare. Pre cei ce nu aveau îndestulă avere spre a-și plăti capul, îi ucise. «Tăiat-au și pe Adam banul acolo în tabără, și pe Preda Floricoiul din Greci, și au înțăpat pe Nusă Armașul». Cei care scapară din măcel între care era și Aga Mateiu, fugiră și se închiseră în mănăstirea Tismana, unde susținură un asediu victorios contra trupelor lui Leon Vodă. După ce oștirea se retrase, Mateiu Aga scăpă din mănăstire și trecu iar în Ardeal. 28

adevărat că toate nevoile și sărăcia se încep de la Grecii străini, care amestecă domniile și vînd țara fără milă și o precupesc pre camete asuprite, și dacă vin aici în țară, nu socotesc să umble după obiceiurile țărei, ci strică toate lucrurile bune și adaog legi rele și asupritoare, și unele slujbe (dări) le-au mărit și le-au rădicat fără samă pre atîta greime că să și plătească ei cametele lor. Încă și multă altă înstrăinare au arătat către oamenii țărei, nesocotind pre nici un om de țară, înstrăinînd oamenii despre domniea mea cu pizme și cu năpăști, și asuprind săracii fără milă și arătînd vrăjmășie către toți locuitorii țărei». Ca o concluzie a unei așa de strașnice învinuiri, domnul arată că au făcut jurămînt și legătură mare cu afurisenie dinaintea mitropolitului și a episcopilor, și «după jurămînt călcat'am acele obiceiuri rele și le am pus domnia mea toate jos, și am scos acei Greci străini din țară afară, că pre niște neprieteni țărei».[23] Că acest document era numai un mijloc de a împăca pe boieri, și că izgonirea Grecilor nu era de loc ceva serios, se vede de pe aceea că îi aflăm în Muntenia chiar în anul următor acestui document, luptînd în rîndurile lui Radu fiul lui Alexandru Iliași contra lui Mateiu aga. Spune cronicarul că în lupta dată între acești doi, pe partea lui Radu Iliași, omul Grecilor, «au perit Necula vistierul și Papa logofătul *din Greci*».[24]

Mai curios este însă că acest Papa logofătul se vede iscălit în hrisovul însuș pentru izgonirea Grecilor; cu alte cuvinte Grecul se alungă pe sine însuș.

23. Hrisovul lui Leon Vodă Tomșa din București, 22 Iulie 1631, în Mag. ist., I, p. 122—125. Uricarul publică numai începutul acestui document (V, p. 167) arătînd fals că s'ar referi la izgonirea călugărilor greci în mănăstirile țărei.

24. *Capitanul* în Mag. ist., I, p. 288.

Leon de și drept Moldovan de origine, trece de Grec în ochii contimpuranilor. Astfeliu o relație a lui Paul Strasburg, solul regelui Svediei la sultanul Amurat, care vede pe Leon Vodă cînd trece prin București, spune că dînsul «*ar fi grec de neam*». Se vede că Leon Tomșa fusese crescut la Constantinopole, de oare ce interpretul lui Strasburg traduce cuvintele solului în grecește, pentru ca principele să le înțăleagă [25].

Este însemnat de a întîlni aceste dese revoluții contra elementului grecesc, ce căutasă se încuibe în țară. De la Radu Mihnea pănă acuma, în ceva ca 20 de ani, am numerat patru [26]. Să nu credem că patriotismul, în înțelesul pe care'l dăm noi acestui cuvînt, împingea pe boieri la această luptă înverșunată contra elementului străin, ci interesul lor jignit prin grămădirea străinilor pe corpul țărilor romîne. Unde încăpea un Grec trebuia să iasă un Romîn, și întroducerea lor tot mai numeroasă răstrîngea necontenit pînea Romînilor. Dar dacă vom căta bine, ce este patriotismul altă ceva decît interesul colectiv, adecă suma intereselor individuale? In unele capete

---

25. Vezi Monumenta Hungariae Historica, Strasburg Pál 1631—1633-iki követsége es Rakoczy György, p. 100 quarto die Martis Corona discessi et Valachiae territorio finitissima Targovistum versus olim palatinam sedem prefecturus Illuc princeps et voyvoda Leo *natione grecus* commissarios suos expediverat ut ad metropolin Bukarest nunc palatinorum habitationem ac domicilium nos comitarentur. Aderat interpres sermonis mei frater Benedictus natione Cretensi qui praeter linquam turcicam et graecam, italicum quoque latinum et germanicum idioma callebat ac septenii spatio Wittebergae commoratus studio Theologiae operam dederat. Is a me prolata *turcico et graeco sermone* eloquenter reddidit ac palatini nomine et verbis mihi spopondit[1]. Interpretul traducea și turcește din cauză că: ..lateri Voyvodae aliquot primarii Turcae assidebant, ut opinor rerum arbitri et consiliarii. Se vede că din eroare editorii monumentelor au pus anul 1634 la această solie. Fiind în April ea nu poate cădea decît în anul 1632, de oare ce la Iulie aceluiași an Leon Tomșa era depus (vezi nota 27). Arhivul pentru filologie și istorie a lui *Ciparîu*. Blașiu 1867, p. 12—13, admite dată exactă de 1632 pentru această călătorie

26. Sub Radu Mihnea 1612, Alex Iliași 1618, Alex. Caconul 1623, Leon Tomșa 1630.

și inimi extraordinare poate patriotismul să se limpezască, până a ajunge și îmbrăca forma unui simțimînt cu totul desinteresat în ceea ce privește viața individuală. Chiar în acestea însă el nu va fi decît reflexul intereselor maselor, instinctului conservației în diferitele sale grade de putere și de desvoltare. Ferice un popor sau o clasă cînd măcar acest simțimînt, acest instinct al intereselor sale nu s'au tocit cu totul, și vai de el atunci cînd privește cu nepăsare sau filosofie la rîpirea dreptului și la încălcarea intereselor sale!

Văzînd boierii că n'au izbutit cu puterea în contra lui Leon Tomșa, se pun pe calea mult mai îndămănatecă a intrigilor, și tînguindu-se pentru pustierea țărei la Poartă, fac ca Leon Vodă să fie mazilit în 21 Iulie 1632 [27]. Boierii răsvrătitori cumpără atunci pe Abaza pașa din Silistria pentru a întroduce pe Matei~~u~~ Aga ~~în domnia țărei Muntenești. Pașa care se sumețise prin o victorie repurtată în 1629 în contra Polonilor, dă sprijinul său lui Mateiu în contra chiar a candidatului protegiat de sultanul, Radu fiul domnului Moldovei, Alexandru Ilias~~. Sultanul pentru a sprijini pe ~~nlesul~~ său, trimite un ordin lui Racoti, de a nu primi în adăpostire pe Muntenii refugiați, și a ajuta Principelui numit de el, a pune mîna pe tron; iar lui Abaza pașa îi trimite o strașnică amenințare, în caz cînd nu s'ar supune ordinului său [28].

Abaza însă știea ce face. El se răzăma pe puternicile pungi de bani a le lui Mateiu Aga, cu care știea el bine că poate acoperi la Poartă ori ce ne-

27. *Anon Rom.* in Mag. ist., IV. p. 314.

28. *Giovanni Capello* către *dogele*, 18 Octomvrie 1632 Doc. col. *Hurm.* IV. 2, p 460: „Abbassa che di presente si trova in commando in Silistria per la depositione del principe di Valachia e petitione di quei popoli, ha posto in sedia di quel principato, sogetto da lui dipendente et fin hora lo sostiene non ostantante che dalla Porta sij statto eletto il figliolo del principe Alessandro di Moldavia."

supunere și înfrînge ori ce împotrivire. Îndrăzneala lui Abaza și a lui Mateiu merg până acolo, că se opun cu armatele contra întrării lui Radu în Muntenia, în partea căruia trecuseră toți boierii ~~și Grecii~~ lui Leon Vodă, cei dușmăniți de Mateiu și de partida lui, anume Necula vistierul, Hrizea vornicul, Papa logofătul ~~(toți trei Greci)~~, Nicola Catargiu, Dumitru Dudescu și Neagul Aga. Toți acești boieri se duseră la Alexandru Iliași în Moldova, de unde se întoarseră, în fruntea lor cu fiul său Radu, cu ajutor de Tătari, care întrînd în Muntenia dădură țara focului și prăzei. In 25 Octomvrie 1632, se întîlnesc ambele oștiri lîngă mănăstirea Plumbuita, unde după o crîncenă luptă, care ține de dimineață până în sară, rămase izbînda pe partea lui Mateiu aga.[28] Mai trebuia însă repurtată încă o victorie, pentru a pune desăvîrșit mîna pe scaunul Munteniei, victorie pentru care se cerea nu curajul și vărsarea sîngelui pe cîmpul de răsboiu, ci ghibăcie și vărsare bogată de bani în nesăturatele pungi ale Turcilor. Mateiu aga se duse deci la Constantinopole, și el trebuia să fie bine prevăzut cu bani de acasă, căci îndușmănit precum era cu Grecii, el nu putea spera de la ei vre un ajutor. «El fu nevoit să dee vr'o 30,000 de lei daruri în bani, și alți 30,000 în obiecte prețioase care împreună cu cheltuelele învestiturei se urcară la 200,000. Pe lîngă acesta el mai trebui se iee asupră-și 62,000 de lei datoria lui Radu Vodă, care fusese contractată de el la niște negutitori de miere cînd fusese rînduit în domnie»[29].

29. *Pietro Foscarini* către *dogele*, 8 Martie 1633, idem, p 464 Un document contimpuran rezumă astfeliu peripețiile prin care trecu Mateiu Basarab până ce puse mîna pe tronul Munteniei : „In Valachia doppo che fu levato Leon vaivoda non hanno voluto ricever il figlio del principe di Bogdania, ma un certo Matheo, con assistenza d'Abasa passa guvernatore di Silistria s'ha impadronito dal governo, ma questo gran visyr che ha promesso al altro lo

Cheltuiala lui Mateiu trebuise să fie cu atîta mai însemnată, cu cît Grecii îl combăteau, și unul din ei Curt Celebi, umbla pe ascuns la vizirul și se ispitea în multe chipuri, aducînd la vizir Greci, Grece și Turcoaice care pîriau pe Mateiu, cum le au omorît barbații, frații și feciorii în răsboiul făcut de el. Tot atunci sosiră și boierii pribegi din Moldova și cu Moldovenii trimiși de Alexandru Iliași, cu o carte de pîră pe care o dădură în mîna Impăratului. Insă toate aceste la nimica nu eșiră, față cu argumentele sunătoare a le Agăi Mateiu. El fu primit să sărute poala sultanului, și plecă spre Muntenia puțin după 8 Mart 1633, data raportului ambasadorului venețian, care ~~spune de Mateiu că sărutase mîna sultanului.~~ pomenește despre numirea lui Mateiu Basarab.

Astfeliu ~~veni Mateiu Basarab~~ la domnia Țărei Muntenești în 1633.

+ și întoarcîndu-se 600 de boieri și repopulînd ai Bucureștii Munteniei" 30

se uită acest în târgul olandez al Basarabilor

Cu acest prilej raportul olandez citat mai sus spune în chip foarte viu spre cele ce se face cu boierii români: „Acești ministri ai Portii și unii frunțași greci care se hrănesc și caută a se îmbogăți cu pumnul și scoatem acestor domnii, nu se vor opri înaintea ce amenințoare provincii. Moldova și Țara românească ~~Moldova~~ se fac ruinate și golite de locuitori, la care au și apăsat aproape. Ceia ce dau acăi și (în Constantinopol) de cobzărăi ai Voevozilor sunt niște vagabonzi care nu au nu ~~au~~ vas și pleacă de acăi cu o datorie de 3-~~4000~~ 4000 [illegible] +

piglia in mala perte come amo il muphti Afendi. Finalemente hanno resoluto che veniendo qua deto Matheo abacerai le mani del gransignore li donaranno il principato". *Cornelius Haga* către cancelariul *Oxenstierna* 1632, in Monumenta Hungariae historica Strassburg Pál, 1631—1637, iki Követsege es Rakoczy György, p. 67.

30 Raport olandez din 13 Noiembrie 1632, Iorga Studii și Doc., IV p. 198

+ de tatăl și care trăiau apoi pe bieții locuitori cu silă și într'un chip barbar. Și de aceea ca locuitorii au putut să îndure ași de multe și n'au fugit ~~[illegible]~~ de data, cum și sunt ~~[illegible]~~ acuma. Și de la aceasta este ~~[illegible]~~ cînd Laconia a luat locul de [illegible], nu e îndoială de crezut" 30/ Ce minunat cam. Tiranie a regimului de atunci al ~~[illegible]~~ Turcilor Țărilor românești, pare ca arfe [illegible] de pare [illegible] istorii de altădată ca ~~[illegible]~~ icoane ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ [illegible] și ca [illegible] acest [illegible] numai cît [illegible] vii [illegible] a [illegible] ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ practic cum ~~[illegible]~~ regimului Olandei

~~[illegible]~~

II

MOLDOVA

DE LA A DOUA DOMNIE A LUI EMANOIL ARON LA VASILE LUPU.

1593–1634.

I. MOVILEȘTII.

De cîte ori s'au înălțat cîte un domnitor însemnat în fruntea țărilor romîne, istoria amînduror s'a unificat într'un singur tot. Pe timpul lui Ștefan cel Mare întîmplările din Muntenia sunt determinate de mîna eroului Moldovei; pe acel al lui Mihaiu Viteazul evenimentele acestei de pe urmă țări se contopesc cu acele ale Munteniei.

Amintim deci numai cît spre stabilirea șirului domnilor pe voevozii moldoveni din vremile lui Mihaiu Viteazul.

Emanoil Aron a doua oară, 1593—1594. Se răscoală împreună cu Mihaiu în contra Turcilor, dar nevroind să se supună cererei lui Sigismund Batori, de a-i face închinarea personală, este scos din scaun

de către comandantul gardei sale de Unguri, Ștefan Răzvan, din îndemnul principelui Ardealului [1].

Ștefan Răzvan, 1594—1595, omul lui Sigismund luptă împreună cu el și cu Mihaiu în contra Turcilor: dar este scos de Poloni din domnia Moldovei în anul 1596, și înlocuit cu Ieremia Movilă, fiind chiar prins și ucis [2]. Familia Movileștilor, care aduse țara Moldovei în o fatală supunere către Poloni, este însemnată încă și prin aceea că a numărat în ea și cîți-va reprezentanți ai culturei românești, în cît din acest punct de videre ea devine cu deosebire interesantă.

Originea ei este necunoscută, ca acea a celor mai multor familii boierești. Ea se va fi înalțat, ca de obiceiu, prin vitejia vre unui străbun din rîndul răzășilor în acel al nobililor; ba chiar legenda ne-a păstrat o povestire, cu ce împrejurare s'ar fi făcut această urcare. «Cînd Ștefan cel Mare merse de întîmpină la Scheea, pe Siretiu, pe Hroiot ce năvălise în țară, îi căzu calul, ucis în bătălie. Atunci unul Purice aprodul, dete calul lui domnului său; iar Ștefan Vodă nu putea încăleca în grabă fiind om mic, și-i zise Purice aprodul: doamne eu mă voi face o movilițã și vino de te suie pe mine și încalecă. Și punîndu-se pe dînsul Ștefan Vodă a încălecat pe cal, zicîndu-i: Sărace Purice, de oi scăpa eu, și tu atunci ți-i schimba numele din Purice în Movilă. Voind Dumnezeu, izbutind în bătae Ștefan Vodă și scăpînd el și aprodul, îl făcu boier armaș-mare, și dintru acest Purice se trase neamul Movileștilor» [3].

1. Asupra domniei lui Aron, vezi mai sus, p. 167, și urm. și 193 și urm.
2. Asupra lui Ștefan Răzvan, vezi mai sus, p. 217—218.
3. *Bălcescu*, Istoria lui Mihaiu Vodă Viteazul, p. 205. Într'un document din 1491, se întîlnește un spătar *Purice*. (Arh. ist., I, 1, p. 157. Lupta cu Hroiot întîmplîndu-se în 1485 (Vol. II, p. 370), ar urma că legenda ar tre-

Așa spune legenda. In documente cea întâi arătare a acestei familii se vede pe timpul lui Ilie fiul lui Petru Rareș, când unul *Văscan Movilă* este amintit ca parcalab de Hotin de la 1546—1552, și apoi ca postelnic de la 1552—1555. și în acelaș timp alăturea cu el întîlnim un alt Movilă logofăt[4]. Un al treile membru al acestei familii este arătat pe acelaș timp ca hatman, anume între boierii trimiși la generalul polon Sieniavius, spre a aduce din Polonia pe Alexandru Lăpușneanu în 1552[5]. Unul din acești trei Movilești, amintiți pe la 1550, cată să fi fost tatul acelora ce-i videm bîntuind țara Moldovei, cu ambițiile lor, pe timpul lui Mihaiu Viteazul și după moartea lui. Aceștia erau trei frați: *Ieremia Movilă* care fu domn în Moldova, *Gheorghe Movilă* episcop de Rădăuți (1580—1588), și apoi mitropolit Moldovei (1588—1591), și *Simion Movilă* care pune mîna pentru puțin timp pe tronul Munteniei, după fuga lui Mihaiu Viteazul, și domni și în Moldova. Acești trei frați, nemulțămiți cu domnia lui Iancu Vodă Sasul, pribegiră pe timpul lui (1580—1582) în Polonia împreună cu hatmanul Baļica, fratele lor de pe mamă, acoperind fuga lor cu pretextul sfințirei mănăstirei Sucevița, care-i apropia de hotarele țărei[6].

Ieremia Movilă, 1595—1606. Polonii nemulțămiți cu supremația dobîndită de Sigismund Batori asupra Moldovei (care era de atîta timp în clientela

---

bui îndreptată cel puțin în privirea datei când pune urcarea lui Purice aprodul între boieri.

4. *Melchisedek*, Chron. Rom., I, p. 272, *Hasdeu*, Arh ist., I, I, p. 111 și 126.

5. *Orichovius* ap. *Dlugosz*, p. 384: „Mogila magister equitum". Dl. *Picot*. Chron. d'Ureche, p 538—539 crede greșit că acest Movilă amintit de Orichovius ar fi acelaș cu postelnicul Văscan Movilă. Unul este postelnic. celalalt hatman *în acelaș timp*.

6. Mai sus p. 131.

lor), prin detronarea lui Aron și înlocuirea lui cu Ștefan Răsvan, năvălesc spre a-l scoate pe acesta din scaun și a pune în locu-i pe cel mai mare dintre frații Movilești.

Ieremia Movilă umblînd însă să răstoarne pe Mihaiu Viteazul din Muntenia și să-l înlocuiască cu fratele său Simion, Mihaiu îl lovește de două ori în Moldova, odată numai din fugă în 1596, a doua oară însă mai statornic în 1600, cînd ie Moldova în stăpînire, instituind in ea o ocîrmuire provizorie în numele lui, și avînd de gînd să o dee unui fiu de domn Ștefan, ce se oploșia la curtea lui. Căderea lui Mihaiu Viteazul la Mirișlău ridică însă iarăși capul Movileștilor, care reîntrînd cu Poloni în Moldova, nu numai că ajung din nou prin Ieremia în scaunul ei, dar trecînd chiar în Muntenia, după ce bat pe Mihaiu la riul Teleajnul, pune pe fratele său Simion în domnia acestei de pe urmă țări[7]. Cu anul 1600 domnia lui Ieremia Movilă se așază mai cu statornicie în Moldova. Adus și sprijinit în atîteă rînduri de Poloni, spre a-și putea mănținea șubredul scaun, el trebuia să le fie cu totul supus, și să le învoiască toate abaterile, toate nelegiuirile. Scump plăti țara favoarea de a fi dobîndit «un om cinstit și de treabă, un boier din singele lor ca domn»[8]. De aceea Moldova se îndepărtase chiar de la început de el, și cînd veni Mihaiu Viteazul de peste munți, mare parte din boieri pe cît și armata trecu în partea lui, «sătui fiind ei de stoarcerile făcute lor de Ieremia și de soldații poloni ce erau în țară», încît izbînda lui Mihaiu îl custă numai prea puțina vărsare de sînge.

De îndată ce Ieremia revine în țară, așăzat de Poloni aice, în Decemvrie 1600, după ce Zamoischi

7. Asupra rolului jucat de Ieremia Movilă în domnia lui Mihaiu Viteazul vezi mai sus p. 217, 220, 260, 263, 277 și 385.

8. Mai sus, p. 217.

se întoarce din expediția în Muntenia, unde introdusese pe Simion. Polonii reîncep iarăși jafurile și prădăciunile lor. 8bis

Pe cînd însă în Valahia această purtare a lor îi făcu să fie în curînd alungați, în Moldova de care erau mai apropiați ei se mănțin, cu toate strigătele de desperare a le poporului, care țipa sub ei ca un puiu în ghiarele vulturului.

Insuș Ieremia Movilă mișcat de aceste neomenii care îndușmăneau țara cu domnia lui, se jăluește regelui despre abuzurile netolerabile făptuite în Moldova de oștirile polone. In o scrisoare a lui din 16 Decemvrie 1601, el spune că au înștiințat încă de mai înainte pe regele despre ~~petrecerea în Moldova a oștirei polone, lăsată aice din grația hatmanului, și care de un an și mai bine rămînînd pe loc și adăugîndu-se mereu, a vătămat și pustiit cu totul țara. Acuma de curînd venind din Muntenia grația sa hatmanul, cu domnul staroste de Camenița, acea oștire s'a mai sporit încă cu vr'o 1000 de călăreți care au rămas iarăși în Moldova, încît~~ de mai putîndu-se ținea de la sărăcime, boierii cei mici, mai apoi chiar cei mari au fost siliți a-i găzdui, iar soldații fiind fără nici o disciplină s'au apucat a face oamenilor daune, strîmbătăți și violenți ne mai pomenite și fără exemplu. Țara întreagă e atît de mișcată și de întăritată prin toate aceste suferinți, încît acei care până mai dăunăzi de abia murmurase, avînd în videre porunca mea sub pedeapsă de moarte a sta liniștiți, și de a nu unelti nimic contra armatei polone, au început acuma a striga în gura mare, infruntînd ordinele noastre, și declarînd că nici într'un chip nu mai pot răbda și suferi o nevoie atît de mare». In alte scrisoare

Ieremia Movilă se jăluește pentru prădarea unui sat din partea nobilului polon Dlugniowsky pentru a și răzbuna despre ~~mor~~ neprădarea unor sărbi ai lui fugiți în Moldova 9

9 Trocean 1869 p. 136. Textul autentic în Hurm. Doc., suplement II. 2. p. 18 – Scrisoarea cu Dlugniowsky Ibidem II. 1. p. 438.

– marile suferințe și plângerile cetățenilor moldoveni din cauza pomenei în cvartie acii, în aceeași țară atât de pustiită, a oștirilor lăsate de Milostivul voastră și acum numai a fost sporit prin ~~[illegible]~~ soldații pe care Grația sa starostele de Camenița venind din Valahia i'a lăsat la noi.

~~8bis Polonii mergeau până la prădări pe fate. Iuliu~~

Pe lîngă această apăsare atît de neomenoasă pusă în lucrare de oștirile polone în țările romîne, Moldova în special mai era supusă și unui tribut bănesc către regele Poloniei, pe care Ieremia Movilă era îndatorit a-l răspunde, cu toată prăpădenia in care i se afla țara. Intr'o scrisoare a lui către proteguitorul său, in care i relatează despre răscoala fraților Buzești în contra fratelui său Simion, îi spune că de și el însuș s'ar teme de o răscoală în propria lui țară, totuși se hotărise a merge în ajutorul fratelui său. Soldații poloni însă, neplătiți de jumătate de an din cauza lipsei banilor, refuzase a merge. Atunci Ieremia le împărțise acei 28,000 de lei, tributul pe care trebuia să'l trimită regelui, rugindu-se să fie scuzat pentru întîrziere [10]. Eată în ce stare adusese plecarea Moldovei către Poloni pe aceâstă nenorocită țară. Tributară către Turci, tributară către Poloni, jăfuită de toți, ajunsese într'un hal ne mai pomenit, precum poate nu a mai fost nici odată în lungul șir al nenorocirilor sale.

Boierii țărei din partida protivnică Polonilor și parte din cler trimit lui Basta, puțin timp după moartea lui Mihaiu Viteazul, o rugăminte de a-i lua sub scutul său, ne mai putînd suferi marea tiranie a lui Ieremia. Fiind însă că trimisul moldovenesc nu avea nici o scrisoare de adeverire din partea poporului, Basta îl primi cu neîncredere, temîndu-se a nu fi un spion menit a cerceta starea în care el se afla. Nobilii și clerul se grăbesc atunci a trimite un al doile boier cu scrisori de acreditare, scrise în limba romînă, repetînd rugăciunea lor [11]. Basta însă avea instrucțiuni de la împăratul ca să nu gră-

10. 30 Iunie 1601, Traian, 1869. p. 156.
11. *Basta* către *arhid. Mateiu*, 15 Noemvrie 1601, Doc. col *Hurm*, IV, p. 274.

bească lucrurile cu Polonii, și să observe bine să nu se pară cumva că împăratul ar fi cerut Moldovenilor supunerea lor, spre a nu lucra în contra făgăduințelor date regelui polon. Dacă însă ei ar veni din bună voia lor să se închine împăratului, să nu li se închidă poarta, ce trebue să rămînă deschisă tuturor [12]. Unul Marcu Vodă fiul lui Petru, cerînd de la Basta să-i dee ajutor, spre a cuceri Moldova pentru împăratul, Basta refuză, hotărîre ce este aprobată de însuș Rudolf al II-le [13]. In genere politica imperială față cu Ieremia Movilă este pacînică, ne vroind să se strice cu Polonii, în acele momente de lupte hotăritoare cu Turcii, care precedară pacea de la Sitvatorok din 1606.

Cu cît însă politica împaratului era mai reținută față cu Polonii, cu atîta aceștia deveniau mai îndrăzneți. Astfeliu am văzut cum Simion Movilă pătrunde cu ajutor polon în Muntenia, și alungă din scaun pe Radu Șărban, ce fusese pus domn de generalul Basta; cum apoi Ieremia Movilă dă adăpostire boierilor pribegiți de la curtea lui Radu, punîndu-i chiar să scrie în repetite rînduri adrese către generalul Basta și alți oameni ai împăratului, prin care să ceară restituirea în Muntenia a lui Simion Movilă [14]. Cu toate aceste nici Ieremia nu vroia să se pună de tot rău cu împăratul, și îi face slujbe, cînd aceste nu'l puneau în nici un pericol. Așa în 1605 Turcii dîndu-i ordin să năvălească în Ardeal, el înștiințază despre aceasta pe comisarii imperiali [15]. Ieremia Movilă moare însă în 1606 prin luna lui Iulie [16]. Indată se scoală mai mulți pretendenți la

12. Instrucțiile lui *Rudolf* către *Basta*, 27 Iulie 1602, idem p. 307
13. Alte instrucții din 6 Decemvrie, idem, p. 326.
14. Mai sus, p. 431 și 435
15. *Comisarii* către *Basta*, 18 Februarie 1605, Doc. col. *Hurm.*, IV, 410.
16. *Octavian Bon*, raportează *dogelui* în 12 August 1606 despre moartea

scaunul principatului, între care și Ștefan Bogdan fiul Sasului, care domnise în Muntenia înaintea lui Alexandru al III-le, predecesorul lui Mihaiu Viteazul, și de atunci stătuse necontenit la pîndă, spre căpătarea unui scaun în țările romîne. El propune împăratului Rudolf, ca să-i plătească un tribut de 80,000 de taleri pe an, dacă i-ar procura scaunul Moldovei. Văzînd că propunerea lui rămăsese fără efect, prin o a doua scrisoare el oferă 130,000 de taleri, însă tot cu aceeași izbîndă [17]. Lumea întreagă o vînturase acest om însătat de putere; pănă în Anglia alergase dînsul, la picioarele lui Iacob I, spre a obține intervenirea lui în favoarea stăruințelor sale. Ambasadorul venețian ce raportează despre aceste călătorii ale pretendentului romîn, se teme ca nu cum va în loc de o coroană pe cap să-i cadă un cuțit după gît, «întru cît ar avea mulți dușmani, ar fi lipsit de bani și de alte poprele, care ar fi de trebuință spre a-l conduce la ținta dorită» [18].

Simion Movilă, 1606—1608. In timp ce Ștefan Bogdan colinda împărățiile pentru a ajunge prin influență politică la tronul Moldovei, Simion Movilă, mai cuminte, trimitea sultanului niște daruri prețioase, patru blăni de cacom, 20 de caftane de brocart, 200 de armăsari și 600 de cai, și obținea recunoașterea domniei, pe care pusese mîna la moartea fratelui său. Ieremia lăsase copii: 3 băeți și 3 fete, însă toți în vrîstă tînără, «cel mai mare din băeți, Constantin, al 2-le Alexandru, al 3-le Bogdan, din care cel întăi abia împlinise 9 ani» [19]. Se vede însă că Polonii nu

---

lui Ieremia. idem, IV, 2, p. 289. *Baret*, Histoire des troubles de Moldavie, *Papiu*, Tesaur II, p. 17 pune greșit data morței lui Ieremia în anul 1608.

17. Două scrisori ale sale din 9 și 11 Iunie 1607, idem, IV, p. 415—416.

18. *Octavian Bon* către *dogele* 12 Iulie 1608, idem, IV, 2, p. 299.

19. *Baret*, Histoire des troubles de Moldavie. *Papiu*, Tesaur, II, p. 17.

erau pe deplin mulţămiţi cu domnia lui Simion, de oare ce îi videm stăruind la Poartă, pentru înlocuirea lui cu Constantin fiul lui Ieremia; dar Simion ştie să'şi dreagă trebile, trimiţînd ca dar sultanului 18,000 de scuzi, 200 de cai şi «alte gentileţe»[20].

~~Era însă periculos lucru a lupta contra Polonilor, şi ceea ce dînşii nu putură obţinea de la intrigi şi stăruinţi, o cerură de la otravă, care puse un capăt zilelor lui Simion, după ceva peste un an de domnie.~~

~~La moartea lui Simion se încinge un rasboiu civil, între fiii reposatului şi acei ai lui Ieremia, aceşti din urmă epitropisiţi de muma lor Elisabeta[21], un feliu de doamnă Kiajna a Moldovei, femeie tot atît de energică, intrigantă şi ambiţioasă ca şi vestita fiică a lui Petru Rareş.~~ Turcii anume vor să pună în scaun pe Mihăiaş fiul lui Simion, iar Polonii pe Constantin fiul lui Ieremia. «Se împărechiară boierii şi cu dînşii şi ţara în doue părţi»[22], care sprijinite pe armatele străine, o expuseră la cele mai cumplite încercări. Constantin Movilă întră în Moldova cu 1500 de Poloni, care sunt însă tăieţi de partida protivnică. «Mai curînd vroia dînsa să se supună cu totul Turcilor, de cît să se mai dee Polonilor, care o jăfuise atît de rău»[23]. Constantin însă adună noue puteri spre a năvăli în Moldova, şi atunci Mihăiaş cere cu consimţimîntul Porţei ajutorul Tătarilor, chemînd astfeliu el însuş asupra ţărei urgia lui Dumnezeu[24]. Cu tot ajutorul sălbatecelor oarde, Constantin izbuteşte a alunga pe vărul său, şi pune mîna pe domnie. #

20. *Octavian Bon* către *dogele*, 4 August 1607. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 290.

~~21. Numele acestei principese este dat de un document din 1615 Februarie în 11, Arh. ist., I. 1, p. 128.~~

22. *Miron Costin* în Letopiseţe, I, p. 233.

23. *Octavian Bon* către *dogele*, 19 Noemvrie 1607. Doc col. *Hurm.*, IV, 2, p. 292.

24. Alt raport din 8 Ianuarie 1608, idem, p. 292.

Simion Vodă mari nici un an cobe după a lui
intronare și moartea lui cît ca drept bănuită a fi fost
dalanta ~~[illegible]~~ otravă mestecată de Elisabeta în intel-
ligere cu Polonii, de oare ce acestea nu puteau fi
mulțămite cu plecarea lui Simion cale Tarn
cât vadeuse lui Ieremia vice și deschide mai
de grabă tronul pentru fiul ei Constantin ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ Ramasen nici pe urme lui Simion o
vadeuse lui ~~[illegible]~~ Marghete caran o ingenuacă
și este acest doue prime chaun a incinge
o lupte din cel mai cruceu pentru dobandirea
tronului Moldova odraslele ajut din trupurile lui. 20 bis
~~Moldova intrare cel domnie principe Mar-~~
~~ghete~~

In timpul acestor lupte inversunate, Moldova
vicăjuse cel domnie principe. Vedem bunii
vare pe Marghete dând privilegiu bătuarilor
din Piatra. In un alt document ganem de
doamna Marghete ajuspand chem ~~titulatura~~
o part din titulatura domnilor ~~[illegible]~~ moldo-
vene și cel fost „Io doamna Marghete, doamna
reposatului Simion Vodă"[21] Pe inscripția
mormantului lui Simion Vodă cetim apoi

20 bis D. Iorga Doamna lui Ieremia Movila în
lui Lead. rom., II, Tom XXXII, 1910, p 1032 (14).

21 Iorga cit, p 1037 (p 15)

Constantin Movilă, 1608—1611. De și pus de Poloni în scaunul Moldovei, întru cît aceștia nu erau încă dușmani declarați ai Turcilor, Constantin Movilă sau mai curînd muma lui și sfatul țărei, de oare ce el era încă copil, caută să împace și pe sultanul cu domnia lui, trimițîndu-i îndată după izbîndă, pe un agent al său, Caraman aga, cu 50,000 de zechini și făgăduința urcărei tributului, aceasta spre a-l îmblînzi. Pe de alta însă caută să-l și intimideze, spunîndu-i că la vreme de nevoie va ști să și lupte pentru păstrarea tronului, fiind prevăzut cu puteri îndestulătoare. Odată cu acest trimis al lui Constantin, apare în divan și unul al lui Gavril Movilă fratele lui Mihăiaș, care murise puțin timp după ce fugise în Valahia. Solul lui Gavril vine însă întovărășit de un bun număr de Moldoveni, apăsînd mai ales, pentru a înteți pe Turci, asupra afrontului făcut de Poloni sultanului, și asupra pericolului ce ar izvori pentru Poartă, dacă Cazacii s'ar împatrona la Bender și la Chilia. Divanul, frămîntat între ofertele de bani ademenitoare a le lui Constantin, și lovitura data în vaza și autoritatea sultanului prin amestecul atît de fățiș al Polonilor în domniile Moldovei, nu știea la ce să se hotărască. Vizirul însă cumpărat prin o însemnată parte din cei 50,000 de zechini aduși la Poartă de agentul lui Constantin, face pe sultanul să primască pe candidatul polon, uitînd și vază și onoare în fața aurului. La atita degradare ajunsese Turcii! Boierii ce venise cu solul lui Gavril sunt trimiși îndărăt cu un sfat prietenesc, acela de a se supune învingătorului; și ei trebuiră să plece capul, căci venise cu mînele goale—de aceea nici că putuse avea dreptate[25]. Constantin Movilă însă mai

25. Mai multe rapoarte ale lui *Octavian Bon* către *dogele* din 25 Ianuar, 15 Febr. și 22 Mart și 14 Iunie 1608, idem, IV, 2, p. 293—296.

era săpat și de un alt pretendent, acel Ștefan Bogdan, care căutase sămînța tronurilor romîne tocmai pe malurile Tamisei. Acest competitor stătea în casa ambasadorului englez, și în zădar se opintește în toate modurile spre a-l pierde, agentul lui Constantin, Caraman aga [26]. Boierii moldoveni nemulțămiți cu domnia polonă, văzînd că nu au izbutit în stăruințele lor pentru Gavril Movilă, își pun puterile lor în slujba lui Ștefan, și vin iarăși la Constantinopole, în număr însemnat, spre a reînnoi pîrile lor contra lui Constantin. De astă dată însă o pățiră mai rău decît în întăiul rînd. Purtîndu-se necuviincios față cu agentul lui Constantin, Caraman aga, vizirul ce era necontenit aghezmuit de dînsul, pune să-i bată la poarta palatului divanului și-i închide în cele șepte Turnuri [27], din care sunt eliberați numai cît mai tîrziu după stăruințele ambasadorului englez [28].

De și Constantin Movilă izbutea să se mănțină în contra competitorilor săi prin hrănirea corupției turcești, el nu se putea despărți de politica polonă, care îl adusese în scaun, de și ea pe atunci devenia pe fie ce zi mai dușmană Porței, pănă ce la 1611 dădu naștere urmărei neapărate a unei stări așa de încordate, unui războiu turco-polon. Prin răcirea relațiilor dintre Poartă și Polonia, această putere se apropia de la sine de Germania. Atît Constantin Movilă, omul Polonilor, cît și Radu Șărban domnul din acest timp al Munteniei, omul Nemților, trebuiau să fie dușmanii lui Gabriel Batori domnul Transilvaniei, omul Turcilor. De accea cînd Radu Șărban este alungat în anul 1611, el fuge la Con-

26. Altul din 12 Decemvrie 1608. idem, p. 301.
27. Raportul din 29 Decemvrie 1608, idem, p 302.
28. *Simeon Contarini* către *dogele*, 5 Sept. 1609, idem, p. 304.

stantin Movilă. Ba acesta chiar întrînd cu totul în politica germană, iscălește cu împăratul un tratat identic acelui subsemnat în orașul Roman de Radu Șarban cu Germanii [29]. Purtarea lui Movilă nu putea la urma urmelor fi încuviințată de Turci, cu atîta mai mult că alți competitori mai proaspeți ofereau tot atîtea, dacă nu chiar mai însemnate sume. In 1611, odată cu înlocuirea lui Radu Șărban prin Radu Mihnea, Turcii schimbă și pe Constantin Movilă, punînd în locu-i pe Stefan Tomșa.

Stefan Tomșa, 1611—1615, este fiul omonimului său, care domnise cîte-va luni după uciderea lui Iacob Eraclide Despotul [30]. Asupra acestei filiațiuni există oare care îndoială în izvoarele contimpurane. Așa pe cînd un document venețian ne spune că Stefan Tomșa era fiu de domn [31], Miron Costin ne arată că era «drept Moldovan din ținutul Putnei de pe valea Răcătăului» dînd a înțelege că ceea ce-i procurase domnia nu fusese însușirea lui de coborîtor din viță domnească, ci împrejurarea că fusese la Poartă pe lîngă capuchihaia [32]. Baret de asemene mărturisește că solii lui Alexandru Movilă, competitorul și urmașul lui Tomșa, fusese însărcinați să spună sultanului că atunci cînd numise pe Tomșa domn în Moldova, presupusese cu greșală că ar fi fiu de domn [33] Controversa trebue să înceteze față cu inscripția din jurul unui aer ce se află la bise-

29. Mai sus, p. 440. Mai vezi instrucțiile impăratului *Mateiu* privitoare la modul de a captiva pe domnul Moldovei, idem, IV, p. 443. Constantin Movilă după ce este alungat la Hotin, înștiințază pe Sigismund Forgach despre aceasta, idem, p. 459.

30. Mai sus. p. 81.

31. *Simion Contarini* către *dogele*, 20 Noemvrie 1611. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 329.

32. *Miron Costin*, Letopisețe, I. p. 229.

33. *Baret*, Histoire des troubles de Moldavie in *Papiu*, Tesaur, II, p. 36.

rica din Bunești, județul Suceava, în care se spune că «acest aer l'a făcut piosul domn Ion Stefan Voivod, fiu al răposatului Tomșa Voevod și al soției sale Acsinia, și s'a dat bisericei domnești din Iași anul 1613»[34].

De și originar din ținutul Putnei, învățase carte la scoala preuțască din Rădășeni, în ținutul Sucevei, după cum ne spune un document de pe timpul lui Constantin Mavrocordat, în care mai mulți oameni bătrîni din satul Rădășănii mărturisesc cu prilejul unei hotarnici, că «apucase și ei de la bătrînii lor, că fiind Stefan Vodă Tomșa copil mic și sărac, au învățat carte la scoala din Rădășăni, și miluindu-l Dumnezeu cu domnia au venit la Rădășăni, și au făcut aice o biserică, și jăluind oamenii că li-i locul strîmt și n'au unde se hrăni, le-au dat și o bucată de loc din hotarul tîrgului»[35]. Această mărturisire a documentului, de și nu contimpurană, este însă întărită de alte împrejurări. Așa tradiția păstrată până acum în Rădășăni, atribue lui Stefan Tomșa zidirea bisericei ce se află în acel sat. El făgăduise că o va zidi atunci cînd fiind fugărit de Constantin Movilă, căutase scăpare la Tătari, adăpostindu-se după cum spune tradiția întâi în Rădășeni. Cînd dînsul se urcă în scaunul Moldovei, își îndeplini juruința făcută în timpul fugei sale. Și astăzi se pomenesc de ctitori ai bisericei: Stefan Voevod și Elena doamna, și se află și o linguriță de aur cu inscripția slavonă, care pe românește sună: «Și am dat'o pre ea, spre a se ruga pentru noi, în biserica din satul Rădășenii unde este hramul marelui mucenic Mercurie. Io Stefan Voevod Tomsovici». Inscripția nu poartă nici o da-

34. Vezi reproducerea acestei inscripții slavone de *N. Beldiceanu*, în Buletinul societății de medici și naturaliști din Iași, 1887, p. 267.

35. Anafora de judecată între mănăstire Slatina și locuitorii satului Rădășăni din 20 April 1743 în *Uricariul* X, p. 180.

tă[36]. Și despre scoala din Rădășeni s'a păstrat în popor urme de tradiție, însă mult mai slabe de cît despre biserică.

Constantin ce fugise în Polonia, își adună armată cu ajutorul mai ales a cumnaților săi, cu toții nobili poloni, întră în Moldova în potriva lui Tomșa, care caută sprijin la Tătari. Lucru îndestul de neașteptat, boierii țărei pe care i-am văzut atît de înverșunați contra lui Constantin Movilă și a Polonilor, stăruind la Turci cu atîta îndărătnicie în cît își pusese chiar viața în pericol, acuma îi videm sprijinind din potrivă pe Constantin în contra lui Stefan Tomșa, căci spune un raport venețian că «se aflau împreună cu Constantin la Hotin partea cea mai mare a boierilor și alt popor mai mărunt, care cu toții erau în contra principelui nou»[37]. Un spirit rău se încuibase în boierimea romînă. Era destul ca un principe să ajungă în scaun pentru a fi combătut, lucru ce se va explica atunci cînd vom studia prefacerea, căreia fusese expusă boierimea romînă[38]. Ea devenise o clasă de dregători, din una de nobili ce fusese alta dată. Dregătoriile dînd acuma singure numele, vaza și averea, și neputînd încăpea în ele toți boierii țărei, era destul ca un domn să ajungă în scaun spre a pierde prin neîndeplinire ceea ce cîștigase prin făgăduieli. Numai lipsa de conștiință a

36. Linguriță a fost dusă de călugării de Slatina, care puseră mai tîrziu mîna pe Rădășani, la mănăstirea Neamțul, unde se află și astăzi. Rădășănenii însă îngrijiră a se face una de argint poleit, întocmai ca și cea originală, pe care o păstrează ca un scump odor, o frumoasă dovadă despre trainica iubire a trecutului în acel sat, cel mai frumos din toată Moldova. Se vede din inscripția linguriței care arată de soție a lui Stefan Tomșa pe Elena, că aceasta a fost Tomșa al II-le și nu cel întăi, a căruia soție am văzut din acel de la Bunești că era Acsinia.

37. *Simion Contarini* către *dogele*, 25 Februar 1612. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 332: „Trovasi seco la maggior parte delli signori di conditione, il popolo et l'altri genta mezane, si eran tutte tutte in contro al nouvo principe".

38. Vezi Capul următor.

nevoilor obștești, înghițirea interesului colectiv de acel individual, îngrijirea numai de buna stare personală, destrugerea ideiei pe care se întemeiază mersul societăților, explică o atare destrabalare a boierimei românești. Atîta îi mai rămăsese din vechia conștiință a drepturilor sale, apărarea contra elementului străin, manifestat în lupta memorabilă contra Grecilor. Și aici vom videa însă cum conștiința interesului colectiv slăbește pe fie ce zi înaintea celui individual, cum tot sporesc trădările și trecerile în tabăra dușmană, pînă ce și acest ultim scut căzînd, țările romîne sunt expuse fără nici o apărare năvălirei fanariote. Se vede că tot acest simțimînt dușmănesc în contra Grecilor împinsese pe boierimea romînă în brațele lui Constantin Movilă și în protiva lui Ștefan Tomșa, de oare ce acesta este arătat de contimpurani, ca un om cu totul dedat obiceiurilor turcești, care și ar fi alcătuit sfatul său numai din venetici străini, Greci și Turci [39].

O luptă crîncenă se dă între Tomșa și Movilă, la Ștefănești pe Jijia, în care acest din urmă este bătut și ucis. Mai multe documente contimpurane întăresc aceste împrejurări, între care două venețiane, care spun că lupta de la Ștefănești fu cîștigată mai ales prin faptul că niște corpuri de Tătari, trădători împărăției, care combăteau în rîndurile lui Constantin, se întoarseră în mijlocul bătăliei la frații lor, care sprijineau pe Tomșa [40]. Un alt document din țară ne mai spune încă cum după luptă, Tomșa dădu lui Manolache mare număs «trei sate: Rogojenii, Vistiernicenii și Roșiești pe Răut, în ținutul Sorocei și satul

39. *Ștefan Boier* către *Sig. Forgach*, 18 Ianuarie 1612. Doc. col. *Hurm*, IV, p. 463: „Hat seine Räth von entloffenen frembden, Pribokhen, Griechn und Thürggen".

40. Raporturile lui *Christophor Valier* c. *dogele* din 12 și 25 August 1612. idem, IV, 2, p. 336—337.

Roșcanii la Nistru, care sate au fost a lui Isac Balica hatmanul (fratele de pe mumă al lui Ieremia. Simion și Gheorghe Movilă) și el cu viclenia lui le au prăpădit, cînd s'au rîdicat cu domnul lor Constantin Voevod și cu multă mulțime de Leși și Cazaci asupra domniei mele, și făcînd mare războiu cu dînșii pe apa Jijiei, și i'au dat Dumnezeu sub sabia domniei, unde și oasele lor la arătare zac, spre vecînică mărturie»[41]. De abia însă cîștigase Stefan Tomșa tronul, prin răpunerea lui Constantin Movilă, cînd iată că izbucnește în protiva lui o răscoală a boierilor. Aceștia cer mai întăi de la împăratul german de domn pe Gavril, fiul lui Simion Movilă[42]. Văzînd însă că nu izbutesc la nimic cu stăruințele lor, pornesc cu puterea asupra lui Tomșa, care îi bate însă lîngă Iași, la *fîntîna lui Păcurar*[43]. Baret adaoge că izbînda fu cîștigată cu ajutorul poporației ieșene, care eși în ajutorul domnului ce-i făgăduise iertarea tuturor dărilor[44]. Totuși puțin trebuia să se bucure Stefan Tomșa de victoria lui; căci boierii bătuți fug în Polonia, de unde vin curînd după aceea îndărăpt, în fruntea lor cu doamna lui Ieremia, Elisaveta, care vroia să aducă scaunul în mînile fiului ei de al doile, Alexandru. Acesta căpătînd ajutor de la cumnații săi, bate pe Stefan și 'l alungă din scaun. Luptele necontenite repetate pusese pe fugă pe bieții locuitori. Cînd Alexandru după izbînda lui întră

41. Foaia pentru minte, inimă și literatură, 1845, p. 49. Miron Costin pune greșit această luptă ca petrecută la Cornul lui Sas.

42. *Boierii Moldovei* c. *capitanii oștirei ungurești* 13 Mai 1614. Doc. Col. *Iurm.*, IV, p. 553—554.

43. Spusele lui Miron Costin sunt adeverite prin un raport al lui *Almoro Nani* c *dogele* din 31 Octomvrie 1615, idem, IV. 2. p. 349. De la acest *Păcurar* adecă ciobanu, a căruia fîntînă exista pe la 1615, se trage numele mahalalei *Păcurari* din Iași Comp. asupra cuvîntului Păcurar. Vol. I, p 382.

44. Histoire în *Papiu*, II, p. 24

în Iași, el găsi orașul pustiu; cei mai mulți oameni se retrăsese prin munții și pădurile țării[45]. Ștefan fuge în Valahia, de unde se întoarce cu ajutor de la Radu Mihnea și de la Turci. Alexandru părăsește Iașii și se retrage la Hotin.[45] Ștefan arde capitala Moldovei într'un chip cumplit, încît din 6,000 de case nu rămaseră 600 întregi. Alexandru însă reformîndu-și armata cu ajutor polon răspinge pe Tomșa și pătrunde până la Buzeu, unde Polonii comit aceleași prădăciuni și pustieri, pe care Turcii și Muntenii le comisese la Iași[46]. Astfeliu țările romîne și mai ales Moldova era străbătută în lung și în larg de un potop de foc, care mistuia orașe, sate, avuții și oameni, numai pentru a satisface oarba patimă de domnie a unor ~~netrebnici~~ competitori.

Alexandru Movilă trimite însă la Poartă soli care să-i spună că el nu are de loc în gînd a se lepăda de ascultarea către dînsa, că ceea ce l'au adus în Moldova a fost dorința de a răsbuna moartea fratelui său, sprijinindu-și îndreptățirea cu o făgăduință de 20,000 de taleri făcută caimacamului, care bani trebuiau să-i fie plătiți de negutitorii întreprinzători de cărnuri din Constantinopole, îndată ce el era să fie întărit[47].

Alexandru Movilă, 1615—1616, obține prin acest mijloc scaunul Moldovei. Acest Alexandru este confundat de Miron Costin cu fratele seu cel mai mic Bogdan, arătat de el ca domnind în Moldova după Ștefan Tomșa. Toate rapoartele contimpurane a le ambasadorilor venețiani îl numesc însă Alexandru, și el se subsemnează în o scrisoare a lui către Almoro

45. *Baret*, l. c. *Papiu*, II, p. 35. Comp. *Almoro Nani* către *dogele*, 12 Decemvrie 1615. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 350.
46. *Baret* Histoire în *Papiu*, II, p 49 și 58.
47. *Almoro Nani* c. *dogele*, 16 Mart 1616. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 355.

Nani: «Alexandro Mohilan princeps Moldaviae»[48]. El găsește un sprijin, probabil nu gratuit în ambasadorul Franției, întru cît videm pe acesta oferind caimacamului o bună sumă de bani din partea lui Alexandru[49], și fără îndoială se va fi înfruptat și el din acel tesaur. Tot odată domnul stăruia și pe lîngă ambasadorul venețian, după cum s'a văzut de pe scrisoarea ce i-o trimisese. Poarta otomană însă nu vroia să mănțină în Moldova pe un partizan atît de înfocat al Polonilor, care plătia însă așa de rău. Ea gîndea să strămute în Moldova pe Radu Mihnea din Muntenia. Ambasadorul venețian, care doria să sprijine pe Alexandru, se preface a apăra interesul lui Radu Mihnea, spunînd că asemene strămutare ar fi o adevărată pedeapsă pentru domnul muntean, «care ar părăsi o țară avută, în care s'au întărit prin mai mulți ani de domnie și și-au făcut mai multe locuri de petrecere, pentru a trece în o țară distrusă, cu toți supușii istoviți, și ceea ce este mai rău, va trebui să dee Porții acel tribut care se obicinuește a se lua la domnii noue, și dacă Alexandru nu va vroi să iasă din țară de bună voie, va trebui Mihnea să țină încă și multe trupe de răsboiu»[50].

Cu toate aceste Radu primește strămutarea, pe care nu o putea refuza, bate pe Alexandru Movilă și ie scaunul Moldovei. Stefan Tomșa este dus la Constantinopole, unde este amenințat cu tortura, spre a-și da pe față bogățiile sale; scapă însă dînd 30,000 de taleri caimacamului, care'l pătrează apoi în casa lui, «spre sămînță» pentru viitoarele împrejurari. Bailul venețian observă că toate aceste tiranii își au ori-

48. Din 20 Aprilie 1616. Doc col. *Iorga*, IV, 2, p. 358—359.
49. Raport din 11 Iunie 1616, idem, p. 359.
50. Altul din 9 Iulie 1616, idem, p 362.

ginea atît în natura cea crudă a caimacamului, cît și în marea nevoie de bani în care se afla [51].

Alexandru Movilă este prins în urma unei lupte cu Radu Mihnea susținut de Turci, și împreună cu el cad în captivitate fratele său Bogdan, muma lui Elisabeta și ginerile ei Corechi. Ajungînd ei la Constantinopole, ămbii frați se turcesc pentru a'și mîntui viața, și însuș muma lor, femeie religioasă, care se opusese la căsătoria fiicei sale Alexandrina cu Corechi în timpul postului celui mare, e nevoită să'și lepede credința strămună [52].

Astfeliu se petrecuse domnia Movileștilor asupra țărilor romîne, începută în Polonia și sfîrșită în serail.

Este greu, ba, chiar peste putință, a ne face o idee despre starea nenorocită în care Moldova fusese redusă prin aceste lupte înverșunate. Nici odată nu se comisese mai multe crime nepedepsite, nu se vărsase mai mult sînge nevinovat, nu se atinsese mai greu în tot ce omul poate avea mai scump, onoarea familiei. Totul ajunsese de rîs și de batjocură și pe cînd soldații sălbătăciți violau femei și fete, puneau foc la orașe și sate, un preot pîngărea «trupul și sîngele lui Hristos», turnînd în ele otravă spre a săvîrși un omor mituit. Într'adevăr prin cumplite timpuri a trebuit să mai treacă nenorocitul nostru popor! Cum de a mai rămas cu viață după atîtea suferinți? Răspunsul la această întrebare stă în faptul că nici un popor din lume n'a fost mai puternic oțălit spre a birui în lupta pentru traiu, și că din suferințele trecute el sugea necontenit puterea spre a suporta pe cele viitoare.

---

51. Altul din 19 Octomvrie 1616, idem, p. 366.
52. Mai multe rapoarte a le lui *Almoro Nani* către *dogele*, 19 Octom., 2 Noemvrie 1616, 29 Noemvrie, 8 Decemvrie 1617, idem, p. 366–372, cf. *Baret* l. c. *Papiu*, II, 56.

Radu Mihnea 1616—1619, trece din Muntenia unde lasă locul lui Alexandru Iliaș, în Moldova. Atunci începură ămbele țări romîne sub conducerea a doi favoritori ai nației grecești, ămbii fiii de principi turciți, ămbii crescuți în orient între Greci și Turci, care poate nici limba romînă nu o mai cunoșteau, și 'și trăgeau dreptul lor la domnie numai din originea din care se coboriau. Se vede că Radu Mihnea spori încă în Moldova elementul grecesc adus de Ștefan Tomșa, și provocă prin aceasta o răscoală a boierilor[1]. Radu însă ce venise cu mari bogății adunate din domnia lui în Muntenia, și din care depusese o parte cum am văzut la banca Veneției, corupe pe unii, pedepsește pe ceilalți și stîmpără astfeliu mișcarea. Pentru a paraliza apoi la Turci efectul ce putea să-l aibă o asemenea arătare a nemulțămirei țărei cu domnia lui, el trimite pe soția și copilul său Alexandru (Coconul) la Poartă ca ostateci, ajută lui Skender-pașa la zidirea unui turn de privighere lîngă fluviul Nistru, în scopul de a se păzi de năvălirile Cazacilor, și 'și tocmește astfeliu de o cam dată trebile la Poartă[2].

1. Un extract din *Hurmuzaki*, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, III. 1884, p. 74. arată pe Grecul *Papa vistierul* pe care l'am văzut sub Radu în Muntenia ca strămutat cu el în Moldova.

2. Vezi analisa unui raport al lui *Michail Starzer* către *Lans de Molart*, 20 Sept. 1618 în *Hurmuzaki*. Fragmente, III. p. 72.

Pe atunci se purta prin Constantinopole un italian, Gaspar Gratiani, care făcuse slujbe însemnate Porței, negociind pacea din 1606 între sultanul Ahmed al II-le și împăratul german[3]. El ceruse indirect scaunul Moldovei încă din 1616, oferindu-se a merge contra Cazacilor, zicînd că în lupta cu ei nu ar trebui ca Turcii să se slujească de corăbii, ci numai de bărci armate, pentru a căror întocmire ar da el modelul, și cîte altele de aceste. Nesprijinindu-și cererea pe poprelele necesare în ori-ce trătări cu Turcii, pungele de bani, caimacanul nu-i dăduse ascultare. El se duse atunci la împăratul Germaniei, căruia îi făcuse și lui mari îndatoriri, trădînd interesele turcești în tratarea păcei încheete, și stărui să dobîndească principatul Valahiei; însă toate silințele lui fură zădarnice, și tronul se dădu lui Alexandru Iliași[4]. Gratiani se puse atunci pe calea cea sănătoasă, făgăduind lîzirului Hasan-paşa și lui Bostangi-paşa bogate daruri, prin care ademenește pe aceștia a-i sprijini candidatura, de și el era de o naționalitate străină poporului romîn, și nu se trăgea din viță de domn[5]. Cît trebuise să cheltuească Grațiani pentru a obținea domnia, se vede de pe aceea că ne mai știind de unde să-și procure bani după întrarea lui în Iași, în 6 Aprilie 1619, se roagă de Bethlen Gabor să-l împrumute cu 30—40,000 de fiorini, spre a împăca pe numeroșii săi creditori[6]. Grațiani însă izbutise. Mult contribuise la mazilirea lui Radu Mihnea și vestea exagerată a avuțiilor sale, pe care Turcii vroiau să pună mîna, și care fură în întregimea lor sechestrate de ei.

3. Extractul tratatului de pace, 1 Mai 1616, idem, p. 63.
4. *Almoro Nani* către *dogele*, 3 Sept 1616. Doc. col. *Hurm*, IV. 2, p. 365.
5. Extractul din Frg. *Hurm.*, p. 72.
6. Extractul unei scrisori a lui *Bethlen Gabor* către *Doczy* 28 Oct. 1619, Frg., p. 75.

Gaspar Grațiani, 1619—1620. Numirea unui om cu totul străin, unui *Frînc* cum îl numește Miron Costin, neștiutor de limba țării, nu trebue să ne pară așa de extraordinară. Ea era urmarea fatală a sistemului urmat în numirea domnilor, a cumpărărei tronului de cine da mai mult, fără a se uita la persoana cumpărătoare. După ideile de atunci tot străini erau și domnii originari din Muntenia în Moldova, și acei din Moldova în Muntenia; și cu toate aceste am văzut de mai multe ori Poarta făcînd această încălcare, fără a întreba de placul sau neplacul țărilor sîlnicite. Acuma însă Poarta avea un interes nespus de a da domnia Moldovei unui om de încredere, căci trebuia curmat amestecul Polonilor în domniile Moldovei. și Grațiani fost dragoman și om în favoare la Poartă, se arăta ca persoana cea mai sigură și în care dînsa se putea încrede mai cu temeiu. De aceea ea care călcase de la înființarea lor chiar hatișerifurile date țărilor romîne, nu stătu la gînd de a le da această de pe urmă lovitură, numind un om cu totul străin la domnia uneia din ele. Și era o deosebire între Gratiani și alt domn tot străin ce fusese în Moldova, Iacob Eraclide Despotul; căci acesta pretindea cel puțin a fi înrudit, fie cît de departe, cu casa domnitoare, și chiar pretendenți ca medicul lombard Rosso, tot pe asemene închipuite și fantastice înrudiri ceruse domnia Munteniei. Gratiani nu numai că era străin[1], ceea ce în acele timpuri de amorțire a simțimîntului național nu era o meteahnă atît de mare, dar nici nu era și *nici pretindea a fi coborîtor din o viță de domn moldovenească sau muntenească*. Astfeliu se stricase și se dărăpănase siste-

[1] (Martin Zeiller în cartea lui Beschreibung des Königreiches Polen. Ulm 1657. (Un exemplar în bibl. Academiei, col. Sturza N-ro 2129) p. 57. spune despre el: „Gaspar Gratianus, so von Grätz aus dem Lande Steuer bürtig gewest sein soll".

mul urmărei la tron în țările romîne. De la fii de domni la bastarzi; de la aceștia la boieri de țară, întăi cu pretenții de înrudire cu familiile ce domniseră, apoi fără chiar de a mai arăta asemene pretenții; în sfîrșit la personaje străine, și aceștia la început cu legătură, mai la urmă fără atare cu domniile țărilor romîne. Prin o clină fatală și neînlăturabilă, sistemul electiv ereditar al domniei românești trebuia să ajungă în sfîrșit la acel al beilor din Fanar.

Mai curios însă ne poate părea, cum de boierii moldoveni primiră cu destulă simpatie un domn cu totul străin. Nu e vorbă, el se prefăcuse întru cît-va a se întoarce pe obiceiurile țărei. Se dusese îndată după ce sărutase poala sultanului, la biserica greacă din Constantinopole, spre a fi primit în religia ortodoxă, unde este uns cu sfîntul mir, însă fără a se boteza, spunînd că are această învoire de la papa[8]. Boierii ar fi trebuit să se gîndească și la acea că «mai greu lucru nu poate să fie de cît cînd nu știe domnul limba țărei în care domnește». In loc de aceasta, videm pe caimacamul, adecă locoțiitorul trimis de el în scaun pănă la venirea lui, foarte bine primit. Apoi 20 din boierii de frunte ai Moldovei vin înaintea lui pănă la Adrianopole, și la Dunăre îl așteptau mai multe mii de oameni, adunați acolo de alții ce rămăsese în țară[9]. Boierii însă nici odată nu fusese contra unui domn străin, căci afară de Iuga Vodă Coriatovici, pe care dînșii îl chemase pe tronul Moldovei, din Litvania, mai știm cum tot prin uneltirile lor și Iacob Eraclide Despotul răsturnase pe Lăpușneanu. Tot pe ei i-am văzut apoi sprijinind candidaturile lui Rosso în Muntenia și a lui

8. *Almoro Nani* c. *dogele* 16 Februarie 1619 Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 376. Comp. *Miron Costin*, Letopisețe. I. p. 236.
9. Extract din scrisoarea lui *M. Starzer* c. *Hans de Molart* din 30 Martie 1619 în *Hurm.*, Frg., III. p. 75.

Czaki în Moldova. Dacă ei dușmăneau pe Greci, era numai din pricină că aceștia le făceau concurență în posturile și mîncătoriile lor. Un domn străin însă, ce nu era Grec, și nu se putea deci înconjura de ei, trebuia din potrivă să le fie cu atîta mai plăcut, cu cît necunoscînd rîndul și obiceiurile țării, rămînea pe sama boierilor să le întocmească, astfeliu în cît cel mai mare folos să răsară pentru ei. Iată pentru ce-i vom videa punîndu-se chiar sub ordinile unui domn străin spre a alunga pe străinii ce «mîncau țara».

Cu toate că boierii și în aparență chiar întregul popor îl primise cu iubire, Grațiani ca om petrecut prin daraveri, trebuia să se gîndească la siguranța lui personală, ce nu putea fi pe deplin garantată în mijlocul unei poporații străine, care numai simpatie de inimă nu putea hrăni pentru el. El se gîndi deci a-și aduce 500 de Uscochi, cu un cap al lor spre a-i ținea necontenit pe lîngă persoana sa [10]. El se slujia în casa lui de 15—20 de Raguzani, din care unii erau la camară, alții cu slujbele mai de jos, și care fuse-se luați din orașul turcesc Provadia, unde se aflau mulți Raguzani cu afaceri de negoț [11].

Grațiani fusese însărcinat de sultanul cu tratările de pace cu Polonii. Lucru însă în destul de neașteptat, el se dădu în partea acestora, trădînd pe Turci. Astfeliu el prinde niște scrisori a le lui Bethlen Gabor partizanul Turcilor, către Tătari, prin care principele Transilvaniei îi înștiința asupra Polonilor, și le comunică acestora. Tot pentru a sluji pe Poloni, care fiind în războiu cu Turcii, aveau interes ca Nemții să nu încheie pacea cu ei, Gaspar aflînd că împăratul german iscălise la Viena armistițiul cu Turcii, își dă toate silințele prin oamenii săi din

10. *Alnoro Nani* către *dogele*, 9 Iunie 1609. Doc. col. *Hurm.* IV, 2. p. 379.
11. Altul din 18 August 1619, idem, p. 380.

Constantinopole spre a nimici asemene împăcare [12]. Gaspar apoi mai stăruește la Poloni ca să ajute lui Pătrașcu Vodă fiul lui Mihaiu Viteazul contra lui Bethlen Gabor [13], și stă în corespondență cu împăratul german, care îl roagă să stăruiască în interesul său la Poartă contra cererilor lui Gabor [14].

In zadar căutase doi boieri de la curtea lui Gaspar, anume vornicul Bucur și vistierul Vasile Lupu să-l împedece de a se haini. Nenorocirea lui îl trăgea cu o putere fatală către acel pas prăpăditor [15].

Toate aceste fapte, venind la auzul Turcilor, aceștia se înfuriază cu atîta mai mult pe el, cu cît avuse în vicleanul Italian cea mai oarbă încredere. Ei trimit pe un capigiu care să mazilească pe Gaspar. In momentul însă cînd Turcul îi lipise de umăr peticul negru strigînd mazîl, Grațiani care era pregătit făcu un semn la garda lui, care năvăli în palat și tăie pe capigiu și pe toți Turcii lui în număr de 300 de oameni. După aceea se retrase spre Hotin, unde întră în tabăra Polonilor. Armata turcească ce venia după capigiu, se ie după domnul trădător și-l bate sub zidurile acelei cetăți. Gaspar ~~voind să fugă~~ este ucis de doi boieri, Șeptilici și Goia, care se aflau pe lîngă el, și care gîndeau să cîștige prin această faptă mișelească favorurile urmașului lui Gaspar [16].

Iată pănă la ce corumpere a moralului, pănă la ce degradare a caracterului, setea de căpătuială adusese pe boieri!

---

12. Idem.
13. Doue raporturi ale lui *Almoro Nani* către *dogele*, 11 și 25 Noemvrie 1619 idem. p. 384—385.
14. Impăratul *Ferdinand* către *Gratiani*, 27 Iulie 1620, idem, IV. p. 595.
15. *Miron Costin*, in Letopisețe I, p. 237.
16. *Miron Costin*. ibid, p. 241. Comp. *Almoro Nani* c. *dogele*. 24 Septemvrie, 4 și 22 Octomvrie și 4 Noemvrie 1620. Doc. col. *Hurm*. IV, 2. p. 387—389.

Alexandru Iliaşi, 1620—1622, fostul domn al Munteniei, care fiind mazilit de aice în 1618, sta în casa marelui vizir. De şi de origine romîn, ca fiul lui Ilie şi nepotul lui Petru Rareş, el era cu totul grecizat, încît astfeliu videm cum pe tronul Moldovei se urcă încă cu mult timp înaintea epocei Fanarioţilor trei domni străini sau înstrăinaţi unul după altul: Radu Mihnea, Gaspar Graţiani şi Alexandru Iliaşi. Fără îndoială că numerul străinilor, al Grecilor mai ales, trebui să sporească mult în timpul acestor domnii, ceea ce explică revoluţia întîmplată ceva mai tîrziu contra lor şi în Moldova.

Cum se aşază Alexandru în scaun, Polonii trimit pe Cazaci în Moldova în număr de 8000 care o prădă cumplit, dar sunt bătuţi de Alexandru ce ie în ajutorul lui pe Tătari. Principele Corechi ginerele lui Ieremia Movilă, care scăpase din închisoarea celor şepte turnuri, şi reîncepuse luptele sale contra Turcilor, este prins din nou. Sultanul pentru a pune odată un capăt războiului polonez, se hotăreşte a pleca în persoană în Moldova, şi ordonă principilor romîni să-l aştepte la Nistru, şi să facă podurile trebuitoare pentru trecerea armatei otomane. Polonii însă întră înaintea Turcilor în Moldova şi o pustiesc cu cea mai mare neomenie, arzînd mai multe oraşe, între care şi nenorocitul Iaşi, «şi din prada ţărei şi-au strins Leşii hrană de au avut toată vremea cît au stat în Hotin»[17]. Polonii ameninţaţi însă de o armată mare, cer pacea, care li se încuviinţază, cu condiţie între altele, ca să nu între în Moldova nici Turc nici Polon. Alexandru Iliaşi este însă mazilit, fiind că nu îngrijise cum se cuvine de facerea podurilor şi a conacelor[18].

17. *Miron Costin* in Letopiseţe I. p. 246.
18. *Miron Costin* in Letopiseţe, I, p. 252.

Ștefan Tomșa a doua oară, 1622—1623, trece numai pe tronul Moldovei fără a se opri în el decît un an de zile, și este destituit după stăruințele ambasadorului Poloniei, cu care putere Turcii încheie tocmai pacea în 1623. Se știe că Ștefan Tomșa se înduș-mănise cu Polonii încă din întâia lui domnie, de cînd cu luptele sale contra lui Constantin și Alexandru Movilă. La suirea lui în scaun, el avuse de combătut pretențiile unui aventurier italian, negustorul *Iacob Locadello*, care se dădea drept fiul lui Aron (Tiranul) fostul domn al Moldovei. El se subsemna în conformitate cu aceste pretenții «Ioan Iacob Voivoda». Gîndul de a pretinde domnia Moldovei îi fusese inspirat de sultana Validea, care fiindu-i datoare cu 12,000 de scuzi pentru niște rochii, și vroind să scape de plată, îi făgăduise că va stărui pentru punerea lui în scaunul «părintelui său». Locadello prins în cursă, ie lucru la serios, începe a umbla pretutindene, între altele și la ambasadorul polon, însărcinat cu negocierea păcei; se împrumută cu bani în toate părțile, spre a putea lupta cu Ștefan Tomșa, și izbutește în sfîrșit a ajunge—în închisoarea unde-l aruncasă numeroșii săi creditori. El fusese combătut tocmai de ambasadorul venețian, care se temea ca prin ajungerea lui în tronul Moldovei, republica să nu intre în aceleași prepusuri la Poartă, cărora fusese expusă pe timpul hainirei lui Grațiani. Pretenția la domnie a lui Locadello, caracterizază în modul cel mai minunat degradarea ne mai pomenită în care ajunsese domniile romîne, dacă speranța dobîndirei lor putea să slujască drept înlocuirea plății cătră furnisorii sultanelor din harem[19]!! Văzînd Locadello că n'au izbutit a pune mîna pe domnie, se duce to-

19. Asupra lui Locadello vezi un șir de mai multe documente venețiane în *Doc. col. Harm.* IV, 2. p. 392 și urm.

tuși în Valahia, în o poziție mai modestă, acea de cumpărător de cai pentru armatele venețiane[20].

Radu Mihnea, de a doua oara, 1623—1626. Este strămutat din Muntenia în Moldova, unde vine iarăși domn, lăsînd de astă dată în scaunul muntean pe fiul său Alexandru Coconul, minor, sub epitropia sfatului boierilor, încît în realitate dînsul domnea acuma în ambele țări romîne.

In timpul domniei de a doua a lui Radu Mihnea în Moldova, se naște un războiu între Turci și Tătari, care aduce asupra Moldovei cele mai grele suferinți. Anume doi frați Mohamed și Șahin Gherai ajungînd în fruntea nației tatare, unul în însușire de han, celalalt de kalga adecă de moștenitor, își pun în gînd să răstoarne dinastia turcească din Constantinopole și să se urce ei pe tronul Otomanilor. Fiind însă că toate expedițiile Tătarilor se rezolviau în prădăciuni, ei încep prin a prăda într'un chip îngrozitor Moldova și Muntenia în 1624, așteptînd să înghețe Dunărea, spre a trece și în Bulgaria. Radu din Moldova și fiul său din Muntenia sunt nevoiți să caute scăpare unul în Suceava, celalalt într'o mănăstire. Trași la răspundere de sultan pentru aceste prădăciuni, frații Gherai răspund că ele s'ar fi făcut fără de știrea lor, dar că aveau de motiv nemulțămirea nației tătărăști cu Radu domnul Moldovei, cerînd schimbarea lui. Un pretendent la tronul Moldovei *Mihnea*, originar din Cipru, cum aude de cererile Tătarilor, aleargă la ei spre a se oferi ca domn din partea lor. Ce-i păsa de nemai pomenita devastare a țărei, de îndată ce răsărea pentru el perspectiva domniei? Nu Tătarii dar chiar demonii infernului dacă i-ar fi oferit corona uneia din țările romîne, el

20. *Giovanni Cabello* către *dogele* 30 Iunie 1630, idem, p. 446.

ar fi primit'o în genunchi. Atît de dulce era voia de a prăda și jăfui în largul său, fără nici o frică, fără nici o răspundere alta, de cît împărtășirea prăzei cu acei ce'l puneau în pîne [21].

Miron Costin laudă mult bunătatea lui Radu pentru boieri, îl ține numai de rău pentru prea marea strălucire a curței sale, care istovia țara de bani [22]. Radu moare în scaun, lucrul în destul de rar, în Ianuarie 1626, recomandînd boierilor săi de domn, pe generalul său, Miron Barnovski, care este însă combătut de mai mulți competitori, întăi de mazilitul Alexandru Iliași, apoi de Mihnea cel proteguit de Tătari, și în sfîrșit de frații Gavril și Moise Movilă, sprijiniți de Bethlen Gabor, și din care Moise stăruia chiar în persoană la Constantinopole [23].

Miron Barnovski 1626—1629. Văzînd domnul țara aproape pustietă de locuitori prin vălmășagurile de pănă atunci, el ie mai multe măsuri pentru a îndrepta răul. *Miron Costin* ne spune că Barnovski, făcuse mare volnicie întăi curței, să dee bir numai odată pe an, și că ar fi readus pe locuitorii împrăștieți pe la casele lor, înființînd și mai multe sate noue, chemînd oameni din țări străine și așăzîndu-i în slobozii, «așa că în puțină vreme s'au umplut țara de oameni» [24]. Domnul însă care luasă asemene măsură

21. Asupra acestui războiu și năvălirei tatărești, vezi *Zinkeisen* IV, p. 487. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 404 și urm. și *Hurmuzaki*. Frg., III, p. 77 și urm.
22. *Miron Costin* în Letopisețe. I, p. 257.
23. Amb. germ. *Lustrier* c. *Hans Dietrich*, 5 Martie 1526, *Hurm.*, Frg. III, p. 81—82.
24. *Miron Costin*. Letopisețe, I, p. 260. Locul e cam greu de înțeles: «și oare cine din curteni de nevoie ar fi răsărit din ocinele sale la sat boieresc, la sat domnesc, pre toți i-au adus la breslele sale și la locuințele sale.» Textul este corect, reprodus în tocmai și de ediția critică a D lui *V. A. Urechia*, I, p. 314). Curtenii nu pot însemna boierii, ci se referă la cealaltă parte a lor, la călărași, răzăși, (Vol. II al acestei scrieri, p. 434), care de răul vremilor ar fi căutat scăpare în satele domnești sau boierești.

în înteresul clasei de jos, nu lipsește de a împăca și pe cea superioară, dispunînd ca boierii să-și poată relua pe moșiile lor vecinii înstrăinați. Asupra acestei împrejurări posedăm un interesant document, în care Miron Barnovski ne spune că s'au jăluit înaintea lui episcopii și egumenii de prin toate mănăstirile și mazilii și feciorii de boieri de țară, (boerii cei fără slujbe ce locuiau la țară,) și jupânesele sărace (adecă văduve,) zicînd că li s'au pustiet satele și li s'au răschirat vecinii prin slobozii și prin sate boierești și că au rămas numai cu silištele; apoi s'au mai jăluit pe pârcalabii de ținuturi că le întră în sate «(acele mănăstirești care se bucurau de scutiri de impozite), de le pradă vecinii și-i ciobotesc (globesc) fără de izpravă; apoi mai umblă și desugubinarii în toată vremea de fac năpăști femeilor și fetelor de oameni buni și săraci, și pe minciuni îi pradă și-i bagă în peire și-i ciobotesc; în sfîrșit mai umblă și slugile hătmănești și juzii țigănești de le învăluesc țiganii». Domnul primind aceste tînguiri «face sfat cu tot divanul țărei, cu mitropolitul și alți episcopi și cu egumenii și cu boierii cei mari, cei de al doile și de al treile și cu mazilii (nobili ce fusese în funcții), și cu feciorii de boieri de țară, și tocmește și rupe lucrul» în chipul următor: că toți vecinii acei ce vor fi fugit de la expedița sultanului contra Polonilor, 1622, în coace «să hie tari și puternici cu cărțile domniei călugării și feciorii de boieri a-i lua îndărăpt», însă cu darea aceea la care vor fi fost supuși acești vecini (cisla) acolo unde ei vor fi aflați, «fie în oraș, fie în sat boieresc, fie în slobozie, fie într'alte sate călugărești, să aibă voie a-i lua și a-i duce cu toate bucatele lor înapoi, cine'și pe la locurile sale, însă cisla să se mute după ei, și de aci înainte să aibă a-și griji vecinii și cisla». Vecinii acei ce vor fi duși de pe unele moșii înainte de anul 1622, vor

avea voie a merge unde le va fi placul. Iar acel vecin ce va fugi de acum înainte să nu aibă voie nimene a'l primi [25].

Silinţele lui Barnoski de a reîmpopora ţara se loveau însă de o mare greutate Oamenii se temeau ca Tătarii care tot erau în războiu cu Poarta, să nu pună în Moldova domn pe Mihnea Criteanul ce stătea adăpostit la curtea hanului, cînd atunci Tătarii ar ajunge stăpînii nefericitei ţări. Ei nu vroiau deci să revină la locuinţele lor, aşteptîndu-se a fi fără încetare loviţi şi despoieţi de crudele oarde tătăreşti [26]. Aşa în April 1626 se întoarce prin Moldova o trupă de Tătari, care fusese cumplit bătută în Polonia, unde se dusese la prădat, şi 'şi revarsă furia neîzbînzei asupra poporului romîn [27].

Către acest timp Bethlen Gabor principele Ardealului, care fusese până atunci sprijinul cel mai puternic al sultanului contra Germanilor, sumeţindu-se tocmai pentru slujbele aduse cauzei otomane, refuză în mai multe rînduri a plăti tributul, şi somat de Poartă a o face, răspunde în un chip cu totul mîndru, ameninţînd chiar de a se pune în fruntea creştinilor în contra împeriului otoman, dacă nu ar fi scutit de tribut pentru slujbele aduse împărăţiei turceşti [28]. Prin această purtare el cade în disgraţia sultanului, fără a putea dobîndi încrederea împăratului german, căruia îi făcuse atîtea răle. Bethlen simţindu-şi poziţia ameninţată, scrie către regele Poloniei şi către hanul Tătarilor, înteţîndu-i pe ămbii în contra Turcilor. Scrisorile sale trebuind să treacă

25. Iaşi, 1628 Ianuarie 16, Arh. ist, I, 1. p 175.
26. *Zorzi Giustimani* către *dogele* din 22 Mart şi 10 April 1626, Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 413 şi 415.
27. Alte două din 5 şi 19 April 1626, idem, p. 414 şi 415.
28. Fragmentele lui *Iurmuzaki*, III, p. 87–90.

prin Moldova, pentru a ajunge la destinația lor, sunt surprinse de Barnovski și trimise Porței.

Cu toată această purtare atît de prielnică Porței din partea lui Barnovski, el era în prepus la Turci pentru înțălegere cu Polonii, fiind că mai întăi era înrudit cu familia Movileștilor, cea atît de prietenă Polonilor, cauză pentru care Barnovski se numește el însuși Ioan Miron Barnovski Movilă Voevod[29]; apoi Barnovski era cetățan polon și și cumpărase moșii în Polonia. Cel mai mare păcat al lui fusese însă că fiind un domn mai puțin jăcuitor și mai cu durere de țară, nu putuse răspunde vizirului 40 de pungi de bani ce i le ceruse pentru a-i prelungi domnia. Barnovski simțind că se clatină, aleargă la Constantinopole, unde este însă pus la închisoare. Aice scrie el în limba romînă frumosul său testament, temîndu-se ca închisoarea lui să nu iee capăt în mormînt.

«Ioan Miron Barnovski Voevod dăm știre cu scrisoarea noastră tuturor cui se cade a ști că eu fiind acuma în mîna păginilor de bună voia mea venit aici, pre amăgiturile și înșălăciunile lor, și mă scoasără din odihna mea cea bună, și cum cunoaștem și vedem tocmelele păgînești, mai mult avem nădejde de moarte decît de viață și într'acela chip meșteșugiră cu mîngăerea lor de nici casa nu mi-am tocmit cum se cade în purcesul nostru, cum mi-a fost voia mea, că de mi s'ar prileji aci vre o moarte să se știe pre ce tocmală ar fi rămas casa noastră, ce nici un lucru statornic n'am făcut să fie moartea noastră cu odihnă, pentru căci că nici n'am avut această nădejde să fiu eu astăzi într'această nevoie. Pentru aceasta mă rog pentru mila lui Dumnezeu tuturor prie-

29. Documentul citat în nota 25.

tinilor nostri, de ni se va prileji aice vre o moarte sau vre o închisoare îndelungată, să vă fie milă de casa noastră, ca să nu fie pre urma noastră price și gîlceavă între ruda noastră și între prieteni. Dacă aș fi știut în ce chip va fi, mi-aș fi tocmit lucrurile; acuma sunt scăpat de acele toate, numai pre Dumnezeu și pre dreptatea mea am toată nădejdea. Cînd este acuma, eu mărturisesc înaintea lui Dumnezeu celui ce a făcut ceriul și pămîntul și înainte a toatei rudei mele și tuturor prietinilor, că eu las cu toată voia mea și cu tot sufletul meu această scrisoare într'același chip, cum de mi se va prileji aice vre o moarte, ca să fie de credință și de samă pre urma noastră ce se va afla scris într'această scrisoare».

După această introducere atît de minunată în simplicitatea ei, urmează dispozițiile testamentare în care vorbește de moșiile cumpărate de el în Polonia pe cînd se afla acolo, care moșii nu-i rămăsese lui moștenire de la părinți, ci le agonisise el însuși. Această arătare ne face a crede că Barnovski era din poporul de jos, și înălțindu-se în ranguri prin propriile sale merite, ajunsese a se încuscri cu familia Movilă; căci dacă ar fi fost el din neam boieresc, nu ar fi putut să nu aibă niște moșii de baștină. Mai dispune el apoi pentru o biserică rîdicată de el în Liov; pentru biserica Adormirea Precistei din Iași, închinată de el sfîntului Mormînt; îngrijește și de maica lui, lăsîndu-o în sama unor legatari care «să o aibă în socotință și cinste, cum au avut și de la noi»[30], și se arată în deobște în tot acest act: cucernic creștin, om darnic și fiu respectuos, însușiri care unite cu cele raportate mai sus despre îngrijirea lui

30. Testamentul în Arh., ist. I, 2, p 187. Data de 1628 este greșită. Miron eși din domnie în Iulie 1629 Doc. col. *Hurm.*, IV, 2. p 427. Un document din 6 Sept. 1629 pomenește pe Alexandru; un altul din 24 Noem. vorbește de „Alexander voivoda figliolo di Radul, (idem. p. 433 și 436).

de țară, despre refuzul lui mai ales de a plăti cele 40 de pungi vizirului, nevroind să jăfuiască țara, fac din Barnovski o figură interesantă, o excepție în rîndul cîrdului de domni mișei ce se năpusteau pe corpul bietelor țări romîne. Barnovski însă scapă din închisoare și trece în Polonia, unde așteaptă iarăși urcarea lui în scaun[31]. +

Alexandru Coconul, 1629—1630, fiul lui Radu Mihnea, stă numai opt luni în tronul Moldovei, de și pentru această domnie efemeră cheltuește o sumă mare de bani, împrumutată de la negutitorii venețiani: Gieronimo Beneri, Lorenzo Agazzi, Octavio Sella, Penzini Sella și Terzi[32], anume vr'o 200,000 de reali, pe care se obligă către bailul venețian a-i restitui creditorilor în cel mai scurt timp.

Despre acest Alexandru ne spune bailul Sebastiano Venier, că venind să-i facă vizită înainte de a pleca în Moldova, și neputîndu-și exprima decît greu prin cuvinte devotamentul său către Republică (neștiind bine italienește), înlocuia graiul prin gesturile cele mai umilite[33]. Umilire către Poartă, umilire către Poloni, Tatari, Venețieni, Engleji, Franceji, umilire și sărutări de mînă în toate părțile, iată tabloul desgustător al domniilor acestui timp. Romînii hemesiți de domnie uitase cu totul ce vra să mai zică demnitate omenească, se tîreau ca reptilii înaintea ori căruia credeau că poate să intervină în favoarea lor la atot puternicul Padișah, de poala măcatului căruia apro-

31. *Giovanni Capello* către *dogele*, 2 April 1630, idem. p. 444
32. Raporturile lui *Giovanni Capello* către *dogele* din 18 Octomvrie cu anexele, idem p. 454—457.
33. *Sebastiano Venier* c. *dogele*, 1 Sept. 1629, idem. p. 433: „Il principe di Moldavia non ha voluto andarsene al suo principato senza venir prima a mia visitatione: ha potuto anco nella scarsità naturale di parole et *con gesti humilissimi* dichiarir la sua grandissima dispositione verso la serenissima republica."

piau cu cea mai mare sfinţenie sfiicioasele lor buze. Intr'adevăr cînd întîlneşti asemene timpuri de înjosire şi de mişelie, sîngele ţi se urcă în obraji, şi numele de Romîn ar părea o ocară, dacă vrednicia poziţiei de astăzi nu ar răscumpăra ruşinea de altă dată.

Alexandru, cum ajunge în scaun, începe a strînge bani şi a-i depune la banca de Veneţia, fără a se gîndi să 'şi plătească creditorii. După depunerea lui, aceştia îl strîng cu cererile lor, şi atunci el se roagă la ambasadorul, ca Republica să garanteze către ei datoriile sale, ceea ce Venier se oferă a mijloci, dacă domnul mazil va da împuternicirile trebuitoare [34].

Graba lui de a-şi asigura viitorul fusese nimerită, căci nici nu trecuse anul de la numirea lui, şi era înlocuit cu un alt pretendent,

Moisi Movilă, 1630—1631, fiul cel mai mic al lui Simion şi fratele lui Mihăiaş şi Gavril Movilă, ajunge domn. De şi această familie era cunoscută Porţei ca partizană devotată a Polonilor, de şi Turcii avuse de susţinut atîtea lupte înfricoşate cu Cazacii şi Polonii din cauza ei, totuşi videm că ei numesc pe Moisi în scaunul Moldovei. Explicarea acestei purtări a Turcilor, protivnică însuş intereselor lor, se explică îndată ce aflăm că numirea lui Movilă, se făcu după cheltuiala unei însemnătoare cîtimi de aur [35]. Alexandru însă întors la Constantinopole, se pune pe lucru cu moşul său Bartolomeu Minetti şi cumnatul său, unul Vecelli, ambii Greci de şi cu nume italian, adună 100,000 de galbeni [36], şi îi depune *sigilaţi* la că-

34. *Sebastiano Venier* către *dogele*, 27 Octomvrie 1629, idem, p. 434. *Giovanni Capello* către *dogele* 30 Iunie 1630, idem, p. 446.

35. *Giovanni Capello* către *dogele*, 4 Maiu 1630, idem, d. 445: „Questo è eseguito coll' esborso di relevante somma d'oro."

36. *Giovanni Capello* către *dogele*, 15 Iulie 1630, idem, p. 447: „100 somme di dinari che sono cento mille scudi."

pitan-pașa, care'l proteguia, în contra vizirului, protoguitorul lui Moisi, și în 1631 Mai izbutește Alexandru a obține din nou domnia Moldovei [37].

Alexandru Coconul, a doua oară, 1631—1632. Moisi se îndreaptă spre Polonia, însă e prins de hanul Cantemir al Tătarilor și trimis la Poartă împreună cu toate avuțiile lui [38]. O samă de boieri, între care Vasile Lupu vornicul, Savin hatmanul, Costin postelnicul și Ureche (Grigorie, cronicarul) spătariul protestă contra numirei lui Alexandru, și se duc la Constantinopole spre a-și face tînguirile lor [39]. Alexandru însă, dînd bani de iznoavă, face de mai mulți din boieri sunt închiși de Turci, și atunci ei văzîndu-se bătuți, se împacă cu Alexandru, jurîndu-și mutual credință înaintea patriarhului. Domnul venind în Moldova aduce cu el pe Grecul Baptiște Veleli și, imitînd purtarea tatului său care știuse să pună mîna pe ămbile țări romîne, vra să întroducă pe fiul său Radu în domnia Munteniei, care Radu este însă bătut și răspins de Mateiu Basarab. Cu toate că Alexandru jurase boierilor iertarea împrotivirei lor la numirea lui în scaun, după ce se întronează, vra să-și răsbune pe capii acelei mișcări, vornicul Vasile Lupu, hatmanul Savin, vornicul Cehan, vistieriul Buhuș și spatariul Ureche, fiind împins la această răsbunare cu deosebire de Grecul Veleli, rău văzut și dușmănit de boierii țărei. Uneltirile domnului sunt însă descoperite boierilor de un alt grec, Constantin Aseni, și provoacă în ei o cumplită răscoală, făcută și cu sprijinul țărănimei. Cronicarii moldoveni arată revoluția ca pornită și în contra Grecilor ce încunjurau pe domn.

37. Altul din 24 Noemvrie 1631, idem, p. 453.
38. Altul din 4 Ianuarie 1632, idem, p. 454.
39. *Miron Costin* în Letopisețe, I. p. 263.

Miron Costin ne spune anume că «s'au vorovit cu toții și au dat știre țărei, care herbînd în greutăți și în netocmeli, prea lesne s'au pornit și nu numai curtea, ci și țărănimea, strigînd pe Greci de prin toate ulițele» [40]. Poporul cere de la domn pe Baptiște Veleli, pe care țărănimea îl face bucăți. Pe lîngă Veleli mai sunt uciși de poporul întărîtat cumnatul domnului Constantin Vecelli, Alexandru Mamugna și Ieronim Heres, toți Greci cum spune documentul care-i pomenește [41]. Alexandru însă scapă teafăr și fuge către Dunărea, peste care trecînd se duce la Constantinopole. Aice el moare puțin timp după aceea, rămînînd sora lui Caterina stăpînă pe banii ce se mai aflau la banca de Veneția, după plata datoriilor [42]. Înșălată însă de mosul ei Bartolomeu Minetti, ea cedează acestuia banii depuși la Veneția. Maritîndu-se însă Caterina cu rivalul mortului ei frate, Moisi Movilă, acesta se opune la eliberarea banilor către Minetti, susținînd că ei ar constitui zestrea soției sale, de care ea după măritare n'ar mai putea dispune fără consimțimîntul lui ca soț. Tot asupra acestor bani depuși la banca Veneției mai ridică pretenții și copilul unei țigance, care se pretindea și el a fi fiul lui Radu și frate cu Alexandru și cu Caterina [43]. Din aceste deosebite pretenții se naște un proces, în care toți banii sunt mîncați de judecătorii turci, alegîndu-se părțile numai cu sbuciumul și cheltuelele.

Boierii răsculați scăpînd de Alexandru, cer pe Barnovski de domn, care era refugit în Polonia. El plea-

40. Idem, p. 264.

41. *Pietro Foscarini* către *dogele*, 20 Maiu 16633. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 466: „Giunse qui aviso di una grande solevatione delli popoli di Moldavia contra Alessandro loro principe, havendo trucidato Costantino Vecelli de Rettimo suo cognato, Alessandro Mamugna, Gieromimo Heres, tutti Greci col consilio e parer de quali si reggeva in tutti le sue deliberazioni."

42. *Geronimo Capello* c. *dogele*, 18 Octomvrie 1632, idem, p. 454—455.

43. Alte doue rapoarte, unul din 20 Octomvrie și altul din 26 Noemvrie 1632, idem p. 461 și 462.

că îndată la Constantinopole, unde începe a împărți darurile neapărate pentru îndrumarea orînduirei sale. De odată însă este arestat și pus sub pază în casa marelui vizir. Boierii veniți spre a'l cere de domn, apar înaintea divanului și se jăluesc cu amărăciune pentru oprirea candidatului lor. Protestările boierilor aduc însă peirea nenorocitului pretendent. Sultanul supărat prin stăruințele cele prea mari a le boierilor, care aveau aerul de a pretinde *dreptul* de a-și alege principele, pentru a le tăia asemene gînduri *nesănătoase*, ordoană să se tae capul lui Barnovski înaintea divanului și a boierilor jăluitori.[44] Nu se înșălase bietul Barnovski, cînd scriind testamentul său în Constantinopole se gîndea la o moarte apropiată. Dînsa îl ajunse iute și degrabă, și anume tocmai în locul unde el o visase în momente de turburare. Venise aice spre a lua o coronă și fu întors în țara lui cu capul despărțit de trunchiu[45]. Barnovski fiind ucis și Alexandru Coconul murind de moarte naturală, rămăsese la Constantinopole un singur pretendent, Moisi Movilă.

Moisi Movilă a doua oară, 1633—1634, vine în Moldova în luna lui August 1633, încărcat iarăși «cu multe datorii pentru cheltuiala ce s'au făcut prin asupreala Turcilor»[45]. Noul domn bănuind pe Vasile Lupu vornicul că ar fi pîrît pe Barnovski, și temîndu-se și el de o pîră asemănătoare, ca unul ce și dînsul era partizan al Polonilor, ordonă vornicului Cehan și vistiernicului Roșca ca să pună mîna pe el. Lupu însă trece Dunărea și scapă la Constantinopole. Pe atunci Rușii cerînd ajutorul Turcilor contra Polonilor, Abaza-pașa din Silistria, acela care pusese pe Mateiu Basarab domn în Muntenia, trece prin Mol-

44. *Pietro Foscarini* către *dogele*, 20 Iunie 13 Iulie 1633, idem. p. 467.
45. *Miron Costin* in Letopisețe I. p. 270.

dova, luînd în armata lui și pe domnii Munteniei și a Moldovei. Moise Movilă, care se vede că nu uitase simpatiile sale pentru Leși, înșală pe Turci că o puternică oștire de Cazaci, ar veni în ajutorul Polonilor, făcîndu-i să despresoare Cameniţa și să se retragă. Descoperind Abaza-pașa acest meșteșug al lui Moisi Movilă, și dorind să pună în Moldova pe protegiutul său Vasile Lupu, după cum pusese în Muntenia pe Mateiu Basarab, determină pe Poartă a mazili pe Moisi și a numi pe Vasile Lupu în scaunul Moldovei.[48] În timpul scurtei domnii de un an de zile a lui Moisi Movilă, el găsi mijlocul de a aduna o însemnată avere, eșind în Polonia la mazilirea lui cu 1400 de cai, și 60 povere de bani și mai multe lucruri de preț.

Astfeliu în anii îngemănaţi 1633 și 1634, vin la domnie în ţările romîne doi principi, Mateiu Basarab și Vasile Lupul, care găsesc mijlocul de a mai pune o stavilă prăpăstioasei răpejuni cu care se schimbau domniile în ele. Această stavilă era însă numai un popas, după care vîrtejul trebuia să pornească încă mai uite și mai neoprit. Nu deci în această domnie mai lungă stă importanţa lor, care îi face să însemne purcederea unei noue perioade în istoria Romînilor, ci prin aceea că în decursul lor elementul grecesc, pe care l'am văzut odrăslind și întărindu-se în ţările romîne, apare la lumină cu tendinţi de stăpînire. Dacă până la Mateiu Basarab și Vasile Lupu, cugetarea mai superioară a poporului romîn îmbrăcase forma slavonă, de a acuma înainte ea se va învestmînta în hlamida grecească, și această schimbare a înriurirei străine asupra poporului românesc o însamnă avenirea la tron a domnilor îngemănaţi. De aceea cu urcarea lor în scaun închidem epoca medie a istoriei poporului romîn și deschidem pe acea a istoriei sale celei noue.

48 La Trecerea lui Abaza pașa prin Moldova este adeverită și în Doc. din 1646 care arată că mănăstirea Galata Vistieriului p. mîs mirii pomenii părinți „când a venit Abaza pașa în ţară cu voie de la Sultan și cu firmanul lui Moisi Vlaghitza Voievod" Gheorghiu, Inscripţiunile din Iași, II. 2. p. 105.

† De ceci se mai supplicò cum D. Domnii [illegible] avere, ca
[illegible] jăpusile turcuţi, [illegible] împrejurari care se mantu
în tarile romîne pana [illegible] în vremile din urmă ale
[illegible] [illegible] [illegible] trăiului la celea viforos și cau
[illegible] se stăruiţ tocmai în vremile mai nouă. 15 bis

15 bis. [illegible] de avere [illegible] D. Domnii [illegible]
în Domnii [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

I

STAREA ECONOMICĂ

ȘI ÎNRIURIREA EI ASUPRA ORGANIZAREI SOCIALE

1. STAREA ECONOMICĂ.

Așăzămintele unui popor se pot schimba sub influența a două puteri care determină înaintarea sau regresul lor. Aceste sunt ideile și starea lui economică. Aceasta din urmă lucrează în chip statornic și neîncetat asupra lor, modificîndu-le amăsurat cu schimbările cărora ea însăși este expusă. Ideile din protivă pot provoca crize grabnice și prăpăstuite, care să transforme de odată starea societății. Astfeliu popoarele trec aproape fără nici o inriurire a ideilor de la starea de vînător la acea de păstor, de la aceasta la agricultură, comerț sau industrie, fie care din atare stări atrăgînd după sine niște așăzăminte anumite, ce se schimbă de îndată ce s'a schimbat feliul producțiunei avuțiilor. S'înțelege de la sine că asemene prefaceri se petrec foarte cu încetul, și adese ori trebue să treacă veacuri intregi, spre a se simți modificarea

intervenită în vre un așăzămînt. Din potrivă, de îndată ce lumea ideilor au început a se mișca, așăzămintele se schimbă adese ori cu o mare repejune, și nu mai cunoști mîni poporul de ieri. Transformări ca acele produse de creștinismu, de revoluția franceză, de descoperirea aburului, operate în cîți-va ani, nici secoli întregi ale unei desvoltări naturale economice nu le ar fi putut îndeplini.

Poporul romîn în istoria lui mai veche și pănă la pragul timpurilor noastre, n'a cunoscut aproape de loc înriurirea ideilor asupra desvoltărei așăzămintelor sale. Ea fu determinată aproape exclusiv de mersul stărei sale economice, pe cînd din potrivă de la începutul veacului al XIX-le o lume bogată de idei făcîndu-și loc în mintea lui, aduse după sine acea transformare minunată a vieței sale, care ne pune cu drept cuvînt în adîncă mirare. Nici că se poate asămăna progresul efectuat în timp de veacuri întregi, cu acel realizat în puținii ani ce ne despart de începutul secolului în care trăim.

Cu toată această deosebire radicală în modul desvoltărei noastre, să nu ne înșălăm a crede că istoria veche a poporului romîn, este repetarea acelorași fapte pe unul și acelaș teatru de lucrare. Și ea ascunde o desvoltare înceată, nesimțită, însă de aceea chiar mult mai puternică și mai hotăritoare, decît acea efectuată în grabă sub imboldirea schimbătoarelor idei. In ori ce caz multe din formațiunile lăsate de timpurile trecute sunt elemente de care trebue să ținem socoteală în timpurile de acum, și ele nu pot fi pe deplin înțălese, dacă nu vom urmări originele și desvoltarea lor.

Am schițat aiurea începuturile așăzămintelor de căpitenie a le poporului romîn [1], și ne rămîne acuma

1. Vol. II. p. 78 și urm.; Organizarea primitivă a țărilor romîne.

de studiat cum s'au prefăcut ele în decursul celor două veacuri, acărora istorie am încercat a o expune în paginele precedente.

Transformarea stărei așăzămintelor poporului nostru provenind din acea a stărei sale materiale, trebue întăi să căutăm a ne da samă despre schimbările încercate de această din urmă. Prima și cea mai însemnată prefacere îndeplinită, care se înfățoșază minței cercetătoare, este *căderea țărilor romîne sub stăpînirea otomană.*

Valachia întăi, Moldova după dînsa căutase apărare și proteguire în închinarea către puternica împărăție a Otomanilor. Fiind date însă elementele întrate în legătură, cel românesc mic și desbinat, al Turcilor mare și puternic, era firesc lucru ca închinarea să se schimbe în supunere și ascultarea în robie. Această uzurpare a unor căderi abuzive din partea Turcilor era cu atîta mai firească, cu cît sistemul urmărei la tron în țările romîne făcînd cu totul nesigură domnia, împingea pe pretendenți a se îndrepta către puterile străine, spre a găsi acolo sprijin în protiva competitorilor lor, și între aceste puteri, care era oare mai în stare a asigura izbînda de cît protegui-toarea, în curînd stăpîna țărilor romîne?

In Muntenia am văzut amestecul Turcilor combătînd pe acel al Ungurilor, încă de pe timpul urmașilor lui Mircea, mai rostit însă de la Radu cel Frumos, pe care ei îl așază chiar în tronul acelei țări (1462). In curînd lupta de la Mohaci și căderea Ungariei sub stăpînirea turcească aduc Muntenia într'o atîrnare aproape deplină de puterea otomană.

In Moldova stăpînirea turcească se începu cu alungarea lui Petru Rareș din scaun de către Soliman al II-le și înlocuirea lui din însuș autoritatea sultanului cu Stefan Lăcustă. «Și le au *pus* domn pre Stefan Vodă feciorul lui Alexandru Vodă», însamnă Ureche

în laconismul său cuprinzător acest întâi amestec al Turcilor în domnia Moldovei[2]. Este probabil, de și nu avem dovezi pozitive în asemene privire, că domnii munteni începuse încă de timpuriu a cumpăra domnia de la Turci. Căci altfeliu cum s'ar putea explica urcarea lui Vlad al VII-le în scaunul Munteniei în 1510, cînd cu toate că predecesorul său Mihnea fusese răsturnat prin partida Basarabilor, nu ci ajung a pune mîna pe tron, ci tocmai acel Vlad al VII-le ce petrecea la Constantinopole, și care era frate cu domnul detronat?[3]. Apoi Radu de la Afumați după ce este închis de Turci din pricina omorului făcut de el în Otomani, cu prilejul luptelor sale cu Mohamed-Bei. prin ce minune oare izbutește el, nu numai a dobîndi iertarea sultanului, dar încă și reîntegrarea lui în scaunul Munteniei?[4]

Totuși nu este de tăgăduit că de și Turcii vor fi speculat încă de pe atunci domniile Munteniei, schimbarea acestora se făcea mai cu sămă după stăruința partidelor protivnice ale Dănești lor sau Băsărăbești-lor și Drăculești lor. Turcii nu provocau atîta pe cît susțineau sau favoran competirile. Cu începutul însă rolul Porței se schimbă. O vedem începînd a impune domnii, fără a se îngriji de simpatiile sau antipatiile celor două mari partizi ale Munteniei. Sub această apăsare partizele se desfac. Ele combat adese ori pe însuș membri de ai lor, puși, în domnie fără a lor consimțimînt, ci din omnipotența turcească. Astfelu se întîmplă cu Mircea Ciobanul care, de și din partida drăculească, se răscoală contra lui Radu Paisie ce era și dînsul din aceeași partidă. Strămutîndu-se sprijinul cu care se obținea tronul din lăuntru în afară,

2. *Ureche*, în Letopisețe, I, p. 164.
3. Vol II, p. 474.
4. Idem, p. 486 și 488.

videm că competitorii nu mai urmează ca înainte interesului de partidă pentru a pune mîna pe tron, ci interesului individual[5]. Turcii începură a pune și depune pe domni fără să întrebe de țară pe care trebuiau să domnească. Din chiar această împrejurare noi deducem că Turcii nu făceau aceste schimbări de dragul schimbărilor, ci din alt motiv mai firesc și mai înțăles, interesul bănesc, care tot deauna au jucat un mare rol la poporul Otomanilor. Sunt cunoscute înspăimîntătoarele jafuri bănești comise de Ibrahim-pașa, Rustem-pașa și Mohamed Sokoli, cei trei vestiți viziri ai marelui Soliman al II-le[6], și o asemene colosală corupțiune nu poate fi gîndită fără începuturi mai vechi, de și istoria nu ne au păstrat dovezile acelora. De la Petru Rareș înainte se dă pe față cu sistemul cumpărărei domniilor romîne din mînile Turcilor. Am arătat la domnia acestui principe darul cel minunat a două mărgăritare în mărimea unor pere făcut de Rareș fiicei sultanului, și l'am văzut ducîndu-se la Constantinopole cu toate avuțiile lui, care încă neajungîndu-i, el se încunjură aice de Greci și de negutitori italieni ce-i împrumutară sumele trebuincioase, pentru a dobîndi nu numai iertarea dar și restabilirea lui în scaun[7]. De la Petru Rareș înainte domniile romîne devin tot mai mult o jucărie în mînile Turcilor, mai ales de cînd doamna Kiajna introduce în scenă și pe femeile din harem ca elemente determinătoare ale numirei domnului. Sumele colosale vărsate de dînsa pentru căpătuirea ambilor ei fii cu domniile țărilor romîne, lupta cea strașnică cu punga în mînă urmată între Petru Cercel și nepotul Kiajnei, își găsește în Moldova o vrednică

5. Mai sus. p. 3.
6. *Zinkeisen*, III. p. 98 și urm.,
7. Vol. II, p. 564.

paralelă în cumplitele domnii ale lui Petru Schiopul, Iancu Sasul și Aron tiranul, cel restituit în scaun după stăruința creditorilor turci. +

Cînd Mihaiu Viteazul rîdică în Muntenia steagul răsculărei, țările romîne căzuse față cu Turcii în o robie și o degradare, care cu greu și-ar putea găsi părechea în analele omenirei.

Revoluția de atunci a domnilor romîni tăiè pentru un moment Turcilor pofta de a mai exploata țările lor. Curînd însă după moartea lui Mihaiu, ei reîncep iarăși vechiul lor sistem, mai întâi cu oare care teamă și sfială; mai apoi văzînd că pot să îndrăznească, îl readuc iarăși la vechea lui înflorire. Domniile se schimbă din nou într'un chip prăpăstuit sub mistuitoarea corupție turcească [8].

Ce urmări avut'a acest nenorocit sistem asupra întregei vieți a țărilor romîne, iată ce avem să cercetăm.

La început veniturile acestor țări, provenite din dări sau slujbe, se cuvineau în întreginea lor domnului, care se desbrăca de o parte din ele în interesul puținilor boieri ce-i ajutau la ocîrmuire. Veniturile țărilor erau deci întregi domnești. De îndată ce ele căzură sub Turci și începură a plăti peșcheșul, prefăcut curînd după aceea în haraciu, dările scoase trebuiră să se adaogă, spre a întîmpina noua nevoie, fără a îngusta veniturile domniei.

Cheltuiala cea adăugită de îndată aduse o mai mare apăsare a dărilor. Cu cît deci se sporia haraciul către Turci cu atîta se măria măsura dăjdiilor. De la 3000 de galbeni sub Mircea cel Mare, el se

8. De la Neagoe Basarab domnesc până la Mihaiu Viteazul în decurs de 62 de ani (1521—1593) 21 de domni, și în răstimpul de 32 de ani care trece de la moartea eroului muntean până la Mateiu Basarab (1601—1633), se strecoară 9 domni, pe tronul Munteniei. In Moldova de la moartea lui Petru Rareș până la Vasile Lupu pentru 88 de ani avem un număr de 26 de domnitori. In mijlociu deci domnia fie-căruia ține ceva peste 3 ani.

urcă pe timpul lui Vlad Țepeș la 10,000, pe lîngă cei 500 de copii, de care valorosul domn vroind să mîntue nefericita țară, întreprinsese marea și glorioasa lui luptă pentru neatîrnarea ei. Pănă pe timpul lui Petru Șchiopul tributul Munteniei ajunsese la 40,000 de galbeni. In Moldova de asemene tributul crește de la 3,000 de galbeni la 12,000 pe timpul lui Petru Rareș. Pănă la Ioan Vodă cel Cumplit, tributul se urcase la 20,000 de galbeni, și Turcii cerură îndoirea lui de la acest domn, îndoire ce era tăgăduită de Petru Șchiopul, și pe care acesta o și dădu după nimicirea răscoalei lui Ioan prin Turci[7]. Pe timpul lui Gaspar Gratiani el era de 58,000 de galbeni[9]. Afară de tribut țările romîne erau obligate a trimite la Constantinopole o sumă de proviziuni care erau plătite une ori, alte ori însă date în dar. Chiar însă cînd le plăteau Turcii dădeau pe ele cele ce le convinea lor. Atîta erau de numeroase și de neapărate aceste proviziuni, pentru traiul capitaliei în cît pe timpul lui Mihaiu Viteazul, izvorul lor fiind secat, se naște o mare scumpete în Constantinopole. Pe timpul turburărilor pricinuite de Mateiu Basarab și Vasile Lupu, se ivește chiar o foamete în Constantinopole[10].

Dar aceste dări regulate nu erau nimic pe lîngă cheltuelele lăturalnice, mai ales darurile făcute pentru cumpărarea domniei. Aici sumele ajung într'adevăr proporțiuni fabuloase, pentru slabele puteri ale țărilor romîne. Cită nesfîrșită citime de bani au vărsat Kiajna, Aron tiranul, Alexandru al III-le în mînile Turcilor, cine ar mai pute-o calcula? Aron pleacă de la Poartă, lăsînd acolo o datorie de 1,000,000 de galbeni. In timpul furiei celei mari a luptei pen-

9. Raportul lui *Paulo Minio* către *senatul venețian* 16 Octomvrie 1620, Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 598.

10. Mai sus, p. 186. Comp. și *Pietro Foscarini* c. *dogele*, 2 Mai 1634, Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 477.

tru tronul muntean dintre Mihnea și Petru Cercel, acel d'intăi făgăduește într'un rînd sultanului 600.000 de galbeni și 100,000 Beglerbegului Greciei, și după ce dobîndește tronul, pentru a scăpa de Cercel făgăduește vizurului pentru moartea rivalului său, nu mai mult o sumă numărată ci una cîntărită, atîta aur cît ar putea duce 600 de cai! Bine înțeles că aceste erau făgăduințî numai, și de acele ce erau peste putință de îndeplinit. Ele arată însă nu mai puțin gîndul cu care se apropiau domnii de țările romîne, gînd de jaf și de despoiere neoprit prin nimic, neîmpedecat și nețărmurit, precum era și cumplita putere pe care un obiceiu învechit le o da asupra poporului.

De unde să se plătească însă asemene sume? Din spinarea poporului, îngreuindu-i necontenit birurile ce răspundea. Un domn iscodește goștina pe oi, necunoscută mai înainte; un altul poroncește să se ice a zecea parte din boi din toată țara. Gemea ea sub povara asupritoare, însă trebuia să plătească, căci banii dați de domn dregătorilor Porței erau luați în cele mai multe rînduri cu împrumut de la Turci, mai ales de la Ienicerii cei retrași din armată și îmbogățiți prin jafurile făcute; apoi de la Grecii ce stăteau și ei în legături cu Turcii, și acărora pretenții erau apărate ca și a le lor proprii. Cînd domnul pleca în țară, am văzut cum o droae de creditori se luau după el, însoțiți une ori de un ciauș turc, care să privigheze mai curînda încasare a banilor. Creditorii Turci și Greci însoțiau pe dabilari prin ținuturi, supunînd pe bieții locuitori la torturi cumplite, spre a-i sili să scoată bani cu ori ce preț, și a-și lua astfeliu datoriile lor. Neexistînd nici un control pentru efectuarea plății, aceasta se cerea de la cei bogați de două sau de trei ori, spre a se despăgubi astfeliu de lipsele lăsate prin cei de tot săraci. Rapoartele baililor venețiani sunt pline de tînguiri asupra soartei sărmanu-

lui popor, care trebuia să ajungă prin aceste jaturi fără capăt la o totală exterminare[11]. Turcii văzînd că la fie-care schimbare de domn ei se îmbogăţiau, provocau fără încetare asemene crize, ne căutînd măcar dacă acel numit era sau nu favorabil politicei lor. Bani să dee era singura condiţie impusă competitorului, şi dacă chiar un domn din scaun s'ar fi oferit a-i hrani într'un chip îndestulător, încă ei nu erau mulţămiţi; vroiau să fie mai mulţi concurenţi spre a trezi lupta între ei, din care tot deauna eşia un preţ mai bun de cît de la o simplă vînzare. De aceea Poarta avea tot deauna pretendenţi în rezervă la Constantinopole, care să poată concura pe acei ce se înfăţoşau din ţările romîne, «pretendenţi de sămînţă» cum îi numeşte naiv însă caracteristic un raport venetian[12].

Aşa era în timp de pace. Cînd izbucnia vre un războiu, starea devenia dacă se poate încă şi mairă. Se cereau salahori pentru poduri, cară pentru transporturi, provizii de tot felîul, pe lîngă armată cîtă puteau s'o adune şi banii ce se puteau stoarce. Aşa am văzut că Alexandru Radu este scos din Moldova pentru că nu pregătise la timp podurile peste Nistru, şi oamenii trimişi cu carăle de Mihaiu Viteazul sunt ucişi, pentru că întîrziase puţin pe drum. Să se adaogă pe lîngă aceasta prădăciunile comise de armatele străine atît musulmane cît şi creştine ce s'întîlneau adese-ori pe corpul bietelor ţări, precum bună oară în timpul luptei dintre Poloni şi Turci sub Movileşti, sau cumplita devastare a Munteniei pe vremile răscoalei lui Mihaiu Viteazul; apoi năvălirile Tătarilor, fie ele făcute ca duşmani, în timpul luptelor capricioase a le lor cu Turcii, fie chiar ca prieteni,

11. Mai sus, p. 469, 471 şi 473.
12. Mai sus, p. 447.

bună oară cînd sprijiniau pe Tomșa contra Movileștilor.

Toate aceste silnicii nu mai lăsau sărmanului popor nici o zi de odihnă. El fugea necontenit prin munți și prin păduri, tăinuindu-și în afundurile lor averea lui cea mai de samă, vitele ce le hrănia, singura lui bogăție. Nu numai țăranii însă erau jăfuiți ; nici boierii nu scăpau de despoiere, căci acuma sprijinul domniei nu mai era atîta în boierii din țară, cît în puternicii din Constantinopole. Turcii însă de și cereau mereu la bani, pretindeau ca domnii să nu provoace mișcări turburătoare prin stoarcerile lor, cînd atunci erau numai de cît înlocuiți. Mazilirea îi aștepta însă tot atît de sigur în cazul cînd nu puteau răspunde sumele ce li se cereau, sau nu 'și plăteau creditorii. Bieții domni puși între ciocan și ilău, recurgeau la cruzimile cele mai sălbatice, pentru a sili pe țară să primească fără murmur și fără opunere acest jug de fer și de foc. La ce însă folosiau răscoalele sau pribegirea ? De abia domnul schimbat, și răul începea din capăt. Cel nou trebuia neapărat se calce pe urma celui vechiu, căci și lui i se cereau bani, și alt mijloc de a mulțămi lăcomia turcească nu era de cît despoierea țărei.

Domnii însă ne fiind siguri pe tron nici de azi pănă mîni, trebuiau să se îngrijască de a-și face bani albi pentru zilele negre a le maziliei, spre a avea cu ce să 'și tocmească trebile și să dobîndească din nou domnia. Ei jăfuiau deci îndoit țările romîne, mai întăi în scopul de a-și plăti creditorii și a unge palmele cele tot deauna uscate a le Turcilor ; apoi spre a-și aduna pe sama lor o avere însămnătoare. Așa vedem pe Petru Cercel că cu toate sumele colosale plătite creditorilor Turci, esă din Muntenia numai după 2 ani de domnie cu 43 de cară de avuție : bani, scule și alte lucruri de preț. Iancu Sasul de asemene

după trei ani de domnie plătește datoria lui de 200.000 de galbeni pentru cheltuelele instalării, și mai esă încă din Moldova cu 100 de cară de avere, din aceste 40 cu bani. Mai amintim apoi pe Radu Mihnea cel ce găsește mijlocul de a depune bani la banca Veneției, pe Moisi Movilă care la mazilirea lui trece în Polonia cu 1,400 de cai și 60 de povere de bani[13].

Cum de puteau izvori atîța bani din țările romîne? Pentru a înțălege aceasta, nu este de nevoie a ne închipui, cum spune un document, că dînsele se păreau a fi iscodit piatra filosofală, ci trebue să luăm în privire numai împrejurarea *că tot venitul țărilor intra în punga domnilor*, și că acest venit se putea urca după voința lor, stringînd pe cît le plăcea coarda contribuțiilor. Așa un raport a lui *Polo Minio* către senatul venețian din 1620 ne spune că «venitul domnului Moldovei era de 350,000 de galbeni, mai mult sau mai puțin după cum le impune principele să plătească, și în anul trecut pe cînd eram eu acolo știu că Grațiani a scos mai mult de 400,000. Grațiani pentru a-și face mai bună față la Poartă, urcase tributul ce era de 52,000 la 58,000 de galbeni, care împreună cu darurile și prezenturile zilnice ale pașilor aducea atare cheltuială la 150,000 de galbeni sau 150 de sume de aspri (suma de aspri sau denari = 1,000 de galbeni). Pe lîngă aceste mai ie și pașa din Moncastru (Cetatea Albă) sub pretext de întărituri a le cetății și de pază a provinciilor, încă pănă la 100,000 de galbeni. Principele Valachiei poate încasa pe an pănă la 250,000 de galbeni; nu plătește Porței de cît 33,000, dar e supus la aceleași mîncătorii; însă ne fiind expus la atîtea pericole ca Moldova, trăește și principele și poporul în mai multă liniște. Moldova e mai bogată; negutitorii și boierii

13. Mai sus, p. 31, 129 și SIV

cîştigă mai mult în ea». Această bogăţie mai mare a Moldovei era însă numai relativă, căci acelaş raport ne spune că «ămbele provincii sunt destul de sărace şi puţin poporate» [14].

Venitul normal al ămbelor ţări romîne fiind de 600 de mii de galbeni, putea fi uşor urcat prin stoarceri, care erau regula, la 800,000—1,000,000 pe an, dacă socotim cheltuielele turceşti la 4—500,000 de galbeni pe an pentru amîndouă ţările, încă rămînea de domn cîte 250,000 de galbeni folos pe an, sau 375,000 lei. Din acest venit cheltuiala cea mai de samă a domnului era acea făcută cu lefegii, care însă în decomun nu se urcau decît la 2—3000, şi custau de la 10—15,000 lei pe lună, deci pe an pănă la 120—180,000 de lei. Rămînea deci domnului venit curat 200—300,000 de lei [15].

Pentru vremurile lui Mihaiu Viteazul, care întreţinea mai bine de 20,000 de lefegii, s'înţălege că asemene venituri erau neîndestulătoare, şi tot atît de puţin vor fi ajuns ele unor domni ca Petru Cercel. Petru Schiopul, Alexandru al III-le, Aron Tiranul, care aruncau cu o furie nebună sume peste sume în pungile turceşti, şi că jaful şi despoierea trebuia să iee în timpul lor un caracter de tot ascuţit, care făcea de ţările se «spărgeau», risipindu-se oamenii prin munţi, păduri şi prin domniile străine.

Sub un asemene regim barbar şi neomenos poporaţia nu putea să crească, ci se mănţinea în un număr relativ neînsemnat, faţă cu bogăţia şi întinderea ţărilor romîne. Aşa am văzut raportul lui Minio spunînd că ele erau sărace şi puţin locuite. O altă descriere mai amărunţită a stărei Moldovei este făcută de un episcop catolic, *Fra Bernardo Quirini*, în 1599 [16]. Acesta vizitînd cu prilejul cercetărei stărei parohiilor catolice din Moldova mai multe oraşe din această ţară, ne spune numărul caselor sau a familiilor ce le locuiau. Astfeliu el ne arată că Suceava avea ca la 6000 de focuri, Baia 3000, Neamţul 250, Trotuşul 3500, Huşii 1300, Cotnarii 3500, Romanul 400. Raportul poporaţiei cătră case sau familii este indicat de episcop numai pentru poporaţia catolică, arătînd bună oară ca la 300 de familii catolice veniau 1400 de suflete; aiurea la 62 de familii 435 de suflete şi aiurea încă la 68 de familii un număr de 394; în mijlociu deci şi pe atunci proporţia obicinuită de 5 suflete la un foc. Admiţînd aceaşi proporţie şi pentru poporaţia românească, avem următoarele cifre pentru numărul locuitorilor din oraşele cercetate de Bernardo: Suceava 30,000, Baia 15,000, Neamţul 1250, Trotuşul 17,500, Huşii 6500, Cotnarii 17,000, Romanul 2000. Dacă ne gîndim că Suceava era reîntoarsă pe timpul lui Ieremia Movilă la starea de capitală, atunci fără îndoială că numerul de 30,000 de oameni ce o locuia este destul de mic, şi tot astfeliu cu celelalte oraşe mari de pe atunci: Cotnarii, Trotuşul, Baia, care nu numerau mai mult de 18,000 de oameni. Că satele erau mici şi ele, şi deci în raport cu poporaţia oraşană, se vede din acelaş document care arată numărul familiilor din oraşul Săboani şi satele încunjurătoare din ţinutul Romanului: Berendeştii, Tomaşanii, Lucacianii, Giulianii şi Lucienii, în total numai la numerul de 300, cu 1400 de suflete, toţi Unguri ca şi astăzi, pe cînd acuma numeră numai Săboanii 2290 de indivizi.

Tot pe atunci ne spune altă relaţiune că Tîrgovişiea numera 1000 de case de ortodoxi şi 20 de case

14. Raportul lui *Polo Minio* din 1620. Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 598.
15. După calculul făcut mai sus, p 404, nota 7, corăspunde la 5—7,500,000 de lei noi.

16. Doc. col. *Hurm.*, III, p. 545—551.

de catolici, ceea ce ar urca poporația capitaliei Munteniei numai la 5000 de oameni, iar Cîmpulung avea 900 de case din care 40 de Sași, adecă în totul vre o 4500 de suflete [17].

Sub un regim mai blînd și mai drept poporația țărilor romîne ar fi trebuit să crească într'un chip foarte însămnat, față cu rodirea cea neasămănată a pămîntului lor. Raportul lui Bernardo spune despre Moldova că este «foarte mare, plină, roditoare, numărînd multe orașe și sate [18], puțini munți și multe păduri, îmbelșugată în tot soiul de animale». Mihaiu Viteazul se lăuda pe de altă parte că în ogoarele țărilor sale e destul de a împlînta o singură dată ferul plugului spre a scoate îmbelșugat săceriș. Ocîrmuite însă precum am văzut, fără nici o garanție, fără nici o dreptate, stoarse și jăfuite fără încetare de cîrduri de domni flămînzi și de creditori nemiloși, ne mirăm cum de au putut ele păstra și puținul popor ce se resfira pe pajiștele lor, cum de n'au luat cu toții lumea în cap, spre a trece sub alte domnii, unde să ducă un traiu mai liniștit.

Și cu toate aceste jafuri cumplite, cu toată această prădăciune organizată, care purta pe atunci numele de ocîrmuire, locuitorii trebuiau să fie înstăriți. De aceea și fugeau ei la apropierea pericolului, căci dacă ei n'ar fi avut de apărat decît goala lor existență, nu ar fi avut pentru ce să fugă. Nu la viață ci la averea lor se întindeau acei ce-i apăsau.

In rezumat deci apăsarea lacomă și stoarcerile de bani a le Turcilor, aveau de efect a goli tot mai mult de avuția ci o poporație bogată, care tocmai din pri-

17. *Botero.* Relazioni universali, Venezia, 1600, III, p. 95 ap. *Hasdeu*, Istoria toleranței religioase în România, București, 1868. p. 30.

18. Bine înțăles că aceste multe orașe și sate trebue să fi fost mici pentru ce raportul contimpuran al lui *Minio* să spună cu țările erau cu toate aceste puțin locuite ceea ce am văzut și din numerul locuitorilor ciitor-va din ele.

2. TRANSFORMAREA BOIERIMEI

Cînd am cercetat originea nobilimei la Romîni[1], am căutat tot odată a schiţa caracterul acestui aşăzămînt în primele timpuri a le ivirei sale. El ne au apărut ca o clasă de oameni deosebiţi de popor prin sînge şi moştenire, arare ori numai împrospătată prin odrasle noue urcate de puterea domnului din poporul de jos în rîndurile sale. Aceşti nobili aveau mai ales de îndeplinit pe lîngă domn slujba militară, cerută de timpurile grele şi de vijelie a întăiei constituiri a ţărilor romîne. Răsplata ostenelilor lor era dată de domn prin dăruirea de moşii din întinsele sale latifundii. Dregătoriile civile erau mai mult o formă, purtată în realitate de scriitori năimiţi, pe cînd titularii lor urmau înainte a îndeplini pe lîngă domn îndatoririle militare. Nu deci titlul unei dregătorii er cel mai în onoare şi cel mai căutat, ci acel de boic boiarin, jupîn sau pan. De aceea am văzut că în întăriturile documentelor, în deobşte boierii netituţi aveau pasul asupra celor cu titluri. Dregătoriile ţei domneşti nu erau deci aşa de căutate. Intru cît vitejia pe cîmpul de răsboiu şi nu talentul de ancelarie deosebiau pe oameni, întru cît domnul pulţămea pe toţi nobilii, în deobşte chiar pe toţi tejii cu dăruiri însemnate de moşii, este inviderată în primele timpuri era mai la urmă indiferent dă un

1. Vol. II, p. 200 şi urm.

T Secăturirea acestui izvor de favoruri pentru oamenii de seamă ai Ţărilor romîne, boieri şi viteji din rînduri, se face treptat, şi se poate cunoaşte restrangerea valului său de pe caracterul ~~[illegible]~~ dăruirilor făcute în deosebitele timpuri. În veacul al XIV-lea şi al XV-lea şi bunăoară pe din al XVI-lea domnii dăruiau moşii locuite cum spune Ureche la acei a făceau vitejii la oştă ~~[illegible]~~ ale căror merite sunt tot deauna ~~[illegible]~~ amintite prin cuvintele „care ne a slujit noue cu credinţă”, ~~[illegible]~~ arătând ~~[illegible]~~ unde ori, şi împrejurarea răsboiului în care s'a deosebit. În tot acest răstimp se găsesc pe lângă dăruiri de sate locuite şi locuri pustii în care cu dăruirea şi şi acest ~~[illegible]~~ nu sat, scutind

nostru de frate. Ştefan Vodă cel Tînăr»[7]. Radu vistiernicul fugise în timpul lui Mircea Vodă din Muntenia, şi fiul lui Mircea, Petru al III-le Schiopul 1560—1567, confiscîndu-i averile, hărăzise satele sale Grecului Manta postelnicul. care la rîndul său le dăduse mănăstirei Ezerul. Ivaşcu un coboritor al lui Radu vistierul intentă un proces călugărilor de la Ezer înaintea lui Alexandru Vodă, şi dovedeşte că aceste moşii, înainte de a fi fost hărăzite grecului Manta, fusese întărite chiar lui de Petru Vodă, şi jurînd pentru acest fapt cu 12 boieri, călugări de la Ezer pierd procesul. Ivaşcu fiul lui Radu cîştigînd deci moşiile, le dărueşte el însuşi mănăstirei Vieroşul. Călugării de la Ezer revin atunci cu pîră contra celor de la Vieroşul, însă pierd judecata ne-înfăţoşîndu-se la zi[8]. Alexandru Vodă Iliaşi hărăzeşte în 1621 mănăstirei sf. Sava o vie în Cotnari, «care vie fusese a lui Costea Bocioc, confiscată împreună cu alte averi ale lui pentru vicleníe, sculîndu-se el cu Gaspar Vodă contra Turcilor»[9]. Mai întîlnim alte două moşii confiscate pe sama domniei, una cu numele Solca de lîngă mănăstirea cu aceeaşi numire, pierdută de proprietarul ei Arbore pentru crima tradării, şi Stanileştii, pierduţi în acelaş chip de Udrea cel orb, care se sculase cu mulţi Leşi şi venise asupra lui Ştefan Tomşa[10].

In sfîrşit mai puneau mîna domnii, pentru a mai reîntregi pămînturile domneşti, pe averile rămase fără moştenitori. Astfeliu postelnicul Hrăbor ne-lăsînd rude, moşiile lui trec la Alexandru Lăpuşneanu în 1552, şi în 1618 găsim un sat Şiviţa dat de Radu Vodă domnul Moldovei lui Condrea fostul seu cămăraş, «care

7. Arh. ist., I. 1, p. 133.
8. Arh. ist., I. 1, p. 67. Uricariul, II, p. 253.
9. Document din 26 Iuniu 1621 Arh. ist., I, 1, p. 112.
10. Document de la Ştefan Tomşa din 1 August 1615, *Wickenhauser*, Solka, p. 76.

acel sat au fost de mai înainte vreme a lui Ceacîr Grecul, însă de la dînsul n'au rămas nimeni, căci n'au avut copii, și au rămas de au fost acel sat pustiu 25 de ani, și am aflat domnia mea cum acel sat s'au luat domnesc de Stefan Vodă Tomșa, și au fost strîns acolo cîți-va oameni din toate părțile[11]».

Aceste însă erau numai slabe mijloace de reîntregire a istovitelor pămînturi domnești. Un fapt rămînea constant și neîndoelnic : *pămînturile domnești erau pe cale de a dispărea*, provocînd prin golul lăsat de ele o întreagă schimbare economică și socială. Domnii nu mai aveau cu ce dărui pe boierii ce îi slujiau. Rarele sate domnești ce mai rămăsase erau păstrate pentru scopuri mai sfinte, dăruirile către mănăstiri.

Nu e vorbă și în vremuri mai vechi se găsesc cumpărături de sate făcute de domni spre a le dărui apoi. Așa Stefan cel Mare cumpără în 1481 un sat Sălăvăstru de la Dancu fiul lui Sima drept 200 de zloți tătărăști, și schimbă acel sat cu Manica Lolea fiica lui Iane Borileanul pentru alte două sate a le ei pe Nechid, în cîmpul lui Dragoș : Borilești și Dragoteștii, mai dîndu-i un ados de 240 de zloți tătărăști, și hărăzăște aceste de pe urmă sate mănăstirei Tazlăul[12]. Stefan însă vroise să dee mănăstirei niște sate *în vecinătatea ei*, și de aceea el trebuise să le cumpere. Tot așa găsim pe Petru Rareș dînd un sat Frăteștii mănăstirei Tazlăul, așăzat pe Tazlăul Sărat, și pe care'l cumpărase pe bani gata din vistierie de la boierul Cîrstian. Așăzarea chiar a satului pe apa Tazlăului, în apropierea mănăstirei, arată că și Petru Rareș fusese îndemnat de acelaș motiv ca și Stefan cel Mare a cumpăra acel sat pe bani[13].

11. Document de la Radu Vodă 30 Mart 1618, Arh ist., I. 2, p. 191.
12. Arh. ist., I. 1, p. 75.
13. Arh. ist. I. p. 133. Mai vezi un hrisov al lui Stefan cel Mare din 1481, prin care acest domn cumpără mai multe trupuri de moșie de la de-

acel sat
Grecul,
avut co
de ani,
luat d
acolo
Ace
gire a
nea c
pe cal
ele o
nii n
Rarel
pentr
N
pără
Așa
văst
tăta
lui
Ne
tes
și
lă
în
p
te
l

Domnul pe oamenii sfatului a scos o carte
fost la Dării și au găsit pe un hrisov mai scurt
cam mai lung, cum dăruiri și boieri pentru
avea Dragă a mănăstirii popraștea tare
prin împrejurare ce numiți la Slobozii.
Când scrie Domnul din cuprinsul
cetirea, Domni nemeri că au
așezat pe ocolul târgului și o dare
gării mai alta și veacul al XVII-lea
mai multă bani făcută din sfat
anulată și cutare cutare
oraș. De unde or chiar omul meu
vrea Pascu Darie unde s'a
întâmplat în Vaslui cu o fost dare
și ..... lui ..... unde au
Domnitorii meșteri și Dariciu
care rămas cunoscut, și nebanuit
și fost mobil Domnul, unde la
întâmplat bucuria cu Vrancea
Dariul d .... la Iordache
Rapsodul Rapsodul și cu Dariul
a provocat cu mare prom a fost
hotărât în favoarea târgului târgului
Cucul nu găsească a scăpat pământul
Domnul, Domnia Dariu

1 Ian Comp. I. Tăpoșanu Formarea proprietății [illegible]
Stelleria, în Ioan Dumitrașcu Slobozia [illegible]
Dării unde s'a [illegible]

1685 Const. Movilă [illegible]
la Obârșia Tutoveiului [illegible]

Ase scut satul Dării d Domnia Domnu lo
Dosoftei pe 1/1611 Const. Movilă lui Grigoriu
Tostelnicul stăpânia Dăbești atamatoar d
orașul Domnii mul Târgul Trunca;
Vremii Movilă Dării lui Miron
Clucerul Vorcului și Murgașești atar
natoare d ocolul Tel Pitești; 1635 d
amintește a Const Movilă Dării
colegarea din Asapia Chipeștii
anulată d ocolul Târgului;
1638 Vasile Lupu lui Nichita Vistier
nicul ale cărții o parte din Slobozia
Dăbești anulatoare d Târgul Trunca

1611 1608 arh. st., I, c. p. 78; 1611 stăpânirea
Târgoviște și Târgul I, 96/comp. p. 210;
617, Uricarul I, p. 706; 1635. Uricarul II, 1, p.
15; 1638, Uricarul p. 145. - Mai vezi
1627, Uricarul XIV, p. 98; 1631, Zenovie Mitilineu
Doc. I, p. 217/comp. alt Doc. Doc. p. 227
1652 arh. ist., I, 2, p. 151. omul
prin cumpărătură a gasit Dării d sat
Dării ocolul Târgului mănăstirea ocolul
al XIII-lea din 1554 altă. Lupu mare
domnul mănăstirii în hramul Sf. Nic Dare sat
alternativ d ocolul Târgului. Uricarul XIV, p. 87
Mai vezi alt Doc citat în studiul Dir Tăpoșanu
Formarea proprietății în Moldova și Țara Românească

Un Document interesant, d o mai
nou, din 1768 anta [illegible] pe o [illegible]
Domnii pentru o Dării
nouă în ocolul Târgului. Alex
Alexandru Ghica Voevod în mănăstire
Sf. Spiridon din Bucureșt 2.000
o stânjeni nouă din 4 1/166 stânjeni
cât [illegible] ponoade ocnei Floci, [illegible] cu
vechi. am Domnii unu o stânjeni
2 1/166 și nouă pentru oraș; din
Dealul Galbe cât [illegible] Mitropolie Bor-
VIII, p. 157.

1 Ian N. Iorga, Studii și Doc. VII, p. 157

Pe cînd la acești domni mai vechi care înnotau încă în plina apă a pămînturilor domnești, cumpărăturile făcute își au explicarea lor în motive speciale, acele săvîrșite de domnii următori lui Mihaiu Viteazul își găsesc temeiul lor în lipsa de asemene pămînturi, pe care dările anterioare le săcătuise. Slujbele făcute domnului nu mai puteau fi răsplătite de cît prin excepție cu dăruirea unei moșii. Boierii trebuiau să caute aiurea o căpătuire, și ei se aruncară pe dregătoriile curței, care cu cît înainta timpul, cu atîta deveniau și mai bine răsplătite, sporindu-se veniturile lor.

Cît timp deci domnii avură moșii de dăruit, dobîndirea acestora fu mai căutată de cît dregătoriile, și de aceea am văzut că în acele vremi însușirea de nobil nedregător trecea înaintea dregătorului. Cu cît însă moșiile începeau a se rări și erau mai anevoe de dobîndit, cu atîta boierii năzuiau tot mai mult la dregătorii. Neputînd începea cu toții de odată în slujbele țării, fiind mult mai numeroși de cît posturile deschise, se împărțiau în tabere, fie-care cu cîte un cap, pretendentul la domnie, punînd în joc acele vecinici intrigi care sfîșiau țările romîne.

Este o deosebire între luptele pentru tron mai vechi și cele mai noue, de exemplu între acele dintre urmașii lui Mircea sau ai lui Alexandru cel Bun, și acele care precedează și urmează epoca lui Mihaiu Viteazul. In cele dintăi se vede rivalitatea a două puteri vecine, care se răsfrînge în luptele pentru domnie din țările romîne; în Muntenia între Unguri și Turci, în Moldova între Unguri și Poloni. Apoi după

---

osebite persoane, toate însă așăzate pe lîngă Roman, pentru a le dărui episcopiei acelui oraș (*Melchisedek*, Chron. Romanului, I. p. 134). Un document din 1676, (*V. A Urechе*, Miron Costin. opere complete, II. p. 521), dă ca motivul schimbului unor sate mănăstirești: „neavînd nici un folos sînta mănăstire de acest sat, *căci este departe*'.

ce Ungaria cade și ea sub Turci, luptele din Muntenia urmează între cele două mari partizi teritoriale ale Băsărăbeștilor și Drăculeștilor, desorganizate tot mai mult de corumpătoarea apăsare turcească, până ce cad cu totul sub zdrobitoarea ei silnicie.

De aceea luptele urmate de la Radu Paisie și Petru Rareș în coace ieu un caracter tot mai mult personal, în care ceea ce se apără și se lovește este interesul individual al principilor și al nobililor lor. Conștiința politică în loc de a se desvolta cu timpul în țările romîne, amorțește tot mai tare, până ce dispare aproape cu totul în epoca fanariotă.

Boierii ținînd acuma cu toții la dregătorii, viața pe lîngă domn, la curte, cum se zicea, deveni mai căutată. Precum domnul vroia să strălucească pe tron, astfelju și boierii în jurul aceluia, și mai mult decît strălucirea atrăgea pe unul și pe ceilalți însămnatele foloase bănești pe care domnia și dregătoriile le aduceau cu sine. Boierii vroind a fi cu toții slujbași, acei ce nu puteau încăpea erau considerați ca nedreptățiți și nenorociți. Tot după analogia domnilor, care fiind scoși așteptau rîndul lor la domnie, se dădea și boierilor eșiți din slujbă numele de *mazili*.

Acest cuvînt e de origine turcească *ma'azul*, avînd însămnarea de destituit, scos din slujbă. El se introduse în limba romînă, odată cu obiceiul de a se scoate domnii din scaun de către Turci, cu deosebire de prin veacul al XVI-le, și apoi s'au întins de la pierderea domniei la acea a boieriei. El nu avea un înțăles înjositor, căci vedem că domnii mărturisesc prin hrisoave mazilirea lor [14]. Nifon patriarcul este aratat de Constantin Căpitanul ca «mazil și gonit de Turci aice în țară» [15].

14. Grigorie Ghica spune într'un document din 1748: „După mazilia noastră". Uricariul II. p. 65.
15. Mag. ist. I, p. 153.

Intr'
întîlni
In t
țin des
și anu
sa am
se-ori
zarea
și ar
la oa
se rei
Cu
cerea
nu ma
toții în
începe
în limb
țară es
la curte
nului.
din cauz
despre c
mulțămi
meargă ci
scăpa» [18].
manului (
secuta pe
lui cu don
lele de răst
sile Vodă si
nu-i lăsa, s
mort să hic

16. Uricariul
17. Vol. II, p
18. *Ureche* în

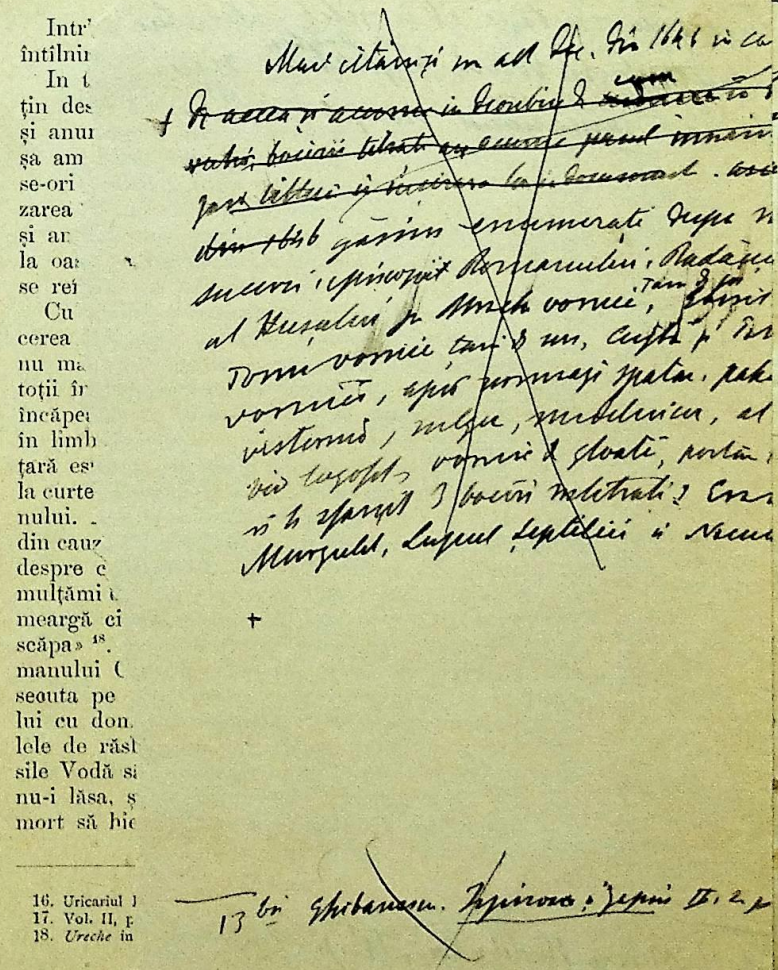

ce Ungaria cade și ea sub Turci, luptele din Muntenia urmează între cele două mari partizi teritoriale ale Băsărăbeștilor și Drăculeștilor, desorganizate tot mai mult de corumpătoarea apăsare turcească, până ce cad cu totul sub zdrobitoarea ei silnicie.

De aceea luptele urmate de la Radu Paisie și Petru Rareș în coace ieu un caracter tot mai mult personal, în care ceea ce se apără și se lovește este interesul individual al principilor și al nobililor lor. Conștiința politică în loc de a se desvolta cu timpul în țările romîne, amorțește tot mai tare, până ce dispare aproape cu totul în epoca fanariotă.

Boierii tinzînd acuma cu toții la dregătorii, viața pe lîngă domn, la curte, cum se zicea, deveni mai căutată. Precum domnul vroia să strălucească pe tron, astfelju și boierii în jurul aceluia, și mai mult decît strălucirea atrăgea pe unul și pe ceilalți însămnatele foloase bănești pe care domnia și dregătoriile le aduceau cu sine. Boierii vroind a fi cu toții slujbași, acei ce nu putea încăpea erau considerați ca nedreptățiți și nenorociți. Tot după analogia domnilor, care fiind scoși așteptau rîndul lor la domnie, se dădea și boierilor eșiți din slujbă numele de *mazili*.

Acest cuvînt e de origine turcească *ma'azul*, avînd însămnarea de destituit, scos din slujbă. El se introduse în limba romînă, odată cu obiceiul de a se scoate domnii din scaun de către Turci, cu deosebire de prin veacul al XVI-le, și apoi s'au întins de la pierderea domniei la acea a boieriei. El nu avea un înțeles înjositor, căci videm că domnii mărturisesc prin hrisoave mazilirea lor [14]. Nifon patriarcul este aratat de Constantin Căpitanul ca «mazil și gonit de Turci aice în țară» [15].

14. Grigorie Ghica spune într'un document din 1748: „După mazilia noastră". Uricariul II. p. 60.
15. Mag. ist. I, p. 153.

Într'un hrisov a lui Grigorie Ghica din Moldova, întîlnim «arhierei în scaun și arhierei mazili» [16].

In timpurile vechi, viața de oraș fiind foarte puțin desvoltată, cei mai mulți din boieri locuiau la țară, și anume toți acei ce nu aveau vre o dregătorie. Așa am văzut aiurea cum domnii d'intăi dăruiau adese-ori boierilor acele sate unde aceștia își aveau așăzarea [17], dovadă că pe atunci boierii ședeau la țară și anume din bună voia lor. Cînd domnul îi strîngea la oaste ei veniau în jurul său; îndată ce-i elibera se reîntorceau la satele lor.

Cu schimbarea caracterului boierimei și cu prefacerea treptată a boierilor în dregători, șederea la țară nu mai era viața lor cea mai plăcută. Ei tindeau cu toții în jurul curței, în capitală, și cei ce nu puteau încăpea la ea se considerau ca surguniți. De aceea în limba veche a cronicarilor mergerea boierilor la țară este tot atît ca și disgrațiarea lor; chemarea lor la curte răspunde la a lor reînturnare în favoarea domnului. Așa Aron Vodă, fiind scos din scaun de Turci din cauza tînguirei țărei, și temîndu-se ca boierii aflînd despre căderea lui, să nu'l omoare, îi chemă și le mulțămi de slujbele lor ce i-au făcut, și le au zis «să meargă cine'și a casă, că doar se vor duce și el va scăpa» [18]. Pe timpul lui Vasile Lupu, Timuș fiul hatmanului Cazacilor, viitorul ginere al domnului, persecuta pe niște boieri, care se opuneau la căsătoria lui cu domnița Ruxanda. Acei boieri temîndu-și zilele de răsbunarea lui Timuș, «s'au cerut de la Vasile Vodă să-i lese *să meargă la țară*; ci Vasile Vodă nu-i lăsa, și au poroncit la ginere-său că mai bine mort să hie decît să hie boierii săi care îi are la i-

16. Uricariul I, p. 47.
17. Vol. II, p. 183.
18. *Ureche* in Letopisețe, I, p. 207.

nima sa cu toată credința, la atîta grijă, căci altfeliu cu ce inimă vor veni ceilalți boieri de la țară la dînsul»[19]. De asemene cronica anonimă a țărei Românești spune că «Antonie Vodă văzînd dreptatea celor trei boieri, îndată au *mazilit* pe care aveau dregătorii și *porunci tuturor cîți au fost la acel sfat necurat să meargă la țară*, iar alt rău nu le au făcut. Deci nu multă vreme trecînd, iar le au poruncit de au venit la curte și i-au ertat de toată vina lor»[20]. Neculai Costin ne vorbește asemene într'un loc despre «acei din boierii mazili ce fusese mai dinainte vreme cu boierii la curte, pre care i-au apucat la țară (Tătarii) de cu toamnă pe la casele lor», de unde se vede iarăși că boierii maziliți se retrăgeau la țară.

Alături cu mazilii locuiau însă la țară și alt rînd de boieri mai nefericiți încă, care nici nu apucau vre odată a începea în o dregătorie, ci din deosebite împrejurări rămăsese uitați de domni la moșiile lor. Aceștia erau așa numiții *boieri de țară* sau *feciorii de boieri de țară*, despre care pomenește un hrisov al lui Barnovski Vodă din 1628, care arată că «i se jăluise și rugătorii noștri episcopii și *mazilii* și *feciorii de boieri de țară* ce li s'au pustiit satele»[21]. Miron Costin vorbește la domnia lui Vasile Lupu despre «*feciorii de boieri de țară* Neculai Buhuș și Ioan Prăjăscul» și aiurea el arată ca *boieri de țară* pe Ciogolești[22].

Intre mazili și boierii de țară întîlnim adese ori cele mai mari familii, și de aceea cînd vom vedea mai tîrziu în ce stare degradată au ajuns clasa mazililor, nu ne vom mira cum se face de întîlnim astăzi adese ori între țărani coboritori din familiile de

19. *Miron Costin* in Letopisețe, I, p. 308.
20. Mag. ist., V, p. 6.
21. Arh. ist., I. 1, p. 175. Feciorii=coboritorii.
22. *Miron Costin*, l. c. p. 296. 297.

nima sa cu … atîta grijă, căci altfeliu
cu ce inimă … ieri de la țară la din-
sul … imă a țărei Româ-
ne… zînd dreptatea celor
t… e aveau dregăto-
… *cel sfat necurat*
… făcut. Deci
… uncit de au ve-
… ed
… i
… d
… ri
… ia
… d
… o
… p
… c
… i
… I
… 2h
… lasă m-
… im as-
… le de

… ăzaș emu-
… șari. Letter
… asu Cuparin,
… și Domn Mer-
dzești Ghibănesc Zapisă DII 2. p
123. Mulți mici feciori de boieri sunt letrați. Așa s

+ Tot așa și în alt hrisov al lui Al. Racoviță din anul 1718 vorbind de mănăstirea Vărzăreștii și Tărbacii zice: „pre a cărții adunare și mână Capișenilor și pre alți boieri și megiași și feciori de boieri de țară au fost și unele de celelalte mănăstiri prealtă și feciori mănăstirești și proboci" 22 Bis

22 bis Publicat de Ch. Cunițeanu în Conv. Lit., XIX, 1885, p. 763. Comp. altul, p. 766; al treilea, p. 765.

+ Mai citează și un alt hr. din 1641 (Ghibăn. Zap. a DII, p. 142) în care: „feciorii de boieri, fiii lui pomînteni, decum capitulează și vorbește mai mulți boieri cărți, și pribegește mai mulți ca și cînd ar fi feciori de boieri de țară"

+ Și acolo și aiurea în hrisoave de … vorbește de boieri cărți, boieri tîlhari ca și cînd ar fi o stare deosebită. Și în alte hrisoave din 1646 găsim enumerați după … pași: ispravnicii Ocnei, pîrcălabii de Suceava, ispravnicii Romanului, Badacinului, ai Hușilor și multe vornicii, ș.a.m.d. Toate vornicii care și ele, după părerea vornicilor, erau pentru mai multe, pîrcălabii, visternicii, medelnicerii, stolnicii, paharnicii, comisii, vornicii de slugi, postelnicii și ceilalți boieri mărunți. Cronicarul Miron Costin, Logofătul Iordachi Cantacuzino, Spătarul Mihai Cantacuzino, Postelnicul Constantin Cantacuzino, Vistiernicul Ioan Cantacuzino, Hatmanul Dumitrașcu Cantacuzino, Spătarul Nicolae Milescu, Logofătul Dimitrie Cantacuzino, Spătarul Mihai

frunte ale boierimei de altă dată [23]. Astfeliu despre Duca Vodă spune Neculai Costin că nu cruța «nici boier, nici sărac, nici țăran, nici femei, și făcea strimtoare tuturor pentru bani, și boierilor, și negutitorilor și la toată țara; că au închis pe mai mulți boieri, pe Toader Palade vel vornic de țara de sus, pe Tudosie Dubău vel spătar, pe Sturza vel spătar și *alți mazili*»[24]. Așa dar și aceștia, arătați după slujbele ce le *avuse* erau numărați între mazili. Miron Costin spune despre o rudă a sa «Costin, ce era mazil la țară, ori să l tragă în partea sa Alexandru Vodă, ori alt gînd avea, îl chemă la curte și i dete hătmănia [25]. Videm deci un mazil chemat la curte și boierit cu o mare boierie. De aceea cronicarul Neculcea amintește într'un rînd despre «o samă de boieri mazili, ce au fost boieri mari»[26]; ba chiar vorbind de el singur, spune că domnul «au pus din boierii mazili, pre mine Ioan Neculcea biv vel vornic»[27].

Condiția mazililor și a boierilor de țară deveni însă cu timpul mult mai rău decît acea a celor dregători; căci boierii eșiți din slujbe plăteau dăjdii la vistierie [28], și anume contribuția acea personală, birul impus poporului de jos, cu singura deosebire, că mazilii nu erau supuși cislei, ci plăteau dările după o impunere specială pentru fie-care din ei. Neculcea ne spune că Constantin Mavrocordat au ales pe alți boieri mazili, care nu încăpuse la boierii și la isprăvnicii și fusese cu boierii vel sau feciori de boieri vel,

23. Așa familia cea mare și însămnată *Arbure*, acăreia trunchiu fusese acel vestit hatman Arbure ce perise sub securea lui Ștefăniță in 1523 (Vol. II, p 528), după ce se mănține la rangul de boieri mari sub Petru Rareș, cade încă de pe la 1650 în rîndul moșnenilor (Doc. din 1650 in Arh. ist., I 1, p 88) și apoi ca oșteni de rînd. stegari (Doc. din 1698, idem, III, p 264).

24. *Neculai Costin*. Letopisețe, II, p 25.

25. *Miron Costin* idem I, p 264.

26. *Neculcea*, idem. II, p. 415.

27. Idem, p. 459.

28. Hrisovul lui Ghica citat mai sus. Uricariul, I, p. 47.

și pre aceia i-au rînduit, să-i pună pe rînd pe toți în slujbă, și le au rîdicat dăjdiile să nu dee nimic»[29].

Nu numai aceasta însă era pricina pentru care era urită starea de mazil. Moșii ne mai fiind de împărțit, boierii nu se mai puteau aștepta la alte foloase decît la acele aduse de veniturile dregătoriilor. Apoi jafurile domnilor făcîndu-se prin mijlocirea dregătorilor, aceștia se folosiau tot deauna din despoierea poporului, încît acei ce erau în slujbe de obiceiu se îmbogățiau, pe cînd mazilul rămas la țară, ne mai avînd nici un mijloc de a-și crește avutul, acesta se tot sub împărția între moștenitori din generație în generație, îndrumînd astfeliu familiile altă dată bogate tot mai mult spre sărăcie, și deci spre reîntrarea în sinul poporului, din care le deosebise în vremile mai de mult tocmai o fericită stare economică.

Mulți răzăși de astăzi, multe sate de foști clăcași își au originea în cîte o familie de boieri, din acei uitați de norocul vremilor[30]. Așa dar proprietatea mică se împrospăta din desfacerea proprietății mari, și astfeliu numai se explică două împrejurări de altmintrelea neînțelese din istoria ei la poporul romîn.

Mai întăi aceea că cu toată mîncătoria cea urieșă de

29. Letopisețele, II, p. 460. Mazilii se mai deosebiau de țărani, în afară de scutirea de cisă, și prin faptul că ei nu puteau fi pedepsiți decît prin divanul domnesc. Răspunsurile divanului la întrebările făcute de guvernul bucovinean în 1782, Uricariul, X, p. 267. Cei mai de frunte din mazili alcătuiau *neamurile*, care nu răspundeau birul, iar desetina, dare indirectă, o plătiau boerește; idem. La studiul schimbărei suferite de boierime în timpul Fanarioților vom avea prelejul a reveni asupra Mazililor.

30. Dovezi pentru desfacerea moșiilor boierești în răzășii: Hrisovul lui Brancoveanu din 1710, care arată că moșia Moceștii ce fusese a lui Udrea *bivvel armaș*, a fost cumpărată de la *moșneni urmașii lui* de către Mihaiu Vodă. Mai sus, p. 413. O serie de documente care arată cum satul răzășesc *Plotunești* se desfăcu treptat din o moșie a unui boier *Stan Plotun*, care fusese dăruit cu ea în 1440 de domnii Moldovei Ilie și Stefan, vezi în *Gh. Ghibănescu*, Istoria unei moșii din veacul al XV-le până astăzi în Arhiva Societății științifice și literare din Iași, I. No. IV și V. Alt document din 1549 care constată împărțirea unei moșii a lui Vascu Epure între o mulțime de moștenitori, în Arh. ist., I, 1, p. 42 (Vezi și No. urm. nota 18).

nului de care ascultau. Așa erau locuitorii satelor domnești, care prin dăruire deveneau boierești sau mănăstirești

Pierderea proprietății de către locuitorii intrați într'un raport de supunere către stăpînii lor nu se făcu într'un chip violent, ca o urmare a descălecărei; căci acest evenement nu fu o cucerire cu sabia a pămîntului țărilor romîne, care să fi îngăduit o asemenea urmare, ci fuga unei poporații asuprite, ce căuta un adăpost în contra prigonirilor, din coace de munți. Cu toate aceste, de și pribegi, boierii de peste Carpați nu puseră mai puțin în lucrare o stăpînire asupra norodului ce-i primise în sinul lui, cum se întîmplă în tot deauna cînd omul mic găzduește pe unul mare. Despoierea țăranilor de proprietățile lor nu fu urmarea unor împrejurări politice, precum se întîmplase lucrul în Anglia, pe timpul cucerirei normande sau în Irlanda după acea engleză, ci a unora economice, care apăsînd tot mai mult pe locuitorii, îi făcură să'și peardă ocinile și să rămînă în mare parte ca muncitori pe moșiile marilor proprietari. Numai cît mai tîrziu, cînd cu trecerea timpului țăranii supuși ajunseră în o atîrnare tot mai deplină de stăpînii lor, autoritatea dobîndită de aceștia asupra libertății și muncei lor se răsfrînse tot mai mult asupra proprietății lor. Intru cît persoana țăranului devenise lucrul boierului, era neapărat ca și întinderea personalității sale în afară sub forma dreptului de proprietate să încapă și ea tot în stăpînirea lui. Astfeliu țăranii supuși începură a fi considerați ca neavînd pămînturile lor, ci ca locuind pe proprietățile boierești sau mănăstirești

Elementul țăranilor supuși sporia însă necontenit prin coborirea în rîndul lor a moșnenilor scăpătați, care se vîndeau rumîni sau vecini, puternicilor zilei. Ei

începeau în rîndul șărbilor, împărtășind în tot deauna soarta majorității în sînul căreia intrau.

Dacă originea țăranilor supuși și deci a șărbilor de mai tîrziu este de căutat în faptul descălecării, înmulțirea și adăugirea lor se făcu din pricina greutăților ce se năpustiră asupra lor.

In timpurile cele d'intăi ale istoriei țărilor romîne, am văzut că armata slujia pe a ei socoteală, îngrijind singură nu numai de îmbrăcămintea și înarmarea ei, ci chiar și de hrana trebuitoare. Această îndatorire era impusă fie cărui proprietar de pămînt. Ei erau datori să slujască călări, și se împărțiau în curteni sau ~~boieri și~~ călărași, slujitorii călări, adecă moșneni sau răzăși. Pe lîngă armata călare era acea pedestră, darabanii, ce slujiau cu leafă, apoi oștirea «în dobîndă» care constituia așa numitele miliții, cu participare la armată, nu obligătoare ca acea a ~~curtenilor~~, călărașilor și dărăbanilor, ci voluntară[1].

Indatorirea de a sluji în armată pe propriu socoteală putea fi suportată fără pericol de clasa bogată a marilor proprietari, nobilii sau boierii; nu însă de acea a răzășilor sau moșnenilor, cărora mica lor părticică de pămînt abia le procura zilnicul trai. Se repetă deci și la Romîni, același fenomen pe care l'experimentase strămoșii lor Romanii. Pe cînd însă la Romani cetățanul sărăcit rămînea în oraș, unde trăia din vînzarea dreptului său de vot către cei bogați ce aveau nevoie de el, țăranii romîni neputînd ...răbda și duce atîtea greutăți», după ce și vindeau pro...file, rămîneau ca rumîni sau vecini pe moșia ...în care pămîntul lor se prefăcea. Mai tîrziu ate ca dominiu de Mihai Viteazul. Împrejurarea vînzărei de pămînturi spre a întîmpina nevoi băneștĭ sau de oaste impuse de ocîrmuire mai este dovedită prin două documente, care de și aparțin perioadei următoare, totuși nu fac de cît repetă fapte petrecute fără îndoială în chip mult mai des în acea pe care o studiăm. Prin unul, tîrgoveții de Piatra mărturisesc că venindu-le poruncă să dee oameni de oaste de la Dabija Vodă (1665), „n'aŭ avut putere ca să facă și să rabde atîta nevoie, și s'aŭ socotit cu tot tîrgul ca să vîndă o dumbravă mănăstirei Bisericanilor, pentru 200 de lei bătuți". Un al doile document ~~domnesc de la~~ cătră acel. breasla butnarilor din același oraș, căreia tot Dabija Vodă îi impusese trimiterea de oameni de ... breasla fiind lipsită de bani, este nevoită a vinde mănăstirei Bisericanilor o bucată de pămînt pentru 43 de lei bătuți; cum spune documentul: „am vîndut ...ire delnițĭ că aŭ fost a noastre ...

boieri și

boierilor, o

In apară de aceste nevoi a vastei apasau asup vaminile mici o multime d altile. Ese nitai napas putin mult d om afast p hotarnicii satelor ca pen can platian gloabe si adese ori si despăgubiri. Ape vazut mai sus cum Dorobanții fiind lăpus ita ca Domnesc satas alboteni pentru despăga morții unui om pe can cel si la a nalun din ~~boieri~~ el alboteni can platia pricie sătini acea despăgubire ca can semnat pe un an cap d om, anume 158 d bor. 600 d oi cai si 13 iepe[4]. alt document mult mai t din 1780 bas can constata starimile obicinuite ...acel prin can urmași apucă pe Terenii Mosnii o moarte d om nitamplată p mosia Tarcesp... neavînd bani in a u platiarei, o dat o pan morții"[5]

In 1612 găsim un alt document curios, prin care un Țigan, Dumitru, se vinde cu toate ale sale negustorului Stan, „cum să'i fie Țigan de mosie și de strămoșie, direpț un cal și direpț 600 de bani (asprii), și mi-aŭ dat hier 20 ocă direpț 200 de bani de mi-am făcut ciocane și mi-aŭ dat o pareche de foĭ direpț un galben, și am mai luat ieŭ Dumitru Țiganul unghi 6 de m'am plătit de un Turc, ce mi-a căzut asupra".[6]

4) ~~Ibn~~ Mai mu Ur. p. 186
5) Zosa Studii a Dor, I. p. 63
6) ~~Ibn~~ Archiv. I. 1. p. 128.

De pus

începeau în rîndul șărbilor, împărtășind în tot deauna soarta majorității în sînul căreia intrau.

Dacă originea țăranilor supuși și deci a șărbilor de mai tîrziu este de căutat în faptul descălecărei, înmulțirea și adăugirea lor se făcu din pricina greutăților ce se năpustiră asupra lor.

In timpurile cele d'intăi ale istoriei țărilor romîne, am văzut că armata slujia pe a ei socoteală, îngrijind singură nu numai de îmbrăcămintea și înarmarea ei, ci chiar și de hrana trebuitoare. Această îndatorire era impusă fie cărui proprietar de pămînt. Ei erau datori să slujască călări, și se împărțiau în curteni sau ~~boieri și~~ călărași, slujitorii călări, adecă moșneni sau răzăși. Pe lîngă armata călare era acea pedestră, darabanii. ce slujiau cu leafă, apoi oștirea «în dobîndă» ce constituia așa numitele miliții, cu participare la armată, nu obligătoare ca acea a ~~curtenilor~~ boierilor, călărașilor și dărăbanilor, ci voluntară [1].

Indatorirea de a sluji în armată pe propriă socoteală putea fi suportată fără pericol de clasa bogată a marilor proprietari, nobilii sau boierii; nu însă de acea a răzășilor sau moșnenilor, cărora mica lor părticică de pămînt abia le procura zilnicul traiu. Se repetă deci și la Romîni, același fenomen pe care l'au experimentase strămușii lor Romanii. Pe cînd însă la Romani cetățanul sărăcit rămînea în oraș, unde trăia din vînzarea dreptului său de vot către cei bogați ce aveau nevoie de el, țăranii romîni neputînd «răbda și duce atîtea greutăți», după ce și vindeau proprietățile, rămîneau ca rumîni sau vecini pe moșia în care pămîntul lor se prefăcea. Mai tîrziu ~~ate ca nemînecu de Mihai Viteazul~~. Imprejurarea vînzărei de pămînturi spre a întîmpina nevoi bănești sau de oaste impuse de ocîrmuire mai este dovedită prin două documente, care de și aparțin perioadei următoare, totuși nu fac de cît repetă fapte petrecute fără îndoială în chip mult mai des în acea pe care o studiăm. Prin unul, tîrgoveții de Piatra mărturisesc că venindu-le poruncă să dee oameni de oaste de la Dabija Vodă (1665), „n'au avut putere ca să facă și să rabde atîta nevoie, și s'au socotit cu tot tîrgul ca să vîndă o dumbravă mănăstirei Bisericanilor, pentru 200 de lei bătuți". Un al doile document ~~boierești de la~~ este acel al breslei butnarilor din același oraș, căreia tot Dabija Vodă îi impusese trimiterea de oameni de [illegible] breasla fiind lipsită de bani, este nevoită a vinde mănăstirei Bisericanilor o bucată de pămînt pentru 43 de lei bătuți; cum spune documentul: „am vîndut [illegible]

Mănăstirei a Bisericanilor, cîndu... dumbrava, cînd au trimis Dabija Vo... Banilă și [illegible] ... oaman d oaste". All document ... veacul al XVII-[illegible], redactat ... ut scriitoare unui boier ... meșteri care a voiaș d Fortăreața Sorocha, și'l scoate d la slujbă, căci il prepusese il gătise d vasvaz și'l cercase și n'are nici cai nici nimic". La toate ca a Dă d aș d sără, pașadeul Bucureștilor 50 d lăncieri d mazîli Dîcă cîndul d'l scoate d la oaste. Am văzut apoi cum curtenii supuși la o dare specială, d ocară înșeșuri cauță d scapă trăind curtenia celui alți Dacă d pildă scriitorul a o mai avut la dispoziția d'l

1) Mai mu. VII, p. 442-443.

2) Vol. II, p. 428 și urm.

3) Doc. din 1668 în Arh. sist. I, 1, p. 75. Cel redactat Iorga. Studii și Doc, V, p. 23.

~~asupra~~". De aceste năpăşti se vor fi abătut pe fie-ce zi pe capul oamenilor nevoiaşi, şi adese-ori vor fi fost ei siliţi să se vîndă ruminî saŭ vecinî, precum se vinduse rob Dumitru Ţiganul, spre a se putea plăti de ele. ~~Vom videa mai jos~~ la domnia luĭ Mihaĭ Vodă Viteazul, cum knejiĭ saŭ moşnenii de pe moşiile cele 20 cumpărate de la ei de fraţiĭ Buzeştî, „văzînd atîta nevoie şi greutate pentru a putea plăti birurile impuse lor de Mihaĭ Vodă, şi neînchipuindu-se a le răspunde, aŭ venit la jupîn Radu clucerul Buzescu, şi de bună voia lor s'aŭ vîndut vecinî cu toţi fiiĭ lor şi cu toate părţile lor de moşie pre banî gata". Şi bieţiĭ moşnenî eraŭ constrînşi să se vîndă singurî; căcî dacă nu se vindeaŭ ei, le lua domnul moşia ca domnească, şi ei se coboriaŭ tot in rîndul oamenilor neliberî, după cum o păţiră şi răzăşiĭ din maĭ multe alte sate, ~~la~~ ate ca domneştî de Mihaĭ Viteazul. ~~Imprejurarea vin-~~ + Cum vezut mai sus,

~~Cercetînd şi a~~ ~~stupa cauza şi dovezile boerului~~ cu părerea Domniei vomŭ muntea 7

Şi acuma vănzăriĭ sau luări şi mşiĭ răzăşeşti pentru ~~neplata~~ plata birului a ~~fost~~ Radu a ~~fost~~ tălnim în ~~Documente~~ toate părţile, prin documente ~~ce~~ ~~sunt~~ din 1634 cuprinse în ţeră. În cumpăraturi Ţarii şi ~~ale~~ Ţarealuĭ Patrăşcan Boldeanu ~~şi~~ Drăgeşi. ~~Unele~~ Unele din ele vorbesc ~~pentru~~ pentru că Ţarealuĭ îi plătiau birul de trei ani, altele pentru că ~~i~~ plătia „multă vreme", al 3-lea pentru că nu putea respunde boerului Dalbău 2 boi.

1. Mihai Uza, p. 405 şi urm.

~~20~~ 20/ Dă ei, al 4-lea pentru că ~~nu~~ nu mai începu a ieşi a pustă a bocinului şi aşe mai departe. 8 Într'un alt Document din 1643 Matei Basarab dă lui „Stroie Vistiernul şi fiiĭ moşiĭ Dulgeştiĭ pentru ca aceştĭ oameni birului ţinutului bir cît bocinul plătia birul pentru dînşiĭ. Cuiaş Domnilor dă lui Neagoe Logofătul trei Dalnicĭ ~~din~~ cîte unu oameni a fugiţiĭ în ţară Ungurească. 9 Într'alt Doc. dă ~~lui~~ Matei Basarab ~~lui~~ ca Domnie în ţîţ el unor moşiĭ a fugiţiĭ lor el. Cuiaş Domn cam pare că voia să ~~nu~~ ~~să~~ ~~le~~ ~~ia~~ rivalizeze cu ~~Mihaiu~~ Vlaşa şi ~~să~~ ~~ia~~ ~~ţină~~ ~~ţara~~ ~~ţăranii~~ ~~fugiţi~~ moşiĭ ca „dacă ~~nu~~ nu va plăti Dalbău cîţi ~~bo~~ boeri Dalbău ~~să~~ ~~le~~ ~~ia~~ ~~ţină~~ ~~ţara~~ ~~ţăranii~~ ~~fugiţi~~ Dalbău îi ve da pe ~~ei~~ rumînii lui". În un alt Document din 1669 ~~vezi~~ ~~ţăranii~~ ~~fugiţi~~ ~~în~~ ~~ţară~~ ~~la~~ ~~Tătari~~ ~~ca~~ ~~nişte~~ ţăranii fugiţi în ţară la Tătari amanet enumeraţi ~~mai~~ mărturisesc ca ~~şi~~ ~~cei~~ ~~ce~~ Vornicul să ~~dea~~ dea ţări şi ~~ţ~~ ~~ce~~ ~~nu~~ ~~din~~ ~~închisoare~~, ca ~~şi~~ ~~să~~ ~~dea~~ idem şi ~~să~~ ~~plătiască~~ plătia birul şi ~~ăştia~~ ~~ce~~ ~~nu~~ ~~pot~~ ~~să~~ ~~plătească~~ ~~să~~ ~~fie~~ ~~slugi~~ ~~la~~ ~~Domn~~ ~~şi~~ ~~să~~ ~~fie~~ ~~ţinuţi~~ ~~în~~ ~~închisoare~~.

8 Ghibănescu, Ispisoace şi Zapise III, 1, p. 25
9 Acad. rom. Fond. XXXII, Doc. 11

~~Un document din 1666 menţionează~~
Un Doc. din 1646 ne arată pe Matei Basarab dînd ispăşnicii Ilenei Cîmpeanu ot Pardoşiĭ voie să strîngă pe ~~cîţi~~ oamenii fugiţi ce mai ~~îi~~ ve găsi, şi ~~să~~ ~~le~~ ~~ia~~ ~~ţină~~ ~~ţara~~ ~~ţăranii~~ ~~fugiţi~~; Deoce le Pardoşiĭ ~~să~~ ~~le~~ ~~ia~~ ~~ţină~~ ~~ţara~~ ~~ţăranii~~ ~~fugiţi~~ la ei şi ~~să~~ ~~le~~ ~~ia~~ ~~ţină~~ ~~ţara~~ ~~ţăranii~~ ~~fugiţi~~ ispăşnicii Ilenei rumînii ohabnicii în veac, pentru căĭ au fugit ~~în~~ ~~ţară~~ ~~la~~ ~~Domn~~ ~~şi~~ ~~să~~ ~~fie~~ ~~ţinuţi~~ ~~în~~ ~~închisoare~~ ~~ca~~ ~~nişte~~ ţăranii fugiţi în ţară la Domn şi au lăsat bocinul ispăşnicii Ilenei şi mult bir ani şi ~~să~~ ~~le~~ ~~ia~~ ~~ţină~~ ~~ţara~~ ~~ţăranii~~ ~~fugiţi~~ bocinul îi plătiaŭ.

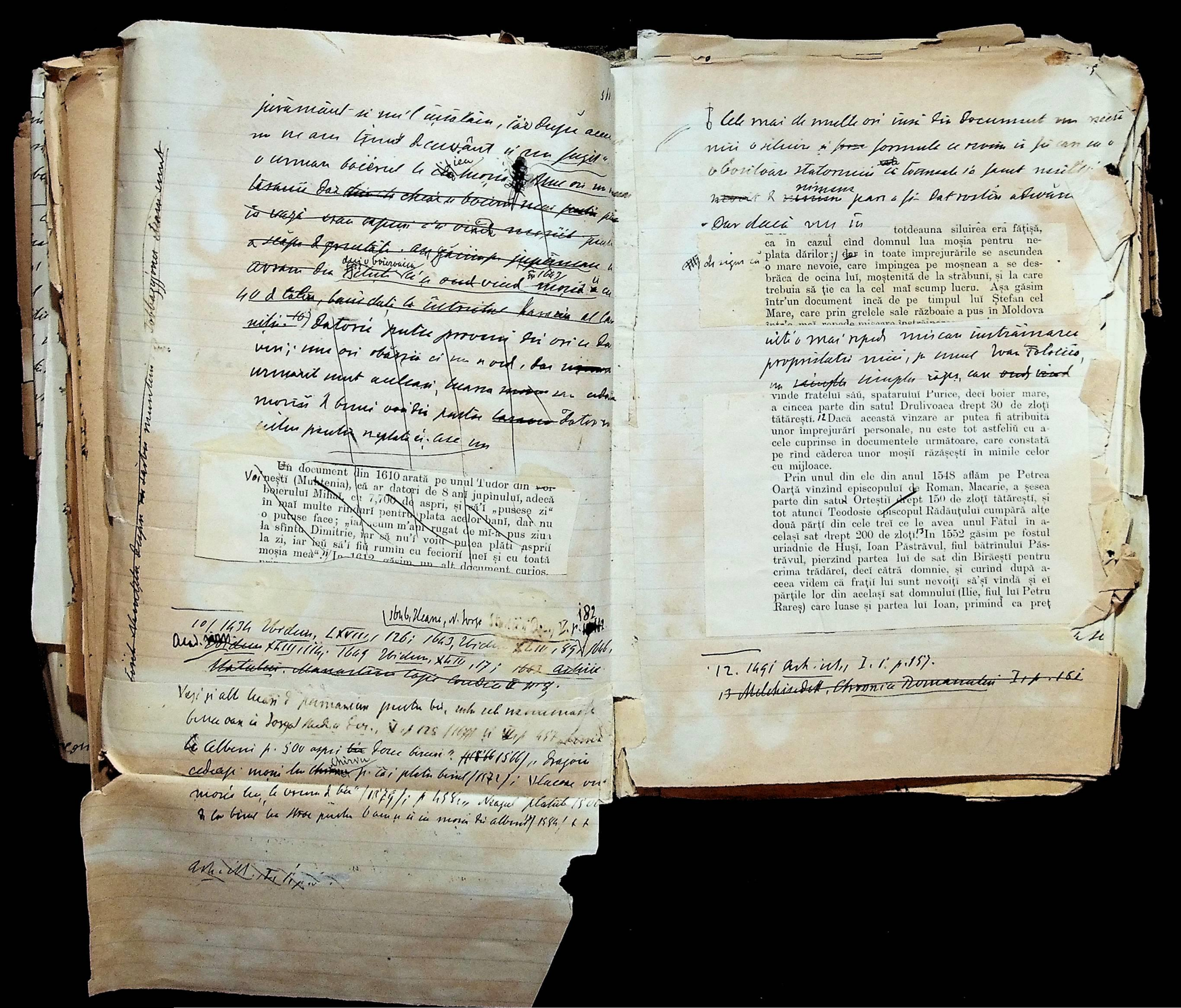

Un document din 1610 arată pe unul Tudor din Voineşti (Muntenia), că ar datori de 8 ani jupînului, adecă boierului Mihai, cu 7,700 de aspri, şi că'i „pusese zi“ în mai multe rînduri pentru plata acelor bani, dar nu o putuse face; „iată cum m'ai rugat de mi-a pus ziua la sfîntu Dimitrie, iar să nu'i voiu putea plăti aspríi la zi, iar ieu să'i fiu rumîn cu feciorii mei şi cu toată moşia mea“.[12] În 1612 găsim un alt document curios.

Cele mai de multe ori însă în documente nu găsim o zălogire în formule ca aceasta ci formule ca aceea prin care se vînd moşiile. Rareori găsim pasaje care să ne dea lămuriri asupra

Dar dacă vom în totdeauna siluirea era fățișă, ca în cazul cînd domnul lua moșia pentru neplata dărilor; dar în toate împrejurările se ascundea o mare nevoie, care împingea pe moșnean a se desbrăca de ocina lui, moștenită de la străbuni, și la care trebuia să ție ca la cel mai scump lucru. Așa găsim într'un document încă de pe timpul lui Ștefan cel Mare, care prin grelele sale războaie a pus în Moldova

vinde fratelui său, spatarului Purice, deci boier mare, a cincea parte din satul Drulivoaea drept 30 de zloți tătărești.[12] Dacă această vînzare ar putea fi atribuită unor împrejurări personale, nu este tot astfeliu cu acele cuprinse în documentele următoare, care constată pe rînd căderea unor moșii răzășești în mînile celor cu mijloace.

Prin unul din ele din anul 1548 aflăm pe Petrea Oarță vînzînd episcopului de Roman, Macarie, a șesea parte din satul Orteștii drept 150 de zloți tătărești, și tot atunci Teodosie episcopul Rădăuțului cumpără alte două părți din cele trei ce le avea unul Fătul în același sat drept 200 de zloți.[13] În 1552 găsim pe fostul uriadnic de Huși, Ioan Păstrăvul, fiul bătrînului Păstrăvul, pierzînd partea lui de sat din Bîrăești pentru crima trădării, deci către domnie, și curînd după aceea videm că frații lui sunt nevoiți să'și vîndă și ei părțile lor din același sat domnului (Ilie, fiul lui Petru Rareș) care luase și partea lui Ioan, primind ca preț

[12] 1491 Arh. ist., I. 1. p. 157.

[13] Melchisedek, Cronica Romanului I. p. 161

al aceleĭ vînzări suma de 600 de zloţi. Giţa, fata luĭ Mihaĭ şi u-
Dumitru Foltea, Ciorcia şi Irina, fetele luĭ Mihaĭ şi u-
nul Nistor vînd părţile lor din satul Jugăreşti episco-
puluĭ de Roman, Nicanor, pentru 380 de galbeni tătă-
reşti în anul 1586, şi prin acelaşi act se maĭ văd şi
Romaşcu şi Ionaşcu, alţi simpărtaşi din acelaş sat,
vînzînd episcopuluĭ şi părţile lor drept 90 de galbeni.
Tot atuncĭ găsim pe un alt răzăş, Roman Pleş de la
Frăteşti, căşi vinde partea sa de moşie jupineseĭ An-
ghelina Goioaea, deci uneĭ boieroaice, drept 200 de
bani gata. Răzăşii din satul Perescenii, şi anume: Pe-
trea, Mihail, Mirza, Dumitru, Creţul, fratele acestuia
Liciul, Anisia, Nistor, Purcariul, Birlă, Ionaşcu şi Ra-
du vînd biv-cămărăşuluĭ Apostolache, deci iarăşi unuĭ
boier, a patra parte din satul lor în 1592. Ilie, fecio-
rul luĭ Nistor din Poenari, vinde episcopuluĭ de Roman
partea luĭ din sat „şi din ţarină şi din fin şi din tot
ce este, drept 30 de taleri tătăreşti". Dumitru Goia vel
comis cumpără părţile moşuluĭ şi a mătuşeĭ sale, Va-
sile şi Anghelina, din satul Doljeştiĭ, drept 100 de ta-
leri; maĭ cumpără însă şi de la Ignat, Vasile şi Isaico,
fiiĭ luĭ Oană Caia 8/12 din satul Balomireştiĭ drept 20
de taleri, şi apoĭ mergînd tot maĭ departe cu absorbi-
rea acesteĭ do pe urmă moşiĭ, maĭ sileşte şi pe Baluţa
cu fiica eĭ Irina săĭ vîndă părţile lor din acelaş sat,
drept 70 de taleri. ~~Unul z. ulţi [illegible] doc din 1615 141~~

~~Aceste documente sunt~~

Alături vine cu acele mancatori &
raşpîndăritoare subvitecată Vitalaim şi
înşeptirea lu în cătunu mai-mari

14/ 1548 Melchisedek, Cronica Romanului, I, p. 141; editată
Documente Urechia, pp. 143, 211, 220, 225, 227; 1615 Arh. ist., I
1. p. 135

14 Urechia, p. 189.
15 Urechia, p. 217
16 Urechia p. 220
17 Urechia p. 225
18 Urechia p. 227
19 + 1615 Arh. ist., I, 1. p. 135.

~~1 Un document din~~

~~din 1592 – unul din cele mai vechi care conţine semnătura domnească~~

semnul şi agnumele lui Bogdan cu barbă şi bătrînul Vartolomeiu
& la un mare număr de oameni mici, răzeşi din hotarul Vartopului
Ana Stanc şi Gleiza copiii Onuţei; Vasvare fata Ermiei; Nichifor
cu soacra lui Anuţa şi Magdalina; Vasile fiul Sorcăi; Petrimon
şi sora lui Tămpoaca fiii Cretoaei; Cortineş fata Mariei; Şarai
şi sora lui Oşlimboaie; Dumitraşcu a Ermiei şi Ermiţă lui;
Ionaşcu, Vasile şi Mihăiţă şi Ana copiii lui Dragu Ermiei
Ionaşcu şi sora lui Obochia copiii Dumcăi; Ionaşcu
fiul lui Nicoară; Simion şi patul său Pănţea; Teodor
lui Marica copiii lui Abrate — toţi aceştea vînd părţile
lor în moşia Vartopul „părţile ce o vor alege" — erau lui ne-
împărţită moşia răzăşească. Preţul vînzării după întocmirea
hîrtiei este 16 zloţi + partea lui Vasile fiul Sorcăi + 20
partea lui Petrea şi a Oşlimboaei + 10 aleşi + alţi 6
copiii lui Dragu Ermiei — ce răzăşi ce n-au înmulţit
1 boieri = 20

La 2 Decembrie după data, din 1636 care confirmă vînzarea împărţirii
[illegible] aceşti urmaşi ai celui vînzători lor Vasile Ermiei întîiul lor

Un mai vajnic răzășeș ale Toma vel Ștefa
sau cîo prin prădăciuni mai tot satul Porcești
prunci și două alte moșii parte boierești, cele mai multe ieșe
răzășești din anul 1633

Acele ținuturi care a învăluit și o stăpînă mai multă vreme răzăș
a fost și ținut Iordachi Cantacuzino Vistiernicul care a fă
ghiotit în proprietățile lui numărate, satele [illegible] fost
liberi și proprietari mici: Țigănești, Cîrcești și Dorăști de Vaslui, Băsc
din Iași, Copăcești din Neamț și multe alte. Cumpărătorii lui
Iordachi Cantacuzino și numiți cu multă și împătimită și vînă
ați mînănat fiștecă o'și vînd pămîntul prin multe zapise și
hrisoave. Înșemnat ați mai cu samă mulți din ce
zapisele de vînzări din 1661, prin care Vistiernicul și Domnitoru
și arătă frecării lui Donaș a Reuței din Țigănești
vînd vistiernicului Iordachi partea lor din acea moș
parte care mai rămăsese nevîndută în stăpî
vechilor proprietari. [illegible] Moștenitorii lui Reuțea, ș
ultimii stăpîni liberi ai unei moșii nu o pot înțe
și a scrie în zapisul lor de vînzare [illegible] de c
pămîntul cu de hrisoave mașinat, și cărțile lor
și găsite în Arhivul vistieriei. Cu ajutorul și pri

[illegible] 9 1008 [illegible]

27 Vezi ghibăniile judiciale [illegible] numele Toma vel Ștefa și act II. 1. p. 27

vînzările părților de moșii [illegible] de acum
înșirate cît cătă Țigănești sînt și în volumul dominal
Iordachi mare vistiernic, pripășiți și cărți de cîte
tot așa de numeroase și de bogate sînt cumpărăturile de moș
mici - și rămăși cam o pătă în documente de Cantacuzinești fără de
Slatinului, [illegible], fii lui Constantin Postelnicul 28

Pe cînd documentele anterioare jumătății veacului
al XVI-le conțin mai cu deosebire dăruiri de moșii
făcute de domni vitejilor războinici, de la acel timp
înainte încep a predomni acele ce conțin vînzări de
pămînturi răzășești către mari proprietari, mănăstiri
sau boieri. [illegible]

acest fel de documente ne adaog cu cît ne apropiem
de timpurile mai noue și care s'ar putea înmulți la
nesfîrșite, de oare ce ele alcătuesc marea masă a do-
cumentelor păstrate din timpurile de la Petru Rareș
și Radu Paisie încoace, nu mai pot fi interpretate ca
și întîmplătoarele zapise de vînzări și cumpărături din
vremile mai vechi, și care nu erau decît rostirea unor
daraveri voluntare, cele mai multe schimburi cu adao-
se de bani făcute cine știe în ce interes.26

Se vede în ele reproducîndu-se un fapt constant,
că răzășii își vînd proprietățile lor către boieri sau
mănăstiri, cu alte cuvinte că cei slabi și mici se des-
poiau de moșiile lor în favoarea celor tari și bogați.
In asemene documente se vede manifestîndu-se din ce

26 Compari documentele din 1493, 1498, 1519, 1530 și 1549 and ar., I. 1. p. 75, 154, 37, 132 și 86.

25 Vezi un șir de documente publicate de mine în Documente privitoare la familia Cantacuzino, f. 11-69

Fimdu

Un mai vapiu răzășesc ute Toma vel Slobozia care cumpă
sau ieo prin pîrcalab mai ût satul Porcești din Județul Neamț
prenum și dă alte moșii parte boerești, ute mai multe înse
rapușite din acel județ 25

Acele uni care a învălmășit și i-a stăpînit mai multe moșii rapu
a fost și ușor Iordachi Cantacuzino Vistiernicul care a și
ghistat în proprietățile lui nemărginate, satele Pîrjoaia. Iordă
libori și proprietari mici: Țigănești, Cîrcești și Borzești în Vaslui, Bășe
și Iași, Copăcești din Neamț și multe alte. Cumpărăturile lui
Iordachi Cantacuzino și numai cu multă și îmbătăioasă silință
ute mărturisesc foștii ci își vînd pămînturile prin multe zapise
prisosesc. Începînd ute mai cu seamă mult din cele
zapise de vînzări din 1661, prin care Vasile Lupașcul și Dumitrașc
și arvăsii feciorii lui Ionașcu a Roatei din Țigănești
vînd vistiernicului Iordachi partea lor din acea moș
parte care mai rămăsese nevîndută surorii lor Stăpîna
vechilă proprietară. Mărturiile Mortmeilor lui Roatea, p
ultimii stăpîni liberi și-au ținut mereu un și pe lîngă
și a stăpînit în zapisul lui Ionașcu a Roatei din Țigănești
pămîntul cu de hrănită manuscă, și Cantacuzinii Ior
și găsiți în documentele vremii. Ei pun și pr

25 Vezi Ghibănescu Surîcele și Dumbrăvile Fonii vol. VI. 1. p. 11. 2

26 Compară documentele din 1483, 1484, 1519, 1530 și 1549 ant. ex. Ș. I. p. 75, 156, 37, 132 și 86.

25 Vezi un șir de documente publicate și de Iorga în Documente privitoare la familia Cantacuzino, p. 11-69

24 Ghibănescu Zapisele și Zapisele 113 și 169 care Cumpă
privesc și lor și Cantacuzinești și zapisul cel mai vechiu la
în Viena I. vol. II, 2. [illegible] II, 2 și III, 1 și Iordachi vistiernicul
mai mulți, în mai mulți ani mulți ani. Se pun în
din 1660 și cumpără 18 regiuni ocupă a lui și a sa
Mss. 19. (Viena I. 1. p. 162 și 1165). În total Iordachi
Vistiernicul a cumpărat 25 și 200 și regiuni de pămînt care
lui Iordachi Cantacuzino o valoare de 60 și sute mii 18 pămînturi și o pă
și 33 sate și vii în valoarea totală de 14.300 galbeni (vezi catalogul stăpînilor de bunuri
și Nord-Cant a cărui p. total manuscris (Bucureș) Viena 1873, 29

în ce mai pe față cangrena economică care îngusta fără încetare mica proprietate. Și nu numaĭ țăranii moșneni erau expuși la asemene pericol, ci chiar și ~~cei din~~ boierii[1] care ne mai încăpînd la dregătorii erau uitați la țară și deveniau mazili. Cu timpul moșia lor ~~se~~ împărțită și se subîmpărțea între urmașii ce-i aveau, ~~care~~ deveniau astfeliu simpli moșneni, căzînd și ei în nevoia de a'și vinde moșiile. Un document din 1549 arată cum Ilie Vodă, fiul luĭ Petru Rareș, împărțește în 5 trupuri jumătate de sat din Bosănești între cele 5 stîrpi coboritoare din fostul său proprietar, Văscu Iepure: *Iurja*; Frăsina și Marina, fiicele surorei luĭ Iurja, *Mariță*; *Văscu* al doile frate al luĭ Iurja; Fătul și Andreicu fiiĭ *Magdalinei* a doua lor soră și în sfîrșit Păcurar, Odochia, Marina și Stanca ceĭ patru copiĭ aĭ *Ilenei*, a treia soră a luĭ Iurja și Văscu. Bine înțăles ca acele 5 părți din jumătatea satuluĭ s'au subîmpărțit în cite capete numărau moștenitorii, încit astfeliu ce va fi rămas pe sama fie-căruia? Mai mult o greutate decît o avere. Prin asemene subîmpărțiri ale ocinelor primordiale se coboriau și boierii mazili (căci ceĭ în funcții găsiau totdeauna mijlocul de a'și rotunzi averile) în rîndul răzășilor, și de aceea întîlnim adese orĭ în documente boieri ce nu aŭ stăpînire decît părți dintr'un sat.[2] Ce era mai la urmă deosebirea primordială între boier și răzăș, decît întinderea proprietăților? Cu răstringerea acestora se îngusta și însămnătatea economică a individuluĭ, care micșura în proporție pe acea politică. Potrivit cu asemene împrejurări, boierĭ, mazilĭ și răzășĭ sunt supușĭ împreună aceluiași proces de absorbire din partea proprietățeĭ marĭ. Astfeliu aflăm pe unul logofătul Hrizea, Grec de neam, care cumpără mereŭ la moșiĭ între anii 1627 — 1638, fără deosebire, cînd de la răzășĭ, cînd de la boierĭ scăpătațĭ. După ce pune mîna pe Voinești, cumpărînd părțile lor de la Pană Armașul (boier) și de la Dobrea fata Pirvuluĭ, răzășița,[3] se abate pe moșia Gemenele, cumpărînd întăĭ partea luĭ Socol paharnicul (boier) drept 68 de galbenĭ, apoĭ acea a luĭ Marcu Armașul (boier) drept 12.[3] Acel pa-

harnic Socol el însuși cumpărase partea vîndută de el luĭ Hrizea de la postelnicul Preda, care îĭ vînduse întăĭ două părțĭ de peste tot locul din satul Gemenele, din cîmp și din apă și din pădure și dintr'amîndouă siliștele satuluĭ, drept 30,000 de aspri, împreună cu doĭ rumînĭ, ținînd pentru el a treia parte din acel sat și cu un rumîn. Peste vr'o două lunĭ însă văzînd că nu maĭ putea face nimic cu ramășița ce o păstrase, o vinde și pe aceea tot paharnicului Socol, numaĭ drept 8000 de aspri, pe cînd pentru celelalte două părțĭ luase 30,000.[3] Se vede deci că numaĭ silit se desfăcuse postelnicul Preda de moșia părinților săĭ și cu amărăciunea în suflet părăsi el hotarele miceĭ sale patriĭ spre a nu le revedea niciodată. Și de cîte orĭ se repetaŭ aceste drame intime, al căror rezultat noĭ îl însămnăm astăzĭ pe hîrtie într'un chip socotitor, pe cînd aceĭ cu care ele se petreceaŭ vărsaŭ lacrimĭ de sînge pe pierdutele lor proprietăți. Tot pe acel Hrizea îl întîlnim pe aceleași vremurĭ cumpărînd niște viĭ ale luĭ Stanciul Șoimarul.[4]

Vînzarea unuĭ pămînt din partea răzășuluĭ saŭ boieruluĭ scăpătat nu atrăgea numaĭ decît șărbirea dupăea. Pentru ca aceasta să se întîmple, trebuia ca vînzătorul să arăte anume scopul săŭ de a se vinde el ca șărb împreună cu moșia și familia luĭ. Într'un document din anul 1700 se vorbește de unul Stoian, tatul Găunosului, moșul Aldeĭ, ce a fost megieș judeciŭ cu moșia luĭ, că vinde Raduluĭ postelnicul moșia luĭ, „iar capul luĭ nu l'a vîndut ca să-ĭ fie rumîn". Cu toate aceste Chinea, fiul luĭ Radu postelnicul, ajuns gînd mare vistiernic și trecînd maĭ mult timp de la cumpărătura săvîrșită de tatăl său, face o carte „cu meșteșugurĭ" (adecă falșă), pe timpul luĭ Mateĭ Basarab, cu care vra să tragă la rumănie pe Vlad, fiul luĭ Stoian, ceea ce aduce o judecată înaintea Brancovanuluĭ, în care Vlad se curăță de rumănie.[5] Iată deci sistemul întrebuințat de boierĭ, care aveaŭ puterea în mînĭ, pentru a despoia pe popor în afară de proprietatea încă și de libertatea luĭ și a coborî pe locuitoriĭ liberĭ aĭ țăreĭ în starea șărbireĭ: nu numaĭ sîlni-

1 Vezĭ bunĭ oarecĭ doc. dela 1585, 1587 Arh. ist., D. I. p. 110 și 140 și unul din 1633 reprodus de V. A. Urechia după stătutele școleĭ primare și învățătorești, în Istoria Școlilor, I, p. 77

2 1674 Arh. ist., D. I. p. 48 și în

3 1639 și 1674 Ibidem p. 23 și 32

27 1549 Arh. ist., D. I. p. 42; 1675 Uricarul XIV, p. 98; 1677 Ghibănescu, Ispisoace și Zapise I, 1, p. 15

31. 1674 Ibidem, p. 15 Galbenul valora pe atunci 100 de aș

(1640 Ibidem D. I. p. 23) Paharnicul Socol cam de dece plăci

cui Preda pe postelnicul 30.000 de aspri, deci 180 de galbeni

lucra de 6 ori pe deal 68, valoarea cumpărăturii lui cu

prețul pe care l'a cumpărat.

32 1676 Arh. ist., D. I. p. 15. 1644 Ghibănescu. Isp. și Zapise

33 Condica logofeției lui Brâncoveanu p. 489.

în ce mai pe față cangrena economică care îngusta fără încetare mica proprietate. Și nu numai țăranii moșneni erau expuși la asemene pericol, ci chiar și cei din boieri care ne mai incăpînd la dregătorii erau uitați la țară și deveniau mazili. Cu timpul moșia lor se împărția și se subîmpărțina între urmașii ce-i aveau, care deveniau astfeliu simpli moșneni, căzînd și ei în nevoia de a'și vinde moșiile. Un document din 1549 arată cum Ilie Vodă, fiul lui Petru Rareș, împărțește în 5 trupuri jumătate de sat din Bosănești între cele 5 stîrpi coboritoare din fostul său proprietar, Văscu Iepure: *Iurja*; Frăsina și Marina, fiicele surorei lui Iurja, *Marița*; *Văscu* al doile frate al lui Iurja; Fătul și Andreicu fiii *Magdalinei* a doua lor soră și în sfîrșit Păcurar, Odochia, Marina și Stanca cei patru copii ai *Ileneĭ*, a treia soră a lui Iurja și Văscu. Bine înțăles ca acele 5 părți din jumătatea satului s'au subîmpărțit în cîte capete numărau moștenitorii, încît astfeliu ce va fi rămas pe sama fie-căruia? Mai mult o greutate decît o avere.[28] Prin asemene subîmpărțiri ale ocinelor primordiale se coboriau și boierii mazili (căci ceĭ în funcții găsiau totdeauna mijlocul de a'și rotunzi averile) în rîndul răzășilor, și de aceea întîlnim adese orĭ în documente boieri ce nu aŭ stăpînire decît părți dintr'un sat.[29] Ce era mai la urmă deosebirea primordială între boier și răzăș, decît întinderea proprietăților? Cu răstringerea acestora se îngusta și însămnătatea economică a individuluĭ, care micșura în proporție pe acea politică. Potrivit cu asemene împrejurări, boierĭ, mazilĭ și răzășĭ sunt supușĭ împreună aceluiași proces de absorbire din partea proprietățeĭ marĭ. Astfeliu aflăm pe unul logofătul Hrizea, Grec de neam, care cumpără mereu la moșiĭ între anii 1627 — 1638, fără deosebire, cînd de la răzășĭ, cînd de la boierĭ scăpătațĭ. După ce pune mîna pe Voinești, cumpărînd părțile lor de la Pană Armașul (boier) și de la Dobrea fata Pirvuluĭ, răzășița,[30] se abate pe moșia Gemenele, cumpărînd întîĭ partea lui Socol paharnicul (boier) drept 68 de galbeni, apoĭ acea a lui Marcu Armașul (boier) drept 12.[31] Acel pa-

harnic Socol el însuși cumpărase partea vîndută de el lui Hrizea de la postelnicul Preda, care îi vînduse întîĭ două părțĭ de peste tot locul din satul Gemenele, din cîmp și din apă și din pădure și dintr'amîndouă siliștele satuluĭ, drept 30,000 de aspri, împreună cu doĭ rumînĭ, ținînd pentru el a treia parte din acel sat și cu un rumîn. Peste vr'o două lunĭ însă văzînd că nu mai putea face nimic cu ramășița ce o păstrase, o vinde și pe aceea tot paharniculuĭ Socol, numaĭ drept 8000 de aspri, pe cînd pentru celelalte două părțĭ luase 30,000.[32] Se vede deci că numaĭ silit se desfăcuse postelnicul Preda de moșia părinților săĭ și cu amărăciunea în suflet părăsi el hotarele miceĭ sale patriĭ spre a nu le revedea nicĭ odată. Și de cîte orĭ se repetaŭ aceste drame intime, al căror rezultat noĭ îl însămnăm astăzĭ pe hîrtie într'un chip socotitor, pe cînd aceĭ cu care ele se petreceaŭ vărsaŭ lacrimĭ de sînge pe pierdutele lor proprietățĭ. Tot pe acel Hrizea îl întîlnim pe aceleași vremurĭ cumpărînd niște viĭ ale lui Stanciul Șoimarul.[33]

Vînzarea unuĭ pămînt din partea răzășuluĭ saŭ boieruluĭ scăpătat nu atrăgea numaĭ decît șărbirea dupĭ ea. Pentru ca aceasta să se întîmple, trebuia ca vînzătorul să arăte anume scopul săŭ de a se vinde el ca șărb împreună cu moșia și familia luĭ. Intr'un document din anul 1700 se vorbește de unul Stoian, tatul Găunosuluĭ, moșul Aldeĭ, ce a fost megieș judeciŭ cu moșia luĭ, că vinde Radulu postelnicul moșia luĭ, „iar capul luĭ nu l'a vîndut ca să-ĭ fie rumîn". Cu toate acestea Ghinea, fiul luĭ Radu postelnicul, ajuns mare vistiernic și trecînd maĭ mult timp de la cumpărătura săvîrșită de tatăl săŭ, face o carte „cu mestețșugurĭ" (adecă falșă), pe timpul luĭ Mateĭ Basarab, cu care vra să tragă la rumănie pe Vlad, fiul luĭ Stoian, ceea ce aduce o judecată înaintea Brancovanuluĭ, în care Vlad se curăță de rumănie.[34] Iată deci sistemul întrebuințat de boierĭ, care aveaŭ puterea în mînĭ, pentru a despoia pe popor în afară de proprietatea încă și de libertatea luĭ și a coborî pe locuitoriĭ liberĭ aĭ țăreĭ în starea șărbireĭ: nu numaĭ silni-

27 1549 Arh. ist., I. 1, p. 42; 1635 Uricarul XIV, p. 98; 1637 Ghibănescu, Izvoade și Zapise I. 1. p. 15

28 Vezĭ două acte doc. din 1585 și 1587 Arh. ist., I. 1 p. 110 și 140 și unul din 1633 reprodus și V. A. Urechia după sistematicul lui Frunză și întocmitul, în Istoria Școlilor Gimn. complectă I. p. 77

29 1637 arh. ist., I. 1, p. 44 și u

30 1630 și 1638 Uricar p. 28 și 32

31. 1624 Uricar, p. 15 Galbenul valora pe atunci 20 de aș
1640 Uricar I. 1. p. 23 Paharnicul Socol cu Radu Postelnicul
cu Preda postelnicul 30.000 de aș. deci 180 de galbeni
Hrizea de la Hrizea Vistiernicul 64, valoarea cumpărăturilor lui cu
prețul pe care l'a cuntat.

32 1626 Arh. ist., I. 1. p. 15. 1646 Ghibănescu, Izv. și Zapise

33 Condica logofeției lui Brâncoveanu p. 485.

[illegible] abaque de o cam dată numai că
[illegible] cu D-zeu pace la proprietăți
[illegible] aw el face pentru D-zeu Dum
[illegible] el Dumnezeu nu dă bar
[illegible] ri în apoi respectă
[illegible] ar cu dov. de 1624 în anul de
[illegible] repus din stăpînul cari
[illegible] cu judecată și pentr
[illegible] pamînturile de la ei, pen
[illegible] și pentr. a dobîndi mon
[illegible] 64. Stoenești cari a le
[illegible] mpărțind. cumă nu cu
[illegible] pentru a cărei Zapis
[illegible] pe pe Poienari
vezĭ pomenitele

× 1 Ghib.-Iacob u Nour p. 40.

cia economică, dar și crima ordinară, falșul și meșteșugurile, ne dînd îndărăpt dinaintea nicĭ unuĭ mĭjloc pentru a pune stăpînire atît pe proprietate cît și pe brațele acelora ce-ĭ dădeaŭ valoarea.

Pentru ca un om să cadă în rîndurile dregradate a le rumăniei sau vecinătații, se cerea ca el să-și fi vîndut pe lîngă moșie și persoana lui, sau numai pe această din urmă, cînd cum s'întîmpla une ori moșia o pierduse de mai înainte. Cele mai multe din documentele existente ne arată că acei ce se vîndeau rumîni, treceau de odată cu moșiile lor în stăpînire străină Așa unul din 1699 spune că satul Hurezul fiind mai dinainte vreme rumîni de moșia Buzeștilor și ei răscumpărîndu-se de rumănie de la stăpînii lor, de la Buzești, cu toate părțile lor de moșie, și fiind niște oameni judeci și slobozi, sculatu-sau și de a lor bună voie s'au vîndut rumîni Dimei Chiurcibașa cu toate părțile lor de moșie»[34]. Un alt document de la Mateiu Basarab dă lui Preda și Udrea logofeți pe mai mulți oameni din Dăiești, ca să le fie rumîni cu feciorii lor și cu toate părțile lor de moșie, pentru niște dări pe care logofeții fusese nevoiți a le răspunde în locul acelor oameni ce fugise de dare[35]. Se întîmplă să întîlnim adese ori în documentele vechi oameni iertați de rumănie, *«însă numai pentru capetele lor fără de moșie»*. Aceștia bine înțăles redeveneau liberi în ceea ce privește persoana lor, pe care însă o puteau iarăși apleca sub jugul rumăniei, dacă libertatea devenia prea grea de suportat, ceea ce din nefericire era cazul obicinuit[36].

34 Ureche, p. 103

35 Doc. din 1645 martie 6 Arhiva Statului Condica Documentelor II N. 3, p. 4.

36 Vezi încă alte menționate la Doc. de 1698 Condica Logofeției p. 268; 1696 Ureche p. 62; 1699 Ureche p. 350.

37 Cu mustrarea d. Gădeca în Conv. Lit. XXIII (1889), p. 67 care neînțelege de ce e cuvîntul țărani despre țăranii vecinătății.

Asupra chipului

Iordan

p... dispărut nu prea cu dreptate întro... pentru a pune stăpînire pe moșiile răpo... unui document bun spart pretenția dedușiei, și nu bu... a întrevedem cu ce mijloace altfel ar fi putut pune ... ași dobîndi și obține mutarea vînzării nesilite ... pită.

Un grec bucuriului pămînt cu încălțe și și numa... ... moșii răzășești, uneori bu... ... timpul unii ... ... ispătorului ...

1633 reprodus o judecată între niște rumâni și boierul Chesar Paharnicul. Aceștia dăduseră arvonă 125 de ughi rubatoricului lor ca să rămînă rumâni, Chesar nu a putut. Moșnenii jăluindu-se domnului Domnul răspunde că satului și înapoiază arvona și îi rămîne liber. Chesar întoarce rubatoricul și dă arvona cu 200 de taleri și cal asupra. Moșnenii rămîn liberi. 33 Altă în...

33 bis. Arhiva Statului Cond. mân. Arsache p. 6-8

... și vînduse Damianului, ...

cia economică, dar și crima ordinară, falsul și mește-
șugurile, ne dînd îndărăpt dinaintea nicĭ unuĭ mĭjloc,
pentru a pune stăpînire atît pe proprietate cît și pe
brațele acelora ce-ĭ dădeaŭ valoarea.

Pentru ca un om să cadă în vîndurile [illegible]

Dosarul 2

166 V

Sordamul Dediul. p Comisul Cachey ţi p Aga Alleca, p Ulerul Tanaile ş alţi pornind Dariu d la despre pornare "41 în acelaş caz în Când prin Dariu viu bocinul Dvoime co-raşe d cinu obbiceiu despre d protimiu cu pun ş cucua d m ou bogal cate ca altă saraci ît face ca Beamer la braci înainte. 1000

Ja apari viu d cent mişto cu acoperie ş cinuiu cu o mantie legată, bocină ş ca Domni nu m spun ş pun a naparti cine oi chiar p pate p rapun au un Document mai nou din 1765 m unte neomenoase cinuiu întrebuinţate d cu boiu mau cuttu mui mişt Vasile Ştefan Pisonchi pentru a l muoi ş i vândi rapşie lui. Pisonchi Dna pate dată Domnului Pisonchi ş galeşte că „Dacul Ispa Ilinţe proprietarul Ruginoasa i-a pierit multe pagube ş i sărăcit prin haşpeliile Domnul cari cinu mănăcă tot ş i zid, Mărie Ta, primăvară, vara ş toamna p moşii mea o sute cinci (o sută cinci Ruginoasa) ş i mi vin până în ogradă mea ş i face le zic cu haşpeliştor p vălcenita, ş i sar d mă

41: Ştefan Ştirbanescu adăuseşte cunoscută ş Documentului Cantacuzin din care rezultă că o aşteptă d cu 8000, în opusă la vol V ş publicaţiile lui Iorga ş i opera Iorgă p. IV-V. La p. VII Ştirbanescu zice ş Dariu ar fi avut un ochiu ş o ciudă ş. Vezi pana lui Ştirbanescu ş despre d protimiu."

000. Ştefan parte vorbită cu rapşie d Dariu a mui a trece parte din un batrân din satul Jorumului Jud Vâlcea Jumate cata mare boiu Vistiernicul Teodor Palade, în anul 1768. În anul rapşie cetim că: „Adecă cu M. Lojan Diaconul nă m. Lojan mpot lui Dobândi din Mărăşeşti, au dat dariu Domnul Teodor Palade Vel Vist. o mare dreptate ocină ş moşie din satul Jorumul p Clan cu ţ Ţiganul Fălcăului (a treia parte din al cincilea batrân ca o împărţire ot satul) ce a rămas moşinitor ş acum dându-mi ş sprijinul Domniei Vel Vist., cunoscând multă jale ş vecinătăţi ci mi-au dat nu m-au dat ca acum parte d moşii, până ş pustiuri ş împrejmuite d alte moşii ale Jei a ţ au d a Cantacuzin vodă / acum împreună cu alţi 2 ţ 2/3 bătrâni / acum împreună cu alţi 2 ţ 2/3 bătrâni a ţ Dadeau până la mănăstirea Polată /, au 41 bis vorbit d am dat o Dariu Domnul ţ 4 vod Dei cari împrejmuiri ilicea p mormânt ţ a Domniei / adecă ţ vând p această parte la / mănăstirea proprietate a ţ împrejmuiri."

ul lui Ştirbanescu ţ Cuprins p LXVIII.

Aşa era dreptul şi obiceiul pământului; dar practica jelnică prefacea lucrul în dauna şărbilor care, nu numai în Moldova, ci şi în Muntenia, erau adese ori cumpărate cu Ţiganii şi vânduţi sau schimbaţi numai capetele lor fără de moşii. Aşa în un document din 1642 găsim pe unul Oprea Vătavul cumpărând fără deosebire rumâni şi Ţigani pentru sume de bani. Trodo Spatarul vangătorul satului Trosoţiile către Oprea Vătavul se îndatorea să-i dea „rumâni pentru rumâni cu zapis de vangare". Mai arată „documentul cum Oprea cumpărase un rumân Preda fiul Lupului capul lui numai fără de moşie". Apoi urmează iar au cumpărat Oprea un Ţigan anume Mirco", [illegible] rând după acea mai multe cumpărături de Ţigani.[21] Deci un amestec desăvârşit între rumâni şi Ţigani. [illegible] găsim un document din 1671 care ne spune ~~ca pe~~ despre unele rumâni: „prăţuitu-ne-ne capul mic pe ughi 6 şi al mare ughi 1[illegible]". Amestecul mai grav era însă ca unii ori moşnenii erau şi înşii numai ~~[illegible]~~ rumâni, oare cum fiind anticiparea stării în care erau să cadă, cum o face un document din 1644.[22] Tot [illegible] lucrurile când un boier dădea moşie lui fără de rumâni cum fac cele trei fete ale Grofului Bălăceanu Smaragda grofiţa Bălăceanu, Maria comitiţa Bălăceanu şi Elena comitiţa Bălăceanu care dăruiesc moşie lui Belitoriu din Teleorman mănăstirii. Copia toate moşie pe tot hotarul şi tot vecinul însă fără de rumâni. Aceste dulepite de pământul lui rumânesc robi ai persoanei.[23]

Citata ori. Dorara Dionisiu ca pentru un rumân ce se datoreşte [illegible] să se dea în Ţigani, [illegible] rumânul [illegible] cât un Ţigan [illegible] Dor. X, p. 132.

21 bis Publicat în Conv. Literar, XXIX, 1895, p. 205.
22 tu N. Iorga Studii şi Doc. V. p. 125.
23 Ibidem. III, p. 60.
24 Ibidem p. 119.

a și-o perde, ei să se întoarcă iarăși sub obladuirea familiei sale, sub care știea că vor fi mai bine tratați de cît la ori care altul. ~~Este interesant de constatat că ambele aceste acte generoase pornesc de la două femei.~~

Condiția rumînilor și a vecinilor se îngreuia pe fie ce zi. La început, cum am observat'o în mai multe rînduri, ei erau îndatoriți numai a munci pentru proprietarul, în puterea căruia căzuse, un număr de zile pe an, «fără soroc» cum să rostiau documentele [30]. Mai erau îndoriți încă să dee o zecime din productele scoase de pe pămînturile lucrate de ei, și din vitele lor. De altfeliu aceste pămînturi însuși erau ca și în a lor proprietate, de oare ce stăpînul moșiei nu-i putea strămuta de pe ele fără învoirea lor, un drept care nu se poate înțălege, dacă nu admitem o legătură oare care între pămînt și locuitor. De aceea nu se puteau vinde rumînii sau vecinii unei moșii cătră altă față deslipiți de pămînturile lor, ca țiganii, ci numai împreună cu moșia pe care se aflau, adecă cu foastele lor ocini, și călcarea acestor deprinderi consfințite prin obiceiul pămîntului, însuși boierii o declară de neîndreptățită prin o vestită a lor anafora [31].

Acest Dreptul șărbilor asupra pămîntului ce le aparținuse cînd-va în deplin fu îngemănat după vremuri cu o îndatorire, care schimbă fostul drept în o sarcină, cea mai grea și mai împovorătoare, și care dădu rumăniei și vecinătății caracterul său osebitor. Anume unii din boieri îndatorînd pe șărbii lor la lucrări îngreuietoare, aceștia părăsiau moșiile lor, pentru a căuta pe altele și la alți stăpîni o tratare mai

30. Un Doc. din 1775, în Magasinul istoric pentru Dacia, II. p. 296, spune „că în vremile trecute toate mănăstirile și neamurile boierești avea pe moșiile lor vecini, *care fără soroc slujiau*".

31. Act pentru desrobirea vecinilor în Moldova Mag. ist., II. p. 290: „care lucru a se schimba numai oamenii fără de moșie nu este cu cale".

Un act din 1607 [illegible]

570 STAREA TARANILOR

[illegible] a și-o perde, ei să se întoarcă iarăși sub obladuirea familiei sale. sub care știea că vor fi mai bine tratați de cît la ori care altul. ~~Este interesant de constatat că ambele aceste acte generoase pornesc de la două femei~~

Condiția rumînilor și a [illegible]

[illegible] ce zi [illegible]

[illegible] Un alt document mai vechiu amintește vînzarea unui [illegible] Matei Basarab în 1654 pămînt în Hotaru [illegible] popa Toma din Voinești și răscumpără de rumîni și vînd lui [illegible] Lata „cu i'ul cîmp, dealul și cumpăna cu tot în [illegible] în 1746 Octobre mai pentru mandrul și rumînii „doamne ajută [illegible] a nu produce nu a poate și mai în [illegible]" Un alt act din 1707 arată că în locul [illegible] doi rumîni [illegible] pentru [illegible] Dacă o cale pentru cap) un [illegible] în 1651 [illegible] și la locul unde alt document arată a fi [illegible] rumîni pentru cît privește [illegible]

[illegible] 1654 c. R. [illegible] 46; 1746 f. R. [illegible]
[illegible] 1707 A. R. [illegible]
p. 172.

[illegible] [illegible] [illegible] [

Une ori, însă foarte rar, se găsește cîte un suflet generos, rămas aproape singur și fără imitatori, care emancipează din jugul șărbirei *pe șărbi împreună cu ocinele lor*. Până acum sunt cunoscute în lungul șir al veacurilor trecute numai două documente, care să cuprindă asemene mărinimoase dispoziții. Unul este al *Bolosinei*, soției pitarului Dima, care aproprimdu-se de moarte, gă[illegible] cu cal să dăruiască șărbilor ei din Vălsănești [illegible] jud. Argeșului), toate delnițele și toate [illegible]urile lor, ca să se hrănească ei acolo și să fie kneji, [illegible] în loc de fi să-i pomenească pe dînșii după moarte, și să nu-i mai robească nimene în veci». Nu numai atîta, dar fiind că jupăneasa Bolosina avuse judecată cu jupăneasa Caplea pentru acei vecini din Vălsănești, «de și dînsa cîștigase judecata, totuși nu se uită la aceea, ci dăruește jupănesei Caplei 12,000 de aspri, numai ca nici odată să nu se mai lege de acei vecini»[28].

Al doile document care conține încă o îngrijire și mai rostită pentru sătenii desrobiți, [illegible] jupăneasa *Ileana* văduva lui Constantin Cantacuzino postelnicul, celui omorît de Grigorie Ghica Vodă. Prin el Ileana iartă de rumânie pe mai mulți șărbi *cu toate moșiile lor*, «însă lîngă iertăciune și aceasta au pus cum că de ne vom ispiti care cumva vre-o dinioară să ne vindem la alți boieri, să fim rumîni cu moșiile noastre, atunci să fie dumnealor volnici să ne iee iar rumîni fără nici un ban; întocmai așa cum am fost și mai înainte»[29]. Postelniceasa vroia prin acest act să silească pe șărbii ei a păstra libertatea hărăzită, iar la cazul cînd cu toate aceste s'ar aluneca

28. Hrisov de la Alexandru Iliaș din 1617, care întărește dania făcută. Col. lui Traian. 1872, p. 281.

29 Zapis din 1665 reprodus de Dl A. *Papadopol-Calimah* în Convorbiri literare, XX, p. 9.

blîndă. Majoritatea boierilor fiind însă lacomi și doritori a se bucura de foloase nedrepte, și acîndu interes a nu-și vedea desgolite proprietățile de locuitori, întoarseră în contra vecinilor principiul stabilit de obiceiul pămîntului în a lor favoare, că șărbii nu puteau fi deslipiți de moșia pe care se hrăniau, susținînd că nu numai proprietarul nu-i poate despinde de pe ea, *dar că nici ei singuri nu au dreptul a o face.* Ceea ce fusese pînă atunci un drept al lor deveni astfeliu o îndatorire. Proprietarii începură a urmări și a aduce cu de a sila îndărăpt pe locuitorii înstrăinați. Obiceiul, la început încălcător, căpătă prin lunga și deasa lui repetare, caracterul de legalitate, precum se întîmplă în de comun cu așăzămintele omenești, așa că mai tîrziu găsim pe vecin sau rumîn definit ca «sătean megieș fără de moșie, atita numai că din sat nu este volnic să iasă, care poruncă este și de la domnie, și de la vistierie și a pravilei, poruncind: săteanul să nu fie volnic a *le*și din sat, și unde va ieși să se dee la urmă»[32].

Astfeliu se introduse și din coace de munți așăzămîntul iobagiei, ce exista încă de mai înainte de ceea parte de ei, precum în deobște în toate statele și la toate popoarele europene.

Asupra timpului cînd acest așăzămînt ajunse la deplina lui desvoltare în țările romîne, nu se poate spune nimic hotărit. Ca toate formațiile sociale, se desvoltase cu încetul și pe nesimțite, începînd a fi însemnat și amintit numai după desăvărșita lui arătare. Originile lui cad precum am văzut în timpul descălecărei, și el era de sigur pe deplin alcătuit cu toată nelegiuita lui întovărășire încă înainte de Mihaiu Viteazul, căruia cu nedreptul i se atribue introducerea lui, cînd el nu făcu altă ceva de cît a-l re-

32. Idem.

cunoaște [33]. Un document de la Radu Mihnea, din 1613 dovedește atare împrejurare în chip hotăritor. Prin el domnul întărește Pîrvului și Radului postelnicul din Stăvilești, ca să le fie lor doi rumîni Oprea și Ioan din Băbeni și cu feciorii lor, «pentru că acești rumîni au fost *mai înainte vreme* a lui Cîrstian de la Ohaba *până în zilele reposatului părintelui domniei mele Mihnea Voevod, iar cînd au fost în zilele părintelui domniei mele Mihnea Voevod, au fost fugit din țară* și au fost dat găleata de eșire, și *tot au fost fugari până în zilele lui Alexandru Voevod, cînd au venit de s'au închinat acestor mai sus ziși boieri de a lor bună voie*» [34]. ✝

[illegible] înnoiește [illegible] Moldovei [illegible] Moldovei de- [illegible] din Aug. 1548 răspunde [illegible] [illegible] [illegible]

că după trecerea unui timp oare-care nu mai putea fi îndatorit a se întoarce îndărăpt; dreptul stăpînului de a'l urmări se *prescrie*a. Așa un document de la Ștefan Tomșa, fără dată, însă care este probabil din domnia lui cea de a doua (1622—1623) conține ordinul domnitorului către pîrcălabul de Roman, Dumitru, ca să îngădue pe tîrgoveți să-și tragă înapoi vecinii care fugise de pe pămînturile lor de pe timpul lui Constantin Movilă (1607—1611); iar aceĭ care fugise mai din vechime să-i lese în pace unde s'ar afla [36].

In perioada de care ne ocupăm se îndeplinesc două mari transformări în clasele societăței românești care se accentuează cu atita mai puternic cu cît ne apropiem de sfîrșitul ei, și schimbă cu totul condițiile de viață a le poporului romîn, anume: *boierii în majoritatea lor devin dregători, iar țăranii șerbi*. Libertatea și neatîrnarea atît a unora cît și a altora devine excepția. Pe cînd însă cei d'intăĭ trag din alipirea lor către domnie însemnate foloase care le îmbogățesc casele, țăranii legați de pămînt cad într'o supunere tot mai mare către boieri, prefăcută cu timpul într'o adevărată robie.

Ambele aceste schimbări în starea locuitorilor trebuiau să aibă cele mai fatale urmări pentru neatîrnarea țărilor romîne. Ele se bucurase de dînsa cît

36. *Melchisedek*, Chron. Romanului, I. p. 243. Mai vezi alt document de la Barnovski Vodă din 1628, în Arh. st. I. 1. p. 175. Aceasta pune ca data cea mai veche până la care puteau fi urmăriți vecinii „de la împăratul", adecă de la expediția sultanului la persoană contra Polonilor, 1621. Un al treile doc. de la Duca Vodă din 1670, *Ib. A. Urechia*. Miron Costin, I. p. 123, pune că dată supremă domnia lui Ghica Vodă 1658—1659. După aceste documente s'ar părea că terminul prescripției era de 10 ani. Un al. doc. din 1633 de la Mateiu Basarab, *Aricescu* Istoria Cîmpulungului, I. p. 176, pune însă un termin mult mai scurt, de la Leon Vodă 1629. Se vede că și aice hotărîa bunul plac al domnului. In Transilvania, terminul pentru readucerea iobagului era de 10 ani. Doc. din 1497, Transilvania V. 1873, p. 42 „mandatum est quo prohibitus ne iobbagiones 10 annis in fundo regio (Saxonum) habitantes ad pristina sua loca reducuntur".

timp și elementele lor sociale de căpitenie fusese ne atîrnate, încît starea lor din afară oglindea numai cît pe cea internă. De îndată ce în lăuntru începe a predomni lingușirea și robia, trebuia ca și în afară să se manifesteze aceleași însușiri. Nu se putea doar răzăma libertatea pe robie și neatîrnarea pe slugărie.

Dacă însă și decăderea clasei boierești din oameni liberi în aspiranți la dregătorii făcu un rău nespus statelor romîne prin intrigile nesfîrșite pentru domnie, care'și aveau motivul principal în rivalitățile boierilor de la ocuparea posturilor, fără îndoială că pricina de căpitenie a căderei lor stă în destrugerea elementului militar, pe care se răzămase la început lupta pentru neatîrnare și crearea unei poziții însemnătoare în sinul statelor ce le încunjurau. Clasa cea întinsă și numeroasă a proprietarilor mici care formau simburele cel puternic al oștirilor lui Mircea Țepeș, Ștefan și Ioan se împuținа pe fie ce an. Căzînd cei mai mulți moșneni în starea de șărbi, aceștia de și cu durere videau dispărînd odată cu moșiile lor și traiul neatîrnat, de și din oameni liberi deveneau slugile unui stăpîn, totuși adese ori găsiau o compensare a acestui rău în scutirea lor de a mai merge în oaste. Boierii care aveau interes a-și reținea șărbii pe moșiile lor, nu le puteau învoi înrolarea în armată, pentru a nu se înstrăina de moșia boierească [37]. Elementul de baștină dispărea tot mai mult din rîndurile oștirilor romîne, fiind înlocuit cu lefegii. Odată ce se schimbă sistemul, cel nou ajunse în curînd predomnitor, în sensul că armatele naționale începură chiar a fi desprețuite. Domnii aveau mai mare încredere în sîngele cumpărat de cît în acel al copiilor țărilor însăși. Acel care aduse mai ales la vază pe lefegii fu Mihaiu Viteazul. Sub el erau

37. Comp. Vol. II, p. 428—448.

Dar să nu se creadă că țăranii pravoslavi nopților la ea ființează și aruncă cu o bătae de joc asupra ființei și a reputației de ortodoxie. Și pentru aceasta și întâmplarea ei și terminul a prohodului și ei și mănăstirea și în Spirit roman pomenirea satului a răposaților, mai multe rânduri pe natură dădură și plăcă cuget la mănăstirea ființă de ortodoxie a țăranilor și Domnească cată cel de Dreptate ~~de~~ de la primatele veacului al XVII-lea ființă cuviincioși „ce nu am mai ~~și~~ care l-au prins ei mai mâncat cinci ne ființă de pâne, cum mergi mergi" Obrăji Dvoarte mult în mănăstiri". Dar ce și mai de mirare este că ~~cel trimis~~ sărbii de biserică și mănăstiri cunoscă Hâlia Lovrăncilor la de biserică lui. Și mai vorbă a întâmplat în alții când l-a pârât și bată a Carpaților ~~cel~~ și întinde conducătorul Domnească în veți pârâți cum noastre. mai „mi-pun a Dumnezeului" „Când vorbă sunt mai, Limpede Calmatuiul alte mirare în 1664 și „când vă pârâți grecilor le mai de și ocoteaște a Dumnezeului spun, ca mai „pentru lui" „când vă pârâți Dumnezeului spun, ca mai „pentru lui".

---

77 Doc. Dreptății și ob. Lozya, Tr. p. 49.

78 Hrisovul Domnesc Cantemirul a Vasile 1643. Urechia p. 102.

79 Urechia p. 16.

Ca veșnicătate sau rumânie ne o stampare de lege și de acea ca sorbul pușcă în mai puțin și mai bine mai vestuș oare care. Când țăranii nu în Țară românească a luat la apariția vecăruiului care se înțelege ca se scrie de Despot împăratul în Document de la Ștefan Tomșa în a doua lui (1622-1623) dispune ca „ani oameni să „ca care au pușcă de prin silă lui Constantin Vodă (1608-1611) și în care mai din vechime pușcă care parte în pace a lui mai mult". Hrisovul de la Barnovski Vodă în 1628 vorbind măsuri pentru a reîmpopora țara, dispune ca „ce pușcă veșnici de despot împăratul în care se lui de ternice cu cartul Domniei mele calugări și pop boieri și „și lui veșnici, ași dare veșnici e voi rumânie de împăratul mă alle, țară și voi vor și mergă de bună voie la pușcă țăranul slobozi a merge mă de în pământ". De la ocupația în locul românesc de când pușcă Moldova a ajuns pustiu. De și mai pentru

---

Melchisedec, Chron. Romanului. I, p. 243-244.

Cat. ist. I, 1, p. 175.

un timp de absolutismu, soarta însăși a poporului ce le locuia.

In primele timpuri a le istoriei romîne, cînd se întîmpla de rămînea pe urma unui domn reposat un singur fiu, el urma oare cum de drept în scaun; alegerea lui era numai o formă, și rălele urmări a le sistemului nu puteau eși la iveală. De îndată însă ce rămîneau mai mulți copii, alegerea boierilor trebuind să hotărască care din ei era să se urce pe tron, dînșii se impărțiau în partizi, fie care cu cîte un pretendent în frunte, aruncînd țările în cele mai periculoase frămîntări. Primele lupte de acest feliu de care amintește istoria Romînilor, sunt acele ce se pornesc între Stefan II și Petru II fiii lui Stefan I din Moldova în anul 1395. Despre acel Petru II spune Neculai Costin: «macară că era frate mai mic, iar pentru blîndețile și obiceiurile sale mai mult plecat spre inimele a mai mulți»[2], adecă el știuse prin purtarea lui să atragă pe majoritatea boierilor Insemnătatea dobîndită de boieri prin certele pentru domnie petrecute atît în anul 1395, cît și după acea pănă la suirea în scaun a lui Alexandru cel Bun, se vede de pe aceea că Polonii nu se mai mulțămesc numai cu jurămîntul de credință a domnului moldovan, ci pretind ca boierii însuși să jure și ei alăturea cu domnul; «și dacă cîți-va din sfetnici nu vor veni, aceștia să depună jurămîntul înaintea solilor regelui»[3], măsură luată spre a îndatori pe boieri «să păstreze credință regelui polon chiar în cazul cînd domnul lor s'ar abate de la acea credință»[4].

2. Letopisețele, I p 101, nota.
3. *Doghiel*, Codex diplomaticus regni Poloniae, I, p. 599
4. Jurămîntul lui Petru al II-le din 1448 in *Doghiel*. I p 602. Compară jurămîntul valahului nobil din timpul lui Alexandru cel Bun: „et si forte palatinus eius regi rebellare vellet, se non velle assistere ei 1402". *Doghiel*, I. p. 600

In Muntenia găsim cea d'intăi pomenire a unui rol politic al boierilor îndată după moartea lui Mircea I, 1418. Intre urmașii săi și acei ai fratelui său Dan se încinge o luptă pentru tron, care desbină pe boieri în două partizi: Drăculeștii sprijiniți de Turci și Dănești de Unguri. Pe lîngă căderea Munteniei sub aceste popoare, ceea ce se vede mai ales din darea de 500 de copii în corpul Ienicerilor, atari lupte avură de efect a ridica mult însemnătatea nobilimei, cînd era vorba de a se da tronul. Nu mai era în stare să se mănțină un domn în scaun din pricina uneltirilor partizilor boierești. De aceea Vlad Țepeș își propune, din cele întăi zile a le domniei sale, stîrpirea din rădăcină a acestor uneltiri, înțapă în dreapta și în stînga, înnecă în sînge ori ce soiu de împrotivire, și despoind familiile celor uciși, îmbogățește cu averile lor pe soldații ce alcătuiau garda lui personală. Cînd Mohamed veni in protiva lui, fratele lui Vlad, Radu cel Frumos, cel adus de sultanul spre a fi pus în locul domnului răsvrătitor, vroi să atragă în partea lui o samă de boieri, spre a'l cere ca domn. Dînșii însă refuzară cu toții asemene propunere de frica lui Țepeș [5].

Trebuia însă brațul de fer al unui Țepeș pentru a înfrîna pe boieri De îndată ce domni mai slabi ocupau tronul, intrigile pentru domnie reînviau numai decît, și boierimea era tot deauna cuibul unde cloceau asemene turburări.

Așa în Moldova, ne spune Ureche, că Roman Vodă fiul lui Ilie, celui orbit și gonit de fratele său Stefan «neputînd răbda păgînătatea unchiului său Stefan, s'au vorbit cu o samă din curtea domnească și au prins pe Stefan și i-au tăiat capul, în 1448» [6].

---

5. Vol. II p. 279.
6. Ureche în Letopisețe, I, p. 111.

Precum însă în Muntenia uneltirile boierilor fusese strivite prin cruzimele lui Țepeș, așa și în Moldova ele fură stîmpărate în tot răstimpul lungei domnii a lui Stefan cel Mare. Numai într'un rînd se amintește uciderea a trei boieri, anume Petrilă paharnicul, Alexa stolnicul și Isaia vornicul, care uneltiau răsturnarea lui Stefan ~~din partea domnului Munteniei Radu cel Frumos~~ [7].

Puțin timp deci după organizarea statelor romîne, de îndată ce se iviră condițiunile în care se puteau arata urmările pierzătoare a le sistemului de succesiune electiv-ereditar, le și videm apărînd cu o violență extra-ordinară, care lăsa a presupune de pe atunci pănă unde ele vor ajunge la deplina lor resfățare. Intrerupte însă prin domniile unor principi plini de energie, Stefan cel Mare, Bogdan, Petru Rareș (1457—1546) ele sunt stavilite pentru un timp mai îndelungat în Moldova, de cît în Muntenia, unde precumpenirea mult mai timpurie a stăpînirei turcești rupe ori ce frîne ambiției nesățioase a pretendenților de domnie. Muntenia avea o existență mai veche de cît Moldova, cu vr'o 60 de ani (1290—1349); dar ea era și mai apropiată de țările ce cădeau una după alta sub stapînirea otomană. Ea întră cu o sută de ani mai timpuriu de cît Moldova sub jugul acestei puteri (1411 și 1513), care trebuia să devină în curînd așa de apăsător. Pe cînd deci Muntenia întrase, după moartea lui Mircea, pe deplin în vălmășagul sistemului electiv-ereditar, Moldova se mai reținea pe marginea prăspăstiei de brațul energic a unor domni viteji. Am văzut cu toate aceste că de și încăpută mult mai tîrziu în vîrtejul pierzător, ea se cobori în curînd la acelaș nivel de înjosire și degradare în care căzuse sora ei cea mai în vîrstă.

---

7. Vol. II. p. 299

Cînd începi a cădea te opreşti numai în fundul prăpăstiei. Pentru ce oare cînd începi a urca nu trebue numai de cît să ajungi şi culmea?

In Muntenia, după alungarea lui Vlad Ţepeş de sultanul Mohamed al II-le (1462), acesta pune în tron pe Radu cel Frumos, căruia boierii refuzase la început sprijinul lor la cuprinderea tronului fratelui său. Unii din boieri, duşmăniţi de Radu Vodă, trebuiră să se retragă în ţări străine, cu deosebire în Transilvania, şi astfeliu începu era pribegirilor, care nu trebuiau să mai aibă sfirşit. In timpul luptelor lui Stefan cel Mare cu Turcii, Stefan răspinge întăi pe Radu cel Frumos, înlocuindu'l cu Laiot Basarabă, şi apoi după ce şi acesta trece în partea Turcilor, îl înlocueşte cu Vlad Ţepeş (1476), care aşteptase 14 ani în Ungaria, reîntoarcerea lui în tronul muntean. Cît au ţinut luptele cu domnii impuşi Munteniei de puterile duşmane, intrigile boierilor trebuiră să aţipească. După ce furtunele se mai liniştiră, reîncepu funcţionarea regulată a punerei şi scoaterei domnilor unul prin altul, prin răscoalele alternative ale celor două mari partizi din Muntenia Mare şi Mică, care regularitate avea tocmai de efect cea mai deplină neorînduială. Rolul boierilor, bine înţeles, reveni iar de asupra; intrigile şi luptele lor cu domnii reîncep a umplea istoria Munteniei.

Am schiţat aiurea această luptă înverşunată între urmaşii Dăneştilor şi a Drăculeştilor [8]. La început rivalitatea acestor două partizi determina schimbarea domnilor. Turcii fiind însă fără încetare tot mai mult amestecaţi în punerea şi scoaterea domnilor, foloasele băneşti ce resăreau pentru ei din atare daraveri, le schimbă în curînd rolul din pasiv în activ. Incepură dînşii atunci a provoca strămutările domniilor fără a

8. Vol. II, p 117 şi urm. şi 462 şi urm.

se mai ocupa de interesele partizilor, care după ce căutară cît-va timp în zădar a face să mai precumpenească dorinţele lor, se lăsară tot mai mult în voia Turcilor, ce puneau şi scoteau domnii după bacşişurile date de pretendenţi dregătorilor Porţei.

Rolul boierilor se schimbase odată cu poziţia ţărei. Ingenunchiată cum era dînsa sub Turci, nu le mai era învoit a avea un rost hotăritor la aşăzarea domniei. Ei îşi concentrară atunci toate puterile asupra mazilirei lor, sprijinind prin partizile lor pe candidaţii din Constantinopol, de la care aşteptau resplătire în împărţirea dregătoriilor care începeau tot mai mult a atrage pe boieri, prin îngustarea moşiilor domneşti.

In Moldova în acest răstimp rolul boierilor în aşăzarea domniei ie acelaş demers, de şi pe altă cale. După lunga domnie a lui Stefan cel Mare, pe care am văzut'o aproape cu totul liniştită din partea boierilor, şi în vremea căreia ei păruse că uitase foasta lor putere, urmează fiul său Bogdan, care bucurîndu-se de vaza pe care o avea ca fiu al marelui domn, ţine în frău boierimea. Fiul lui Bogdan însă, Stefan cel Tînăr, ucigînd pe fostul său epitrop Arbore, pentru că acesta nu se învoia cu politica antipolonă a domnului, provoacă o răscoală a boierilor care însă «nimic n'au isprăvit, că lui Stefan Vodă i-au venit ţara în ajutor şi boierii s'au risipit în alte ţări; iară pe Costea paharnicul şi pre Ioan logofătul şi pre Sima vistiernicul şi pre alţii mulţi i-au prins vii şi le au tăiat capul în tîrg în Roman»[9]. Boierii îşi răsbună punînd pe soţia lui Stefan însuşi să otrăvească pe bărbatul ei. In timpul lui Petru Rareş, o samă de boieri moldoveni văzînd că faptele domnului stîrnise asupra ţărei cumplita mînie a sultanului Soliman, se sfătuesc să părăsască pe Petru, pentru care

9. *Ureche*, Letopiseţe I, p. 155.

inimosul domn e nevoit să fugă în Transilvania. El se temea mai ales cum spune Miron Costin «să nu-l prindă boierii și să-l dea pe mîna sultanului»[10]. Soliman punînd domn din propria lui autoritate pe Ștefan Lăcustă, boierii fac un complot și'l ucid, rîdicînd în locul lui pe unul Alexandru Cornea, care este însă răsturnat de Rareș, ce se întoarce trimis de Turci și este primit de boieri, rugîndu-se ei să le erte greșelele făptuite.

In timpul fără de legilor comise de Iliași fiul lui Rareș (venit la tron în 1546) care la urmă se turcește și se duce la Constantinopole, se formează în Moldova o opoziție între boieri, de oare ce videm că Iliași taie pe Vartic hatmanul [11]. Atît în timpul acestuia cît și a fratelui său Ștefan «mulți boieri sunt pribegiți în Polonia de multe nevoi»[12]. Acei rămași în țară, ne mai putînd suferi răutățile lui Ștefan, îl omoară în o răscoală. Boierii aleg pe unul Joldea, pe cînd cei pribegi din Polonia urcînd în fruntea lor pe Petru Stolnicul (Alexandru Lăpușneanul), vin în contra lui Joldea. Partida acestuia, de și se face a se supune, îi rămîne dușmană, și cînd Iacob Eraclide Despotul vine la curtea lui Lăpușneanu, ea nu stă la gînduri a se încrede unui venetic, și luînd cu el înțelegere îi ajută la răsturnarea lui Lăpușneanu. Acesta însă recăpătînd domnia prin bani de la Poartă, face în boieri acel îngrozitor măcel, care rămase pentru tot deauna întipărit în memoria lor. Dînșii văzîndu-se atît de rău snopiți, pun iarăși otrava în lucrare spre a se mîntui de tiranul lor.

Pe Ioan Vodă cel Cumplit care vroise să reînoiască printre boieri vremile lui Țepeș sau Ștefan cel Mare,

10. Idem, I, p. 162.
11. Idem, I. p. 173.
12. Idem, I. p. 175.

îl tradau şi'l fac să piardă bătălia cea mare de la Calul, împreună cu viaţa.

Şi în Moldova boierii cad în curînd, ca şi în Muntenia, de la apărătorii îndrăzneţi şi turburători ai unor drepturi uzurpate la intrigile josnice a le punerei şi scoaterei domnilor, pentru folosul de a se împărtăşi la slujbele statului.

Aceste vecinice lupte pentru domnie susţinute de boieri cu atîta îndărătnicie trebuiau să îndușmănească pănă la moarte pe fie-care domn, cu o parte din clasa stăpînitoare a ţărilor romîne. Fie care domn avea partizanii sei, fie care avea şi dușmani. De aice favorarea unei părţi şi prigonirea celeilalte, în Muntenia întăi sub forma unei lupte între doue partizi teritoriale, care se schimbă cu încetul sub apăsarea turcească în niște partizi personale ; în Moldova sub aceea a revoltei boierilor contra unor domnii tiranice, care şi acolo se sfîrşeşte prin împacarea unei părţi din ei cu oare care principi, îndrumînd şi aice domnirea partizilor personale.

Faţă cu o asemene poziţie a boierilor găsim din cînd în cînd încercarea unor domni de a căuta un sprijin în clasa de jos, în contra omnipotenţei boierilor. Aşa în Muntenia pe Mihnea cel Rău, în Moldova pe Ioan Vodă cel Cumplit ; în ămbele cazuri însă domniile aceste se sfîrşesc prin tradare şi răsturnare. Nu era încă timpul democraţiei, şi de aceea ori ce încercare de a se sprijini pe elementul cu totul fără consideraţie a poporului de jos, trebuia să se sfîrşască într'un chip fatal.

Această predomnire a boierilor trebuia să aibă cele mai răle urmări asupra mersului statelor. Lăsînd la o parte căderea exterioară a ţărilor romîne din pricina competirilor rivale, pe care am constatat'o, ne vom ocupa numai de pierzătoarea înriurire lăuntrică a rolului jucat de boieri. Dușmăniile domnului contra

unei partizi și prietenia lui cu acea care'l susținea trebuia să aibă de efect abuzurile cele mai deochiate față cu protivnicii și tolerarea celor mai văzute nelegiuri făcute de partizani. De aice provinea depășirea necontenită a vechiului obiceiu al pămîntului, uciderea fără judecată. Rare ori numai domnul rostia osînda supremă asupra vre unui protivnic al său, în divan. Cele mai de multe ori călăul punea în lucrare nu o hotărire judecătorească, ci o răsbunare domnească, și cruzimele unui Vlad Țepeș, Alexandru Lăpușneanu sau Ioan Vodă cel Cumplit lasă să se întrevadă, prin însuși modul cum erau săvîrșite, că ele nu puteau să fie rodul unei chibzuiri judecătorești. Un semn al domnului era în destul spre a arunca pe un om din viață în mormînt, și acest domn, atît de cumplit prin puterea sa, nu era sigur pe tronul său nici o singură zi, putînd fi răsturnat prin intrigile boierești și banii vărsați la Constantinopole.

Unde s'a împreunat vre odată atîta slăbăciune cu atîta putere?

Intru cît în sferele superioare a le ocîrmuirei și societății predomnea ca principiu violența și siluirea, cum puteau fi raporturile acestor sfere însuș către acele de jos, de cît o expresiune a acelorași puteri? Cea mai fatală înriurire a unui asemene sistem, era destrugerea aproape totală a uneia din ideile cele mai delicate ale minței omenești, acea a dreptății și a bazei pe care dînsa se înalță, convingerile morale. Și cum putea să fie altfeliu față cu nămolul de nedreptăți ce se comiteau pe fie ce zi, nedreptăți mari, uriașe, de acele ce strigau răsbunare la ceriu. Ce însemnătate mai puteau avea pe lîngă ele, acele mai mici și mai ordinare? Cînd se tăia cu așa ușurință capul unui om, fără a'l judeca, cînd domnii cei buni chiar se răsturnau din scaun prin corupție și trădare, cum s'ar fi putut cere ca

oamenii acelui timp să pună o mare valoare pe chibzuirea unei hotăriri privitoare la avere? Și cu toate aceste statul nu este o întocmire întemeiată numai pe putere. De aceia chiar în statele absolute tot deauna omenirea au lăudat pe domnii buni și au ocărît pe tirani. Și dreptatea este un element esențial al constituirei sale, cauză pentru care și videm în statul modern tendința de a înlocui pe cît se poate mai mult manifestările puterei prin acele a le dreptății. A se nimici cu totul ideea dreptății dintr'un stat, este a'l arunca în anarhie, a reîntoarce societatea în starea de natură din care tocmai a căutat s'o scoată constituirea statului, a deslănțui iar în toată goliciunea ei lupta pentru existență ce frămîntă natura inferioară, fără acea temperare pe care mintea și rațiunea omenească o poate introduce în cumplita ei desfășurare. De aceea lucru în destul de extraordinar într'un timp atît de religios și plin de superstițiuni ca acel de atunci, videm numele lui Dumnezeu luat în fie-ce moment în batae de joc; jurămintele cele mai sfinte călcate la fie-ce moment.

Petru Rareș cînd se întoarce pentru a doua oară în scaun jură boierilor iertare înaintea mitropolitului, și cu toate aceste pedepsește pe capii împotrivitorilor, logofătul Trotușanu, hatmanul Mihaiu, și boierii Crasnăș și Cosma. Tot el cînd vroește să prindă pe Gritti, îi jură pe cele patru elemente că nu'l va trada, și abia pune mîna pe dînsul că 'l și trimite în lagărul Ungurilor înfuriați pe el pentru omorul episcopului Țibac[13]. Cînd Ioan Vodă cel Cumplit trimite pe Ieremia Golia către Dunăre spre a se opune Turcilor, de și acest boier era legat de el prin o lungă prietenie, totuș domnul se îngrijește de a'l jura pe cruce și evanghelie că i va fi credincios

13. Vol. II, p. 549 și 567.

și cu toate aceste Ieremia tradează pe domnul său și anume în chipul cel mai mișelesc, pentru o sumă de bani dată lui de Turci[14]. Insuși Mihaiu Viteazul, de și hotărît în gîndul său să lovească pe Andreiu Batori, jură înaintea solilor aceluia pe unul Dumnezeu, tatăl, fiul și duhul sfînt că va fi cu aceeași credință către Andreiu, cu care fusese către fratele lui; iar cînd cardinalul trimite să-i ceară socoteală pentru adunarea de oștire pe care Mihaiu o concentra la poalele munților, acesta face un jurămînt și mai strașnic, înaintea superstiției dacă nu înaintea religiei, anume că să 'și bee sîngele unicului său copil, dacă ar avea vre un gînd rău asupra lui Batori; și cu toate aceste trei zile după aceea Mihaiu trece munții în contra lui[15], și asemene exemple s'ar putea înmulți după vroință.

Cu toate că jurămintele erau așa de puțin respectate, tot la ele trebuiau să recurgă atît domnii spre a'și asigura credința boierilor, cît și aceștia spre a se garanta contra răsbunărei principilor. Și unii și alții le călcau în picioare cu cea mai mare liniște de suflet, pentru că jurămîntul era numai o formă ce nu putea avea nici o valoare, cît timp nu era o sancțiune a lui mai reală și mai apropietă din această lume, ci numai acea îndepărtată și necunoscută a lumei celeilalte. ✝

Astfeliu erau liniamentele generale ale societății acelui timp sub raporturile politice, adecă de putere. Elementele cele mai brutale și mai silnice se mișcau în sinul ei, departe de ori ce idee înălțătoare de suflet, departe mai ales de ideea dreptății, chitul cel mai puternic al societăților, care singură face cu putință apărarea celui mai slab de asupririle celui mai tare.

14. Mai sus, p. 114.
15. Mai sus, p. 255 și 263.

✝ In aspiri de boieri și de țerani nu e ordin intermediar, [illegible] nu e putere eliminată din toate stările mai de jos, negustori, preoți și proști, valahi și pecioi bravi, nu se chiar străini, care apucau prin protecția boierilor la avere mare, apoi chiar boierii începeau încet de boieri mici pentru a a ajunge apoi la cei mai mari. Intîmplarea aduce ca oameni pînă atunci liberi, ca aceștia de la care unii boieri ca slugi pornind de chiar mici la [illegible] pînă [illegible] Așa un popa în 1600 ne vede următoarea negoțiune [illegible] Mare preoțime [illegible] [illegible] Domnitul și me pune [illegible] Jupîn Domnitul, și [illegible] Domnitul, și am venire sărac și pămînt și sînt nemulțumit și nu mă pot prinde. Și mi voi prinde [illegible] cu [illegible] în [illegible] și [illegible] [illegible] și [illegible] cu [illegible] [illegible] [illegible]

Autoritatea domnului era absolutismul cel mai nețărmurit, nefiind mărginită în esercitarea ei prin nici o normă apărătoare al interesului ocîrmuiților. Acest principiu absolut predomnia însă în întreaga întocmire a ocîrmuirei țărilor romîne, căci pretutindene, în funcționarea tuturor organelor sale, se întîlnește aceeași lipsă de norme fixe și precise care să hotărască atribuțiile lor. Legi scrise lipsiau, și totul se urma după niște deprinderi învechite, cunoscute sub numele de obiceiul pămîntului. Se știe însă cît de greu, chiar îngrădită de niște regule scrise și deci stătătoare, se poate feri societatea de abaterile autorităților, întru cît omul este din firea lui chiar plecat la încălcare; dar încă atunci cînd numai niște țărmuriri de tot nehotărîte trebue să pună o stavilă depășirilor lor! Răul deci cel mai mare al vechei noastre ocîrmuiri era mînuirea ei, în cele mai multe cazuri, după bunul plac al celor însărcinați cu ea.

Astfeliu domnul era încunjurat de un divan cu care se sfătuia în cazurile grele, și fără îndoială că domnii înțelepți care știeau să asculte de sfaturi, găsiau une ori în ele măsuri pe care poate nu le-ar fi descoperit prin propriile lor puteri. Luca Cîrjă în ambasada lui la regele polon, pentru a da mai multă autoritate vorbelor sale, arată pretutindene că în grelele împrejurări în care țara fusese pusă prin cererile impuse de

Turci creștinilor, domnul său Stefan ar fi luat totdeauna sfat de la divanul său. De și tocmai prea tînărul Stefăniță nu era un domn din acei ce puneau mare valoare pe părerile boierilor, totuși videm în această repetare necontenită a gîndirei favorite a ambasadorului moldovan: «domnul meu și cu tot divanul său stătură pe gînduri», «domnul chiemă divanul și ținu sfat» [1], că așa ar fi trebuit să fie lucrurile într'o stare normală, sub domni ce ar fi respectat într'adevăr obiceiul pămîntului. Dacă însă aice întîlnim numai zugrăvirea unei stări ideale, sunt în destul de numeroase și izvoarele în care domnul într'adevăr e arătat ca sfătuinduse cu divanul adunat în jurul său. Așa Petru Aron se înțălese în 1456 cu divanul, ce ar fi de făcut, cînd Turcii cerură tribut de la Moldova [2]; Alexandru Vodă fiul Chiajnei (1567—1577) judecă în divan procesul vornicului Ivașcu cu călugării de la Ezer [3]; postelnicul Cozma Șerpe face o dăruire mănăstirei Neamțului înaintea domnului Stefan cel Tînăr și a întregului său divan [4]; Petru Șchiopul consultă divanul în chestia daniei unui loc mănăstirei Sf. Sava de lîngă Ierusalim [5]; Miron Barnovski cere sfatul divanului spre a reîmpopora satele pustiete prin răua ocîrmuire a predecesorilor săi [6]. În sfîrșit pentru a mai aminti încă o îndeletnicire a divanului, care pare nici măcar a se fi ținut sub președința obicinuită a domnului, aducem cercetarea făcută de înaltul sfat al țărei în chestia falsificărei unui document, după inspirația egumenului grec de la Pîngărați, de către unul popa Pavel, în dauna

1. Arh. ist., I, 1, p. 9 13. Vol. II, p. 523.
2. Vol. II, p. 176.
3. Document din 1586. Arh. ist., I, 1, p. 69.
4. Document din 1517, idem, p. 28.
5. Document din 1583, idem, p. 127.
6. Document din 1628, idem, p 175.

mănăstirei Bisericanilor [7]. După cum videm din aceste cîte-va documente culese din sutele în care s'ar putea constata participarea divanului la lucrările domnului, îndeletnicirile aceluia erau cele mai deosebite, *fără nici o competență bine definită*, amestecîndu-se și la judecăți, și la lucrări politice, și la de acele cu caracter administrativ. Treaba însă de căpitenie a divanului era cercetarea judecăților, fără ca însă, după cum vom videa, căderile sale nici în această ramură să fi fost bine determinate. Totuș de ce folos și garanție putea să fie participarea divanului la asemene judecăți, dacă tocmai în cele de căpitenie, acolo unde era vorba de capul unei persoane dușmănite de domn, dînsul adesa ori nu era consultat. Cînd domnul știea că va dobîndi consimțimîntul divanului la omorul proiectat, făcea o formă de judecată: cînd însă credea că ar putea întîlni o împrotivire, lua asupra-și întreitul rol de învinuitor, judecător și călău, și făcea astfeliu ca iute să treacă pragul morței jărtfa pe care își pusese ochii. Așa făcu Ștefan cel Tînăr cu Luca Arbore, care condusese trebile în timpul minorității sale, și tindea să epitropisască pe domn, și după ce dînsul luase în mîni frînele ocîrmuirei, cauză pentru care boierii neconsultați se și răscoală în contra lui; așa făcu Lăpușneanu cînd jărtfi răsbunării sale pe cei 47 de boieri; așa Vlad Țepeș, Mihnea cel Rău în Muntenia, Aron Tiranul în Moldova, și cîți alții, chiar din domnii cei buni și mari.

Lipsa deplină de determinare a unei competenți mai amărunțite, care singură hotărînd preciz căderile fie cărei autorități, poate garanta în contra încălcărilor, se observă în toate celelalte daraveri ale statului de atunci. Ca exemplu vom lua cercetările la fața locului, foarte numeroase pe atunci, din cauza

7. Document din 1631, Arh. ist., I, 1, p. 106.

multelor procese de delimitare între moșiile cele cu hotare firești tot așa de puțin stabilite, ca și acele juridice între autoritățile însărcinate a le pune la loc. De obiceiu întinderea se determina prin un număr de oameni *buni și bătrîni*, care jurau pe sufletele lor, și umblau cu *brazda în cap* pe unde fusese hotarele vechi ce trebuiau restatornicite[8]. Dacă era vre o mănăstire în joc, lua parte și mitropolitul, care jura pe oamenii ce erau aduși ca marturi. Raportul asupra cercetărei era făcut sau de însuș marturii, sau de ancheta domnească delegată, pe lîngă care se alipea și *cine se întîmpla* să fie față din boieri, mazili sau orășeni[9]. Tot ce se căuta părea a fi adevărul, fără a se preocupa de nici o formă anumită spre a'l descoperi. Tocmai această nesocotire deplină a formei compromitea fondul, a cărui apărare se căuta. Omenirea este așa făcută, că numai cu paza strictă a unor regule precize, poate să se garanteze în contra nedreptăței. Oamenii acelui timp tocmai în tendința lor de a căuta să ajungă la dreptate fără încurcare, o încălcau pe fie ce zi.

Aceeași lipsă de determinare statornică a căderilor se vede în întărirea actelor, pe care am aflat'o și la judecarea lor. Un document putea fi întărit sau de domn singur, sau de domn cu divanul său, sau de un număr de boieri, sau de șoltuzul și pîrgarii orașelor, sau de părcălabii ținuturilor, singuri sau în unire cu autoritățile municipale, amestecîndu-se adese ori și persoanele private *ce se tîmplau* față la întocmirea actului[10].

8. Vezi documentele din 1620, Arh. ist., I, 1, p. 22 și 1642, idem. I, 1, p. 24. Mai vezi și un hrisov din 1820 în Uricariul, X, p. 267, dovadă cum se păstrau obiceiurile vechi.

9. Mai vezi și un document fără dată. Arh ist., I, 1, p. 36.

10. Vezi d. e. documentele următoare; pentru întărirea domnului singur: 1400 (?) Mircea cel Mare, Arh. ist., I, 1, p. 4; 1424, Dan, idem, I, 1, p. 20.

Pretutindene deci paza numai acelor regule ce erau dictate de bunul simț. De aice valoarea cea exagerată a mărturiei. care se întîlnea în toate daraverile, fiind adese ori lăsată soarta oamenilor și mai ales acea a averei lor în spusele a doi sau trei indivizi. Nu e vorbă aceștia erau jurați, și cu mult mai mare pompă de cît astăzi. Știind însă ce valoare avea jurămîntul în mintea celor mari, cum ne putem închipui că el să fi fost mult mai sfînt pe buzele celor mici? Pretutindene deci putință. ba chiar indemnul către nedreptate, iată caracteristica ocîrmuirei acelui timp.

Funcțiunile cele mai însemnate a le autorității, precum strîngerea dărilor și dreptul de judecată, tocmai acele care astăzi sunt socotite de nedespărțite de ideea statului, erau adese ori concedate unor privați ca folos sau răsplătire, încît astfeliu cele mai delicate atribuții a le puterei suverane, acele ce ating averea și simțimîntul de dreptate al locuitorilor, deveniau obiecte de speculă, dînd loc la toate încălcările putincioase, și dacă timpul de atunci nu simția așa de adînc atare anomalie, era numai din pricină că și statul era organizat tot pe abuz și încălcare, că neputînd fi mai rău de cum era sub el, une ori chiar s'întîmpla să se nimerească mai bine, anume atunci cînd proprietarul căruia se conceda punerea în lucrare a acelor căderi era un om bun și temător de Dumnezeu.

Chiar din timpurile cele d'întâi a le organizărei statelor romîne, găsim unele sate scutite de oare care dări în folosul proprietarilor lor, care scutire nu putea avea înțălesul că locuitorii lor să nu mai plă-

---

Pentru acele întărite de divan împreună cu domnul, cele mai multe. Pentru acele întărite de pârcălabi, șoltuzi și pîrgari ; 1591, idem. I, 1, p. 105; 1603. *Melchisedek*, Chron. Romanului. I, p. 227 ; 1636, Arh. ist., I. 1, p. 15. Mai vezi un document în Uricarul II, p 258.

tească de loc contribuții, ci numai acela că dreptul de a le percepe să treacă de la domn la proprietar. Astfeliu Mircea cel Mare, printr'un hrisov din 1399, scutește satul Pulcăuții cel închinat de jupânul Galea mănăstirei Strugalea, «de oierit, de porcărit, de albinărit, de găletărit, de vinăriciu, de gloabă, de cai de olac, de boi de cărat, mai pe scurt de toate slujbele și dările mari și mici, *care să rămînă în folosul acelei mănăstiri*, precum îl mai emancipăm și de legea de a păscui moron trei zile pe an pentru domnia mea, *lăsînd și aceasta în folosul mănăstirei*». Conform cu această scutire domnul amenință pe slușbașii săi «trimiși pentru strîngerea ajutorințelor cuvenite domniei și în alte trebi, că acela care va face strîmbătate zisului sat măcar pentru un fir de păr va suferi mult rău și urgie»[11].

Dintre numeroasele documente care conțin astfeliu de scutiri în favoarea mănăstirilor mai amintim pe unul privitor la mănăstirea Probata din Moldova. Această mănăstire se bucura alături cu cea de la Bistrița de o deosebită favoare pe timpul lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi, dintre care Petru Vodă scutește în 1448 satele ei Ciulinești, Ghirești și Roșca de lîngă Hîrlău «să nu plătească bir, nici posad, nici podovadă, nici iliș, nici mori să nu facă, nici în soldă să nu ămble, nici buțile noastre să nu care si nici o altă slujbă a noastră. Toți cojocarii și alți meșteri din acele sate să fie venit numai mănăstirei; în sfîrșit nici judecătorii de la Hîrlău, nici globașii lor, nici pripășarii să nu aibă a judeca pe acei oameni, nici să-i prade, nici gloabă sau tretin să nu le iee, nici pentru neascultare, ci în ori care treabă între acei oameni să-i judece călugării, luînd tot venitul cît va fi»[12]. Pe lîngă această favoare se mai găsește hără-

11. Arh ist. I, 1, p. 97.
12. Idem p. 153.

zită aceleiași mănăstiri, toată ceara din zecimea domnească de la Tîrgul Frumos. și pe tot anul cîte 6 buți de vin din acea de la Hîrlău sau de la Cotnari. «ca să se poată da fraților cîte un adaos de băutură»[13].

Se mai află apoi dăruite mănăstirilor adeseori vămile unor orașe megiesite sau chiar îndepărtate, precum Bistriței vama din Bîrlad de către Alexandru cel Bun, acea de la Bacău și Tazlău de către Ștefan cel Mare, de către același domn mănăstirei Tazlăului vama tazlăoană[14]. Dăruirea venitului unor vămi nu trebue amestecată cu scutirea de vamă a oamenilor din satele mănăstirești, precum o face un document de la Ștefan cel Mare, care scutește pe locuitorii satului Negoești a episcopiei de Roman de plata ori cărei vămi, fie la exportul mărfurilor precum, «din pește proaspăt sau din mâjă sărată, sau din sare, sau din fier, sau din fier alb, sau din vase de lut, sau din vase de lemn, sau din curechiu, sau din miere, sau din ceară ce vor avea să vînză, sau iarăși unde vor cumpăra, ori marfă vie ori moartă, sau boi, sau ialoviță, sau berbeci, sau cai, sau epe, sau fiere, sau jderi, sau veveriță, sau ori ce marfă, ori unde și ori în ce loc, sau la tîrguri, sau la lacuri, sau la Nistru, sau la Cetatea Albă, sau la Chilia, sau la Dunăre, sau ori unde în țara noastră, să le fie slobod și fără vamă, sau fiind vama vîndută ori nevîndută»[15]. De această scutire de vamă *internă*, adecă de plata oare căror taxe se bucurau într'adevăr locuitorii, întru cît dînsa se percepea aiurea decît în satul scutit, cu toate că fără îndoială o asemene scutire aducea un

13. Documente din 1442 și 1447, Arh. ist., I, 1, p. 102 și 113.
14. Documente din 1442, Arh. ist., I, 1, p. 132; 1458, idem, p. 154; 1460, idem, I 2, p. 6.
15. Document de la Ștefan cel Mare în *Melchisedek*, Chron. Romanului, I, p. 127. Vezi un altul relativ la mănăstirea Probata din 1471 în Arh. ist., I, 1, p. 116.

folos și mănăstirei, punînd pe locuitorii satelor în poziție de a vinde mai eftin, și deci de a-și trece mărfurile lor în mai mare cîtime, ceea ce-i îmbogăția îmbogățind și mănăstirea.

Pe lîngă atare scutire de dări și de taxe și pe lîngă atribuirea unor venituri a le statului, precum unele vămi, în folosul mănăstirilor, mai găsim însă și alt sistem de a le spori cîștigul, anume concedarea dreptului de judecată asupra locuitorilor așăzați pe proprietățile lor. Am văzut cum documentul citat mai sus din 1448, oprea pe judecătorii din Hîrlău, globașii și pripășarii să nu judece, nici *să prade*, nici gloabă să nu iee de la satele mănăstirei Probata. Un alt document din 1459 ordonă juzilor de la Bacău, să nu judece nici globașii să globească pe oamenii din satul Lucăcești, care să fie dați în judecata egumenului Bistriței.

In timpurile mai vechi se întîlnesc asemene scutiri de dări a unor sate și în favoarea unor proprietari privați, nu mai puțin și concedarea jurisdicției lăsată tot lor de domn, pentru oamenii de pe moșiile lor. Astfeliu întîlnim un document de la Dan Vodă din 1430, prin care domnul dărueste boierilor Stoica, Dimitrie, Vlăscan, Petru și Șisman satele Ciurilești, Dîmbova, Turcinești și jumătate din Balomirești, scutindu-le de oierit, porcărit, albinărit, găletărit, vinăriciu, dijme, gloabe, cosit fîn, carat, podvezi și alte slujbe și dăjdii mari și mici», pentru care domnul ordonă «să nu cuteze a-i bîntui nici jude, nici globaș, nici birar, nici din alte slugi și dregători ai domniei mele, ce se trimit în slujbele și trebile domnești, iar cel ce-i va nedreptăți pe ei sau pe oamenii lor, unul ca acela va păți mare rău și urgie de la domnia mea», după cum se vede o danie și scutire făcută în tocmai după terminii scutirilor mănăstirești [16]. Un alt

16. Arh. ist., I, 1, p. 73.

document din 1433 conține hărăzirea către un boier din partea lui Ștefan fiul lui Alexandru cel Bun, a unui sat în susul Săratei, «cu dreptul propriei judecăți locale în atîrnare însă de la Curtea din Iași»[17]. Pe cînd însă asemene scutiri de dări și concesiuni a dreptului de judecată se întîlnesc foarte des în hrisoavele date mănăstirilor, ele formează o rară excepție în acele încuviințate feților private, și dacă ele sunt așa de rari chiar în timpurile mai vechi, cînd domnul nu era constrîns de nevoi, și putea dărui însă în largul lui din veniturile sale, apoi în timpurile mai noue ele dispar cu desăvîrșire; pe cînd religiozitatea domnilor îi împinge mereu a se arata darnici către mănăstiri, urmînd înainte a le încuviința asemene concesiuni în cuprinderea și întinderea daniilor celor vechi. Astfeliu întîlnim bună oară de aceste danii făcute de Mihaiu Viteazul ca domn al celor trei țări romîne, prin un uric al său din Iași, 1600, în care el dăruește mănăstirea Bistrița «cu decima albinelor de la toți vecinii din toate satele sîntei mănăstiri»[18]. De asemene mai găsim pe Constantin Movilă ordonînd slugilor sale vameșii din tîrgul Trotușului «ca să nu mai învăluiască pentru vamă nici o marfă de a sîntei mănăstiri numită Bistrița, cîte vor fi mergătoare la țara ungurească, ci să rămînă în folosul sîntei mănăstiri, fie boi, fie vaci, fie grîu, fie ori ce»[19].

Pe Miron Barnovski îl aflăm însă scutind pe satul Borilești de mai multe dări anume de iliș, sulgiu, unt, lup, pentru alt motiv decît acela că ar fi fost călugăresc, anume pentru că țineа strajă pe apa Tazlăului. Totuși este de însemnat că el ~~numai poate întinde scutirea în larga măsură în care o făceau dom-~~

17. Arh. ist., I, 1, p. 81.
18. Idem, I, 1, p. 117. Data documentului pusă de D-l *Hasdeu* 1599 Iulie 27 este greșită. Vezi mai sus, p. 288.
19. Documentul din 1610. Arh. ist., I, 2, p. 21.

~~nii din vremurile mai vechi, căci~~ lasă pe locuitorii acelui sat, să plătească înainte cisla adecă birul, tocmai darea cea mai de samă «cîtă va fi scrisă în vistierie» [20].

Despre organele cărora era încredințată ocîrmuirea din acest timp, aflăm numai puține lămuriri din documentele cunoscute.

In fruntea țărei stătea domnul, concentrînd în mînile sale toate puterile atît militară cît și administrativă și judecătorească, cea mai absolută autoritate ce a fost pusă vre odată în mîna unui om. In un asemene sistem înțălegem că nu poate fi vorba de nici o mărginire a ei legală, ci numai de una morală sau obicinuelnică, care prea ușor putea fi depășită. Domnul era deci autoritatea supremă de la care atîrnau toate interesele supușilor săi, de la cel mai mic până la cel mai mare. Avere, onoare, viață, totul stătea în clipita ochiului său. In contra unei puteri atît de arbitrare și de care se abuza cu atîta ușurință, țara ne avînd nici un mijloc legal de împrotivire, alerga la cele extra-legale. Nicăiri în lume nu s'au abătut poporul atît de des pe calea revoluțiilor, ca în istoria mai veche a țărilor romîne

Aceasta autoritate, atît de absolută a domnului, era delegată *slugilor sale*, adecă dregătorilor care îi ajutau la ocîrmuirea țărei. Din aceștia se deosebeau întâi organele centrale, acele care după terminologia de astăzi ar fi reprezintate prin miniștri, precum: banul (în Muntenia), logofătul, vornicii, postelnicul, vistiernicul, spatariul, (hatmanul în Moldova) și aga. Pe lîngă aceștia mai erau și dregătorii însărcinați cu slujbe personale pe lîngă domn precum: paharnicul, stolnicul, comisul și cei mai mici încă, medelnicerul care turna de spălat principelui, și ciohodarul, «mai ma-

20. Document din 1629, Arh. ist., I, 1. p. 119

+ ~~[illegible]~~ vezi

nu întinde scutirea dintr asupra vuriturilor domnești ~~[illegible]~~ ?

F Se găsesc unele vii mai rare de tot și scutiri de slujbe militară sau în parte sau chiar în totul. Ase prin un document din 1458 dispune ca locuitorii satului Borhinești „să meargă unul sau altul când se vor întâmpla și merg însuș domnia mea la oaste, altă dată însă nu" 1444 Ștefan al IV-lea dispune în favoarea mănăstirii Horodnicului ca oamenii din satul Balasinești (pe lângă scutiri de dări) nici la oaste să nu meargă nici odată nici măcar cu leafă; ~~prin~~ Un alt doc. din 1475 confirmă dania lui Ștefan al IV-lea adăugând ca locuitorii Horodnicului „nici la straje să nu meargă nici la mori să nu lucreze, nici la oaste să nu meargă.

Din Țara Românească Mircea cel Bătrân scutește de asemenea satele mari stingalea de toate slujbele afară de oastea cea mare, adecă de scutarea întreagă a țării la vremea de grea cumpănă. 20 bis

Aceste scutiri de slujbe militare puteau să se întoarcă în deosebit folosul economiei pentru mănăstire, precum fie ca o dare bănească pe care o încasă sgumenii de la oamenii scutiți sau alt-cum vor

20 bis Documentele celor de Z. Bogdan în Documentul Răzvăților din 1484 în un acad. ~~[illegible]~~ II, tom ~~[illegible]~~ 1908. p. 409-410 [illegible]

ele peste papucii și ciubotele lui», timpurile de atunci nefăcînd nici o deosebire între slujbașii statului și slugile domnului.[20]

Dintre aceștia vornicii în Moldova, acel de țara de jos și acel de țara de sus și banul Craiovei în Muntenia, aveau, la început cel puțin, o autoritate întinsă asupra unui teritoriu anumit; ceilalți aveau sub mînele lor întreaga țară, întru cît se atingea de căderile lor. Aceste căderi însă nu erau nici ele préciz hotărîte. In afară de împrejurarea că fie-care boier era și militar, videm că ei adese ori sunt însărcinați cu niște daraveri ce nu intrau în a lor competență. Astfeliu găsim într'un rînd pe mitropolitul țărei Atanasie, și pe cămărașul Sekeli, unul cap al bisericei, celalalt însărcinat cu «îngrijirea tesaurului privat al domnului și cu pedepsirea negutitorilor ce vindeau falș după cîntar»[21], rînduiți împreună într'o cercetare pentru limpezirea hotarului satelor Petrișanii și Iugărești între vornicul Ureche și mănăstirea Agapia[22]. Vasile Lupu rînduește în o cercetare de aceeași natură pe vel logofătul Gavrilaș, a căruia dregătorie era doară întocmirea documentelor[23]. Cu toate că de obiceiu logofătul va fi întocmit documentele, vornicul va fi judecat și vistiernicul va fi încasat bani, se pot prea ușor întîlni cazuri cînd un dregător îndeplinește căderile unui altuia, fără ca atare eșire din sfera lui de activitate să fi părut cel puțin nepotrivită. Intîlnim doară într'un document pe hatmanul Constantin Razu, adecă capul oștirei, care mergînd cu o slujbă domnească la Suceava, este însărcinat și cu judecarea unui proces între mănăstirea Slatina și locuitorii din satul Rădășanii[24]. Altă dată un medel-

21. *Cantemir*, Descr. Moldaviae, p 85.
22. Doc. din 1610. Arh. ist., I 1, p. 22.
23. Doc. din 1639. idem, I. 1. p 87.
24. Anaforaua boierilor către Gr. Ghica din 1765 Iunie in 3 în Uricariul X, p. 194.

nicer, a cărui treabă era de a turna domnului apă cînd se spăla, este însărcinat cu judecarea unui proces [25]. De aceea este cam zădarnic a se încerca să se determine cu ce daraveri se îndeletnicia fie-care dregător, întru cît toți se puteau ocupa cu toate.

Sub dregătorii cei mari ai curței veniau acei ținutali. numiți în deobște *pârcălabi*, în vremile mai vechi în unele ținuturi, *staroști*. Inainte de a cerceta caracterul acestor capi ai județelor, să căutăm a lumina pe cît va fi cu putință o întrebare de tot întunecoasă, anume originea sub-împărțirilor administrative a le țărilor romîne.

Impărțirea Munteniei și a Moldovei în județe, astfeliu precum o întîlnim în vremile mai noue, este de sigur în totalitatea ei posterioară descălecărei, ceea ce se poate cunoaște chiar de pe numele de *județ* dat acestor cercuri de ocîrmuire, care vine de la scaunele judecătorești înființate în ele, și are deci origine reflexivă, nu una necunoscută, istorică. Totuși noi credem că rețeaua pe care s'au întocmit asemene împărțire este mai veche decît descălecarea, și că cele mai multe din regiunele ce constituesc mai tîrziu județele purtau numele ce le au astăzi, din vremuri mult mai bătrîne.

Astfeliu în Oltenia, care a fost locuită de Romîni, neîntrerupt de la colonizare, întîlnim numirile a patru județe, care sunt fără îndoială mai vechi de cît întemeierea statului muntean. Județul *Mehedinți* își derivă numele de la Mehadia ce făcea mai înainte parte din el, și această localitate după toate probabilitățile își trage numele de la Romani. Tot așa cu Județul *Romanați* a cărui nume vine tot din epoca romană [26]. Numele *Gorjului* și *Doljului* sunt combinate

25. Doc. din 1742. idem, VIII, p. 9.
26. Asupra Mehadiei și a Romanaților. Vezi Vol. I, p. 292—293.

din acel al Jiului cu cuvintele slave Gor = deal și Dol = vale, fără înțăles în limba romînă, deci date acestor regiuni de Slavoni, înainte de a se contopi ei în naționalitatea romînă, între veacurile VI—XII. Numai *Vîlcea*, cu un nume dat de Romîni, nu se poate hotări dacă este anterior sau posterior desălecărei. Este însă probabil că întru cît celelalte patru sub-împărțiri a le Olteniei sunt vechi, și aceasta ce mai rămîne, a cincea, va fi existat din o epocă contimpurană cu celelalte.

Județele din Muntenia Mare poartă mai toate numirile riurilor ce le străbat: *Oltul*, *Argeșul*, *Dîmbovița*, *Ilfovul*, *Ialomița*, *Prahova*, *Buzcul* (numit mai înainte și *Secuenii* de la vecinătatea Secuilor), *Teleormanul*, *Rîmnicul*, unul singur acel al unui munte. *Muscelul* și un altul acel al orașului său de capitală: *Brăila*. Singur *Vlașca* cu un nume slavon, fără înțăles în românește, este de feliul acelora a Gorjului și Doljului din Muntenia Mică.

Imprejurarea că cele mai multe județe a le Munteniei, poartă numiri împrumutate de la elemente naturale și nu de la așăzări omenești, ne arată ca regiunile reprezentate prin ele sunt mai vechi de cît întemeierea orașelor ce mai tîrziu ajunseră capitalele lor.

In Moldova din potrivă aflăm mai toate județele numite după orașele lor de reședință: *Dorohoiu*, *Hîrlăul*, *Suceava*[27], *Iași*, *Roman*, *Bacău*, *Vaslui*, *Tecuciu*, *Neamț*[28], *Fălciu*[29], *Orheiu*, *Lapușna*, *Soroca*, *Tighinea*, *Hotin*, *Cetatea Albă*.

Numai patru județe din Moldova, *Tutova*, *Covurlui*, *Putna* și *Chigheciul* poartă numiri deosebite de

27. Capitala județului fu Suceava, până la rîpirea Bucovinei de Austriaci. Județul Hîrlău, au devenit Botoșanii.
28. Peatra ajunse capitală mai tîrziu.
29. Tot așa cu Hușii.

acele a le capitalelor, numiri derivate de la apele ce le udă, unul, Chigheciul de la un codru din cuprinsul lui.

Este firesc lucru de admis, că la acele județe unde numele concoardă cu acel al capitalei mai întâi s'au înființat aceasta și apoi s'au întins numele la circonscripția administrativă acăruia centru ea devenise. Chestiunea deci dacă existența acelor județe este anterioară sau posterioară descălecărei va atîrna de data la care au fost întemeiete asemene orașe. Așa bună oară Neamțul se știe că este mai vechiu decît descălecarea, de oare ce cetatea Neamțului de la care își trage numele și orașul așezat în poalele ei, fu înființată de cavalerii Teutoni încă înainte de 1232[30]. Tecuciul care poartă un nume slavon fără înțeles în limba romînă, trebue să fie iarăși mai vechiu decît întemeierea domniei în Moldova. Despre Roman din potrivă s'ar părea că a fost întemeiet după descălecare, și în ori ce caz și-a primit numele de la Roman Vodă (1391—1393) care'l numește orașul său[31]. Orașul Hușii s'au întemeiet de sigur de Husiții refugiți în hotarele Moldovei, de oare ce papa Eugeniu al V-le, prin o bulă a sa din 1446, spune că «ar fi aflat cu cea mai mare neplăcere cum că în regatul Moldovei s'ar fi adăpostind o mulțime de eretici, din secta cea scîrboasă a Husiților»[32]. Forma plurală a numelui întărește și mai mult originea husită a orașului. Asupra existenței județului însă acăruia capitală astăzi este Hușii, chestiunea aceasta nu poate hotări nimic, întru cît numele județului este luat de la alt oraș din sinul lui, *Fălciul*, care a fost prima lui capitală[33].

30. Vol. I p. 563.
31. Vol. II, p. 144.
32. Reprodusă de *Kemeny* în *Kurz*, Magasin für Geschichte Siebenbürgens II, p. 49.
33. Nu este de admis părerea episcopului *Melchisedek* că *Huși* și-ar trage

Cît despre județele moldovenești acăror nume nu este împrumutat de la orașele de reședință observăm, lucru în destul de curios, că în două din ele, Covurluiul și Tutova se întîlnesc tocmai două din cele mai vechi orașe a le Moldovei, Galații și Bîrladul, ămbele cu numiri slavone fără înțăles în limba romînă și din care Bîrladul este adeverit chiar din cronici rusești a fi existat încă de prin veacul al XII-le[54].

Aceasta ne ar dovedi numai faptul că atari regiuni erau individualizate încă înaintea întemeierei orașelor cu acelaș nume în sinul lor. Dacă ele s'ar fi constituit în corpuri deosebite, după ce orașele ar fi început a înflori, ar trebui numai decît ca ele să le fi împrumutat numirile. Din această împrejurare se poate încă deduce un argument pentru vechimea împărțirilor în regiunile județelor sale a le Munteniei și a parte din Moldova, acăror nume nu concoardă cu orașele lor de reședință.

Din discuțiunea de mai sus ar urma că regiunile din care s'au format după descălecarea și organizarea ță-

---

numele de la un boier *Husul* sau *Husu* (slav.=gîscă). Vezi mai pe larg discuția în *G. Ghibănescu*, originea Hușilor, studiu istoric. Bîrlad. 1887.

54. Existența Bîrladului se poate urmări în izvoare încă de prin veacul al XII-le Diploma lui Ivancu Rotislavovici din 1134, îl pomenește alăturea cu Tecuciul și Galații (Vezi Vol. I, p. 542, unde trebue îndreptată citația din nota 10; în loc de Col. lui Traian 1868, *Traian* 1868, p 199). Autenticitatea diplomei bîrlădene, a fost însă contestată mai ales pe motive limbistice de Dl. *I. Bogdan*, Diploma bîrlădeană din 1134, principatul Bîrladului, o încercare de critică diplomatică slavo-romînă, București. 1889. De și bănuirea autenticității ei numai pe motive, că limba în care e scrisă nu ar corespunde cu acea a documentelor sau cronicilor slave contimpurane ei, nu ne pare de tot hotărîtoare, chiar dacă am lăsa de o cam dată la o parte diploma, încă Bîrladul este amintit în cronica din Chiew, pe la anul 1144—1146, și anume în legătură cu Ivancu Rotislavovici, numind pe acest principe cu epitetul de *Berladnik*, (*Bogdan*, l. c. p. 31). O cronică din Nowgorod spune la anul 1149 că Gheorghe Vladimirovici din Chiew trimise pe *principele de Bîrlad* contra Novgorodienilor (idem, p. 32, nota 1). Tot cronica din Chiev pomenește în mai multe rînduri de *Berladnici* ca de un popor deosebit, care nu pot fi decît locuitorii Bîrladului (idem. p. 39). Pe baza acestor texte și a altor împrejurări Dl. *Radu Rossetti* în Revista nouă, București II, 1890, p. 464 și urm. apără existența principatului Bîrladului.

rilor romîne județele lor, se delimitase încă înainte de acest evenement, în cele mai multe punte a le suprafeței lor, și că împărțirea administrativă a Munteniei și Moldovei reproduce numai o împărțire provincială mai veche decăt întemeierea țărilor însăși.

Autoritatea supremă în aceste județe era încredințată în fie-care la cîte doi *părcălabi*, care își aveau scaunul în orașul de reședință. Așa bună oară se știe că Tîrgul-Frumos, care era capitala județului Cîrligăturei, (acuma înglobat în al Iașilor) era reședința unui părcălab [35]. Acești capi ai județelor, cum am zice astăzi prefecți, mai purtau și numele de *uriadnici*, *diregători* și în unele din ele pe acel de *starosti*. Așa în un document de la 1617 găsim pe diregătorul, șoltuzii și pîrgarii din Tîrgul Frumos, jăluindu-se contra vornicului Ureche și călugărilor de Secul pentru stăpînirea nedreaptă a acestora asupra unei mori [36]. Miron Costin ne spune în poema polonă că părcălăbiile Putnei și a Cernăuțului se numeau starostii, și conform cu această arătare aflăm un document din 1623, care pomenește despre starostii de Putna [37]. Acest nume de pe urmă pare a fi fost însă întrebuințat și pentru alte județe în locul acelui de părcălab, de oare ce Miron Costin ne vorbește în aceeași poemă despre veniturile starostelui Bîrladului, a starostelui Dorohoiului și a stărostiei Cotnariului [38]. Parcalabii erau însărcinați cu adunarea contribuțiilor și aveau și căderi judecătorești, precum și îngrijirea de alte daraveri, din care unele atingeau une ori interesele comunale. Așa am văzut mai sus cum părcălabul Tîrgului Frumos, apără împreună cu autorită-

35. *Cantemir*, Descr. Moldaviae, p. 11.
36. Arh. ist., I, 1, p. 13.
37. Idem, I, 1, p. 144.
38. Idem, I, 1, p. 170.

ţile municipale interesele acelui oraş contra călugărilor de la Secu.

Sub pârcălabi erau o sumă de agenţi inferiori însărcinaţi în special cu încasarea dăjdiilor. Este în totul firesc de a întîlni vechea noastră ocîrmuire indeletnicindu-se aproape numai cu încasarea dărilor şi împărţirea dreptăţei. Aceste sunt singurile daraveri publice de care se îngrijesc ocîrmuirile rudimentare; căci celelalte interese a le obştiei sau sunt lăsate în deplină părăsire sau sunt date în sama unor aşăzăminte speciale. Cultura cîtă va fi fost, era încredinţată bisericei, ce avea organizarea ei autonomă, cu regulele, jurisdicţia şi veniturile ei; căutarea de interesele publice, precum căi de comunicaţie, poduri şi altele, erau lăsate cu totul la îndurarea privaţilor, care dispuneau une-ori prin testamentele lor, să se facă cîte un pod peste o apă sau să se întocmească o fîntînă la cutare răspintie. Comerţul, agricultura, industria mergeau cum puteau în sinul stărei chaotice a societăţei. In scurt ocîrmuirei din acele vremuri nu-i rămînea alt ceva de făcut de cît de încasat contribuţiile şi de cercetat pricinile, fără de care îndeletniciri nici se poate măcar concepe ideea de stat.

Fiind că despre organizarea justiţiei ne vom ocupa într'un capitol special, cu prilejul studiărei legislaţiei lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu [39], apoi aice spre a complecta cadrul ocîrmuirei, ne rămîne numai a enumera feliul dăjdiilor. Contribuţiile se adăogiră necontenit potrivit cu sporirea nevoilor ţărilor romîne, şi anume în două îndreptări, intensiv prin mărirea nartului dăjdiei, apoi extensiv, înmulţindu-se numărul lor şi iscodindu-se fără încetare dări noue peste cele vechi.

39. In volumul al IV-le, cap. I, No. II.

Documentele răstimpului studiat până aice ne arată următoarele contribuţii ce se luau de la locuitori: In primul loc *birul*, rîdicat sub forma cislei, dare directă impusă pe capul de om, şi care se plătea de ţărani, fie supuşi, fie liberi, şi de boierii mazili sau de acei ce stăteau la ţară, de şi la aceşti din urmă darea era impusă personal, nu sub forma obştească a cislei. Pe lîngă contribuţia directă, mai erau o sumă de altele indirecte, răspunse de pe avere fără deosebire, de boieri anume chiar de acei dregători, şi de ţărani. Astfeliu erau: *oieritul*, darea pe oi, *albinăritul*, pe stupi, numit şi desetina, *porcăritul* sau goştina, *găletăritul* darea de pe numărul de găleţi de grîne strînse de pe cîmp. Veneau apoi *dijmele*, venituri foarte însemnate trase de domn în natură de la productele pămîntului, precum de la miere, ceară (altă dare de cît albinăritul) sau vin. Aceste dijme erau acele din dări, a căror strîngere se conceda adese ori către mănăstiri. Se mai întîlneşte *vinăriciul*, darea pe crîşme, *ilişul* un soiu de dare în bani a căreia natură nu poate fi determinată mai de aproape, şi *posadul* darea pentru întreţinerea garnizoanelor prin oraşele unde erau de trebuinţă.

In afără de aceste venituri regulate, mai erau şi altele provenite din amenzi care se numeau în de comun *gloabe*, şi erau iarăşi de mai multe feliuri precum: *tretina*, amenda de o treime din valoarea obiectului defraudat, *oşluca*, pedeapsa bănească impusă acelor ce nu vroiau să asculte de ordinile ocîrmuirei, *pripăşăritul*, amenda încasată de la vitele găsite de pripas, *şugubinele* sau deşugubinile, iarăşi amenzi pentru deosebite abateri[40]. Poporul de jos mai era supus încă, în afară de plata dărilor, şi la nişte lu-

40. Asupra acestor diverse dări şi amenzi, vezi *Melchisedek*, Chron. Romanului, I, p. 121—123.

crări în natură pentru folosul domniei. Așa în locurile de fînaț era îndatorit a căra fînul domnesc ; în podgorii a căra buțile cu vin ; lîngă ocnele de sare a transporta droburile scoase din mine ; în preajma riurilor a drege morile ; lîngă Dunăre a păscui moron și pretutindeni a procura domnului boii pentru podvoade (căraturi) și caii de olac pentru transmitera ordinelor domnești [41]. Pentru adunarea acestor dări și amenzi erau deosebite clase de strîngători care să numeau une ori *vătămani* [42], alte ori își împrumutau numele de la darea ce încasau ; astfeliu birarii, pripășarii, oșlucarii, deșugubinarii. Cu cît cădeau mai mult țările romîne sub stăpînirea turcească, cu atîta se înmulța numărul dărilor și se adăogea cîtimea lor. Pe la sfîrșitul veacului al XVI-le am văzut bună oară pe Iancu Sasul și Emanoil Aron, luînd unul a zecea din boi, celalalt chiar cîte un bou de om în toată țara. Pe la începutul veacului următor întîlnim o nouă dare, *fumăritul*, împusă pe fie care fum ce eșia din o casă ; apoi o alta de 8 aspri de fie-care familie, sporită de Iacob Eraclide Despotul la cifra de un galbăn, o taxă pentru tăierea vacilor și a oilor, o dare de unt în natură pentru aprovizionarea Turcilor, cîte o cîtime de lupi de fie care sat, o dare nouă pe laptele vacilor numită *sulgiu* și altele feliurite, care de care mai arbitrară, mai nedreaptă și mai destrugătoare de producțiune.

Din aceste dări, birul ajunsese pe timpul lui Mihaiu Viteazul la o înălțime așa de mare, în cît moș-

---

41. Asupra tuturor acelor îndatoriri, vezi documentele din 1399, de la Mircea cel Mare în Arh. ist., I, 1, p. 97 ; 1430. Dan al II-le, idem, I, 1, p 73; 1448, Petru al III-le din Moldova, idem, I, 1, p. 153 și 1490, Vlad al VI-le, idem. I, 1. p. 5. Adaoge documentul din 1458, Stefan cel Mare, *Melchisedek*, Chron. Rom., I p. 117 și altul de la Ieremia Movilă, 1595, Arh. ist., I, 2, p 7.

42. Doc. de la Miron Barnovski. 1629, în condica episcopiei de Huși *Melchisedek*, Chron. Hușilor. p. 33.

nenii ne mai putîndu'l plăti, li se luau moșiile pe sama domniei. Tot așa întîlnim și în Moldova pe Petru Schiopul, luînd ca domnesc satul Urinceștii din ținutul Lăpușnei, pentru că nu putuse răspunde darea de 70.000 de aspri aruncată asupra lui. Satul devenit domnesc, este apoi vîndut de Petru Schiopul mitropolitului Movilă, de la care domnul ie acea sumă de bani, spre a împlini cifra tributului îndoit pe care se îndatorise a-l răspunde cătră Turci, după răsturnarea lui Ioan Vodă.

In cazurile excepționale cînd se aruncau dări neașteptate asupra satelor, mergea cîte un boier mare în ținuturi spre a privighea încasarea lor, de unde se desvoltă în curînd abuzul de a face pe acest boier răspunzător pentru deplina încasare a contribuțiilor[43]. Astfeliu cînd se aruncă acea dare extraordinară de 70,000 de aspri asupra satului Urinceștii, *logofătul* Solomon fu însărcinat cu încasarea dărei, pe care el neputînd-o împlini de la acel sat, pentru a scăpa de cumplita răspundere, îl confiscă pe sama domniei[44].

Acești slujbași ai ocîrmuirei însărcinați cu strîngerea dăjdiilor erau pe capul poporului o adevărată nenorocire, din pricina lipsei depline de control și de dispoziții hotărite în delicata lor menire de împlinitori ai dărilor, punt pe care ocîrmuirea zilelor noastre caută tocmai să'l determine cît se poate mai lă-

43. Vezi două documente, unul de la Petru Schiopul din 1588 și altul de la Ieremia Movilă în *Wickenhauser*, Geschichte und Urkunden des Klosters Solka, 1877, p. 63 și 69 Intr'un document din 1665, Uricariul, X, p. 230, găsim pe boierul *Mihăilașcu Beldiman*, vînzîndu-și niște moșii „pentru că rămăsese la pagubă mare din niște zlotării (împliniri de dări) de la ținuturile Bacăului și a Neamțului, și avea strînsoare mare de bani, căci fusese dat la lefegii, adecă pe mîna mercenarilor, ca ei să-și scoată lefile de la el, ce nu îngrijise a aduna contribuțiile din care să se plătească.

44. Și aice repetăm observația, de mai multe ori făcută, asupra lipsei desăvîrșite a ideei de competență, întru cît întîlnim un logofăt însărcinat cu încasarea dărilor.

murit. Strîngerea mai ales a dijmelor, dărilor pe oi, porci, stupi, apoi gloabele a căror înălțime era lăsată la apreţuirea agentului împlinitor, punînd el cea mai bună parte în buzunarul său, pricinuiau nemulţămirile şi tînguirile cele mai dese. De aceea mai mulţi domni prevăd prin hrisoavele lor de scutire a unor sate de asemene dări, concedate mănăstirilor, ordine foarte aspre către slugile domneşti, împunîndu-le a nu mai *bîntui* acele sate, a nu le *face strîmbătate* şi a nu le *prăda*. † Aşa în un document din 1612 Ştefan Tomşa scrie către Lupu a Mariei, fost vătav de Bacău, «că s'au tînguit înaintea noastră rugătorii noştri, călugării de la sînta mănăstire Bistriţa, pentru că domnii anteriori le au fost dat vama cea mică din tîrgul Bacău, pe care le am lăsat'o şi domnia mea; iar tu cînd ai fost acolo vatav, le ai luat acea vamă şi-i tot superi şi acuma. Deci îndată ce vei vedea această carte a domniei mele să-i laşi în pace şi să le întorci şi cele ce ai luat pănă acuma, şi să nu mai vină altă tînguire la domnia mea, căci atunci să ştii că vom trimite să te spînzure pe loc»[45].

Stefan Răzvan scrie în 1595 slugilor sale lucrătoare în ţinutul Chigheciului, cum i s'au tînguit călugării de la Tazlău, că în loc ca ei să primească bani de la locuitorii satului Tătăranii, silesc pe locuitori la munci în natură, iar starostii, scutarii şi deşugubinarii nu lasă în folosul călugărilor pripasurile, deşugubinele şi gloabele cîte s'ar întîmpla în satele călugărilor, ci le ieu pe sama lor[46]. Miron Barnovski primeşte o tînguire de la episcopii şi egumenii de prin toate mănăstirile, de la mazili, feciorii de boieri de ţară şi de la jupănesele sărace (văduve)[47], că

45. Arh. ist., l. I, 1. p. 135.
46. Idem. p. 181.
47. Că *sărace* nu însamnă lipsite de avere ci *văduve*, se vede din însuş faptul că aceste jupănese sărace aveau moşii. Apoi în un document din 1670

«li s'au pustiit satele și li s'au rășchirat vecinii prin slobozii și prin satele boierești, și că au rămas numai cu siliștele, din pricină mai ales că părcălabii de ținuturi întră în satele lor și le *pradă* vecinii și-i ciobotesc fără de ispravă; apoi umblă deșugubinarii în toată vremea de fac năpăști la femei și fete de oameni buni și la sărace pe minciuni, de *fac pradă* și-i bagă în fiere și-i ciobotesc; mai umblă în sfîrșit și juzii țigănești de le învăluesc țiganii, prădîndu-i și pe dînșii». Tînguirea nu ne ar mira atîta, întru cît tot deauna ocîrmuiții au găsit de bănuit ocîrmuitorilor. Ce să zicem însă de ordinul domnului dat asupra acestei jăluiri, care dispune pentru a îndrepta asemene stare de lucruri, ca părcălabii să nu mai judece pe oameni din satele mănăstirești decît pentru vinele cele mari, iar deșugubinarii să ămble prin acele sate *numai o lună pe an*, în Septemvrie, pentru a apăra măcar astfeliu pe locuitori de prădăciunile organelor ocîrmuirei, punîndu-i mai rar în atingere cu ele.

In sfîrșit din numeroasele documente ce le am putea invoca în sprijinul acestor împrejurări, mai citām încă trei: unul de la Mihaiu Viteazul din 1599, prin care ordonă lui Bogdan părcălabul din Albești să lese în pace un sat al mănăstirei Vierosul, «căci nu va păți nici un om ceea ce vei păți tu»[48]; al doile de la Constantin Brancovanu, prin care domnul apărînd niște rumîni ai mănăstirei Argeșului, de jafurile slugilor sale, poroncește acestora «să aibă de acum înainte a se feri de a mai bîntui pe acei oameni, ca să nu mai vie la domnie jalobă asupra lor, cînd atunci ar petrece mare nevoie, «și cu tine, adao-

---

de la Duca Vodă, Uricariul, IX, p. 315, se vorbește de „Ileana comisoaea ce rămăsese *săracă* de giupînul său Andrieș." Doc. în Arh. ist., I, 1, p. 175.

48. Foaia Societății Românismului, I, 1870, p. 474.

ge domnul, se vor părăsi toți ciocoii a mai face jaf săracilor»[49]; al treile este o carte a lui Vasile Lupu din 1645, îndreptată către municipalitatea Hușilor, privitoare la neamestecarea poslușnicilor episcopiei cu tîrgoveții, care sfîrșește prin cuvintele amenințătoare: «de va mai veni jalbă la domnia mea că-i învăluiți, cu tine șoltuze mă voi întreba»[50].

De aceea întîlnim repetat poroncile cele mai aspre ca slugile domnești să nu se amestece în satele apărate, sub amenințare de «a suferi mare rușine, de a fi aduși legați»[51], sau cum am văzut mai sus, de a fi chiar spînzurați.

Tristă priveliște ne înfățoșază o ocîrmuire care mărturisește ea însăși, și oare cum ca lucru de la sine înțăles, abuzurile neiertate a le agenților ei, fiind nevoită să-i înfrîneze de la ele prin cele mai strașnice amenințări, și care în sfîrșit pentru a ușura poporul de încălcările lor, chiar în satele cele apărate, le ordonă a *nu le mai prăda decît o lună pe an*.

Să se adaugă către aceste despoieri a le dregătorilor, și acea legală, consfințită prin obiceiul pămîntului, de a se apuca pe un sat pentru dările neplătite de un altul, pricină se și găsesc hrisoave domnești, care scutesc unele sate privilegiate de această urieșă nedreptate[52].

Dacă trecem acuma la organizarea municipală cu sfatul pîrgarilor, avînd în fruntea sa în Muntenia pe

49 Doc. din 13 Ianuarie 1693, Uricariul IX. p. 153.

50. Document din condica episc. Hușilor. *Melchisedek*, Chron. Hușilor p. 35.

51. Doc. din 1602 April în 6 și 13, *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, I, p. 117 și 128 Nostim și în feliul său unic este strașnicul ordin trimis de Mateiu Basarab în 24 Oct. 1644 unui vameș (Revista romînă, 1862, p. 390): „Scriș-am domnia mea ție Vasso Vameșule, ce porc de cîne ești tu de cărțile domniei mele nu le bagi în samă. A făcut domnia mea cărți părintelui Snesgoveanu să 'și iee dreptul său după locul lui de la Spanțov, cum a fost legea și obiceiul, iar tu fecior de lele ce ești, nu bagi cărțile domniei mele în samă: să cauți dar să lași să'și iee ce-i obiceiul, că vom trimite domnia mea, acolo, de te va spînzura".

52 Doc. de la Ieremia Movilă 1603. Arh. ist., I, 1, p. 117.

județ, în Moldova pe șoltuz, și acăreia origine am cercetat'o aiurea[51], constatăm că numărul pîrgarilor era în deobște de 12, uneori de 6[54]. Acest feliu de dregători se află însă numai în orașe. In sate se întîlnesc niște capi ai sătenilor numiți *juzi* sau *județi* în ămbile țări sau și *vătămani* și *knezi*, și care sunt mai mulți la număr, fără să se arăte dacă unul din ei era mai mare, în feliul șoltuzului sau al județului din orașe. Așa un document din 1586, conține o mărturie pentru vînzarea unei moșii, întărită de «Tămaș, Bascanu, Vasile Răjicin, Mateiu Butnariu și Crîstea *județii de la Balomirești*»[55]. In foarte multe documente se pomenesc satele după numele județului lor, desemnîndu-le ca acele unde este sau au fost cutare sau cutare jude[56].

Căderile sfatului orășănesc, întru cît poate fi vorba de competință în vechea ocîrmuire a țărilor române, erau în deobște următoarele:

Mai întăi el era organ al autorității centrale și aduna banii de la contribuabilii orașului, hotărînd și cît se cuvinea să dee fie-care din orășeni după răfuiala cislei, bine înțăles pentru acea parte a poporației orașului care era supusă cislei. Așa găsim un document de la Miron Barnovski, în care domnul dojănește pe «șoltuzul și pîrgarii din tîrg din

53. Vol. II, p. 232. Se întîlnește și în Moldova numele de județ dat capului unui oraș, obicinuit mai ales în Muntenia, în locul acelui de șoltuz întrebuințat în Moldova. Așa în un doc. de la Ștefan cel Mare din 1459, el ordonă ca *juz i* (СОУДИИ) *de la Bacău* să nu judece și globașii să nu globească satul Lucăcești a mănăst. Biutrița. Arh. ist. I, 1, p 114.

54. Mărturia hotarnică a Plopenilor din 1673 în condica episc. Hușilor. *Melchisedek*, Chron. Hușilor, p. 35.

55. *Melchisedek*, Chron. Romanului. I, p. 220

56. Doc. de la Ștefăniță din 1522. Uricariul XIV, p 76: „din sat din Stînceni, la Turia, unde a fost vătăman Ostapcul." Altul de la Petru Rareș din 1531. idem, p. 82: „satul Trăzii unde a fost kneazul Traziul". Altul de la Ștefan cel Mare din 1502. idem, p 106: „satul Arămeștii unde au fost Avram jude și satul Rusciorii, unde au fost Stan jude și satul Dumbrăvița, unde a fost Giurgea jude și satul Petrești, unde a fost Gavrilă Diațu jude".

+ Ca Knejii sau acelaș lucru cu jupîi a vorbi din rezoluțiile Consiliului din Județul Brăila, Buzău și Ramnicul-Sarat este cazul să dăm cîteva dovezi. Domnul Moldovei își voința la ce vremi în Muntenia pentru a face a ședea pe scaunul Țării pe fiul său ori pe cel de la Vlad Dracul. Ispita a trimes cătră toți boierii mari și mici toți județii și judecătorii precum și toți săracii a lă mică parte la mare și cu răspunsul ce au dat în scrisul cu cuvinte boierești, și cu toții Knejii și cu tot Românimea Valahiei / cf. Aydan Depu Knejii romînilor în veacul acesta. Arh. II, Tom XXVI, 1903 N. Dunăre: Originea și transformarea clasei răpășitoare în Bidru II. Tom XXIX, 1906. p. 183.

Huși că s'au jăluit satele sfintei episcopii de acolo, zicînd înaintea domniei mele, că le este cisla într'un loc cu a tîrgului; de ce strîngeți banii și nu-i aduceți voi aice la domnia mea, ci trimiteți banii pre oamenii și pre vatamanii din satele sîntei episcopii, de-i aduc și voi nu-i aduceți. Ce munciți oamenii? Pentru aceea dacă veți vedea cartea domniei mele, iar voi să strîngeți banii satelor sîntei episcopii, și să-i aduceți voi cu dăjdile tîrgului, și să nu mai munciți oamenii sîntei episcopii» [57].

Pe lîngă adunarea și ducerea banilor birului la domnie, șoltuzul și pîrgarii mai erau ținuți a îndeplini și încasarea altor venituri, precum și a executa slujbele la care erau obligați locuitori față cu ocîrmuirea. Prin un document din 1621, li se ordonă a lăsa în pace satele episcopiei anume Plopenii, Hrubenii, Cîrligații, Criteștii, Băsăștii, Coziacii și Podenii de toate celelalte angării, precum podvadă, jold, cai de olac, gloabe și numai «cisla lor cîtă va hi să plătească» [58]. Șoltuzul era ca dregătorul cel întăi al municipalității răspunzător către domn, pentru neesecutarea ordinilor acestuia.

Șoltuzii și cu pîrgarii aveau însă și căderi judecătorești. Ei judecau procesele mici, precum ocările și bătăile, osîndeau la amenzi, care erau apoi încasate de globașii lor. Așa un document de la Stefan cel Mare din 1458 dispune că «oamenii aceia ce ascultă de mitropolia de Roman, să nu aibă a-i judeca nici șoltuzii, nici pîrgarii, nu cumva să iee de la ei nici pentru sfadă, nici pentru ziua lui Ilie, (taxa ce se plătea de acei ce vîndeau mărfuri în ziua de iarmarocul de 20 Iuliu) [59].

---

57. Document din 1629 din condica episcopiei Hușilor în *Melchisedek*, Chron. Hușilor, p. 34.
58. Document din 1621 *Melchisedek* în Chron. Hușilor, p. 32.
59. *Melchisedek*, Chron. Romanului, I, p. 12c.

Juzii satelor aveau aceleași atribuții financiare și judecătorești în satele lor, pe care le aveau șoltuzii și pîrgarii în orașe; și ei cisluiau oamenii și îi străfueau pentru vini mici, precum sfezi, pripasuri, neascultare etc.

In afară de aceste atribuții ce cădeau asupra șoltuzilor, pîrgarilor și juzilor ca organe a le ocîrmuirei centrale, ei mai făceau încredințărei la deosebitele afaceri ce se încheiau înaintea lor și mai ales la tocmelele de vînzare, spre a le da o putere mai mare. Cele mai multe din documentele pornite de la șoltuzi și pîrgari conțin asemene daraveri, cărora consiliul comunal le dă încredințarea, sau singur, sau întovărășit de un număr de oameni buni și bătrîni. Astfeliu «*Tamaș* șoltuzul cu 12 pîrgari și cu alți oameni bătrîni din tîrg din Trotuș, anume Costantin Buhociu și Neculai Chihna și Dumitrașcu Condrea și Mateiu de Filipești și alți oameni buni întăresc vînzarea făcută de Sandru din Ruși, feciorul Cupariului din Filipești, o jumătate de parte din partea părintelui său, Cupariul, din vatra satului și din cîmp și din țarină și din apă și din pădure și din tot locul cu tot venitul, lui Dragan fiul Nechitei din Filipești, punînd șoltuzul pe acest act drept încredințare pecetea orașului[60]. Un alt document din 1620, de pe timpul lui Gaspar Grațian, arată că «în zilele cuviosului domn al nostru Ioan Gaspar Vodă cu mila lui Dumnezeu domn țărei Moldovei, *și în zilele lui Grigorcea Lapte-acru* cu 12 pîrgari, venind înaintea noastră panul Vitold logofătul, de bună voie a vîndut a sa dreaptă ocină și moșie, o casă cu tot locul împrejuraș în ulița ungurească lîngă Mihaiu drept 30 de taleri, care casă a cumparat'o panul Nicoriță, mare vornic de țara de sus, cu nevasta lui;

60. Arh. ist., I, 1, p 105, 1391. Unul din cele mai vechi documente, în limba romînă.

deci noi înscriind transacțiunea în catastihele orașului Iași după obiceiul vechiu, eliberăm tot odată această a noastră scrisoare de încredințare sub pecetea orașului, fiind de față oameni buni, anume Lazăr șatrarul, Mihailescu vornicul, Simion comisul și Macri [61]. Interesanta împrejurare a existenței unei condici orășănești, în care se însemnau trecerile de proprietăți, mai este adeverită și de alt document din 1617, prin care Radu Vodă întărește mănăstirei Sf. Sava din Iași o prăvalie și trei fălci vie din podgoriile Epurelui de lîngă Iași, «iar acele vii și prăvălii înregistratus'au și în catastihul orășănesc, după obiceiul cel vechiu». După cum se pare numai Iașul poseda în Moldova un asemine catastih, de oare ce în întăriturile din alte orașe asemene formalitate nu este amintită. In anul 1620, șoltuzul din Bîrlad Ioan Carapotorna și 12 pîrgari și preotul domnesc și toți oamenii bătrîni, tîrgoveți din Bîrlad mărturisesc prin o carte a lor, cum că jupăneasa Zamfira lui Dumitrașcu Chiriac cu fii săi Toader și Maria vînd de bună voia lor lui Ghenciu Părcălabul, mai multe părți de pămînt, punînd pecetea tîrgului «pănă cînd își vor face și alte privileghii» (adecă hrisov domnesc). Un document din Tîrgoviștea din 1636, constată de asemene că Tudoran județul și 12 pîrgari din acel oraș întăresc jupînului Hrizca cumpărătura unei vii de la Stanciu Șoimaru pentru 110 galbeni ungurești, fiind «mulți boieri și preoți și bătrînii orașului marturie» după care înșiră vr'o 30 de nume «și alți mulți oameni buni și bătrîni» [62].

Ar rămînea o interesantă chestiune de desbătut; cum dobîndeau puterea acești dregători comunali,

---

61. Arh. ist., I, 1, p. 181. „In zilele lui Grigorcea Lapte-acru" este într'adevăr omeric!

62. Arh. ist., I, 2, p. 19 și I, 1, p. 15.

șoltuzii și pîrgarii în orașe, județii în sate ; prin alegeri sau prin numire din partea autorităților superioare ? Din nefericire documentele cunoscute pănă acuma nu ne dau absolut nici o indicație asupra acestei împrejurări [63].

63. Un studiu asupra breslelor ; cu care să se complecteze cercetarea ocîrmuirei vechi, se va face mai potrivit la expunerea obiceiului pămîntului în Vol. IV.

Spitalul Sf. Spiridon din Iași vine al treilea la rând
și a fost înființat în mănăstirea cu acelaș nu-
me din Iași clădită de Constantin Racoviță
și a doua lea domnie 1756 după cum ne
arată cronicarul Cantea. 67.

67. Letopisetul ed. Kog. cu vechi VII p. 183.

III

MIŞCAREA INTELECTUALĂ

1. LIMBA SLAVONĂ ŞI LIMBA ROMÎNĂ

Nici la un popor din Europa nu a fost mersul ideilor atît de împiedecat ca la acel al Romînilor. De la dispărerea Daciei în noianul năvălirilor barbare, cînd se stînse facla culturei care începuse a străluci în provincia romană până în timpurile ce ne ating mai de aproape, poporul romîn s'a svîrcolit mai cu deosebire în mişcări fisice, iar cele intelectuale frămîntară mai puţin decît toate a lui fiinţă.

Poporul romîn moştenise de la Romani, elementul de căpitenie din care se zămislise, limba sa neolatină şi religia creştină, două pîrghii de cultură care îmbinate ar fi putut grăbi, îndată ce vremurile se mai liniştiră, reîndrumarea civilizaţiei. Timpurile furtunoase ale năvălirilor adusese însă, în afară de sălbătăcirea deprinderilor, provocată prin o stare bîntuită şi neaşazată, şi întemeierea unei înriuriri străine statornice şi trainice, care trebuia să dăuneze mult mai puternic spiritului romîn decît zdrobirea vieţei sale

civilizate de altă dată. Dacă starea chaotică produsă prin prăbușirea barbarilor asupra Daciei avuse de efect nimicirea vieței culturale trăită de Daco-Romani în țara lor, întroducerea limbei slavone în biserica și statul romîn împedecâ pentru secoli îndelungați reînnodarea firului cultural, rupt prin violența năvălirei.

Predomnirea acestei limbi străine în forma principală de cultură a timpului, religia, începu îndată după căderea țărilor nord-dunărene sub stăpînirea Bulgarilor, și anume după ce acest popor însuș primi ritul slavon, întrodus de Methodiu și Ciril mai întăi în Moravia, și apoi în biserica lui, cum am văzut'o aiurea, în timpul imperiului întăi al Bulgarilor care dispare de pe scena lumei în anul 1018 [1]. Creștinismul roman fu suplantat cu violență prin acel bulgăresc, și de atunci înainte exprimarea gîndirei românești în chipul trainic al scrierei deveni slavonă. Limba latină în loc de a se mănținea în sfera închinărei religioase, fu alungată cu totul din întrebuințarea reflexivă a poporului romîn, și el în loc de a-și păstra comunitatea sa intelectuală cu popoarele latine a le Europei apusene, din care făcea parte prin originea lui, întrâ în legătură prin forma cultului seu, și în curînd prin acea a întregei sale vieți culturale, cu popoarele slavone. El se apropie încă și mai mult de aceste, cînd la 1054 despărțindu-se biserica ortodoxă de cea catolică, Romînii ca unii ce profesau creștinismul bulgar, luară și ei parte cu ortodoxii contra creștinilor apuseni.

De atunci și pănă pe la Mateiu Basarab și Vasile Lupu, forma superioară a gîndirei românești se rosti în limba slavonă. Ca un munte zăcu această limbă străină pe întreaga comoară intelectuală a poporului

1. Vol. I, p. 447.

romîn timp de aproape opt veacuri, înăbușind orice manifestare mai înaltă a cugetării, care chiar dacă s'ar fi putut ivi nu putea să se desfășure.

De și în sfera reflexivă, în păturile mai de sus a le societății, poporul românesc adoptase, silit de împrejurări, un organ de rostire străin, dînsul nu și-l însuși nici odată într'un chip viu, ci el rămase numai întins pe hîrtie, sau răsunînd din slujbele bisericești, ca un limbagiu înțeles numai de acei ce le săvîrșau și de puțini dintre închinători, clasa înaltă, boierii. Graiul obicinuit rămase tot acel românesc, care se răsfira nu numai pe buzele oamenilor neștiutori, ci și pe acele a le cărturarilor acelui timp, de îndată ce ei lăsau cartea din mîni, spre a reîntra în viața de toate zilele. Poporul romîn a vorbit în toate epocele istoriei sale limba românească, de și stratul care reprezinta cultura în sinul lui, a putut să se abată în deosebite timpuri de la această normă firească, și să vorbească slavonește în timpul slavonismului, grecește în timpul grecismului și franțuzește în timpul predomnirei civilizației franceze. Tot așa și poporul italian, cel francez și cel german, a vorbit tot deauna idiomul său propriu, cu toate că învățații desbăteau în graiu și în scrisoare în limba latină cea moartă de demult. Greul poporului stă însă în acele straturi adînci care duc oare cum neconștiut și în chip mai mult vegetativ feliul lor de a fi, și nu în pătura mult mai subțire a claselor înalte.

Dacă însă limba slavonă a fost limba bisericească la noi în țară, de unde apoi s'au întrodus în chip neapărat și în viața statului, poporul romîn trebuia să se slujască de limba lui națională nu numai în graiul comun, ci și în alte manifestări ale vieței sale intelectuale. De cîte ori se cutremura în ființa lui cîte o coardă răsunătoare, o durere sau o veselie—în limba romînă, singura ce avea pentru el noimă și

răsunet, își exprima el cugetările sale. De aceea poezia poporană și poveștile, din care una mulțămia simțimîntul, celelalte închipuirea, conțin une-ori dovezile unui vechimi foarte adînci din viața Romînilor. Adesa se întrevăd în ele resunete care întrec nu numai perioada romană ci și acea dacă, și ajung până la originile omenirei europene, în leagănul Arilor. Acest fenomen nu este mai extraordinar la Romîni de cît la celelalte popoare ale Europei; el arată însă că închipuirea unui popor este în tot deauna treză, că inima lui tot deauna bate, și că cele două forme a le rostirei sale, poezia și povestea, nici odată nu amorțesc.

Limbele ce s'au succedat pe pămîntul Daciei s'au prefăcut cu totul: cea scită, cea dacă, cea romană, cea slavonă și altele încă, din care s'au făurit încetul cu încetul graiul românesc. Comorile însă ale închipuirei și ale poeziei au rămas aceleași, schimbîndu-și numai vestmîntul, și păstrînd în esența lor aceeași formă și același cuprins.

Dintre poeziile poporane care au un caracter vechiu, și care s'au transmis deci din gură în gură, prin limba cea încet și pe nesimțite transformată a locuitorilor stătători ai Daciei, amintim balada *Cucul și Turturica* precum și *povestea numerelor* care avîndu-și originea lor în Persia,[2] au înaintat treptat până la malurile Dunărei, și mai departe încă până în apusul Europei. Tot așa din vechime s'a păstrat în gura poporului legenda *Soarelui și a Lunei* în care soarele înamorîndu-se de sora lui Ileana Cosinzana, vra să o iee de soție; Dumnezeu însă nu iartă să se facă o asememe nelegiuire, ridică pe Ileana dinaintea chiar a altarului, și o aruncă în ape prefăcîndu-o în mreană de aur. Soarele se lasă după ea în spre apus, co-

2. *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, București 1879, II, apendice.

borîndu-se în mare, iar Dumnezu vîrînd mîna în valuri apucă mreană și o răpéde în ceriuri prefăcîndu-o în lună poruncindu-le la amîndoi :

Cu ochiĭ să vĕ zăriți
Dar să fiți tot despărțiți
Zi și noapte plini de dor
Arși de un foc nestîngător ;
Vecinic să vĕ alungați
Ceriul să cutrierați
Lumile să luminați.

Această frumoasă alegorie are înviderat, cel puțin prin fondul ei și cu toată coloarea ei creștină, o origine antică. Este personificarea soarelui și a lunei, Apolon și Diana, ceea ce se vede chiar și din faptul că soarele este arătat că 'și obosește caii cutrierînd ceriul și pămîntul. Tot în acele timpuri îndepărtate ne strămută și balada lui *Erculean* căpitan rîmlean, care descopere «pe Cerna în sus, pe sora cea mai mică și mai sălbătică» ce sta ascunsă în stîncă, izvoarele întăritoare și dătătoare de sănătate de la Mehadia, care se știu că pe timpul Romanilor purtau numele de apele lui Hercule. Tot rămășiți din antichitatea clasică combinate cu elemente noue ne înfățoșază *Colindele* (de la Calendae), mai ales cea de anul nou care începe cu versurile :

S'a sculat mai an
Bădica Troian.

De asemene acele cu refrenul neînțăles : *Ler o Leo doamne Ler*, în care se învoacă poate Larii romani, mai curînd însă împăratul Aurelian. Tot așa de vechi sunt cîntecul stelei, vicleimul care se refer la timpurile primitive ale vieței creștine și jocul călușarilor moștenit de la Romani (Colisalii). Contimpurană sau puțin posterioară descălecărei este minunata baladă

Miòriţa, cea mai frumoasă creaţiune poetică a minţei românești. Se vorbește în ea de trei păstori : unul Moldovan, unul Ungurean și unul *Vrăncean*. Acest de pe urmă termin arată că pe vremea cînd a fost alcătuită balada, Vrancea sau ţinutul Putnei nu fusese încă alipită de Moldova sub Ștefan cel Mare (1475), de oare ce se vede o dușmănie între cei trei ciobani, arătaţi ca aparţinînd unor ţări deosebite. Multe din doinele haiducești precum *Mihu copilul*, *Toma Alimoş*, *Vidra*, *Romîn Gruie Grozovan* și altele pot să'și aibă originea lor în această epocă plină de bîntueli, putînd da naștere la asemene fiinţe, ce despreţuiau legile cele de toţi încălcate și-și croiau un traiu bazat pe voinicie, apărat de palos și tăinuit la umbra codrilor. Fiind însă că aceeași stare se mănţine și în perioada următoare, apoi cele mai multe din ele au împrumutat și elemente mai noue, care le modernizază, apropiindu-le de noi.

In partea de jos a poporului întîlnim deci limba romînă nu numai ca vorbită, dar încă și slujind drept organ de rostire a frumosului.

In sferele superioare această limbă cu toate că slujia și aice de instrument firesc și normal al arătărei gîndurilor, totuși pentru unele părţi a le cugetărei, și anume toate acele care cereau o cunoștinţă de carte, era înlocuită cu limba slavonă. Aceasta predomnia exclusiv în slujba bisericească și în cancelariile domnești; de aceea toate cărţile ce se întrebuinţau în biserică în veacurile al XIII-le, XIV-le, XV-le și cea mai mare parte din al XVI-le sunt scrise în limba slavonă; toate documentele ce ne-au rămas din aceste veacuri sunt redactate în aceeași limbă[3].

---

3. Documentul românesc din 1525 al lui Ștefăniță, Arh. ist., I, 1, p. 57, este înviderat falș, ceea ce se recunoaște: 1) din limba lui foarte asămănătoare cu acea a cronicei lui Huru; 2) din faptul că tăgăduește străinilor și a-

Cunoștința limbei slavone au fost adusă de Romîni de peste munți, unde ea era răspîndită înainte încă de descălecarea țărilor romîne, fiind întrebuințată nu numai în relațiile private, ci și în acele oficiale, pe la curțile voevozilor principatelor atît bulgare cît și romîne ce le am întîlnit în țările de dincolo de Carpați. Tot așa va fi fost ea cunoscută și la curțile voevozilor din Muntenia anteriori descălecărei, precum la acea a lui Seneslau, Lyttioy, a banului Basarab ce eși înaintea Tătarilor, precum și la miccle state ce existau prin Moldova, în Vrancea, Cîmpulung și Chigheciu. Dovadă că lucrul trebuie să fie astfeliu este împrejurarea că cele mai vechi documente din țările romîne sunt redactate în această limbă. Așa acel al lui Dan din 1385, hrisoavele lui Mircea cel Mare, al lui Roman Vodă și fără îndoială și acel al lui Radu Negru din 1292, amintit de actele posterioare. Intru cît cele mai vechi documente întîlnite sunt toate slavone, nu avem nici un motiv de a ne îndoi că ele să fi fost, chiar de la începutul înjghebărei vieței de stat la poporul românesc, redactate în această limbă, care început știm că s'a făcut sub înrîurirea slavo-bulgară. Care va fi fost limba scrisă înainte de întemeierea vieței de stat la Romîni, nu se poate dovedi documental. Atîta se poate însă susținea, din exprimarea noțiunilor referitoare la scriere cu termini de origine latină, și mai ales din cuvîntul *sînta scriptură*, că limba latină a fost cunoscută în Dacia și ca limbă scrisă.

Limba oficială urmînd însă în tot deauna celei bisericești, trebue admis că scrierile religioase slavone vor fi precedat în sinul poporului romîn documentele private și oficiale. Primele manuscrise ale cărților sfinte vor fi fost întroduse din părțile unde se zemislise forma

---

nume Armenilor și Grecilor dreptul de a cumpăra case și vii, ceea ce vom vedea că era învoit de obiceiul pămîntului (Vol. IV, Cap. I, No. II, 1).

cultului slavon, și numai cît mai tîrziu se vor fi scris de aceste și prin mănăstirile țărei. Astfeliu încă pe timpul lui Radu Paisie, în 1537, găsim un tetravanghel care începuse a fi scris de un meșter caligraf la mănăstirea Bistrița in țara Muntenească, dar întîmplîndu-i-se moarte înainte de săvărșirea lucrărei, egumenul Mihail, ieromonachul numitei mănăstiri, ne putînd găsi în țară alt meșter destoinic în știința pe atunci atît de rară a scrierei frumoase, încredințază manuscriptul unui călugăr din muntele Athos, care îl și ie cu sine în sfîntul munte și-l isprăvește acolo [4].

Cu toate aceste de și caligrafii erau așa de rari în țara Muntenească, tipărirea cărților slavone pare a se fi introdus în ea îndestul de timpuriu, mai curînd de cît în alte părți ale Europei răsăritene. Astfeliu încă pe timpul lui Mihnea cel Rău, 1508—1510. și pe acel al lui Neagoe Basarab, 1512—1521, intîlnim în Muntenia o liturghie și un tetravanghel tipărite cu o îngrijire și un lux deosebit. Ambele aceste tipărituri, de și poartă în caracterele în care sunt făcute semnul înviderat al originei venețiane, totuși par a fi fost tipărite în Muntenia, de oare ce în o notiță pusă la sfîrșitul celei d'intăi, a liturghiei, se spune că »s'a săvărșit această carte din poronca întru Hristos Dumnezeu bine credinciosului și de Dumnezeu păzitul și prea luminatul domnitor, Io Mihnea, marele voevod a toată țara Românească și părților de peste Dunăre, fiul marelui Vlad Voevod în anul d'intăi al domniei sale, ostenindu-se și smeritul monah și preot Macarie, în anul 7016 luna Noemvrie 1 zi»; iar un adaos la sfîrșitul tetravanghelului arată, că «cu porunca domnului Io Basarab marele Voevod, eu întru Hristos rob preo-

(1508)

4. Vezi introducerea la acest tetravanghel reprodusă de *A. I. Odobescu* în articolul său din Revista romînă, Despre unele manuscripte și cărți tipărite aflate în mănăstîrea Bistrița, 1861, p. 730 ~~sq~~ 732 ~~sq~~ ~~urm~~ ~~mai~~ ~~departe~~.

732, mai ales p. 411. Comp. 731, mai ales p. 411.

Emile Picot, Comp. Pavel

I întîlnim manuscrise slavone alcătuite în mănăstirile românești. Așa o Evanghelie scrisă în 1406 d. pentru 3 ex.
barbat nînămicătorul mai multe mănăstiri românești
în mănăstîrea Neamțului găsim o carte întîia
scrisă 1435 și 1445 mai multe manuscripte precum un Tetravanghel, un Psaltire,
un Margărit, un Minei și Psalti vechi
mari și un Scărarie. 3 ex.

3 bis se află la muzeul din Bucureșci
3 ter Bibliotheca Catalogul manuscriptelor
mănăstirei Neamțului, în Arhiva p. istorie și literatură II, p. 142-163.

tul Macarie am ostenit pentru aceasta şi am săvărşit cartea în anul 7020/luna Iunie 25 zile».

(1512)

Astfeliu de arătări par a exclude putinţa ca aceste cărţi să fi fost tipărite în Veneţia, cu toate că şi aice era o tipografie slavonă, înfiinţată în 1519 de un nobil slavon din Podgoriţa în Albania, voevodul Bojidac Vucovici de Giurik, căci vine greu de admis că preotul Macarie, care se arată ca meşterul tiparnic ce au lucrat cărţile din ordin domnesc, să fi fost lucrător în o tipografie aşăzată tocmai în republica Adriaticei. Acest Macarie lucrase însă la tipărirea de cărţi slavone, cu cîţi-va ani mai înainte de a veni în Muntenia, în Zenta şi Cetinie capitala Muntenegrului, unde 'l întîlnim între anii 1453—55. Este mult mai probabil că el îşi strămutase activitatea sa în Muntenia de cît în Veneţia[5].

In decursul veacului al XVI-le se găsesc apoi tipărite în răstimpuri şi alte cărţi slavone în Muntenia, precum un Apostol şi un Octoih în Tîrgovişte tot din ordinul lui Mihnea Vodă, ~~un penticostar în 1550, un molitfelnic şi un ciaslov între 1561 şi 1567 sub Petru~~ fiul lui Mircea al II-lea, ~~în sfîrşit o psaltire tipărită de Coresi din ordinul~~ lui Alexandru fratele lui Petru şi ~~a fiului său Mihnea al II-lea în 1577~~[6], aceasta din urmă în Braşov.

Limba slavonă se menţinu mult timp în ţările romîne, şi vom vedea mai tîrziu cum şi prin ce împrejurări ea perdu dominarea, pe care la început o avea aproape exclusiv asupra spiritelor.

Alăturea cu limba slavonă apare însă şi cea romînă chiar în scriere, de şi numai ca excepţii lîngă regula generală care era slavonismul. Limba romînă trebuia

5. Asupra întregei acestei întrebări vezi *Odobescu* în Revista romînă, l. c.
6. Hasdeu în Traian 1869, p. 72 şi 80. ~~Asupra psaltirei slavone a lui Coresi vezi mai jos, No. 2, nota 12.~~

să fi fost întrebuințată încă din timpuri foarte adinci la scrierea unor acte private, cînd s'întîmpla să nu fie la îndămînă vre un piser slavon. Împrejurarea că nu se găsește nici un document de această categorie mai timpuriu de cît a doua jumătate a veacului al XVI-le își găsește explicarea în faptul că toate documentele private fiind scrise pe hîrtie și nu pe pergament, care era păstrat numai pentru cele oficiale, materialul pe care ele erau așternute fiind supus stricăciunei, cele anterioare se nimicirâ până la cel de pe urmă. Cel mai vechiu text românesc de acest feliu este o însemnare făcută în 1571 pe o psaltire, care arată această carte ca dată unei biserici de vornicul Radu și legată de un meșter cu cheltuiala unei Tămășoia Grecoaia «ca să aibă și ea pomană»[7]. De la acea dată în coace se întîlnesc îndestul de des documente private românești, pe lîngă altele scrise în limba slavonă. Apoi de la veacul al XVII-le înainte, cele românești devin regula, pe cînd limba slavonă începe a cădea în neîntrebuințare. Dînsa se mănține cu cea mai mare stăruință în documentele oficiale. Astfeliu cele întăi hrisoave domnești în limba romînă nu datează de cît de la începutul veacului al XVII-lea. Mai întăi se întîlnesc niște însemnări românești adause de domni în josul uricelor slavone; astfeliu acea pentru reîntoarcerea satului Surlanul către moșnenii de la care fusese confiscat, făcută în românește de Mihaiu Viteazul[8]. Tot deasemenea întîlnim în josul actului prin care Constantin Movilă hărăzește satul Vînătorii postelnicului

7. Noi înșine am aflat în arhiva Sf. Spiridon din Iași un zapis de cumpărătură ce poartă pe el data foarte clar însemnată de 7031=1523. Totuși după limba și caracterul întreg al documentului bănuim că în însemnarea slavonă a datei se va fi uitat un ρ sau 100. ceea ce coboară data documentului la 1623. Vezi și *Densușanu* Istoria limbei și a literaturei romîne, Iași, 1875 p. 76 nota 187. — Mai sunt niște scrisori ale lui Petru Șchiopul (1574—1591) cu a căror editare se însărcinase *D. Hasdeu*, care însă nu au mai apărut.

8. Mai sus, p. 407.

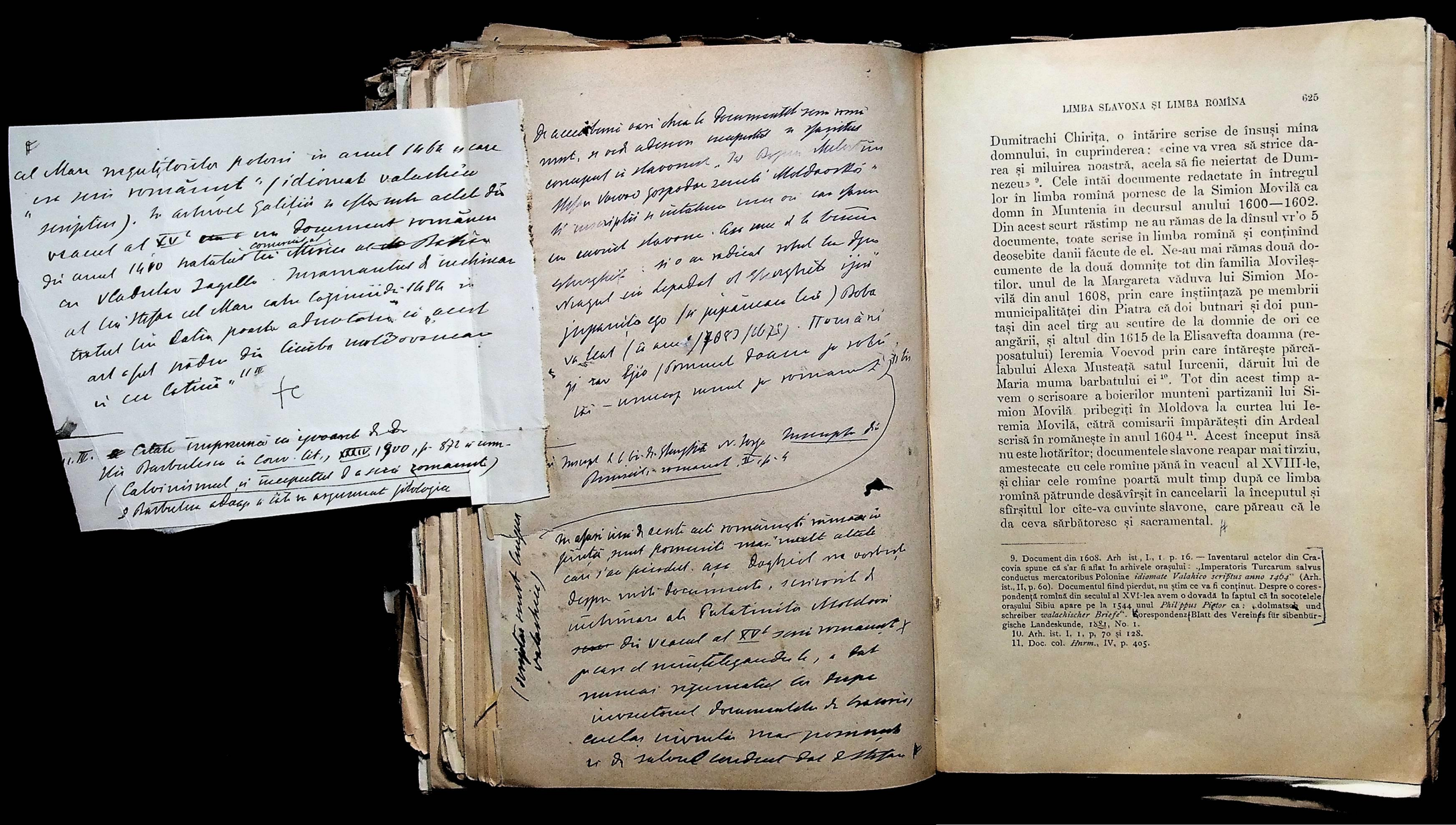

Dumitrachi Chirița, o întărire scrise de însuși mîna domnului, în cuprinderea: «cine va vrea să strice darea și miluirea noastră, acela să fie neiertat de Dumnezeu» [9]. Cele întâi documente redactate în întregul lor în limba romînă pornesc de la Simion Movilă ca domn în Muntenia în decursul anului 1600—1602. Din acest scurt răstimp ne au rămas de la dînsul vr'o 5 documente, toate scrise în limba romînă și conținînd deosebite danii făcute de el. Ne-au mai rămas două documente de la două domnițe tot din familia Movileștilor, unul de la Margareta văduva lui Simion Movilă din anul 1608, prin care înștiințază pe membrii municipalității din Piatra că doi butnari și doi puntași din acel tîrg au scutire de la domnie de ori ce angării, și altul din 1615 de la Elisavefta doamna (reposatului) Ieremia Voevod prin care întărește părcălabului Alexa Musteață satul Iurcenii, dăruit lui de Maria muma barbatului ei [10]. Tot din acest timp avem o scrisoare a boierilor munteni partizanii lui Simion Movilă pribegiți în Moldova la curtea lui Ieremia Movilă, către comisarii împărătești din Ardeal scrisă în românește în anul 1604 [11]. Acest început însă nu este hotărîtor; documentele slavone reapar mai tîrziu, amestecate cu cele romîne până în veacul al XVIII-le, și chiar cele romîne poartă mult timp după ce limba romînă pătrunde desăvîrșit în cancelarii la începutul și sfîrșitul lor cîte-va cuvinte slavone, care păreau că le da ceva sărbătoresc și sacramental.

9. Document din 1608. Arh ist., I., 1. p. 16. — Inventarul actelor din Cracovia spune că s'ar fi aflat în arhivele orașului: „Imperatoris Turcarum salvus conductus mercatoribus Poloniae *idiomate Valahico scriptus anno 1464*" (Arh. ist., II, p. 60). Documentul fiind pierdut, nu știm ce va fi conținut. Despre o corespondență romînă din secolul al XVI-lea avem o dovadă în faptul că în socotelele orașului Sibiu apare pe la 1544 unul *Philippus Pictor* ca: „dolmatsch und schreiber *walachischer Briefe*". Korespondenz (Blatt des Vereines für sibenbürgische Landeskunde, 1881, No. 1.

10. Arh. ist. I. 1, p, 70 și 128.

11. Doc. col. *Hnrm.*, IV, p. 405.

Limba romînă pe care am văzut-o că nu încetase nici odată de a fi organul de rostire al poporului romîn necărturar, pătrunsese cu încetul din însemnările daraverilor private în cancelariile domneşti. Pricina acestei introduceri este uşor de înţăles. Am văzut că domnii cînd puneau cîte o însemnare autografă pe un document, o scriau în româneşte, pentru că nu ştiau limba slavonă. Cunoscătorii limbei slavice se răreau însă necontenit.[12] Această împuţinare a lor se vede mai ales din faptul că pe cînd în vremile mai vechi se găsesc chiar zapisele private scrise în mare parte în slavoneşte, cu timpul această limbă este tot mai mult părăsită şi înlocuită cu limba română, care era mai la îndămînă tuturor scriitorilor. Cu timpul se va fi micşurat aşa de tare numărul piserilor slavoni, în cît ei vor fi început a lipsi şi din cancelariele domneşti, şi domnii fură nevoiţi a pune să'şi scrie documentele în româneşte[12]. Cînd se întîmpla cîte un cunoscător de carte slavonă limba documentelor relua vechiul ei caracter, care era iarăşi părăsit de îndată ce slavistul lipsia din cancelarii. Astfeliu se explică şovăirea de la început între slavonism şi românism în documentele secolului al XVII-lea, pănă ce în al XVIII-lea limba românească începe a predomni în un chip aproape exclusiv.

Cat despre limba latină ce a fost tot deauna pentru cunoscuţii ei mai puţini preţuită a fost românilor

12. Iată pricina simplă şi raţională care făcu pe Simion Movilă a'şi redacta documentele în româneşte. Dl. *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni. II, p 105, crede că opoziţia *democraticului* Simion contra *aristocraticului* Mihaiu Viteazul aduse această schimbare. Se ştie că după dl *Tocilescu* din potrivă Mihaiu Viteazul avea simţiminte *democratice*. Mai sus, p. 410. Oare pe care din aceste două autorităţi să credem noi, în această îmbrăcare a trecutului cu ideile şi concepţiile noastre? Vom explica în vol. IV mai pe larg pricinele decăderei slavonismului.

Cat despre limba latină, ea a fost tot deauna cunoscuţilor şi mai puţin preţuită de către românii

Ţările Ungurească, Poloniei şi celelalte ţări ale Apusului. Deci şi latinii trebuia să fi fost tot deauna în ţările române în acelaşi hotar ca şi fost Romani pentru a cărora a Dacia s'a dat Romanului asupra acelui şi respunsului lui Simion sau ca să poată şi latina şi fi chiar românească. Sunt urme ca veţi vedea şi fost cum sunt scrise acele, ca o mică romanească latină şi la fi amestecat. Nu toate odată în o scrisoare a unui prinţul Bucureşti cătă Braşoveni în anul 1455 găsim scrisă şi latină românul latinul în amestecat şi cuvinte şi latineşti: Domni oară unde et vobis grave = unde vă este greu;" "debetis in breve intimare = trebue în scurt să o anunţaţi;" "quantos videtis quod possitis tenere" = cîţi vedeţi că veţi putea ţine." Şi cărţile acele scrisorile latineşti ţinut în cancelariile române sunt adese ori puse şi alcătuite în acest limbă însăşi a vorbi către Domnii români o stăpînească Rab. În o scrisoare a lui Ştefan cătă Ioan Hunyad guvernatul ungurii ca şi apoi la Orbandirea Domniei, Ştefan o numeşte "de un cinste că nu scrisă latineşte pentru neştiinţă pisarilor ce avem a limbe noastră, pentru ca să întîmple a nu fost înţeles lucrul bine."

(latine, ob scriptorum quos habemus linguam nostram imperitiam, quia fit ut rem probe percipere non possunt")

1454
1) Hurmuz, Doc., XV, p. 50. [illegible] p. 11 [illegible]
2) Iorga în 1[illegible] reproduce şi un hrisov [illegible] 1900, p. 928. şi în Studii şi Doc., IX, p. 241; "Negarunt ignoscam velut quod non sentiamus

Tot aşa întîlnim însemnări în manuscripte pur şi [illegible] ca şi un stasar slavonesc pe documente scrise în acest şi pe limba latinească. Aşa în 1601 unul [illegible] în limba slavă şi latinească pe un hotar cam ca boia mea hotarul pe care l-am [illegible] spiţele gării [illegible] şi a mănăstirii: "Acele mici au fost 16 [illegible] acestă bucăţi şi bani mici le au dat în mănăstire mult."

1455 "Acimea nihilominus "pro optimate adjecimus" = pentru o bună limbă"; în alt hrisov din 1459 cetim: "ligant nos quam ei cellum" = ne leagă ca în obşt. Acimea în 1511: "faciant quemadmodum sciunt" = ei faci cum ştiu

1455 Hurmuz, Doc., XV, p. 51, 55 Ibidem, 104;
1511 Ibidem, p. 210

2. CĂRŢILE BISERICEŞTI ROMÎNE.

Poporul romîn fusese din vechime deprins a se ruga într'o limbă înţăleasă către Dumnezeu. Pe cînd el vorbea încă latineşte, avea cărţile lui sfinte, scrise în această limbă, dovadă terminul de *sînta scriptură*. El nu se putea mulţămi deci numai cu limba slavonă ca organ de cugetare religioasă şi de aceea alăturea cu cărţile slavone impuse Romînilor prin stăpînirea bulgară se vor fi mănţinut în toate timpurile şi cărţi scrise *pe înţeles*, adecă în limba vorbită de poporul romîn, care însă nu vor fi fost întrebuinţate de cît prin excepţiune în slujba bisericească şi vor fi fost cetite numai de acei doritori de a cunoaşte prin ei înşii obiectul credinţei lor.[1] Asemine trebuinţă fiind tot deauna simţită de poporul românesc, întîlnim la el cărţi de religie scrise în limba lui din vremuri îndestul de vechi, alăturea cu de cele slavone.

Cele întăi texte de acest feliu cunoscute pănă acuma sunt: acel al faptelor apostolilor conţinut în manuscriptul de la Voroneţ şi acel al psaltirei scheiane[1]. Limba acestor texte are un caracter mai arhaic de cît acel al tuturor celorlaltor cunoscute cu siguranţă ca aparţinînd jumătăţei a doua a veacului al XVI-le, şi ele vor fi fost scrise pe la începutul acestui veac,

1. *I. G. Sbiera*, Codicele voroneţan, Cernăuţi 1886. Psaltirea scheiană (1481) publicată de I. *Bianu*, Bucureşti, 1889.

poate chiar pe la sfîrșitul celui anterior. Aceste texte sunt traduse din slavonește și anume în Transilvania, după cum se poate vedea de pe unii termini ungurești particulari graiului romîn de peste munți: a *felelui* (a da răspuns) de la fefelni (a răspunde), *a băsădui* (a grăi) de la beszed (vorbă), a *gilălui* (a rîvni) de la gyülöl (a urî), a *izecleni* (a se învîrtoșa) de la ezül (a se încheie într'una).

Tot la o origine din colo de munți ne duce o altă particularitate a limbei acestor manuscripte, anume fenomenul *rotacismului*, pe care-l prezintă într'un grad foarte pronunțat. In multe cuvinte și mai ales între două vocale, consona *n* este prefăcută în *r*. Așa de exemplu găsim *bire* în loc de *bine*, *adura*, în loc de *aduna*, *giurele* în loc de *giunele*, *înțelepciorea* în loc de *înțelepciunea*, *oamerii* în loc de *oamenii*, *margire* în loc de *margine*, une ori înfățoșind pe *n* combinat cu *r*, precum în *bunrătate* în loc de *bunătate*, *înrălțimea* în loc de *înălțimea*, *plinru* în loc de *plin* etc., etc.

Fenomenul rotacismului se întîlnește mai mult sau mai puțin în limbele acele ce stau în legătură cu vechea limbă a Tracilor, cu deosebire în dialectul toscic din limba albaneză, și dintre dialectele romîne cel istrian îl înfățoșază de asemene foarte des; mai rar celelalte două: macedono și daco-romînul. In acest de pe urmă se întîlnesc în deobște numai urme ale unui atare fenomen. Astfeliu la prefacerea cuvintelor latine în romîne găsim une-ori pe *n* prefăcut în *r*, precum *rață*=*anas* (pronunțat și astăzi în împrejurimile Slănicului din Muntenia *nață*), *mărunt*=*minutus* (și *mănunt*, *amănunțimi*), *cărunt*=*canutus*, *fereastră*=*fenestra*, *pără*=*penes* (pănă); în documentele mai vechi încă și altele din care astăzi *r* a dispărut, fiind înlocuit statornic cu *n*. Așa într'un hrisov de la Petru vodă din 12 August 1453 se găsește numit satul cunoscut de altfeliu cu numele de *Fîntînele* cu *r* în loc de *n*, *Fîntîrele*, și

numele propriu *Geamăn* scris cu *r*, *Geamăr*. Un document de la Stefan cel Mare din 1489 vorbește despre niște hotare care s'ar întinde „până la siliștea lui *Radu Sirbul* și până la acea a lui *Bodea Rumîrulu*, în loc de *Rumînul*[2].

Dacă însă fenomenul rotacismului este astăzi o excepțiune în graiul obștesc al poporului romîn, de la nordul Dunărei, există o regiune în cuprinsul vechei Dacii, unde dînsul trăește încă în toată floarea lui, anume într'un district din munții Biharului la apusul Transilvaniei, locuit de Moți, cuprinzînd Măhaciul și alte cîte-va sate învecinate precum Muncelul, Ormenișul, Dumbrăul, Highișul. Și astăzi se găsește în cătunele mai adăpostite, pe Bistra în sus în lăuntrul munților, rotacismul încă în deplină întrebuințare, și s'au putut aduna aproape 300 de cuvinte în care *n* este sistematic înlocuit cu *r*, din care cităm ca cele mai caracteristice pe următoarele: *adura*=*aduna*, *agorisire*=*agonisire*, *alură*=*alună*, *bur* si *burătate*=*bun*, *ciră*=*cină*, *cremere*=*cremene*, *dumirică*=*duminica*, *fîr*=*fîn*, *furingire*=*funingine*, *găiră*=*găina*, *hairă*=*haină*, *jupîr*=*jupîn*, *lură*=*lună*, *mărîncă*=*mănîncă*, *mirurat*=*minunat*[3].

Două sunt deci insulele românești ce au pastrat până astăzi fenomenul arătat, care în timpuri vechi va fi fost mult mai obștește răspîndit. Una încunjurată de Slavi și Italieni, Romînii Istrieni; alta de și aflătoare în plină apă românească, totuși izolată de atingerea mai vie cu restul neamului, prin așăzarea ei în munți înalți, despărțiți de restul lumei prin păduri nestrăbătute, adăposturile firești ale Romînilor din

2. Vocabularul istriano-romîn al lui *Ioan Maiorescu* în Convorbiri literare VII, p. 402 și urm. *Hasdeu*, Cuvinte din Bătrîni, I, p. 8 și urm.

3. *Teofil Frîncu* și *Gheorghe Candrea*, Rotacismul la Moți și Istrieni, București, 1886 p. 29 și urm., sau lucrarea mai întinsă a acelorași autori intitulată: Romînii în munții apuseni București, 1888, p. 85.

timpul năvălirilor barbare. Că numai această izolare au apărat până acuma particularitatea rotacismului din graiul Moților, se vede de pe aceea că treptat cu dispariția pădurilor se retrage și acest fenomen tot mai adînc în lăuntrul munților, pe cînd mai înainte el cuprindea o regiune mult mai întinsă. Faptul că fenomenul rotacismului se întîlnește mai puternic reprezentat la Romînii istrieni pe de o parte, pe de alta la grupul cel mai apusan al celor din Dacia traiană, s'ar putea explica prin o continuitate geografică veche a acestor două grupe de Romîni, continuitate ce a fost ruptă prin interpunerea neamurilor slave.

Măhaciul a fost pe la sfîrșitul veacului al XVI-le și începutul celui al XVII-le adăpostul mai multor preoți cărturari, din care cel mai însemnat este popa Grigorie, care au lăsat mai multe lucrări de cuprins religios, traduse din limba slavonă. Acești autori înfățoșază în scrierile lor particularitățile fonetice ale limbei districtului lor, și anume mai ales fenomenul rotacismului, pe cînd tot cărțile românești copiate de popa Grigorie, însă provenite din alte părți nu'l prezintă. Așa dar numai concepțiile eșite din propria minte a scriitorilor moțeni și din propriul lor grai, conțin schimbarea lui *n* în *r*, pe care o întîlnim și în manuscriptele de la Voroneț și Scheea. Dacă mai adăugim la această particularitate și împrejurarea că ămbele texte, și acele a le Moțenilor și acele conținute în manuscriptele pomenite, fac o deosebire constantă între cele două sunete apropiate *z* și *dz*, scriind ămbele *dzi*, *dzece*, *dumnedzeu*, *dzice* și *zăbale*, *zidire*, *zori*, *dezleagă*, *răzvrătire* etc. atunci nu vom putea face altfeliu de cît să admitem că manuscriptul șcheean și cel din Voroneț au văzut lumina tot în Măhaciu, care pare a fi fost un centru de lumină intelectuală ascuns în umbra codrilor seculari.

Intr'adevăr în afară de popa Grigorie, acest sat mai văzu răsărind din sinul său încă alți preoți cărturari; astfeliu doi ucenici ai lui popa Grigorie, care de și nu ne sunt cunoscuți prin numele lor, totuși arată individualitatea lor alta de cît aceea a învățătorului, în icoana deosebită a scrierei lor și în unele particularități limbistice și ortografice [4]. Prin urmare e mai mult de cît probabil că vr'un antecesor al popei Grigorie va fi scris tot în Măhaciu textele cele atît de pline de rotacisme, cuprinse în manuscriptele de la Voroneț și Scheea [5].

Alăturea cu prelucrările românești de textele religioase, din țara de baștină a poporului romîn, făcute din însăși îmboldirea lui, mai întîlnim în Transilvania și altele datorite unei inițiative străine. Anume țara din centrul Carpaților, deveni curînd după ivirea Luteranismului, din pricina poporului Sas pe care'l conținea, una din acele ce primi mai curînd învățăturile noue, fiind în atingere cu Germania prin daraverile comerciale, care nu încetară nici odată a lega pe îndepărtații coloniști germani cu patria mumă. Așa chiar în 1519, numai doi ani după răsvrătirea lui Luter contra scaunului din Roma, niște negutitori din Sibiu revenind de la iarmarocul din Lipsca, aduc printre mărfurile lor și cărți de învăță-

---

4. *Hasdeu*, l. c. I., p. 76, 213.

5. Părerea d-lui *I. G. Sbiera* că numeroasele rotacisme din textul voronețan ar indegeta o origine mult mai veche de cît veacul al XVI-le sau al XV-le, din pricină că rotacismul, moștenit de la Traci, ar fi fost cînd-va, pe atunci cînd se scrise textul voronețan, un fenomen general limbistic la poporul romîn, nu ne pare întemeiată. Popa Grigorie care trăia după cum el însuș ne o spune, pe la 1589—1609, scrie cu toate aceste cu rotacisme. Sunt de altă parte texte mai vechi românești de cît ale popei Grigorie, (vezi mai jos, nota 9), care nu conțin această particularitate. Rotacismul nu are deci drept pricină a lui vechimea textelor în care apare, ci dialectul în care sunt scrise. Tot așa de puțin este de admis părerea învățatului bucovinean, că manuscriptul voronețan ar avea o origine sud-dunăreană, căci atunci de unde să înfățoșeze în el termini de origine ungurească?

tură protestante, care se răspîndesc printre Sași, făcîndu-le cunoscute ademenitoarele doctrine ce cuprindeau. In 1521 comitele Sașilor *Marcu Pemflinger* susține chiar pe față propagandă reformată, ceea ce provoacă măsuri de înădușire din partea Catolicilor. Dieta Transilvaniei, curînd și regele Ungariei se amestecă, amenințînd cu strășnicie pe partizanii Luteranismului. Hotărirea dietei pentru stîrpirea ereziei, amenințătoare a celor ce ar primi-o cu moartea și confiscarea avuțiilor, este comunicată senatului din Sibiu, ordonîndu-se tot odată și arderea scrierilor lui Luter. Prigonirile avură efectul obicinuit, de a atrage luarea aminte asupra doctrinei persecutate și de a-i trimite tot mai mulți împărtășitori. Pe la sfîrșitul anului 1524 mai toată nația săsască era întoarsă la Luteranism. In 1525 se întemeiază în Sibiu o scoală latino-germană cu caracter pronunțat luteran. Căderea Ungariei la Mohaci sub Turci, întîmplată în anul următor, 1526, deslipind Transilvania de puterile catolice, și alipindu-o către împărăția otomană, căreia îi era indiferent la care sectă creștină se închinau locuitorii ei, întărește înrădăcinarea protestantismului în țara din centrul Carpaților.

In 1533 se întoarce în Brașov *Ioan Honterus*, care născut la 1498, învățase întăi la Cracovia și apoi la Wittenberg, unde cunoscuse pe Luther și pe Melanchton; trecuse apoi la Basel deprinzînd aice arta tipografiei. Reîntors în patria lui, învățat, tipograf și luteran, Honterus înființază în 1535 în Brașov o tipografie, din care iesă chiar în acel an o gramatică latină prelucrată de el însuș, precum și una grecească alcătuită de colegul său Wagner.† Asociindu-se Honterus cu Fuchs și cu Benkner, ei înființază în 1546 prima fabrică de hîrtie în Ardeal. Astfeliu înarmată, propaganda luterană începe în curînd a lăți principiile sale și între alte popoare de cît acel

† In 1544 sînirea cu ademnarea generală a Sașilor din Transilvania hotărește ca să se ardem toate cărțile și să se introducă doctrina luteranu. Sch. Hann. I Ou. II. 4. p. 371. Alte din 1543, p. 383.

german din Transilvania, însă cu o mare moderație și pe calea convingerei, nu pe acea a prigonirilor. In 1550 esă din tipar catehismul lui Luter tradus în grecește, și în 1557 Wagner pune să se tipărească noul testament tot în limba grecească. Ioan Benkner, județul Brașovului, tipărește apoi cu cheltuiala lui un evangheliar slavon [6].

Era firesc lucru ca Luteranii Transilvaniei să se gîndească și la numerosul popor al Romînilor, care îi atingea mult mai de aproape de cît Grecii și Slavonii. In curînd videm deci și tipărituri românești de cărți religioase. Incă din 1544 găsim că se tipărește un catehism românesc, ~~conținînd probabil doctrina luterană~~. In 1559 iesă un alt catehism românesc tipărit în Brașov, care devenind pe la 1607 prea rar, este copiat de popa Grigorie din Măhaciu alăturea cu celelalte texte conținute în scrierile sale [8].

Doi ani după eșirea acestui catehismu găsim pe acelaș «jupîn Hanoș Begner» punînd pe diaconul Coresi să traducă în românește cele patru evanghelii împreună cu alt diacon Tudor, în capitala Munteniei, Tîrgoviștea, și apoi luînd manuscriptul lor îl dădu spre tipărire în orașul Brașov, care fu săvîrșită în

---

6. Vezi *Gh. Baritz*, Excursiune istorică asupra catehismului calvinesc, tipărit în limba românească din 1657, editat de Academia romînă, București, 1879, p. 83 și urm. Cf. *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni I, p. 93. După Honterus, găsim o sumă de studenți din Transilvania la universitățile germane. Vezi d. e. Verzeichniss der auf der Universität zu Iena immatriculirten Ungarn und Siebenbürger von *G. Schiel* und *L. Herfurth* in Arhiv für siebenbürgische Landeskunde, neue Folge, 1874, p. 312 și urm., Cel întăi student transilvănean înscris la Iena este *Stephanus Clausenburgensis*.

7. In socotelele orașului Sibiu găsim notat sub anul 1544 Iulie in 16: "Ex voluntate dominorum dati sunt *M. Philippo Pictori, pro impressione catehismi valachici* bibale fl. 2". Acest pictor era traducător și a scrisorilor romîne (mai sus, p. 625, nota 9). ~~Coresp.-Blatt der Vereins für sieb. Landeskunde. 1880. No. 2.~~ +

8. Copia popei Grigorie reprodusă de Dl. *Hasdeu*, l. c., p. 99—107. Cronicarul Simion Massa † 1605, spune despre acest catehism: „eodem anno(1559) die Martii 12 Iohannes Benknerus judex coronensis cum reliquis senatoribus reformavit valachorum ecclesiam et praecepta catecheseos illis proposuit." Cf. Chronicon fuchsio-lupino-oltardinum, ed. Trausch. Coronae, 1867, p. 61.

+ ~~Textul catehismului din 1544 copiat și imprimat în~~
~~Mănăstirea Măhaciu de popa Grigorie Hasdeu în caracterele~~
~~din Dădăcuri Bibliot~~, ca textul Jassy Studien +

ziua de 30 Ianuarie 1561[9]. După moartea lui Ioan Benkner, un urmaș al său în județia Brașovului «jupînul Hrăjilă Lucaci», cum transformară Romînii numele său german de Lucas Hirscher, însărcinează tot pe diaconul Coresi, cu redarea pe limba romînă a psaltirei, pe care el o îndeplinește cu ajutorul preoților de la biserica din Schei în Brașov, Ioan și Mihaiu. Este interesant de a cunoaște cele ce le spune însuși jupînul Hrăjilă, asupra chipului cum au ajuns să dee ființă gîndului său. «Și foarte mă sfătuii cu luminatul mitropolit marele Ghenadie din ținutul Ardealului și al Oradiei și cu mult cliros de preoție că le trebue această carte, încă și cu alți sfetnici mici și cu voia tuturor acestora, și cu voia mitropolitului Serafim, noi o detem lui Coresi diaconul ce era meșter învățat într'acest lucru de o scoase de în carte sîrbească pe limba românească, împreună și cu preoții de la biserica Scheilor de lîngă cetatea Brașovului, anume popa Ioan și popa Mihaiu». Invoirea mitropolitului Munteniei o luase Hirscher, fiind că împrumutase originalul sîrbesc de la «arhimitropolitul Serafim în cetatea Tîrgoviștea»[10].

Este în destul de curios a constata că pe cînd primarul sas al Brașovului, se ostenea pentru a aduce pe limba românească cărțile sfinte a le bisericei creștine, în Muntenia domnii contimpurani Alexandru al II-le fiul Kiajnei și cu fiul său Mihnea al II-le puneau pe același diacon să tipărească psaltirea în limba slavonă, fără a se gîndi măcar la întoarcerea ei pe

9. Adnotarea pusă de traducători la începutul tetravanghelului acăruia text s'a editat pentru prima oară de Dl. *Const. Erbiceanu* București, 1889 („scris am eu diacon Coresi") după un exemplar, unicul aflat până acuma, de la mănăstirea Ciolanul din eparhia Buzeului. Nici în textul tetravanghelului, nici în acel al catehismului din 1559, nu se întîlnesc rotacisme, de și sunt mai vechi decît scrierile originale ale popei Grigorie.

10. Reproduse aceste locuri din precuvîntarea lui Hirscher de *Baritz*, catehismul calvinesc, p. 99, nota 2.

și romanească ci vrau să slujască în limba sârbească. Aceste popi îndrăgnați și masculatori cari nu vrau să slujască laude lui Dumnegu în limba românească, să fie uitați la aceasta cât vei ce pedeapsă.[9bis] Intocuindu-se apoi superintendentul George de Sângeorge cu Pavel din Turda Principele ungurii și Austriei, ca să propovedească cuvântul lui Dumnegu în biserici valahă în limba valahă.[9bis] Nici articol de orânduire a nouei biserici valahe reformate după ce ~~despre~~ despre că din slujbă ~~și~~ — conform cu noua doctrină — să a scoată toate cele adaose de o amenă la cuvântul lui Dumnegu; ce sfințitele să nu le se mai facă negăciuni ce preoții se a poate necăsători;

9bis Doua acte ale lui Ioan Sigismund din 2 bel și 11 Noemv. 1567 în Hurmuz, Doc. XV, p. 625-626

9bis ~~21 Ian. 1569. Ibidem p. 63~~ 8 Febr. 1569 Ibidem p. 63.

în Moldoviciul românesc din care nu fragment a fost publicat de Nerva Hodoș în Principal Alexandru p. 275 și numai câteva: Rum

† Să nu credem însă cumva că interesul pentru limba română ungurilor

ca fie care popă să lamenteze obștii și temeinicii credenți și să nu se împărtășesc în ceasul morții ~~și~~ acei ce nu se vor duce la biserica, adaogă la sfârșit contra articolul ~~al~~ contra ~~însemnat~~ pentru introducerea limbă română în biserică, ca anume popii de limba sârbească care slujesc ca preoți între Românii, duce nu vor învăța obștie pe românul în cele sfinte, acea să nu mai poate fi ~~preoți~~ preoți.[9] Tot pe atunci în 1568 găsim ca pope Georgie (de Sângeorge) scrie Bistrița, mulțumind orașului că a permis popilor din Vidie a veni la soborul care a hotărât să se slujească românul în biserică, adaogă ca la Brașov, Românii au de trei ani acuma un ~~predicator~~ predicator care le predică în limba lor. 9[5]

9[IV] Articol aprobat de Ioan Sigismund în 20 Noemv. 1569; Ibidem p. 633.

9[5] Scrisoare din 16 Ian. 1568 ~~cetate~~ citate de N. Iorga Documente românești din Archivele Bistriței Partea II p. LXIX.

românește. Un exemplar al acestei tipărituri care poartă aceeași dată cu psaltirea romînă a lui Coresi din Brașov, 1577, se află acuma la biblioteca din Praga și poartă pe ea însemnarea în limba slavonă ca și întreaga tipăritură, că «din porunca domnului Ioan Alexandru Voevod și Ioan Mihnea Voevod și a prea milostivului mitropolit Serafim, păcătosul diacon Coresi a scris aceste sfinte cărți, numite psaltiri, cătră care au adaos sinaxarii de peste an, troparii și condacii sfinților, de asemene și ceaslovul cu slujba de noapte și de zi, scriindu-se la anul 7085 (1577)»[12].

Diaconul Coresi, meșterul traducător al acestui timp, acărui nume trădă o origine italiană, sau mai bine grecească, se trăgea din insula Chios, unde se afla trăind pe la jumătatea veacului al XVI-le mai mulți membri ai acestei familii, între alții învățatul medic Ioan Coresi mort la 1570[13]. O vlăstare însă a acestei familii se strămutase cu mult mai înainte în Muntenia, întru cît găsim un Coresi, piser de documente pe la începutul veacului al XVI-le, și anume redactînd un document al lui Moise Voevod din 1529 și trei a le lui Radu Voevod din 1536 și 1538[14]. Chiar de prin acest timp membrii familiei Coresi ce-i întîlnim în Muntenia, vor fi fost romînizați, deprinzînd între altele și limba oficială a țărei. Alte hri-

12. Traian, 1869, p. 40. Dl *Hasdeu* admite însă fără temeiu, din această însemnare slavonă, că și versiunea romînă a psaltirei ar fi fost tipărită de Coresi în Muntenia. Noi credem din potrivă, că întru cît ambele tipărituri s'au făcut în acelaș an, și una și alta au fost tipărite în Brașov, unde se lucrase și traducerea românească, la care luase parte și preoții de la biserica din Schei.

13. Σάθα, *Νεοελληνική φιλολογία*, *Αθήναις*, 1868, p 201.

14. Vezi dovezile citate de *Hasdeu* în Col. lui Traian pe 1877, p. 571. S'ar părea chiar că s'ar reafla un Coresi în un document din 1492, vînzînd o moșie Cucutenii (*Odobescu* în Rev. romînă, 1862, p. 112), dacă documentul nu ar inspira bănueli în privirea cetirei datei, întru cît Dl Odobescu ne spune că el ar fi scris pe hîrtie, pe care material nu ni s'a pastrat absolut nici un act din veacul al XV-le.

soave mai noue ne arată pe mai mulți Coresi ca boieri, deci pe deplin întrați în corpul nației romîne. Astfeliu unul din 1567, ne vorbește de Coresi logofătul cu feciorii lui care cumpără moșiile Bărcănești și Vlăduleștii; un altul din 1570, ne dă pe acelaș Coresi logofătul ca încuscrit cu Stan Creștinul și cumpărînd încă alte părți de pămînt, și aceste cumpărături sunt parte întărite, parte adaose prin alte documente, unul din 1577 de la acelaș Alexandru Voevod, și două de la fiul său Milmea al II-le din 1581 și 1582, iar unul de la Petru Cercel din 1585 [15].

~~În ce înrudire va fi stat diaconul Coresi cu logofătul Coresi, nu se poate hotări.~~ S'ar putea însă că însuș acest logofăt Coresi, om cărturar al timpului, să fi purtat supranumele de Diaconul; căci acest titlu al său nu credem să fi însemnat la el o treaptă bisericească, întru cît îl aflăm și pe timpul lui Ioan Benkner, și pe acel al Lucas Hirscher, după *20 de ani* tot cu numele de diacon. Dacă ar fi fost în realitate diacon la 1560, fiind mai ales și om cu cunoștinți, cum ne putem închipui să fi rămas el în aceeași însușire pînă la anul 1577, fără să fi înaintat în treptele bisericești?

Cu toate că s'ar părea după cele spuse pînă aice că numai în Transilvania, se cultivase limba românească, fie prin stăruințele scriitorilor din Măhaciu, fie prin acele ale pristavilor luterani din Brasov, se întîlnesc manuscripte românești bisericești vechi și în țările romîne, și anume în Muntenia, unde aflarea unuia ne urcă în timpuri îndestul de rîdicate.

S'au găsit anume un evangheliar manuscript care au scăpat ca prin minune de urgia timpurilor, ajungînd după o bîntuită soartă tocmai pe malurile Tamisei, în British-Museum din Londra. Data acestui ma-

15. Reproduse toate aceste documente in *Ciparîu*, Arhiv., p. 102 și 181.

nuscript este 1574. Imprejurările în care el a fost însă alcătuit și arătările cuprinse în el dovedesc că este numai o copie după un original mai vechiu. Scriitorul evangheliarului ne spune în o notiță dată într'o limbă slavonă plină de greșeli [16], că era originar din satul Mănicești lîngă Rușii de Vedea, fiind de casa lui Pătrașcu cel Bun, mort în 1558. Persecutat de Mircea Ciobanul care înlăturâ de la tron pe fii lui Pătrașcu, Radu Gramaticul fuge în Bulgaria în un sat Novaiceni, unde cum spune el, «am scris multe sînte dumnezeești cărți zise tetravangheli și sînte psaltiri și pentacostare și minee și octoihuri și trioduri și metafraste și canoane și comentarii și sfinți apostoli, scriind multe mari și mici, pănă ce am străbătut în adîncul sîntei scripturi, întru cît nu poate cugeta mintea omenească». El vroia să se întoarcă în Muntenia la Alexandru Vodă fiul lui Mircea, «dar se temu să nu se prăpădească». Preferâ deci a căuta un adăpost la fiul lui Pătrașcu cel Bun, pe care'l ajunge în sfîrșit în 1574 în insula Rodos, unde dînsul trăia surgunit. Aice Petru Cercel pe care Radu îl numește tot Pătrașcu, îl puse să scrie evangheliarul pe care harnicul scriitor îl începu în ziua de 3 Iunie 1574 și 'l dete gata în 14 Iulie acelaș an, adecă în o lună și 11 zile. Dacă ne gîndim că acest manuscript este de 276 de pagini în octav, scris tot «cu frumoase caractere sume-unicale, cu viniete colorate și aurite, de asemenea unele inițiale ba cîte odată chiar șiruri sau cuvinte cu roș, verde și cu albastru» [17], atunci vom înțelege ușor că caligrafiarea acestui manuscript în un așa de scurt timp presupune o copiare și nu o traducere a lui. Apoi însuș Radu se roagă de cetitori, «preoți duhovnici, sau dascali, sau dăscălași,

16. *Hasdeu*, Columna lui Traian 1882, p. 48 și urm.
17 Idem, p 49.

sau gramatici, sau anagnoști, cîți citiți, sau scrieți, sau cîntați, de veți afla vre-o greșală, fie de la mine, *fie din izvod*, s'o îndreptați și pe noi care am muncit să ne bine cuvîntați» [18]. Se vede deci că scriitorul avuse dinaintea lui un izvod *a căruia greșeli putea să le fi reprodus numai copiînd și nu traducînd*. Este deci mai pre sus de îndoială că Petru Cercel luase cu el la Rodos un manuscript mai vechiu de tetravanghel, *moștenit de la tatăl său*, pe care îl dădu spre copiare lui Radu gramaticul. Iată deci dovedit în chip înviderat existența unor scrieri religioase românești, pe la jumătatea veacului al XVI-le cel puțin, dacă nu și mai sus. Notița lui Radu Gramaticul este însă prețioasă și din alt punt de videre. Ea ne arată că aceste cărți erau cetite de preoți, ba chiar *cîntate* de ei, ceea ce presupune că erau întrebuințate în slujba bisericească; în cît se vede că cel puțin la unele biserici era introdusă limba romînă, încă din timpul slavonismului. Aflarea unui manuscript religos românesc încă de pe la jumătatea secolului al XVI-le în Muntenia, înainte chiar ca județii sași ai Brașovului să fi luat măsura de a pune să tipărească cărți de religie în limba romînă, întărește mult părerea sprijinită pe manuscriptul voronețan, că Romînii ar fi posedat scrieri românești referitoare la religie cu mult înainte ca Luteranii din Transilvania să fi fost început și ei a împinge pe Romîni cătră întrebuințarea bisericească a limbei lor.

Pe lîngă aceste texte mai întinse, aflăm și altele mai mult fragmentarii de un cuprins religios, toate traduse din limba slavonă, substratul pe care s'a înălțat toată cultura reflexivă a poporului romîn. Astfeliu tot acel preot Grigorie Măhăceanul sau ucenicii lui traduc în românește deosebite bucăți de cuprins

18. Idem, p. 56.

religios, precum un fragment din Ioan Chrisostom, un fragment liturgic și două predici [19]. De și nu ni s'a pastrat dovezi pozitive despre existența altor texte religioase românești din această epocă, noi credem că trebue să fi fost și altele afară de cele numerate, căci îndată ce videm că poporul simția nevoia de a lua cunoștință prin el însuși de preceptele religiunei sale, și că începuse atît de timpuriu cu punerea lor pe românește, nu este nici un motiv care să facă a se opri la aceste cîte-va rămășiți, scăpăte de urgia timpurilor, tesaurul de cărți religioase românești ale acestui timp. Vom vedea că la aceeași concluzie ne duce și prezența unei literaturi religioase la Romîni, care arată și dînsa cît de iubitor era poporul de a regăsi în propriul său graiu creațiile închipuirei creștine.

19. *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, II, p. 73, 115, 211, 221.

3. INCEPUTURI LITERARE.

Pe cînd literatura poporană se ivește la un neam aproape de odată cu graiul său, formele reflexive ale frumosului nu apar de cît mai tîrziu. Așa este cunoscut că la Romani productele literare reflexive se arată abia după al 2-le războiu punic, cînd aveau acuma o istorie politică veche de 500 de ani; la Franceji pe lîngă cîntecele eroice, unele din ele mai vechi de cît Carol cel Mare, încep operile literare abia prin veacul al XVI-le, și așa la toate celelalte națiuni. Cauza acestei întîrzieri a producerei literare reflexive stă în faptul, că o asemenea producere răspunzînd unei nevoi de lux al poporului, dînsa nu se poate naște pănă ce producția avuțiilor nu întrece nevoile obicinuite. Atunci se pornesc din toate părțile razele frumosului, încorporîndu-se în artă și în literatura scrisă, care sunt mai tot deauna îngemănate.

La Romîni arătarea unor producte literare reflexive trebuia să fie întîrziată cu atît mai mult cu cît neliniștea și starea viforoasă a societății se urmărește pănă în lăuntrul timpurilor moderne, încît astfeliu chiar acele rari producții literare, ce apar la ei în decursul veacurilor, sunt departe de a fi exercitat o mare înrîurire asupra minței sale. Ele rămîn mai mult ca niște lucrări izolate, cetite poate și gustate de puțini privilegiați, și nu devin nici odată bunul comun al întregei națiuni.

Formele literare care răspundeau în tot cursul istoriei noastre până și trebuințelor claselor mai culte erau tot acele eșite din concepțiunile straturilor de jos, în cît aceste straturi procurau în definitiv celor privilegiate nu numai existența prin munca lor, dar chiar și desfătarea prin cînticele și versurile lor. Astfeliu călătorul polon *Martin Strikovski* care lasă scrise amintirile călătoriei sale prin Moldova și Muntenia făcută în 1575, spune că «gloriosul obiceiu de a cînta vitejiile străbune se păstrează până astăzi în Grecia, Asia, Tracia, *Muntenia*, *Transilvania*, *Moldova*, Ungaria și în alte țări, precum mă încredințăiu eu însumi și auziiu de ajuns cu proprile mele urechi în toate adunările acelor popoare, iar în Turcia pe strade și pe piețe, unde faptele oamenilor renumiți sunt celebrate prin cîntece cu acompaniamentul vioarelor, cobzelor si arfelor, căci poporul de jos se desfătează peste măsură ascultînd marele vitejii ale principilor și voinicilor [1].» Ce erau aceste cîntece ne le spune alt izvor tot străin care raportează, că la trecerea solului lui Gustav Adolf, Paul Strasburg, prin București, în 1632, Leon vodă îl primi cu lăutari care cîntau din plin gîtlej în limba romînă cîntece naționale [2]. Tot așa vor fi făcut și lăutarii care împodobeau cu cîntările lor întrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Alba Iulia [3]. De atunci s'a păstrat bună oară cîntecul lui Stefan cel Mare, precum și deosebitele legende asupra vestiților noștrii domni: Mircea, Stefan și Mihaiu, puse în versuri de poeții generației noue, Asaki, Bolintineanu și Alexandri.

---

1. Arh. ist. II, p. 6.
2. Monumente Hungariae historica, Strasburg Pal 1621—1632 iki követsege es Rakoczy György, p. 100: „luxta voyvodum citharoedi et musicorum chori erant qui Valachica lingua patrium carmen pleno gutture cantabant."
3. Mai sus, p. 269.

Pe lîngă aceste produceri literare poporane, mai întîlnim și altele de origine reflexivă, îmbrăcînd în hainele basmului și a închipuirei niște motive religioase, dar în care predomnirea fantaziei asupra credinței le dă mai mult un caracter literar de cît unul bisericesc.

In timpurile mai vechi asemene legende de cuprins religios erau răspîndite printre Romîni, ca și cărțile bisericești propriu zise, în limba slavonă, putîndu-se desfăta la cetirea lor numai aceia care cunoșteau această limbă. Incepînd însă a se traduce în românește cărțile bisericești. se făcu acelaș lucru și pentru legendele religioase, din care unele se și găsesc puse pe românește încă din a doua jumătate a veacului al XVI-le. Pentru a da o idee despre feliul de gîndire care constituia pe atunci desfătarea intelectuală a știutorilor de carte, vom analiza pe acele dintr'însele ce se regăsesc încă în manuscriptele existente. Dintre legendele traduse ~~de Măhăceni~~, citām pe acea a *sfintei Dumireci* (Dumineci): Intr'o zi căzu în Ierusalim o peatră nu mare, dar atît de grea de n'o putea nimene rîdica, și veni glas din ceriu care spuse să desfacă piatra, ceea ce săvîrșindu-se aflară în ea o carte scrisă de însuș Hristos, în care mustra aspru pe oameni pentru nerespectarea zilei sfinte a Duminecei. Partea fantastică literară în această bucată este de tot săracă, conținînd ea mai mult o învățătură morală, desbrăcată de ori ce caracter estetic. Altă legendă tradusă de Măhăceni este acea a *sfintei Vineri*. Textul ei este cu atîta mai interesant, cu cît se vede a fi fost copiată de popa Grigorie de pe un exemplar românesc mai vechiu, de oare-ce nu conține rotacismele obicinuite de preotul din Mahaciu. Numai în trei rînduri îi scapă cîte o prefacere din *n* în *r*: *înturecate*=întunecate, *meînre*=mene (mine) și *sura*=suna. In această legendă partea închipuirei este mult mai bogată și o străbate toată de la un capăt la altul; cu-

prinsul este pe scurt următorul: Era un om numit Agaton, care avea o femeie numită Polfiea, cu care trăise 25 de ani fără a avea copii, rugîndu-se neîncetat: «Hristoase împărate! caută și spre noi și dă și nouă *plod*, să fie și să nască dintre noi!» Dumnezeu ascultă rugăciunile lor și le dădu o fată pe care poronci să se numească Vinerea, căci fusese născută în acea zi. Cînd se făcu mai măricică, simțindu-se împinsă spre legea lui Dumnezeu, eși pe furiș din casa părintească și se duse în marea cetate a Antiohiei unde domnea împăratul Antioh. Incepînd ea a propovedui creștinismul aice, fu pîrîtă la împăratul, care porunci să o aducă înaintea lui. Cînd o văzu împăratul, chipul ei îl puse în mirare și el esclamă fără de voie: «să'mi ajute dumnezeul meu cela ce cred întru el, că mai frumoasă fată de aceasta n'am văzut!» El îi propuse îndată să treacă la religia lui, făgăduindu'i să o iee de soție, Sfînta însă îl blăstămă ca și pe dumnezeul lui. Impăratul mînios porunci să o răstignească. Cînd ea fu înălțată pe cruce «ivi-se un nour din ceriu și eși un vifor mare din nour și luă o piatră mare foarte în el și o purta vîntul ca o frunză și sura (suna)». Și apărînd îngerul domnului, îi desfăcu mînile și picioarele de pe cruce, iar toți oamenii împăratului spăimîntați de minunea întîmplată, căzură și se închinară dumnezeului sfintei Vineri. Impăratul înfuriet chemă alte slugi ale sale și le zise; «prindeți-o și o legați și aflați o căldare și ardeți petre și le zmicurați și le băgați în căldare și băgați plumb și său și smoală, să fiarbă în șepte zile și în șepte nopți, și a șeptea zi băgați-o în căldare și acoperiți-o cu o piatră, pănă voi veni și eu să văz» A șeptea zi cînd veni împăratul și luă peatra de pe căldare, sfînta Vineri se sculă în picioare neatinsă și eșind din ea stropi cu cîte-va picături pe împărat în față, care orbi pe loc. Impăratul cunoscîndu-i puterea căzu înaintea ei în genunchi și ceru să devină creștin.

Sfînta Vineri se plecâ cu faţa la pămînt şi începu să plîngă aşa de îmbelşugat în cît se făcu o baltă, din care luînd cu mîna şi spălînd ochii împăratului îi redădu viderile. Cu apă din aceiaşi baltă botezâ apoi sfînta pe împărat şi pe slugile sale, care astfeliu deveniră creştini. După ce săvărşi convertirea acelei cetăţi a Antiohiei, Sfînta Vineri plecînd spre alte cetăţi, întîlni în cale-i pe un alt împărat numit Atizma care o întrebă: «giupăneasă! ce om eşti şi cum te cheamă? ce nu te închini domniei mele?» După mai multe vorbe împăratul acesta îi făcu aceiaşi propunere ca şi acel din Antiohia; dînsa îi răspunse tot atît de aspru, pentru care Atizma porunci să o ducă la zmăul din cetatea lui ca să o mînînce. «Cum ajunse înaintea fiarei, se apropiè de dînsa şi călcâ cu piciorul pe falca zmăului şi întrâ întru el şi trecu prin zgăul lui afară şi iară stătu înaintea zmăului». Minunea aceasta aduse şi pe Atizma împărat ca să se boteze. Trecînd ea mai departe ajunse la Aclit împărat, cu care petrecîndu-se scene analoage ca acele întîmplate cu cei doi d'intăi, este condamnată iarăşi să fiarbă într'o căldare, din care însă o scapă a tot puternicia lui Dumnezeu. Nu înţelegem cum să face că atunci cînd împăratul ordonă să i se taie capul, nu mai intervine nici o minune, şi dînsa este tăietă.

A treia legendă păstrată tot în textele măhăcene este acea a *morţei lui Avram*, cum a venit arhanghelul să iee sufletul lui? Este o povestire simplă şi duioasă a morţei, care de şi trimisă de D-zeu unui drept credincios, nu produce mai puţină amărăciune între ai săi ce rămîn pe pămînt. Avram avea obiceiul de a nu mînca nici într'o zi fără oaspe. Fiind că duşmanii închisese cărările ce duceau cătră dînsul, cinci zile nu venise nimene la casa lui în cît în acest restimp nu luase Avram nimic la el. Avram eşi deci cu fiul său Isac ca doar vor găsi un om să-l aducă la casa lor, că i se îm-

puținase sufletul de foame. Intîlniră pe arhanghelul Mihail și-l luară spre casă. Avram trimise să înjunghie un berbece și spuse Sarei femeei sale: «adu lăutoriul și lă oaspele acestuia picioarele, că este ostenit». Sara îi spălâ picioarele, văzînd cu minune că nu aveau peliță pe ele. Mihail ce era trimis de Dumnezeu să iee sufletul lui Avram, simți o mustrare de conștiință de a se așăza la masa lui, și întrebâ deci în rugăciunea lui pe Dumnezeu: «Doamne, Avram va să dea mie carne de berbece ca să mărînc; ce-mi zici? Domnul zise lui: ce-ți va pore înrainte mărîncă.» Punîndu-se spre odihnă, Isac visâ un vis, care îi arăta că oaspelè primit de ei era arhanghelul trimis ca să iee sufletul tatălui său. «Se sculâ din patul său, și stătu înraintea ușei casei, grăind cu glas mare: părinte! părinte! deschide, să sărut frumseţele feței tale, că de acum nici dirioară nu te voi vedea! Auzi mumă sa, curse și deschise; și la Avram întră și-l săruta și plîngea. Zise Avram: spune-mi fătul meu ce plîngi? Isac zise: părinte! părinte! un vis văzui; aveam curură (cunună) în cap ca soarele și mi o luâ oaspele acesta; văzui părinte, acesta este îngerul și-i trimis să te iee, și-l strîngea în brațe și-l săruta și amar plîngea. Avram încă plîngea, îngerul încă plîngea, Sara încă plîngea. Lacrămile îngerului se făceau pietre fără preț. Avram zise: doamne spuinre-mi cire ești tu? Arhanghelul zise: eu sunt arhanghelul Mihail și sunt trimis să ieu sufletul tău. Avram zise: doamne! să fiu dus cu trupul la Domnul. Îngerul merse de întrebâ pe Dumnezeu, care învoi cererea lui Avram» [4].

Pe lîngă aceste scrieri religioase aflate la Romîni încă de prin veacul al XVI-le, mai găsim la ei și alte urme religioase din domeniul fantastic în niște fragmente de acelaș feliu, reproduse în limba romînă

4. Toate aceste legende reproduse de *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, Vol. ~~II~~ I

cu bogate introduceri și comentarii lămuritoare

din acea bulgară de peste Dunăre. Aceste fragmente aparţin sectei Bogomililor care au înflorit lung timp din colo de fluviu, înriurind şi asupra Romînilor din Dacia traiană; ceea ce era cu atîta mai firesc cu cît aflăm credinţele acestei secte răspîndite pănă în sudúl Franţiei, unde sunt reproduse de acea a Albiguerilor. guzilor

Secta Bogomililor îşi trage originea din Paulicianii Armeniei, care aşăzîndu-se în Bulgaria de la 741 înainte, răspîndesc credinţa lor între poporul acestei ţări. Paulicianii aveau o veneraţie deosebită pentru apostolul Pavel, numindu-se în specie creştinii acestui sfînt, de unde le şi vine numele de Pauliciani. Acest eres, care îşi găsi de sprijinitor al său de căpitenie în Bulgaria pe preotul Ieremia Bogomil, admitea că Dumnezeu a avut doi copii: cel mai mare Satanail care se resculă în contra tatălui său; cel mai mic, arhanghelul Mihail identificat de ei cu Hristos. Satanail în urma căderei sale, a zidit pămîntul şi întreaga natură văzută. Numai omul reprezintă în lume un feliu de compromis între Dumnezeu şi Satanail, datorind celui d'intăi sufletul iar celuilalt corpul. Predomnirea corpului asupra sufletului, adecă a lui Satanail asupra lui Dumnezeu, a durat pănă la întruparea arhanghelului Mihail sub numele lui Christ. Cea mai mare parte a vechiului testament nu e de cît apoteosa lui Satanail. Satanail, iar nu Dumnezeu, este acela pe care-l adora Moisi. Prins de cătră Christ, Satanail a fost aruncat în tartar şi, despoiat de finalul *il*, rămase de aice înainte numai cu numele de Satană. Puterea Satanei n'a încetat însă prin această victorie a fratelui său mai mic. Insăşi răstignirea lui Christ a fost o machinaţiune a dracilor. Mai mult de cît atîta, întreaga biserică ortodoxă, cu icoanele sale, cu moaştele sfinţilor, cu sacramentele, cu ierarhia, cu totalitatea instituţiunilor sale, este opera Satanei. Ca urmare morală viguroasă a dogmaticei lor,

Bogomilii răspingeau toate aceste forme ale închinărei și condamnau tot ce place corpului sau servea a întări acest element diabolic : căsătoria, vinul, carnea. avuțiile [5].»

De și scrierile pornite din această sectă adînc urgisită de biserica ortodoxă nu trebuiau să fie cetite de drept credincioși, ele se furișară printre aceștia, și deveniră în curînd una din desfătările lor cele mai plăcute. Printre atari scrieri erau tocmai și următoarele, pe care le găsim traduse în românește încă de timpuriu, de pe cînd încep chiar cele d'intăi intoarceri a le textelor religioase pe limba romînă. Aceasta se făcu cu atîta mai ușor între Romîni, că lipsa unei învățături teologice amărunțite îi împedeca a deosebi productele eretice de acele drept credincioase. Așa găsim chiar pe popa Grigorie din Măhaciu, care numai de erezie nu poate fi bănuit, primind între textele adunate de el mai multe de caracter bogomilic, fără a bănui măcar nepotrivirea lor cu dogmele ortodoxe. Bogomilismul a avut înriurire asupra Romînilor, nu ca sectă deosebită de doctrina comună, ci ca un curent ce se adause pe lîngă acel al bisericei ortodoxe pentru a întări credința creștinească [6].

Dintre productele fantastice a le Bogomililor care se întîlnesc la Romîni încă din veacul al XVI-le, citățm : Rugăciunea sfîntului Sisoe pentru scoaterea dracilor, Umblarea sfintei Marii pe la muncile iadului, și Apocalipsul sfîntului Pavăl, texte ce se cunosc

5. Rezumat de Dl *Hasdeu* după scrieri rusești în Cuvinte din bătrîni, I, p. 252—253.

6. Nu putem împărtăși părerea D-lui *Hasdeu* că Paulicianismul s'ar fi lățit și dincoace de Dunărea, de și unele din scrierile acestei secte se întîlnesc aice. Imprejurarea că Romînii aveau în unele locuri o veneratie deosebită pentru St. Pavel, nu este îndestulătoare (Cuvinte din bătrîni, I, p. 251). Unde s'a auzit vre odată la Romîni despre o urgisire a icoanelor, o despretuire a sfinților, o răscoală în contra ierarhiei bisericești, adevăratele caractere ale Bogomilismului ?

a fi inspirate de credința bogomilică, mai întâi din un semn exterior, acel al oprirei de a fi cetite de către dreptcredincioși, apoi de pe unul intern, «vecînicul antagonism între principiul binelui și acel al răului, între paradis și infern, între Dumnezeu și Satana». Caracteristice între toate producțiunile bogomilice sunt *Cugetările în oara morței*, în care «sufletul în agonie cugetă cu îngrijire la ceea ce i se poate întîmpla lui însuș»[7]. Aceste cugetări care se îndeletnicesc cu întrebarea capitală a cugetărei religioase s'au produs de mai multe ori și sub forma de rugăciuni pentru eșirea sufletului, pe care o aflăm și în învățăturile lui Neagoe Basarabă. Ele nu sunt altă ceva decît întrevederea judecății de pe urmă, cînd Dumnezeu va chema la sine pe cei drepți, și va respinge în focurile iadului pe cei răi și păcătoși. In deobște, în toate aceste icoane a le vieței de apoi, domnește o pornire și un avînt al gîndirei îndestul de viu și fără asemănare mai frumos decît slabele încercări din cele lalte închipuiri bogomilice. Cugetările descriu în următoarele colori iuți și aprinse cum moartea pune stăpînire pe om: «că moartea fără de veste vine ca un leu răgînd și cu toate armele: cu spată și cu cuțit și cu secere și cu pilă și cu săcure și cu țapă și cu săgeată și cu teslă și cu bardă și cu sfredel și cu groază, iute în toate chipurile, și cu toate îl muncește de'l junghie și-l taie». Cu o bogăție îndestul de mare de imagini se descrie ce va fi, «cînd vor buciuma arhanghelii spre patru cornuri ale pămîntului, de trei ori cu frică și bură mare pămîntul se va cutremura din toate capetele; atunci vor învia morții, sau ar fi de fiare mîncați, sau de paseri, sau de pești, toți vor învia din moarte din toate adîncurile pămîntului, și micii și marii, și drepții și păcătoșii, și giu-

7. *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, I, p 435.

decii strîmbi și împărații, și bogații și miseii, și vor sta toți asemenele, cine cu faptele sale și de zi și de noapte. Atunci vor vedea toți păcătoșii mare de foc clocotind și sfărăind, și mînia lui Dumnezeu fi-va atunci, și va aprinde lumea de va arde tot pămîntul, și toți munții și toate măgurile, și toată spurcăciunea ce s'au făcut pe pămînt». Cînd descrie fericirele raiului spune: «Acolo nu va fi veac, nici an, nici vreme, nici ceas, nici zi, nici noapte, nici se va ști cînd e număr, nici va trece vremea, nici se va adăogi, nici va lipsi ploae, nici căldură de la soare, nici vor munci de foame, nici de sete, nici de altă mișelie». Grozav și pănă la un punt îngrețoșător este următorul tablou al celor osîndiți: «Unora le va fi fața ca țărina pămîntului, alții ca tina spurcată din uliță, alții ca gunoiul, alții le va fi trupul putred ca un cîne mort cînd sar viermii din el, altora le va curà dintru ochi scură cu punoi și vor fi îngîmfați (umflați), alții vor fi ca pieile aspidei, alții sîngerați, alții aspumați, alții gunoiți, alții cu toată spurcăciunea din talpe pănă în cap, grozavi și imputiți în toate chipurile».

Dacă însă toate producerile religioase literare analizate pănă aice, provin de la alcătuitori acăror nume s'a pierdut, veacul al XVI-le ne au lăsat și altele de la un autor ce ne este cunoscut, și anume de la un domn muntean, Neagoe Basarab, acel principe atît de predominat de pasiunea celor sfinte, care își petrece întreaga lui viață în lucrări și sărbări bisericești, și care ne au lăsat și urme de o activitate literară pe un tărîm apropiat de acel religios: filosofia morală.

El a scris mai multe tractate filosofice practice, sub forma de învățături către fiul său, asupra chipului cum trebue să se poarte un principe: I în timpul ospețelor, II în privirea generozității și III în privirea

onoarei ce se cuvine a da el slujbașilor săi. S'a pretins că aceste tratate a fost scrise în original românește de către Neagoe Basarab. Domnul trăind pe la începutul veacului al XVI-le (1512—1521), am avea în aceste tratate cel mai vechiu text românesc cunoscut până acuma. Limba însă și stilul acestor tratate este așa de curgătoare, în cît se deosebește mult, nu numai de acele ale manuscriptului de la Voroneț, dar chiar de acele ale psaltirei lui Coresi sau ale evangheliarului de la Londra, care totuși ar trebui să samene cu limba și legăturile de cuvinte ale lui Neagoe, întru cît am văzut că fusese scris în Muntenia, și anume în jumătatea întâi a secolului al XVI-le, aproape deci de timpul în care scriea și Neagoe Basarab [8].

Noi credem că sfaturile fusese scrise de Neagoe în grecește. Este mai mult de cît probabil că Neagoe, cunoștea această limbă, de oare ce el fusese *socotitorul* patriarhului Nifon la venirea acestuia în Mun-

8. E destul de a pune față în față două fraze din sfaturile lui Neagoe și din evangheliarul de la Londra, spre a ne convinge că este peste putință ca alcătuirea lor să dateze din același timp:

Evangheliar din 1574	*Sfaturile lui Neagoe*
„*Să ochiul tău drept sălbăzneaște-te* ia-l și-l leapădă de la tine; mai bine ție să piară un mădulariu al tău, nu tot trupul aruncat să fie în matca focului. *și să te mîna ta sălbănire dereaptă*, tae-o și o aruncă de la tine". (Col. lui Traian. 1882, p. 79).	„*Că de vei fi* în toate zilele cu cei aleși, în toate zilele și în toate ceasurile te vei folosi de sfaturile și de învățăturile lor cele bune, *iar de vei fi* cu cei nebuni d'aceia și ție se cade a fi nebun și izvrătit". (Arh. ist., I, 1, p. 112).

Dl. Hasdeu, a rostit întâi părerea ca textul românesc al sfaturilor lui Neagoe provenea de la el însuși (sumarul din Arh. ist., I, 2. p 111). D-sa pare a fi revenit asupra acestei păreri, de oare ce în Cuvinte din bătrîni II, p 5, ne dă ca textul cel mai vechiu românesc, nu mai mult sfaturile lui Neagoe, ci un fragment biblic din 1560. *Dl. Shiera*, Cod. Voronețan, p. 328, admite fără temeiu că atît sfaturile lui Neagoe cît și viața Patriarhului Nifon (care cu toate aceste este scrisă de Gavril Preotul călugăr grec din muntele Atos), ar fi fost scrise românește în textul ce-l posedăm.

tenia pe timpul lui Radu al IV-le [9], însușire pe care nu ar fi putut'o îmbrăca pe lîngă un patriarh grec dacă nu ar fi știut grecește încă de mai înainte. Învățăturile sale fură puse pe românește pe timpul lui Mateiu Basarab, în 1654, de cînd datează cel mai vechiu manuscript ce le conține.

Sfaturile lui Neagoe Basarab sunt cum am spus'o niște adunări de precepte morale, care să slujască de îndreptare purtărei fiului său. In cel întâi: «Cum se cade domnului să șadă la masă și cum vor mînca și vor bea», Neagoe începe prin a recomanda cumpătarea, «fără a lipsi însă de veselia acea ce lipește de domni inimile supușilor». Printre alte sfaturi, care cuprind numai locuri comune de morală ordinară, se întîlnesc din cînd în cînd unele gîndiri mai adînci și mai înțălepte, precum: «și să cunoască mintea ta pre mințile slugilor tale, iar să nu cunoască mintea slugilor tale pre mintea ta», sau «la beție pe nime să nu dăruiești, măcar de ți-ar fi sluga cît de dragă». De asemene mai sfătuește el pe fiul său să nu pedepsască la beție, căci «are masa obiceiul său de veselie, ci să judece la trezie dimineață cu boierii în divan». Une ori întîlnim expresiuni și asămănări frumoase, d. e.: «anima omului este ca sticla; de aceea sticla dacă se sparge, cu ce o vei mai cîrpi» [10]?

Al doile tratat a lui Neagoe: «Către fiul său Teodosie Vodă și către alți domni către toți, ca să fie milostivi și odihnitori», este mai lung de cît cel dintâi. Domnul începe prin a povățui pe fiul său să'și miluiască slugile sale mai mult de cît pe săraci, căci pe săraci de nu-i va milui dînsul o vor face alții, iar de slugile sale cine va îngriji de nu stăpînul lor.

Vezi al acestui scriere

9. Vol. II, p. 473.
10. Arh. ist., I. 1, p. 111.

Mai neașteptat din gura unui domn așa de evlavios ca Neagoe Basarab ne poate părea sfatul, ca «să nu întărești mănăstirile cu leafa slugilor tale, nici cu venitul lor, să fie ei săraci și mănăstirile miluite, iar slugile tale să le faci în zilele tale să fie cerșitori». O gîndire nobilă și frumoasă este următoarea: «De 'ți va prisosi din venitul domniei, acel venit să nu gîndești că este cîștigat de tine, ci iar l'ai luat de la săraci și de la acei ce sunt sub biruința ta»; de unde apoi urmează sfatul că el trebue să întrebuințeze acest prisos de avere pentru a face odihnă și pace săracilor. Trecînd apoi la un alt șir de gîndiri, Neagoe învață pe fiul său cum să 'și aleagă slugile sale și cum să le răsplătească slujbele. Vorbind despre nevoia de înțălepciune a domnului, el face o frumoasă asămăluire: «căci că mintea stă în trupul omului drept, ca și cum stă steagul în mijlocul răsboiului, și caută toată ostea la steag, și pănă stă steagul în răsboiu nu se chiamă acel răsboiu biruit, măcară de are și năvală grea spre sine; iar dacă cade steagul, d'acu toate oștile se rîsipesc și nu se știe unul de altul cum fac și încotro merg». După aceea în loc de a păși la un alt rînd de cugetări, se întoarce iarăși la tema avuțiilor, producînd o repetare în gîndirile sale presurată însă din loc în loc cu cîte o gîndire dreaptă și frumos rostită. Așa bună oară următoarea: «și cum tu făcînd păcatul, iar alții să se ostenească pentru dînsul să'l curățască», cugetare ce iarăși trebue să ne pună în mirare, pentru acel timp religios, în care se credea că rugăciunile clerului pot să mîntue pe omul cel mai greșit. Mai spune Neagoe după o comparație cam îndrăzneață între lacrimile și feciorii noștri, care ar fi ămbii de la sufletul nostru, frumosul aforismu că «lacrimele sunt aripele pocăinței», stricînd însă efectul acestei gîndiri prin adaosul nepotrivit: «și nu numai aripi, ci și mumă și apoi iar

și fete». Urmează însă pe această temă, nu fără elocvență, gîndirea lui mai departe: «Pentru aceea fraților, cînd se înfășură de trupurile noastre zmoala cea neagră și rece, să nu lăsăm să se usuce împrejurul trupului nostru; că dacă v'om lăsa zmoală să stea lipită mult de trupurile noastre, mă tem că nu se va deslipi, pănă ce le va face negre ca și dînsa; ci pănă este mila lui D-zeu cu noi, și dacă aflăm că sunt lacrimile aripele pocăinței și mumă și izvor viu și curat, noi să ne curățim cu dînsele zmoala cea neagră și rece după trupurile noastre». De aceea sfătuește domnul ca omul să grijască de sufletul său cît este încă în viață, pentru a nu'l aduce păcătos și osîndit înaintea lui D-zeu «că după moarte nu este împăcare, după moarte nu este curățire, după moarte nu este milostenie. Pentru aceea nevoește-te o fătul meu, și cumpără ție unt de lemn pănă stă tîrgul acestei lumi».

In tratatul al treile: «Cum și în ce chip vor cinsti pre boieri și pre slugile lor care vor sluji cu dreptate», domnul învață pe fiul său cum să se poarte cu boierii săi, pe care ar trebui să-i cultive ca pe o grădină, urmînd și folosind această asemăluire în tot decursul scrierei, care este încă mult mai scurtă de cît celelalte.

Aceste cugetări domnești fac onoare celui ce le au înșirat pe hîrtie, de și în practică nu le va fi urmat dînsul cu aceeași sfințenie. Astfeliu Neagoe care învață pe fiul său, că «să nu fie paharul tău adese ori plin de sînge de om», ucide totuși pe mai mulți din partizanii lui Vlăhuță, pe care'l scosese din scaun. Este adevărat că el se pocăește pentru aceste cruzimi, chemînd patriarhi și alte fețe bisericești din locurile sfinte ale răsăritului, care prin rugăciunile lor să îmblînzească mînia lui D-zeu [1]. Se vede că «sfatu-

1) Vol. II, p. 477.

rile» fură scrise de Neagoe către sfîrșitul vieței sale, de oare ce spune în ele că «nici odată n'a fost alt cine-va mai păcătos ca mine».

Pe lîngă aceste încercări de literatură religioasă și morală mai întîlnim și altele de literatură lumească tot de prin veacul al XVI-le, provenite tot din traducerea unor cărți poporane de origine străină, a-căror întroducere în mintea Romînilor se făcu tocmai prin aceste traduceri, adecă pe calea reflexivă. Un manuscript din 1620 conține anume trei scrieri lumești de caracter literar: *Alexandria* sau povestea lui Alexandru Machedon, *Floarea darurilor* și *Rojdanicul*. Scriitorul acestui manuscript ne spune într'o notiță că «eu mult greșitul și ticălosul popă Ioan din sat din Sinpetru (în Transilvania), scrisei această carte ce se chiamă Alexandria, și mă ostiniu cît putui și o scriseiu să se cetească, și vĕ rog pre toată firea de om cui Dumnezeu o va da această carte a ceti sau a scrie, socotiți și mai bine ce voi fi greșit, sau cuvînt nesfîrșit, sau slovă neumplută, iar dumnevoastră să dregeți și să nu mă blăstamați, ci să ziceți Dumnezeu să'l erte. Incepui a scrie această carte ce se chiamă Alexandria în luna lui Cireșar (Iunie) 15 zile, și se sfîrși în luna lui August 4 zile, anul 7128 (1620)» [12].

Din această notiță răsare într'un chip invederat că popa Ioan nu a tradus el singur Alexandria, deci probabil nici textele celelalte, căci mai întăi răstimpul de 49 de zile ar fi fost prea scurt pentru o asemene îndeletnicire, cu atîta mai mult că manuscriptul e scris foarte frumos, ceea ce în cazul unei traduceri ar trebui să lese a se presupune o prescriere pe curat, adecă prelucrarea lui românește și decopia-

12. Vezi analiza manuscriptului încă needitat, ce se află în posesiunea d lui profesor *Neagoe* din Bîrlad, făcută de dl. *I. Bianu*, în Columna lui Traian 1883, p. 322—329

rea ei în scurtul răstimp de 1 ½ luni. Apoi popa Ioan ar fi arătat în notița lui că a pus pe românește povestea, nu numai cum spune că a scris'o. In sfîrșit ce înțăles ar avea, în ipoteza unei traduceri, rugămintea popei Ioan, de a erta cetitorul cuvinte nesfîrșite sau slove neumplute, ceea ce din contra este ușor de priceput, în cazul unei copieri, unde scriitorul a putut din scăpare de videre să nu scrie unele cuvinte întregi, sau să nu formeze desăvîrșit unele litere. Rezultă deci într'un chip neîndoelnic că avem a face și în acest manuscript ca în altele analizate mai înainte cu o copie a unui original, sau altei copii mai vechi a unei traduceri anterioare, ceea ce strămută tălmăcirea bucăților conținute în el în veacul al XVI-le cel puțin.

Alexandria, cea întâi din bucățile conținute este o istorie fantastică și cu caracterul mai mult de poveste miraculoasă, a faptelor vestitului cuceritor macedonean. Redacția ei primitivă fu grecească, și după cît se vede originară din Egipt. Ea fu tradusă și amplificată în mai multe limbi, precum latina și persiana, și ajunse în sfîrșit a fi reprodusă și în limba slavonă. Lucru în destul de curios este, că între cele mai vechi manuscripte slavone ale acestei povești, se vede unul din 1562, scris la mănăstirea Neamțului prin porunca lui Grigorie mitropolitul Sucevei [13]. Ar fi cu putință ca tot pe atunci să se fi pus această poveste și pe românește, prototipul de pe care o decopiè popa Ioan din Sînpetru.

Floarea darurilor este o culegere de maxime asupra patimilor omenești, împărțite așa ca după o virtute să urmeze viciul corăspunzător, extrase din autorii vechi greci și romani, din biblie și din părinții bisericei. Multe maxime sunt întărite prin cîte un

13. *Gaster*, Literatura populară, p. 11.

exemplu din istoria animalelor. Așa bună oară se aduce cu privire la virtutea privigherei pilda cu porumbul, care înainte de a înghiți grăuntele, se uită să vadă dacă nu vine uliul spre el. Darul întărirei se asamănă cu paserea fenixul, acăruia legendă cunoscută din cea mai adîncă vechime, este raportată [14].

Rojdanicul sau *Zodiile*, învățături astrologice despre înriurirea planetelor asupra vieței omenești, pseudoștiință ce se mânține și astăzi, de și mai mult ca șarlatanismu de zodieri, zodierițe și căutători în stele, care hrănesc încă credințele superstițioase. Titlul bucăței care este slavon, ne arată că dînsul a fost tradus din această limbă, în care se constată că exista de prin veacul XIV-le.

Este probabil că încă și altele din cărțile poporane ce s'întîlnesc în perioadele următoare, își vor fi avînd începutul în acesta d'intăi. Pănă acuma însă nu sunt cunoscute cu siguranță de cît lucrările analizate pănă aice.

Ori cît ar fi de restrins ogorul cultivat al limbei romîne totuși rămîne constant, că încă din această epocă apăruse producțiuni întelectuale îmbrăcate în vestmîntul ei. Și aceste producțiuni se ivesc din toate părțile unde cugetarea poporului apuca o formă mai sistematică. Astfeliu în poesia și povestea poporană, în scrierile și literatura religioasă, în sfîrșit chiar în slabele urme de cugetare profană, pretutindene videm înfiltrîndu-se spiritul și graiul românesc ca o sevă nouă și dătătoare de viață în arborele aproape uscat al vechiului slavonismu. Este important a constata această tendință spre românism, care nu au lipsit nici odată din mintea Romînilor, încă mult înainte de epoca lui Mateiu Basarab și Vasile Lupul. In ea se află explicarea acelei epoce, cînd slavonis-

14. *Gaster*, l. c. p. 138.

mul slăbind din motive ce se vor vedea la locul lor, el trebui să fie de o cam dată înlocuit prin cugetarea românească, care nici odată nu părăsise cu totul mintea Romînilor, cu toată copleșirea ei, în o însemnătoare parte, de limba și rostirea slavonă.

4. BISERICA, SCOALA ŞI ALTE AŞĂZĂMINTE

Singurul aşăzămînt cultural al acestor timpuri de sînge şi omor era biserica. De şi mai mult în formă decît în realitate, dînsa era respectată de contimpurani şi sprijinită în toate modurile. De aceea pe cînd videm ţările romîne impărţindu-se în partizi, care se sfişiau una pe alta, venind fie-care cu domnul ei în frunte, spre a alunga pe domnul vrăjmaş, biserica singură rămîne prietina tuturor domnilor şi tuturor partizilor, trăgînd foloase din nemărginita dărnicie a tuturor. Rari sunt exemplele unor domni duşmani clerului, şi Ioan Vodă cel Cumplit este poate singurul, care au cercat prin cruzimi nespuse a mai pleca trufaşa frunte a călugărilor. De obiceiu fie-care domn inaugura suirea lui în scaun prin un dar făcut unei mănăstiri, şi este însemnătoare împrejurarea că Mihaiu Viteazul în scurta sa domnie de două luni în Moldova, plină de lupte, de griji şi de supărări, găseşte totuşi timpul pentru a întări mănăstirei Bistriţa decima albinelor din satele mănăstireşti a judeţului Neamţ, şi mănăstirei Agapia stăpînirea Negreştilor [1]. Daniile făcute mănăstirilor sunt nenumărate, şi ele au absorbit, de şi mai puţine la număr, mai multe moşii domneşti decît acele făcute întregei clase boiereşti. Se întîlnesc documente în care se dăruesc

1. Mai sus p. 288.

unei mănăstiri până la 20 de moșii dintr'o singură dată [2]. Mănăstirea Galata de și întemeietă de Petru Schiopul într'un timp cînd numărul moșiilor domnești scăzuse prea tare, numeră totuși la 1588, numai patru ani, după rîdicarea ei, o avere însemnătoare, acăreia enumerare ni a fost pastrată într'un interesant document din 1588, cuprinzînd pe lîngă multe odoare de preț o cîtime însemnată de bucate și 16 moșii [3]. Apoi nu numai domnii contribuiau la îmbogățirea bisericilor și mănăstirilor, ci și privații se întreceau care de care în dărnicie față cu ele. Dintre multele documente care întăresc această împrejurare, ne mulțămim a aminti pe cîte-va: Astfel în 1512, călugărița Magdalina întemeiază din averea ei mănăstirea Adormirei de la Corbii de Piatră, pe care apoi o închină lui Neagoe Basarab, spre a rămînea domnească [4]. In 1620 întîlnim pe Maria Paleologina văduva logofătului Dimitrache Chirița Paleologu hărăzînd mănăstirei Bisericanii satul Vănătorii din județul Neamț [5]. In 1622 aflăm pe boierii Vîlcu vel-vornic, Grigorie vel-vistier și Bunea logofăt întovărășîndu-se cu moșnenii din Brănești: Ianotă, Vlad Lifoc, Stan portărelul și Sîrbu, ca cei d'intăi punînd cheltuiala, iar cei de al doile locul, să concurgă împreună la întemeierea schitului Velcanii. Documentul care constată această împăcare are o formă cu totul ne obicinuită în vechile hrisoave. El reproduce în formă de dialog foarte viu și hazliu tocmala intervenită între boieri și răzăși, și pentru curiozitatea lui găsim de cuviință a'l reproduce în întregime. «Adecă noi acești moșteni ot satul Brăneștii care ne am numit, adeverim cu această scri-

2. Așa *Dan Vodă* mănăstirei Tismana, 1424. Arh. ist., I, 1, p. 19
3. *Ureche* in Letopisețe I, p. 200. *Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, II, p. 179.
4. Arh. ist., I, 1, p 142.
5. Arh. ist., I, 1, p 69.

soare a noastră precum să se ştie că avînd dumnealor boierii pan Vîlcul şi Grigorie Bunea logofătul cumpărători de moşie la satul Bălcăniţa şi primblîndu-se peste moşie dumnealor, au cercat şi la moşia noastră la vîrful Bălcăni, şi văzînd acel loc aşa de frumos le-au dat Dumnezeu gînd ca să facă sfîntă mănăstire, şi nefiind moşia a dumnealor au întrebat pe oare cineva din oameni: a cui este moşia pe acel vîrf frumos? Le au spus cinevaşi că este a noastră, a moştenilor de Brăneşti atunci dumnealor auzînd aşa au venit la noi şi ne-au întrebat: moşilor a dumnevoastră este moşia pe acel vîrf la Bălcăni? Noi am spus că este a noastră. Dumnialor au zis: nu ne veţi vinde nouă acel vîrf ca să facem o sfîntă mănăstire? Dar noi auzind că va să facă sfîntă mănăstire, ne am adunat toţi, şi am vorbit de vor vrea să ne primească şi pe noi ctitori, noi vom da şi mai mult, nu numai acel vîrf»[6].

Condicile episcopiilor de Roman şi de Huşi, acele a le mănăstirilor Solka şi Moldaviţa, sunt pline de la un cap la altul de sute de aceste hrisoave de dăruire[7], şi tot aşa vor fi cu toate celelalte condici a le tuturor mănăstirilor. De aceea s'a şi grămădit atîta întindere de pămînt în mînile mănăstirilor, încît la secularizarea lor cuprinderea totală a moşiilor mănăstireşti să ajungă aproape de o treime din acea a teritorului întregilor ţări romîne, iar venitul acestor nesfîrşite latifundii se ridica la 25,000,000 de lei noi, ceea ce reprezintă un capital de 500,000,000, urcînduse iar împreună cu nedesfundatele păduri la cifra uriaşă de 1,000,000,000 de lei!

Iată cît de bine ştiu clerul să exploateze poziţia sa privilegiată în sînul unor timpuri bigote şi evla-

6. Arh ist., I. 1, p. 31.
7. Vezi *Melchisedek*, Chron. Romanului şi a Huşilor. *Wickenhauser*, Moldova şi Solka. Vezi şi raportul asupra averilor mănăstirilor din Oltenia. 26 Iunie 1716, Doc Col. *Hurm.*, VI, p. 430—454.

vioase. Iată ce folos însemnat trase dînsul din maxima lui favorită: «capul plecat sabia nu'l taie»! †

Dacă însă biserica putu împinge pe oameni pănă a-şi desbrăca familiile numai spre a-i lăsa averile lor, fără îndoeală că şi în restul vieţei lor trebuea ca dînsa să joace un rol hotărîtor. Vom avea prilejul a descrie mai jos pănă la ce grad domina religia întreaga viaţă a poporului romîn. Aice vroim numai să atingem rolul politic al bisericei.

Inprivirea aceasta observăm că cu tot bigotismul timpului, cu toată nespusa evlavie a domnilor şi boierilor, clerul a fost în tot deauna supus în statele romîne autorităţei lumeşti, reprezintată prin persoana domnului. Aşa la alegerea domnilor nu ei sărutau mîna mitropolitului, ci lucru ce ne poate părea într'adevăr extraordinar, mitropolitul pe acea domnului[8]. Imprejurarea că la alegerea lui Constantin Şărban în 1654, domnul sărută mîna patriarhului grec Macărie, ce se afla pe atunci în Muntenia, nu este de cît o excepţie firească, făcută în onoarea unui reprezintant suprem al bisericei, care încă era şi străin[9], pe cînd faţă cu mitropolitul ţărei domnul păstra totdeauna autoritatea lui neatinsă. De cîte ori domnii nu mustrau chiar cu cuvinte foarte aspre pe mitropoliţi cînd nu-şi făceau datoria: «Popo! ţi-oi rade pletele[10]», de şi n'a fost păstrat de cît odată în analele ţărilor noastre, va fi resunat fără îndoeală de mai multe ori în decursul istoriei lor. La aceeaşi părere ne conduce şi împrejurarea că mitropolitul nu avea căderea de a

8. *Cantemir*, Descriptio Moldaviae, p. 51: „primus metropolita ad sedentem in throno accedebat principem ejus manus deosculabatur."

9. *Paul de Aleppa* în descrierea călătoriei sale prin Moldova şi Muntenia în Arh. ist., I. 2 p. 102

10. *Neculai Costin* în Letopiseţe, II. p 62. spune că „Antioh Cantemir strigă într'o zi în divan vlădicăi de Huşi, lui Varlam: „Popo! ce nu judeci drept cînd îţi vin cărţile mele? ţi-oi rade pletele' Atunci vlădica Varlam eşind de la divan cu lacrimi plîngînd, rău l-au blăstămat".

scoate din scaunul lor pe episcopi, precum nici aceștia pe protoierei, ci îndepărtarea lor în caz de vină mare era păstrată domnului și judecății sale [11].

De și supusă autorității domnului, biserica avea un rol foarte însemnat în conducerea chiar politică a țării. Mitropolitul și episcopii—numiți și ei în vremile mai vechi mitropoliți.—luau loc în divanul țării alături cu boierii, avînd glas nu numai în trebile religioase ci și în acele politice. Afară de rolul important jucat de mitropolit și de cler în deobște la alegerea domnului, și care este explicabil prin nevoile consecrației religioase, el era adese ori însărcinat cu cercetări judecătorești de o natură curat civilă, lua parte la judecarea proceselor, era consultat în trebile politicei externe, în așăzarea dăjdiilor, și v'om vedea mai tîrziu cum domnii jurau adeseori înaintea capilor bisericei, că nu vor mai scoate pe țară cîte o dare îngreuietoare. Și nici că se putea altfeliu în un timp de evlavie și de bigotism, ca acela în care se afla poporul romîn în această epocă, care aducea prin sine însuș amestecul clerului în toate daraverile, sporind astfeliu vaza și înrîurirea lui.

Intr'un cuvînt biserica era omnipotentă în statele romîne, dar omnipotența ei găsia totuși o mărginire în acea mai mare și mai strașnică a principelui domnitor.

Prin însuși firea lucrurilor ori ce biserică trebue să s'îngrijască de știință, fie și numai de cea elementară a scrisului și cetitului, căci biserica trebuind să învețe o doctrină transmisă și hotărîtă, nu se poate baza numai pe propoveduirea viului graiu, ce poate fi îndestulător numai doar în timpurile începuturilor. Biserica romînă, ca și ori care alta, trebuia deci să îngrijască cel puțin ca reprezentanții ei să știe scrie

11. *Cantemir*, Descriptio Moldaviae, p. 146.

și ceti, și această cunoștință se vede că și era răspîndită în membrii clerului românesc. De aceea vedem că cei întâi oameni ce țin condeiul în țările române fac parte din cler.

In primele timpuri biserica oficială va fi cunoscut numai limba slavonă, și numai cît pe alăturea se vor fi ivit prelucrări românești. Limba slavonă fiind însă străină poporului romîn, era de trebuință ca în afară de meșteșugul scrierei și a cetirei să se învețe această limbă chiar, ceea ce după feliul ei cel greoiu nu lăsa de a fi îndestul de anevoios. De aice deci neapărata nevoie de scoli, în care să se învețe cele de trebuință pentru slujba bisericească: scrisul, cetitul și slavonia. Nu trebuie însă să ne închipuim asemene scoli după ideile noastre de astăzi asupra lucrului, cu clase regulat împărțite, cu examene, cu profesori deosebiți după materii sau clase, cu localuri speciale. Invățătura cîtă se împărțea era dată la cîțiva ucenici de un dascal sau preot mai cărturar de pe la vre o biserică. Locul unde se împărțea această învățătură era vara tinda bisericei, iarna probabil casa preotului însuș. Ani mulți trebuea să muncească ucenicii înainte de a-și fi însușit taina scrisului și a cetitului, și a fi pătruns de bine de rău în cunoștința limbei slavone. Era firesc lucru că îndată ce se știea scrisul slavon să se încerce și punerea pe hîrtie a limbei romîne, în cît pentru mînuirea acesteia nici nu era nevoie de o învățătură deosebită. La atîta însă și la nimic mai mult se vor fi mărginit așa numitele scoli de slavonie a le primelor timpuri, și în acest înțeles se poate susținea că scoala nu a lipsit nici odată din sînul poporului romîn. Cît că să fi existat o scoală mai înaltă în timpurile vechi, precum pretinsa academie de drept și de teologie a lui Alexandru cel Bun, aceasta este o scornitură a timpurilor noue doritoare a înălța cît se poate

mai mult începuturile noastre [12], şi care au aceaşi valoare ca şi întocmirea primelor armate permanente de către Mircea şi Stefan cel Mare, ca şi Universitatea din Cotnari, întroducerea Vasilicalelor de către Alexandru cel Bun, şi multe alte poveşti pe care le vom descoasă de acum înainte.

Nu se face istorie aruncîndu-se în sinul trecutului creaţiunile propriei noastre fantazii.

Neputîndu-se susţinea cu nici o probă istorică academia de drept şi de teologie a lui Alexandru cel Bun, s'au încercat pe o altă cale a se închipui prezenţa limbei romîne în biserica moldovenească pe timpul acelui domn.

Am arătat aiurea că mitropolit al Moldovei fusese, pe timpul organizatorului acestei ţări, Grigorie Ţamblac [13]. Se susţine despre acest personaj că mai înainte de a fi mitropolit, venind în Moldova ca trimis al Patriarhiei de Constantinopole şi fiind romîn de origine, ar fi ţinut în Suceava mai multe predici în *limba romînă* [14]. Ţamblac era într'adevăr originar de peste Dunăre. Numele său *Sam-Valac=însuşi romîn* lasă a se presupune că el se trăgea din o familie romînă din Pind. Pe de altă parte însă însuşi Ţamblac ne spune că atît tatăl său cît şi fratele acestuia, care ajunge mai tîrziu mitropolit al Moscvei sub numele de Chiprian, erau din Tîrnova, capitala Bulgariei, şi deci arată naţionalitatea lor ca bulgărească. Credem că părerea cea mai nimerită este că familia

12. După cît ştim, acela care a pus în curs această părere arbitrară este reposatul *Alexandru Odobescu* într'un discurs, de altfelu memorabil, rostit la examenul din 25 Iulie 1827 a scoalei din Hotin, la care era efor (Curierul romănesc, 1830, No. 10 şi 11): *Cantemir* care ~~de altfelu~~ conţine multe ştiri neîntemeiate, nu pomeneşte nimic despre scoala lui Alexandru cel Bun, spunînd că Vasile Lupu a fondat *cea întâi* scoală în Iaşi: „Huius enim principis cura *primo* Iassiis scola graeca condita" (Descr. Mold., p. 135).

13. Vol. II, p. 242—246.

14. *Melhisedek*, Mitropolitul Grigorie Ţamblac Viata şi operile sale în Revista pentru istorie a D lui *Tocilescu*, III p. 1—64.

Ţamblac era de origine romînă macedoniană, însă bulgarizată, precum s'întîmplase cu multe familii coborîte din munţi şi aşăzate între bulgari, în oraşele acestora [15]. De pe simplu numele lui de Ţamblac a se susţinea că vorbea românește, ceea ce în ori ce caz nu putea fi de cît romîno-macedoneană ne pare o încheiere cam îndrăzneaţă. Se vede că Grigorie învăţase în Constantinopole, de oare ce-l videm trimis de patriarhia acelui oraş spre a împăca biserica moldovenească. Apoi tot el ne spune că petrecuse mai mult timp în muntele Athos, încît fără îndoială limba grecească trebuia să-i fie cunoscută. Dacă însă avem indicii serioaze pentru cunoştinţa limbelor bulgare şi grecești de către Ţamblac, nu avem nici cea mai mică dovadă că el poseda şi pe cea romînă. Se aduce drept argument pentru aceasta cuvintele rostite de el în catedrala din Suceava în una din predicele ţinute de el. «Fiind că eu văd dragostea voastră că primeşte cu dulceaţă cuvîntul învăţăturei, precum un pămînt bun şi gras săminţele, mai întăi lăudînd osîrdia voastră cea caldă şi atîta sîrguinţă către biserică pre cîtă au copiii către mama lor, pre cît bolnavul către doftor, pre cît cel însătat către izvor, pre cît corabia către liman, pre atîta şi pre noi ne înveseleşte sporirea voastră în cît vom fi şi vestitori de bucurie despre buna voastră faptă către patriarhul care ne-au trimis.» Se argumentează că din cuvintele lui Ţamblac reesă că poporul ce-l asculta trebuia să-l înţeleagă, pentru ca Ţamblac să-i fi putut vorbi astfeliu; Moldovenii însă *neştiind limba slavonă, nici cea grecească*, ar urma de aice că numai decît Ţamblac să le fi vorbit în limba lor. Nouă ni se pare că se împinge prea departe neştinţa limbei slavone de către Romîni. Într'adevăr că poporul de jos nu o cunoştea; dar clasele conducătoare, clerul şi

15. Vol. I, p. 607.

boierimea trebuiau să o știe, și întru cît publicul lui Țamblac la predicele sale va fi fost din societatea mai aleasă, este evident că el putea să le vorbească, așa cum a făcut-o, chiar în limba slavonă Oare mai tîrziu, pe timpul predomnirei grecismului, o predică în limba greacă să nu fi fost înțeleasă de cler și de boieri, și astăzi în timpul franțuzismului nu ar fi înțeleasă o predică în limba franceză ținută către societatea mai aleasă? Pentru ce am susține că numai slavonește n'a știut nimene nici odată din poporul romîn, cînd o întrebuințare așa de obștească a acestei limbi nu poate fi gîndită fără o înțelegere a ei de clasele conducătoare?

Noi credem că tocmai de aceea a fost ales Țamblac de patriarhul de Constantinopole spre a fi trimis în Moldova, fiind că știea limba slavonă, care era cunoscută pe atunci de toată lumea ca limba poporului romîn, confundîndu-se cea scrisă cu cea vorbită de el.

Țamblac după toate probabilitățile rămase în Moldova după isprăvirea menirei sale, si luă titlul de presbiter al marei biserici a Moldo-Vlahiei. El mai este însă numit și *dașcal* de mai multe izvoare, care ce e drept reproduc mai curînd o tradiție, întru cît sunt posterioare vieței lui Țamblac cu mai bine de 200 de ani. Așa într'o carte de liturghie scrisă de însuși Țamblac pe cînd era mitropolit al Litfaniei, se găsește o notiță adausă cu mult timp în urmă, «că Țamblac fusese *dascal* în țara Moldo-Vlahiei și egumen marei mănăstiri Pantocratorul, care se numește Neamțul, și a fost la sinodul al 8-le din Florența.» Ca această notiță trebue să fie cel puțin din veacul al XVII-le se vede de pe aceea că dînsa confundă sinodul de la Florența cu acel de la Constanța, la care într'adevăr participase Țamblac ca mitropolit al Litfaniei. Episcopul Romanului, Pahomie, (1707—1714) scrie în un zbornic de la mănăstirea Neamțului: «Aice este și mucenia

lui svieti Ioan Novi, scrisă de svieti Grigorie Țamblac, *ce a fost dascal* întâi dinceput în Moldova și egumen aici în Neamț și mai apoi mitropolit în Kiev, căruia i-am sărutat și sfintele moaște acolo.» Mitropolitul Gheorghe în 1723, în istoria lui despre icoana Maicei Domnului de la mănăstirea Neamțului, spune despre Țamblac, că fusese «*mare bogoslov*»[16]. Această tradiție poate fi admisă cu atîta mai ușor cu cît Țamblac, ca învățat în cartea slavonească, a putut fi reținut de Alexandru cel Bun, spre a preda această limbă în scoala de pe lîngă mitropolia Sucevei La atîta însă se reduce academia de drept și teologie a lui Alexandru cel Bun, adecă la o scoală slavonească, poate ceva mai înaltă de cît acele obicinuite pe atunci. Limba slavonă era învățată bine înțăles nu numai de clerici, ci și de boerii ce aspirau să încapă în dregătoriile statului. Despre modul cum s'învăța această limbă ne spune Dimitrie Cantemir că: «fiii boierilor nu învățau altă limbă de cît cea slavonă, în care după ce deprindeau a ceti, fiind că nu avea de unde cunoaște altă știință, trebuiau să învețe pe de rost orologiul bisericei răsăritene, octoihul și psaltirea; după aceea li se explica evanghelia, faptele apostolilor, pentateucul sau cele 5 cărți ale lui Moisi și celelalte cărți din testamentul vechiu, dar aceste foarte rar. Totul era ca să priceapă ceva din biblie; rar s'întîmpla să învețe cineva gramatica limbei slavone[17].

De aceste scoli se înființară în curînd și la episcopiile de Roman și Rădăuți și la cele mai multe mănăstiri, unde vedem făcîndu-se une ori deosebire între călugării *cărturari* și acei *proști*[18]; apoi și în alte locuri.

16. *Melchised k*, l. c. p. 4 și 63.
17. *Cantemir*. Descr. Moldaviae, p. 170.
18. Document din 1540 Arh. ist. I. 2. p. 27. Acești călugări cărturari erau adeseori destul de ghibaci în mînuirea condeiului, pentru a întreprinde falsificări de documente. Vezi două hrisoave din anul 1691 în Arh ist, I. 1. p. 71 și 106.

Despre una din ele aflăm că ar fi existat pe timpul copilăriei lui Stefan Tomșa, în satul Rădășenii din ținutul Sucevei, renumit astăzi pentru poricalele sale. In un document posterior de la Const. Mavrocordat din 1743, relativ la o hotarnică între orășenii din Baia și moșnenii din Rădășeni, mai mulți din aceștia mărturisesc, că au apucat de la bătrînii lor, «că fiind Stefan Tomșa Vodă copil mic și sărac, au învățat carte la scoala de aici din Rădășeni, și miluindu'l Dumnezeu cu domnia au venit la Rădășeni și le au făcut biserică, și jăluind oamenii că le-i locul strîmt și n'au unde se hrăni, le au dat și o bucată de loc din hotarul tîrgului Băei» [19]. †

Se vede însă că învățămîntul slavon decăzu tot mai mult în țările romîne, că *ziditorii de slove* deveniră tot mai rari [20], ceea ce se cunoaște mai ales din redactarea tot mai puțin corectă a documentelor în această limbă; apoi din faptul că de la o vreme începe a se ivi limba romînă în locul celei slavone, mai întăi în documentele private [21], după aceea și în cele oficiale.

Tot religiunea îngrijia și de milostenia publică, și mănăstirile, așăzămintele religioase favorite ale timpului, întreținеau une ori ospițiuri pentru săraci și bolnavi, precum vedem aceasta din un document de la Vladislav Vodă, 1534, care hărăzește brînzeturile ce se cuvineau domniei din acel județ, $^1/_2$ ospițului pentru săracii de la mănăstirea Argeșului, și $^1/_2$ celui pentru bolnavi de la Sîn-Mitreni [22].

---

19. *Uricariul*, X. p 140. Mai sus. p 492.

20. Acest titlu curios îl poartă un piser slavon de la începutul veacului al XVI-le. Vezi documentul din 1512 (Arh. ist. I. 1, p. 143): „Stan ziditor de slove a scris".

21 Vezi un document $^1/_2$ slavon și $^1/_2$ românesc în Cronica Hușilor de *Melhisedek*. Apendice p 60. Părțile stereotipe sunt slavone; cele noue care constată daraverea încheiată românește, dovadă că scriitorul *nu știea* slavonește, de și ar fi vrut să scrie în această limbă.

22. Arh. ist. I. 1, p 104.

† Le mai ceream unora Dascali lui Dumitrașcu. Odinioară a lui Patrașcu Cioplea logofătul cată Sinica Birlad Județiș îl vază și-i trimită p. Toader Diaconul carii m-a „pus", și în scurtă vreme vom al nostru; acum îl publicăm de la Martie Voarte și mi l'a dat cu avem cuconi" „ Înțelesul cuvîntului a Diacul se pă Dascal la cuconii Logofătului

[illegible] Dor. Județiș d. n. Iorga, I. I, p. 54.

5. ARTA.

In toate țările și la toate popoarele, atît vechi cît și noue desvoltarea artistică au avut drept cuib de unde și-a luat avîntul credințele religioase. Astfeliu arhitectura orientală, cea grecească și pănă la un punct și acea romană pornesc de la zidirea templelor; sculptura la aceste popoare de la statuele zeilor, muzica și danțul chiar tot de la serbătorile religioase. Teatrul atît în tragedie cît și în comedie se desvoltă din misteriile lui Dionisos, în cît întreaga mișcare artistică a antichității pornește din viața religioasă. De asemenea și arta modernă are drept punct de plecare credința creștină. Stilurile deosebite ale arhitecturei se desvoltă la zidirea bisericilor, și numai de aice se aplică la alte monumente. Pictura, arta principală a timpurilor moderne, pornește de la icoanele bisericești; muzica de asemenea din cîntările spre lauda lui D-zeu, și teatrul modern se desface din misteriile creștine. A trebuit pretutindene o lungă desvoltare pentru ca arta să devină lumească, pentru ca să se reprezinte în ea personaje și scene din viața oamenilor, pe lîngă acele din viața Dumnezeirei.

Chiar din acest motiv întîlnit obștește nu ne vom mira dacă arta în sensul mai strîns al cuvîntului, adecă artele plastice, se găsește și la Romîni înfășurată în acest răstimp în scuticele religiunei. Intreaga manifestare artistică a poporului românesc se face exclusiv numai pe tărîmul religios.

Dintre artele plastice însă numai două se putură desvolta în ţările romîne: arhitectura şi pictura, căci reproducerea figurilor sculpturale fiind oprită prin hotărîrile sinodului ţinut în Constantinopole în 862, sculptura fu cu totul înlăturată din reprezentările artistice ale le orientului creştin.

Pictura nu putea fi alta de cît cea bizantină răsăriteană, răspîndită în toate ţările de credinţă ortodoxă. Caracterul ei este de a fugi de expresia frumosului, care leagă pe om de carne, şi a-l duce în regiunile superioare ale sufletului. Neîngrijirea formei şi expresia evlavioasă a figurilor, iată tendinţa ei de căpitenie. Acest caracter rămîne în întregul răsărit pînă în zilele noastre neschimbat, neatins de raza înălţătoare a frumosului antic, care transformă pictura religioasă a Italiei, îndepărtat şi de privirea sănătoasă a realităţei, care regenera pictura ţărilor de Jos. Şi dacă înţepenirea în formele deşirate ale artei primitive creştine stăruieşte pînă şi în părţile ~~acele a le răsăritului~~ unde ochiul ar fi putut întrevedea în sfărămăturile antichităţei un mai mîndru ideal, cum vroim noi ca în ţările romîne pictura să fi părăsit acea cale bătută şi să-şi fi luat zborul spre alte regiuni? Pe lîngă aceasta, în nişte ţări veciînic bîntuite de revoluţii, stoarse şi zdrumicate de stăpînirea cea barbară a Turcilor, lipsiau condiţiile economice care înainte de toate mijlocesc desvoltarea artistică. ~~Ele mai ales explică~~ arta flamandă, ce nu avuse ca acea a Italiei îmboldirea trumosului antic, şi cu toate aceste ajunse pe aceasta ţară, ~~dacă chiar unora întrece prin~~ bogăţia şi varietatea minunatelor sale producţiuni. In ţările romîne lipsind, sub zdrobitoarea dominaţie turcească, ori ce avînt care să fi trecut peste nevoile zilnicei existenţi, înţelegem prea uşor cum toate productele închipuirei trebuiau să fie sărace şi mărginite, şi dacă se întîlneşte pe ici colea cîte o excepţie, aceasta poate fi conside-

rată ca o adevărată minune. Abaterile însă de la regula obștească se vor întîlni numai în arhitectură. Cît despre pictură (sau reliefuri pe vasele bisericești), dinsa rămîne în tot decursul istoriei noastre una și neschimbată, reproducînd tipurile odată admise de biserica bizantină, fără nici o prefacere în trăsăturile lor. Aceași sfinți slabi și galbeni, cu nasul subțire și ochii mari ce par a se fixa într'unul, fără nici o expresiune în figura lor de cît doar evlavia căutăturei; aceleași poze neschimbate și lipsite de ori ce libertate în mișcări; aceleași mîni rîdicate în sus spre semn de binecuvîntare, arătînd cu degetele lor țapene ceriul dătător de milă; aceleași vestminte cu faldurile bățoase, care acopăr cu o mare îngrijire ori ce goliciune a corpului, fără a-l împodobi, iată în puține trăsături caracterele picturei bizantine. La Romîni mai are încă neajunsul că fiind executate de meșteri de rînd, icoanele înfățoșază adese ori niște figuri strîmbe, hîde și urîte, niște adevărate caricaturi, care fac asupra ochiului cult un efect mai mult comic de cît evlavios.

Caracterul de icoane se vede pănă și în reproducerea portretelor principilor ctitori a le locașilor dumnezeești, care nu tind de cît foarte puțin la reproducerea figurilor reale, și reprezintă aproape pe toți domnii și doamnele după același tip, căutînd înainte de toate să le dee o expresie evlavioasă și preocupîndu-se numai cît prea puțin de condițiile elementare ale portretului, reproducerea exactă a trăsăturilor. Cel mult se pot recunoaște oare care semne caracteristice exterioare, precum spînia lui Stefan cel mare, musteața subțire a lui Neagoe Basarab etc. Toate pozele acestor portrete sunt țapene ca și acele ale icoanelor, fără nici o mișcare; de obiceiu sunt reprezintate ținînd chivotul bisericei zidită de domni în mînă. Portretul familiei lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș repre-

zintă pe acest domn și pe doamna Despina ținînd cu cîte o mînă chivotul mănăstirei, și avînd înaintea lor în josul figurei lui Neagoe chipurile celor trei fii ai săi, iar în josul acelei a soției sale chipul celor trei fete ale lui, ambele grupe așăzate în ordine descrescătoare, cel mai mare către mijloc, cel mai mic către margine, toți copii îmbrăcați în haine lungi ca și părinții lor, cu coroane pe cap, cu părul buclat eșind de sub coroane, țapeni și fără viață, urmînd numai cît regula unei monotone simetrii [1].

Pe lîngă reproducerile picturale se mai află multe podoabe bisericești lucrate în cusuturi. Bine înțeles că arta aice este încă și mai slabă de cît în picturile bisericești. Cele mai multe din aceste cusuturi fiind făcute de soțiile domnilor sau ale boierilor, care țineau să hărăzască mănăstirilor și bisericilor productul propriilor lor osteneli, coseau pentru acele locașuri deosebite ornamente religioase precum: aere, coperișuri de morminte, nebederniță, naracliță, patrafire, cingători. Mai toate aceste cusuturi sunt făcute din fir de aur și de argint pe un fond de ~~matasă~~ atlaz de obiceiu colorată, adese ori pe catifea. Fețele figurilor sunt cusute cu mătăsuri. Cusuturile ne arată o artă din cele mai rudimentare: sămănînd mai mult a niște figuri desemnate în joc de copii. Nici o regulă în desemn, nici o perspectivă, nici cea mai mică corectitudene în pozele lor. Ori cine a văzut vre unul din aceste ornamente bisericești, cusute în timpurile noastre de vre-o cucoană bătrînă, care mai păstrează încă obiceiul timpurilor vechi, poate să-și facă îndată o idee de întreagă această ramură de artă a timpului trecut.

Pe lîngă atari ornamente cu care bisericile erau impodobite prin evlavia sexului femeesc, mai erau și

1. Vezi reproducerea acelui portret în publicația făcută cu ocazia sfințirei mănăstirei Curței de Argeș *Gr. Tocilescu* București 12 Oct. 1886, p. 43.

de acele datorite orfăurăriei, o sumă de odoare trebuitoare slujbei, precum : cruci, potire, discuri, chivote (adecă reproducerea în mic a formei bisericei, menită pentru păstrarea părticelelor sfinte)[2], linguriţe, fecăturі de icoane, ce se lucrau din metale preţioase, aur şi argint, adese ori împodobite cu pietre scumpe. Materialul unor asemene obiecte este în deobşte preţios ; ~~lucrul însă de rînd, şi nu numai atunci cînd el eşia din mînile argintarilor indigeni, dar chiar cînd era produs de acele ale meşterilor străini~~ Neagoe Vodă într'o scrisoare a lui, datată din Piteşti din 18 Decemvrie 1518, se plînge consiliului municipal din Sibiu, că de şi rămăsese mulţămit de modul cum argintarii trimişi lui de acel oraş în anul trecut, anume *Iohann* şi *Celestin*, îi lucrase nişte cupe, în urmă dînd lui Celeştin o cîtime de argint, spre a face o cadelniţă după modelul turnului de la Sibiu, de cît care Neagoe arată că în toată Ungaria, pe care o vizitase nu văzuse mai frumos, Celestin o lucrase aşa de prost cum nu ar fi putut'o face nici un ţigan[3]. Se vede deci că argintăria nu era pe o treaptă de desvoltare deosebită în ţara Muntenească, de oare-ce pentru executarea unei lucrări mai delicate, principele are nevoie a recurge la meşteri străini, care nici aceia încă nu mulţămesc gustul principelui, în destul desvoltat în ce priveşte apreţuirea operilor de artă.

Pănă aice deci nu am întîlnit în manifestările artistice nici o scînteе deosebită, care să fi inspirat pe vre unul din numeroşii zugravi, argintari sau cusători ce decorau bisericele noastre. Pretutindene producţia artistică este în prunciе; nicăieri nu se vede

2. Dintre chivote cele mai binişor lucrate sunt : acel fost al mănăstirei Cotroceni dăruit de Const. Sarban; şi acel al măn. Bistriţa dat de Barbu Craiovescu. şi acel al mănăstirei Curtea de Argeş făcut de Neagoe Basarab. Toate se află la muzeul din Bucureşti ↩

nici măcar adierea unei suflări către îndreptare sau propășire. Înțelenită rămîne dînsa până către pragul timpului în care trăim în înfășurările bizantinismului, care până nu fură sfîșiate de spiritul renașterei, reținură pretutindene arta în copilărie. În privința picturei cu ramificările ei putem spune cu adevărat că timpurile noastre trecute n'au știut ce este arta. Religiozitatea precumpenea prea mult simțul estetic ; evlavia se desvolta prea mult în dauna frumosului, pentru ca aceasta să-și fi putut lua zborul său liber și neoprit. Chiar în rarele excepții cînd întîlnim pe obiectele destinate cultului, închipuirea unor scene nereligioase, precum pe un disc de argint dat mănăstirei Cotroceni de familia Cantacuzino, o vînătoare de rețe și doi cai dănțuind la cîntarea flautului [4], încă figurile sunt de tot neartistic reproduse, sămănînd mai curînd cu asemene tablouri de pe monumentele egiptene, de cît cu productele artei Europei apusene.

Să cercetăm a doua artă ce se putu desvolta în țările romîne : *arhitectura*.

~~Și dînsa este excluziv religioasă. Cel puțin numai despre această parte a ei putem vorbi, întru cît singur din ea ne-au rămas monumente. Acele civile au dispărut cu toatele, nefiind construite cu trăinicia cerută spre a înfrunta destrugătorul timp.~~

Bisericile vechi în țările romîne sunt toate de stil oriental bizantin. Construcția lor e mai mult solidă de cît frumoasă. Dimensiile lor nu sunt mari. Grămădite pe un spațiu răstrins, cu zidurile lór de o grosime pronunțată, cu ferestrele sus puse și mici, cu turnurile lor joase și puternice, ele au pe din afară un aspect grecoiu, pe din lăuntru o arătare întunecoasă și posomorîtă. Materialul din care sunt zidite este de obiceiu piatra cioplită prinsă cu un mortar foarte

4. Se află la muzeul din București.

* Faptul ca se întâlnesc și compoziții de caracter pictural este o dovadă că adevărata artă precum o are portretul comandat pe Paolo Veronese de Marioara Vallarga, Grecă cu educație italiană lui Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei, pe când ea se afla petrecând la mănăstirea St. Maria de lângă Veneția, sau portretul lui Mihai Viteazul pictat de curte la Rudolf II Sadeler — nu dovedește existența unei arte românești cu caracterele ei cele mult gustate ale școalei italiene. O artă mai înaltă. Ea va fi fost cu totul altfel. Urmă peste apoi, ca bisericile sârbești sau cele de la Cotroceni, pot face o departe, vase cu ușoară decorație prin împletirea arhitectonice a tablourilor, prin forme curbate, dar nicidată a voi să le cercetăm și amănuntimea vreo vreo chipuri absolut

4 N. Iorga, Contribuții la istoria Muntenilor 1836, p. 14
Hurdon artiști străini II p. 78.

închegător care unește bucățile într'un singur trup. Arare ori se vede întrebuințată marmura. Acoperemîntul, care pretutindene a trebuit să fie prefăcut în mai multe rînduri, era în vremile vechi de obiceiu de plumb, une ori de oale. Mănăstirile și unele biserici chiar prin orașe erau prevăzute cu întărituri și prefăcute în niște adevărate cetățui, în care poporul căuta scăpare la vremuri de restriște. Mănăstiri ca Cetățuia, Golia din Iași, cea armenească Zamca din Suceava, Tismana, Cotmana și altele multe din Muntenia sunt exemple văzute a le acestui caracter.

In tot decursul istoriei romîne stilul arhitecturei bisericești ~~nu~~ s'a schimbat ~~nici odată~~ și dacă în șirul acestor monumente simple și uniforme, întîlnim cîte-va cu un caracter deosebit, acest caracter al lor nu este datorit unei desvoltări interne a mersului arhitecturei, ci unor imprejurări excepționale și individuale.

Un atare monument, care răsare ca o stea strălucitoare în noaptea întunecoasă a arhitecturei romîne este biserica episcopală de la Curtea de Argeș.

Ea fu zidită de Neagoe Basarabă, bigotul dar și artistul principe al Munteniei. Bigotismul lui l'am studiat aiure. Despre firea sa de artist ni s'au păstrat mai multe științi. Astfeliu mai întâi o tradițiune, reprodusă de izvoarele grecești, care spune că dînsul ar fi învățat arta de a rîdica zidiri, pe cînd se afla la curtea sultanului Selim, și că acest sultan l'ar fi însărcinat a zidi o moschee în Constantinopole, ceea ce el îndeplini cu atîta iscusință, încît sultanul îl încărcă cu daruri și i dete învoirea a duce în Muntenia materialurile rămase. De și nu se poate pune mare temeiu pe o asemene legendă, ea este totuși însemnată prin aceea, că este raportată despre singurul Neagoe Basarabă, edificatorul celui mai minunat monument de arhitectură ce ni l'au lăsat vremurile trecute. Tot

despre Neagoe Basarabă mai spune cronicarul ca «au bătut însuși cu cuișoare un măr de aur curat, împodobit cu mărgăritare și cu pietre scumpe, pe o icoană a sf. mucenic Dimitrie din mănăstirea Nucetului»[5]. Am văzut mai sus cum el umblînd prin Ungaria, observase forma turnurilor și dădea valoarea cea mai mare artistică celui de la Sibiu; cum apoi critică lucrarea argintarului Celestin spunînd că ar fi lucru țigănesc, care toate aceste imprejurări ne arată că, dacă chiar Neagoe n'a fost el însuș ~~arhitectul~~ mănăstirei Curței Argeș~~ului~~, fără îndoială că au luat o mare parte personală la zidirea acestui lăcaș. Că el o inalțase cu iubire și dragoste, aprețuind frumusețea creației sale, se vede de pe pompa extraordinară cu care el păși la sfințirea ei.

Nu se poate sti cine a fost arhitectul acestei minunate clădiri. Poporul a păstrat însă o legendă care o atribue *meșterului Manole*. Acest meșter ~~ori cine va fi fost~~ el, era un arhitect desăvărșit, care se purtase prin orient și deprinsese toate sistemele de construcție si ornamentică, existente pe acel timp în Asia. Cioplirea pietrelor și motivele ornamentărei sunt în deobște arabe; alte împrejurări precum forma și boltele întrărilor lasă a întrevedea o înriurire armenească foarte pronunțată. «Modul de a tăia pietrele, de a le așeza cu rosturi puțin cioplite, punînd între ele un strat foarte subțire de var curat neamestecat cu năsip, de ale lega cu scoabe de fer fixate prin plumb, de a dispune la diferite înălțimi în grosimea zidului, de la temelie până la vîrful turnurilor, grinzi îndoite de lemn, toate acestea sunt mai mult decît îndestulătoare, pentru a ne face să căutăm originea ei în răsărit și nu în apus, unde pe atuncea înflo-

5. Curtea de Argeș, p. 37.

rea renașterea care părăsise de mult timp un atare sistem de construcțiune[6].

Ceea ce este de admirat în biserica de la Curtea de Argeș, nu este atîta delicateța ~~și bogăția ne sfîrșită a~~ ornamentărei, cît frumusețea ei arhitecturală. Proporțiile ei sunt desăvărșite, și și-ar putea găsi asămăluirea numai in acele a le templelor antice. Impresia totală ce o lasă asupra ochiului este acea a unei armonii depline a formelor sale. Nicăirea spiritul nu găsește de îndreptat ceva; nicăirea ceva prea mult, nicăirea prea puțin. Pretutindene o cumpătare în ornamente, care de și variate ~~până la nesfîrșite~~ nu obosesc nici odată privirea prin nemăsurata lor încărcare. Astfeliu lipsite de zădarnice impovorări, liniile se desfac libere și elegante, trecînd pe nesimțite și prin modificări treptate, de la direcția dreaptă la forma turnurilor, rotund octogonală. O indrăzneață noire este forma celor două turnuri ce vin deasupra fațadei. Ferestele lor sunt înclinate, și anume ămbele în direcțiunea de afară în lăuntru, ceea ce dă turnurilor aparența de a se pleca unul asupra celuilalt. Efectul este contrar regulei arhitectonice a stabilității și se apropie de acel produs de catedrala de Piza. Singură această împrejurare jignește în monument puritatea clasică a liniilor sale și-i dă un gust romantic, care țintește la efect și prin altă ceva decît prin armonia ~~desăvîrșită a~~ formelor sale.

Acest monument de o ~~perfecțiune~~ atît de rară ~~stă~~ ~~însă singuratec în întinsa Muntenie. El~~ se înalță pe orizonul cel închis de înalții munți ai Carpaților, rivalizînd cu ei în atragerea mintei către nesfîrșit, către imensitate, munții prin măreția lor, mănăstirea

6. Curtea de Argeș, p. 35. Vezi și *Reissenberger*, Die bischöfliche Klosterkirche bei Kurtea d'Argyisch in der Walachay, Wien 1860. care are meritul de a fi atras, pentru prima oară luarea aminte asupra comoarei pierdute în pustietatea Munteniei de atunci.

prin frumusețea ei covărșitoare. Singuratic se înalță dînsa, nu numai în satul Curtea de Argeș, unde nu mai este încunjurată de nici un monument, dar singuratec s'ar înalța ca și în centrul capitaliei, în preajma altor clădiri atît vechi cît și noue, atît de deosebită este frumoasa ei fire de acea a tuturor creațiunilor trecute și prezente. Ba prin originalitatea ei cea atît de caracteristică, ar rămânea singuratecă și ar atrage privirile înminunate chiar și în mijlocul vestitelor monumente ce împodobesc marile capitale europene. Product al unui geniu necunoscut, va rămînea pururea un obiect de admirațiune, nu numai pentru mintea cultă, dar și pentru cea lipsită de cultură, atributul cel mai minunat al frumuseței adevărate.

Aproape tot atît de deplină în formele ei se înalță în cealaltă țară romînă, în Moldova, și anume în Iași frumoasa biserică a Trei-Erarhilor, care de și rîdicată de Vasile Lupu, si deci posterioară cu mai bine de o sută de ani mănăstirei Argeșului, împărtășește cu ea atît caracterul stilului ei în linii și ornamente, cît și desăvîrșirea în minunatele ei proporții. Ea este însă rîdicată pe un plan mai simplu decît biserica lui Neagoe, avînd numai două turnuri de egală înălțime așăzate pe corpul ei. Modul însă cum liniile trec din trupul cel mai voluminos în elegantele turnuri, este tot atît de armonic și nesimțit ca și în biserica de la Argeș, de și desleagă această problemă într'un chip cu totul altul decît rivala ei în frumusețe de la baza Carpaților munteni.

Dacă însă putem să ne mîndrim cu aceste monumente neasămănate, prezența lor în țările romîne, nu contribue întru nimic a caracteriza o pornire artistică. ~~Plinte exotice, crescute din întîmplare pe pămîntul romînesc, ele n'au eșit din însuș mintea poporului nostru, nu au provocat pe popor ale imita și ale reproduce. Străine au fost și străine au rămas~~

pe ~~pămîntul poporului romîn, și dacă s'au alipit ele întru cît va de spiritul național, a fost numai cît prin~~ întipărirea adîncă lăsată asupra contimpuranilor, care iscodiră pentru a explica asemene minuni balade încîntătoare, în feliul acelei despre meșterului Manole. O asemene creațiune nu se putea îndeplini fără o jertfă mare a celui ce o făptuia, a iubirei sale, a sufletului său, în recile ziduri a le mănăstirei.

Tot ca artă trebue să numerăm și muzica precum și corolarul ei obicinuit, danțul. Ambele aceste păstrară formele primitive poporane, fără nici o cultură artistică propriu zisă. In muzica românească caracterizată prin *doină*, cel mai vechiu cîntec românesc, predomnește melancolia și tainica jăluire. Cîntată din fluer la umbra pădurilor, ciobanul își revărsa în ea dorul său de lume, și imită în modulațiile ei accentele duioase a le naturei. Natura este serioază dacă nu tristă, și tot așa trebuia fie și răsfrîngerea ei neturburată în sufletul omului, crescut la adăpostul ei. Celelalte arii a le poporului romîn au toate acelaș caracter melancolic, care izbucnește uneori într'o zgomotoasă veselie, însă atît melancolia cît și veselia sunt clare și măsurate. Simți în ele că în fundul sufletului ce le produc se mișcă o gîndire, nu ca în muzica ungurească, vestitul ceardaș, în care o durere neînțăleasă este urmată fără tranziție de o turbată transportare. Caracterul muzicei romînești o apropie, mai mult de popoarele slave, de și este în ea o notă originală, pe care nu o poate uita ori cine au auzit'o.

Danțul românesc național este cunoscuta *horă*, care pare a fi de origine romană. Liniștită în mișcările sale părînd a îmbie pe oameni mai mult la mișcarea gîndirei, la convorbiri unii cu alții, decît la aceea a picioarelor, este adevăratul danț al unui popor inteligent. Dar romînul știe și cum trebue să și înnece gîn-

direa poate prea amară în mișcările fisice, și atunci un *de brău* îl despăgubește cu prisosință de dulcea monotonie a horei.

In privirea gătelei, care și dînsa corăspunde unui simțimînt estetic, poporul românesc a dovedit tot deauna că este din o rasă cu gustul frumosului înăscut în ea. Cele mai multe din porturile atît ale barbaților cît și mai ales a le femeilor sunt pline de farmec și de originalitate.

Cu anul 1633—1634 încheem noi istoria medie a poporului romîn, caracterizată prin predominarea slavonismului, și de aci înainte punem îndrumarea unei noue perioade, acea a precumpenirei elementului grecesc în desvoltarea vieței sale. Epoca cea mare a luptelor pentru neatîrnare a trecut. Poporul romîn frînt în energia și virtutea lui internă, se așterne tot mai fără împrotivire la picioarele puterilor străine și mai ales la acele ale Turcilor, care ajung în curînd nu numai a-l despoia ci chiar a-și bate joc de el. Dacă perioada pe care am studiat'o înfățoșa pe lîngă privilești unei adînci destrăbălări și momente înălțătoare, acea a epocei în care întrăm ne va desfășura numai mizerii. Ele vor fi însă răscumpărate prin adierea unui nou vînt, acel al trezirei minței românești, care trebuia la sfîrșit să-i învie și corpul.

SFÎRȘIT.

mai mult groaz. [illegible] cum
domnii. La acest mai curios
ditam galeriă palatului Mazarin
Francovaux, pridvorul [illegible]
Veneţiei [illegible]; ca
și [illegible] Mannel [illegible]

Daca a adaos [illegible]
dictată [illegible]
[illegible] ca mult mai mare [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]

	Pagina
III. *Mișcarea intelectuală*	615
1. Limba slavonă și limba romînă	—
2. Cărțile bisericești romîne	627
3. Începuturi literare	640
4. Biserica, școala și alte așăzăminte . . .	658
5. Arta	669

ERATA.

p. 155 r. 21 în loc de *dabitorilor* cetește *dabilarilor*
p. 535 r. 1 „ „ „ *atins de furi* „ *atinsă de ele.*
p. 642 r. 27 „ „ „ *tradusă* „ *reprodusă*